

LUND UNIVERSITY

Sagans svenskar

Synen på vikingatiden och de isländska sagorna under 300 år

Walette, Anna

2004

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Walette, A. (2004). *Sagans svenskar: Synen på vikingatiden och de isländska sagorna under 300 år*. [Doktorsavhandling (monografi), Historia]. Sekel Bokförlag.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

ANNA WALLETTE

Sagans svenskar

Synen på vikingatiden
och de isländska sagorna under 300 år

Sekel Bokförlag

Vikingatiden har ofta betraktats som nordbornas och svenskarnas äldsta minne, en grund för vår nationella identitet. Historiker har genom tiderna menat att många goda ting har sitt ursprung i denna tid: den långa traditionen av frihet, den urgamla bonderepresentationen, den oböjliga respekten för lagen och för starka kvinnor. I denna bok behandlas olika omdömen om det svenska folkets förfäder, bildade utifrån de medeltida isländska sagorna. Sagor vilka inte bara berättar om förtrollade svärd, drakar, gudamytologi och hjältedåd, utan även om vikingarnas långa resor och deras uppfattning om lag och ordning.

Från 1600-talets senare del fram till 1960-talet har sagornas svenskar betraktats som allt från svenska göter, skandinaver, germaner, och till och med norsk-isländska representanter för nordborna. Anna Walette för här en diskussion om vilket värde sagorna tillmätts under denna tidsperiod, som källa för vår gemensamma historia.

Sekel Bokförlag

ISBN 919752220-1

Sagans svenskar

Synen på vikingatiden
och de isländska sagorna under 300 år

Sagans svenskar

Synen på vikingatiden
och de isländska sagorna under 300 år

ANNA WALLETTE

© Anna Wallestte och Sekel Bokförlag, Malmö 2004
Omslag och grafisk formgivning: Lotta Hansson
Omslagsbild: P.N. Arbo, En Valkyrie, 1865. Foto: Nationalmuseum
ISBN 91-975222-0-1

Innehåll

Förord	9
Inledning	13
En fråga om gemenskap	
Myter, minnen och konstruktionen av identiteter	18
Begrepp och utgångspunkter	18
Vad är en isländsk saga?	29
Sagan i Sverige: översättningsverksamhet	36
Isländska sagor och den nationella svenska identiteten	38
Avhandlingens avgränsningar	41
Tidsperiod	42
Material och metod	43
Tematik	49
Tiden i fokus	50
Disposition	52
Språkbruk	53
Sveriges äldsta historia	55
Från Rudbeck till Rosén	
Att skriva stormaktstatens historia	55
Olof Rudbeck	59
Att skriva rikets historia	61
Olof von Dalin och Sven Lagerbring	66
Att skriva folkets historia	68
Erik Gustaf Geijer	70
Att skriva nationens historia	72
Carl Grimberg	74
Att skriva en objektiv historia	76
Ingvar Andersson och Jerker Rosén	80
Sammanfattning	82
Sagan i Sverige	85
Från Verelius till Weibull	
Materialkännarna under 1600-talet	85
En professor i Fäderneslandets antikviteter	89
Ett kollegium för svensk forntid	92
Att textkritiskt använda sagorna	96

Materialkännarna under 1700-talet	99
Till sagornas kännedom	101
Sagornas menlöshet och enfoldighet	103
Sagan i vetenskaplig tröta	105
Materialkännarna under 1800-talet	108
Äkthets- och ursprungsdiskussioner	111
Det norröna	112
Materialkännarna under 1900-talet	113
Källkritik mot sagorna	117
Sammanfattning	122
Stormaktstidens saga (ca 1660–1720)	127
Rudbeck och Atlantis	127
Rudbecks historiesyn	129
Rudbecks motivering för Atlantican	131
Disposition	134
”En arkeologisk anatomi”	138
Rudbeck och sagorna	140
Styrelseskicket för de fria männen och kvinnorna	148
Hyperboreiska odalbönder	150
De främste bland Europas göter	153
En teologisk definition av identiteter	156
Det gemensamma ursprunget	157
Sammanfattning	165
Sagan till samhällsnyttan (ca 1720–1800)	169
Dalin, Lagerbring och Svea rikets historia	169
Dalins och Lagerbrings historiesyn	170
Dalins och Lagerbrings motivering för Svea rikets historia	174
Disposition	176
Källor och referenser	181
”Häxeri, och annan granlåt” i sagorna	183
Hednatidens demokrati	190
Lagen bildar ett rike	196
Adel och övriga i äldre tider	198
Giriga vikingar & arbetsamma bönder	202
Nobla hedningar	204
Patriotismen som kollektiv identitet	206
Nordbornas kynne	208
Ett patriotiskt projekt	211
Etnisk teologi i ett paradigmskifte	217
Sammanfattning	219
Sagan, seden och svenska staten (ca 1800–1900)	223
Geijer och folkets historia	223
Geijers historiesyn	227
Motivering för Svea rikets häfder och Svenska folkets historia	229
Disposition	232
Geijers arbete med källor och referenser	233

Folket och dess samhällsordning	240
Lag & rätt	242
Adel & odal	243
Fri & ofri	245
Man & kvinna	245
Viking & Bonde	247
Hedniskt & kristet	250
Skandinavismens identitetsskapande	253
Epokernas mytvärde	257
Den etnocentriska mythistorien	260
Sammanfattning	263
Sagan i det nationella projektet (ca 1900–1940)	265
Grimberg och svenskarnas öde	265
Grimbergs historiesyn	268
Motivering för Svenska folkets underbara öden	270
Disposition	272
Grimbergs arbete med källor och referenser	273
En patriarkal samhällsordning	279
Idealporträtt av den nordiske bonden	282
Trälarna	283
Dåtidens män och kvinnor som ett primitivt naturfolk	285
Vikingatåg som Amerikaemigration	288
Trosskiftet	290
Germaniseringens dilemma	292
Sagans svenskar	293
En rasbiologisk klassificering i det nationella projektet	298
Sammanfattning	303
Sagan från historia till litteratur (ca 1940–1960)	307
Anderssons och Roséns historia	307
Anderssons och Roséns historiesyn	309
Anderssons och Roséns motivering för den svenska historien	311
Disposition	313
Anderssons och Roséns arbete med källor och referenser	313
Sveriges politiska enande	321
Den primitiva rätten	326
Social struktur	327
En handlande viking	329
En hednisk-kristen maktkamp	331
Det medvetna identitetsskapandets död	334
Sammanfattning	343
Sammanfattande analys	347
Relevanta förfäder och konstruktionen av kulturella identiteter	347
Sagorna som nationell historia och litteratur	349
Bilden av vikingatiden	357
Relevanta förfäder	361
Epilog	371

Sagaforskningen i Sverige efter 1960	
Sagan från historia till litteratur– och till historia igen	371
Summary	377
The Swedes of the Sagas	
A Historiographical Study of the Old Norse Sagas and the Construction of the Viking Age	377
Källor och litteratur	383
Svenska sagaöversättningar 1660–1960	401
Svenska sagaöversättningar efter 1960	409

Förord

Det står bara ett författarnamn på omslaget till denna avhandling, men det är flera personer som har varit inblandade i dess fullbordande. Först och främst är jag oändligt tacksam för att jag har haft Eva Österberg som handledare. Redan som grundstudent började jag ta del av hennes kloka råd, och jag har aldrig blivit besviken. Hon tar sig alltid tid för oss doktorander och engagerar sig med en stor intensitet och ett genuint intresse. Eva är en förebild som forskare, som pedagog och inte minst som människa. Tack Eva! En annan person som bidragit med många goda tankar är Sverker Oredsson. Att han visade intresse för mina doktorandstudier, både före och efter att han blev min biträdande handledare, gör mig glad. Sverkers respekt för andra människor är gränslös, och efterföljansvärd. Genom att ta med mig ut på lunch allt som oftast har han också haft stort ansvar för mitt näringsintag de senaste åren, vilket är nog så viktigt för en forskarstudent. Att han har tagit sig tid för min avhandling när han som pensionär egentligen borde ägna sig åt egna projekt, lata dagar och barnbarn visar vilken god själ han har. Tack Sverker!

Klas-Göran Karlsson ska ha ett stort tack för att han läste och kommenterade hela manuset i slutskedet, och Ulf Zander för läsning av delar av detsamma. Jag lyssnade inte på alla goda råd ni gav, men jag hörde er. Matthew James Driscoll (vid Den Arnamagnæanske Samling, København) läste texten, och ansträngde sig för att tygla min vilda isländska när jag ville döpa om de isländska sagorna. Bravo!

Alla doktorander och seniorer vid Historiska institutionen i Lund uppskattas för kritik och uppmuntran. Speciellt vill jag nämna doktorandkollegan Hrefna Róbertsdóttir (numera även på Þjóðminjasafn Íslands, Reykjavík). Hon anstränger sig alltid lite extra för att

vännernas texter ska bli bättre. Även den långa raden av rumskamrater får ett kollektivt tack av mig på detta sätt. Tack!

Ett stort antal personer på institutionen har hjälpt till med stort och smått av praktisk art: Ingegerd Christiansson, Leif Eliasson, Kenneth Johansson, Ulla Karlberg, Edin Kuckovic, Rouzbeh Parsi, Evelin Stetter, och inte minst Andreas Tullberg. Tack till er alla! Lena Johansson har inte hjälpt till med avhandlingen per se, men det fina bemötandet hon ger alla institutionens besökare, alltifrån nya studenter till pensionerade professorer, är värt att uppmärksammas.

Även utanför Historiska institutionen finns det folk som har visat intresse för min avhandling. Jöran Mjöberg i Lund har osjälviskt delat med sig av sin ofantliga kunskap om nordiskt kulturliv. Sverrir Jakobsson (Sagnfræðistofnun Háskóla Íslands, Reykjavík) får tack för sina uppmuntrande ord och för alla litteraturtips. Fredrik CA Andersson – som trots att han är nationalekonom är intelligent nog att uppskatta god litteratur – ska ha tack för läsningen av mitt manus. Jag tackar dessutom alla personer knutna till seminariet *Vetttvangur fyrir íslenska sögu og samfélag* som på ett sätt eller annat visat intresse för vad jag har arbetat med. Tack till Sekel Bokförlag, och till Lotta Hansson på Grad & Kägel, för att boken blev så fin. Mark Davies får också ett tack för att han lyckades tygla min vilda engelska.

Alla felaktigheter skylles givetvis helt och hållet på ovan nämnda personer, som den brittiske författaren Stephen Fry brukar säga.

Slutligen vill jag även tacka alla som har gett generösa bidrag till mina doktorandstudier, och till tryckningen av denna avhandling. Birgit och Gad Rausings stiftelse för Humanistisk forskning har tilldelat mig forskningsbidrag, liksom Crafoordska Stiftelsen, Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, samt Letterstedtska föreningen. Även Nordenstedska stiftelsen och Stiftelsen Markussens studiefond har bidragit till studien, vilket jag uppskattar mycket.

Avhandlingar är per definition för tråkiga för att dedicera till någon man tycker om, men maken Márten har läst, kommenterat och diskuterat så mycket historia de senaste åren att han borde få räkna sig som medförfattare. Förutom M var också Jenny väldigt bra på att påtala att avhandlingar faktiskt inte är det viktigaste som finns i världen. Speciellt under det senaste halvåret har jag saknat våra diskussio-

ner om nya böcker inom genren *girl-fiction*, eller om roliga engelska gitarrpopband. Till övriga vänner och till familjen kan jag bara bedyras att jag från och med nu inte kommer att vara onåbar.

Anna Wallete

Inledning

En fråga om gemenskap

När några ledande författare år 2002 fick frågan vilka böcker de ansåg borde räknas till världshistoriens främsta bidrag kom den fornnordiska berättelsen *Njáls saga* med på ”topp 100-listan”. I sällskap med verk av bland andra Shakespeare och Homeros räknas alltså denna isländska saga som ett av världslitteraturens bästa verk, och därmed som en viktig del av ett litterärt arv värt att bevara.¹ Men sagorna ses inte bara som god litteratur. Genom tiderna har de ansetts vara en av de viktigaste pusselbitarna i historieskrivningen om Nordens historia. Förutom att vara del av västvärldens litterära kanon har de fyllt – och fyller fortfarande – en funktion som källmaterial för historiker. Det förhållande som sagorna har till litteraturen och till historien är dock inte helt oproblematiskt.

Tio år före omröstningen om världsbiblioteket hade den stora utställningen *Viking og Hvidekrist. Norden og Europa 800–1200* turnerat runt i Europa.² Nordiska ministerrådet stod bakom arbetet och utställningen beskyddades av Nordens kungligheter och presidenter. Den fick till och med status av Europarådsutställning. Norden skulle ytterligare markeras på Europas karta och vikingatiden ansågs som en passande historisk period att hålla fram för detta ändamål: den tid då nordborna kom i kontakt med resten av världen, den tid då de nordligaste delarna av Europa övergick från en muntlig till en skriftlig kultur, den tid då kristendomen inte bara förändrade människors

-
1. Detta så kallade Verdensbibliotek sammanställdes i norsk regi och består av världens 100 bästa boktitlar genom tiderna enligt röstande författare från 54 länder. Rolf Sundblad, ”Pippi i litterär toppklass”, *Västerbottens-Kuriren*, 11/5, 2002 (för hela listan, se Pressens Mediaservice, 7/5, 2002).
 2. I april 1992 var *Les Vikings. Les Scandinaves et l'Europe 800–1200* i Paris, i september *Wikingen, Wärräger, Normannen. Die Skandinaver und Europa 800–1200* i Berlin. Slutligen i december i Köpenhamn under namnet *Viking og Hvidekrist. Norden og Europa 800–1200*.

sätt att se på sin tillvaro, utan också medförde genomgripande omändringar i samhällets organisation.

Den första artikeln i den katalog som följde utställningen *Viking og Hvidekrist* illustrerar sagornas komplicerade förhållande till litteraturen och historien. Artikeln om ”Vikingerne og de islandske sagaer” är till och med placerad före inledningskapitlet. Författare är professor Jónas Kristjánsson, som direkt slår fast att vikingatiden inte kan beskrivas utan dessa medeltida berättelser om de fornnordiska hjältarna och gudarna. I avslutningen till sin korta text skriver han:

Sagaernes store fortællekunst skabte billedet af Nordens vikingetid og bar det gennem århundrederne. Dette billede har været nordisk folkeeje, og det har haft betydning langt ud over Nordens grænser. Det er en del af nationalbevidstheden og har givet styrke i motgang og inspiration til nye litterære mesterværker. Sagæernes vikingebillede er overdrevet og besmykket; men det lever, og det er del af en særpræget og fremragende litteratur.³

De isländska sagorna har alltså länge varit det viktigaste underlaget som ”vikingarnas ättlingar” har haft för att skapa sina föreställningar om vikingatiden. Utställningens syfte var att visa att nordborna inte var särskilt annorlunda än folk på kontinenten. Man ville balansera den bild av det hedniska Norden som romantiken producerat, en föreställning som fortfarande dröjer sig kvar. Visar man att det finns en historia som delas av alla européer – på gott och ont – underlättas identitetsskapandet utifrån en europeisk bas, så gick resonemanget. Utställningen *Viking og Hvidekrist* visade på detta viktiga möte mellan Norden och övriga Europa.

Denna avhandling handlar om sådana föreställda gemenskaper. Det man anser sig ha gemensamt med andra bildar en kollektiv identitet. Det handlar om en samhörighet genom sådant som kultur, språk och religion. En kulturell och kollektiv identitet bygger på gemensamma värderingar och attityder som påverkar tänkandet och beteendet. Även härkomsten och historien har sin betydelse. Det krävs ett gemensamt förflutet för att bilda en meningsfull samhörig-

3. Jónas Kristjánsson, ”Vikingerne og de islandske sagaer”, *Viking og Hvidekrist. Norden og Europa 800–1200* (red. Else Roesdahl), 1993, s. 22. Boken gavs också ut i Sverige under namnet *Från vikingar till korsfarare*.

het. Det ger en trygghet att veta vem som tillhör gruppen, och vem som inte gör det. Detta avgörs till stora delar av den historiska erfarenhet som kollektivet delar, eller anser sig dela. Här finns det händelser, epoker, och personer som lyfts upp såsom symboler för det förflutna som gemenskapen kan anknyta till.

Frågan är då hur de isländska sagorna har kommit att användas för identitetsskapande syften; för vems identitet och för vilken identitet? Precis som Jónas Kristjánsson sade har de varit del av ett nationellt medvetande. Sagorna omtolkades under 1900-talet för att ge den unga staten Island högre status. Därigenom placerade Island sig på Europas kulturella karta, och kunde hävda sig gentemot den forna herren Danmark. Att ledande isländska forskare som Sigurður Nordal såg edda- och skaldekvädena som ett allmänt nordiskt arv, men islänningasagan som unik just för Island, har präglat och präglar fortfarande islänningarnas syn på sin historia och sin samtid.⁴ Guðmundur Hálfðanarson påpekar att männen bakom den isländska republiken 1944 inte framställde sig själva som en isländsk variant av en modern västerländsk idé, utan snarare som infriare av en medeltida önskan, från den tid då Island var självständigt.⁵ Att den textkritiska serien *Íslensk fornrit* som Sigurður Nordal påbörjade 1933 har stöd från den isländska riksdagen visar också sagornas status som ett nationellt kulturarv. Alltinget har tagit på sig rollen som sagornas beskyddare. Detta märktes inte minst under de diskussioner som ägde rum på högsta politiska nivå huruvida de medeltida manuskripten skulle stanna kvar i den gamla huvudstaden i Danmark där de befann sig, eller återlämnas till Island. Överlämningen beslutades 1965, men var inte helt genomförd förrän 1997.⁶ Inte bara islänningar och danskar har haft dispyter om sagorna; norr-

4. Sigurður Nordal, storproducent av vetenskapliga verk om den norröna litteraturen, sammanfattad t.ex. i artikeln "Sagalitteraturen", *Nordisk kultur* VIII, 1953. Jesse L. Byock, "Modern Nationalism and the Medieval Sagas", *Northern Antiquity. The Post-Medieval Reception of Edda and Saga* (ed. Andrew Wawn), 1994, s. 184.

5. Guðmundur Hálfðanarson, "Þingvellir. An Icelandic 'Lieu de Mémoire'", *History and Memory*, 2000:1, s. 21.

6. Sagornas värde för islänningarna visas i överenskommelsen av att man skulle avstå alla andra krav på återlämning av isländska föremål i Danmark. Se Sigrún Davíðsdóttirs *Håndskrifisagens saga – i politisk belysning* (1999) om hur isländska och danska politiker diskuterade frågan, och hur Kungliga biblioteket i Köpenhamn flaggade på halv stäng den 19 april 1971, när de första av flera handskrifter fördes över till Reykjavík för att där mottas av tusentals islänningar.

männen har hävdad sagornas norska tillhörighet genom islänningarnas norska ursprung, medan det från svenskt håll stundom har talats om ett allnordiskt arv.⁷

Men hur – och varför – har sagorna hamnat i den svenska diskussionen? Ledmotivet för avhandlingen rymms inom ett större fält av problem, som alltid tycks vara aktuella. Vilken är den svenska identiteten? Vari består svenskheten? Vad kan anses vara besläktat med andras erfarenheter, exempelvis övriga nordbors, och vad är särskiljande? Frågan begränsas här till var vikingatiden får plats i denna historiska erfarenhet: Vilken uppfattning har svenska historiker haft av vikingatiden? Vilka värderingar av vikingatid och tidig medeltid på det som sedan blev svenskt område har historiker gett uttryck för under tidens gång?

En kollektiv identitet skapas bland annat av de människor som forskar och skriver om historiska fenomen – även historikerna är del av kollektivet. I mitt tycke är historiografiska analyser över historikers produktioner betydelsefulla i diskussioner om identitetsskapandets mekanismer. Historiker har en viktig roll i samhället som ideologimakare. De har del i skapandet av en befolknings bild av sig själva (inklusive de politiska och intellektuella makthavarnas). I förlängningen har de även del i politik och kulturliv, i konkurrensen om vilka meningsskapande föreställningar som behöver legitimeras. Alla historiker gör i sin produktion signifikanta val utifrån sin syn på vad historia är, därmed kan olika syner på vikingatiden påverka hur identiteterna utformas.

Vikingatidens ställning i ett svenskt identitetsskapande är aktuell idag. Tidsepoken ligger tillräckligt långt borta för att vara exotisk och spännande. Avståndet i tid gör det också enklare för olika perspektiv angående perioden att göra sig hörda. Föreställningen om en stark, fredlig kvinnokultur under vikingatiden kan existera jämsides med föreställningen om beväpnade krigare i ett manligt dominerat samhälle. Samtidigt ligger vikingatiden tillräckligt nära i tid för att ge eventuell vittnesbörd om fenomen som anses viktiga för oss idag, ex-

7. Ett aktuellt exempel på hur argumenten kan se ut är när filosofiprofessor Eyjólfur Kjalar Emilsson gör ett inlägg i dagspressen angående att *Njáls saga* framställs som en av höjdpunkterna i norsk litteratur. Enligt ett sådant resonemang skulle Henrik Ibsens *Peer Gynt* från 1867 tillhöra ett svenskt kulturarv. Eyjólfur Kjalar Emilsson, "Var Henrik Ibsen egentlig svensk?", *Aftenposten*, 14/12, 1997.

empelvis svenska rikets uppkomst, kristnandet och kontakterna med omvärlden. Dessutom kan man ur perioden lyfta fram komponenter till en kulturell egenart, exklusiv för nordborna, eftersom inga andra regioner har haft en vikingatid. Det är därför en bra period när man vill studera hur behoven av nordiska, och nationella, identiteter kommer till uttryck.

När en historia som formar identiteter – en identitet som må vara svensk, nordisk, germansk eller europeisk – produceras och förmedlas kan den norröna litteraturens symboliska värde vara stort. Men sagorna kan också tona bort och ersättas av andra material som historisk källa. Frågan är alltså flerledad: Hur såg bilden av vikingatiden ut, och på vilket sätt, och i vilken utsträckning baserades denna bild av vikingatiden på det norröna materialet?

Identiteter skapas, därför kan de också förändras. Frågan ovan kan därför utvecklas: Vilken uppfattning har svenska historiker haft om vikingatiden, och hur har denna uppfattning ändrats? Vikingatiden är den tid då de nordiska samhällena träder in i historiens ljus, och de isländska sagorna är ett textmaterial som berör nordisk vikingatid. Texterna är medeltida, men de har länge setts som sprungna ur en unik nordisk kontext i äldre tid. *Sagans svenskar* handlar om hur historiker har värderat erfarenheter som kopplats till denna tid. Vad är det som har känts nära historikerns egna samtid och därmed är lätt att känna igen, vad är det som ansetts annorlunda jämfört med dagens tillvaro? Vad är det i den kanon av historisk erfarenhet, i den identitet som historiker hjälper till att skapa, som har uppfattats ha sina rötter i en vikingatid? Med vem delas detta minne av forna dagar?

Titeln på denna bok utlovar att studien skall behandla vilken syn historiker har haft på vikingatiden, och vilken syn de har haft på de isländska sagorna som historiskt källmaterial. Det sista ledet i detta löfte är en huvudfråga i studien. Utan kännedom om hur man i Sverige har uppfattat möjligheterna och begränsningarna i detta material för att beskriva just den svenska historien haltar en analys av hur den tidsperiod sagorna tillhör presenteras i historieproduktionerna. Den första huvudfrågan är således: *Vilken roll har de isländska sagorna spelat i svenska historikers analyser och rekonstruktioner av vikingatiden, från 1600-talet fram till 1900-talets mitt?* Denna historiografiska analys leder vidare till en fråga som berör referenser till och tolkningar av det förflutna. Vilken syn historiker har haft på vikingatiden handlar om

hur man producerar meningsfulla tolkningar, och hur minnen har bearbetats, i ett historiekulturellt sammanhang. Dessutom förändras vilka referenser man gör till forntiden. Den andra huvudfrågan är följaktligen: *Vilken betydelse har dessa isländska sagor, och de på dem frambringade historiska analyserna och rekonstruktionerna av vikingatiden, haft för nationella (och andra kollektiva former av) identiteter i Sverige över tid?* För att kunna svara på dessa frågor om sagorna i inomvetenskapliga sammanhang och i förhållande till kollektiva identiteter vill jag undersöka sagornas funktion som uppgiftslämnare, och som texter översatta till svenska, för att se hur bedömningar om deras värde har påverkat eftervärldens föreställningar om äldre epoker.

Myter, minnen och konstruktionen av identiteter

Begrepp och utgångspunkter

Denna avhandling handlar ytterst om identitetsskapande genom historia. Förutsättningen är att det förflutna spelar roll för samtiden. Sagorna ses här som ett slags ursprungsberättelser: det stoff nationella myter byggts av. De anses innehålla drag av betydelse för de nordiska folkens kultur och politik. Det som bedöms vara värt att minnas och bevara utifrån symbolvärdet och kopplingen till gemensamma synsätt och erfarenheter utgör sedan grunden för föreställningar som påverkar människors beteende. Historiker är delaktiga i skapandet och förvaltandet av detta arv, liksom i hur historien nyttjas i dessa sammanhang.⁸

Framställningen av vikingatiden är en konstruktion av en period. Denna bild av historien kan påverka människornas tolkningar av politiska och moraliska frågeställningar. Bilden kan i sin tur påverkas. Det förflutna är närvarande i dagens föreställningar som en del av vårt historiemedvetande, det vill säga uppfattningen att det finns ett samband mellan tolkningar om dåtiden, förståelse av nutiden och förväntningar på framtiden.⁹ Referenser till det förflutna kopp-

8. Symbolvärdet och gemensamma värderingar som anses bygga upp identiteten definieras ofta som ett kulturarv, efter Stefan Bohman, *Historia, museer och nationalism*, 1997.

9. Definition på historiemedvetande enligt Bernard Eric Jensen, "Historiemedvetande – begreppsanalys, samhällsteori, didaktik", *Historiedidaktik* (red. Christer Karlegård & Klas-Göran Karlsson), 1997, s. 53, s. 59.

las samman med reflektioner över hur identiteter har utformats, inte bara i rummet utan också över tiden.¹⁰ Grunden i ordet identitet ligger i latinets *idem*, ”detsamma”. En identitet är då en självbild eller en självbild av den egna, unika individen. Till detta kan insikten komma att någon eller några är desamma, eller skiljer sig, från jaget. Latinets *facere*, ”att göra”, infogas då man ser överensstämmelser med andra unika individer i en medveten identifikation.¹¹ Bilder av vänner och fiender skapas, i nutid och dåtid, i den historia som förmedlas.

Den norske socialantropologen Thomas Hylland Eriksen anser emellertid att formeln ”historia ger identitet” är en alltför okomplicerad utgångspunkt och vill se varför – och hur – historia och identitet är sammankopplade.¹² Hylland Eriksen hävdar att myterna är kopplingen mellan identitet och historia. Myten ger en moralisk struktur, en ordning, liksom en legitimering för maktförhållanden. Den kopplar samman individen med kollektivet och fyller en funktion genom att ge ett sammanhang i historien. Det är inte så mycket historien som ger identitet; det är det kollektiva minnet såsom det tar sitt uttryck i exempelvis nationella myter.¹³

Ofta har myter ansetts enbart gälla gudamytologi, men de har också kommit att inbegripas i den historiska forskningen om folks och regioners ursprung.¹⁴ Ursprungsmyterna är uppfattningar om vilka sammanhängande händelser som dikterar tillvarons mest basala villkor. Det är på så sätt beröringspunkter mellan historien och nuet etableras. Religionshistorikern Catharina Raudvere behandlar myten som ”en typ av metaberbättelse som människor alltid har omgett sig med för att definiera sin identitet som sociala varelser och precisera sin plats i historien”.¹⁵ I myten kan händelser ställas

10. Se Peter Aronsson om förhållandet mellan historiekultur, historiebruk och historiemedvetande i ”Historiekultur, politik och historievetenskap i Norden”, *Historisk Tidskrift*, 2002:2. Se även inledningskapitlet i Klas-Göran Karlsson, *Historia som vapen. Historiebruk och Sovjetunionens upplösning 1985–1995*, 1999, om olika sätt att bruka historien, speciellt s. 57–61.

11. För en diskussion om detta, se Ulf Zander, ”Historia och identitetsbildning” i Karlegård & Karlsson (red.), 1997, s. 83f.

12. Thomas Hylland Eriksen, *Historia, myt och identitet*, 1996, s. 12.

13. Hylland Eriksen, 1996, s. 19–23, s. 40, s. 52f., s. 112.

14. Myt uifrån grek. *muthos*, ”det sagda”, kontra *ergon*, ”det gjorda”. Se John Lindow, ”Mythology and Mythography”, *Old Norse-Icelandic Literature. A Critical Guide* (eds. Carol J. Clover & John Lindow), 1985, s. 21.

15. Catharina Raudvere, ”Mellan romantik och politik. Midgårdprojektet och den samtida utmaningen”, *Myter om det nordiska. Mellan romantik och politik* (red. Catharina Raudvere, Anders Andrén & Kristina Jennberg), 2001, s. 12.

utanför sitt sammanhang och få allmängiltig karaktär.¹⁶ Mänskliga egenskaper eller samhällseliga fenomen med rötter i vikingatiden som man vill lyfta fram som positiva skalas då av från sin tidsbestämda omgivning. Personer med olika övertygelser kan genom denna abstrahering känna samhörighet med en och samma myt.¹⁷

Myter om den egna gruppens positiva egenskaper reflekterar känslor som väcks i kollektiva minnen. Flera historiker som intresserar sig för historieskrivning och historieförmedling gör ofta en poäng av att historieskrivningens musa, Klio, var dotter till minneskonstens grekiska gudinna Mnemosyne.¹⁸ Både individuella och kollektiva identiteter byggs upp av minnen. Då identitet också handlar om en självförståelse i tiden kopplas identiteter samman med minnet. Minnesfunktionen handlar också om rekonstruktioner. Det kollektiva minnet samlar de sociala värdena för den grupp man relaterar sig till. Därför hänger individens minne ihop med det kollektiva minnet. Detta talade redan den franske sociologen Maurice Halbwachs om bland annat i *La mémoire collective* på 1920-talet.¹⁹ Minnesbilderna är selektiva. I kombineringsen av olika minnen skapas föreställningar där en period eller en historisk händelse får stor relevans.

Minnesfunktionen handlar, både för individer och kollektiv, om att lagra och återkalla information och gjorda erfarenheter. Historikern Raphael Samuel ser ett problem i att forskningen utvecklats ett motsatsförhållande mellan minne och historia.²⁰ Man tenderar att presentera historia som en form av abstrakt verksamhet där det förflutna bearbetas objektivt. Däremot blir minnet något känslofullt, subjektivt och instinktivt.²¹ Men skiljelinjen behöver inte vara så skarp. En poäng för mig är att ett minne är, liksom historia, sam-

16. Grundläggande för myt är fortfarande att den aldrig kan sättas emot en sanning, såsom i vardagspråket, då myten tillhör en sakral, evig tid.

17. För ett annat exempel på detta, se Roger Johansson, *Kampen om historien. Ådalen 1931. Sociala konflikter, historiemedvetande och historiebruk 1931–2000*, 2001, s. 25f.

18. Se exempelvis Karlsson, 1999, s. 44f., eller Raphael Samuel, *Theatres of Memory I: Past and Present in Contemporary Culture*, [1994] 1999, vii.

19. Om Halbwachs verksamhet och hans *La mémoire collective* (postumt utgiven 1950), se t.ex. Patrick H. Hutton, *History as an Art of Memory*, 1993.

20. Samuel, 1999, s. ix–x.

21. Historikern Pierre Nora har fortsatt arbeta utifrån Halbwachs tankar, med hur människor försöker nå en kollektiv mening i historien, t.ex. i *Les lieux de mémoire* (1984–92). Där kontrasterar han ett emotionellt, omedvetet och manipulativt minne, med en kritisk, problemorienterad historia. Flera forskare hämtar inspiration från Nora. Se t.ex. Claus Bryld, som

tidsbetingat. Även historiker ”minns” och presenterar sina minnen för samfundet. Historikern Peter Aronsson definierar det historiska minnet som:

[D]e konkreta uppfattningar som människor har om det förflutna. Detta minne är individers och sociala gruppers urval och internalisering av historiekulturen. Historiekulturen är ett samlande begrepp för de betydelsebärande artefakter och berättelser som det historiska minnet har att arbeta med och välja från.²²

Minnet betecknar då i denna studie vad det är i vikingatiden som anses väsentligt nog för eftervärlden att erinra sig. När Peter Hallberg beskriver hur hans farmor, som föddes på 1860-talet, kunde rabbla Ynglingaättens kungar ”lika tveklöst som patriarken Jakobs tolv söner” ser vi ett exempel på att även vikingatiden har setts som värd att bevara som ett kulturellt arv.²³ Ynglingaätten beskrivs i sagorna. Den utgör en del i de ursprungsmyter som de nordiska folken vill minnas (eller glömma). Vad anses viktigt nog för att minnas? Eller som religionshistorikern Stefan Arvidsson uttrycker det: ”var man väljer att dra gränser mellan relevanta och irrelevanta förfäder”.²⁴ Vem anses viktig nog för att minnas? Sådana ursprungsmyter får ofta etnisk betydelse. Etniska grupper (utifrån grekiskans *ethnikos*, ”att höra till ett folk”) är i detta sammanhang socialt definierade grupperingar, utifrån uppfattningen om en delad kultur och en gemensam härstamning.²⁵

I antologin *The Cultural Construction of Norden* från 1997 presenteras bilden av den äldre historiens bondesamhälle som viktig för

i diskussionen om förmedling och mottagande av historia i *Kampen om historien. Brug og misbrug af historien siden Murens fall* använder Noras *milieux de mémoire*, reella och symboliska minnesplatser, för att kunna lokalisera historien i samtiden, och hur han skiljer mellan vetenskaplig historia och minne. Bryld, 2001, s. 41, s. 165, s. 194–197.

22. Peter Aronsson, ”Historiekultur i förändring”, *Makten över minnet. Historiekultur i förändring*, (red. Peter Aronsson), 2000a, s. 19.
23. Peter Hallberg, ”Snorri Sturluson – isländsk storman och historieskrivare”, *Snorri Sturluson och de isländska källorna till Sveriges historia. Fyra föreläsningar från ett symposium i Stockholm hösten 1988* (red. Göran Dahlbäck), 1993, s. 44.
24. Stefan Arvidsson, *Ariska idoler. Den indoeuropeiska mytologin som ideologi och vetenskap*, 2000, s. 327.
25. Ibland överensstämmer etniciteten med en nation i den politiska kontexten, ibland också inom en och samma stats territorium. Se Sven Tägil's inledningsartikel i *Den problematiska etniciteten. Nationalism, migration och samhällsomvandling* (red. Sven Tägil), 1993.

att visa en nordisk ”Sonderweg” från upplysningstiden in i moderniteten. Det var här de nordiska länderna enligt antologins författare valde en annan väg; revolutionerna fick stå tillbaka för undervisning, frihet och jämlikhet. I övriga Europa styrde den stadscentrerade offentliga borgerligheten, medan man i Norden lyfte fram bilden av den fria, brodersälskande bonden. Boken skrivs utifrån tanken att välfärden nu vacklar, vilket ger en identitetskras i den nationella självsynen idag. I boken *Myth and Memory in the Construction of Community* diskuterar artikelförfattarna hur svenskarna förnimmar frändskap tack vare idéer som den svenska neutraliteten. Bo Stråth, som är redaktör för både *The Cultural Construction of Norden* och *Myth and Memory in the Construction of Community*, förklarar hur minnet lägger sig till rätta i myternas intrig, där den historiska meningen söks i vissa värden:

Collective memory occurs within the matrix or the plot that the myth provides. [...] The plots constitute tropes in which legitimacy and historical meaning are sought and confirmed by emphasising specific values or characteristics.²⁶

Forskningen har främst efter 1980-talet kommit att koncentrera sig på kollektiva identiteter i samtiden utifrån betydelsefulla rekonstruktioner av historisk tid. Flertalet böcker och artiklar har titlar som *invention of*, eller *construction of*, eller *the imagined*.²⁷ I *The Cultural Construction of Norden* förutsätts Norden vara en skapad gemenskap hos nordborna i dagens Europa. Med rubriker som ”Invention of a Common Nordic Identity” eller ”The Invention of Norway” ses den nordiska samhörigheten som en konstruktion där bilder av det förflutna betyder mycket.²⁸ Inspiration kommer från forskare som Eric Hobsbawm och Benedict Anderson. Hobsbawm slår fast att en kollektiv identitet ofta är uppfunnen. Syftet med en sådan identitet är att skapa integration i tider av sociala motsättning-

26. Bo Stråth, ”Introduction. Myth, Memory and History in the Construction of Community”, *Myth and Memory in the Construction of Community. Historical Patterns in Europe and Beyond* (red. Bo Stråth), 2000, s. 20.

27. Se t.ex. Norman F. Cantor, *Inventing the Middle Ages*, 1991, eller Andrew Wawn, *The Vikings and the Victorians. Inventing the Old North in 19th Century Britain*, 2000.

28. Kapitelrubriker i Uffe Østergård, ”The Geopolitics of Nordic Identity – From Composite States to Nationstates”, *The Cultural construction of Norden* (eds. Bo Stråth & Øystein Sørensen), 1997a.

ar.²⁹ Andersson diskuterar i sin bok *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (1983) hur individer i krig kan vara beredda att dö för människor de aldrig träffat. Deras föreställda gemenskap, med delvis uppfunna identiteter, består bland annat av en sådan historisk erfarenhet som man väljer att lyfta fram som viktig.

Tack vare 1800-talets ideal av nationalstaten som den naturliga samhällsordningen har forskningen om kollektiva identiteter ofta kommit att hamna i diskussioner om just nationella identiteter. Hobsbawm talar om de uppfunna – *invented* – identiteterna just när det är fråga om nationella identiteter. En nationell identitet skapas då av en nationell historia, på ett nationellt språk, som till exempel lärs ut i skolorna.³⁰ Även Andersons arbete med föreställda gemenskaper kopplas starkt till nationalismen. Det handlar i hans mening om en mental påverkan, nationalismen skapar nationen genom att positiva bilder sprider en nationell identitet. I de föreställda gemenskaper som Anderson talar om får uppkomsten av tryckpressarna stor betydelse, som en förutsättning för att idén om nationen ska spridas effektivt. Medierna spelar en markant roll för att en känsla av *oss* ska infinna sig.³¹ Även historikern Rune Johansson framhåller nationalismen som ett tankemönster. Han följer Andersons uppfattning att det i regel är en specifik grupp som ser att nationens speciella karaktär är det viktigaste värdet att framhålla.³² Ett sätt att legitimera och skapa sammanhållning i nationalismen ser Patrick Geary i hur 1800-talets tänkare omformulerade gamla be-

29. Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality*, 1990, s. 10–13, 33f., 109. Se också *The Invention of Tradition* (eds. Eric Hobsbawm & Terence Ranger), 1986 [1983].

30. Hobsbawm, 1990, s. 91f. Forskningen om nationer och nationalism tog avstamp i Elie Kedouries *Nationalism* från 1960, och fortsatte i bl.a. den engelske socialantropologen Ernest Gellners bok *Nations and Nationalism* (1983). Han ser nationalismen uppkomma med en mer mobil arbetskraft, massutbildning och nya sociala och kulturella enheter när det förindustriella samhället utvecklas till det industriella. En politisk enhet ger också en nationell enhet, och nationalismen växer fram när detta ifrågasätts. Nationalismen svarar då mot en strävan efter en kulturell homogenitet, utformad av ett fåtal. Gellner, [1983] 1988, s. 1–7, s. 39, s. 137f.

31. Anderson, [1983] 1991, s. 6f. Jämför med Walter Ong om hur teknologin inte bara påverkar skriftens funktion. Då texten trycks ändras också dess innehåll. Walter J. Ong, *Muntlig och skriftlig kultur. Teknologiseringen av ordet*, [1982] 1990, s. 86.

32. Rune Johansson, ”Nationer och nationalism: teoretiska och empiriska aspekter” i Tägäl (red.), 1993, s. 20.

grepp som folk, etnicitet och ras, och fyllde dem med nytt innehåll för att passa ett Europa efter Napoleons tid. Man satte gamla namn på nya folk för att genom etnografiska studier ge de nya nationerna gamla rötter.³³

Trots att människan har ett flertal olika kollektiva identiteter – utifrån kategorier som kön, klass, religiös övertygelse och så vidare – sammankopplas alltså ofta nationen och det kollektiva minnet. Begynnelsepunkten i min studie ligger i linje med Guðmundur Hálfðanarsons betraktelser:

[N]ation and collective memory live in a constant interaction, with the nation constructing memory at the same time as memory constructs the nation; that is, a nation as a collective group is constituted through its heritage of memories, but this source of memories is interpreted to serve the nationalist cause. [...] A nation also has to cultivate its memories, to construct and reconstruct them to fit the present, because the past rapidly loses its relevance as it becomes more distant.³⁴

Ett kollektiv, i detta fallet en nationell gemenskap, måste ständigt hantera sina utvalda minnen. Historikern Ulf Zander visar i sin studie debatter om historia i Sverige under 1900-talet hur den historiska dimensionen är oundgänglig i en samhällelig gemenskap, eftersom den utgör grunden för det kollektiva minne som ger mening.³⁵ Min avhandling är koncentrerad till nationalstaten Sverige. Det är rimligt att anta att de svenska historikerna har haft en mycket stor betydelse för svenskarnas uppfattning om sitt lands forntid. Historikernas roll här är att som en intellektuell elit välja ut vilka historiska minnen som är intressanta att bevara och förmedla vidare i en nationell kontext.

Forskningen i frågor kring nationella identiteter har haft olika utgångspunkter, från den falang som sett en nationellt definierad samhörighet som en urgammal och naturlig identitetsform, till de forskare som sett identifikationen som något som skapas i historiska processer.³⁶ Den vanligaste utgångspunkten idag är att använda dy-

33. Patrick J. Geary, *The Myth of Nations. The Medieval Origins of Europe*, 2002, s. 15, s. 41f., s. 118.

34. Guðmundur Hálfðanarson, 2000, s. 13.

35. Ulf Zander, *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, 2001.

36. Det finns alltså ett spektrum från de s.k. primordialisterna – vilka bedömer den nationella

namiska begrepp, vilket innebär att gruppers självidentifikation uppfattas som föränderlig.³⁷

De ovan refererade forskarna karakteriserar de nationella identiteterna som uppfunna i modern tid. Denna studie handlar om känslan för fosterlandet även före massfenomenet nationalism, och vad som har förändrats in i modern tid. Rune Johansson polemiserar mot idén att en nationell identitet är föreställd i betydelsen lättmanipulerad – det måste finnas någon form av gemensam identitet som kan aktiveras och få politisk mening.³⁸ Anthony D. Smiths begrepp *ethnie* är vanligt i den forskning som menar att det har funnits en äldre form av nationella identiteter. För Smith är en *ethnie* byggd på en gemenskap utifrån ett territorium, en gemensam kultur och religionstillhörighet. Därtill kan också en administrativ enhet med gemensamma institutioner och rättssystem uppstå. Detta ger upphov till en uppfattning hos en grupp människor av att vara kulturellt distinkta i relation till andra grupper. Smith skiljer mellan en *ethnic community* i förmodern tid, och en *ethnic* eller en *national identity* i den moderna nationalismens form. Smiths *ethnic communities* behöver inte nödvändigtvis utmyнна i nationer, men i hans syn på nationalism finns innebörden att den moderna staten har haft ett legitimitetsbehov, vilket drivit fram nationalismen. Den byråkratiska staten ersatte den religiösa auktoriteten. Den politiska enheten i ett statsbyggande förutsätter gemensamma institutioner och rättskodex, men också en gemensam kultur där man förstår varandra. En delad idévärld som binder samman folk inom samma avgränsade territorium lärs då ut exempelvis genom utbildningssystemet.³⁹

Medeltidshistorikern Susan Reynolds har arbetat med de medelti-

identiteten som gammal – till modernisterna, eller konstruktivisterna – som ser att en nationalism skapas ur ekonomiska och sociala processer vid 1700-talets slut. Till detta kan man, som Harald Gustafsson gör, föga s.k. etnicister som ser nationalismen som modern men med äldre upprinnelse. Se Harald Gustafsson, ”Recension Jonas Nordins *Ett fattigt men fritt folk*”, *Scandia*, 2001:1.

37. Se Tägil, 1993.

38. Johansson, 1993, s. 19ff., s. 53.

39. En *ethnie* består i Smiths mening av sex kategorier: ett gemensamt namn, ett förenat ursprung och historia, samma kultur, tanken om ett gemensamt territorium och en solidaritet med dem man delar detta med. Den nationella identiteten i modern tid har förutom detta även ett judiciellt systemet för medborgaren, och ett gemensamt ekonomiskt system. Se Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, [1986] 1998, s. 22 och s. 135f., eller Anthony D. Smith, *National Identity*, 1991, s. 14 och s. 21.

da *origines gentium*, där folkens ursprung och myterna om denna härkomst konstrueras i relation till en social och politisk gemenskap. Det förenade folket skulle stämma överens med samtida politiska enheter, för Reynolds del kungadömet. Det var en *regnal solidarity* (från latinets *regnum* – ”kungarike”) mot en övergripande lag som gav identiteten. Hon understryker en samhörighetskänsla som fick sin etniska betydelse utifrån teologin, med fokus just på kungadömet som institution.⁴⁰ Även historikern Colin Kidd betonar religionens betydelse för identiteter i förmodern tid. Forskning om etnicitet utgår ofta från att ursprungsmyterna förklarade varför *vi* var lika utifrån att det egna folket var exklusivt. Där vill Kidd istället se att den nationella identiteten under tidigmodern tid fick sin betydelse utifrån teologin, av vilken etniciteten var en del.⁴¹

Huvudpoängen med Kidds bok är att identiteten inte alltid baserar sig på etniciteten. Dessutom är etniska identiteter inte alltid överensstämmande med nationella enheter. Den etniska klassifikationen behöver inte heller stämma överens med hur verkligheten faktiskt såg ut vad gäller gruppens ursprung.⁴² Mot tidigare forsknings starka tryck på *vi-de*-dikotomier, teser om självbilder skapade vid gränssituationer och de xenofobiska stereotypernas inverkan på den egna nationella eller etniska självbilden, menar Kidd att den tidigmoderna etniciteten istället löste upp *vi-de*-relationen.⁴³ Etnisk medvetenhet spelade en relativt liten roll i politiken under perioden – även om ursprunget (*provenance*) var nyckeln till identitet och legitimitet – oavsett om den grundades i Bibeln, andra konfessioner eller institutioner.⁴⁴

Det finns också flera svenska forskare som inte vill begränsa forskningen om nationella identiteter till den moderna tiden, utan hellre vill dra denna konstruktion bakåt i tiden.⁴⁵ Historikern Eva

40. Susan Reynolds, ”Medieval *origines gentium* and the Community of the Realm”, *History Journal of the Historical Association*, 1983, s. 381f. Se även Reynolds *Kingdoms and Communities in Western Europe 900–1300*, 1984.

41. Colin Kidd, *British Identities before Nationalism. Ethnicity and Nationhood in the Atlantic World, 1600–1800*, 1999, s. 288.

42. De nationella *mythistories* – ursprungsmyterna – förändrades för att passa den politiska ideologin. Identiteter som varken begränsas till etniciteten eller nationen kallas i Kidds terminologi *nationhood*. Se Kidd, 1999, s. 28ff., s. 91, s. 176, s. 215.

43. Kidd, 1999, s. 30, s. 211f.

44. Se Kidds sammanfattning, 1999, s. 287–291.

45. Se t.ex. Harald Gustafsson, som visar på vilka politiska, etniska, och territoriella identiteter

Österberg diskuterar hur den nationella identiteten har odlats parallellt med regionala och lokala identiteter, såsom en ”kombinerad lojalitet”. Hon ser två sådana nationella åskådningar utformas i svensk historia; 1600-talets stormaktssträvan och ett nationellt projekt kring sekelskiftet 1900. I den första perioden förenades en göticistisk ideologi, den protestantiska kyrkan och kungamakten med samma mål. I den sistnämnda perioden var det bland annat skolan, medierna och ledande författare som engagerades i arbetet, och det hela genomfördes utifrån en bakgrund i samhällseliga problem. I övergången från bonde- till industrisamhället ökade klyftorna. I en sådan situation eftersträvades samling, i detta fall en nationell sådan.⁴⁶ En annan forskare som tar avstamp i 1600-talets identitetsskapande är statsvetaren Patrik Hall. I *The Social Construction of Nationalism* studerar han hur sociala organisationer producerar och reproducerar nationalism utifrån ett maktperspektiv. Kunskapen ger makt över definitionerna och ”intellectual speculations on the nation constructs nationalism”.⁴⁷ Liksom författarna till *The Cultural Construction* ser Hall en skillnad i de nationella identiteterna under modern tid jämfört med äldre tid. Under 1600-talet var, menar han, den genealogiska tiden med Gamla Testamentet som bas grunden för identifikation. Det var viktigt att finna rötterna, då kungarnas genealogier enligt tidens tanke sätt uttryckte de dygder man fortfarande ägde. Då och nu uppfattades statiskt. En nationell självsyn i mer individualistisk form framträder enligt Hall under 1700- och 1800-talen, och en modern, mer integrativ nationalism efter sekelskiftet 1900. I moderniseringens tidevarv är identiteten mer framåtsträvande. Utveckling eftersträvas och individen måste då underordna sig kollektivet.⁴⁸

som återopades i Norden under Kalmarunionens tid. Genom att se till vilka begrepp som användes, och vilken betydelse de hade på 1500-talet ringar han in olika gemenskaper, dock utan att tala specifikt om *nationella* identiteter. Harald Gustafsson, *Gamla riken, nya stater. Statsbildning, politisk kultur och identitet under Kalmarunionens upplösningsskede 1512–1541*, 2000, s. 29f., s. 275f.

46. Eva Österberg, ”Människan och de kombinerade lojaliteterna: nationella och regionala/lokala projekt i svensk historia”, *Lokala identiteter – historia, nutid, framtid* (red. Ann Emilsson & Sven Lilja), 1998a, s. 16ff.

47. Hall, 1998, s. 3, s. 262.

48. Hall söker alltså variation över fyra sekel, från 1600-talet in i vårt eget. Han har tre forskningsintressen i sin avhandling; det första handlar om konstruktionen av den nationella själen, det andra om nationalismens roll i den sociala organisationen, och det tredje om de intellektuella liv i politiken. Alla perioder diskuteras utifrån hur nationen är konstruerad och rekonstruerad i nutidens praktiska situationer.

Historikern Jonas Nordin kommer fram till att det går att finna en nationell identitet i Sverige under tidigmodern tid, åtminstone hos den svenska eliten.⁴⁹ Latinets *natio*, ”härstamning”, kommer av *nascor*, ”att vara född”, och signalerar alltså ett gemensamt ursprung. Men som historikern Monika Edgren påpekar behöver inte betydelsen vara densamma bara för att begreppet har funnits länge. I sin studie över hur den ekonomiska politiken förändrade nationsbegreppet under 1700-talet visar hon hur statens invånare kopplades ihop med varandra på ett abstrakt vis, istället för tidigare där statsterritoriet knöts tydligare till fäderneslandets furstehus.⁵⁰ Men den nationella identifikationen på 1600- eller 1700-talet såg inte likadan ut som på 1800-talet. Massspridningen av nationalismen som ideologi möjliggjordes av tryckpress, tidningar och ett utvecklat skolväsende i ett nytt borgerligt samfund.⁵¹

Den springande punkten i diskussionerna om en nationell identitet före och efter nationalismens tidevarv tycks vara, förutom diskussionen om *vi-de*, det övergripande värde som nationen tillskrivs. Om patriotism innehåller lojalitet mot fosterlandet och dess traditioner, har nationalismen som politisk doktrin för en självständig nation ofta kommit att inrymma en aggressivt nationell självhävdelse, riktad mot andra nationer.⁵² Det viktiga är inte en nationell identitet som exkluderar andra. För svensk del kan den nationella identiteten till exempel innebära en identifikation med andra nordiska folk. Visserligen är då det egna folket vanligtvis en förebild för övriga, men det bygger inte nödvändigtvis upp ett avståndstagande till grannfolken. När

49. Självbilden var således att den tidigmoderne svensken (och till viss del finnen) var fattig och fri. Detta innebar enligt Nordin att man var stolt och strävsam i sin lutheranska tillhörighet. Svenskarnas dygdiga leverne gjorde att de klarade sig utan överflöd. Friheten innefattade både representation i riksdagen, och lagar som inbegrep alla. Dessutom saknades en svensk livegenskap. Detta var den svenska nationella identitet som överheten ville förmedla till sina undersåtar. Se Jonas Nordin, *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*, 2000.

50. Monika Edgren, *Från rike till nation. Arbetskraftspolitik, befolkningspolitik och nationell gemenskapsformering i den politiska ekonomin i Sverige under 1700-talet*, 2001.

51. Om det är enbart massspridningen av idéerna som är skillnaden mellan förmodern och modern tid är under diskussion. Se Hanne Sanders ”Religiöst eller nationalt verdensbillede? Skåne efter övergangen til Sverige i 1658”, *Mellem Gud och djævelen. Religiøse og magiske verdensbilleder i Norden 1500–1800* (red. Hanne Sanders), 2001.

52. Se Nils Elvander, *Harald Hjärne och konservatismen. Konservativ idédebatt i Sverige 1865–1922*, 1961, s. 7, och Evert Baudou, *Gustaf Hallström – arkeolog i världskrigens epok*, 1997, s. 181f. Se även Tägil, 1993, och Kidd, 1999, s. 5.

det gäller en nation som Sverige byggde den tidigmoderna nationella identiteten av allt att döma på en etnisk och kulturell gemenskap som inte minst fanns i ett nordiskt sammanhang. Det finns uppenbart stora likheter mellan de nordiska länderna, och en historia som många gånger vävs samman politiskt, ekonomiskt, socialt och kulturellt. Därför hänger denna diskussion tydligt ihop med frågan om Sverige i Norden, och med frågan i vilken grad som norrön litteratur fungerat som historiens minnesfond för en skildring av dessa länder, dess kungar och dess folk.

Vad är en isländsk saga?

De isländska sagorna utspelar sig från forntiden, över vikingatiden, ända fram till medeltiden. Sagorna beskriver både förfluten och närvarande tid: de första islänningarna, de norska kungarna, vikingarnas långa resor i världen, tidens uppfattning om rätt och fel, lag och straff. I texterna förekommer förtrollade svärd, fredlösa personers äventyr, gudamytologi och hjälteprestationer; mänskliga relationer i alla dess former. Det är en omfattande isländsk-norsk eller västnordisk medeltidslitteratur, bestående av både prosa och poesi.

De första texterna som producerades på Island låg inom lagens område, men snart började också andra berättelser skrivas ner. Av stort intresse var att kartlägga hur ön hade blivit bebodd, exempelvis i den registerliknande *Landnámabók* (Boken om landtagningen) från 1130-talet. Boken tros vara skriven av bland andra Ari hinn fróði Þorgilsson, som också tillskrivs författarskapet för *Íslendingabók* (Boken om islänningarna), en kortfattad framställning av isländsk historia från flykten undan Harald Hårfager i Norge i slutet av 800-talet till de första biskoparna omkring 1120. Den räknas som den äldsta boken på ett skandinaviskt språk, tillsammans med lagarna i *Grágás* och *ættvísí*, eller ättelängderna.⁵³ Allt detta står att finna i den bok som har kommit att kallas *Fyrsta málfrediritgerðin*, eller Den första grammatiska avhandlingen, som förutom sin uppgift att skapa ett skriftspråk

53. *Landnámabók* berör förutom de 430 bosättarna totalt 1 500 platser med 3 500 personer. Se Jakob Benediktsson, "Landnámabók", *Medieval Scandinavia: an encyclopedia* [MS]. Ari fróði skrev på nordiskt tungomål. De nordiska språken tillhör de germanska språken i den indoeuropeiska språkfamiljen. De har ett gemensamt ursprung i den så kallad urnordiska, som anses ha talats i hela Norden (ej Finland) fram till omkring 800 e.Kr. Först efter reformationen började isländska användas som beteckning istället för *norræn tunga*, eller norrönt språk.

som bättre passade det isländska talspråket redogör för de texter som fanns på isländska till och med 1150.⁵⁴

Vad gäller sagorna och den norröna poesin har optimistiska forskare velat datera vissa dikters ursprung till mycket tidigt, 700- eller 800-tal, och skaldedikter och vissa sagor till 900-talet.⁵⁵ Men oavsett hur gamla berättelserna än är kunde de inte skrivas ner förrän kristendomen fört med sig skriftspråket till Island. Det finns fragment kvar av de nedskrivna berättelserna från 1000-talet, några hela manuskript från 1200-talet. Men de flesta producerades på 1300-talet, och några under 1400-talet. Dessa sagor kopierades i flera versioner, eller omformades till en annan saga. Därför finns det flera olika versioner och flera kopior av en och samma saga.

Det isländska ordet *saga* härrör från verbet *segja*, ”det som sägs”, och betyder alltså en berättelse.⁵⁶ Saga ska därtill uppfattas såsom en sanningsenlig beskrivning av människor och händelser, till skillnad från den moderna svenskan i vilken ”en saga” direkt förknippas med fabel och fiktion. Sagorna brukar kallas för unika, och det tog lång tid innan man ens ville göra jämförelser med annan medeltida litteratur. De är ofta skrivna i en snabb narration, de är kortfattade och saknar omskrivningar. De innehåller ofta en stor mängd aktörer, som får sin karaktär skisserad utifrån personliga egenskaper som driver berättelsen framåt. En god man beskrivs till exempel med vackert utseende, vilket är ett uttryck för att han är trofast, vis och stark i strid. En annan speciell beståndsdel i sagorna är de många replikerna. Talet visar också aktörernas karaktär, och händelseförloppet drivs fram av vad någon säger. Dialogen är ofta kompakt – och inte sällan lakonisk.

Under medeltiden drogs alla sagor över en kam, men under senare tid har en indelning gjorts efter innehållet i sagorna eller efter tillkomsttid. Det finns också försök att dela in sagorna geografiskt efter Islands karta utifrån huvudpunkterna i handlingen. De isländska sagorna har framför allt placerats i olika genrer beroende på vad de

54. Se Preben Meulengracht Sørensen, *Saga and Society. An Introduction to Old Norse Literature*, 1993a, s. 1f.

55. Ole Widding, ”Isländingesagor”, *Norrøn fortællekunst. Kapitler af den norsk-islandske middelalder litteraturhistorie* (red. Bekker-Nielsen m.fl.), 1965, s. 77. För sagalitteraturen i helhet, se t.ex. Clover & Lindow (eds.), 1985. För enskilda sagor, se t.ex. Rudolf Simek & Hermann Pálsson, *Lexikon der Altnordischen Literatur*, 1987.

56. *Saga* – ”hvad en siger, Ord som siger, Udsagn.” ” Fortælling om en virkelig eller opdigtet Bevisenhed.” Johan Fritzner, *Ordbog over Det gamle norske sprog*, 1886–1896.

handlar om och var de ligger i tiden; i *fornaldar-* eller forntidssagor, *Íslendinga-* eller islänningasagor, *konunga-* eller kungasagor och *samtíðar-* eller samtidssagor.

Genren forntidssagor är anonyma sagor som utspelar sig i en ospecificerad forntid utanför Island och som kastar ett romantiskt skimmer över sina otroliga hjältar. De kallas *fornaldarsögur Norðurlanda* – sagor från den gamla tiden i Norden – och kallas också hjälte- eller vikingasagor. Men de är relativt sena, och flera av dem skrevs ner först efter att riddarromanen fått sitt fäste så sent som på 1300-talet.⁵⁷ Under humanismen var respekten alltför stor för det skrivna ordet för att man skulle avfärda forntidssagorna som ohistoriska. Man var medveten om att det fanns en tidslucka mellan händelsen som sagan skildrade och tidpunkten när sagan slutligen kom i skrift. Men man förutsatte att den förmedlats utan förändringar. Dessutom utspelar sig dessa sagor på skandinaviskt område, och var alltså av största intresse för de svenskar som fick kunskap om dem. Bland dessa legendsagor återfinns den ganska tidiga Götriks och Rolfs saga, eller *Gautreks saga (konungs)*. Där berättas om kung Gauti från Götaland som förrirrar sig i skogen och träffar på en familj. Familjens dotter föder hans barn Gautrek innan familjen av snålhet kastar sig utför ättestupan. En annan fornaldarsaga är *Hervarar saga ok Heiðreks konungs*, där läsaren följer det förtrollade svärdet Tyrfingr som arvegods inom en släkt av bärsärkar och sköldmör. I den berättas den berömda scenen på Sámsey, då vapnets ägare Angantýr och hans elva bröder går holmgång mot Hjálmar og Örvar-Oddr. Här finns också en välkänd scen där stridsmän Hervör åkallar faderns lik vid gravhögen i sin jakt på svärdet. Även *Friðþjófs saga frækna* är en forntidssaga. Den utspelar sig i Norge, där hjälten förälskar sig i Ingibjörg. Han bränner ner ett tempel i sin iver att äkta henne och blir då istället *vargr i véum*, en varg i helgedomen, en fredlös som kan jagas liksom ett djur. Framställningssättet i denna genre är ofta snabba scener av det mer våldsamma slaget, med sammandrabbningar där utgången gärna

57. Nära denna genre ligger också *riddarsögur*, översatta eller plagierade romantiska riddarsagor av *chansons de geste*-karaktär, om hjältar och kungar från frankerriket, Bysans eller med mer orientaliska motiv. T.ex. *Parcevals saga*, *Tristrams saga ok Ísöndar*, *Flóres saga ok Blankiflúr*, *Clarus saga*, *Trójumanna saga*, *Karlamagnús saga* m.fl. Kallas ibland *fornsögur Suðurlanda*, eller *lygisögur*. För en översikt, se Marianne Kalinke, "Norse Romance (*Riddarsögur*)" i Clover & Lindow (eds.), 1985.

påverkas med trollkonster. Drakar, dvärgar, troll och spöken är inte ovanliga, men vanliga motiv är också vikingafärder, hjältedygder, kärlek och tillgivenhet mellan fosterbröder.⁵⁸

En mer realistisk litteratur än forntidssagorna, men fortfarande anonym, finner man i de så kallade *Íslendingasögur* som skrevs ner på 1200- och 1300-talen.⁵⁹ Islänningasagorna går också under benämningen hjältesagor. Vanligare i Sverige är dock beteckningen ätte- eller släktsagor, men de kan också kallas familjesagor. Dessa utspelar sig från den första tiden på Island och innehåller imponerande genealogier. Tidigare kallades alla sagor med islänningar i huvudrollen för islänningasagor, men idag inskränker man den etiketten till de fyrtiotalet sagor som tar sin början under den period då Island blev bebott: *landnáms-* eller *landtagningstiden*. Tiden därefter, fram till 1000-talets mitt, kallas ibland sagatid i Norden, förutom i Sverige där vi främst använder beteckningen forntid och/eller vikingatid.⁶⁰ Det dröjde innan dessa sagor fick fäste hos sagaforskare utanför Island, då dessa inte ansågs ha mycket nöje av lokala småstrider. Sagorna började skrivas ner under 1200-talet, och under 1300-talet samlades delarna till hela sagor, eller till samlingar av flera sagor. Många sagor blev populära, något som syns i alla kopieringar.⁶¹

En stor och problematisk forskningsuppgift har varit att datera islänningasagorna och/eller söka reda på författaren. Detta anses viktigt eftersom det säger en del om sagans karaktär om man vet vem som producerat den. Var det till exempel en man som varit vid de nordiska hoven, en man inblandad på en speciell sida i maktkampen mellan isländska storkhövdingar under 1200-talet, eller kanske rent-

58. Einar Ól Sveinsson, "Fornaldarsögur", *Kulturhistorisk lexikon för nordisk medeltid [KLNLM]. Berserker* – krigare i extas, *skjaldmer* – kvinnliga krigare, jmf *valkyrja* – kvinna som väljer vem som faller på slagfältet och välkomnar honom till Valhöll hos Óðinn. *Hólmganga* – reglerad duell, ofta på en holme eller en ö. Jmf *einvígi*, duell utan regler.

59. Se Carol J. Clover, "Icelandic Family Sagas (*Íslendingasögur*)" i Clover & Lindow (eds.), 1985, eller t.ex. Theodore M. Anderssons strukturella analys av materialet i *The Icelandic Family Saga. An Analytical Reading*, 1967.

60. Eg. 930–1030. Tiden mellan 870–930 kallas *landnámsöld*, kolonisationstiden. Därefter fullbordades inrättandet av den lagstiftande och dömande riksdagen – *Alþingi* – och tiden mellan 930 och 1030 benämns sagatiden. Därefter följer vad som kallas "fristatstiden", fram till unionen med den norska kungen på 1260-talet.

61. Se Einar Ól Sveinsson, "Íslendingasögur", *KLNLM*. Peter Hallberg, *Den isländska sagan*, [1956] 1969, s. 42.

av en kvinna?⁶² Motiven i sagorna skiftar kraftigt men alla har vissa drag som placerar in dem i sin genre – islänningasagorna handlar om individer som tar gestalt genom sina handlingar och sitt tal, tanke-mönster saknas nästan helt. Dialogen är karg, landskapsbeskrivningar finns inte, däremot sätts människan i centrum, både bonden och hövdingen. Oftast beskrivs inte heller personernas utseenden annat än mycket summariskt, kvinnorna framställs som vackra och kloka medan männen kan få sina anletsdrag beskrivna om det har betydelse för deras karaktär. Det är mest personens mod, eller brist på detsamma, personlighet, begåvning och liknande som beskrivs.⁶³ Men även inom genren finns det skillnader. Ett sätt att datera sagorna har varit att undersöka stilen i dem. Sigurður Nordal menade 1953 att *Heiðarvíga saga* var en tidig saga då den har en ojämn framställningsform, och bryter av mitt i ett dramatiskt ögonblick för att värdera och förklara. Senare sagor har i hans mening en jämnare stil, ger ett mer neutralt intryck och skildrar förloppet mer realistiskt.⁶⁴ Ett exempel på en senare, mer komplex saga är *Njáls saga*. Den är uppbyggd av flera små dramatiska scener som arrangerats till en sammansatt helhet. Ibland är det en hel släkt som står i centrum, *Njáls saga* har runt 600 personer i rollistan. Ibland är det ett fåtal personer som cirkulerar kring en centralaktör i sagan, såsom i *Gísla saga Súrssonar*, med Gíslí, hans syster Þórdís och brodern Þorkell. ”Gísles bedste ven bliver myrdet af Gísles bror eller av hans svoger; Gisle myrder sin søsters mand; og Gisle bliver selv myrdet på sin søsters foranledning, hvorefter hun gør et forgæves forsøg på at myrde Gísles drabsmand, som hun selv har sat i sving” för att uttrycka det med Thomas Bredsdorffs förenkling.⁶⁵

Narrationen i islänningasagorna påminner om *konungasögur*.⁶⁶ Även dessa har en mer realistisk stil. De flesta sagorna om kungar är skrivna av namngivna författare främst under 1200-talet, islänning-

62. Helga Kress, ”Vad en kvinna kväder. Kultur och kön på Island i fornnordisk medeltid”, *Nordisk kvinnolitteraturhistoria I*, 1993, s. 24f., 63, där *Laxdæla saga* tillskrivs en kvinnas hand.

63. Se t.ex. Eva Österberg, ”Tystnadens strategi. Miljö och mentalitet i de isländska sagorna”, *Historisk tidskrift* 1991:2, och Andersson, 1967.

64. Sigurður Nordal, 1953, s. 235f.

65. Thomas Breidsdorff, *Kaos og kærlighed. En studie i islendingesagars livsbillede*, 1971, s. 67.

66. Se Theodore M. Andersson, ”Kings’ Sagas (*Konungasögur*)”, Clover & Lindow (eds.), 1985.

ar som besökt de nordiska hoven. Den främste representanten här var Snorri Sturluson (1179–1241), vars samling av enskilda biografiska berättelser av 15 namngivna kungar och resuméer av flera andra högättade ynglingars liv benämns *Heimskringla* efter de berömda ingångsorden ”Kringla heimsins” (världens krets, där människorna bor).⁶⁷ Dessa sagor har alltid varit populära i Skandinavien, eftersom kungarna som beskrivs har sina säten i de norska, svenska, danska och brittiska rikena. I Heimskringlan följer de främsta norska kungarnas historia i en tät följd; från Hálfdan svartí till Sverrir Sigurðarson på 1170-talet, där Olav den heliges saga är den längsta. Men konungasagorna behöver inte vara biografiska, även översikter av områden kan följas över tid, såsom i Orkneyingasagan eller i Knytlingasagan.⁶⁸ Själva Heimskringlan inleds med den svenska Ynglingaättens berättelse i *Ynglinga saga*, där Óðinn vandrat in till Sigtuna från sitt hem i Asien.

Kungasagorna kan också sägas tillhöra genren *samtíðarsögur*, samtidssagor, som behandlar sturlungatiden. Namnet kommer från en specifik isländsk släkt och har även gett namn åt en speciell sagasamling; Sturlungasagan.⁶⁹ Här beskrivs hur öns ledarskap minskade till ett maktkoncentrat av ett fåtal familjer, innan de gick i union med den norska kungen på 1200-talet. Dessa sagor bekymrar sig främst om de starka män som deltog i maktkampen, och handlar mest om fejder och politiska göromål. Även *biskupasögur* är samtidssagor. De är biografier över biskoparnas liv och leverne och de behandlar 1000-talet fram till 1340 och ville bland annat framhäva biskoparna som nominerbara till kanonisering. Inte någon av dessa sistnämnda texter har rönt stort intresse i Sverige, inte heller de hagiografiska *heilagra manna sögur*, helgonsagorna. Men att vissa genrer varit mer intressanta än andra för översättarna och forskarna i olika tider har stor betydelse för den historiografiska utvecklingen. Lika-

67. Andra samlingar av kungasagor är t.ex. *Morkinskinna* (Det ruttna manuskriptet) eller *Fagrskinna* (Det vackra manuskriptet) och *Flateyjarbók*. Anne Holtmark, ”Kongesaga”, *KLNM*.

68. *Orkneyinga saga* handlar om Orkney-jarlarnas historia fram till mitten av 1100-talet. *Knytlinga saga* eller Knutättlingarnas historia, skrevs omkring 1260, och behandlar de danska kungarnas historia från Harald Blåtand Gormsson på 900-talet fram till 1200-talet. Sagan kan också kallas *Ævi Danakonunga*.

69. *Sturlunga saga* kan vara sammansatt av Þórdr Narfason (d. 1308), kärnsagan är *Íslendinga saga*, skriven av Snorri Sturlusons släkting Sturla Þórðarson. Se Jakob Benediktsson, ”Sturlunga saga”, *KLNM*.

så att vissa sagor inom de olika genrerna är mer uppmärksammade än andra.

Förutom den norröna prosalitteraturen finns även poetiskt material. De namngivna skaldedikterna till kungars och andra stora mäns lov är utspridda i sagorna. Det finns också anonyma dikter om gudar och hjältar. Delar av dikterna är samlade, exempelvis i den äldre Eddan eller den poetiska Eddan.⁷⁰ Den kallas också Sämunders Edda då man trodde att Sæmundr Sigfússon hinn fróði satt samman den under tidigt 1100-tal. Eddan innehåller förutom skapelse-dikten *Völuspá* och de goda råden i *Hávamál* främst skildringar ur asarnas liv. Hjältediktningen domineras av dikter om den tappra Sigurd, hans möte med draken Fáfnir och med sköldmön Brynhildr. Dikterna har speciella versmått, alliteration och presenterar dessutom flera synonymer, i skaldepoesin även omskrivningar.⁷¹ Hjälp att tyda dessa utbytbara ord finns i det verk som Snorri Sturluson på 1220-talet samlade till en handledning för samtida skalder, kallad den prosaiska Eddan, eller den yngre Eddan, eller Snorraeddan. Denna inleds med hur världen är uppbyggd. *Gylfaginning* (Gylfes gäckande) beskriver den svenske sagokungen Gylfes besök hos asarna, som berättar allt om skapelsen, gudarna och undergången, en berättelse som skalderna sedan kan använda i sitt bildspråk. Därtill finns *Skáldskaparmál* (Poesins språk) och hundratalet strofer i olika varianter i *Háttatal* (Uppräkning av versarter). Trots att materialet i den äldre och den yngre Eddan är av mytologisk art behandlas den av mig som det övriga sagamaterialet, det vill säga som ett potentiellt historiskt stoff, eftersom även mytologiska berättelser tolkades som historiska under en lång tid.

Dessa sagor och eddadikter har alltsedan 1600-talet varit av intresse för forskarna för att kartlägga de nordiska ländernas allra tidigaste historia. Olika vetenskapliga discipliner drar än idag nytta av sagorna: arkeologen för att få det egna materialet att tala, litteraturhistorikern för att klarlägga en viktig del av den europeiska litteratu-

70. Huvudhandskriften där är den så kallade *Codex Regius* (GkS 2365 4to), från senare delen av 1200-talet, innehållande 10 mytologiska dikter och 19 hjältedikter.

71. Se Joseph Harris, "Eddic Poetry" och Roberta Frank, "Scaldic Poetry" i Clover & Lindow (eds.), 1985, för översättningar och bearbetningar. Se också Bjarne Fidjestøl, *The Dating of Eddic Poetry. A Historical Survey and Methodological Investigation* (ed. Odd Einar Haugen), 1999.

ren, religionshistorikern för att analysera det mytologiska materialet, den politiskt inriktade historikern för att skissa en verklighetstrogen bild av historiska händelser, språkforskaren för att utröna etymologiska och filologiska spörsmål och kulturhistorikern och socialantropologen för att nå den historiska människans världsbild. Inte minst är det en lättbegriplig litteratur att läsa än idag, och inspirerande för diktare och konstnärer att efterlikna.

Sagan i Sverige: översättningsverksamhet

De isländska sagorna, den poetiska Eddan och den prosaiska Eddan är innehållsmässigt åtskilda och från olika tider, och nedskrivningen av texterna är medeltida. Sagorna berör nordisk vikingatid, och även i Sverige har sagorna inte bara fått kulturell utan också politisk betydelse. Hur pass vanligt förekommande sagorna varit i det allmänna medvetandet under olika perioder kan då indikeras genom antalet översättningar från isländska till svenska.

Forskare som Steblin-Kamenskij har funderat över hur tidsavståndet mellan en skribent och en läsare påverkat omdömena om texten, då läsaren tillhör en annan kultur än den skriften ursprungligen skrevs i. Att sedan översätta denna text innebär ytterligare en tolkning; översättningen blir en översättning av en översättning.⁷² Det finns en deldisciplin inom litteraturvetenskapen som kallas *translation studies*, vilket började bli ett akademiskt begrepp på 1970-talet.⁷³ Istället för att enbart jämföra en översättning med en annan ligger fokus i denna forskning på hur översättningen av en text fungerar i en annan kulturell kontext än den som originalet producerades i.⁷⁴ Man undersöker vem som översätter – och därmed ”skriver om” (*rewrites*) en text – varför, under vilka omständigheter och vem som är tänkt publik för den nya produkten. Inom sagaforskningen koncentrerar sig exempelvis Jón Karl Helgason på hur *Njáls saga* använts genom tiden.⁷⁵ En annan studie om sagorna är Julia Zernacks *Geschichten aus*

72. Se M. I. Steblin-Kamenskij, *The Saga-Mind*, 1973, s. 13f.

73. Om *Translation studies*, se t.ex. Susan Bassnett *Translation Studies*, [1980] 1991. Se också John Holmes et al. (eds.), *Literature and Translations. New Perspectives in Literary Studies*, 1978 eller Theo Hermans *The Manipulation of Literature. Studies in Literary Translations*, 1985.

74. Bassnett, 1991, preface xii.

75. Jón Karl Helgason *The Rewriting of Njáls saga. Translation, Politics and Icelandic Sagas*, 1999. Se också Jón Karl Helgason *Hetjan og höfundurinn. Brot úr íslenskeri menningarsögu*, 1998, om hur islänningarna idag gör bruk av sagorna på frimärken, vägnamn etc.

Thule. Zernacks inventering av hur filologer översätter sagorna till tyska visar hur deras vetenskapligt präglade tolkningar av det centrala temat av hjälten passade in både i Weimarrepublikens nationella kontext och i nationalsocialismens behov av att urskilja en germansk människotyp.⁷⁶

De isländska sagorna skall alltså ses som texter i rörelse. Fenomenet att sagorna översätts fascinerar mig. De skrivs om, både i översättningarna som ges ut på svenska, och i sättet de används som historiska källor utifrån sagans aktörer och deras livsvillkor. En av utgångspunkterna i *translation studies* är att en källa får auktoritet i den stund ansträngningen görs att översätta den.⁷⁷ Den ses som förfädernas historia, och som en del av *oss*. Det handlar, för att citera André Lefevere, om "the adaptation of a work of literature to a different audience, with the intention of influencing the way in which that audience reads the work."⁷⁸

Det isländska material som ligger till grund för senare tiders vetenskapliga tolkning i denna studie är skrivet på folkspråket. Det gamla nordiska språket ger det en exklusivitet som är viktig i mitt sammanhang. Förekomsten och frekvensen av sagaöversättningar kommer därför också att få en självständig roll i denna bok. För att undersöka hur historiker använt sig av sagorna måste vi veta något om hur pass tillgängliga de varit för forskarna. Speciellt viktigt är detta då många forskare som skrivit synteser över Sveriges historia inte kunnat isländska.⁷⁹ Det är också intressant att se hur översättningen motiveras. Är utgåvan karakteriserad som en uppdiktad berättelse eller en historisk källutgåva? Detta kan ses i översättarens företal, men också en sådan sak som val av titel kan berätta mycket. Det finns även olika sätt att översätta en text: att översätta ord för ord, att använda andra ord men hålla sig nära originalet, eller att ha en helt fri översättning.⁸⁰

Jag kommer inte att analysera översättningarna utförligt, förut-

76. Julia Zernack, *Geschichten aus Thule. Islendingasögur in Übersetzungen deutscher Germanisten*, 1994.

77. André Lefevere (ed.), "Introduction", *Translation, History, Culture. A Sourcebook*, 1992a, s. 2. Se också André Lefevere, *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame*, 1992b.

78. Citerad efter Jón Karl Helgason, 1999, s. 4.

79. Givetvis kan samma saga ha funnits tillgänglig på latin, danska, tyska, franska eller engelska.

80. Se Bassnett, 1991, s. 60–63.

om att genrevalet och språkbruket uppmärksammas. Min nyfikenhet handlar framför allt om sagans förekomst som tillgänglig text i svenskarnas medvetande. Det har ingen större betydelse för mig i utgångsläget om läsaren ser sagan som historia eller som litteratur. Att sagan överhuvudtaget förekommer på svenska är i första omgången det betydelsefulla. Att översättningar av isländska sagor fungerar och värderas kan visa att originalet anses tillhöra det egna folkets kulturarv, genom att vissa materiella och andliga uttryck i människors kollektiva värdesystem anses värda att bevara tack vare deras symbolvärde. I ett andra läge, inom ramen för den historiografiska analysen, intresserar jag mig för hur historikerna betraktat det isländska stoffet som källmaterial.

Isländska sagor och den nationella svenska identiteten

Intresset för senare tiders uppfattning om just fornnorden är ganska stort inom modern forskning. Det har skrivits böcker om vikingatid i sentida litteratur, såsom hos Anton Blanck i *Den nordiska renässansen i sjuttonhundratalets litteratur* (1911); om fornnordiska motiv i litteraturen och konstens värld, såsom hos Jöran Mjöberg i *Drömmen om sagatiden I–II* (1967–68); om försök att framställa vikingatida arkitektur i modern tid, i Bo Grandiens böcker *Drömmen om medeltiden* (1974) och *Rönndruvans glöd* (1987). Även vetenskapshistoria med inriktning på sagorna har skrivits, både om sagan som källmaterial och till viss del om sagan i historiografien. Ett exempel på det förra är konferensen på temat *Snorre Sturlason och de isländska källorna till Sveriges historia* som hölls i Sverige 1988.⁸¹ Även Lars Gahrns avhandling *Sveariket i källor och historieskrivning* från 1988 kan nämnas, en systematisk undersökning om vilka källor som nu anses säkra nog att beskriva den äldsta historiska perioden.

I forskningen om de isländska sagorna är litteraturvetaren Lars Lönnroth en inflytelserik person. Han har sedan 1970-talet arbetat speciellt med den nordiska litteraturens nära kontakter med övrigt europeiskt medeltida tankegod. Han behandlar också hur man har "skrivit om" sagor och mytologi i senare tider, exempelvis i *Skaldemjödet i berget* (1996). Här undersöks receptionen av det norröna, och

81. Se Göran Dahlbäck (red.), 1993.

hur sagan har brukats i skiftande politisk propaganda. Lönnroth deltog även i det internationella forskningsprojekt som kallades *Eddornas sinnebildsspråk*, där olika tidsperioder i receptionshistorien av den norröna poesin har behandlats.⁸²

I boken *Northern Antiquity. The Post-Medieval Reception of Edda and Saga* från 1994 behandlas det norröna materialet i isländsk och engelsk tradition, och de litterära relationerna mellan Norden och Europa. I artikeln "Olaus Rudbeck's Atlantica and Old Norse Poetics" undersöker Mats Malm hur Olof Rudbeck på 1600-talet deltog i debatten om goternas urhem. Malm diskuterar hur Rudbeck jämförde både språk och mytologi för att visa sambanden mellan egyptiskt, grekiskt och nordiskt material. Flemming Lundgreen-Nielsen studerar hur den danske prästen, pedagogen och fornforskaren N. F. S. Grundtvig inspirerades av den norröna mytologin, och vilken effekt detta har haft i Danmark. Lundgreen-Nielsen menar att det under 1700-talet formades en ny världsbild, och till denna behövdes en ny litteratur. Därför sökte man sig till antikens Grekland – och Grundtvig till Island. Även utanför Norden har nordbornas litteratur haft effekt. Régis Boyer skriver om hur vikingarnas spår på kontinenten fortsätter att ha inverkan ända till våra dagar. Boyer följer hur sagan och vikingen har blivit porträtterad idéhistoriskt och vetenskapligt. Med hjälp av litteratur, poesi och läroböcker söker Boyer fånga den populära föreställningen av "the misty North" på den europeiska kontinenten.⁸³

Efter utställningen *Viking og Hvidekrist* kom boken *The Waking of Angantyr. The Scandinavian Past in European Culture* (1996). Forskare diskuterar i den olika uppfattningar av fornnorden, och hur det nordiska kulturarvet har förvaltats i litteratur och i historieskrivning i olika miljöer. Det förflutnas plats i politiska konflikter mellan tyskar, danskar och norrmän är viktiga teman. Det finns också monografier på temat vikingatid i historieförmedlingen. Alla former av kulturyttringar undersöks i Andrew Wawns studie *Vikings and the Victorians. Inventing the Old North in 19th Century Britain* (2000). Fornnorden

82. Flera texter som denna avhandling diskuterar är producerade inom detta projekt, t.ex. Andrew Wawn (ed.), *Northern Antiquity*, 1994, Mats Malms *Minervas äpple. Om diketsyn, tolkning och bildspråk inom nordisk göticism*, 1996, tillika Lars Lönnroths *Skaldemjödet i berget. Essayer om fornisländsk ordkonst och dess återanvändning i nutiden*, 1996.

83. Régis Boyer, "Vikings, Sagas and Wasa Bread" i Wawn (ed.), 1994, s. 78.

passade väl in i det brittiska samhället under 1800-talet, och Wawn beskriver hur man skapade en brittisk litterär kanon av sagorna, och sedan utnyttjade denna kanon i sitt resande, i teatern, i högläsning och så vidare.

Hur rekonstruktioner av historiska perioder påverkar ett samtida samhälle är ett aktuellt forskningsfält. I Bodil Peterssons bok *Föreställningar om det förflutna. Arkeologi och rekonstruktioner* (2003) studerar hon en experimentiell arkeologi som funnits alltsedan 1600-talet och fått sitt genomslag idag i en upplevelsepedagogik. Denna pedagogik vill levandegöra historien genom att rekonstruera forntida miljöer i vikingamuseer och medeltidsmarknader. Hennes slutsats är att forntiden inte är vad den en gång var. Den bild som visas upp är förenklad och speglar snarare den tid som har byggt upp rekonstruktionen. Det är våra egna idéer som skildras i den forntida miljön.⁸⁴ År 2003 kom det ytterligare tre svenska avhandlingar i ämnet. I den statsvetenskapliga studien *Ages of Liberty. Social Upheaval, History Writing, and the New Public Sphere in Sweden, 1740–1792* diskuterar Peter Hallberg historieskrivningen i det offentliga samtalet, och hur historia användes som politik av sociala grupper under frihetstiden. Fornforskning under det följande seklet, 1800-talet, behandlas specifikt i *Den rätta tidens mått. Göthiska förbundet, fornforskningen och det antikvariska landskapet*, skriven av idéhistorikern Torkel Molin. Slutligen kan arkeologen Fredrik Svanbergs studie *Decolonizing the Viking Age* nämnas. Han anser att vi idag lutar oss mot en förlegad bild av vikingatiden. Svanberg talar om en konstruerad kontinuitet i tiden, då samhället anno 2000 är så pass olikt samhället vid sekelskiftet 1900 att vi idag inte har behov av den tidsbundna bild av vikingatiden som producerades då.⁸⁵ Han vill, med inspiration från bland andra Patrick Geary, se vikingatiden som ett fenomen skapat i nationalismens tidevarv. Svanberg fokuserar på den professionella arkeologins uppkomst och studerar denna yrkeskårs ansvar för hanteringen av vikingatiden under delar av 1800-talet och under hela 1900-talet. Svanbergs titel anspelar på att man kan koloni-

84. Se även t.ex. Peter Aronsson & Erika Larsson (red.), *Konsten att lära och viljan att uppleva. Historiebruk och upplevelsepedagogik vid Foteviken, Medeltidsveckan och Jamtli*, 2001.

85. Se Fredrik Svanberg, *Decolonizing the Viking Age I*, 2003, s. 12f. Del två i Svanbergs avhandling heter *Decolonizing the Viking Age II. Death rituals in south-east Scandinavia AD 800–1000*.

sera det förflutna. Att vi idag talar om ”våra förfäder i vikingatiden” är lika fel som när koloniserade områden lärde ut kolonialmaktens historia som sin egen. Den mentala och kulturella skillnaden är för stor mellan dagens svenskar och de människor som levde i området för 1 000 år sedan. Arkeologins betydelse för stilidealet vad gäller perioden är stor. Svanberg menar att vikingatiden inte fungerat som tankefigur innan arkeologin gett tiden dess kronologiska fixering och dess kontextualisering på museerna. Men vad gäller en föreställning om vikingen, och periodens relevans för samtiden, menar jag att en textbaserad studie kan visa andra resultat.

Avhandlingens avgränsningar

Eric Hobsbawm menar att en uppfunnen tradition karaktäriseras av att vissa värderingar knyts till det förflutna:

”Invented tradition” is taken to mean a set of practices, normally governed by overtly or tacitly accepted rules and of a ritual or symbolic nature, which seek to inculcate certain values and norms of behaviour by repetition, which automatically implies continuity with the past.⁸⁶

Kan Hobsbawms resonemang om den uppfunna nationella identiteten överföras på frågor om konstruerade identiteter genom användandet av isländska sagor? Utvecklingssträvan och ständiga förändringar i den moderna världen medför enligt honom ett behov av att fixera någon del av tillvaron såsom fast. Traditionens funktion är att symbolisera eller etablera gemenskapen för en grupp, legitimera institutioner och socialisera värderingar, och han poängterar att historiker spelar en viktig roll i sammanhanget.

Kan de isländska sagorna utgöra en del av den nationella tillhörigheten i Sverige, och spela en roll i det historiska minnet? Det hela är en fråga om historikernas konstruktioner och rätten till en historia byggd på den isländska litteraturen. Som Anthony D. Smith uttrycker det: ”The sense ’whence we came’ is central to the definition of ’who we are’.”⁸⁷

Vikingatiden är den tid då nordborna kristnades, och de nordiska rikena började lämna fler skriftliga spår efter sig. Senare tiders kon-

86. Hobsbawm, 1986, s. 1.

87. Smith, 1991, s. 22.

struktion av kulturella identiteter, menar jag, bygger till viss del på hur denna brytningstid har presenterats. De isländska sagorna och andra texter som berör nordisk vikingatid är medeltida, men de har setts som nordbornas äldsta minne. Svenskarna har ansetts delaktiga i sagornas tillblivelse, på olika sätt i olika tider. Stundom har man till och med ansett att sagorna är svenska och bör finnas på svenska. Genom historieverk kan man iakttä huruvida vikingatiden anses viktig eller mindre viktig i fråga om svenska folkets karaktär och historiska erfarenhet. Sambandet mellan de isländska sagorna och frågan om vilka de relevanta förfäderna antas vara är uppenbart eftersom relationen till andra folk – nordiska, germanska, europeiska – kan spåras tillbaka till denna första tid. På så vis får sagorna en politisk betydelse.

Att man stundom har valt bort bort isländska sagor i studier av Sveriges förflutna har också betydelse. Historikern Raphael Samuel skriver om hur minnet är lika dynamiskt och skapande som ett analytiskt historiskt tänkande. Därför är det som ibland har glömts bort lika viktigt som det som minns.⁸⁸ Att konstruera identiteter utifrån ett kulturellt arv, avsiktligt eller aningslöst, för att skapa sammanhållning är någonting som skiftar i tid och rum. Detta vill jag belysa. Men uppgiften är stor och aktualiserar därmed vissa nödvändiga begränsningar.

Tidsperiod

Här kommer ett material – de medeltida isländska sagorna – att följas genom flera århundradens historieskrivning, genom textanalys av centrala teman angående vikingatiden i synteser över svensk historia. Den norröna litteraturens förekomst i Sverige utgör en tidsmässig ram för denna avhandling. Den första sagan översattes till svenska 1664, och blev därmed tillgänglig som ett potentiellt källmaterial för forskare som inte kunde isländska. Detta var speciellt viktigt när Sveriges hela historia skulle beskrivas: historikern kan inte vara specialist på alla perioder och alla språk. Min undersökningsperiod avslutas vid 1900-talets mitt. Inte för att den sista sagan översätts då, utan därför att sagorna upphör att vara källor för historisk analys på samma sätt som tidigare. Andra källor tar över, och vikingatiden tonas ner i de nationella synteserna i svensk historia.

88. Samuel, 1999, s. ix–x.

Tidsaxeln för min historiografiska analys är lång, vilket givetvis innebär analytiska komplikationer. Men den gör det enklare att se både kontinuiteten och de stora förändringarna i uppfattningen om vikingatid, och vilka förfäder som ansetts värda att lyftas fram. Vilken vikt lägger forskningen vid vikingatid och medeltid i stort, i relation till andra perioder i nationens historia? Var vikingen viktig för samtidens svensk? Att studera vikingatidens betydelse i historieskrivningen och receptionen av den isländska litteraturen är ett stort forskningsfält. Det har emellertid sällan gjorts med avseende på svenskt område och svenska historiker, eller med en så lång tidsaxel.

Material och metod

Varken vetenskapliga avhandlingar eller artiklar baserade på vetenskapligt arbete står i centrum i denna studie av den enkla anledningen att de sällan läses utanför det specialiserade facket. Om populärvetenskapliga verk eller skolböcker inkluderas blir arbetsbördan å andra sidan för stor. Dessutom har skönlitteratur inspirerad av norrön mytologi som ovan nämnts redan undersökts av Jöran Mjöberg i *Drömmen om sagatiden*.

Huvudmaterialet för att diskutera betydelsen av det norröna arvet i historieskrivningen i Sverige är istället större sammanställningar, synteser över Sveriges historia, skrivna av vetenskapsmän. Det är verk som spelar roll som förmedlare av svensk historia, där skribenten inte nödvändigtvis har haft ett specialintresse för den isländska litteraturen. På den långa tidsaxeln koncentrerar jag mig på ett fåtal historiker, insatta i sin samtid och i diskussion med varandra. Urvalet har gjorts bland de vetenskapliga synteserna som behandlar svensk historia, sammanställningar som ligger i gränslandet mellan att vara vetenskaplig litteratur och allmänhetens litteratur. Författarna uppfattas av mig som personer typiska för sin tid i det att de speglar en allmän vetenskaplig, liksom en kulturell och politisk, omgivning. De var givetvis inte alltid överens med människor i sin omvärld, men konflikterna fokuseras inte i detta sammanhang. Det ligger ofta i syntesernas natur att de inte problematiserar utan samlar, och ibland till och med harmoniserar, sin tids historieskrivning.

Mitt fokus ligger på historikernas produktion, inte på deras personliga förhållanden. Med detta menas att idéerna runt tiden för verkens publicering är det väsentliga. De större översikterna över Sveri-

ges historia, skrivna av utbildade forskare, bör ge en god bild av hur vetenskapen i stort sett på de isländska sagorna och på sagornas tid. Författarens val av, och hantering av, källor bygger oftast på andra forskares arbeten, mer specialiserade på just denna period. Sammanställningar av Sveriges historia får illustrera de svenska historikernas intresse, alternativt ointresse, för den norröna litteraturen. Att välja synteser inom svensk historia är för mig ett sätt att nå ett jämförbart material över tid, ett material som visar en mer eller mindre officiell bild av det förflutna. De historieverk som valts ut till analys har haft stort inflytande, och får således antas ha påverkat folk i deras uppfattning om vikingatiden. Det är av samtiden och av eftervärlden högt uppskattade historiker som valts ut till denna studie. Dessa historieverk har alltså haft en större läsekrets än exempelvis avhandlingar. Eftersom det är identiteter och det kulturella arvets hantering som står i centrum är synteser rimligen ett fruktbart material. Samtidigt är det de svenska yrkeshistorikerna som står i centrum. De professionella historikerna har haft problemformuleringarnas privilegium. Deras urval av personer och händelser, och tolkningar därav, har blivit den etablerade historien.

Första delen av Olof Rudbecks *Atland eller Manheim* utkom 1679, och denna Uppsalaforskarens beskrivning av Sveriges stora betydelse för världshistorien fick anseelig uppmärksamhet i forskarvärlden. Hans samarbete med landets första sagaöversättare hade till följd att dessa texter nu blev närvarande i samtidens syn på den äldsta historien. Olof von Dalin gjorde en ny tolkning i *Svea rikets historia* år 1747. Sven Lagerbring skrev första delen i sin *Svea rikets historia* 1769. Två 1700-talshistoriker ingår i mitt urval, vilket beror på att jag inte velat betrakta detta sekel som fritt från forntidsintresse, en nykter tid mellan göticismen under 1600-talet och nygöticismen under 1800-talet. Detta sekel var mer än så. Visserligen omvärderades sagornas patriotiska syften, men sagorna bestod som uppgiftslämnare, och stora inventeringar gjordes av deras uppgifter om Sverige. Dalin står för ett nytt stilideal i historieskrivningen, och trots att han inte var universitetshistoriker får han som rikshistoriograf representera en professionell historiker i en förprofessionell era. Historieprofessorn Lagerbring däremot var disputerad forskare som verkade vid Lunds universitet. Han var dessutom mer kritisk i sin historieskrivning än vad Dalin var.

En person som kom att dominera historieforskningen under lång tid i Sverige var historikern Erik Gustaf Geijer. Hans bidrag i detta sammanhang består av den vetenskapliga syntesen *Svea rikets häfder* som utkom 1825, och den mer populariserade *Svenska folkets historia*, vars första del kom år 1832. Den tid som förflyter mellan Geijers och Carl Grimbergs verk refereras i avhandlingen främst med hjälp av annan forskning. 1800-talet är väl undersökt inom historiografin, och under romantikens tidevarv var fornnorden väl synlig i samhället. Geijer spelade också en stor roll för Carl Grimberg i första delen av dennes *Svenska folkets underbara öden* från 1913. Grimberg arbetade vid denna tid inte inom universitetet, och han har bemötts med tystnad i de flesta inomvetenskapliga historiografiska verk. Men han hade disputerat i historia och hans *Öden* kan ses som en mötesplats för de nya sätten att hantera historisk vetenskap genom att han försökte presentera den senaste forskningen i samlad form.

Det vetenskapliga läget var helt annorlunda bara 30 år senare, när Ingvar Andersson gav ut *Sveriges historia* (1943). Detta verk följdes av en mer omfattande framställning i Jerker Roséns *Svensk historia* 1962 (där den andra delen i verket skrevs av Sten Carlsson 1961). Andersson och Rosén representerar en ny hållning till sagorna som källmaterial inom historiedisiplinen. Eftersom Roséns verk om svensk historia inte bara användes under lång tid i universitetsstudier, utan även var bas i den omarbetning som resulterade i det populärvetenskapliga verket *Den svenska historien* (1966–68 och 1992–93), ses det som representativt för den etablerade synen på svensk historia under större delen av 1900-talet, efter det så kallade källkritiska genombrottet.

Att följa historiker under en lång period motiverar en diskussion om hur och varför en vetenskap förändras, samt hur historiografiska förändringar kan analyseras. I *De vetenskapliga revolutionernas struktur* vill Thomas Kuhn skriva vetenskapshistoria genom att visa hur synen på redan kända fakta kan förändras och omvärderas. Syftet med hans bok är att motarbeta den kumulativa bild som läroböcker ofta visat upp när de beskriver vetenskapernas utveckling. Hans syn på vetenskapens utveckling ligger i begreppet paradigmskifte. Kuhn själv talar om paradigm som en gemensam modell med regler och kriterier för forskarsamhället och dess forskningsresultat, regler som lärs ut genom de äldre forskarnas gängse bruk. När paradigmet fungerar infaller en tid av normalvetenskap, då alla känner förutsättningarna

och argumenteringen. I vissa situationer kan man ha problem med fenomen som inte passar att behandlas med det rådande paradigmet metoder, och när dessa problem blivit för stora krävs att ett alternativ arbetats fram. Då sker ett paradigmskifte. Det är samma fakta som behandlas, men med ny referensram.⁸⁹

Thomas Kuhns bok om paradigmskifte skrevs med naturvetenskaperna i blickfånget. Hans teorier uppmärksammades dock även av humanister och har också diskuterats av historiker. Birgitta Odén har använt sig av Kuhns paradigmbegrepp, till exempel i artikeln ”Det moderna historisk-kritiska genombrottet i svensk historisk forskning”. Artikeln skrevs med anledning av debatten kring förändringarna i svensk historievetenskap i början av 1900-talet, och Lauritz Weibulls betydelse för svensk historieforskning behandlas som ett paradigmskifte.⁹⁰ Odén använder sig av Kuhn eftersom han inte ställer frågor som *när*, utan istället *hur* kunskapsprocesser genomförs och vilka effekter de får. Hon ser till svenska historikers verk för att visa den historisk-kritiska skolans alltmer stärkta roll, men huvudsyftet med artikeln är att få igång tankeverksamheten gällande frågor om hur man hanterar vetenskapernas historia: evolutionärt eller revolutionärt: ”Ingen revolution gör så rent hus, att det inte finns åtskilligt kvar av det föregående. Ingen evolution försiggår utan språngvisa förändringar.”⁹¹ Problemet med att använda begreppet paradigm och paradigmskifte blir att det nya kan upplevas som homogent och sammansvetsat, utan inre stridigheter om vad god vetenskap innebär. Nya idéer i anslutning till nya frågor och problem behöver tid att slå rot. De måste utformas på ett abstrakt plan och prövas i praktiken.

Historiografisk analys kan ske på olika sätt. Den historiografiska forskningen kan ta stor hänsyn till de enskilda historikerna och deras samtida politiska situationer, eller vara av vetenskapssociologisk karaktär där historikerskrået som helhet står i fokus. Man kan även koncentrera sig på de inomvetenskapliga förändringarna och de skolbildningar forskarsamhället delas upp i. Kjell Kumlien och Hugo Valentin var bland de första i modern svensk historieforskning som skrev om att även historiker måste uppfattas som barn av sin egen

89. Thomas S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, 1970 [1962], speciellt s. 10f., s. 66, s. III.

90. Odén, 1975a, s. 26.

91. Odén, 1975a, s. 24.

tid, bundna av sin tids föreställningar.⁹² Historikern Sverker Oredsson tar i sin bok *Gustav Adolf, Sverige och Trettioåriga kriget. Historie-skrivning och kult* (1992) fasta på hur hårt forskarna sitter fast i den egna ”sanningstraditionen”. Det han söker är tolkningen och bilden av Gustav Adolf när det gäller Sveriges ingripande i trettioåriga kriget. Han lyfter fram forskare som använder samma källor, ibland vid samma tidpunkt, men som har helt olika värderingar. Även Eva Österberg har konstaterat att det som gör historisk forskning så spännande är just att det finns flera konkurrerande tolkningar om samma händelse, beroende på att historikernas arbete alltid är tids- och kontextbundet.⁹³

I min analys av de olika historikernas behandling av vikingatiden ser jag på urvalet av fakta men också bakomliggande historiesyn.⁹⁴ Tillvägagångssättet för att komma historikernas historiesyn närmare kommer här att vara textanalysen. Inom hermeneutiken, eller konsten att uttolka texter, arbetar man med att sätta texter i förhållande till den större kontexten. En och samma text läses alltså i flera avseenden. I en första läsning tas ett avstamp genom att forskaren läser skriften rakt upp och ner, på det sätt som den är presenterad. Vad står det i texten? Detta blir en yttolkning, i mitt fall om vad historiker har formulerat gällande vikingatid. Men detta läsande måste fördjupas. Nästa steg blir att ställa frågan varför författaren har skrivit just på detta vis. Det är när yttolkningen kombineras med en djupare läsning som texten sätts i sitt sammanhang. Vad är innebörden av att historikern har skrivit på detta vis? På vilket sätt är detta menings-

92. Hugo Valentin, *Den fjättrade Clío. Sju essäer till belysning av historikers tidsbundenhet*, 1957, och Kjell Kumlien, *Clíos väg. Historisk forskning och historieskrivning genom tiderna*, 1966. Katrín Fridjónsdóttir skrev 1983 boken *Vetenskap och politik* om hur samhället påverkar vetenskapssamfundets normer. Detta föränderliga kontrakt har också tagits upp t.ex. av Birgitta Odén och Göran Blomqvist i deras resonemang om universitetets funktion i samhället, och om den akademisk friheten. Birgitta Odén, *Forskarutbildningens förändringar*, 1991, Göran Blomqvist, *Elfenbenstorn eller statskepp? Stat, universitet och akademisk frihet i vardag och vision från Agardh till Schück*, 1992.

93. Eva Österberg, ”Genre och kronologier. Att skriva historia”, *Att gestalta historien* (red. Håkan Håkansson & Jakob Christensson), 1997, s. 52. För en kritisk reflektion över frågan hur den historiografiska forskningen ska utformas ’så att den kan uppbringa brukbara och begrundande lärdomar’, se Bernard Eric Jensen, ”Historiografi: historikernes læremester? Reflektioner over et uløst problem”, *Över gränsen. Festskrift till Birgitta Odén*, 1987, s. 121.

94. Om ett förslag till relationen mellan historiesyn, historiskt medvetande, historiemedvetande och tidsmedvetande, se Jensen, 1997, s. 52–59.

bärande? I denna studie fokuseras alltså historiesyn och identitetsskapande i samband med vikingatiden.⁹⁵

Intressanta resonemang återfinns i historikern Christer Öhmans studie av historiska romaner. Han analyserar verkens inre uppbyggnad för att fastställa historiesynen hos författaren. Den del av värdesystemet som handlar om vad som anses viktigt för samhällets inre natur och utveckling skapar koder, som bestämmer utformningen av det värdemönster som styr författaren. Detta, som Öhman kallar det ideologiska meddelandet, kan avkodas för att man ska nå de grundläggande värderingarna. Dessutom kan detta också deklarerars i förorden.⁹⁶

Det första steget för mig blir sålunda att beskriva det historiska verket, till form och till innehåll. Vilka tidsperioder som valts av de olika författarna och vilket rumsperspektiv de har är de första frågorna jag kommer att ställa till de vetenskapliga verken. Hur gammal är Sveriges historia enligt olika historieskrivare? Hur benämns tidsperioderna vikingatiden och kristen medeltid – om de över huvudtaget finns med? Rummet är aldrig mindre än det nationella, eftersom det är synteser över Sveriges historia det handlar om. Det kan också vara större rum, till exempel om man markerar en nordisk eller en germansk samhörighet. I en textanalys är det vidare viktigt att uppmärksamma hur skriften motiveras. Eftersom sagans tid tillhör den äldsta tiden som beskrivs i historieverken är det ofta här forskaren presenterar sina källkritiska överväganden. I den metodologiska delen av analysen, som rör hur källorna hanteras, visas vilken kunskap som i olika skeden ansetts möjligt att få fram med historikernas redskap. Frågor om vilka referenser och källhänvisningar som forskaren bygger på blir då relevanta.

Genom att fokusera på författarens verk och i vilken värld detta skrevs, läggs grunden för diskussionen av förändringar i synen på Sveriges historia. I förlängningen kan valet av tidsperioder visa på fors-

95. En förståelse av meningen genom tolkning av texter kan nås dels genom att växla mellan textens detaljer och dess helhet, dels genom att relatera den egna förståelsen till den insikt som texten besitter och omvänt. För denna hermeneutiska cirkel i sitt grundutförande och i en mer utvecklad variant, se Mats Alvesson & Kaj Sköldberg, *Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*, 1996 [1994], s. 116 och s. 165, där också hermeneutiken utförligt beskrivs.

96. Christer Öhman, *Den historiska romanen och sanningen. Historiesyn, värdestruktur och empiri i Georg Starbäcks historiska författarskap*, 1991, s. 81ff.

karens syn på den historiska utvecklingen och svenskarnas roll däri. Den rumsliga dimensionen handlar bland annat om huruvida det är Sverige eller Norden som skildras. Impliceras germanska eller europeiska identiteter? Skandinaviska eller andra? Motiveringarna till verken finns ofta artikulera i inledningarna, där författarens syn på nyttan med historien många gånger kommer till uttryck. Det största utrymmet i min analys ägnas emellertid åt vissa utvalda teman och den behandling de får i synteserna under flera hundra år.

Tematik

Att jag har koncentrerat mig på vissa huvudmotiv i de olika verken möjliggör jämförelsen på en lång tidsaxel. Vilka aspekter av det vikinga- och tidigmedeltida samhället finner forskarna i själva verket intressanta? Vad är det som används i det norröna stoffet? Inspiration till vilka teman som kan vara relevanta kommer från Jöran Mjöberg's bok *Drömmen om sagatiden*. Han gör ett fruktbart försök att ringa in uppfattningen av nordisk forntid i olika motiv och teman. Konstnärers och författares kulturhistoriska intressen av exempelvis ättestupan eller vikingatida vapenattribut kompletteras i hans böcker av teman som viking, bonde, träl, och hedning.

Jag har valt breda teman, som är lättare att anpassa över en lång tid. I denna avhandling undersöks synen på *samhällsordningen*. Där ingår den administrativa organisationen, hierarkier i befolkningsstrukturen och ordnandet av olika grupper av människor. I anslutning till detta fokuseras uppfattningen om *odalbondens rötter*, förekomsten av *trälar* och inte minst *lagen och rätten*. Dessutom analyseras beskrivningen av *mannens och kvinnans situation*. Den kanske mest laddade tematiken gäller synen på *krig och fred*, en *hednisk* respektive en *kristen moral*, och vad som överlever i ett brytningsskede. Dessa teman följs genom de olika synteserna för att finna kontinuitet och/eller förändring i uppfattningen och värderingen av vikingatiden.

En rad delfrågor aktualiseras i varje tema. Ord, omdömen och uttalanden som berör samhällsordningen i stort ringas in. Berörs exempelvis kungens uppgifter, och är det ett reglerat eller ett kaotiskt samfund som författaren skildrar? Huruvida demokrati anses vara eftersträvänsvärt i samtiden kan avslöjas av hur man hanterar frågan om ett eventuellt envælde under vikingatid. Lagen har alltid ett eget kapitel i historieverken, och eftersom Sverige ofta framhålls som

byggt på lagen är det värt att undersöka denna inställning över tiden. Vilken vikt läggs vid vikingatidens uppfattning av lag och rätt? Eftersom man ofta hänför den fria odalbonden till denna historiska period bör detta få egna avsnitt. Då är det viktigt att undersöka hur de fria männen ställs mot de ofria. Uppmärksammas det att de vikingatida samhällena var trälsamhällen, och hur förklaras i så fall detta? Hur har forskningen uppfattat att landet var organiserat i samhällskategorierna fria och ofria människor under vikingatiden? Ser man en aristokrati, och hur står detta "adelsskikt" i förhållande till odalmännen? Givetvis är beskrivningen av vikingen viktig, i kontrast till den fredlige (?) bonden. Under rubriken viking och bonde klargörs vad som sägs om jämförelsen mellan att vara i härnad, eller att vara hemma och odla sin mark. Uppvärderas den krigiske vikingen eller markeras den fredliga människan? Liksom när kvinnor figurerar i historieverken som viktiga husmödrar eller som de som hetsade de fejdande männen kan de typiskt manliga dygderna säga något om värderingen av perioden. Görs det en skillnad mellan männens liv jämfört med kvinnornas? Vikingatiden var en tid av förändring, men hur beskrivs förhållandet mellan det gamla hedniska samhället och det nya kristna? Textanalysen ger kort sagt en grund för att diskutera identitetsskapande utifrån positivt och negativt värderade förfäder.

Tiden i fokus

Att säga som jag hittills gjort att det är synen på vikingatiden som undersöks är egentligen en sanning med modifikation. "Vikingatid" används egentligen inte förrän in på 1900-talet som en term för en distinkt tidsperiod mellan cirka 800 och 1100. Det som bestämmer denna avgränsning för oss hänger ihop med att det var runt år 800 som den historiska tiden börjar i Norden, det vill säga att vi börjar se människor lämna spår efter sig även i samtida skriftliga material, istället för det material som gömms i jorden för arkeologerna att studera, eller enbart svävande skildringar från antikens författare om den svårfångade fjärran nord. Man brukar sätta 793 som ett årtal som betecknar inledningen av vikingatiden, då nordmännens attack på klostret på ön Lindisfarne på brittiska östkusten är den första kända vikingaattacken. Vill man avsluta perioden lika krigiskt kan man fästa vikt vid Harald Hårdrådes förlust vid Stamford Bridge år 1066. För Sveriges del kan Uppsalaättens utslocknande på kungatronen under

1060-talet också ses som en främre gräns. Ett annat periodiseringskriterium i modern forskning är att se vikingatiden som en process från en förkristen till en kristen tro, givetvis med politiska effekter i de kunga- och kyrkoriken som växte fram med detta. Vikingatiden övergår i så fall till medeltid med det kristnande som följer, och den statsbildningsprocess då tre nordiska riken börjar utkristalliseras. Inflytandet från kontinenten leder så småningom till att människorna i Norden börjar skriva andra texter än de på trä lätt förgängliga, och de på sten fåordiga, runskrifterna.

Dessa resonemang kring periodiseringen har emellertid inte historiker följt i alla tider. Rudbeck går i sin historieskrivning tillbaka i tiden långt före Kristi födelse. Att söka bilden av vikingatiden hos Lagerbring är inte heller möjligt om man enbart menar perioden 800–1050. Att söka bilden av sagatiden är mer med sanningen överensstämmande. Sagatid är en term som är ovanlig i Sverige. För en islänning är sagatid lättare att hantera än termen vikingatid. *Saga* på isländska betyder just *historia*. För islänningar och för norrmän betyder dessutom sagatid den perioden i historien innan områdena kom under något annat rikets överhöghet, från dimmig forntid och skaldernas tid på 600- och 700-talen, och in i 1200-talets medeltida värld. Föreställningen om sagatiden, eller den tid då historiker menar att det funnits vikingar, förändras under de trehundra år denna avhandling rör sig i. Det mer svävande begreppet forntid har också använts för att beteckna all tid före den kristna.

För Rudbeck påbörjas Sveriges historia vid tiden för världens skapelse. Men då är att märka att världen på 1600-talet ansågs vara skapad för 6 000 år sedan. För 1900-talets historieskrivare är skapelsen däremot tillbakaflyttad miljontals år i tiden, medan den historiska tiden för nordisk del börjar först i vikingarnas tid, runt år 1000 e.Kr. – men med samma vikingar som Rudbeck hade placerat in i tiden ett tusental år före Jesu födelse.

Värt att notera är dessutom att termen viking inte är en etnisk beteckning. Men viking har med tiden kommit att inkludera även andra än de vuxna män som ägnade sig åt ett krigiskt verk. Den vikingatida människan har i en bredare bemärkelse blivit en benämning på en person som levt i det nordiska området under den period som vi kallar vikingatid. När jag i min text talar om vikingar och vikingatid får det uppfattas som pragmatiska begrepp. Det blir min analy-

tiska uppgift att se efter vad de historiker som jag studerar närmare har menat med denna beteckning.

Disposition

I det följande kapitlet beskrivs översiktligt hur historievetenskapen har förändrats och utvecklats från 1600-talets rudbeckianska vetenskapsideal till Jerker Roséns 1900-tal, då källkritiken och vetenskapsidealerna ser helt annorlunda ut. Det är i detta kapitelns översikt av historieskrivningens villkor som de åtta utvalda böckerna om Sveriges historia presenteras i sitt övergripande vetenskapshistoriska sammanhang.

I det tredje kapitlet följs speciellt sagans väg i Sverige från Olof Verelius tid till Lauritz Weibulls dagar. Här tydliggörs frågorna när, och i vilken omfattning, som sagorna översätts till svenska. Vidare analyseras hur de har blivit diskuterade som källor i vetenskapliga sammanhang, och har hanterats av de specialister som arbetat med dem professionellt, alltifrån Verelius på 1600-talet till den källkritiska skolans portalfigur Weibull under tidigt 1900-tal. Denna framställning visar hur välkända sagorna varit som källmaterial, och vad historiker har haft för förutsättningar när de format sin uppfattning av vikingatiden och fornhistorien för svensk del.

De utvalda verken om Sveriges historia analyseras sedan i de följande kapitlen. Genom textanalyser diskuteras hur sagan har använts av historiker i de olika historieverken, och vilka effekter detta har haft på den vetenskapliga uppfattningen av förfäderna hos historikerna.

Det fjärde kapitlet behandlar stormakts- och statsbygget på 1600-talet, med fokus på Olof Rudbeck och hans idéer om hur en vetenskapsman ska hantera forntiden. Diskussionen om den barbariska vikingen kontra vikingen som lever nära naturen insatt i en för rikets skull upplyst patriotism på 1700-talet följer i det femte kapitlet. Här representeras den svenska vetenskapen av rikshistoriografen och författaren Olof von Dalin och den jämngamle historieprofessorn Sven Lagerbring, och deras diskussioner om var sagan passar in i tidens mått för vetenskaplighet och historikerns uppgifter. Huruvida nygöticismen och den för Norden vurmande skandinavismen producerade historiker som var vänligt inställda till vikingarna diskuteras i det sjätte kapitlet, i vilket Erik Gustaf Geijer står i centrum. Detta följs upp av det nationsbyggnadsprojekt där medborgaren stod i centrum

vid sekelskiftet 1900. Hembygderna skulle då samlas i en stolt nation, och även historien brukades för att sätta samman väsentliga nationella föreställningar. En av de främsta historieberättarna var den välkände Carl Grimberg som berättade om nationens öden genom tiderna. Det sista analytiska kapitlet skildrar de källkritiska historikernas hårda konfrontation med sagorna, och sagornas övergång från att vara historiska källor till goda berättelser. Sagorna går från att vara historia till att bli litteratur, kan man säga. De strikt vetenskapliga historikerna Ingvar Andersson och Jerker Rosén vill varken använda sagan för att beskriva vikingens vardag, eller för att bidra till uppbyggandet av nationella myter.

Det nionde kapitlet i avhandlingen är en tematiskt upplagt sammanfattning av studiens resultat och en diskussion om historikernas del i konstruktionen av kulturella identiteter utifrån vikingatid och sagastoff. Dessutom följer längst bak i boken två bilagor över de isländska sagor som blivit översatta till svenska genom åren. En följer tidsramarna för denna avhandling, medan den andra hänger samman med en kortfattad avslutning i ett tionde kapitlet, som jag hoppas kan väcka intresse för sagaforskningen i Sverige från och med 1960-talet. Sagorna har kommit att återinföras i historieskrivningen under de senaste decennierna när deras betydelse för att avspegla medeltidmänniskans världsuppfattning och kultur i övrigt kommit i forskningens fokus.

Språkbruk

I denna avhandling kommer jag stundtals att följa ett isländskt namnbruk gällande sagan, för dess genrebeteckning, titel, och gestalter (då i kursiv stil). När namnen hämtas ur de norröna texterna använder jag en normaliserad fornisländska, exempelvis namnen Óðinn och Þórr. När namnen används utifrån svenska texter skriver jag istället Oden och Tor. Observera också att sagaredaktören Snorri Sturluson är samma man som i Sverige av hävd kommit att kallas Snorre Sturlasson.

Sveriges äldsta historia

Från Rudbeck till Rosén

Att skriva stormaktstatens historia

Det var först på 1600-talet som en nationell historia på allvar etablerades i Sverige. På 1620-talet gavs sporadiska föreläsningar i svensk historia vid Uppsala universitet. All högre utbildning vid denna tid hade teologin i centrum, som bland annat idéhistorikerna Sten Lindroth och Gunnar Eriksson betonat. Studierna var oftast uppbyggda för att leda till prästbanan, men det började under 1600-talet höjas röster för att utbildningen borde förändras för att bättre passa den statstjänstemannakarriär som flera av universitetets studenter torde få.¹ Även för historieämnet var det Bibeln som var kärnan. Det var världshistorien som lärdes ut, uppbyggd på de antika författarna parallellt med den bibliska historien.² Det egna rikets historia fanns presenterad i de medeltida krönikorna, men under tidigmodern tid började tilltron till denna historieskrivning att försvagas. Den gammaltestamentliga historien stod högre i kurs, och medeltidens historieskrivning ansågs vara en uppdiktad skapelse av propagerande munkar. Nu ville man förbättra dessa medeltida krönikor för att få en säkrare övergång mellan den gammaltestamentliga tiden och den tid då folken i norra Europa började skildras av romare. Under 1600-talet växte sig göticismen stark. Den götiska idévärlden och göticismen var ingen nyhet bland de lärda. Men det var under detta sekel som tankarna blomstrade bland alla de europeiska lärde om hur Noaks söner befolkade jorden efter syndafloden. Religionskrigen kom också att

1. Gunnar Eriksson, *Rudbeck 1630–1702. Liv, lärdom, dröm i Barockens Sverige*, 2002, s. 133.

2. Se Sten Lindroth, *Svensk lärdomshistoria. Stormaktstiden*, 1997a [1975] eller Hall, 1998, s. 166–169.

stärka bibeltron, och den egna tron uppfattades som den inriktning som hade starkast stöd i Bibeln.³

Den götiska historieskrivningen byggde till stor del på vad Jordanes på 500-talet presenterade i sin *Getica* eller *De Origine actibusque Getarum* (Om goternas ursprung och bedrifter), som sammanfattade ett förkommet verk av Cassiodorus. Här beskrivs hur ostrogoterna spridits genom Europa, hur de slagits i Troja och sedan stannat i Italien och Spanien. Den spanske Isidorus av Sevilla beskrev i *Historia de regibus gothorum, vandalorum et suevorum* från 600-talet hur visigoterna besegrat romarna.⁴ De medeltida berättelserna om götarna av Isidorus och Jordanes refererades i Sverige 1450 i den anonyma *Prosaiska krönikan* och hos Ericus Olai på 1470-talet.⁵ Även Olaus Petri bidrog till en svensk historieskrivning, men denne var betydligt mer kritisk till uppgifter som kom från källor som var äldre än kristendomens införande i landet. Han var kritisk till ett oreflekterat kopierande ur gamla texter, i vilka alla uppgifter harmoniserades med följden att skyter, geter och goter blandades samman. Henrik Schück påpekar att Olaus Petri skrev såsom protestant i en tid av religiösa oroligheter, och var tvungen att finslipa sina argument mot den bibellära som katolikerna lutade sig emot.⁶ Därför ser också hanteringen av historiska källor annorlunda ut hos dessa tidiga protestanter jämfört med de katolska historieskrivarna.

Gustav Vasa tyckte inte om Olaus Petris behandling av rikets historia och förbjöd hans krönika. Inte heller bröderna Magnus var populära hos kungen, eftersom de motarbetade reformationen. Deras

-
3. Intresset fokuserades främst till Noaks söner Sem, Ham och Jafet, och sonsönerna Magog och Gomer. William Camdens *Britannia* (1600), Phillip Klüwers *Germania antiqua* (1616) och Claus Christopher Lyschanders *Den danske Kongers slegtebog* (1622) är alla exempel på hur den bibliska kronologin ligger till grund för den egna nationens historieskrivning. Se Eriksson, 2002, s. 259–262 och Kidd, 1999.
 4. Även den grekiska geografen Pytheas av Massalia (Marseille) hade beskrivit goter på 300-talet f.Kr i sin beskrivning av bl.a. Thule, liksom Plinius (d.ä) talade om gutones i sin *Naturalis Historia* 79 e.Kr. Nyligen har Ingmar Stenroth i *Myten om goterna. Från antiken till romantiken* (2002) givit en analys av goterna och götarna i historieskrivningen fram till 1800-talet.
 5. Ericus Olais version handlade om hur Jafets söner dragit sig upp till Skytien/Svecia med dess huvudstad Uppsala. Hans verk *Chronica regni Gothorum* (Goternas rikes historia) trycktes först på 1600-talet; 1615 på latin av Johannes Messenius, *Historia Suecorum Gothorumque*, och 1678 på svenska av Johannes Sylvius, *The Swenskes och Göthers historia*.
 6. Henrik Schück, *Kgl. Vitterhets historie och antikvitetsakademien. Dess förhistoria och historia I*, 1932, s. 20. *En Svensk Cröneka* (1540) trycktes 1818.

beskrivning av Sverige och rikets historia kunde icke desto mindre efter hand accepteras även av de lutherska svenskarna. Olaus Magnus berömda karta som tillkom i Venedig 1539 – *Carta Marina* – kallades av upphovsmannen för *Carta Gothica*.⁷ Kartan, liksom kommentarerna till den i *Historia de Gentibus Septentrionalibus* (Historia om de nordiska folken, 1555), visar en detaljrik bild av både Sverige och övriga nordiska områden. Året innan detta stora verk kom ut hade Olaus Magnus också gett ut sin bror Johannes bok om svea- och götakungar: *Historia de omnibus gothorum sveonumque regibus* (Alla göta- och sveakonungars historia). Denne Sveriges siste katolske ärkebiskop hade skrivit sitt verk mer för att försvara katolicismen, mindre för att framhäva svensk historia. Men han refererade det tal som Nicolaus Ragvaldi höll vid kyrkomötet i Basel 1434 om hur hög rang nordborna borde ha tack vare sitt gotiska förflutna, vilket brukar framhållas som göticismens början för svensk del.⁸

Johannes Magnus behandlar till större delen den förkristna tiden, och med hjälp av bland andra Jordanes och Isidorus, Bibeln och Saxo Grammaticus kan han räkna till III götiska konungar innan Olof Skötkonung döper sig till kristen.⁹ Upprinnelsen till det svenska riket ligger enligt Magnus i den syndaflod som drabbade världen 1656 år efter Adams födelse. Noak och hans ättlingar spreds sedan snabbt över jorden, beroende på att alla vid denna tid födde tvillingar. Norden blev därför snabbt bebott.¹⁰ Johannes Magnus kände också till den historia om svenska konungar som Ynglingatal bygger på, ur en avskrift i *Historia Norvegiae* från 1170.¹¹ Att Gustav Vasa inte tyckte om hela Johannes Magnus verk är klart, men han valde ut vissa delar som passade honom. Han ville också omarbete resten av verket till

7. Se åttonde boken i Olaus Magnus *Historia om de nordiska folken*, [1951] 1976, s. 59 och John Granlunds efterskrift i del fyra, s. 512.

8. Se Lindroth, 1997a, om göticismen.

9. Schüick, 1932, s. 21. Gustav Löw, *Sveriges forntid i svensk historieskrivning I*, 1908, s. 72f. Saxo Grammaticus danska rikshistoria i 16 böcker, *Gesta danorum* (Danernas bedrifter), som går från äldsta tider till 1185.

10. Enligt Magnus kallade den götiska kungen Magog sitt land Magogas, och folket för geter, grekerna kallade dem skyter, och romarna goter. Bland Magogs fem söner fanns den första sveakungen Svenno, den andra sveakungen Ubbe – som grundade Uppsala, och vars son Siggo grundade Sigtuna – goterkungen Gethar, samt German och Thor. Se Löw, 1908, s. 73.

11. Den anonyma *Historia Norvegiae* om norska kungar fram till Olav den heliges tid från 1100-talet och *Historia de antiquitate regum Norvagiensium* av munken Theodoricus, båda skrivna på latin.

en för Sverige ärorik historieskrivning. Gustav II Adolfs kröningsspel i oktober 1617 visade hur aktuell Johannes Magnus historieverision ännu var. I den gestaltades hur kung Berik år 839 efter floden sätter segel mot den europeiska kontinenten med sina tre skepp, en seglats som återopades när Gustav Adolf närmade sig Pommern i trettioåriga kriget.¹² Ett sammandrag på svenska av Petrus Petrejus år 1611 hade gjort Magnus historia till ett aktuellt inlägg. År 1620 kom Erik Schröders svenska översättning i *Joannis Magni Swea och Götha Crönika*.¹³

Förutom att historieskrivningen under 1600-talet befann sig i ett expansivt läge, där det egna rikets historia skulle skrivas om, blåste nya vindar inom hela forskningsvärlden. Copernicus upptäckt att solen stod i centrum istället för jorden hade i grunden skakat om den teologiskt uppbyggda världsbilden. Forskare som Galileo Galilei fortsatte att arbeta med undersökningar som liknade Copernicus. Sedan kunde René Descartes kombinera nya vetenskapliga rön till en sammanhållen filosofi, i vilken tvivel var den grundläggande hållningen. Inget kunde tas för givet, allt måste kunna förklaras. Den så kallade cartesianismen påverkade hur man uppfattade världen. Starkt motstånd kom från kyrkans män, eftersom cartesianismen syntes innebära att man ytterst också måste tvivla på Guds existens.¹⁴

Universiteten i Sverige till trots reste fortfarande adelns söner utomlands för att lära och mötte där nya idéer. Nya landvinningar förde med sig nya undersåtar som reste till universiteten i Sverige, och lärarna förde med sig nya influenser. Men gamla tänkesätt om världen levde vidare. Teologin och dess hjälpvetenskaper stod fortfarande högst i rangordningen på svenska universitet. Genom studier i hebreiska letade man sig fram till andra språk för att se släktskapen och språkens utveckling; hieroglyfer, turkiska, till och med kinesiska fann sin plats vid universiteten.¹⁵ Innehållet i utbildningen förändrades också

12. Jmf Gustav Adolfs tal vid avfärden 1630, där svenskarna framhålls som "Göters ätt och efterkommande, som hava underlagt sig nästan hela världen", citerat efter Oredsson, 1992, s. 29.

13. *Joannis Magni Swea och Götha Crönika: Hwaruthinnan beskrifwes, icke allena the inrikis konungars lefuerne och namnkunnige bedriffter vthi theras egit fosterland... vthan och the uthländske göthers loftige regimente och store mandom*. Johan Nordström, *De yverbornes ö. Sextonhundratalsstudier*, 1934, s. 68. Lindroth, 1997a, s. 252f. Schüick, 1932, s. 31.

14. För den vetenskapliga revolutionen, och den mekaniska världsbilden se exempelvis Gunnar Eriksson, Roger Qvarsell & Bo Sundin, *Från renässans till upplysning. Idéhistorisk översikt*, 1993. Hur världen kom att bli sekulariserad och modern i tids- och rumsuppfattningar beskrivs i Sven Eric Liedmans *I skuggan av framtiden. Modernitetens idéhistoria*, 1998.

15. Lindroth, 1997a, s. 15, s. 221, s. 235.

tack vare Sveriges position som stormakt. Hela institutioner hade inrättats för att etablera en stark stats historiska legitimitet. Riksantikvarien och rikshistoriografen utförde den mesta delen av forskningen för att klarlägga den nu utvecklade nationalstatens historiska rötter, och för att få ordning i kungarnas rätta genealogiska historia. Även ett Antikvitetskollegium hade inrättats på 1600-talet, med ledamöter som forskade om statens forna tillstånd med material som samlats in i de berömda rannsakingarna över landets antikviteter.¹⁶ Men även en del professorer vid universiteten granskade landets historia. Medicinprofessorn Olof Rudbecks mastodontverk, kallat *Atlantican* efter verkets latinska titel, gjorde de isländska sagorna till ett ytterst viktigt material i detta arbete.

Olof Rudbeck

Det finns minst tre skäl att använda sig av Rudbecks verk *Atland eller Manheim* för att ge en bild av hur den tidigmoderna intellektuella eliten i Sverige såg på forntiden för svensk del. Det första är att Rudbeck var en av de första som skrev svensk historia på svenska. Det han skrev översattes visserligen till latin, så han förvaltade även det vetenskapliga idealet med latinet som det vetenskapliga språket.¹⁷ Han skrev egentligen inte ett översiktsverk om Sveriges historia från äldsta tid fram till sin samtid, men hans arbete inkluderar den tid som senare kom att kallas vikingatiden om man ser till hans källmaterial. Rudbeck var den förste som på allvar drog konsekvensen av att man börjat använda norröna källor i det nationella historieskrivandet. Det andra skälet är också inomvetenskapligt. Han skrev i en tid då en ny vetenskapssyn, med en källkritisk inställning som förstärktes mer och mer, började ta form. Det norröna materialet bedömdes alltså vad gäller tillförlitligheten som historisk källa. Det tredje

16. Se Schück, 1932, och för samlandet speciellt i Evert Baudou & Jon Moen (red.), *Rannsakingar efter antikviteter – ett symposium om 1600-talets Sverige*, 1995, hur insamlingen av manuskript, sigiller, mynt, runtexter etc. från alla landets församlingar samlades in och bearbetades av Antikvitetskollegiet mellan 1667 och 1693.

17. Rudbeck själv ville uppgradera svenskans status som språk, men när han 1677 författade en inbjudan på svenska till en anatomisk dissektion såg flera lärda det som en vanära för universitetet att latinet övergavs. Det skulle ju internationellt kunna uppfattas som om svenska studenter inte kunde lika mycket som utländska ynglingar. Lindroth, 1997a, s. 428. Claes Annerstedt, "Schefferus och Verelius. En litterär fäjd i sjuttonde seklet", *Ur några antecknares samlingar. Gärd af tacksamhet och vänskap till mästaren i svensk bokkunskap G. E. Klemming*, 1891, s. 133.

argumentet har mer utomvetenskaplig karaktär. Rudbeck verkade i ett skede då Sverige expanderat territoriellt. Då kunde myter användas för att förena folk av olika ursprung och hålla ihop samtida politiska enheter och territorier. Under den svenska stormaktstiden började man aktivt använda historieskrivningen för att konstruera en bild som skulle spegla svensken både från dåtid och nutid. För att en nation eller en region ska få en stark identitet behövs, som modern forskning framhåller, en gemensam historia för regionens invånare som aktiveras genom kulturella handlingar, exempelvis inom religionen eller i språket.¹⁸ Med utgångspunkt i dessa tre skäl kan det sägas att Rudbeck skrev dels utifrån vad som var samtidens mål med historien, dels utifrån den dåvarande vetenskapens ramar för vad som var möjligt att finna kunskap om.

Olof Rudbeck d.ä. har av forskningen ofta uppfattats som ostrukturerad, svårförståelig och inte så lite tokig. En långt mer balanserad och utförlig biografi över Rudbeck tolkad som en 1600-talstänkare återfinns i Gunnar Erikssons *Rudbeck 1630-1702. Liv, lärdom, dröm i barockens Sverige* (2002), där också *Atlantican* får tydligare struktur.¹⁹ Rudbeck utbildades i Sverige, och kom att verka vid Uppsala universitet. Många av hans kollegor hade antingen studerat eller verkat om inte utomlands så på universitet såsom Dorpat som grundats 1632, eller Greifswald som blev svenskt vid samma tid. Två år efter att Rudbeck skrivits in vid universitetet dog René Descartes i Stockholm.²⁰ Rudbeck växte upp i en tid då Sverige var med i flera krig. Samma år som Rudbeck föddes gick Gustav II Adolf in i trettioåriga kriget. När Rudbeck var 13 år inleddes det krig med Danmark som medförde att danska och norska provinser kom att hamna under svensk krona. Danmark och Sverige skulle strida flera gånger innan seklet var slut. Två år innan Rudbeck blev professor, 1658, tågade Karl X Gustav med sin armé över isen i sin iver att besegra det danska riket. Två år innan Rudbeck dog, och sista delen av *Atlantican* började tryckas, 1700, inleddes det stora nordiska kriget. Inte bara krig präglade den tid Rudbeck levde i, även andra plågor som missväxt, epi-

18. Se Rune Johansson, "The Impact of Imagination. History, Territoriality and Perceived Af-finity", *Regions in Central Europe. The Legacy of History* (ed. Sven Tägil), 1999, s. 8f, 15.

19. För Rudbeck liv, se även Gunnar Brobergs artikel i *Svenskt bibliografiskt lexikon* 28 (1998–2000) [SBL].

20. Eriksson, 2002, s. 621.

demier och häxprocesser gjorde troligen människan medveten om att det var svårt att leva i samtiden, något som också inverkat på hur man såg på det förflutna samt på kommande tider.

Rudbeck kom att bli en inflytelserik man för svensk forskning, liksom för Uppsala universitet. Han var professor i medicin men försökte också som rektor tillsammans med universitetskanslern Magnus Gabriel De la Gardie att förändra och förbättra universitetet. Rudbeck var debattglad, han märktes även i andra sammanhang än i universitetsreformer. I Europa följde man bråket om vem som upptäckt lymfkärlens funktion i kroppen – Rudbeck eller Köpenhamnsprofessorn Thomas Bartholin d.ä. När han fortsatte att bygga nya hus till universitetet – han stod exempelvis bakom den nya anatomiska teatern i Gustavianum – väcktes kritik mot honom för ekonomiskt lättsinne i svåra tider.²¹ Dessutom kunde en medicinare under 1600-talet också odla andra intressen. Förutom byggmästaren Rudbeck fanns också botanikern Rudbeck. Han lade grunden till det som skulle bli Linnés trädgård i Uppsala.²² Han var också historiker och arkeolog, och det är som fornforskare han är mest känd av eftervärlden. Hans största insats var verket *Atland eller Manheim* (del 1-4, tryckt mellan 1679 och 1702). *Atlantican* var ett verk som på allvar skulle förklara vad som hänt från den tid då Sverige befolkats fram till göternas härjningar på kontinenten, samt varför Sverige kunde vara stolt över sitt förflutna. Olof Rudbeck hade hjälpt filologen och fornforskaren Olof Verelius i dennes arbete med de isländska sagorna. Därför kunde han lägga dessa vid sidan av den antika litteraturen för att visa på att det var den nordiska diktningen som låg till grund för den romerska och grekiska, och att Sverige egentligen var ett kulturs urhem, ett Atlantis.

Att skriva rikets historia

Utbildningsidealet under 1700-talet var fortfarande övervägande klassiskt humanistiskt, med en luthersk teologi som bas, trots alla försök att ändra inriktning mot en tjänstemannautbildning. Men na-

21. Lindroth, 1997a, s. 420f., s. 428. Schück, 1933, s. 46.

22. Se Eriksson, 2002, s. 250f. Han planerade ett jätteverk om blommor och örter med titeln *Campus Elysii*, eller de saligas ängder, vars nordiska motsvarighet blir Glysisvall (isl. *Glæsisvellir*), d.v.s. det ljusa landet i norr med en odödlighetsåker (*Údúinsákr*), känd från norrön mytologi, Olav Tryggvasons saga och Hervararsagan.

turvetenskapernas anseende växte, och detta påverkade även universiteten. Under frihetstiden ville speciellt hattarna satsa på dessa discipliner som ett led i en patriotisk framgångspolitik. Att studera hur Sveriges resurser kunde utnyttjas bättre kom att bli en del i det rådande merkantilistiska ekonomiska tänkandet, framhåller exempelvis Sten Lindroth.²³

Historieforskningen blomstrade på 1700-talet, men under nya villkor. Nu kämpade man för att skriva Sveriges historia på ett nytt sätt, där en fornforskning på äldre villkor kom att få det svårt. Nu skulle Sveriges storhet vara inriktad på samtiden och framtiden. Historien skulle vara del i detta, men utan det förra seklets storslagna gissningar.²⁴ Historieskrivningen på 1700-talet kom att handla mycket om människans plats i samhället och hur hon påverkat dess utveckling. Den empiriska kunskapsteorin med grund hos Descartes utvecklades, och fick starkare fäste i exempelvis John Lockes uppfattning om att människan föds som ett tomt blad – i de berömda orden *tabula rasa* – som efter hand fylls med erfarenheter. Detta kom att påverka synen på människan som formbar.²⁵

Klimatläran blev också viktigare i denna vetenskapsuppfattning. Den hade egentligen funnits länge. Under antiken diskuterades väderlek, värme och kyla som viktiga faktorer i vad som påverkar människan och samhället. 1500-talets upptäckter av nya folk hade möjliggjort jämförelser utifrån klimatet. Även Ericus Olai och Olaus Magnus diskuterade innebörden av Nordens kyliga klimat. Olof Rudbeck hade kommit att se kylan som en av de viktigaste orsakerna till styrkan hos den i norr boende människan. Idéer om att miljön påverkar människan och hennes omgivning samlades upp 1748 och fick ett stort genombrott genom Montesquieus *De l'Esprit des Lois* (Om Lagarnas anda). Montesquieu sammankopplade där klimatläran med erfarenhetsmässiga undersökningar, helt i den nya vetenskapsuppfattningens anda.²⁶

23. Sten Lindroth, *Svensk lärdomshistoria. Frihetstiden* [1978] 1997b, s. 125.

24. Se Martin Lamm, *Olof Dalin. En litteraturhistorisk undersökning af hans verk*, 1908, s. 346. Hallberg, 2003.

25. Lindroth, 1997b, s. 67. Lockes tankar utvecklades i *An Essay Concerning Human Understanding*, 1689.

26. För klimatläran, se Carl Frängsmyr, *Klimat och karaktär. Naturen och människan i sent svenskt 1700-tal*, 2000, s. 24f, s. 32f.

Göticismens höga tankar om Sveriges forntid hade emellertid på intet sätt försvunnit vare sig i det politiska tänkandet eller i undervisningen. Fortfarande kunde de lärda männen i Sverige koncentrera sig på vad som hänt i landet 200 år efter syndafloden, och genealogier skrevs alltså med Noaks ättlingar som utgångspunkt.²⁷

Under 1600-talet hade man arbetat mycket med runorna, och detta fortsatte man med. Men tolkningar med rudbeckianska förtecken väckte mer och mer kritik. Detta kom att påverka verksamheten i Antikvitetsarkivet, som Antikvitetskollegium nu kallades. Detta ledde bland annat till att arkivet ägnade mer tid åt de mynt som samlades in än åt gamla texter och runmaterial. Så gjorde Carl Reinhold Berch, chef från 1700-talets mitt, och arkivet blev mer och mer av ett medaljverk. Slutligen omorganiserades hela arkivet, och dess textsamlingar splittrades 1780.²⁸ Att arkivet koncentrerade sig på metaller istället för gamla texter tillskriver litteraturvetaren Bo Bennich-Björkman den ökade specialiseringen inom vetenskapen.²⁹

Trots detta kom sagorna att kvarstå som ett viktigt material att studera. Vad som har kallats en ny isländsk renässans möter under detta sekel. Sagorna kunde till exempel anses viktiga i arbetet med nysvenskan. Svenskans status omvärderades, det diskuterades till och med huruvida vetenskapliga avhandlingar skulle skrivas på svenska.³⁰ Att skriva på svenska sågs som ett sätt att skydda svenska idéer i merkantilismens anda. Problemet var att Sverige då skulle

27. Såsom det ättartal som riksrådet Gustav Bonde d.y. konstruerade till Erik Julius Biörners *Nordiska Kämpadater* (1737). Johan Göransson, verksam som hebreisk filolog, berättade 1749 i sin genealogi om hur Gomer kommit till nordisk mark 2 200 f.Kr. Se Johan Göransson, *Svea Rikes Konungars historia ok ättartal* (1749). Denna historieskrivning fungerade även långt senare; Pehr Tham skrev i samma anda om götiska monument närmare sekelskiftet 1800-talet i *Göthiska Monumenter* (1794). Blanck, 1908, s. 305. Lindroth, 1997b, s. 652–655. Se även Torkel Molin, *Den rätta tidens mått. Göthiska förbundet, fornforskningen och det antikvariska landskapet*, 2003.

28. Metallhanteringen hängde ihop med dess ökade värde, och fynd av metall efterfrågades i 1734 års lag. När det gällde texter fortsatte Antikvitetsarkivet att koncentrera sig på att ge ut medeltida urkunder, och lämnade det mer moderna materialet till Riksarkivets vård, tills man efter 1786 fortsatte arbetet i *Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien*. Erik Bollerup, "Lagerbringars Svea Rikes Historia. Tillkomst, utgivning, mottagande", *Scandia*, 1970, s. 312. Lindroth, 1997b, s. 616, s. 625ff.

29. Bo Bennich-Björkman, *Författaren i ämbetet. Studier i funktion och organisation av författarämbeten vid svenska hovet och kansliet 1550–1850*, 1970, s. 342ff.

30. Lagerbring hade gärna sett att avhandlingar skrevs både på svenska och på latin, men insåg att kostnaden skulle bli för stor. "Kanslerbref 30 januari 1747", i Lauritz Weibull, *Sven Lagerbring. Skrifter och breu*, 1907, s. 70. Se även Nordin, 2000, s. 197ff., s. 214.

försvinna ur den internationella vetenskapen. Men arbetet med att underlätta förståelsen av språket fortgick och språkregler började utformas. Johan Ihre, professor i värtalighet och politik i Uppsala, arbetade bland annat med fornisländskan just för att utreda nusvenska ords ursprung.³¹

Dessutom blev fornforskningen mer influerad av naturvetenskaperna under 1700-talet. Trots att Antikvitetsarkivet fick problem – troligtvis beroende på en kombination av det alltmer tunga arvet från den göticistiska forskningen och dess till största delen överksamma ledamöter – var 1700-talet vetenskapsakademiernas tid. De flesta nya akademier hade en naturvetenskaplig prägel, men det fanns sammanlutningar i alla de nordiska länderna som värnade både humaniora och naturkunskap.³² I Sverige var *Kongliga Svenska Vitterhets-academien* en viktig sammanslutning för fornforskningen för en kort tid på 1750-talet. Gustav III lät den få en fortsättning i *Kungliga Vitterhets-, Historie- och Antikvitets Akademien*, med riksantikvarien som sekreterare år 1786.³³

Hattarnas utbildningspolitik under frihetstiden syftade till att forskningen skulle ske på akademierna och att universiteten skulle ta hand om utbildningen av tjänstemän. Universiteten kom därmed att få en svagare koppling till rikshistoriografämbetet och Antikvitetsarkivet än de tidigare haft, och de flesta rikshistoriografer kom att rekryteras från hovkretsen.³⁴ Det fanns också en konkurrens mellan antikvitetsmännen och historikerna. Antikvarierna arbetade främst med fornforskningen, medan historikerna, speciellt rikshistoriografen, koncentrerade sig på modernare tider. Antikvarierna skulle där-

31. Ihre arbetade med att jämföra gotiska, isländska och svenska; i Johan Ihre, *Glossarium Suiogothicum* (1769). Se Lindroth, 1997b, s. 585, s. 605. Haqvin Spegel skrev *Glossarium Sæo-Gothicum eller Svensk Ordbok* 1712, där fornisländska ord skulle ersätta nyimporterade franska motsvarigheter, och när Abraham Sahlstedt bortsåg från flera fornnordiska ord i *Svensk ordbok* från 1773 fick han kritik. Anna Helga Hannesdóttir, ”Svenskt och osvenskt i 1700-talets svenska ordböcker”, *Nationalism och nationell identitet i 1700-talets Sverige* (red. Åsa Karlsson & Bo Lindberg), 2002, s. 90, s. 94, s. 97f.

32. Såsom *Kungl. Vetenskaps-societeten*, startat av Erik Benzelius d.y., bibliotekarie vid Uppsala universitetsbibliotek. Lindroth, 1997b, s. 63. I Sverige startades *Vetenskapsakademien* 1739, och liknande startade i Danmark och Norge under 1700-talets mitt. Lindroth, 1997b, s. 48–67.

33. Samma år initierade Gustav III *Svenska Akademien* för språkets vård. Om *Vitterhetskademien* 1753–1756, se Lindroth, 1997b, s. 65ff.

34. Bennich-Björkman, 1970, s. 215. Nils Eriksson, *Dalin – Botin – Lagerbring. Historieforskning och historieskrivning i Sverige 1747–1787*, 1976 [1973], s. 11. Lindroth, 1997b, s. 23–26.

till ta reda på *var* och *när* saker skett, medan historikerna skulle skriva om *hur* och *varför*.³⁵ Alla var dock styrda av staten – till exempel var Gustav III som kronprins utsedd till Uppsala universitetskansler. Satsningen på professurer i naturvetenskap, i enlighet med hattarnas program, ledde till diskussioner om akademisk frihet. Censorerna granskade fortfarande alla skrifter fram till 1766 års tryckfrihetsförordning. Förutom att värna teologin skulle censorerna uppmärksamma kritik mot det svenska styret eller mot andra länder. Akademiernas uppgift var att framhålla Sveriges ära. Som Sven Delblanc påpekar ansågs en litterär ära vara att föredra framför en krigisk.³⁶ Man ville undvika en upprepning av det stora nordiska kriget, som hade kostat det svenska riket både landområden och många människors liv, inklusive kungens. Men tiden efter 1721 var inte helt fredlig. Angreppskriget mot Ryssland 1741–43 var förlustbringande, liksom kampen i det pommerska kriget mellan 1757 och 1762. Detsamma gällde Gustav III:s krig, som riktade sig österut mot Ryssland 1788–90.

Historien skulle nu inte legitimera en samtida stormaktspolitik på samma sätt som 1600-talets forskare fascinerats över götarnas stordåd. Men genom att läsa om historiens kungliga aktörer kunde man inspireras till patriotiska känslor och längtan efter ära och heder. Tre män med stor betydelse för 1700-talets historiska liv och sagornas plats i historieskrivningen var rikshistoriografen Olof von Dalin, historieprofessorn Sven Lagerbring och språkprofessorn Johan Ihre. Dessa nämnda var just de tre som fick ta emot statsbidrag för sina arbeten – Dalin och Lagerbring för sina respektive *Svea rikets historia* och Ihre för *Glossarium sviogothicum* – i en tid som så sakteliga lade mer vikt vid samtiden och framtiden.³⁷

35. Nordin, 2000, s. 216, s. 288. Vissa historiker sysselsatte sig givetvis med båda. Lagerbring exempelvis ville skriva både om *var*, *när*, *hur* och *varför*, från forntid till sin samtid.

36. Sven Delblanc, *Ära och minne. Studier kring ett motivkomplex i 1700-talets litteratur*, 1965, s. 223. Tryckfrihetsförordningen infördes 1766, inom alla områden förutom teologi. Denna inskränktes betydligt av Gustav III, men återinfördes efter 1809 års regeringsform.

37. Medan Dalins historia var subventionerad av staten fick Lagerbring bekosta första delen själv, speciellt då den kom så tätt inpå Dalins populära version. Men han lyckades få statsstöd till resten av verket, 1769–70 års riksdag beviljade honom 12 000 daler kopparmynt, eller 4 000 daler smt, och tjänstledighet. Bollerup, 1970, s. 316. Lindroth, 1997b, s. 76, s. 681.

Olof von Dalin och Sven Lagerbring

Historieämnet skulle uppfylla nya mål under 1700-talet. Man sökte orsaker till olikheter och förklaringar till samhällets förändringar. Påverkan från naturvetenskapen gjorde även att man sökte universella lagar och lagbundenheter.³⁸ Historiens uppgift breddades dessutom med upptäckten av nya folk som skulle placeras in i världskeendet. Historieskrivningen fick en mer universell prägel. Det blev också modernt att skriva synteser för en vidare publik.³⁹ Uppkomsten av tidskrifter med recensionsavdelningar gjorde att vetenskapliga idéer spreds snabbare och ämnets publik breddades. Dessutom hade villkoren för utgivning och läsande av böcker ändrats under denna tid.⁴⁰

Ett av de historieverk som haft ett mycket stort inflytande i Sverige är publicisten Olof Dahlins (1708-1763) stora verk *Svea rikets historia* från 1747 till 1762. Han hade studerat medicin för läkaren och naturforskaren, senare professorn i historia, Kilian Stobaeus i Lund innan han blev informator i kammarrådet Claes Rålamb's hem. Han rörde sig i adliga kretsar, också i den innersta hovkretsen. Han var prins Gustavs lärare och sekreterare i Lovisa Ulrikas Vitterhetsakademi. Han adlades von Dalin, blev kansliråd och efterträdde Jakob Wilde som rikshistoriograf 1755.⁴¹ Han levde alltså i en perfekt miljö för en historieskrivning understödd av staten. Dalins verk passade väl in i det utilitaristiska projektet. Till skillnad från Rudbeck, som sökte ursprunget till sitt lands ära långt bak i tiden, ansåg Dalin att historien skulle vara till hjälp ur en nyttoaspekt för samtiden.

38. Eriksson, 1976, s. 7.

39. En av syntesernas förespråkare var François Voltaire, som förutom att vara samhällskritisk författare och filosof även skrev historiska verk, t.ex. *Histoire de Charles XII* (Karl XII, 1731). I *Essai sur l'histoire générale et sur les mœurs* (Avhandling om den allmänna historien och om sederna, 1756), inkluderade han tydligt även ekonomiska och sociala aspekter till mer av en kulturhistorisk skildring, och inte bara politiska kungagenealogier.

40. Eriksson, 1976, s. 14. I frihetstidens pedagogiska nytto tänkande ingick idén om att läsa sig till kunskap, i almanackor, vetenskapsakademiska handlingar och tidningar på svenska. Tore Frängsmyr, *Svensk idéhistoria. Bildning och vetenskap under tusen år. Del 1 1000–1809*, [2000] 2001, s. 330.

41. För Dalins karriär, se O. Sylwans artikel i *SBL* 10, 1931, eller Lamm, 1908 och Ingmar Carlsson, *Olof Dalin och den politiska propagandan inför lilla ofreden. Sagan om hästen och Wärvisa i samtidspolitisk belysning*, 1966. Att Dalin inte skrivit mycket historia före 1740-talet betyder inte att han var nybörjare. Han arbetade som bibliotekarie på Kungliga biblioteket från 1737, och använde gärna historiska miljöer i sin skönlitteratur. Se Carlsson, 1966, s. 122ff. om Dalins historiska efterforskningar.

År 1747 gavs den första delen av *Svea rikets historia* ut. Här skildras utvecklingen från ett tidigt styrelsesätt med en fredlig husfader som kung, fram över vikingaålderns mer krigiska samhälle. Den mörka medeltidens oheliga allians mellan kyrka och elit behandlas i den andra delen 1750. Den sista delen dröjde till 1760 och 1762, då tiden fram till den yngste Vasasonen Karl den IX återges.⁴² Därmed hade Dalin presenterat tiden från de forna svenskarnas stamfäder, ”Herde-Schyterna” från Kaukasus, till den svenska 1600-talshistorien, i den nya tidens språkdräkt och med den nya tidens ideal för historieförskrivningen.

Även Sven Bring (1707–1787), adlad LagerBring, rörde sig i adliga kretsar. Han hade varit informator hos Axel von Fersen innan han år 1742 blev professor i historia vid Lunds universitet efter Kilian Stobaeus. Han arbetade flitigt med föreläsningar om svensk historia och med urkundsutgivning, och kom att stå bakom flera avhandlingar som behandlade Skånes historia och topografi.⁴³ Han påbörjade *Svea rikets historia. Från de äldsta tider til de närvarande* enbart sju år efter att Dalins sista del utkommit. Enligt Lagerbrings mening var den förre rikshistoriografens historieverk alltför präglad av fel för att göra heder åt svensk historia. Dessutom ansåg han att Dalin hade haft en alldeles för yvig och slarvig inställning till historien, historiens källor, och historiens framställning. Historieprofessorn från Lund gjorde därför ett eget försök. I synteser är det svårt att föra detaljerade källstudier. Trots detta har Lagerbring fått epitetet Sveriges första kritiske historieskrivare.⁴⁴

Lagerbrings text är mer återhållsam i stilen än Dalins, men han tog

42. *Svea rikets historia ifrån des begynnelse til våra tider, efter hans kongl. maj:ts nådiga behag på rikens högloftiga ständers åstundan författad af Olof Dalin, Förste delen, som innehåller hela hedniska tiden, trykt hos Lars Salvius, 1747; Svea rikets historia ifrån des begynnelse til våra tider, efter hans kongl. maj:ts nådiga behag på rikens högloftiga ständers åstundan författad af Olof Dalin, Andre delen, som innehåller påfviska tiden, 1750; Svea rikets historia ifrån des begynnelse til våra tider, efter hans kongl. maj:ts nådiga behag på rikens högloftiga ständers åstundan författad af Olof Dalin, Tredje delen, första bandet, som innehåller k. Gustafs och k. Eriks tider och andra bandet, som innehåller k. Johans, k. Sigismunds och k. Carl den IX:des tider, 1760–62.*

43. Eriksson, 1976, s. 94. För Lagerbrings karriär, se även Krister Gierow i *SBL* 22, 1977–79.

44. Förutom Dalins aktuella verk hade också Anders af Botin nyligen skrivit en Sverigehistoria, *Utkast till svenska folkets historia*. (Del 1–4, 1757–1764), där bland annat ekonomi uppmärksammas mer då han arbetade med kameralt material. Lagerbring motiverade sitt arbete gentemot Botins med att dennes verk var för kort. Bollerup, 1970, 299. Eriksson, 1976, s. 103.

lika lång tid på sig att skriva sin historia. När den fjärde delen av hans version kommit till trycket hade han bara hunnit fram till Karl Knutsson (Bonde), men ett sammandrag av *Swea rikes historia* nådde fram till den samtida Gustav III:s tid.⁴⁵ Första delen av huvudverket, som kom 1769, behandlade forntiden. Den har samma kronologiska uppställning som Dalins bok, från forntiden fram till år 1060. Däremot inleder inte Lagerbring med herdeskyterna från Kaukasus. Han tar istället avstamp med en skildring av finnarna i Norden cirka 400 f.Kr. Därefter följer tidevarvet när Oden kom från Asien med nya kulturinflenser, runt tiden för Kristi födelse, varefter landet försjönk i barbari. Medeltidsdelen, från 1000 till 1300, kom ut 1773, del tre från år 1776 behandlar enbart 1300-talet. Den fjärde, som skildrar utvecklingen in på 1400-talet, var klar 1786. Ytterligare delar planerades, men fortsättningen täckte bara ett fåtal sidor då Lagerbring avled.⁴⁶

Att skriva folkets historia

Med frihetstidens nyttotänkande hade naturvetenskaperna fått stor uppmärksamhet, som en del av det ekonomiska tänkandet som skulle föra Sverige framåt. När merkantilismen visade sig mindre lyckosam än den utlovat, full av krångliga regler och centralstyrning, höjdes fler röster för en friare marknad, och mer energi lades ner på att utveckla jordbruket.⁴⁷ Därtill var övergången till det nya seklet politiskt orolig, både inom och utom landet. Frankrike upplevde revolutionen, och i Sverige möttes Gustav IV Adolf av en hård opinion. Kritiken mot makthavarna ökade även efter 1809 när Sverige förlorat herraväldet i Finland till Ryssland.

Även historieförmedlingen påverkades av 1809 års regeringsform, präglad av statsrättsliga idéer om maktbalans mellan kungen och riksdag.⁴⁸ Ett nytt Sverige, utan den östra halvan, med en ny

45. *Sammandrag af Swea rikes historia, ifrån de äldsta til de nyaste tider: til ungdomens tjenst*, 1775.

46. *Swea rikes historia, ifrån de äldsta tider til de närwarande. D. 1, Innefattar rikets öden, ifrån des början til år 1060, 1769; Swea rikes historia, ifrån de äldsta tider til de närwarande. D. 2, Innefattar rikets öden från år 1060 til 1300, 1773; Swea rikes historia, ifrån de äldsta tider til de närwarande. D. 3, Innefattar rikets öden ifrån 1300 til 1397, 1776; Swea rikes historia, ifrån de äldsta tider til de närwarande. D. 4, Innefattar rikets öden ifrån år 1397 til år 1457, 1783; Swea rikes historia, ifrån de äldsta tider til de närwarande. Fortsättning, 1794.*

47. Frängsmyr, 2001, s. 357.

48. Tankarna hämtades framför allt från Montesquieus idéer om en balans mellan verkställande, lagstiftande och dömande makt.

kung och ett nytt styre gjorde att begrepp som medborgare blev vanligare i det nya borgerliga samhälle som växte fram under 1800-talet. Herbert Tingsten visar att tanken om nationen Sverige spreds genom skolväsendet i industrialismens tidevarv. Nationalismens idéer formade människor i den allmän skolgång som gav fler läsare även av historiska verk.⁴⁹ Historieundervisningen var viktig på 1800-talet; tillsammans med latin och matematik hade historieämnet flest antal undervisningstimmar i skolan.⁵⁰ Det producerades många läroböcker med historisk inriktning; böcker för barn, ungdom, t.o.m. speciellt för kvinnor.⁵¹ Att män som undervisade på universitetsnivå, som riksarkivarie Claes Theodor Odhner, också skrev skolmaterial visar vikten av att rätt historia förmedlades. Det var den historia som enligt myndigheterna skulle visa hur samhället hade frambringat dagens nation.⁵²

Det var inte bara i skolan som det förflutna stod högt i kurs. Museer med arkeologiska fynd uppvärderades under 1800-talet.⁵³ Arkeologiska angreppssätt kom att spela stor roll även för historikerna. En effekt av arkeologins intåg på det vetenskapliga området var en förändring av historiens ämnesprofilering. Därtill kallar historikern Rolf Torstendahl 1800-talet för ”utgivningens århundrade”.⁵⁴ Arkivforskningen blev mer intensiv, och materialet blev mer tillgängligt för forskarna. Detta fick konsekvenser för hanteringen av källmaterial. I editionsarbetet var man tvungen att ta ställning till olika versioner av källorna. Samtidigt som staten tog mer ansvar, då editionsarbetet inte bar sig ekonomiskt, presenterades den historiska forskningens resultat i mer eller mindre vetenskapliga historieverk som hade en stor publik.⁵⁵ Historikern Stefan Johansson ser på den skönlitterära historiska romanen som en maktresurs för medelklassen i en

49. Herbert Tingsten, *Gud och fosterlandet. Studier i hundra års skolpropaganda*, 1969.

50. Göran Andolf, ”Nationalism och objektivitet i historieböckerna”, *Att vara svensk. Föredrag vid Vitterhetsakademiens symposium 12–13 april 1984*, 1985.

51. Se t.ex. Gustaf Henrik Mellin, *Fäderneslandets historia för fruntimmer*, 1836.

52. Se Tingsten, 1969, s. 121. Odhners lärobok i fäderneslandets historia trycktes om 15 gånger under 20 år, och antalet omtryck visar hur stor betydelse han fick för många svenska skolbarn under lång tid. Eftersom han var akademiker ligger hans läroböcker i samklang med den samtida forskningen, men hans böcker fick kritik för att vara alltför abstrakta för skolbarnen. Andolf, 1985, s. 10.

53. Se Bohman, 1997.

54. Rolf Torstendahl, *Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820–1920*, 1964, s. 215.

55. Torstendahl, 1964, s. 222 angående källutgivning.

tid då historien började bli allmän egendom.⁵⁶ Exempelvis trycktes Georg Starbäcks historiska medeltidsromaner i en billig upplaga med kungaparets bild. Tillgänglighet och rojalistisk propaganda gick alltså hand i hand.⁵⁷

Erik Gustaf Geijer

En av de mest lästa författarna på 1800-talet var kyrkoherden Anders Fryxell med sina *Berättelser ur Sveriges äldsta historia* – i 46 delar (plus tre postuma) som började ges ut år 1823. Ett annat stort historieverk var Arvid August Afzelius *Swenska folkets sago-häfder eller fäderneslandets historia* som kom ut 1839–1870. Anders Magnus Strinnholm skrev 1834–36 *Svenska folkets historia från äldsta tid*. Flera synteser över svensk historia producerades under 1800-talet. Men den som har haft störst inflytande både i sin samtid och i senare tider är Erik Gustaf Geijer (1783–1847).

Historieskrivningen i Sverige hade länge varit delad mellan universitetsfolk och statens formella ämbetsmän. Patrik Hall ser Geijer som en typisk representant för utvecklingen att den professionella akademikern tog över det officiella historieskrivandet.⁵⁸ Geijer utbildade sig och var verksam vid Uppsala universitet. Han disputerade på en avhandling om den medeltida samhällsandan innan han blev docent i historia 1810 och professor 1817. Geijer var även musiker, författare och poet och publicerade dikter med titlar som ”Manhem”, ”Vikingen”, och ”Odalbonden”. Han var också en av de starka krafterna i Götiska förbundet som startade 1811. Förbundet skulle arbeta för att forska om och sprida forntidens historia. Geijer fick i uppdrag att vara kronprins Oscars lärare, valdes in i Svenska Akademien och satt i riksdagen. Det var alltså en inflytelserik man som fick premium för att presentera historieforskningen bland annat i de stora verken *Svea rikets häfder* och *Svenska folkets historia*.

År 1825 utkom de 300 första sidorna av *Svea rikets häfder*. Geijer ville skriva kritisk historievetenskap, men uttryckte samtidigt en öns-

56. Stefan Johansson, *En omskriven historia. Svensk historisk roman och novell före 1867*, 2000, s. 11.

57. G.G. Starbäck hade disputerat i historia men ägnade sig åt folkskolorna och läroverken och startade även en tidning för den *Svenske arbetaren*, där han valde att skriva under en signatur hämtad från sagorna: Gånge-Rolf. Han skrev *Berättelser Ur Svenska Historien. Första delen Sagoäldern*, 1860. Öhman, 1991, s. 15f., s. 25, s. 32f.

58. Främst efter att rikshistoriografen Jonas Hallenberg hade dött 1834. Hall, 1998, s. 179. Benich-Björkman, 1979, s. 238. För Geijers karriär, se Elsa Norbergs artikel i *SBL* 17, 1967–69.

kan om att boken skulle vara läsbar för allmänheten.⁵⁹ Första delen av *Svenska folkets historia* kom 1832, och den planerade andra delen av *Svea rikets häfder* bakades in häri. Skriften i tre delar kom att bli över 860 sidor långt, men karaktäriserades av författaren själv som ett ”mindre verk”.⁶⁰ Den första delen nådde bara fram till Gustav Vasas tid. Del två kom ut 1834 och hela boken cirkulerar kring Gustav Vasa och hans söner. Del tre kom 1836 och behandlar ett fyrtiotal år på över 300 sidor: Gustav II Adolf, krigen och Kristina. Det är i stort sett samma uppgifter i *Svea rikets häfder* som i *Svenska folkets historia*, och de eventuella olikheterna ligger i presentationen.

Att Geijer också hade en publik långt efter sin död är känt, liksom att hans påverkan på historikerskrået höll i sig. Traditionellt säger man att historikernas Geijerdominans bröts först en bit in på 1900-talet.⁶¹ Lars Lönnroth påpekar att Geijer var alltför akademisk för att kunna bli en folklig ledargestalt. Hans arbete begränsade sig istället till universitetsmiljöerna. Men genomslaget för forntiden kom ändå. Detta var delvis en följd av att de studenter som fostrats i geijerska anda i början av 1800-talet blev ledande personer vid Sveriges universitet och inom andra inflytelserika områden.⁶² Dessutom var flera studenter engagerade inom skandinavismen, vars möten blev mycket uppmärksammade. Skandinavisterna såg ett samband mellan folkets språk, tradition, religion, ekonomi och geografi. Skandinavism innebar också ett ökat intresse för det gemensamt nordiska och det gemensamt norröna.⁶³

59. Geijer, *Svea rikets häfder*, 1825, inledning.

60. Geijer, *Svenska folkets historia*, 1832, förord.

61. Se Torstendahl, 1964.

62. Lars Lönnroth, ”Geijersarvet – en humanistisk bildningstradition.” *Tvårsnitt* 1981:2, s. 24. T.ex. F. F. Carlson blev historieförordningsprofessor i Uppsala, och därtill riksdagsman. En annan geijerlev, Louis de Geer, blev statsminister.

63. Bo Grandien, *Römdruvans glöd. Nygoticismen i tanke, konst och miljö under 1800-talet*, 1987, s. 74. Uffe Østergård, ”De moderne nationalstaters fødsel i Nordeuropa”, i Henningsen (red.) 1997b, s. 38–42. Torbjörn Nilsson, ”Scandinavian Liberalism – Prophets instead of Profits”, i Stråth & Sørensen (eds.), 1997, s. 216f. om en skandinavism i olika nationella utföranden. G. G. Starbäck arbetade aktivt för att de tre nordiska länderna skulle samlas till en förbundsstat i Nordiska nationalföreningen. Öhman, 1991, s. 33f. I Odhners *Lärobok i fäderneslandets historia samt grunddragen av Norges och Danmarks historia för skolans lägre klasser* (1873) markeras betydelsen av de nordiska grannländernas gemensamma historia, ehuru ordningen dem emellan växlade i senare omarbetningar.

Att skriva nationens historia

I början av 1800-talet hade det varit en liten elit i det svenska agrarsamhället som skulle utbildas, främst till präster och tjänstemän. I mitten av seklet ville borgerligheten i den begynnande industrin se en mer praktisk utbildning, men fortfarande dominerade en klassisk bildning. Agrarsamhället förvandlades allt mer till ett industrisamhälle. Närmare sekelskiftet 1900 hade arbetskraften inom industrin ökat markant, liksom andelen människor som befann sig i skolsystemet.⁶⁴ På samma sätt som Artur Hazelius ville väcka folkets känsla för den egna kulturen med öppnandet av Skansen år 1891 var en av skolans viktigaste uppgifter att förmedla en patriotisk historieuppfattning. Läraren skulle understryka den svenska frihetens urgamla rötter. Detta gjordes med en betoning på två teman enligt Herbert Tingsten. Det ena gick ut på att visa upp att den svenska självständigheten var gammal, det andra att livegenskap inte funnits hos svenskarnas förfäder.⁶⁵

Vid sekelskiftet 1900 och framåt möter flera stora samhälls- och kulturskiften, alltifrån socialdemokratins och demokratiseringens framväxt till de två världskrigen. I detta skede var det viktigt att undersöka och förmedla vad det svenska egentligen var, och varifrån denna svenskhet kommit. År 1905 fick skolan fler timmar till undervisning i historia, med motivering att det skedde för fosterlandet.⁶⁶ Eva Österberg definierar det nationella projektet kring 1900 som ”det medvetna inympandet av nationella symboler och en nationell identitet i de socialt splittrade staterna i Europa.”⁶⁷ Denna form av ”sekelskiftets försvenskning” bars upp av författare som Verner von Heidenstam med flera historiska böcker inom ämnet, exempelvis *Svenskarna och deras hövdingar* (1908–10). Det som presenterades var en nationalism som hade en pendang i de lokala hembygdsrörelserna och natursvärmeriet med lokal prägel. Selma Lagerlöfs *Nils Holgerssons underbara resa* (1906–07) spreds i enorm upplaga tack vare att den var skolbok.

64. Göran Andolf, *Historien på gymnasiet. Undervisning och läroböcker 1820–1965*, 1972, s. 183–87.

65. Tingsten, 1969, s. 141. Tingsten markerar att det förstnämnda – svenskarnas samspel mellan kung och folk och att envælde varit undantagen – inte behöver betyda att demokratiska idéer uppmuntrades. Tvärtom var samspelet mellan kung och ständer en gammal maktindelning, som inte skulle förändras enligt konservativa krafter.

66. Andolf, 1972, s. 55f.

67. Österberg, 1998a, s. 12.

Österberg visar hur den koncentreras på stereotypa landskapskarakterer, sammanfogade till ett nationellt sammanhang.⁶⁸

Flera representanter för den konservativa, nationella högern verkade i Sverige under denna tid. Dessa utövade stor påverkan på det nationalistiska tänkandet i den svenska kultureliten under sekelskiftet. Röster för ett starkt försvar och mot parlamentarism var inte ovanliga, inte heller åsikter att språket och kulturen skapade den germanska stammen. Svenskar och tyskar skulle tillsammans värna mot folk i öster.⁶⁹ I närområdet orsakade de norska kraven på egen utrikespolitik problem. Unionsupplösningen mellan Sverige och Norge 1905 medförde inte bara en ökad nationell samling, utan också en minskad skandinavisk enhetstanke. Nationalsången och svenska flaggans dag som nationaldag har sitt ursprung i denna tid.

För studenternas del skedde också en förändring.⁷⁰ Under 1800-talet hade universiteten varit i kris, med dålig ekonomi och få studenter. I början av 1900-talet hade antalet studenter ökat. De gamla universiteten i Uppsala och Lund fick kritik, bland annat för att en traditionell undervisning i form av katederföreläsningar ansågs föråldrad. De nya högskolorna i Stockholm (1877) och i Göteborg (1891) satsade mer på seminarieverksamheten liksom på en mer populärvetenskaplig framtoning. En ny källkritik arbetades fram för historiker från och med sekelskiftet. Resultatet i det långa loppet blev en mer positivistisk hållning till kunskapsfrågan, med ett synligt regelverk som skulle reglera effekten av forskarens ideologiska värderingar på analysen. Den dominerande vetenskapsuppfattningen vid sekelskiftet var att det sunda förnuftet skulle styra, men så småningom accepterades idén om inlärdas metodregler för hur man använder sig av ett källmaterial.⁷¹

En ny ekonomisk och politisk maktfaktor i samhället krävde en ny historieskrivning, en bredare historia som passade ”hela” folket.

68. Österberg, 1998a, s. 13, s. 16f. och 20f. Se också Richard Pettersson, *Fädernesland och framtidsland. Sigurd Curman och kulturminnesvårdens etablering*, 2001, s. 245 för de personer som bidrar med byggstenar till svenskheten under denna tid.

69. För den konservativa nationalismens förespråkare, se Elvander, 1961, s. 276, s. 332, och Staffan Björck, *Heidenstam och sekelskiftets Sverige. Studier i hans nationella och sociala författarskap*, 1946. Jarl Torbacke, *Carl Grimberg – ett underbart öde*, 1993, s. 26. Pettersson, 2001, s. 245.

70. Göran Blomqvist ger i sin avhandling *Elfenben eller statsskepp?* (1992) en bild av det högre utbildningsväsendet i Sverige från 1820 till 1920.

71. Torbacke, 1993, s. 29. Odén, 1975a.

Tidigare hade målgruppen för historieskrivningen varit unga blivande makthavare. Även den folkliga historien på 1800-talet hade handlat om fostran till fosterlandskärlek genom en inriktning på kungarna och deras handlingar. Lärobokskommissionen hade 1866 bestämt att denna undervisning skulle fostra de unga i en kristen och fosterländsk anda. Från omkring 1870 hade arkeologins inflytande ökat ytterligare inom forskningen om äldre tider. Folkets kulturella arv förelåg i de materiella kvarlevorna, såsom en ”rekvisita, som förband forntid med samtid”, som Richard Pettersson formulerar det i sin studie av svenska kulturminnesvården.⁷² Arkeologi kom att anses som den vetenskap som skulle kunna ena svenskarna över klass- och partiklyftor. Efter sekelskiftet 1900 var det medelklassen som bar upp vetenskapssamfundet, och från dess krets kom nu historieböckerna. Fosterlandskärleken blev mer folklig och mer radikal, och skolundervisningen mer av en medborgarfostran.⁷³

Carl Grimberg

En man som fått stort inflytande inom skolvärlden, men mindre inom vetenskapen, är Carl Grimberg (1875–1941).⁷⁴ Han fick sin utbildning vid Göteborgs högskola, där han läste historia för professor Ludvig Stavenow.⁷⁵ På Göteborgs högskola följde Grimberg också undervisningen i bland annat nordiska språk. Carl Grimberg skrev sin avhandling om Sveriges relation till Preussen 1804–1808. Han var ingalunda i minoritet varken i sitt val av område eller av tidsperiod för sin forskning. Tidrymden mellan 1520 och 1809 var den populäraste att disputeras på, och i centrum för historieforskningen vid denna tid stod statens förvaltning eller dess utrikespolitiska frågor.⁷⁶ Han disputerade, men kom att arbeta mer med att förmedla historia som lärare och författare än att forska i ämnet.

72. Pettersson, 2001, s. 9.

73. Denna beskrivning från Elvander, 1961, s. 34. Se också Gerd Wolfgang Weber, ”Det nordiska arvet. Försöket att konstruera en ’nationell’ identitet i Skandinavien och Tyskland med hjälp av forntidsmyter och historia”, i Henningsen (red.), 1997, s. 44, och Arvidsson, 2000, s. 102.

74. För Grimbergs karriär, se förutom Torbacke, 1993 också Stig Broberg i *SBL* 17, 1967–69.

75. Stavenow var professor i Göteborg från 1895, och efterträdare till Hjärne på professuren i Uppsala 1914.

76. Medeltiden (åren 401–1520) var inte lika populär, även om perioden hade en relativt stark ställning hos unga forskare i Lund. Conny Blom, *Doktorsavhandlingar i historia 1890–1975. En kvantitativ studie*, 1980, s. 14f. Se också Birgitta Pikwer, *Bibliografi över licentiat- och doktorsavhandlingar i historia 1890–1975*, 1980.

Grimberg erbjöds ett arbete på bokförlaget Norstedts facklitteratursavdelning, där han sedan arbetade i tio år. Detta var ett av Nordens största förlag, där även många stora historiker var författare.⁷⁷ På Norstedts uppmanades Grimberg att skriva egna böcker, och hans första lärobok *Sveriges historia i sammanhang med Danmarks och Norges för realskolan* (1904–) fick ett gott mottagande. På lärobokfronten stod sig visserligen alla de nytryck som Odhners *Lärobok i fäderneslandets historia* genomgick, men Grimberg kom att påverka många av nationens unga och gamla.⁷⁸ Planerna på att skriva Sveriges historia började ta form.

Det fanns redan flera stora verk om Sveriges historia när Grimberg påbörjade sin version. Fryxells *Berättelser ur Sveriges historia* var fortfarande populär och kom ut som nationalupplaga mellan åren 1900 och 1904. Den hade en negativ inställning till Karl XII, en hållning som inte fungerade så väl i sekelskiftets Sverige. Carl Georg Starbäcks *Berättelser ur Svenska historien* (1860–63) var också fortfarande aktuell, liksom givetvis Geijers *Svenska folkets historia*. Mer samtida med Grimbergs produktion var Emil Svenséns och Valfrid Öströms *Svenska historien för svenska folket* (1914–25) som förlänade Svensén ett hedersdoktorat i Lund. Av mer vetenskaplig karaktär var *Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar* (1877–81), med bland andra Oscar Montelius, Hans Hildebrand och Martin Weibull som författare, och *Sveriges historia intill tjugonde seklet* (1903–10, av flera författare). Som Jarl Torbacke har visat stod sig Grimberg i denna konkurrens. Hans *Öden* blev försäljningsmässigt sett mest populär i hans produktion – undantaget hans renodlade läroböcker – och såldes under hans livstid i nästan en miljon exemplar.⁷⁹ Grimbergs presentation av landets långa historia inleddes år 1913, och avslutades först nio band senare år 1924. De olika delarna av *Svenska folkets underbara öden*, alla mellan 600 och 700 sidor långa, utkom, med få undantag, varje år. Den sista delen sträckte sig ända in i Grimbergs egen samtid.

77. Geijers, Fryxells, och Odhners böcker var alla knutna dit. Torbacke, 1993, s. 100ff.

78. Torbacke, 1993, s. 296.

79. Torbacke, 1993, s. 270.

Att skriva en objektiv historia

Vid denna tid utvecklades även den professionaliseringsprocess inom den akademiska världen som bland annat ledde till en specialisering, till att allmänkunskapen fick ge vika till förmån för djupare studier av smalare lärdomsfält. Till samma process hörde också en metodutveckling inom den egna disciplinen. Birgitta Odén har forskat om historikers professionalisering. I boken *Forskarutbildningens förändringar 1890–1975* (1991) talar hon om hur en disciplins vetenskaplighet ofta bedöms genom dess metod- och teoriregler, och hur dessa regler förändras genom tiden.⁸⁰

Under 1600- och 1700-talen hade historiskt källmaterial som framgått visserligen behandlats med vissa källkritiska överväganden. Men detta hade varit en osystematisk ansträngning. Först med det professionella genombrottet för den vetenskapliga historien började man formulera regler för hur en pålitlig historisk metod kunde se ut. Diskussionerna om källkritik har utmynnat i flera viktiga kategorier. Ett viktigt inslag har kommit att bli ett *samtidighetskriterium*, vilket innebär att en källa anses mer pålitlig ju större närhet den har i tid och rum till de uppgifter den tillhandahåller. Ett annat är *tendenskriteriet*, där historikern skall bedöma om författaren till källtexten påverkats av åsikter i någon bestämd riktning. Lika viktigt anses *beroendekriteriet* vara, där forskaren undersöker det interna förhållandet mellan samstämmiga källor för att därigenom fastställa om de olika källorna har ett självständigt värde. Där man tidigare sett sambandet mellan olika källor som en styrka, höjdes efterhand röster för att en skildrings beroende av en annan inskränkte dess historiska värde. En tanke i denna professionalisering av historikerna var att man systematiskt kunde tränas i att handskas med materialen genom metodundervisningen.⁸¹

80. Förutom Odén, 1991, se t.ex. Hans Hägerdals *Väst om Öst. Kinaforskning och kinasyn under 1800- och 1900-talen*, 1996, för professionaliseringsprocessen inom sinologin.

81. Ett av de stora namnen vid denna inledande professionaliseringsfas av vetenskapens kritik och undervisningsmetod var Leopold von Ranke, professor i Berlin. I *Geschichte der romanischen und germanischen Völker 1494–1514* (1824) fastslog Ranke att den historiska forskningen borde koncentrera sig på ”wie es eigentlich gewesen” (vad som verkligen hänt). Även Georg Barthold Niebuhr var banbrytande med sitt verk *Römische Geschichte* (1812–45). Historikern Charles Seignobos gav tillsammans med C. V. Langlois ut metod- och teoriboken *Introduction aux études historiques* (1898) vilken ligger inom den nya metodutvecklingens ram. Seignobos höll inte med i den historiska metoden som utvecklades hos tyska forskare, eftersom han menade att man med säkra fakta kan framställa rekonstruktioner och förklarande synteser. Se Inga Floto, *Historie. Nyere og nyeste tid*, 1985, s. 27–74 för denna utveckling.

Med denna träning skulle man uppnå en förståelse av hur dåtiden hade varit, förmedlad sakligt och opartiskt, utan ensidiga urval av fakta och utan politiska, moraliska eller religiösa tendenser.⁸² Som historikern Inga Floto framhåller gestaltades dessa objektivistiska ideal och källkritiska normer i en politisk ideologi som satte nationen främst. Staten var aktör, och hade sina relationer till andra stater.⁸³

En mer professionell inställning till historievetenskapen formades på likartat sätt i de olika nordiska länderna, under påverkan av varandra, och i alla länder kom den moderna källkritiken att bli den dominerade metodologiska grunden under 1900-talet. Den skillnad som finns mellan länderna kan till viss del vara beroende av de olika stora namn som historiograferna i respektive land har tillskrivit den egna utvecklingen.⁸⁴ För svensk del gick Lundahistorikern Lauritz Weibull till hård attack mot traditionell historisk forskning i sin bok från 1911, *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000*. Han använde källkritik på en tidsperiod där sagorna av hävd varit den stora uppgiftslämnaren. Effekten har blivit att senare tiders historiker har sett Weibull som en av de stora företrädarna för den radikala källkritiken i Sverige.

Det Lauritz Weibull reagerade mot, med inspiration från kontinentens historiker, var användningen av spekulativa sannolikheter. Idealet för Weibull var en objektiv vetenskap, med säkerställda fakta som kunde nås om varje utsaga prövades. Ett objektivt förhållningssätt bestod enligt Weibull i att forskaren varken skulle vara politiskt eller religiöst färgad i sina tolkningar. Han ville, som många andra i sin samtid, komma bort från en patriotisk framställning av historien, och frikoppla forskningen från en politisk styrning. Som Birgitta Odén påpekar blev detta i förlängningen en politiskt laddad fråga trots uppropet *mot* politik, eftersom den dominerande värde-

82. Tanken att vetenskapen ska vara neutral spreds från naturvetenskaperna. Auguste Comte betraktas som grundare av positivismen, d.v.s. det synsätt där kunskapens uppgift begränsas till konstaterandet av fakta och genom att generalisera empiriska iakttagelser finna de samhälleliga lagarna. Se Floto, 1985, s. 27f.

83. Floto, 1985, s. 13–26.

84. Håkan Gunneriusson visar i sin avhandling hur ett stort namn i efterhand kan komma att tillskrivas mer betydelse än vad fallet var i samtiden, en mytbildning om myt kritikerna är inte ovanlig någonsans. Håkan Gunneriusson, *Det historiska fältet: svensk historievetenskap från 1920-tal till 1957*, 2002. Se även *Nordic Historiography in the 20th Century* (eds. Frank Meyer & Jan Eivind Myhre), 2000. Denna antologi är uppdelad i nationella studier, för att studera hur den nationella historieskrivningen har blivit just nationell i de nordiska länderna.

konserverativa hållningen inom historievetenskapen härigenom hotades.⁸⁵ Därav kommer den uppdelning i två skolbildningar som historiografer ofta tillskrivit den svenska historiska vetenskapen från sekelskiftet 1900; en runt professor Harald Hjärnes elever i Uppsala och Stockholm, en runt weibullianerna i Lund, där Lauritz Weibull blev professor 1919. Efterhand har det varit weibullianerna som har kommit att stå i historiografiskt centrum som representanter för det moderna och det nya, mot Hjärnes lärjungar som talesmän för det traditionella och det gamla. Men de som kom att kallas weibullianerna var inte en homogen grupp historiker med samstämmiga övertygelser, varken politiskt eller vetenskapligt. Den historisk-kritiska metoden blev inte heller dominerande utan protester och strid.⁸⁶ Vilken historia som ansågs värd att skriva var också under diskussion i Weibulls samtid. Var det en nationell, statscentrerad, politisk historia, eller en kulturhistoria, lämpligen med en lokal- eller regional förankring, med betoning av ekonomiska förhållanden?⁸⁷

Vad som egentligen var nytt med Weibulls arbete har bland annat diskuterats av historikerna Rolf Torstendahl och Birgitta Odén. Den förstnämnde menar att de källkritiska metoderna endast förstärktes. Det var istället vetenskapssynen med bas i säkra fakta som var ny, och som tillsammans med ett nytt arbetsområde förstärkte effekten av vad Weibull gjorde. Det var alltså enligt Torstendahl inte metoden i sig som gjorde att Weibull uppmärksammades, det var en ny helhetsuppfattning av vetenskapens syfte och mål. Historikern skul-

85. Se Birgitta Odén, *Lauritz Weibull och forskarsambället*, 1975b, s. 79f., s. 263f. Se även Zander, 2001, s. 182f. Vid sekelskiftet fanns många historiker i de aktuella politiska debatterna, som experter med ett historiskt perspektiv. Björk har tittat närmare på hur historiker lämnade politiken efter första världskriget, då de inte längre nyttjade sitt historiska kunnande i den samtida politikens ekonomiska och sociala diskussioner. Ragnar Björk, "Den svenska historien – ett symposium. Historiker i eget land", *Historisk tidskrift*, 1994, s. 88f.

86. Se också Odén, 1975b, s. 197. Lauritz och brodern Curt Weibull ansåg sig ha svårt att komma till tals både i den svenska och danska versionen av *Historisk tidskrift*, och startade 1928 *Scandia. Tidskrift för historisk forskning*. Odén har markerat betydelsen av en perifer forskningsmiljö med mer liberala politiska förtecken som betydelsefulla för initieringen av *Scandia*. Enligt programförklaringen skulle *Scandia* koncentrera sig på den skandinaviska Nordens historia, därtill med objektivitet som ledstjärna. Reaktionerna på tidskriften handlade inte mycket om objektiviteten, utan om det kulturella perspektivet, liksom den nordiska prägel. Birgitta Odén, "Scandia – en tidskrift för en annan uppfattning", *Historia och samhälle. Studier tillägnade Jerker Rosén*, 1975c, s. 183f, 192ff.

87. Se Odén, 1975c, s. 188ff.

le bara se till det som kan föras i bevis, och inte skapa sammanhang utifrån hypoteser och egna idéer.⁸⁸ Odén trycker tydligare på att metodorienteringen ingick i en ny, allmän tanke där det inte räckte med vad som var förnuftigt och trovärdigt; varje enskild utsaga måste prövas. Odén menar att det viktiga inte är om Weibull var det källkritiska tänkandets konstruktör inom svensk historieforskning. En intressantare problematik i hennes mening är hur och varför källkritiken fick ett sådant genomslag i forskningsmiljön.⁸⁹

Ottar Dahl påpekar i sin historiografi om norsk forskning att det som föranledde mest kritik mot *Kritiska undersökningar* mer handlade om en hållning än om metoden när han genomförde sin ”hardhendt reduktion” av sagorna.⁹⁰ De källkritiska diskussionerna uppmärksammandes givetvis också. Kollegorna irriterade sig på att en och samma uppgiftslämnare ibland kunde anses som den mest tillförlitliga källan, för att i nästa situation helt avfärdas.⁹¹ Weibulls kritiker reagerade också mot hans ovilja att peka ut vad som var sant, då han nöjde sig med att konstatera vad som inte har hänt.⁹² Weibulls försök att bryta ner gamla synteser uppfattades som destruktiva.⁹³ Historikern Sven Tunberg kritiserade boken i *Historisk tidskrift* år 1911. Han tog fasta på mindre detaljer, såsom felaktiga översättningar, men berörde även

88. Torstendahl, 1964, s. 364.

89. En stor fråga i diskussionen om weibullianernas betydelse för historievetenskapens förändringar handlar om varifrån Lauritz Weibull fick sin inspiration: från litteraturvetenskapligt eller historiskt håll. Se t.ex. Rolf Arvidsson ”Lauritz Weibull och litteraturhistorien”, *Scandina*, 1973, ”Lauritz Weibull och forskarsambället”. *Till Weibullmytens historia*, 1982, eller Rolf Arvidsson och Hans Aarsleff, *Kritiska undersökningar i Weibullmytens historia*, 2000, i kritik mot Odén, som hellre vill se till den intellektuella miljön och de nya vindar som blåste i vetenskapssamfundet. Se också Odéns artikel ”Åra, minne och vetenskapsteori” i *Scandina*, 1973.

90. Ottar Dahl, *Norsk historieforskning i 19. og 20. århundrade*, 1959, s. 237.

91. Se t.ex. Finnur Jónsson, ”Hvor faldt Olaf Tryggvason?”, *Historisk tidskrift* (Danmark) 8:III, 1910–12, som fastnar för att de i hans mening samtida skalderna avfärdas.

92. Alexander Bugge beklagade sig över att den unge författaren inte lyckats levererat några bra svar, även om han ställde nya och bra frågor. Alexander Bugge, recension av Lauritz Weibulls *Kritiska Undersökningar*, *Historisk tidskrift* (Norge) V:1, 1912, s. 278f. Det sista åtgärdade brodern Curt i sin avhandling *Saxo. Kritiska undersökningar i Danmarks historia från Sven Estridsens död till Knut VI* (1915) enligt Halvdan Koht, i *Historisk tidskrift* (Norge) V:5, 1924, s. 308. Dessutom använde Curt skalderna mer än Lauritz, vilket uppskattades i Norge. Se Dahl, 1959, s. 204f.

93. Ingvar Andersson påpekar i nekrologen över Lauritz Weibull att denne hade sett det som historikerns uppgift att ställa problem istället för att söka och sammanställa fakta. Weibull ansåg att analysen skulle vara tillämplad för en närstudie, inte för att bygga upp en ny bild av nordiskt 1000-tal. Ingvar Andersson, ”Lauritz Weibull”, *Historisk tidskrift*, 1961, s. 65.

den historiska metoden. Att en diskussion om sagalitteraturen behövdes var Tunberg på det klara med, men han ansåg att Weibull sköt över målet.⁹⁴ Även Weibulls anspråk på objektiva fakta kritiserades. Historievetenskapen var tillräckligt invecklad: ”Den historiska sannolikheten är väl värd att vinna; det är ofta, för att ej säga oftast, man inom historiens väldiga vidder måste nöja sig med att sträfvat efter detta mål.”⁹⁵ Dessutom måste historikern få lov att knyta ihop händelser och söka förnuftiga sammanhang mellan dem, menade Tunberg.⁹⁶

Det tog tid innan den historisk-kritiska metoden kom i bruk i historieundervisningens läromedel. Långt in på mitten av 1900-talet användes Odhners och Grimbergs läroböcker i skolan.⁹⁷ Under 1930-talet uppkom dock kritik mot denna historieundervisning. Den ansågs alltför nationell, krigshetsande och antidemokratisk, och passade inte in i det nya samhälle som växt fram.⁹⁸ Efter 1950-talet hade den historieskrivning som riktade in sig på undervisning tonat ner de konservativa dragen. Istället har svensk historia presenterats såsom en utveckling från ett fattigt land till det moderna folkhemmet, med klimax i en unik välfärd.⁹⁹

Ingvar Andersson och Jerker Rosén

Ett utmärkt exempel på hur historievetenskapens regler har förändrats är *Sveriges historia* från 1943. Författare var Ingvar Andersson (1899–1974). Han hade varit docent i historia vid Lunds universitet innan han blev riksarkivarie 1950. Dessutom hade han då varit chef på Radiotjänst. 1941 skrev han *Sveriges historia genom tiderne* för den danska publiken, och två år senare kom boken ut även på den svenska marknaden.¹⁰⁰

94. Sven Tunberg, recension Lauritz Weibulls *Kritiska undersökningar*, *Historisk tidskrift*, 1911, s. 54, s. 64. Samma år disputerade Sven Tunberg på avhandlingen *Studier rörande Skandinavians äldsta politiska indelning* (1911). Sven Tunberg och Lauritz Weibull var inte de sätaste vänner, de blev dessutom konkurrenter till professuren i Lund 1918. Odén, 1975b, s. 220, 239f. För en utförligare beskrivning, se Gunneriusson, 2002.

95. Tunberg, 1911, s. 60.

96. Tunberg, 1911, s. 61, s. 64.

97. Åsa Linderborg, *Socialdemokraterna skriver historia. Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000*, 2001, s. 403.

98. Tingsten, 1969, s. 121, s. 123f.

99. Se Linderborg, 2001, s. 401–409 och Zander, 2001, s. 328

100. Den spreds också till flera andra språk; till finska och tyska 1950, till ryska 1951, engelska 1955, kinesiska 1963 och till polska 1967. Dessutom trycktes den och omarbetades flera gånger på svenska. Se försätsblad Andersson, *Sveriges historia* utgåva från 1982. För mottagandet, se Ulf Zander, ”Med andra ögon. Svensk historia i mötet mellan inhemsk och utländsk debatt”, *På historiens slagfält. En festskrift tillägnad Sverker Oredsson* (red. Lars M. Andersson m.fl.), 2002.

I denna sammanfattning av den svenska historien har de nya epokindelningarna med rötterna i arkeologin slagit igenom helt. Boken inleds med stenåldern, från 11 000 f.Kr., som följs av bronsåldern 1 800–500 f.Kr. och slutligen järnåldern, som i sin tur innehåller underavdelningar som folkvandringstid (400–500-tal) och vendeltid (550–800). Vikingatiden har nu placerats in som perioden mellan åren 800 och 1050, och den äldre medeltiden sträcker sig fram till 1300-talet. Skriftliga urkunder som Tacitus och Ptolemaios från hundratalet efter Kristus, Jordanes på 500-talet, Beowulf, Wulfstam och Rimbert på 800-talet och alla runstenar kan nu kompletteras med fynd i jorden.¹⁰¹ Anderssons bok är en tät skriven översikt på inte fullt 500 sidor. Endast en tiondel av dessa berör tiden före 1250, det är istället händelserna efter 1809 som får störst utrymme. Detta stämmer relativt väl överens med ett minskat intresse för forntiden i historikersamfundet.¹⁰²

I början av 1960-talet kom en än mer omfattande version av den svenska historien ut. Detta verk i två delar hade ambitionen att vara en översikt för studenter i historia, en översikt med de senaste decenniernas källkritiska forskning som bas. Jerker Rosén (1909–1976) var verksam som professor både vid Uppsala och vid Lunds universitet.¹⁰³ I *Svensk historia 1. Tiden före 1718* (1962) lotsar Rosén läsaren från den sista istiden – fastslagen till 13 000 f.Kr. – till stormaktstidens slut på knappt 700 sidor.¹⁰⁴ Historieprofessorerna och författarna Jerker Rosén och Sten Carlsson hade tänkt att *Svensk historia 1* och *Svensk historia del 2. Tiden efter 1718* (1961) skulle fungera som universitetsläroböcker. Men de kom att bli mer än så.

Det fanns givetvis redan en hel del synteser över Sveriges historia när Carlsson och Rosén skrev sina böcker. Carl Grimbergs *Öden* gavs åter ut 1962. Ingvar Anderssons *Sveriges historia* kom med jämna intervaller, den femte upplagan så sent som 1960. Som historikern Ulf Zander visar fanns det ett ökat intresse för historia vid 1900-talets

101. Rimbert om Ansgars liv, i *Vita Anskarii* (865–876). Wulfstans reseberättelse är från 800-talet. Beowulf är en fornengelsk hjältedikt. Handlingen är förlagd till "geatas" land. Kvädet har i Sverige främst lett till diskussioner om dessa gaetas varit götar eller jutar.

102. Intresset för medeltiden minskar i historiska avhandlingar efter 1950-talet. Perioden 1520–1809 och därefter dominerar däremot stort i historieforskningen. Se tabell Blom, 1980, s. 15. Se också Björk, 1994.

103. För Roséns liv och karriär, se Lars-Arne Norborgs artikel i *SBL* 28, 1998–2000.

104. Varav över 500 sidor ägnas åt åren efter 1319.

mitt. Historiker syntes i media, och historia presenterades i populär form.¹⁰⁵ Zander pekar på hur bokförlaget Bonniers ville vidareutveckla Roséns och Carlssons moderna översikt till en populär överblick av Sveriges historia. Under ledning av Jan Cornell engagerades andra forskare, bland andra arkeologen Bertil Almgren, litteraturvetaren Peter Hallberg och historikern Alf Åberg för att skriva kortare uppsatser och faktarutor i ett rikt illustrerat uppslagsverk. Tanken var att verket – trots att det var påkostat – skulle vara billigt nog för åtskilliga att köpa. *Den svenska historien* kom ut i sina 10 band åren 1966–68. Det mottogs med goda recensioner; man ansåg att författarna och redaktören hade lyckats få fram en modern och objektiv skildring.¹⁰⁶ Nya utgåvor producerades – år 1977 hade verket vuxit till 15 band. När ytterligare en ny utgåva gavs ut 1992 sammanföll detta med den landsomfattande historiska utställningen *Den svenska historien*. ”Den samlade expertisen” från 1960-talet skulle åter berätta om kungar, krig och vanligt folk i Sverige.¹⁰⁷

Sammanfattning

Denna översikt av historieskrivningen bildar bakgrunden när de synteser som jag i det följande kommer att arbeta med skall länkas till den historiografiska utvecklingen i stort. Jag påminner om att historikerna haft olika förhållningssätt till det historiska källmaterialet – de norröna texterna – som avspeglar sig i historieskrivningen, från Olof Rudbecks dagar, med den bibliska skapelsehistorien, och fram till Jerker Roséns historisk-kritiska hantering av historien.

Denna skillnad beror till stor del på att Rudbecks samtida skrev i en tid med en religiöst präglad historiesyn. Roséns vetenskapliga omvärld var istället sekulariserad. Rosén visade större försiktighet efter det källkritiska genombrottet vad gäller äldre historiska epoker medan 1600-talets utbildning för präster däremot hade skapat forskare som kopplade statens historia till Noak och hur hans familj befolkade jorden. Tusenkonstnärer som Olof Rudbeck i Uppsala introducerade vikingen i svensk historieskrivning i en tid präglad av stormaktspolitik. Liksom Rudbeck skrev Carl Grimberg i en tid då nationens värde dominerande samhällsdebatten. Men om Rudbecks agenda var att le-

105. Zander, 2001, s. 398f.

106. För produktionen och mottagandet av *Den svenska historien*, se Zander, 2001, s. 360, s. 367–69.

107. Försättsblad *Den svenska historien*, 1992.

gitimera stormakten Sverige som en gammal och ärorik krigarnation, skulle 1900-talets historiker samla medborgarna genom ett utbyggt skolsystem anpassat till ett modernt samhälle med industrialisering och urbanisering. Genom att använda historien kunde de regionala hembygderna sammankopplas med hela nationens folk. När agrarsamhället blev mer av ett industrisamhälle närmare sekelskiftet 1900 påverkade även detta historieskrivningen. Kritik riktades mot den gamla konservativa traditionsbundna synen på samhället och hur det skulle styras. På samma gång förändrades akademien, och den specialisering och professionalisering som följde fick effekter på hur historievetenskapens mål och medel uppfattades. Historikerna utarbetade metoder för att kunna skriva en opartisk och neutral historia.

Regler för vetenskapen fanns givetvis långt tidigare. Redan under Rudbecks tid hade René Descartes filosofi, i vilken tvivlet var den grundläggande hållningen, påverkat den svenska hanteringen av historiska källor. Under upplysningstiden kom sannolikhetsresonemanget att inskränkas av empiriska och erfarenhetsmässiga experiment. I en tid där naturvetenskaperna beräknades kunna förbättra livet reviderades även synen på hur samhällen förändrats och utvecklats. Nyttotänkandets utslag i merkantilismen fick också effekt. Naturvetenskaperna hade även sin motsvarighet i humaniora. Det märktes då Olof von Dalin och Sven Lagerbring skulle påvisa hur de historiska aktörerna löst sina problem.

Att sätta människan i centrum, i kombination med att söka orsaker till förändringar och klarlägga de eventuella lagar som styr samhällets utveckling, ansågs vara den pragmatiska historieskrivningens uppgift. Samhällets utveckling fortsatte att stå i centrum under Geijers verksamhetstid, men med mindre av de kulturhistoriska inslagen som utmärkt 1700-talets historiskrivning. Statens politik kom att dominera alltmer i 1800- och 1900-talets historieskrivning, speciellt i kombination med en ökad utgivning av officiella källor. Med textutgåvorna följde dessutom fler diskussioner om historikers tillvägagångssätt när de utformade framställningen av det förflutna. Denna utveckling tilltog under 1900-talets första decennier.

Hur förutsättningarna för historieskrivningen har påverkat historikernas bild av vikingen som eventuell ”relevant förfader” för svenskar kommer jag snart att undersöka närmare. Men för att göra detta måste först frågan ställas om hur dessa utvalda historiker närmade

sig sagorna. Det isländska materialets tillgänglighet under olika perioder, och med vilken kritisk attityd källorna bemöttes, kommer att utredas i det följande kapitlet.

Sagan i Sverige

Från Verelius till Weibull

För att förstå sagans ställning som identitetsskapande stoff bör man ha en klar bild över hur materialet hanterades kritiskt, liksom i vilken grad som det var lätt tillgängligt på svenska. Jag kommer i denna avhandling därför att behandla översättningar av sagor i tryck som en indikator på intresset för sagorna både hos forskare och allmänhet, men det har givetvis även cirkulerat sagor i manusform bland historikerna. Flera sagor fanns tillgängliga i original eller i avskrifter, på isländska, eller på andra språk. Här kommer jag att redovisa hur specialisterna sett på sagan, för att få en bakgrund till vad de undersökta synteserna utgår ifrån när de skrevs med utgångspunkt i specialisternas – eller materialkännarnas – resultat. Hur aktiviteten inom översättningsverksamheten har sett ut i stort är dessutom en viktig fråga att ställa för att kunna analysera ett eventuellt identitetsskapande utifrån dessa sagor.

Materialkännarna under 1600-talet

De isländska sagorna var inte okända som historiska källor före 1600-talet. Exempelvis hade Johannes Magnus använt sagorna som referensmaterial i sin historia om göta- och sveakonungarna. Men viktigt var att språkforskningen fick ett uppsving vid denna tid, och att man började arbeta med modersmålets ålder och ursprung och därmed förfädernas härkomst. Lärda män i hela Norden började uppmärksamma att materialet kunde ge en mer fyllig bild av forntiden.

På sagornas hemö Island ökade intresset. Arngrímur Jónsson hade använt gamla handskrifter i sin undervisning, och hans intresse smittade av sig på hans danska vänner i Köpenhamn. Kung Christian IV påtalade 1596 att alla borde ge sina isländska manuskript till Arngrímur Jónsson, som skulle översätta dem och låta den kungliga histo-

riografen ge ut dem.¹ När danske kungen dessutom år 1622 uppmanade alla präster att samla gamla skrifter, att skriva ner gamla berättelser och att kartlägga runristningar, insåg man även i Sverige att isländska sagor kunde användas mer aktivt vid studiet av svenska folkets och det svenska språkets upprinnelse och historia. År 1628 gick den svenske ärkebiskopen ut med ett brev liknande det danska, och två år senare inrättades riksantikvarieämbetet.²

Brevet brukar kallas Bureus-brevet efter Johannes Bureus (Johan Bure). Dennes studier i hebreiska hade övertygat honom om att man kan upptäcka en dold mening i det gamla runalfabetet. Bureus hade haft tankar om att nyskapa runskriften – bland annat med *Runa ABC* som skolbok 1611 – vilket ledde honom till fornforskningen. Bureus försökte översätta den gamla Didrikssagan såsom ”Wilcina Saghu om 5 suerighes konungar in fol. pergament i lika måtta på rätt gammal Suänska”, men då han utgick ifrån sina kunskaper i modern norska blev inte översättningen bra.³ Han arbetade också med *Ynglingatal*, känd bland annat genom Arngrímur Jónssons böcker om Island, och med den så kallade norska krönikan.⁴

Kunskap om den gamla nordiska historien och litteraturen spreds snabbt. År 1633 trycktes *Heimskringla* av den danske professorn och läkaren Ole Worm, som hade fått texten genom Arngrímur Jónssons försorg.⁵ En annan av Worms vänner, den isländske biskopen Brynjólfur Sveinsson, gav flera skinnböcker med manuskript till kung-

-
1. Jakob Benediktsson (ed.), ”Introduktion”, s. xii–xiii i *Ole Worm's Correspondence with Icelanders*, 1948.
 2. Lindroth, 1997a, s. 244. Renässanshumanisten Arngrímur Jónsson Vídalín skrev också böcker om Island, för att ge en bättre bild av landet än vad som tidigare funnits i omvärlden, t.ex. i den mycket spridda *Crymogæa* (1609).
 3. Johannes Peringskiöld fortsatte arbetet och gav ut sagan 1715. *Piðreks saga* om Didrik av Bern (eller Theoderik den store från Verona), ostrogoternas konung (d. 525), var en kontinental berättelse. *Vilkina saga* är bara en del av *Piðreks saga* men har av hävd kommit att kallas så i Sverige. Bureus kände också till bl.a. *Trójumanna saga* om Trojas tillvaro, och fortsättningen i *Breta sögur*, en översättning av Geoffrey av Monmouths *Historia regum Britanniae*, dessutom *Flouénts saga Frakkakonungs* och *Parcialssagan* med fransk förlaga. Schück, 1932, s. 90–91. Vilhelm Gödel, *Fornisländsk litteratur I*, 1897, s. 32.
 4. *Norske Kongers Krønिका og bedriffi*, tryckt 1594, var den danske prästen Jens Mortensens bearbetning av den norske lagmannen Mattis Størssøns sammandrag av *Heimskringla*. Den norske skalden Þjóðólfr ór Hvínis *Ynglingatal* om sveakungar och norska fylkeskungar, citeras i Snorri Sturlusons *Ynglinga saga*, och handlar om Ynglingättens kungar under 27 generationer. *Ynglinga saga* är första delen i *Heimskringla*.
 5. Denna version av *Heimskringla* består av prästen Peder Claussøn Friis version från 1599. Ole Worm skrev mycket om runor och runkalendrar, och han återgav norröna dikter med run-

en och till lärda män i Danmark. Till exempel skickade biskopen år 1643 den äldre Eddan, under namnet *Edda Sæmundar*, till den danske kungen Frederik III.⁶

Till en början var det runalfabetet som väckte forskarnas intresse medan sagorna främst användes för insamling av götiska ord.⁷ Johannes Messenius var en av de första som insåg att de isländska sagorna var en försummad källa till Sveriges historia. Han arbetade främst med Ynglingasagan och dess berättelser om kungarna i Uppsala, men han var också den förste att ta upp Snorris uppgifter om hur Oden invandrade till Sigtuna från Asien. Han förenade då Johannes Magnus historieskrivning med Heimskringlans uppgifter: Noaks sonson sades ha koloniserat Sverige, kung Berik (eller Erik) utvandrade cirka 1430 f.Kr., och Oden kom till Sverige från Asien ungefär år 40 f.Kr.⁸ I mitten på 1600-talet förenades det svenska riksantikvarieämbetet och rikshistoriografämbetet i Georg Stiernhielm. Även han spekulerade över svenska folkets ursprung liksom över det götiska språket med hjälp av Snorris norska krönika.

Svenskarna sökte också med ljus och lykta efter de för historieskri-
varna så värdefulla pergamentsmanuskripten. De köpte och de röva-
de dem. Riks- och universitetskanslern Magnus Gabriel De la Gardie
skulle på 1650-talet för drottning Kristinas räkning köpa in den dans-
ke rikshistoriografen Stefan Johannes Stephanius samling av dennes
änka. Affären gjordes istället privat, och för 2 000 riksdaler fick De la
Gardie tio kistor fulla med manuskript och avskrifter.⁹ Bland 60-talet

bokstäver. Han skrev bl.a. kritiskt mot Bureus *Runakenslanes lärospån* (1599). Worms *Danicorum Monumentorum Libri Sex* (Sex böcker om danska monument) från 1643 höll sig kvar som standardverket om runor långt in på 1800-talet. Karen Skovgaard-Petersen, "The Literary Feud between Denmark and Sweden in the Sixteenth and the Seventeenth Centuries and the Development of Danish Historical Scholarship", *Renaissance Culture in Context. Theory and Practice* (eds. Jean R. Brink & William F. Gentrup), 1993, s. 117.

6. Hans Bekker-Nielsen & Ole Widding, *Arne Magnusson. Den store håndskriftsamler*, 1963, s. 8. Denna poetiska Edda kallas *Codex Regius* – Kungahandskriften.

7. Det fanns i Sverige tankar på att göra Bureus till professor i runlära. Schück, 1932, s 151.

8. Messenius kom till Sverige för att bli juris professor i Uppsala, och blev även föreståndare för rikets arkiv. Hans auktoritet kan ha försvagats av att han år 1616 hade dömts till döden för landsförräderi och katolicism. Han var upplärd av jesuiter vilket var suspekt i det lutherska Sverige, men straffet hade omvandlats till fängelse. Där skrev han det stora verket *Scandia illustrata* (Det förhålligade Skandinavien), som dock inte trycktes förrän åren 1700–05.

9. Samlingen donerades till Uppsala universitetsbibliotek 1669, men en del av detta material brann inne i Olof Rudbecks hus i den stora branden 1702. Gödel, 1897, s. 94f., s. 166.

handskrifter fanns den version av Snorris prosaiska Edda som kom att kallas Uppsalaeddan, tillsammans med islänningasagan Grettis saga, Ormr Snorrasons version av Olav den heliges saga, med flera.¹⁰ Under Karl X Gustavs krig mot danskarna såg också den danske landsdomaren och riksrådet Jørgen Seefeld 1658 sin stora samling på Ringsteds kloster bli krigsrov för svenskarna. Visserligen skingrades många sagor under färden till Stockholm, men så småningom letade sig sagor som *Jómsvíkinga saga* och *Guðmundar saga biskups* fram till huvudstaden.¹¹

Men trots att flera fina manuskript försvann till grannlandet fortsatte danskarnas arbete med det isländska materialet. Exempelvis kom år 1665 den danske juridikprofessorn Peder Johannis Resenius ut med en latinsk och dansk översättning av den prosaiska Eddan: *Edda Islandorum*.¹² Att sagorna fick viktig status under detta sekel märks av att danskarna inte såg med blida ögon på när manuskript såldes till någon annan än just danskar. En islänning i Köpenhamn hade som undersåte möjlighet att låna och skriva av materialet, men att göra det för svenskarnas räkning väckte reaktioner i Danmark.¹³ De många och långa krigen mellan Sverige och Danmark under detta sekel gjorde att misstänksamheten mot Danmark bredde ut sig i Sverige, och svenskhotet i Danmark trissade upp kampen om dåtiden liksom om samtiden.¹⁴

10. Islänningasagan *Grettis saga Ásmundarsonar* om den fredlöse Grettir från 900-talets Island. Sagan om Olav, kung i Norge mellan 1016–1030, finns i flera versioner. Den isländska *Ólafs saga hins helga* från 1100-talet, den norska legendariska *Ólafs saga* från 1200-talet, *Lifssaga Ólafs hins helga* från 1200-talet, Snorri Sturlusons självständiga *Ólafssaga* från 1230-talet, Snorri Sturlusons kärnberättelse i Heimskringlan som är en kortare version av *Ólafs saga hins helga*, och den stora *Ólafs saga hins helga hin mesta* från 1300-talet.

11. För manuskript i Sverige fr.om. 1400-talet, se Gödel, 1897, s. 37.

12. Den danska översättningen gjordes av Stefan Stephanius. Den isländska texten är av Resenius uppdelad i två delar; *dæmisögur* (eller fabler/mythologier) och *kenningar* (omskrivningar i diktform). Därtill tillfogade han den äldre Eddans dikter *Völuspá* och *Hávamál*. Se Malm, 1996, s. 46.

13. Så gjorde exempelvis Jón Eggertsson på 1680-talet när han sålde avskrifterna till Sverige, och dessutom samlade sagor på Island för svenskarna. Gödel, 1897, s. 191, s. 195, s. 202. Schück, 1932, s. 194, s. 198. Gun Nilsson, ”Den isländska litteraturen i stormaktstidens Sverige”, *Scripta Islandica. Isländska sällskapets årsbok*. 1954:5, s. 30. Schück, 1932, s. 194, s. 198.

14. Det var givetvis inte bara svenskar och danskar som slogs om sagorna. Även exempelvis engelsmän ansåg dem vara till nytta i sin egen fornforskning. Robert Sheringham skrev 1670 *De Anglorum Gentis Origine Discreptatio*, vilket var det första exemplet på fornnordens förekomst i engelsk litteratur. Christine E. Fell, ”The first publication of Old Norse Literature in England, and its relation to its sources”, *The Waking of Angantyr. The Scandinavian Past in European Culture* (eds. Else Roesdahl & Preben Meulengracht Sørensen), 1996, s. 28.

En professor i Fäderneslandets antikviteter

Problemet för de tidiga sagaforskarna var att de försökte läsa isländska med vägledning av det norska språket, på samma sätt som Bureus hade gjort. Än fanns ingen kunskap i isländska i Sverige. Jón Rúgmann var den som förändrade situationen för svenskarna. 'Herr Rugman Islandus' eller 'Jonas Islandus' hade lämnat sin hemö Island för att resa till Köpenhamn under brinnande krig, och hamnade i fiendehamnen Göteborg 1658. Med sig hade han nygjorda pappersavskrifter av några isländska sagor, och i Sverige fann han att han hade något att erbjuda i form av sitt isländska språk.¹⁵ Snart kom han att hjälpa till med sagaöversättningar.

Den förste som med Jón Rúgmanns hjälp ansträngde sig att översätta sagorna var Olof Verelius. Han var utbildad i Dorpat, men arbetade vid Uppsala universitet. År 1662 blev han utnämnd till professor i Fäderneslandets antikviteter, den första (och den sista) på denna post. Flera norröna skrifter och sagor hade införskaffats till landet, och andra var redan kända exempelvis genom läsning av latinska verk som *Historia Norvegiae* eller Saxo Grammaticus. De la Gardies inköp av Stephanius bibliotek hade, liksom rövandet av Seefeldts böcker, utökat den svenska samlingen. Men Verelius insåg att det inte räckte med att ha dem i sin ägo. De måste ju kunna läsas också för att utnyttjas till fullo. Att man inrättade en professur i fäderneslandets antikviteter visar hur viktig forntiden uppfattades vara för fosterlandets heder, och samlarmanin ger ytterligare vittnesbörd om detta.

Det fanns flera frågor som kunde finna sina svar med hjälp av dessa sagor enligt 1600-talets forskning. När befolkades Norden? När kom Oden från Asien? Hur såg samhället ut på hans tid? Verelius satte genast igång att undervisa och skriva, bland annat en götisk-svensk historia på latin liksom en handbok i runlära. Men förutom kunskap

15. Jón Rúgmann hade haft med sig de foraldarsagorna *Hervarar saga ok Heiðreks konungs*, *Bósa saga (ok Herraúðs)*, om blodsbröderna Bósi och Herraúðr, kungason i Östergötland, och *Hrólf saga Gautrekssonar* när han kom 1658. Efter ett besök i Köpenhamn 1665 återkom han med *Thómas saga erkbiskups* om den engelske prästen i Cantebury som dog 1170, och kungasagan *Ólafs saga Tryggvasonar*. Det finns flera versioner om kungen som regerade i Norge mellan 995–1000. En latinsk text av Oddr Snorrason från slutet av 1100-talet, en isländsk version som är en del av Snorri Sturlusons *Heimskringla*, och en självständig *Ólafs saga Tryggvasonar hin mesta*. Rúgmann hade också med sig avskrifter av Úlfr Uggasons saga, Olav den heliges saga, delar av Eddan, Sturlungasaga, *Bárðar saga snefellsáss*, liksom lagböcker som *Jónsbók* och *Grágás*. Schück, 1932, s. 205–208.

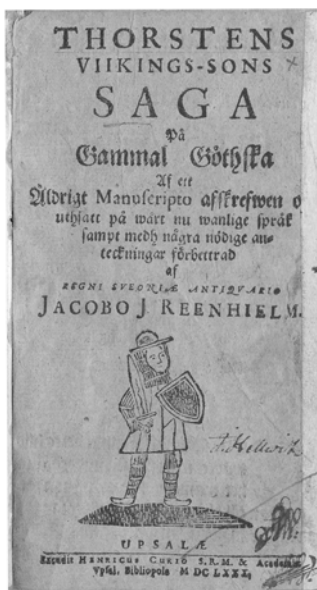
om runor var huvudändamålet för fornforskningen släktforskning om kungarna. Sagornas långa genealogier passade som hand i handsk. Verelius berättade för sina studenter om de isländska sagorna, och två år efter att han hade tillträtt sin professur hade han och Jón Rúgmann kommit så långt att den första sagan kunde ges ut i Sverige. Det blev forntidssagan om två svenska kungar i *Historia Gothrici & Rolfi Vestgothiae regum*, eller Götriks och Rolfs saga, som för ”mehr en ett tusend åhr sedan then ene i WesterGötland, then andre och så här i Swerige regerat hafwer [...] och icke heller af mycket stort land haft hafwa at styra, hafwa the doch warit stora och märkelige Konungar: som af thenne theras saga nogsampt kan skynias.”¹⁶ Verelius översättning har en svensk text parallellt med den isländska. Det må vara hänt att det var 1600-talsisländska som brukades till *Götriks saga* då Verelius arbetade utifrån Jón Rúgmans papperskopior, men filologiskt sett är den, som Sten Lindroth betonar, av hög kvalitet.¹⁷ Till texten fogades bilder av 48 stycken svenska runstenar, satta av tryckaren Henrik Curio, och ytterligare 100 sidor noter på latin. Här diskuterar Verelius språket, kungarna och gudarna, ättestupor, begravningskick och Uppsalatemplet. Bland källor som han hänvisar till finns de antika såsom Plinius, eller de medeltida som Saxo Grammaticus, men de isländska är i dominans. De två eddorna, Snorri Sturlusons kungasagor *Ólafs saga hins helga* och *Haralds saga hárfagra* liksom *Sverris saga*, islänningasagan *Gunnlaugs saga ormstungu* och de ännu inte översatta fornaldarsagorna *Bósa saga (ok Herrauds)* och *Hervarar saga* finns också bland referenserna. Kunskapsbanken bland de lärde kom således att växa snabbt.¹⁸

Att mycket av det gamla hade försvunnit var inte hedersamt för landet, skrev Verelius i sin dedikation till Magnus Gabriel De la Gardie. För att se Sverige i dess storhet måste man också ha det förflutna med i bilden. Sagorna kunde hjälpa till att rätta detta misstag, ”thår man

16. Verelius, 1664, dedikation Karl XI.

17. Lindroth, 1997a, s. 279.

18. Jmf med den förteckning av norrönt material som den norske rikshistoriografen Torfæus, eller Þórmodur Torfason, gjorde i *Series Dynastiarum et Regum Daniae* 1702, ett verk som skrevs redan 1663–64. I första kapitlet finns en förteckning av det kända norröna materialet av ca. 150 sagor, tillsammans med mindre *þættir* (kortare sagoberättelser) och *rímur* (berättande dikter från 1400-talet och senare). Därtill *Íslendingabók*, *Landámabók*, *Langfæðgatal* (ättartal) och Eddan. I resten av verket delar han in alla dessa berättelser i olika genrer utifrån hur historiskt trovärdiga de är.

Viking på titelsidan av Jakob Reenhielms översättning *Thorstens ViiKings-sons Saga*, 1680. Stildragen för att gestalta saga- eller vikingatiden hade ännu inte formulerats i den mall vi idag främst känner från den senare delen av 1800-talet.

hade flere skrifter at tilgå.¹⁹ Och arbetet med att hitta fler skrifter fortskred. Redan före Herrauds och Bosa saga hade Verelius hunnit med att trycka en avskrift av ett fragment ur Olav Tryggvasons saga utan översättning.²⁰ År 1672 var det dags för forntidssagan *Hervarar saga*. Även denna saga tillägnades kungligheter och de ”herrar och befodrare” som han arbetade för, mecenater förankrade i den statliga verksamheten. Anledning till arbetet markerades åter igen vara ”om thär och nogre quarlefwor funnes, som till Fädernesslandzens heder och nytta utarbetas kunde.”²¹ Verelius hade också tillgång till andra sagor, såsom islänningasagorna *Eyrbyggja saga* och *Gisla saga Súrssonar*.²² Verelius lånade dessutom De la Gardies prosaiska Edda, men det blev aldrig någon utgivning av den. Det blev det däremot av ett lexikon i det götiska fornspråket.

Språkforskningen var alltså klart sammanlänkad med den historiska forskningen. Den första ordboken om det isländska språket utanför Island hann emellertid inte ges till trycket innan Verelius avled. Vännen Olof Rudbeck såg till att den gavs ut 1691. Latinet var de lärdes internationella språk. I Sverige vil-

19. Verelius, 1666, dedikation till De la Gardie.

20. Forskningen menar att detta beror på att Jón Rúgmán var frånvarande. Se Nilsson, 1954, s. 25. *Itt stycke af konung Olaf Tryggjasons saga, hvilken på gammal göthiska beskrifvit hafver Oddur Munck: af itt gammalt pergaments manuskripto aftryck af Olaus Verelius*, 1665, med en sida noter.

21. Verelius, 1672, dedikationer till Karl XI och änkedrottningen Hedvig Eleonora, Per Brahe, Gustaf Wrangel, Gustaf Otto Stenbock och Magnus Gabriel De la Gardie. Jón Rúgmáns *Norlandz chrönika* (sammanfattning av Heimskringla) motiverades genom greve Per Brahes ”stoora Kiärleck til FädernesLandet”. Rúgmán, 1670, företal. Verket inleds dessutom med en svensk översättning av Hugo Grotius götiska historia: *Historia Gotthorum, Vandalorum, et Langobardorum* från 1655, en sammanställning av bl.a. Isidorus av Sevilla och Paulus Diaconus.

22. Även *Floámanna saga*, *Friðþjófs saga frækna*, islänningasagorna *Grettis saga* *Ásmundarsonar* och *Gummlaug saga ormstungu*. Se vidare Gödel, 1897, och Bilaga 1.

le man emellertid från första början få sagorna översatta till folkspråket. Jón Rúgmans *Norlandz Chrönika och Beskrifning* från 1670 var tänkt som en populärutgåva, texterna som exempelvis Olof Verelius arbetade med trycktes alltid med den isländska och den svenska texten parallellt, och han ansträngde sig för att göra texten så lättillgänglig som möjligt.²³

Ett kollegium för svensk forntid

Olof Verelius blev även ledamot i det av Johan Hadorph ledda Antikvitetskollegium, den främsta inrättningen för insamlingen av isländska sagor i Sverige. Hadorph hade efter Bureus död 1665 fått kunglig tillåtelse att vara i arkiven. Samma år som Verelius gav ut sin andra sagaöversättning skrev regeringen *K. Maj:s Placat och Påbud om gamble monumenter och antiqviteter*. Förordningen upprepades sedan flera gånger, vissa fynd gav till och med möjlighet till hittelön.²⁴ Allt skulle skickas in till det nya *Collegium antiqvitatum*, som hade till uppgift att behandla och trycka gamla skrifter.²⁵ Från predikstolarna upplystes och befalldes alla att ifall någon ”til äfwentyrs någre gamble skriffter, böcker, breff, mynt eller insegel kunne hafwa om händer, at the sådant hoos sine kyrkioherder eller och wåre befallningzmän angifwa.”²⁶ Hadorph hade föreslagit för kanslern De la Gardie att arbetet till stora delar skulle gå ut på att klarlägga svenska språket och söka historiska skrifter då man ”måste med flijt efftersökia I) Dhe Issländske och norske Mssta [manuscripta, min amn.], som mycket om våra swenske Konungar och folkz bedriffter skrifwa”.²⁷

Johan Hadorph försökte inte bara importera sagor, han importerade också islänningar. En av dessa var Guðmundur Ólafsson som år 1681

23. Verelius skrev till exempel *Rysland* inom klammer efter *Gardarijke* i den svenska översättningen. Verelius 1664, s. 183. De flesta utgåvorna har dock vetenskapliga diskussioner i noter på latin.

24. Nils Gustaf Stahre, ”Rannsakningarnas förlopp” i Baudou & Moen (red.), 1995, s. 7, s. 10–13.

25. Se Schück II, 1933.

26. *Kongl. Mayst:tz Placat och Påbudh om Gamble Monumenter och Antiqviteter*, Kungl. Förord. 28 nov 1666.

27. Enligt skrivelse till Magnus Gabriel De la Gardie, 14/3 1667, citat ur Schück II, 1933, s. 9. En del av kollegiets medel skulle användas ”Till Resor att upsökia och afcopiera Antiqviteter.” Provisial Stat för Collegio Antiqvitatum årh 1667, redovisat i Schück, 1933, s. 107. Ledamöterna fick arvoden, men hade även inkomster från sina professurer att leva av. Schück, 1932, s. 273.

kom från Köpenhamn. Han hade den näst högsta lönen på kollegiet, vilket visar hur viktig posten som isländsk översättare var. Han lärde också upp svenskar i isländska, exempelvis den på 1700-talet verksamme Johan (Peringer) Peringskiöld. Guðmundur Ólafsson hade också med sig ett femtiotal manuskript.²⁸ Hans bror Helge reste till Island för att för svenskarnas räkning samla texter och Jón Eggertsson sålde avskrifter som han gjort i Köpenhamn till Sverige.²⁹ De isländska översättarna skulle inte bara överföra sagorna till svenska, de ansågs också vara till nytta i läsningen av fornsvenska handlingar. Men mest sysslade translatorerna på kollegiet med att skriva av sagorna. Översättningarna drog därför ut på tiden och man tvingades göra små sammanfattningar för att göra innehållet bekant. Likheten de nordiska språken emellan, liksom det faktum att islänningarna, lättare än de svenska forskarna, kunde läsa de gamla svenska handlingarna, uppfattades som ytterligare ett bevis för att isländskan i sagorna egentligen var det gamla götiska språket som hade talats på svensk mark under lång tid. Efter hand ansåg dock svenskarna att de klarade isländskan på egen hand.³⁰

Det fanns alltså stora mängder av isländska sagor, norska lagar och gamla fornsvenska texter som pockade på uppmärksamhet för att inkluderas i en beskrivning av dåtiden. Svenskarnas arbete med sagorna iaktogs mycket noga av omvärlden. Rudbecks systerson Petter Salan gjorde kopior av isländska handskrifter för antikvitetskollegium. När han var 23 år gammal kom *Fostbrödernas Egils och Asmunds saga* (1693) ut på svenska och latin. Den danska sagaforskaren Árni Magnússon kommenterade denna översättning i ett brev 1698:³¹

28. Bland andra *Landnámabók*, fornaldarsagan *Egils saga einhenda ok Ásmundar berserkjabana*. Se vidare Gödel, 1897, s. 178.

29. Därtill fanns Arngrímur Jónsson, Jón Vigfússon, Loptur Jóseppsson och Guðmundur Guðmundsson på plats i Sverige. Till och med den man som skulle bli den mest kända sagsamlaren, den i Danmark verksamme Árni Magnússon blev tillfrågad om han ville arbeta i Sverige. Han avstod från erbjudandet, troligtvis bl.a. av den anledningen att han då gjort sig omöjlig på dansk mark. Nilsson, 1954, s. 29 och Már Jónsson, *Árni Magnússon. Evisögga*, 1998, s. 94–98.

30. Schüick, 1933 II, s. 93f. Nilsson, 1954, s. 28.

31. Árni Magnússon, som på 1720-talet blev professor i historia Köpenhamn, är inte känd för utgivningar av sagorna, utan för sin oerhörda samlarförmåga. När den stora branden rasade i Köpenhamn 1728 var hans hus ett av dem som ödelades, och en tredjedel av hans stora samling försvann. Bekker-Nielsen & Widding, 1963, s. 10, s. 47. Már Jónsson, 1998, s. 116ff., s. 332.

Eigils Saga Einhendta og Asmundar Berserkiabana er cum versionibus Svecica et Latina þrikt i Upsölum 1693; er ei riectt ord i þeim Islenska textanum, og versiones ennu verri. Petrus Salanus heiter sá, er hana hefr ut gefed; þar eru og Notæ hiá, mesti grautur, verr enn Rudbeckiana, og mikill partur þar af skrifader til ad castigera Saluga Th. Bartholin.³²

Förutom att inte ett ord är rätt på något av språken var det alltså, enligt Árni Magnússon, fråga om ännu ett försök att i svensk rudbeckiansk anda misskreditera danskarna.³³

Trots den starka konkurrensen mellan de båda länderna fanns det ett utbyte i denna lilla krets av sagaforskare. De nordiska forskarna refererade ofta till varandra med idéer, kritik och källhänvisningar. Danska riksantikvarien Thomas Bartholin, som 1689 skrev om ”orsakerna till dödsföraktet hos danskarna medan de var hedningar” tog hjälp av Verelius kommentarer.³⁴ Norske rikshistoriografen Torfæus, eller Þormóður Torfason, blev tillfrågad av Antikvitetskollegiets translator Guðmundur Ólafsson angående originalet till den prosaiska Eddan, då denne själv bara hade en avskrift.³⁵ I Árni Magnússons brev till Peringskiöld 1699, när denne arbetar med Heimskringlan, ser vi att försöken att få fram sagorna till de lärde inte alltid hindrades av nationell konkurrens: ”saasom iag af dylige böger haver saa stor collection in membranis som ieg neppe troor at nogen i Europa hver, og gierna contribuere de til saadanne sagers riktighet alt det mig var mueligt.”³⁶

32. Arni Magnusson till Torfæus, 16/8, 1698, i Kårlund (ed.), *Arne Magnusson. Brevveksling med Torfæus (Þormóður Torfason). Utgivet af Kr. Kårlund*, 1916, s. 237. Här åsyftas Thomas Bartholin den yngre, dansk riksantikvarie och fornforskare, som hade det otacksamma uppdraget att hinna före svenskarnas välorganiserade försök att lägga beslag på den isländska medeltida litteraturen. När Jón Eggertsson blivit arresterad i Köpenhamn för skulder kunde Bartholin passa på att ta hand om två av de avskrifter som skulle till det svenska Antikvitetskollegiet. Bartholin kunde själv ingen isländska och hade hjälp av Árni Magnússon när han satte samman *Antiquitatum Danicarum de causis* (1689), ett verk som också spelade stor roll för de svenska sagaforskarna. Gödel, 1897, s. 33, 201. Már Jónsson, 1998, s. 36.

33. Jämför med hur Reenhielm i *Thorstens Viikings-sons Saga* är medveten om att översättningarna inte alltid är perfekta: ”De [fel] som mindre kunna finnas tecktes dhen gunstige Läsa-ren siälf bettra.” Reenhielm, 1680, företal.

34. *Antiquitatum Danicarum de causis contemptae a Danis adhuc gentilibus mortis*. Se Már Jónsson, 1998, s. 35.

35. Már Jónsson, 1998, s. 44, s. 102

36. Citerat efter Már Jónsson, 1998, s. 148. Árni Magnússon hade också ett utbyte med Jonas Salan angående den prosaiska Eddan. Már Jónsson, 1998, s. 114, 149. Anders Grape, ”Om bröderna Salan och deras manuskriptsamling”, *Nordisk tidskrift för bok och biblioteksväsende*, 1914:1, s. 21ff.

Dragkampen om materialet ägde även rum inom ett och samma rike. När Jón Rúgmann hade sänts till Island för att samla manuskript slutade resan i Köpenhamn. Där köpte han en del sagor. Dessa gav han sedan privat till Olof Verelius. Hadorph ville gärna ha manuskripten, och vände sig till Magnus Gabriel De la Gardie. Denna dragkamp om sagorna blev tydlig 1680. I en resolution beordrades alla isländska manuskript till Antikvitetskollegiet eller till Riksarkivet. När Olof Verelius dog 1682 tog hans styvson Jakob Istmen-Reenhielm liksom vännen Olof Rudbeck över hans samling, inklusive de lånade manuskripten. Vilda gräl följde mellan Uppsala universitetsbibliotek och Antikvitetskollegiet. Reenhielm anklagades av Hadorph för att vara en amatör därför att han gav sig in på Antikvitetskollegiets område. Först 1717 slutade dragkampen, och manuskripten överlämnades till universitetsbiblioteket.³⁷

Att universitetet och Antikvitetskollegiet bråkade om den rugmanska samlingen visar rivaliteten mellan universitetet och arkivet om vem som skulle få lov att framställa Sveriges historia. Idealet för universitetet var detsamma under tidigmodern tid som under medeltiden; målet var att utbilda, inte att forska. Men det var en liten grupp människor som kunde ägna sig åt forskning och högre utbildning, så även forskningen kom att knytas till akademien, trots att den egentligen skulle utföras av riksantikvarien, riksarkivarien och rikshistoriografen.³⁸ Kollegiet flyttade till Uppsala från Stockholm 1690, främst eftersom de flesta ledamöterna befann sig där. Två år senare bytte det namn till Antikvitetsarkivet och hamnade under Kanslikollegiums ansvar tillsammans med Riksarkivet och Kungliga biblioteket. Bråken gjorde att pengarna tröt, och den kraftfulle Hadorph

37. Gödel, 1897, s. 120ff., s. 127f., s. 147, s. 155.

38. Det officiella ämbetet som riksantikvarie inrättades år 1630, med uppgiften att få ordning på handlingarna i det kungliga arkivet. Då det var känsligt material ville man inte låta vem som helst rumstera om i arkivet. Även rikshistoriografens ämbete omorganiserades vid denna tid, och dennes arbete redovisades i traditionell form, annalistiskt med fältslagen i fokus. För närmare beskrivning av de sociala nätverkens betydelse i denna utveckling, se Hall, 1998.

hade dessutom dött 1693.³⁹ Overksammas ledamöter lyfte sin lön, och till slut drogs tjänsten som translator in.⁴⁰

Att textkritiskt använda sagorna

Humanismens företrädare hade haft stor tilltro till textens auktoritet i källvärderingar. När textkritiska studier hade blivit vanligare både inom och utom universiteten hade detta effekt också när det gällde synen på Sveriges historia. Originalkällor som den isländska sagan fick större uppmärksamhet i en tid då språkstudiet stod högt. Det främsta verktyget för en textkritisk vetenskap under tidigmodern tid var ordhistoriken, eller etymologin.⁴¹

Från första stund fanns diskussioner om huruvida sagorna var tillförlitliga. Den främsta kritiska metoden hos dåtidens forskare kan sägas ligga i att utröna vilken sannolikhetsgrad de påstådda händelseförloppen hade. Därför ansträngde man sig också för att förklara att det som kunde synas osannolikt ändå var trovärdigt. En jätte kunde exempelvis vara en omskrivning för en tyrann om man hade en allegorisk tolkningsmetod.⁴² Verelius diskuterar detta i utgivningen av en forntids saga, Herrauds och Bosa saga, från 1666:

39. Därtill hade man ständiga problem med trångboddhet och arbetsmiljö i lokalerna. Gustavianum i Uppsala hade varit för trångt för kollegiet, och även efter flytten till Stockholm var det problem eftersom det var så kallt på slottet. Detta var ett allmänt problem; studenterna fick plocka med sitt arbetsmaterial hem till professors uppvärmda hus. Schück, 1933, s. 100.

40. Schück, 1933, s. 66–79. Lindroth, 1997a, s. 323. Hall, 1998, s. 166–169. Samuel von Pufendorf kom från Heidelberg för en professur vid det nya universitetet i Lund 1668, där han publicerade den för kätterier anklagade *De jure naturae et gentium* (Om natur- och folk-rätten, 1672). 1677 blev han svensk rikshistoriograf, men reste snart till Brandenburg. Han fick lön från Antikvitetskollegium fram till 1692, trots att han lämnat landet redan 1688.

41. Lindroth, 1997a, s. 236, s. 267f.

42. Se Malm, 1996, s. 56 om Ole Worms förklaringsmetoder. På detta sätt hade kritiska historieskrivare resonerat tidigare, exempelvis tolkade Olaus Petri i sin svenska krönika jätten såsom en bild av en tyrannisk kung, medan dvärg var beteckning på en ondsint människa. Ibland kunde han också söka en naturlig förklaring; en person som kunde slå sönder stenar med bara händerna var helt enkelt stark. Men han genomförde inte denna metod hela tiden, i andra frågor kunde han helt avfärda skildringen såsom en fabelhistoria. Gunnar T. Westin, *Historieskrivaren Olaus Petri. Svenska krönikans källor och krönikörförfattarens metod*, 1946, s. 188.

Kan och them som thenna sagan läsa, och i de få kunnige äre på thet skick i hedendomen warit hafwer, samt synas otrologit, och allenast til widundran eller skämt sammandiktat. [...] Männ man måste besinna hwad grufwelig troldom här hafwer wankat i hedendomen [...] Så at thenne Saga therföre ey må hållas för osann, thär hon nogot om sådant förtalier.⁴³

Verelius varnar alltså läsaren från att se texten som ren dikt. Det har funnits människor som brukat hemsk trolldom i Sverige, men moralen i berättelsen är att dessa människor ofta råkat illa ut: ”Thetta är märkeligit i Sagen, at the som hafwa satt sin ljit på denna faners konsten, äre alla illa omkomne. Och the som hafwa drijstat på sin dygd och mandom äre blefne beholdne.”⁴⁴ Sannolikhetskriteriet måste ses i ljuset av 1600-talets föreställningsvärld, i vilken det var fullt möjligt att avgudadyrkare tog hjälp av djävulen. Trolldom saknades inte heller i Bibeln, underströk man.⁴⁵

Förutom att gradera sannolikheter kunde exempelvis den naiva stilen som sagan var komponerad i ses som ett tecken på trovärdighet. En äldre stil uppfattades som enkel och enfaldig av 1600-talets saganforskare, och vad gäller dateringen var det bra om texten kunde bevisas vara så gammal som möjligt. Både framställningssättet och innehållet skulle alltså vara till hjälp i källvärderingen. 1600-talets forskare hade, vilket bland andra Else Mundal betonat, stor tilltro till att berättelser hade sin grund i en muntlig tradition, och sådana källor ansågs därför i det närmaste pålitliga.⁴⁶ Den fornnordiska litteraturen bestod bland annat av dikter som tack vare sin form varit lätta att hålla i minnet.⁴⁷

Konungasagorna betraktades av de flesta som oantastliga. Vidare var fornaldarsagorna goda uppgiftslämnare eftersom de utspelade sig längre tillbaka i tiden. Innehållsmässigt ansågs dikter och sagor allt-

43. Verelius, 1666, dedikation till Magnus Gabriel De la Gardie.

44. Verelius, 1666, dedikation till Magnus Gabriel De la Gardie.

45. Verelius påpekar att Moses gjorde underverk på Guds befallning, och egyptierna har trollkarlarna som försöker motarbeta honom. Dessutom påpekas hur högt hållna de latinska författarna är trots deras tilltro till trolldomskonster. Därför skulle man också kunna tro på sagornas trollkonster.

46. Else Mundal, *Sagadebatt*, 1977, s. 10. Malm, 1996, s. 60, s. 56.

47. Att dessa dikter var svåra att förstå ansågs kunna bero på att människan efter syndafallet glömt vilken betydelse de haft, eller också att dikterna var konstruerade så från början för att medvetet hemlighålla en viss kunskap. Se vidare i Malm, 1996, s. 67.

så oftast som historiska berättelser, men man insåg att de kunde vara uppblandade med fabelaktiga partier med underhållning som syfte.⁴⁸ Den mest radikale kritikern i sagaforskningens begynnelse var Árni Magnússon i Danmark, som ansåg att fornaldarsagorna var alltför heroiska och därför ohistoriska, men hans tankar mötte inte mycket gensvar hos de nordiska forskarna. Han var till och med osäker på kungasagorna som tycktes alltför osannolika och förvirrande, de hade: ”svo mikil confucio.”⁴⁹ Thomas Bartholin med flera hade däremot all tilltro till exempelvis Snorri Sturlusons *Heimskringla*.⁵⁰ Eftersom Árni Magnússon i huvudsak var samlare och inte författade verk om sagorna var det Bartholins uppfattningar som kom att ligga grund för vidare diskussioner hos svenska forskare.

1600-talets textkritiska bruk kan illustreras av ett gräl som rörde just forntiden och som enbart stoppades när universitetskanslern gick emellan år 1677.⁵¹ Debatten ägde rum mellan Verelius och Schefferus, båda medlemmar i Antikvitetskollegiet. Johannes Schefferus räknas som en av stormaktstidens stora humanister i Europa och den som grundlade klassisk filologi i Sverige genom att införa en modern textkritik.⁵² Verelius och Schefferus kom att träta över huruvida Uppsala hetat *Upsalia* eller *Upsala*, om Uppsalatemplet legat i Gamla eller nya Uppsala och om det byggdes före eller efter Kristi födelse.⁵³ Huvudpoängen för Schefferus var att det hedniska templet legat i nya Uppsala. Verelius påpekade att kungahögarna finns i Gamla Uppsala vilket pekar på stadens höga ålder, och att man i kyrkan kunde finna spår av äldre byggnader. Schefferus invände då att Snorri i sin Edda berättade att man började gravlägga i hög vid Odens tid, och Oden var samtida med Kristus. Men Verelius kontrade med att Ol-

48. Exempelvis enligt Torfæus förteckning i *Series Dynastarum et Regum Daniae*, 1702. Malm, 1996, s. 60.

49. Citerat efter Már Jónsson, 1998, s. 90.

50. Malm, 1996, s. 65.

51. För denna strid, se Annerstedt, 1891, och Henrika Scheffer, *Johannes Schefferus. En storman från 1600-talets Uppsala*, 1918, s.70.

52. Lindroth, 1997a, s. 311–317. Johannes Schefferus föddes i Strassburg och blev professor i Uppsala i mitten på 1600-talet. Han övertog ansvaret för universitetsbiblioteket när svärfadern, tillika antikvitetskollegiekollegan, Johannes Loccenius dog 1679.

53. Schefferus skrev 1666 *Upsalia antiqua* och Verelius besvarade Schefferus idéer i utgåvan av Herverarsagan 1672, och i en utökad version 1674, *Actarium notarum in Hervara saga clariss. Förutom sagorna användes flera andra texter, såsom Adam af Bremens Hammarburgensis ecclesie pontificum från 1000-talet.*

avs saga i Snorris Heimskringla inte talade om att Oden infört gravhögarna, och Olavs saga var äldre än Snorris Edda. Denna vildsinta och långdragna diskussion visar hur texter vreds och vändes i fornforskningen, och hur de nya norröna skrifterna fann sin plats i de lärdes diskussioner.

Materialkännarna under 1700-talet

Det gamla Antikvitetskollegiet hade fått problem med att klara ekonomin under 1690-talet.

Kollegiet flyttade till Stockholm och blev ett ämbetsverk under Kanslikollegiums ansvar på samma sätt som Riksarkivet och Kungliga Biblioteket, nu under namnet Antikvitetsarkivet. Arkivet hade stora problem med både sin ekonomi och sitt vetenskapliga rykte under hela 1700-talet. Under frihetstiden saknades både intresse och resurser och arkivet kom till slut att upplösas 1780.⁵⁴ Antalet sagor som översattes till svenska var färre under 1700-talet än under föregående sekel. Mellan åren 1700 och 1750 gavs sju nya titlar av sagaöversättningar (enskilda och i samling) ut, mellan 1750 och 1800 endast en.⁵⁵ Tanken i slutet av 1600-talet på Antikvitetskollegiet hade varit att svenskarna själva skulle klara av det isländska språket, utan islänningarnas hjälp. Emellertid spred sig inte kunskapen utanför kollegiet. Det utvecklades en regelrätt undervisning i isländska först i slutet av 1700-talet genom den vid Lunds universitet verksamme Henrik Sjöborg.⁵⁶

Sagorna som trots allt översattes i Sverige under 1700-talet var till största delen fornaldarsagor och kungasagor. Riksantikvarien och Antikvitetsarkivets sekreterare Johan Peringskiöld var aktiv i verksamheten. Den Vilkinasaga som redan Johannes Bureus hade uppmärksammat gavs ut av Peringskiöld på svenska 1715. Hans son och tillika fornforskare, Johan Fredrik Peringskiöld, axlade manteln bland annat genom att ge ut *Sagobrott handlande om några forna konungar i Sverige och Danmark* (1719) med en skildring av Bråvalla slag. Viktigt på Antikvitetsarkivet var translatorn och assessorn Erik Julius Biör-

54. Lindroth, 1997b, s. 626. Arkivets samlingar delades mellan Kungliga Biblioteket och Riksarkivet 1780, men mycket av Antikvitetsarkivets arbete övertogs av Kungliga Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien 1786.

55. Se Bilaga 1.

56. För det isländska språkets fromma gav Sjöborg ut fornisländska texter med latinska glosor, och en grammatik. T.ex. *Rígsnál* 1801, *Lodbrokarqvída* 1802. Se Blanck, 1911, s. 300ff.

ner. Arkivet gav år 1737 ut en stor samling, bestående av 16 forntids-sagor, varav ett forntidssagainspirerat rímur, samlade i ett verk vars titel resumerar: *Nordiska Kämpa Dater i en Sagoflock samlade Om forna Kongar och Hjältar, för hwilken, förutan et ständigt Ättartabl på alla befintliga Swenska Kongar och Drottningar, äfwen et företal finnes, angående orsaken til detta wärk, Göta språkets förmån, gamla sakers nöje, Sagornas trowärdighet och de här trycktas tidatabl, jämte förteckning på dem, som tilförende warit tryckte*.⁵⁷ Han ville dessutom gärna publice-ra sammanfattningar av flera islänningasagor.⁵⁸

Biörners värddnad inför materialet var stor, och översättningen är lätt arkaisk. Biörner menade, liksom 1600-talets forskare, att samtiden lånar heder av gamla tider.⁵⁹ Förutom att bara översätta sagor i sin *Nordiska kämpadater* ville Biörner därför även bestämma när de berörda sagohjältarna levt. Då växte verket till någonting utöver enbart översättningar, bland annat till resonemang om hur de olika uppgiftslämnarna hänger ihop och till jämförelser mellan exempelvis Johannes Magnus och Saxo Grammaticus källor. Den inledning han skrev blev till en egen bok: *Inledning til de Yfverborna Göters gamla häfder, särdeles Göviska Språkets förmån och Sagornas kändedom* (1738).

En annan verksam översättare var Johan Göransson, expert på hebreisk filologi, som hade disputerat för Sven Lagerbring i historia, och som dessutom var verksam som runforskare. Han menade att Snorri skrivit av gamla runböcker, ristade på tavlor tidigare än den antika staden Trojas storhetstid. Göransson gav ut *De yfverborna Atlingar eller Sviogöthars ok Nordmännens Edda* på svenska och latin. Denna 1746 års edda innehöll företalet till Snorris Edda, samt dess första kapitel *Gylfaginning*. Sedan tidigare fanns endast Resenius utgåva från 1665, så Göranssons version blev uppmärksammasad, men mötte kritik för alla sina fel. Detta hindrade inte honom från att ge ut Völuspadikten från den poetiska Eddan i *De yfverborna Atlingars, eller Sviogöthars ok Nordmännens patriarkaliska lära, eller sådan hon var*

57. Se Bilaga I. *Grims rímur og Hjálmars* tillhör en senare genre av poesi, efter 1300-talet. *Ríma*, plur. *rímur*, bygger ofta på sagaprosan, främst forntids- och riddarsagor, och fortsatte att vara mycket populära in i modern tid.

58. Förutom Egils, Njals, och *Bardar saga Snæfellsáss* ingick summeringar av ett 80-tal andra sagor i planerna, där ”seder, lagar och gamla inrättningar med mera dylikt warda anteknade och förklarade”. Biörner, 1737, förord s. 34.

59. Biörner, 1737, s. 6.

före Odhin II:s tid; af Sämund hin frode på Island...afskrefen (1750). Planer fanns på att ge ut övriga delar av Eddan.⁶⁰ Den sista översättningen som Antikvitetsarkivet stod bakom var *Sagan om Ingvar Vidt-farne*, av kanslisten Nils Reinhold Brocman år 1762. Han ville, som titeln anger – *Altsammans, til Nordiska historiens och språkens förbättring* – ge sitt bidrag för svenskans skull. Det fanns planer på att även ge ut Hörders saga några år senare, men översättaren, Brocmans efterträdare Samuel Gagnerus, hade under arbetet uttalat misstro för den historiska tillförlitligheten i denna, av honom kallade, kärringa- och barnasagan, så arbetet slutfördes aldrig. Men kunskap om den norröna litteraturen kom ut på andra vägar och i nya medier. Antikvitetsarkivets sekreterare Gudmund Jöran Adlerbeth publicerade exempelvis en översättning av *Hákonarmál* i Stockholmsposten 1790.⁶¹

Till sagornas kändedom

Trots att översättningsverksamheten gick på sparlåga på 1700-talet kvarhöll sagorna sin position som uppgiftslämnare i historiska frågor, och var därför ständigt aktuella. Att man kände till de isländska sagorna som historiskt stoff framgår när de användes i andra sammanhang. Dalin använde Vöslungasagan för uppslag till det tragiska dramat *Brynhilde eller den olyckelige kärleken* 1738, som Blanck karaktäriserar som ”urtypen för alla de nästföljande försöken”.⁶² Även i politiska frågor fungerade aktörer från sagornas värld som exempel. Det fanns exempelvis pamfletter med titlar som *Samtal mellan Iwar Blå och Torgny lagman* (1742).⁶³ Gustav III lät sätta upp operan *Frigga* år 1783, med ett nordiskt motiv placerat i en antik tempelmiljö.⁶⁴

Därtill översattes flera sagor på andra håll. Exempelvis utkom fle-

60. Enligt baksidestexten till *De yfverborna Atingar*. Göransson gav också ut en bok om göternas alfabet och salighetslära, *Is atlinga: de forna göters... bokstäfver ok salighetslära* 1747, *Svea Rikes Konungars historia ok ättartal*, 1749 och en bok med alla Sveriges runinskrifter, *Bau-til*, 1750. Lindroth, 1997b, s. 662ff.

61. Adlerbeth var riksantikvarie och medlem av Svenska akademien. Bennich-Björkman, 1970, s. 196f. Blanck, 1911, s. 317.

62. Motiven och händelserna från sagan har förvandlats för att bättre passa in i tragedins etik som den såg ut på 1700-talet. Lamm, 1908, s. 288, s. 293. Blanck, 1911, s. 351. Andra dramer med fornnordiskt motiv är Olof Celsius *Ingeborg* (1737), eller Andreas Hesselius *Starkotter* (1741).

63. Carlsson, 1966, s. 93. Den svenske stormannen Iwar Blå, eller Joar Blå, från 1200-talet finns beskriven i Erikskrönikan.

64. Se Mjöberg, 1967, s. 85.

ra versioner i Danmark, oftast med latinsk text, såsom *Historia Hrolfi Krakii* av Torfæus (1705).⁶⁵ Tysk och engelsk forskning hade också ett intresse för sagorna, gärna i kombination med den populära reselitteraturen, skriven utifrån en naturvetenskaplig, topografisk och etnografisk vinkling.⁶⁶ Ute i Europa intresserade sig folk för de gamla nordborna, som jämfördes, eller jämfördes, med de gamla kelterna.⁶⁷ Ett av skälen Biörner angav för sina översättningar var att han ville göra sagorna lätt tillgängliga för utländska forskare. När dessa sökte det keltiska språkets ursprung vände de sig till de danska versionerna. Danskarna hade enligt hans mening varit oförsiktiga i hanteringen av texterna, vilket ledde till fel. Sagorna hade därtill blivit översatta till ”prärlaktig latin”, vilket förfelade syftet.⁶⁸ Ole Worm, Peder Resenius, till och med den svenske Olof Verelius hade haft för lite erfarenhet för att lyckas förmedla sagorna, enligt Biörner. Just huruvida det keltiska ingick i det nordiska och det germanska var en stor fråga under 1700-talet, och i England var den keltiska tiden högaktuell genom Macphersons samling av *Ossians sånger*.⁶⁹

Vikingarnas besök på kontinenten uppmärksammades även av

-
65. Torfæus gav också ut en beskrivning av det gamla Grönland 1706 – *Gronlandia antiqua* (på latin och på danska) – med en beskrivning utifrån ”gamle dags og sædeelis islansche sager”. Historiker som Hans Gram gjorde *Knyttlinga saga* om de danska konungarna tillgänglig på latin 1748, och Gerhard Schöning inledde arbetet med en ny version av *Snorri Sturlusons Heimskringla* (1777–1826). Peter Fredrik Suhm stod bakom flertalet latinska utgivningar av olika sagagenrer: *Orkneyinga saga* (1780) *Eyrbyggja saga* (1787) m.fl.
66. Uno von Troils *Bref rörande en resa til Island 1772* (1777) översattes t.ex. raskt – till tyska 1779, till engelska 1780 och till franska 1781. Blanck, 1911, s. 300. Här lades stor vikt vid sagorna, då: ”säkrare underättelser, om våra förfäders språk, täncke-sätt och seder, kunna ej inhämtas, än hos dem, som ännu bibehålla det mästa i sin helgd.” Von Troil, 1777, dedikation kung Gustav III.
67. T.ex. Robert Sheringham hade hanterat sagorna 1670 i *De Anglorum Gentis Origine Discreptatio*. George Hicks återberättade Angantyrberättelsen ur Hervararsaga i *Thesaurus Veterum Linguarum Septentrionalium* (1703–05). Poeter som Thomas Percy, som översatte norröna dikter från latinet i *Five Pieces of Runic Poetry* (1763), ombesörjde också översättningar av forskning om nordisk forntid till engelska. Wilson, 1996, s. 64. Fell, 1996, s. 28, s. 34–53. Sveinbjörn Rafnsson, ”Árni Magnússons historiska kritik. Till frågan om vetenskapssynen bakom Den Arnarnagaeanska samlingen”, *Över gränser. Festskrift till Birgitta Odén*, 1987, s. 301.
68. Biörner, 1737, s. 4f. Jmf Christian Nettelblatt (von Nettelbla), juridikprofessor i Geifswald, som ville sprida den svenska lärdomen – där de isländska sagorna ingick. Andreas Önnersfors, *Svenska Pommern. Kulturmöten och identifikation 1720–1815*, 2003, s. 61ff., s. 72ff.
69. James Macpherson var en skotsk författare som gav ut de s.k. Ossians sånger på 1760-talet, påstådda översättningar från fragment av forngaelisk poesi. Delar översattes tidigt till svenska, och det keltiska uppmärksammades också i Sverige. Blanck, 1911, s. 308. Önnersfors, 2003, s. 354.

andra. Paul-Henri Mallet var en schweizare som undervisade i fransk litteratur i Köpenhamn. Här lärde han känna de isländska sagorna och skrev 1755 en Danmarkshistoria, som 1756 följdes av en framställning av kelternas och skandinavernas mytologi. Båda verken blev mäkta populära. Här använde han Resenius och Göranssons versioner av Snorraedda för att beskriva de fria, starka och självsäkra nordborna, egenskaper de enligt hans mening fått tack vare det kyliga klimatet och den urgamla författningen.⁷⁰

Sagornas menlöshet och enfaldighet

Det norröna materialet användes alltså även i 1700-talets historieverksamhet. Den källkritiska hanteringen av sagorna under 1600-talet var, som nämnts tidigare, inte systematisk. Särskilt hade sagorna behandlats metodologiskt utifrån händelsernas rimlighet, liksom utifrån argument om att uttryckssättet kändes gammalt nog att ha sin grund i en muntlig berättartradition. Alla sagorna behandlades som en enda grupp, trots att man hade tagit sig för att börja undersöka olika texters inbördes förhållanden. Källkritiken på 1700-talet sträckte sig till att välja en skriftlig källa framför en muntlig, men alla ansågs i gengäld vara ganska trovärdiga. För sagornas del ansågs Snorri ha stor auktoritet, man valde hellre *Heimskringla* framför andra texter.⁷¹ Filologin utvecklades och handskrifter analyserades för att nå textens ursprung och tillkomsthistoria. Man ansträngde sig dessutom för att rensa bort allt irrationellt i sagamaterialet. Detta handlade om en sakkritik, där man markerade vilka händelser i sagorna som stred mot förnuftet. 1600-talets forskare hade sett Bibelns skildring av historien som relativt oproblematiserad, det ansågs inte osannolikt att människan tog den onda till hjälp eller att onda makter ville motverka Guds mirakel. Under 1700-talet var man mer skeptisk. Sten Lindroth menar att den nya rationalismen under 1700-talet hade med stormaktsväldets fall att göra. Nya grepp måste prövas för att få Sverige på fötter igen, produktionen måste öka och att vurma om en svunnen guld-

70. Paul-Henri Mallet *Introduction à l'Histoire de Dannemarc, ou l'on traite de la religion, des loix, des mœurs et des usages des anciens Danois* (1755), *Monumens de la Mythologie et de la Poésie des Celtes et particulièrement des anciens Scandinaves, pour servir de supplement et de preuves à l'Introduction à l'histoire de Dannemarc* (1756). Françoise-Xavier Dillman, "Frankrig og den nordiske fortiden – de første etaper av genopdagelsen" i Roesdahl & Meulengracht Sørensen (eds.), 1996, s. 17. Boyer, 1994, s. 71.

71. Eriksson, 1976, s. 17–21.

ålder gjorde ingen nytta.⁷² Problemet med det resonemanget är dock att sagakritiken också utvecklades i länder som inte haft någon politisk stormaktstid lik den svenska. Sannolikt hade därför den förnuftsrelaterade källkritiken en mer generell bakgrund.

Svenska sagaforskare läste noga vad som skrevs i andra länder. Visserligen hade sagasamlaren Árni Magnússon dömt ut fler sagor än många andra i sin samtid. Det var för honom inte otänkbart att välja bort sagan om dess uppgifter gick stick i stäv med annat material.⁷³ Men han hade i grunden tilltro till sagornas muntliga förlagor. Hans kollega Torfæus hade, som redan nämnts, i sin genomgång av det norröna materialet delat in berättelserna i olika genrer utifrån hur historiskt trovärdiga de var. De dunkla dikterna i Sämunds och Snorris Edda räknades till en grupp. En annan bestod av de berättelser som ansågs alltför osannolika och var tänkta att roa folk. En tredje grupp blandade fabler med historia. Den fjärde och sista gruppen innehöll de rent historiska framställningarna, och här hade Snorris *Heimskringla* en särställning.⁷⁴ Att Torfæus var mindre kritisk än vad Árni Magnússon hade önskat förklarar historikern Sveinbjörn Rafnsson med att Torfæus hade ett ansvar som norsk rikshistoriograf att försvara den danska militära moralen gentemot svenskarna.⁷⁵

En betydelsefull bedömningsgrund i kritiska frågor var alltså fortfarande sannolikhetskriteriet. Det mesta ansågs trovärdigt. ”Thär som här finnes mycket som ämnadt är at läsas til skemt och tidsfördrif. Slagg och drafwel bör ju altid ifrån thet duchtiga ämnet skiljas”, som Peringskiöld påpekade i *Sagobrott*.⁷⁶ Biorner analyserade sagornas uppgifter med en förnuftsmässig argumentering. Men den ledde inte alltid till att sagornas uppgifter förkastades. Tvärtom. Läsarens eget omdöme fick avgöra vad som var sant eller osant. Men underliga saker i sagorna behövde inte vara lögn, det måste enligt Biorner

72. Lindroth, 1997b, s. 11f.

73. Exempelvis då Bandmannasagans jurisdiktion var annorlunda än den samtida lagen *Grágás*, där lagen fick företräde. Sveinbjörn Rafnsson, 1987, s. 300, s. 312f.

74. Torfæus kom att diskutera med Árni Magnússon om hur man skulle hantera sagor som kunde vara ren fiktion. I *Series Dynastiarum* (1702) konstateras att eddorna ansågs vara vittnesgilla om religionen och sederna, medan sagorna kunde ha inslag av fabler. Påhittade sagor, gjorda att roa, ansågs exempelvis *Bárðar saga*, *Sturlaugs saga* vara. En blandning av historia och fiktion var ex. *Bösa saga (ok Herrauds)*, Frithjofs saga eller Sagan om Orvar-Odd. Sveinbjörn Rafnsson, 1987, s. 302ff., s. 309ff. Malm, 1996, s. 60.

75. Sveinbjörn Rafnsson, 1987, s. 302ff., s. 309ff.

76. Peringskiöld, 1719, s. 7.

alltid finnas en historisk sanning i berättelsen. Detta bevisades av att sagor och skaldekväden skulle läsas upp. Skalderna var ögonvittnen, som tillika hade en publik av ögonvittnen. Dessutom hänvisade de ständigt till varandra, och höll sig därför till verkligheten.⁷⁷

I främre rummet för trovärdighetsdiskussionen hamnade frågor om kronologi. Biörner menade att sagorna var trovärdiga då de till sin karaktär var oskyldigt enfaldiga och därmed gamla. Fortfarande följdes alltså principen att enklast är äldst. De poetiska delarna var de äldsta, eftersom poesi ansågs ha kommit till före prosan.⁷⁸ För Biörner fanns det inget osant i sagorna. Istället var det som ”wordet förmörkat eller förblomerat, hafwande en diger sanning under sit tække”.⁷⁹ De allegoriska tolkningsverktygen brukades alltså fortfarande. Här följer Biörner Torfæus; man skulle ej förstå sagorna efter bokstaven, eller avfärda dem såsom skrivna av fåfänga människor.

Viss hänsyn togs under 1700-talet även till ett tendens- och beroendekriterium. Men när språket eller berättelsen var avvikande i olika sagor tillskrevs avskrivaren ansvaret. Biörner misstänkte att det måste vara senare danskar (eller islänningar) som ville hedra sina landsmän genom att dra ifrån och lägga till uppgifter som belastade svenskarna.⁸⁰ Biörner ville inte heller avfärda alla uppgifter som osanna om sagorna varit tysta om en viss händelse. Han menade att ingen kände till alla de källor som låg till grund för de medeltida historieskrivarnas arbeten. Så förklarade han de olika kungalängderna.⁸¹

Sagan i vetenskaplig träta

Det var emellertid inte alla i Sverige som var lika förtjusta som Biörner i idén att använda sagorna som källmaterial till svensk historia. Kritik som framfördes var att de låg för sent i tiden i förhållande till de händelser de skildrade och därför var opålitliga. Anders

77. Biörner, 1738, s. 80, s. 86. Att det finns drakar och annat i sagorna kan förklaras då mytologin användes som bruksanvisning för att förstå skaldernas språk. ”At säga dem wara med diäfulsk eller onaturlig hjälp och kånst gjorda det är löjeligt.” Biörner, 1738, s. 86. Alla drakar som vaktar guld i Rolf Krake saga eller i Völsunga sagan är vikingar som legat i härnad och vaktar sina krigsrov när de kommit hem. Kung Ellas lejon i Götriks saga är helt enkelt en duktig lantvärnsman, etc. Biörner, 1738, s. 86, s. 110ff., s. 176.

78. Detta efter exempelvis Mallet. Lamm, 1908, s. 49.

79. Biörner, 1737, s. 11.

80. Biörner, 1737, s. 19–21, s. 31. Biörner kritiserar Bartholin för att upprepa dessa fadäser.

81. Biörner, 1737, s. 17f.

af Botin, med anställning på Antikvitetsarkivet, hade själv planer på att skriva svenska folkets historia.⁸² Botin ansåg Ynglingasagan vara den äldsta källan. Eftersom man inget visste om resten av materialet angående ålder eller författare underkändes de som trovärdiga källor, och en säker historieskrivning kunde enligt Botin inte inledas förrän tidigast runt Kristi födelse.⁸³ De isländska sagorna var inte heller populära hos universitetsbibliotekarien Erik Benzelius. Enligt hans mening var mycket i den svenska kungahistorien ren dikt, uppfunnen av felriktad patriotism.⁸⁴ Benzelius hade studerat tillsammans med tysken Gottfried Wilhelm Leibniz, vilken framförde åsikten att germanerna hade koloniserat nordiskt område.⁸⁵ Denna uppfattning kom att få större inflytande i sagaforskningen efter sekelskiftet 1700.

En annan kritiker var August Ludwig von Schlözer, professor från Göttingen. Han hade varit i Uppsala och Stockholm på 1750-talet och studerat fornsvenska, och då kommit fram till att Eddan över huvud taget inte var Snorris produkt, utan ett senare hopkok.⁸⁶ Schlözer ville i sin historieskrivning inte gå längre tillbaka än till 800-talet, alltså till sagatiden, och bortsåg helt från äldre tid. Han menade att man inte kunde bortförklara delar av sagorna genom att söka efter naturliga förklaringar. Istället skulle hela sagalitteraturen bort, då man inte kunde plocka fram det som var trovärdigt. Hans huvudargument var att sagorna skrivits av kristna män långt senare, och på annan plats än där de utspelades. Snorri Sturluson kunde enligt von Schlözer omöjligt ha vetat något om den 1000 år äldre Oden. Ynglingatal's upphovsman Þjóðólfr var skald, inte historiker.⁸⁷

Schlözers vän Johan Ihre gick inte lika långt i sin kritik av sagorna. Men han skrev år 1772 den första vetenskapligt underbyggda in-

82. *Utkast till svenska folkets historia*, 1757–64. Detta var en populärutgåva, noter lades till 1789–92.

83. Eriksson, 1976, s. 53, s. 59, s. 82, s. 85.

84. Löw, 1908:II, s. 37. Detta kommer till uttryck i *Utkast till svenska historien*, 1762, och i *Anmärkingar vid Olof von Dalins Svea rikets historia*, 1771.

85. G. W. Leibniz var som många andra lärda vid denna tid något av en mångkonstnär, han var jurist, matematiker, filosof och historiker. Han hade bl.a. i *Dissertatio de origine germanorum* (1696) ifrågasatt de isländska sagorna som källor. E. J. Aiton, *Leibniz. A Biography*, 1985, s. 214.

86. Von Schlözers studier utmynnade i *Allgemeine Nordische Geschichte*, 1771 och *Isländische Litteratur und Geschichte*, 1773.

87. Löw, 1908:I, s. 169. Löw, 1908:II, s. 35f.

hemska kritiken mot sagorna i allmänhet och mot Snorraeddans i synnerhet i *Bref til Herr Cancellie-rådet Sven Lagerbring rörande Then Isländska Edda, och egentligen then handskrift theraf, som på Kongl. Bibliotheket i Upsala förvaras*. Johan Ihre utbildades i Lund där han disputerade på en avhandling om runornas äldsta förekomst, och blev sedan professor i politisk historia i Uppsala. I sitt runarbete hävdade han runornas ursprung från Rhenområdet, vilket står i kontrast till sagornas uppgifter om att Oden skulle ha fört med dem till det nordiska området. Han ville inte heller se Snorraeddans som historisk.⁸⁸ Ihre kritiserade Göranssons översättning hårt, men också Resenius översättning från 1665 underkändes då den bland annat innehöll ett Bibelcitat med ursprung hos Luther. Ihre ville diskutera Snorris syfte med att sätta samman den yngre Eddan.⁸⁹ Därtill trodde Ihre att den äldre poetiska Eddan aldrig någonsin hade existerat. Varför skulle en kristen man som Sæmundr anstränga sig att söka ett hedniskt system där andra kristna män sökte utrota hedendomen?⁹⁰ Och hur kunde det komma sig att män som Þjóðólfr i sitt *Ynglingatal* eller Ari fróði i sin *Íslendingabók* ”i thessa mörka och illiterate tider” och utan några hjälpmedel kunnat uppräknat niohundra år av regenter, och klargöra trettio släktled?⁹¹

Litteraturhistorikern Anton Blanck har daterat upptäckten av den nordiska fornvärlden till efter upplysningen, efter 1700-talets mitt och slut. Först därefter varseblev omvärlden den äldre Eddan, enligt Blanck.⁹² Hans bok har haft stort genomslag, och åsikten existerar än idag. Jag menar dock att denna uppfattning inte är rättvis, då 1700-talets intresse för det norröna på det viset reduceras till en transportsträcka mellan 1600-talets göticism och 1800-talets romantiska nygöticism. Blanck skrev om de litterära förutsättningarna för romantikerna, när den norröna litteraturen och dess mytologiska innehåll kom att uppmärksammas mer av diktare och poeter. Historiker och andra forskare hade emellertid använt det mytologiska materialet tidigare, inte som poetiska förebilder utan som under-

88. Löw, 1908:II, s. 34. Johan Ihre, *Bref til Herr Cancellie-rådet Sven Lagerbring*, 1772, s. 27.

89. I hans mening var den tänkt som en introduktion i poetik, att presentera mytologin för att förstå skaldernas talesätt. Ihre, 1772, s. 9.

90. Ihre, 1772, s. 4.

91. Ihre, 1772, s. 34f.

92. Detta tillskriver han delvis den Arnamagnæanske kommissionens version av *Edda Sæmundar hinns Fróða* (1787–1828). Blanck, 1911, s. 39, s. 240.

lag till historien. Jag har visat i detta kapitel att sagorna i själva verket kom att diskuteras alltmer under 1700-talet. Att de kritiserades som historiskt källmaterial fick därtill paradoxalt nog den effekten att de blev mer kända än vad de skulle ha varit om deras trovärdighet aldrig hade ifrågasatts.⁹³

Materialkännarna under 1800-talet

Under 1800-talet publicerades 60 utgåvor av sagaöversättningar, eller översättningar av dikter.⁹⁴ En överblick visar att det till en början var de heroiska forntidssagorna som fortfarande lockade, och flera sådana sagor kom ut i nyöversättning. *Hervarar saga* hade kommit redan 1672 i Olof Verelius regi, och kom nu åter ut i ny översättning av Arvid August Afzelius 1811. Johan Liljegren gav ut flera sagor, men påpekade att en kritik hade börjat höras över valet av fornaldrsagan som en bra genre att översätta.⁹⁵ Men den allra första sagan som översattes i Sverige – Verelius version av *Gautreks saga konungs* – dök åter upp 1826.⁹⁶ Inte bara Olof Verelius verksamhet inspirerade till nya utgivningar; hela sju utgåvor av *Friðþjófs saga frækna* kom, troligtvis föranledda av Tegnér's mycket populära omskrivning av densamma.⁹⁷ Fortfarande likställer enstaka titlar bland dessa översättningar det svenska språket med det götiska, men vanligare är att sagorna ses som ett nordiskt, eller ett skandinaviskt material. Förutom att det numera är *Nordens* gudar och hjältar, eller *forrnordiska* sagor som aviseras blir språkformen nu karaktäriserad såsom *skandinaviska* eller exklusivt som det *isländska* språket istället för ett gammalt svenskt.⁹⁸ Under den alltmer frekventa utgivningsverksamheten under 1860- och 1870-talen förändras också urvalets karaktär; översättningar till svenska ur genren islänningasagor ökar dramatiskt.⁹⁹

93. En liknande diskussion gällande receptionen av det norröna poetiska materialet förs i Lars Lönnroth & Margret Clunie Ross, "The Norse Muse: Report from an International Research Project", *Alvisnám. Forschungen zur mittelalterlichen Kultur Skandinaviens*, 1999:9.

94. Av de 60 titlarna är 37 sagor eller sagasamlingar, och 23 edda- eller skaldedikter, se Bilaga 1.

95. T.ex. av Rasmus Rask, enligt Liljegren, *Skandinaviska Fornålders Hjeltesagor del II*, 1819, förord.

96. Av Johan Erik Rydqvist, 1826.

97. Se Bilaga 1.

98. Se Bilaga 1.

99. Se Bilaga 1. Flera sagor i genren hade översatts till danska och latin redan på 1770- och 80-talet i Danmark. T.ex. *Sagan af Níðli Þórgeirssyni*, *Sagan af Gunlaugi Ormstungu*, och *Viga-*

Det finns flera skäl till utgåvorna enligt översättarnas förord. Ett motiv var att de inte funnits tillgängliga för läsarna. De hade ej lästs tidigare, såsom Solon Hammargren skriver i den första islänningasagan som översattes 1856.¹⁰⁰ Äldre översättningar kunde vara svåra att få ta på, vilket var Anders Jacob Cnattingius motivering för att ge ut Rasmus Nyerups danska översättning av Snorraeddans 1811. Att prästen och pedagogen Cnattingius ansåg Nyerups text vara svår – ”Hans parafras af dessa mörka, nästan oöfversättliga skaldeqväden icke sällan täflar med originalerne i dunkelhet” – och detta var ytterligare en anledning till att han gav han ut en egen version åtta år senare.¹⁰¹ Gödecke hänvisade till att Afzelius version av den äldre Eddan från 1818 var slutsåld när hans översättning publicerades.¹⁰²

Ett ofta återkommande motiv för översättningar i alla tider har varit att samtidens människa skamligt nog har glömt bort sitt arv. Så menade man också på 1800-talet: ”Länge nog har det oförtjente öde, att glömmas, hvilat öfver Nordens gamla Skalder, under det vi, med hela det öfvriga Europa tjusats af Bardernas sånger, allmängjorde af Macpherson i dess Ossian” eller ”[v]i svenskar hafva, i jämförelse med danskar och norrmän, för att ej nämna tyskar, att intill den allra sist tiden, såsom jag nedan skall visa, systematiskt vårdslösat det stora andliga arf, som Nordens fornålder genom isländingarne öfverlemnat åt de nordiska folken.”¹⁰³ År 1893 kom Nils Fredrik Sanders utgåva av Eddan – en mycket påkostad utgåva i förlaget Norstedts regi, med utsidan i rött halvfranskt band med en guldetsning av Georg von Rosens enögd Oden och 170 illustrationer av 25 konstnärer i boken.¹⁰⁴ Sander motiverade sin översättning med ett sällsynt argu-

Glums saga. Árni Magnússon hade efter sin död testamenterat både sagor och pengar för att arbetet med dessa skulle fortgå, och projekt såsom *Edda Sæmundar hinns fróða* påbörjades (1787–1828). Samtidigt inleddes *Forsög til en översættelse af Sæmunds Edda af Ch. Sandvig* (1783–85). Se Malm, 1996, s. 269, eller *Tekstutgaver publiceret af Den Arnarnagæanske Kommission, 1772–1938*.

100. *Gunnlaugs saga ormstungu*. Detsamma sade t.ex. C. J. L. Lönnberg i *Fornnordiska Sagor* (1870–73) om *Vatnsdæla saga* och *Eyrbyggja saga*. Han planerade även att ge ut *Njáls saga*, *Laxdæla saga* och *Gísla saga Súrssonar* pga detta skäl.
101. Cnattingius, 1819, inledning s. vii.
102. P. Aug., Gödecke, *Edda. En isländsk samling folkliga forntidsdikter om Nordens gudar och hjältar på svenska*, 1877, företal s. x.
103. Första citatet ur Afzelius, *Sæmund den vises edda*, 1818, inl. Det andra ur Gödecke, 1877, företal, s. vi.
104. Jenny Nyström, Carl Larsson, Bruno Liljefors, Mårten Winge, Anders Zorn, Peter Arbo etc.

ment i svenskt sagasammanhang, men typiskt för tiden. Han menade att hans edition var annorlunda mot tidigare textutgåvor eftersom han hade sett det inre, organiska sammanhanget. Om man sätter dikterna i rätt ordning skulle de inte vara så dunkla längre.¹⁰⁵

Ett annat ofta angivet skäl var den nya publik som skulle läsa om äventyren. Sagorna skulle vara äventyrliga berättelser, precis som de varit i gamla dagar: ”Då i Forntiden en utwandrad Kämpe återkom från den ofta widsträckta färden, att söka Äfwentyr och ett namn, till sin hembygd, underlät han ej, att med sagor om sina underbara bedrifter, wid gästabudet och i dryckesstämman förlusta sina wänner.”¹⁰⁶ Att förmedla kunskap om de äldsta nordiska sederna, tanke-sätten och förhållandena och att ”[g]ifwa den wettgirige anledning till ett närmare studium på egen hand af Isländska språket” föranledde Hammarskiöld att ge ut en översättning av Jomsvikingarnas saga.¹⁰⁷

Att det översattes fler sagor under den senare delen av 1800-talet än tidigare har givetvis många förklaringar. Befolkningen ökade och utbildningssystemet förändrades. Fler människor kom att få en utbildning genom folkskolan, vilket påverkade läsmönstret. I mitten av 1800-talet utvecklades det som har kommit att kallas bokens industrialisering. Produktionen och distributionen av böcker förändrades så att bokproduktionen fördubblades mellan 1830 och 1860.¹⁰⁸ Förutsättningen för att använda sagomotiv i till exempel konst var därmed säkrad, då dessa motiv härigenom var förankrade i folktraditionen. Genom skönlitteraturen och historieskrivningen spreds kunskap om den fornnordiska världen, vilket gjorde att betraktaren av ett fornnordiskt motiv i konsten kunde relatera till den bakomliggande berättelsen. Konsumtionen av alla former av litteratur ökade i omfattning.

Att just de isländska sagorna i svensk översättning var populära beror också på hur väl sagamotiven, och de dygder som kunde utläsas där, passade in i en övergripande ideologi. Solon Hammargren skriver i förordet till sin översättning av en islänningasaga att han gjort en fri översättning av en ”vacker novell” som utspelas på Island. Men han ansåg den också vara viktig som historisk urkund, tack vare hu-

105. Sander, *Sämund den vises Edda*, 1893, s. 349.

106. Afzelius, *Hervara Saga*, 1811, s. 2f.

107. Hammarskiöld (översatt av M. Adlerstam), 1815, företal s. 1 och 3.

108. Öhman, 1991, s. 14.

vidpersonernas högättade släktingar. Viktigare ändå är att man i tidigare historieskrivning bara intresserat sig för furstarna och att man därför saknat ”en utförligare framställning af sielfwa folkets lynne, karakter och bildningsgrad, så wida dessa uttryckas och hafwa sin pregel i deras lagar, seder, bruk och lefnadssätt.”¹⁰⁹

Äkthets- och ursprungsdiskussioner

Under 1800-talet gjordes det försök att framhålla textens höga ålder genom att arkaisera texterna. Att använda ålderdomliga ord i översättningar kan vara ett sätt att försöka kolonisera det förflutna enligt Susan Bassnett.¹¹⁰ Diktarna överdrev gärna språkformerna och metaforerna. Enligt Mjöberg överdrevs detta till den grad att språket blev oisländskt, i betydelsen att det uppstod diftonger som aldrig hörts i det isländska språket, och underliga grammatiska former, såsom maskulina ändelser på feminina ord.¹¹¹ I *Iduna*, Götiska förbundets tidning, var varken ättechögar, vapen, svärdsrunor, hjälmar eller vikingen frånvarande, i den ”dyrkan av arkeologiska minnesmärken” som Mjöberg talar om.¹¹² På samma sätt finner man en arkaisering i sagailustrationerna. Inte bara bilderna skulle vara autentiska, utan också övriga dekorationer såsom utsmyckade bårder och typsnittet arkaiserades. Troligtvis påverkade detta uppfattningen om sagornas ålder och trovärdighet. Margareta Rossholm visar hur konstnärerna tog hjälp av arkeologin för att nå en historiskt realistisk skildring när de illustrerade utgåvor av sagorna.¹¹³ Samtidigt diskuterades hur de nya, ovana läsarna skulle förstå. Idealet var att ligga nära originalen; men då löpte man risken att inte bli ”senterad af den klass bland läsare, åt hvilken ens möda egentligen varit ämnad.”¹¹⁴

Ett verk som fick lika stor betydelse för svenska forskare som Torfæus hade haft tidigare var dansken Peter Erasmus Müllers *Sagabibliothek med Anmärkninger og indledende Afhandlinger*, som kom ut i

109. [Solon Hammargren], *Gunlögs Saga, från Island. På svenska utgiven och bearbetad af S*N*, 1856, s. if.

110. Se Bassnett, 1991, s. 72.

111. Mjöberg, 1968, s. 22.

112. Mjöberg, 1968, s. 48, s. 106.

113. Margaretha Rossholm, *Sagan i nordisk sekelskifteskunst. En motivhistorisk och ideologisk undersökning*. 1974, s. 240, s. 246. Se t.ex. Sanders Edda (1893) för rubrikornament överensstämmande med arkeologiska fynd.

114. Liljegren, 1818, s. 2f.

tre delar mellan 1817 och 1820. Müller gjorde i sitt sagabibliotek sammandrag av 97 sagor och 47 småsånger, *þættir*.¹¹⁵ Förutom ett sammandrag av varje saga, och stundom ett översatt utdrag, ger Müller också till varje saga en utläggning om den för honom viktigaste frågan: den historiska trovärdigheten. Han börjar med att dela in sagalitteraturen i tre huvudgrupper. Den första är de sagor som handlar om 800- och 900-talets Island (den genre som idag går under namnet *Íslendingasögur*). Här var de flesta sagor i Müllers tid ännu inte utgivna av svenskarna, även om de inte var okända. Den andra gruppen är de mytiska sagorna, som utspelas innan Island koloniserats (*fornaldarsögur*). Dessa sagor var de mest kända. Den tredje gruppens sagor är de som utspelas i Skandinavien efter 900-talet och framåt (*konungasögur*), med Snorris samling av sagor i *Heimskringla* som främsta exempel.

Müller ställer upp fyra klara frågor för att fastställa ålder och trovärdighet hos sagorna som källa: *i*) Har sagan dialogform? *ii*) Är sagan långsam i inledningen, och klargör den när en person ”är ute ur sagan”? *iii*) Saknar sagan värderande uttalanden? *iv*) Innehåller sagan sådana uppgifter som bör ha varit allmänkunskap? Om svaren blir *ja* på alla frågor är trovärdigheten otvivelaktig. Men det allra viktigaste är att språket är präglad av den muntliga kultur sagan uppkom i.¹¹⁶

Det norröna

Åsikten att Eddan hade utomnordiskt ursprung väcktes allt oftare i debatten i början av 1800-talet, vilket skapade en nationell beredskap hos alla forskare som ansåg att detta material var nordiskt, svenskt, norskt eller danskt.¹¹⁷ Flera forskare inom Norden arbetade med sagorna i samband med frågan om hur Skandinavien hade befolkats. För juristen och historikern Peter Andreas Munch var sagorna isländska, men eftersom islänningarna var norrmän var sagorna *norröna* i

115. *Þáttir* – eller *tåt* som det ofta kallas på svenska efter A.U. Bääths forskning – är en kortare berättelse.

116. Müller, 1817, s. xv–xviii, s. 15–29. Förutom *Sagabibliothek* skrev Müllers *Ueber die Aechtheit der Asalehre*, 1811 och *Ueber den Ursprung und Verfall der Isländischen Historiographie*, 1813.

117. En av förespråkarna för att Eddan inte var nordisk eller ens förkristen var Friedrich Rühls, professor i Greifswald och Berlin. Han ansåg den vara anglosaxisk, och kristen, utifrån lingvistiska argument. Han gav ut en tysk översättning 1812. Se Fildjestøl, 1999, s. 33, Henningsson, 1961, s. 217–224 och Löw, 1910. Bland de nordiska forskarna som gick till angrepp mot denna åsikt var R. Nyerup, som gav ut *Edda* 1808, och Köpenhamnsprofessorn N. M. Petersen som arbetade mot tyskarnas teutonska arvsanspråk. Jón Karl Helgason, 1999.

betydelsen västnordiska – eller norsk-isländska – och således utan relevans för danskar och svenskar. Om sagorna hade varit färdiga i sin muntliga form när de skrevs ner skulle det norska arvet vara dominerande. Källkritiken skulle användas för att nå den äldsta versionen av sagan. Munch ville rekonstruera en äkta tradition där motsättningar i texterna avfärdades som sena tillskott. Denna fråga ledde, från att ha varit en diskussion om väst- kontra allnordisk, till en dragkamp mellan det isländska och det norska.¹¹⁸

Materialkännarna under 1900-talet

Att den norske historieforskaren Gustav Storms *Snorri Sturlasons Kongesagaer* blev nationalutgåva 1900 visar vilken status Heimskringlan kommit att få som norskt litteraturarv.¹¹⁹ Även i Sverige tog sagan stor plats, och kunde vara dyr att köpa. Edvin Thalls översättning av den poetiska Eddan kom ut 1912, och kostade då 3,75 kronor i skinnband. Efter kriget kom Olav den heliges saga ut, översatt av Emil Olson (1922). Den kostade 25 kronor. Den var visserligen extra påkostad, exempelvis hade den samma illustrationer som Gustav Storms version. Men även samtiden ansåg priset vara alltför högt.¹²⁰

Norrmännen hävdade gärna islänningarnas norska ursprung, medan svenskar och danskar talade om ett allnordiskt arv. För svensk del hade ett händelse- och persongalleri utkristalliserats till en norrön litteraturkanon. Man hade under förra seklet börjat markera vilka händelser som var mest signifikanta, vilket nu fortsatte med större kraft. När Emil Olson för Modersmållärarnas förenings räkning gav ut *Valda stycken ur Snorre Sturlassons författarskap* (1923) var det berättelserna om Ingjald Illråde som brände alla småkungar, liksom Olav Tryggvasons frieri till Sigrid Storråda, som valts

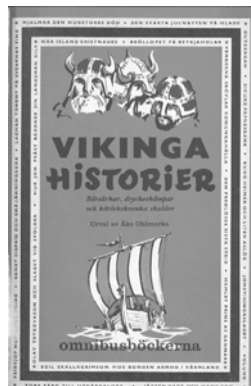
118. Dahl, 1959, s. 65ff. Storm arbetade aktivt som utgivare av gamla ”norska” sagor, ex: *Sagaer eller fortællinger om Nordmænds og Islænderss bedrifter i Oldtiden, oversatte fra det gamle norske sprog* [HönsaPöris saga], 1845, *Den aeldre edda*, 1847, *Saga eller fortaelling om Gisle Surs-son og Syrdalerna, oversatt fra det aldre norske sprog*, 1845. Om R. Keyser, chef för Oldsaks-samlingen i Norge från 1837, och medutgivare av bl.a. *En kort saga om Kong Olaf den bellige*, 1849, och P. A. Munch om det oldnorska i Norge, se också Löw, 1910 eller Mundal, 1977, eller Fidjestøl, 1999.

119. Att samma översättning åter kom ut trettio år senare, då omarbetad av Alexander Bugge och D. A. Seip, understryker denna status. Didrik Arup Seip var professor i nordiska språk och arbetade med utifrån att många drag i norskan uppkommit utan påverkan från danskan eller svenskan. Alexander Bugge efterträdde Gustav Storm som professor i historia i Kristiania 1903.

120. Se Per Wieselgrens kommentarer i förordet till *Egil Skallagrímssons saga*, 1930.

ut. I en sådan kanon inplacerades också beskrivningen av sjöslaget vid Svolder cirka år 1000, när Sven Tveskägg, Olof Skötkonung och den norske jarlen Eirik Håkonsson besegrade och fällde Olav Tryggvason. Därtill ingick berättelsen om hur lagmannen Torgny från Tiundaland vände sig mot Olof Skötkonung i dennes konflikt med Olav Haraldson av Norge. Till detta lades några äventyr ur Eddan: Tors fiske av Midgårdsormen och Balders död.¹²¹ En litterär kanon speciellt för svensk vikingatid kom alltså att arbetas fram av moderna översättare, utifrån vad som var intressant i den svenska kontexten. Ty, som Åke Ohlmarks uttrycker det: ”Någon copyright fanns inte på den tiden.”¹²²

Främst var det mot genren *Íslendingasögur* som ett nytt intresse riktades. Därtill märks en betoning av den kristna tiden då isländska översättningar av heliga mäns och kvinnors liv uppmärksammades av svenska forskare för första gången under slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet.¹²³ En stor del av intresset fokuserades på den poetiska Eddan, och i Sverige kom fem kompletta översättningar ut under 1900-talet, liksom 13 stycken separata utgåvor av en eller flera dikter ur den.¹²⁴ Dikterna hanterades till stora delar av fackfolk, och användes som underlag i flertalet språkavhandlingar.¹²⁵

I Åke Ohlmarks *Vikingahistorier. Bärsärkar, dryckeskämpar och kärlekskranka skaldar* (1962, ny utgåva 1995) syns tydligt det axplock av berättelser ur den norröna litteraturen som anses relevant för den svenske läsaren.

121. Jämför detta urval exempelvis med Åke Ohlmarks *Vikingahistorier. Bärsärkar, dryckeskämpar och kärlekskranka skaldar* (1962), där texter ur Västgötalagen och Gutasagan kombineras med berättelser om Tor, Torngy Lagman, drakdödaren Sigurd Fafnesbane, och andra exempel ur sagorna, såsom slaget vid Svolder, spöken, fredlösa etc. Eller se Sven B. Janssons *Tor, Hravnel och andra: några isländska berättelser* (1966) där Tors fiske, Torgny Lagman, slaget vid Svolder, spökerier i *Eyrbyggja saga* etc. kommer igen.

122. Ohlmarks i *Eddans gudasånger*, 1948, s. 27.

123. Se exempelvis dissertationerna *Gamli kanóki* av H. Kempff 1867, *Óláfsdrápa ens helga* av L. Wennberg 1874, *Kvæði Guðmundar biskops* av A. Isberg, 1877. Se även A. Oseen om *Mariávisur*, 1910, och A. Åkerbloms översättning av *Lilja*, 1919. Se Bilaga 1.

124. Se Bilagorna 1 och 2.

125. T.ex. *Einar Skálaglams Velleka* av Axel Olof Freudenthal (Helsingfors, 1865), *Haraldsmål* av Hjalmar Kempff (Uppsala, 1866), *Ynglingatal* av Anders Grape & Birger Nerman (Uppsala, 1914), *Ynglingatal* av Adolf Noreen (Stockholm, 1925), *Lodbroskvädet* av Elof Hellqvist (Lund, 1926), och *Norröna lovkväden* av Ivar Lundquist (Lund, 1929).

Efter att den latinska parallellöversättningen hade övergivits under 1700-talet kom utgåvorna att rikta sig till läsare som inte heller behövde den isländska texten parallellt med den svenska.¹²⁶ Översättningarna i Edvin Thalls version av Sämundsdedda 1912 var en litterär tolkning. Erik Brates Sämundsdedda från 1913 har bedömts vara av mer vetenskaplig karaktär med en utförlig inledning till isländska texter, och rikligt med kommentarer. Den har ett något torrare språk, då Brate behöll allitterationen och använde skaldernas egna ord. Men den allmänna trenden blev ett mer avskalat och modernare språkbruk. I en förkortad översättning av Egil Skallagrímssons saga har de verser som översättaren inte kunnat tolka helt enkelt tagits bort, och resten skrivs på modern 1930-talssvenska.¹²⁷ Jämfört med vad Susan Bassnett säger om att kolonisera det förflutna med ålderdomlighet kunde ett annat sätt att knyta samman nutid med dåtiden vara just att modernisera skriften.¹²⁸

För svensk del var den mest framträdande bland islänningasagans översättare runt sekelskiftet Albert U. Bååth. Han hade studerat både i Lund och Köpenhamn, och var verksam i sitt arbete med fornnordisk litteratur i Göteborg. Bååth hade en vördnadsfull, ibland till och med arkaiserande, behandling av texterna.¹²⁹ De som översatte sagor vid denna tid var främst pedagoger och språkmänniskor. Josua Mjöberg använde sig av de isländska sagorna i sitt arbete för Modersmållärarnas förening såsom en del av språkvården.¹³⁰ En annan som skulle komma att dominera scenen som islänningasagornas översättare under 1900-talet var språkvetaren Hjalmar Alving.¹³¹ Under tioårsperioden 1935–45 lyckades han i fem band på sammanlagt över tusen sidor presentera de islänningasa-

126. Även här var det språkforskare som intresserat sig för översättningar; Erik Brate, som arbetade med nordiska och forngermanska språk, bl.a. som professor i svenska, gav ut den poetiska Eddan 1913, liksom Björn Collinder, som var professor i finsk-ugriska språk, och gav ut den poetiska Eddan (1957) och den prosaiska Eddan (1958).

127. *Egil Skallagrímssons saga* av Erik Noreen, 1933.

128. Bassnett, 1991, s. 67–75. Jón Karl Helgason, 1999, s. 124f.

129. Se till exempel islänningasagorna *Njals saga*, (1879), *Egil Skallagrímssons saga* (1883), *Gunnlaug ormstungas saga* (1886), *Sagan om Gudrun [Laxdæla saga]* (1900), och *Sagan om Grette den sterke* (1901), ofta med illustrationer av den folkkäre konstnären Jenny Nyström.

130. Josua Mjöberg arbetade som rektor för Katedralskolan i Lund fram till 1942, och översatte *Gunnlaug ormstungas saga* (1930), och *Gisle Sursson saga* (1945).

131. Hjalmar Alving hade en doktorsgrad i språk, och var fram till 1929 rektor vid Whitlockska samskolan i Stockholm.

gor som för många svenskar blivit synonyma med begreppet isländska sagor. Hans samlingsverk *Isländska sagor* har utkommit i ständiga nytryck.¹³² Det populärvetenskapliga intresse som översättarna försöker sprida syns i inledningarna exempelvis hos Alving, där stor möda ägnas åt att berätta för läsaren dels om Islands geografi, dels om sagornas litterära genrer.

Den politiska historien som bildade ryggraden i historieskrivningen och den historiska kronologin fick man ändå tillgodosedd genom de norska kungarnas historia i *Heimskringla* och andra kungasagor. Förutom islänningagenren har konungasagorna lockat svenskarna nästan lika mycket som de har attraherat norrmännen under 1900-talet.¹³³ *Ynglingatal* och *Ynglinga saga* fortsätter att fascinera, både i specialstudier och i översättningar. En man som konkurrerar med Alving med en stor insats i översättningen av isländska texter till svenska är Åke Ohlmarks.¹³⁴ Ohlmarks arbetade som författare och översättare, men var dessutom religionshistoriker som ägnade sig mycket åt de mytologiska dikterna.¹³⁵ Hans eddaöversättningar har enligt Jöran Mjöberg ”poetisk känsla” men samtidigt ett ”ibland något djärvt val av nutidsord med något krystade sammansättningar.”¹³⁶ Ohlmarks stil kan då infogas i idén om det realistiska översättningsideal som Bassnett visar.

En förklaring till alla nyöversättningar av islänningasagor under 1900-talet ger Per Wieselgren i en nyöversättning av Egils saga. Han menar att nationalromantikerna hade förstört den norröna litteraturens plats i svenskt kulturliv. Därför måste de nu översättas på nytt. Islänningasagorna har saknats i ”vårt allmänna medvetande”:

132. Hjalmar Alving, *Isländska sagor I–V* (Eyrbyggarnas saga, Laxdalingarnas saga, Gisle Surs-sons saga, Grette Asmundssons saga, Egil Skallagrimssons saga, Gunnlaug Ormstungas saga, Njals saga, Hravnkel Freygodes saga, Hönsa-Tores saga, Viga-Glums saga, de sammansvurnas saga [*Bandmanna saga*] och småsagor) 1935–1945. Fram till 1960 kom nytryck 1954, 1955, 1957. Se Bilaga 1.

133. De norska kungarnas historia återfinns ofta i mer vetenskaplig klädedräkt, såsom i det fyrfabandsverk om *Ynglingatal* som Anders Grape och Birger Nerman gav ut 1914. *Ynglingatal* band ett innehåller texten, band två paleografi, band tre en bibliografi, och det fjärde en verslära.

134. I hans *Isländska sagorna i tolkning I–V* (1962–1964) finns över 60 sagor och småsagor, de flesta islänningasagor. Se Bilaga 2.

135. Exempelvis *Eddans gudasånger* (1948), *Eddans hjältesånger* (1954), *Eddan den glömda* (1955), *Eddan den okända* (1956) och *Islands hedna skaldediktning årb 878–980* (1957).

136. Mjöberg, 1968, s. 34f.

Felaktiga föreställningar om det fornnordiska livet och om sagornas innehåll, som genom Tegnér och andra representanter för den nordiska renässansen ingjutits i vårt bildningsmedvetande, och som själva den för vårt språkbruk alldeles missvisande beteckningen *saga* hjälper till att upprätthålla. För den isländska litteratur, som på göternas tid studerades, är benämningen *saga* försvarlig nog. Men på släktsagor och kungasagor passar den alls icke, ty dessa äro verklighetsskildringar av mästerlig realism och inta en mellanställning mellan historia och roman.¹³⁷

Den genre som lyser med sin frånvaro bland översättningarna i Sverige fram till 1900-talets mitt är fornaldrar- eller forntidsagor. Vetenskapen hade förklarat dem som historiskt ointressanta för svensk del, dessutom kvalificerade de sig inte heller längre som god medeltidslitteratur.

Källkritik mot sagorna

Det tidiga 1900-talets forskare var, liksom under förra seklet, mest intresserade av sagornas ursprung och påverkan på varandra.¹³⁸ Ottar Dahl har betonat tre huvudsakliga frågor inom vetenskapen som vid denna tid stod emot varandra, och som fick konsekvenser också i behandlingen av det isländska sagastoffet:

- (i) Ska allt som sägs i källorna godtas, eller ska allt betvivlas?
- (ii) Ska motsägelser i materialen harmonieras eller ska motsättningarna förstärkas?
- (iii) Ska varje led i en källa prövas eller ska helheten bedömas?¹³⁹

137. *Egil Skallagrimssons saga, översatt från isländskan* av Per Wieselgren, 1930, s. 5f. 65 är senare upprepar Lars Lönnroth att sagan har fastnat i missuppfattningar av "nationell historieskrivning eller hurrapatristisk socialrealism." Lönnroth, *Isländska mytsagor*, 1995, inledning s. 8.

138. Jämför t.ex. med Gustav Storm, som representerar behandlade konungasagor som medeltida produkter. Om norska skolan, Keyser och Munch, se Mjöberg, 1968, s. 27, Mundal, 1977, s. 75, s.116, Dahl, 1959, s. 203. Sverre Bagge, "Udsigt og innhogg. 150 års forskning om eldre norsk historie", *Historisk tidsskrift* (Norge), 1996:1, s. 45.

139. Dahl, 1959, s. 199.

I Sverige fanns det vid sekelskiftet 1900 mycket av både medeltidsforskning och sagaforskning.¹⁴⁰ Alltså var det inget unikt område som Lauritz Weibull ägnade sig åt. Nya källkritiska metoder i kombination med sagaforskning var något synnerligen aktuellt inom historieforskningen. En man som stod i spetsen för försvaret av den historiska sanningen i sagorna var den i Danmark verksamme Finnur Jónsson. Han menade att sagan hade stelnat i sin muntliga form, och att de äldsta sagorna var ett stilistiskt bevis för detta. Men under det första decenniet på 1900-talet kom det ena slaget efter det andra mot sagornas historiska värde.¹⁴¹

Som jag berörde i föregående kapitel fick Lauritz Weibulls försök att reglera historieämnets metodologi stora effekter för sagaforskningen i Sverige. I *Kritiska undersökningar* klargjorde Weibull att han ville göra ett försök att tillämpa nya sätt att arbeta vetenskapligt på ett fält som kanske inte varit försummat intressevärdigt, men väl källkritiskt.¹⁴² Han tog fasta på några få men inflytelserika fenomen och händelseförlopp ur den nordiska historien: Jellingsmonumentets uppgifter om hur Danmark sammanbundits till ett rike, slaget på Uppsalas Fyrsvallar mellan kung Erik Segersäll och jomsvikingen Styrbjörn Starke, Olav Tryggvasons sjödrabbning vid Svolder, Hervararsagens konungalängd, samt existensen av Jomsborgen och dess vikingar. Ge-

140. Professorn i nordiska språk Gustaf Cederschiöld arbetade med textkritik i isländska sagor, nordisten Axel Kock och germanisten Ernst A. Kock likaså. Cederschiöld gav ut textutgåvor i *Altnordische Sagabibliothek*, där han var en av redaktörerna. A. Kock, professor i nordiska språk, arbetade med germanska fornspråket och hans kusin, E. A. Kock, professor i tyska, utgav kritiska textutgåvor. En av hans största produktioner publicerades i Lunds universitetshistoriska årsskrift mellan 1923 till 44: *Notationes norroenae. Anteckningar till Edda och skaldediktning*.

141. 1909 kom två avhandlingar som avfärdade en av de mest ansedda islänningasagornas källvärde; belgaren André Bleys *Eigla-Studien* och tysken W. H. Vogt *Zur Komposition der Egils saga*. 1911 skrev Björn Magnússon Ólsen en avhandling om islänningasagan *Gunnlaugs saga*, en studie som pläderade för att delar av sagan var tillagda av sagaförfattaren. Han blev den första professorn i isländska språk och isländsk litteratur på det nya universitetet i Reykjavík, och har således präglat forskningen på Island, tillsammans med en forskare som Sigurður Nordal, isländsk språk- och litteraturforskare. De två ägnade mycket tid åt källkritik och förhållandet mellan de skrivna versionerna av sagorna. Sigurður Nordal skrev bl.a. en monografi om Snorri, *Snorri Sturluson* (1920) och var huvudredaktör för textserien *Íslensk fornrit* (1933–). Mundal, 1977, s. 79f., s. 115f.

142. Företal Lauritz Weibull, *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000*, 1911. Se även Rolf Torstendahl, ”Materialbehandling och sammanhangssökande. Ledmotiv i svensk historisk forskning 1820–1920”, *Historielävarnas förenings årsskrift*, 1967/68, s. 74, och Odén, 1975a, s. 16 för studier av Weibulls *Kritiska undersökningar*.

nom att redovisa hur forskare har behandlat problemen gick han själv igenom vad gamla isländska, danska och norska källor har för samband med varandra, och vilken effekt detta har på händelserna som beskrivits.¹⁴³ Han nöjde sig inte med att jämföra texter utan ville se hur litterära motiv har vandrat och kombinerats. Det var alltså traditionen som stod i centrum. Han intresserade sig för hur händelser tillförts eller dragits bort utifrån ”folkkantasiens och sagamännens ombildande inflytande.”¹⁴⁴ Ett exempel är Svolderslaget som finns i två versioner; en där Olav Tryggvason angriper sina fiender vid Öresund, och en där han angrips vid Svolder. Dessa två återgivningar var inte lika gamla, och inte heller parallella. Vad Weibull ville göra var att se vilket sammanhang de hade sinsemellan.¹⁴⁵ Ett annat exempel är den berömda Jomsborgen som enligt *Jómsvíkinga saga* grundats av en grupp vikingar. Weibull saknar vittnesbörd om att någon har känt dess existens under tiden från dess byggande till dess förstörande. De få källor som talar om Jomsborgen ligger alla flera hundra år senare i tiden. Man kan följa när bragd läggs på bragd, och Jomsborg är därför inget annat än en idealborg, enligt Weibull. Det går enligt hans åsikt inte att som tidigare forskning sammanjämka alla uppgifter och nöja sig med det.¹⁴⁶

Bland annat reagerade Weibull mot bruket att byta ut ett namn mot ett annat bara för att berättelserna som de olika personerna ingår i påminner om varandra. Weibull tog även helt avstånd från tanken på en muntlig tradition bakom texterna. Forskaren ska bara se till de av författarens källor som har bevarats och undersöka hur dessa har använts i texten. Den yttre kritiken – som består av att klarlägga källornas upphovsmän, deras tankar och omvärld – kommer inte fram i just denna bok. Här är det mer en innehållslig analys som står i centrum.¹⁴⁷ Men det står klart att Weibull inte litar särskilt mycket på

143. Förutom Finnur Jónsson berördes även P. A. Munch och Ludwig Wimmer. Wimmer var professor i nordiska språk vid Köpenhamns universitet 1886–1910.

144. Weibull, 1911, s. 83.

145. Weibull, 1911, s. 122.

146. Weibull, 1911, s. 180ff., s. 191f.

147. I *Kritiska undersökningar* utgick Weibull alltså från en traditionell syn på berättande källor, och det var brodern Curt Weibull som tog flera steg längre i sin bok *Saxo. Kritiska undersökningar i Danmarks historia från Sven Estridsens död till Knut VI*, 1915. Han såg där berättande källor som utslag för politiska ideologiska stereotyper, och arbetade mer med tendens- och beroendekritik. Odén, 1975a, s. 16f. De nya metodreglerna kom att få effekt på val av källa. Dansken Erik Arup föredrog exempelvis diplomatik och räkenskaper framför berättande källor.

den isländska litteraturen såsom källmaterial, och definitivt inte på sagornas prosaiska berättelser. Men inte heller skaldernas förmodade genom tiden oförändrade uppgifter faller i god jord hos Weibull, de hade enligt hans mening ofta ”falsa perspektiv”.¹⁴⁸

Finnur Jónssons ansåg att Weibull hade en ”hyperkritiske framgångsmåde”, att jämföra med de egna ”sunde kritiske principper”.¹⁴⁹ Mer positiva tongångar hördes bland annat från Kristian Erslev. Han hälsade Weibulls bok med stor glädje, eftersom den innebar att forntidens muntliga övervintringsförmåga kunde komma att ifrågasättas. Samma källhantering som brukas på senare tiders texter borde enligt hans uppfattning också kunna användas på äldre material.¹⁵⁰

Sagorna kom alltså under 1900-talets förra hälft att falla bort som trovärdiga uppgiftslämnare för en beskrivning av vikingatiden i Norden. Visserligen gick processen långsamt. I olika discipliner fick de mer radikala och systematiska källkritiska tankarna grogrund i olika takt. Litteraturvetaren Gustaf Cedershiöld beskrev till exempel sagans trovärdighet i en skrift om den isländske författaren och sagakompilatorn Snorri Sturluson elva år efter Weibulls *Kritiska undersökningar*. Här slår han fast att den isländska litteraturen är trovärdig eftersom det finns exempel som illustrerar de isländska skaldernas vidunderligt minne, tränade som de var i en muntlig kultur. Visserligen kan skaldekväderna ha ”om inte uppfunnits, så likväl förbättrats” under tidens gång.¹⁵¹ Men mycket var autentiskt enligt hans mening. Att den strängare källkritiken spelade roll även för Cedershiöld märks dock när han försvarar Snorris uppgifter genom att jämföra med de förlagor som författaren arbetat med.¹⁵² Han är också skeptisk till de kungatal som Snorri kryddar sin *Heimskringla* med. Men, säger Cedershiöld, Snorri själv trodde inte på dem; de visar på vad kungarna kunde ha sagt: ”Snorre har begagnat detta sätt för att skildra huvudpersonens karaktär och bevekelsegrunder.”¹⁵³ Det

148. Weibull, 1911, s.131.

149. Finnur Jónssons artikel ”Hvor faldt Olaf Tryggvason” är egentligen en uppgörelse med *Kritiska undersökningar*. Finnur Jónsson, 1910–12, s. 192ff. Se också Odén, 1975b, s. 196–201 för kritik från Ludvig Wimmer. De starka reaktionerna som Weibull fick för sin bok ledde till ett svar i *Historisk-kritisk metod och nordisk medeltidsforskning*, 1913.

150. Kristian Erslev, under rubriken Nyt fra historisk videnskab i Ind- og udland, *Historisk tidsskrift* (Danmark) 8:III, 1910-12, s. 297.

151. Gustaf Cedershiöld, *Snorre Sturlasson och hans verk II*, 1922, s. 31.

152. Cedershiöld, 1922:II, s. 6–9.

153. Cedershiöld, 1922:II, s. 10.

var också svårt för det tidiga 1900-talets forskare att få grepp om hur sagaforskningen egentligen såg ut. Den tyske forskaren Andreas Heusler gjorde 1914 ett försök att förtydliga forskningsfronten. Det han gjorde var att dela upp forskningen i två läger; de som ansåg att den muntliga traditionen var det viktiga, *friprosaskolan*, och de som lade större vikt vid sagaförfattaren, *bokprosaskolan*.¹⁵⁴

Under 1900-talet har forskningen också diskuterat vilket samhälle som sagorna egentligen speglade. Man hävdade att man borde fästa mer vikt vid författarens miljö och hur dennes samhälle såg ut, istället för att bara koncentrera sig på samhället under den tid sagorna säger sig utspelas. Det var 1200-talets sociala, kulturella och politiska situation man måste ha framför sig. Genom sagorna fick man en bild av hur 1200-talets människor såg på sin historia.¹⁵⁵

I Sverige var det färre historiker som nu arbetade med sagan.¹⁵⁶ Sagan kunde bara anses ha en sannolik grund i ett historiskt skeende – forntidssagorna hade inte ens detta. Islänningasagorna var kanske fortfarande kulturhistoriskt intressanta, men var av mindre värde för den politiska historieskrivningen i vilken statens framväxt fokuserades. Kungasagorna hade mer än enbart ett litterärt värde. Problemet för historikerna var nu att dessa sagor inte alltid klarade samtidighetskriteriet, speciellt gällande de svenska kungarna. Svenskarna i sagorna framställdes dessutom tendentiöst, för att smickra exempel-

154. Else Mundal påpekar att detta bl.a. återspeglar sig i det att friprosaisterna kallar författaren för nedtecknare. Mundal, 1977, s. 141.

155. Mundal, 1977, s. 126. Norrmannen Halvdan Koht frågade redan på 1910-talet vad det är i sagan som är från saganedskrivarens tid. Han arbetade utifrån tanken att sagaförfattaren inte var unik, utan tog del i den allmänuropeiska konflikten mellan kung och aristokrati. Det nya i denna tes var att sagaförfattaren måste ha tolkat äldre källor medveten utifrån sin egen situation och utifrån sin syn på samhälle och människans natur. Detta bröt tvärt emot många forskare i Kohts samtid, som såg sagaförfattarna som omedvetna men objektiva. Johan Schreider, "Gammelt og nytt syn på norsk middelaldershistorie", *Historisk tidsskrift* (Norge), 1940, s. 424f, s. 430. Mundal, 1977, s. 127.

156. Undantag finns givetvis. En svensk forskare som stätt centralt i detta arbete är Sven B. F. Jansson. Han var främst runforskare, antikvarie vid Riksantikvarieämbetet 1947–55, professor i runologi vid Stockholms universitet 1955–66 och riksantikvarie 1966–72. Se t.ex. *Sagorna om Vinland. Handskrifterna till Erik den rödes saga* (1945). Inom litteraturvetenskapen arbetade forskare som Peter Hallberg. Hans metod för att finna författarhanden låg i en kvantitativ behandling med språkliga kriterier, genom att räkna parord, antalet aktörer och inte minst leta efter generaliserande drag genom att studera flera sagor. Se t.ex. *Den isländska sagan* [1956] 1969, s. 2, 24. Andra discipliner fortsatte att behandla norrönt material, t.ex. var fortfarande mytologin viktig i religionsstudier. Se även kapitel 10 i denna avhandling.

vis de norska kungarna. Utanför historikerskrået ansåg man däremot att Lauritz Weibull varit så ivrig att rensa bland de isländska sagorna att han även rensat bort deras kulturhistoriska värde.¹⁵⁷

Sammanfattning

Här har vetenskapsmännens behandling av de isländska sagorna följts från 1600-talet fram till modern tid, parallellt med frågan om i vilken utsträckning sagorna har översatts till svenska. Förekomsten av översättningar till svenska, och deras eventuella kritiska kommentarer relaterade till forskningen i övrigt, har gjort det lättare för forskare – och andra – att ta materialet till sig. Perioder med flitiga översättare indikerar, enligt min tolkning, att sagan har ingått i en allmänkulturell föreställning också i Sverige. Det ska dock understrykas att en vetenskapsman med specialintresse för det norröna materialet har haft möjligheter att studera sagan på andra sätt än genom en svensk återgivning i tryckt form. Det viktiga för mig har varit att de forskare som skriver synteser över svensk historia kan relatera till materialkännarnas käll- och textkritiska metodologi då de konstruerar sin föreställning av det förflutna med sagans hjälp.

Arbetet med att kritiskt kategorisera den norröna litteraturen inleddes på 1600-talet, i första hand utifrån frågan om stoffet skulle betraktas som en fabel eller en historisk berättelse. Men sagorna hantades fortfarande främst i grupp, inte som enskilda sagor eller utifrån deras enskilda uppgifter. Tillsammans med den naiva stilen som kriterium på hög ålder avgjordes sagans pålitlighet som historisk källa genom ett sannolikhetskriterium utifrån händelseförloppet. Ofta tolkade man vid denna tid sagorna allegoriskt, och etymologin var viktig både för sagornas trovärdighet och för deras funktion i språkstudiet. Vissa ansatser till beroende- eller tendensdiskussioner fanns dock. Det var viktigt att klargöra åldern på sagorna, eftersom en ärorik historia ansågs vara en lång historia. Speciellt fornaldarsagorna betraktades som goda källor, då de bevisligen var mycket gamla. Islänningasagorna fanns närvarande i forskarnas arbete, men i bakgrunden då de enbart existerade i manusform. Likaledes var mytologin i Eddan uppskattad, inte för den avgudatro den avspeglade utan som historisk skildring.

157. Zander, 2001, s. 365. Annan kritik berörde huruvida Weibull, som 1900-talssvensk, verkligen visste mer än 1200-talsislänningen Snorri om sagornas värld. Linderborg, 2001, s. 319.

Det är värt att poängtera att en (mer eller mindre) systematisk källkritisk granskning av sagorna har skett från början. Under 1700-talet blev man mer inriktad på det sakhistoriska rimlighetsargumentet, men sagorna förkastades ändå inte som historiska källor. Även om översättningarna blev färre diskuterades sagorna fortfarande livligt. Däremot stod deras ställning inte oemotsagd. Om annat material gick stick i stäv kunde sagorna väljas bort. De första underbyggda försöken att underkänna dem som historiskt källmaterial gjordes intressant nog under denna period, men de största arbetsinsatserna bestod ändå i att få deras trovärdighet fastslagen.

Forntidssagorna hade underkastats hård kritik i trovärdighetsdebatterna, men var icke desto mindre populära som äventyrsberättelser, vilket syns i alla de översättningar som gjordes under 1800-talet. Läsmönstret förändrades under denna tid, och i kombination med en annan inställning till folkdiktningen ledde detta till ett ökat intresse även för det norröna materialet. Den ökade utbildningen hade gett en ny publik som kunde presenteras för de äventyrliga berättelserna i islänningasagorna. Översättningarna blev fler. De sagor som handlar om islänningarnas väl och ve kunde också fylla en funktion genom att berätta om nordbornas seder och tankesätt, menade 1800-talsforskaren. Också konungasagorna kvarhöll sin position som uppgiftslämnare till den politiska historien.

Göticismens förespråkare skulle under 1600-talet kartlägga den gamla svenskan eller götiskan genom sagor och runor. Sagaforskningen på 1700-talet arbetade däremot med att utforska den nya svenskan. Under det följande seklet stod det gemensamma i de skandinaviska språken i fokus. Redan i översättarnas och materialkännarnas val av kontext vad gäller språkliga sammanhang ligger alltså en utgångspunkt för identifikation: götisk, svensk, skandinavisk. Det är också uppenbart att själva översättningsverksamheten, liksom jakten på manuskript, särskilt under 1600-talet var ett led i en nationell kulturkamp; danskar, norrmän och svenskar stred om sagorna som stoff för nationell identifikation.

Lauritz Weibulls insats inom svensk historieforskning var stor, och han har en stor ryktbarhet i det svenska medvetandet tack vare sin radikala källkritik. Denna diskussion om vikingatiden och dess uppgiftslämnare är dock framträdande bland fler forskare i hans samtid. Professionaliseringen av historieämnet, som jag berörde i kapi-

tel två, hade betydelse för hur sagan hanterades av experterna. Specialiseringen av vetenskaperna, professionaliseringen och den därmed följande systematiseringen av de historiska metoderna slog hårt mot sagan för historikernas del. Sagorna hade enligt historikerna enbart ett litterärt värde. När sagorna hade upphört att dominera som trovärdiga uppgiftslämnare i beskrivningen av vikingatiden i Norden intresserade sig visserligen fortfarande språkforskare och andra för dem under 1900-talet, speciellt för dikterna. Men de historiker som studerade statens offentliga liv hade mindre nytta av dem. Efter det källkritiska genombrottet har de flesta forskare ansett att sagan säger mer om medeltidens historia än om vikingatidens skeenden.

Under det första skedet av den översättande verksamheten sökte man inspiration från den klassiska litteraturen. Det var vetenskapliga utgivningar med svensk, och stundom latinsk parallelltext, som kom till stånd. Under 1700-talet var ambitionen att komma ifrån det klassiska bildningsidealet, och även sagaöversättningarna kom att ingå i ett mer praktiskt mål för studier och utbildning. Istället för att efterlikna en klassisk förebild ville man få ett mer förståeligt och ett mer modernt språkbruk i översättningarna. En moteffekt uppstod något senare, när man åter ville att texten skulle ligga närmare originalet. Under 1800-talet tillskrevs poesin en viktig roll i kulturlivet, och även en översättare kom att ses som mer av en poet som själv skapade en text. Översättaren kunde å ena sidan ta sig stora friheter, å andra sidan ville man förmedla meningen bakom språket – man använde ålderdomliga uttryck så att texten behöll sin *annorlundahet* i förhållande till samtiden, som också Susan Bassnett framhållit. Även den norröna poesin uppvärderades under denna tid, liksom den mytologi som den ofta innehöll. Sagorna översattes under 1900-talet till modernt språk för att förståelsen och närheten skulle bli så stor som möjligt. Nu fanns sällan parallelltexter eller referenser till andra texter i översättningarna. Översättningar var sällan av vetenskapligt slag. Däremot blev det tydligare vilka händelser som ansågs som väsentliga för den svenska publiken. Slaget vid Svolder, beskrivningen av Torgny Lagman, och de eskapader som guden Tor råkade ut för repeterades i ständigt nya versioner.

Detta avsnitt om översättningar och metodologiska överväganden har visat hur välkända sagorna har varit under de århundraden som behandlas i denna avhandling. Materialet har visserligen värde-

rats olika som historisk källa, men det är viktigt att betona att stora delar av materialet har funnits tillgängligt för forskningen alltsedan 1600-talet och stundom haft en plats i en nordisk, alternativt nationell, kamp om kulturarvet. Det finns en kontinuitet i sagornas förekomst som historiskt material. Nästkommande del av avhandlingen kommer att analysera hur sagorna och annat norrönt material användes aktivt av historiker i den bild de formade av vikingatiden i de stora synteserna över Sveriges historia, och hur de hanterades på olika sätt som markör av nationella identiteter.

Stormaktstidens saga

(ca 1660–1720)

Rudbeck och Atlantis

Olof Rudbeck hade slagits av likheterna mellan den isländska och den klassiska litteraturens ortnamn och personnamn. Han var övertygad om att han hade hittat det sjunkna Atlantis, att runorna var världens äldsta alfabet, att alla österns och antikens gudar hade sin vagga i Apollos tempel i gamla Uppsala, liksom att Egyptens pyramider var kopior av Uppsala högar. Atlantis var det samhälle som beskrivits i Platons filosofiska dialoger i *Timaios* och *Kritias* från 400-talet f.Kr. Han återberättar vad Solon hört i Egypten om en ö som fanns 9 000 år före hans tid. Öns invånare hade haft hög moral och lyckades lägga hela världen under sig. Kungarna på ön var Poseidons tio tvillingsöner, och den äldste sonen Atlas var överkungen som gav hela landet dess namn. Hans hus var det vackraste av dem alla, ett palats omgärdat av en mur av guld. I denna praktfulla byggnad fanns också ett tempel övertäckt av silver. Men riket försvann. En våldsam jordbävning som varade endast en dag och en natt gjorde att hela ön sjönk i havet.¹

Att Atlantis var en statsbildning som kunde tjäna som förebild för andra samhällen var inte Rudbecks idé. Thomas More hade 1516 skrivit *Utopia* (Ingen plats) om en ideal stat på en ö, liksom Francis Bacon i *The New Atlantis* (Det nya Atlantis) 1627. Men för Rudbeck var Platons beskrivning ingen utopi, utan en historiskt verklig plats. Därtill var den felplacerad. Rudbeck kom att producera över 2 000 sidor text från 1673 fram till sin död 1702 för att i sin *Atlantid eller Manheim* bevisa att Platon egentligen beskrivit Sverige. *Atlantican* – på svenska och på latin – blev känd och uppskattad i hela

1. Beskrivningen av Atlantis ur Plato *Timaeus and Critias*. Translated by Desmond Lee, 1977.

Europa. Verket kom, vilket bland andra Bernd Henningsen har understrukit, att bli en viktig del i det nationella medvetandet.²

Det fanns visserligen en del kritiska röster i samtiden, också inom Sveriges gränser, om de detaljer som byggde upp argumenten att Sverige verkligen varit Platons ö. Som litteraturforskaren Mats Malm påpekar är det mesta av 1600-talets vetenskap bortglömd idag, men just Rudbecks arbete föranleder fortfarande ”both astonishment and a degree of horrified admiration.”³ Rudbecks forskning har länge fascinerat vetenskapshistoriker, och han lyfts fortfarande ofta fram som ett ypperligt exempel på hur en tidig vetenskap kan missbrukas som propagandavapen för övermodiga stormaktskungar. Historikern Claes Annerstedt såg Rudbeck som den store token vars anseende endast räddas av att tokigheterna drevs fram av fosterlandskärlek.⁴ Idéhistorikern Johan Nordström såg också Rudbeck som drabbad av galenskap, men relaterade i sin bok *De yverbornes ö* på 1930-talet Rudbecks galenskaper till göticismens idévärld. Men flera forskare vill nyansera bilden ännu mer, både av tidigmodern vetenskap i allmänhet, och av Olof Rudbeck i synnerhet. I antologin *Northern Antiquity* (1994) behandlas receptionen av de isländska sagorna i senare tider, och där får Mats Malm ta avstampet genom att identifiera Rudbecks arbete som kulmen på renässansens förtjusning i folkspråk i en europeisk kontext. Att Rudbeck hade, måttfullt sagt, spekulativa resultat får enligt Malm inte skymma det faktum att hans tolkningsteorier var intressanta, och att han var synnerligen medveten om sina metodologiska överväganden. Malm fortsätter detta arbete i avhandlingen *Minervas äpple* (1996), där Rudbeck får bilda startskottet i en studie av den norröna påverkan på versskapandets estetik.

Även Patrik Hall ser Rudbeck som ett exempel på göticismens förankring som nation-statens officiella ideologi. Rudbeck var en man mitt i maktens nätverk, och Hall länkar de sociala relationernas maktpolitiska konflikter på individnivå till hur man organiserar kunskapen om nationen och dess historia.⁵ Hall vill tona ner den inom-

2. Bernd Henningsen, ”The Swedish Construction of Nordic Identity” i Stråth & Sørensen (red.) 1997a, s. 100f.

3. Malm, 1994, s. 2.

4. Se Claes Annerstedt, *Uppsala universitets historia II 1655–1718*, 1908, s. 54ff. för en värderande beskrivning av ett geni, som tyvärr trodde för mycket om sig själv.

5. Hall, 1998, s. 151. Se också den på svenska skrivna bearbetningen av avhandlingen *Den svenskaste historien. Nationalism i Sverige under sex sekel*, 2000.

vetenskapliga kritiken som faktor i detta sammanhang till förmån för de maktpolitiska visionernas roll. Trots detta ser Hall, liksom Malm, att Rudbecks tolkningar var medvetna och övervägda, och att det i dem finns ett frö till en metodologisk kritik som lätt försvinner i fascinationen över Rudbecks vilda spekulationer över Sveriges ursprung.

Den främste Rudbeckforskaren i vår tid är idé- och lärdomshistorikern Gunnar Eriksson. Han har i flera sammanhang beskrivit Rudbeck som en normal representant för vetenskapen på 1600-talet, till skillnad från den unike token som äldre forskning har sett. I sin stora biografi *Rudbeck 1630–1702. Liv, lärdom, dröm i barockens Sverige* (2002) belyser Eriksson flera sidor av personen och maktmänniskan Rudbeck, för att få en sammanhängande bild av en barockmänniska med många strängar på sin lyra. Han beskriver hur en prästson under 1600-talets mitt formades i universitetsstaden Uppsala, hur den moderna naturvetenskapen bröt med en medeltida uppfattning, och hur universitetets mål ändrades från att vara utbildningsanstalt för blivande präster eller för ett allmänt lärdomsmål, till ett utbildningsväsende för den växande statens behov av administratörer. Eriksson beskriver maktkampen vid universitetet, där personkonflikter mellan professorer kunde hjälpa, eller stjälpa, en persons hela karriär. Han försöker klargöra Rudbecks relationer till kungahuset, främst till drottning Kristina och kung Karl XI, men också till övriga ledande personer i riket, och till universitetskanslerer. Men främst intresserar sig Eriksson för Rudbecks vetenskapliga bana. Rudbeck var praktiserande läkare bland mycket annat, men hans naturvetenskapliga sysslor kan enligt Eriksson även beskrivas genom fornforskningen i *Atlantican*. Mer än halva biografien ägnas åt just detta verk.

Rudbecks historiesyn

Gunnar Eriksson menar att ett av skälen till att *Atlantican* är ett speciellt verk är att den är skriven i skarven mellan en gammal vetenskapsyn och en ny. Skolastiken dominerande ännu synen på hur världen fungerade in på 1600-talet. Grundtanken var att allting hänger ihop genom jordens fyra element. Ingenting händer utan mening, allt har en plats i kampen mellan ont och gott. Men det skolastiska tänkandet mötte motstånd, och Rudbeck arbetade i en tid då alternativ presenterade sig. En reformerande tankeinriktning var den så kallade paracelsismen, uppkallad efter den schweiziske läkaren och natur-

filosofen Paracelsus († 1541). Han trodde sig kunna påverka människans kemiska processer med läkemedel. Paracelsus såg världen som ett makrokosmos som motsvarades av ett mikrokosmos, där omvärlden kunde manipuleras genom exempelvis den på 1600-talet så populära vetenskapen alkemin. Ett annat alternativ stod René Descartes för, med en syn på världen som mekanisk och materiell. Efter att Gud satt igång maskineriet fick världen klara sig på egen hand utan Hans hjälp. Den cartesianska synen kom att ta överhanden, och med den krav på att forskarna skulle erkänna erfarenheternas och empirins betydelse, liksom ett tänkande styrt av en rationell, tvivlande inställning.⁶

Den första cartesianska striden för svensk del stod i Uppsala på 1660-talet. I mitten av detta decennium ledde denna oro till att den filosofiska fakulteten i Uppsala undersöktes av en kommission. Rädslan fanns att om den rätta – skolastiska – vetenskapen rubbades kunde detta leda till andra religiösa övertygelser än den lutherska.⁷ En andra strid blossade upp tjugo år senare. Eftersom Bibeln präglats av de personer som satte samman den skulle den inte tolkas bokstavligt, menade några tänkare. Denna åsikt blev för mycket för de rättrogna. Kungen, Karl XI, gick dock inte med på prästståndets krav på att teologerna skulle utöva censur över alla avhandlingar.⁸

Rudbeck själv var uppvuxen i ett hem med stark luthersk prägel, och han distanserade sig inte från den starka dogmatiska religiositet som härskade under detta sekel. Men som historiker insåg han, vilket Eriksson framhåller, att berättelser om Jesu liv var olika hos de fyra evangelisterna, vilket inte nödvändigtvis gjorde dem mindre trovärdiga.⁹ Rudbecks religiösa syn på världen har haft inverkan på hans historietolkningar, då Guds mening enligt hans uppfattning går att finna i historien.

Rudbeck befann sig mellan det gamla och det nya. Gunnar Eriksson har träffande beskrivit det som att Rudbeck kunde sätta stormakten Sverige i centrum istället för dess tidigare perifera placering

6. Eriksson, 2002, s. 42–45. Se även Eriksson, Qvarsell & Sundin 1993, och Liedman, 1998.

7. Inga problem iaktogs på den teologiska fakulteten, men som Eriksson påpekar provades de nya idéerna inom naturvetenskaperna, exempelvis inom fysiken, som låg under den medicinska fakulteten. Eriksson, 2002, s. 133.

8. Eriksson, 2002, s. 140, s. 156f.

9. Eriksson, 2002, s. 282.

på samma sätt som Copernicus hade bytt plats på jorden och solen.¹⁰ Detta kunde Rudbeck göra eftersom man på 1600-talet uppmärksammade forntiden på ett kvalitativt nytt sätt. Dels var svenskarnas nya ställning i Europa ett skäl för att ge historisk legitimitet åt idén om det svenska folkets storhet, dels hade en mer empirisk vetenskapssyn inverkan på historiesynen. Samma effekt hade en världsbild med ett mekaniskt synsätt. Rudbecks periodisering av historien visar att han såg en gyllene forntid då jorden skapades, en silverålder då syndafloden kom, en stenålder då Noak levde, en kopparålder som avslutades vid Trojas förstörelse, asarnas krigiska ålder, och slutligen en järnålder. Det är alltså en tidsuppfattning som går från en paradisisk tid mot sämre tider. Den ändliga historien från skapelse till undergång är linjär med en början och ett slut. Men även denna syn på historien innehåller en cyklisk aspekt, där gyllene tider återkommer. Det finns dessutom en framstegstanke i Rudbecks konstruktion eftersom mänskligheten kan bli frälst genom Guds ingripande. Gud kämpar med ondskan i världen. För att hjälpa denna frälsning på vägen krävs det undervisning om goda exempel att efterlikna.¹¹ Rudbeck sökte visa att 1600-talets svenskar förvaltade sina förfäder göternas minne och påvisa att den guldålder som tidigare funnits kunde återkomma.

Platons berättelse om Atlantis passar utmärkt i relation till Rudbecks historiesyn med en gyllene forntid och en samtid i förfall. Svenskarna måste bli mer dygdiga och mer lika sina förfäder, annars går det som det gick för Platons Atlantis. Ön sjönk när moralen hade försämrats för mycket bland invånarna. Platon hade enligt Rudbeck visserligen haft fel när han sade att Atlantis sjönk ner i havet; det svenska riket stod bevisligen fortfarande kvar. Men han hade haft rätt symboliskt. Guldåldern kan återkomma, om människorna gör rätt val.

Rudbecks motivering för Atlantican

Själva titeln på Rudbecks verk illustrerar kombinationen av det klassiska och det nordiska; *Atland* för det grekiska, och *Manheim* för det norröna. Så småningom, när de svenska översättningarna av de isländska sagorna blev fler, fick det alltigenom fornnordiska mer ut-

10. Eriksson, 2002, s. 540.

11. Se Ola W. Jensen, *Forntid i historien. En arkeologihistorisk studie av synen på forntid och forntida lämningar, från medeltiden till och med förupplysningen*, 2002, s. 68ff. och Eriksson, 2002, s. 283.

rymme i den svenska 1600-talsforskningen än det götiska i klassisk kostym. Detta syns redan i Rudbecks gärning. Första delen som kom 1679 utgår ifrån de kända grekiska och romerska skribenterna.¹² Med utgångspunkt från den grekiska mytologin kunde sedan Eddans norröna gudasaga introduceras för att i diktens form beskriva historiska händelser.¹³ Detta mönster följs hela boken igenom och visar att Rudbeck inte bara ville beskriva Sveriges forntid. Hans argumentation går ut på att den grekiska mytologin och den universella historien bara kan förstås genom det nordiska material som nu presenteras. Redan i andra delen från 1689 har nordisk mytologi kommit i första rummet, då både läsaren och författaren fått en bas att stå på när det gäller norrön mytologi och nordisk historia.¹⁴ Eddans mytologi presenteras nu först, och får sedan stöd av klassiska auktoriteter, Bibeln och andra källor. Bok tre, från 1698, och den ofullständiga *Olaus Rudbecks Atlantica* del fyra från 1702, följer sedan mönstret att göra norrönt material känt för den nationella och den internationella publiken i sitt – i Rudbecks tycke – rätta sammanhang.¹⁵

-
12. Fullständig titel: *Olf Rudbeks Atland eller Manheim. Dedan Japhetz afkomne, de förnämste Keyserlige och Kungelige Slechter ut till hela werlden, henne att styra, utgångne äro, så och desse efterföljande Folck utogade, nembligen Skyttar, Borbarn, Asar, Jettar, Giotar, Phryger, Trojaner, Amaizor, Traser, Lyber, Maurer, Tussar, Kaller, Kiempar, Kimrar, Saxer, Germen, Swear, Longobarder, Wandaler, Herular, Gepar, Tydskar, Anglar, Paiktar, Danar, Siökampar, och flera som i werker wisas skola.* Här används utgivningarna som Axel Nelson producerade 1937, 1939, 1947 och 1950 (Almqvist & Wiksells). Sidhänvisningarna följer alltså Nelsons respektive utgåva.
13. Om Rudbecks syn på mytologi som allegori, se också Malm, 1996, s. 85, eller Gunnar Erikssons *Atlanticans naturalhistoria*, 1998, s. 10.
14. Fullständig titel: *Olf Rudbecks Atland eller Manheims Andra deel Uti hwilken innehålles Solens, Månars och Jordennes Dyrkan, Sampt huruledes den aldraförst är begynt längst uppe uthi Sverige hoos Kimmi-boerne, och sedan uthspridd worden till största delen af heela werlden; Hwilket alt så wäl af the Fremmandes, som Wäre egnes Historier, isynnerheet af de Gamble och Underliga Gåtor, de der här till dagz aldrig warit af någon nått förklarande, bewijsadt warder. Och desutom att effter Solennes och Månars lopp, Åretz rätteste omfång här aldraförst achtad och utwäknad är, tilljika med monge andre märkelige ting, som alt här till legat fördolde.*
15. Fullständig titel: *Olf Rudbäcks Atlands Eller Manheims Tridie Del, uti hwilcken beskrifwes wåra Fäders äldsta Skrifter på Stenar, Böök och Näfwer, Och när de detta begynt att giöna. Sedan Gyllene Talets bemärkelse för hwart åhr, wåra himmels teckens ursprung och betydning, och huru de äro komne till the Greker och Latiner. De sex första Tiderna eller Åldrar efter Noe flod, och huru wåra Atlänningar första regements skapnad warit, hwad uttäg och krig äro skiedde under Satur eller Bore och under hans sons Jofurs eller Thors regemente, och om wåras Schyters, Pheniciers och Hamaisors uttäg under dem till Indo-Schytien och Phenicien, eller in i Canans- och Juda land, Förutan många artiga Gåtor uttydde, som här tills fördölde legat.*

Den bibliska kronologin förenades hos Olof Rudbeck med den antika historieskrivningen, som slutligen kopplades ihop med den gotiska historien. Diodorus Siculus hade i sin världshistoria *Bibliotheca* från 100 f.Kr. talat om kung Boreas folk hyperboréerna, vilka bodde i oceanen ovan Nordanvinden. Svenska forskare byggde vidare på denna tanke under 1600-talet. Johannes Bureus hade tidigt påtalat att det var den skandinaviska halvön som åsyftades, och Georg Stiernhielm hade redan på 1650-talet sammanfört den från Asien invandrade Oden som den historiska gestalt Snorri ansett honom vara, med den hedniska guden Oden från det mytologiska materialet.¹⁶ Då passade den för 1600-talets lärde så fascinerande hyperboréerlegenden in i pusslet. Hyperboréerna var för antikens författare det folk i norr där guden Apollon hade sitt ursprung. Oden blev för Stiernhielm identisk med Apollon, och Norden kunde då sammanföras med det grekiska arvet.¹⁷ Det var detta tankestråk som Rudbeck nu fullföljde. Gunnar Eriksson markerar i sin biografi över Rudbeck hur denne just med hjälp av Platons beskrivning av atlantisborna kunde förena de fredliga hyperboréerna med de mer krigiska goterna i en heltäckande historia.¹⁸

Rudbeck ville skriva en bok som höjde svenskarnas status, men inte genom att medvetet förvanska uppgifter. Sanningen är alltså ledstjärnan, men i ”niit till Fädernes landetz heder, och Sanningens upplysning i de gamla handlingar.”¹⁹ Han kritiserade exempelvis Johannes Magnus och andra tidigare skribenter, som bara brytt sig om kungar som gjort något märkvärdigt vare sig de varit överkonungar eller underkonungar, och därmed fått kungalängden fel.²⁰ Man kunde enligt hans åsikt först nu med det nordiska materialet tillgängligt harmonisera uppgifter, och ”med swårhet och stort arbete kunna utleta sanningen, och den enas skrifter genom dhen andras uplysa” för att nå en rätt historia.²¹ Men den främsta drivkraften ligger i att visa hur Sverige och Atlantis hänger ihop, att: ”intet uthaf en eller twå wåras

16. Stiernhielms *De Hyperboreis dissertatio* gavs ut i tryck av Johan Hadorph 1685. Eriksson, 2002, s. 266.

17. Lindroth, 1997a, s. 269. Nordström, 1934, s. 122.

18. Eriksson, 2002, s. 263–266, s. 270, s. 315.

19. Angående att Magnus Gariel De la Gardie skänkt manuskript till universitetet. Rudbeck, *Atlantican* del I, 1937 [1679] s. 130.

20. Se Rudbeck, *Atlantican* del III, 1947 [1698], s. 159.

21. Rudbeck, 1937 [1679] s. 484.

skriffter bekräfftar sanna wara utan thet genom många wåras, Norskas, Danskars, Isländares, Tyskars, Engelskas, Latiners och Grekers skrifter stadfäst.”²²

Disposition²³

Den första delen av *Atlantican* inleds med att författaren redovisar metoderna för hur man bör förstå gamla skrifter. De forntida författarna skrev i gåtor som inte alltid var lätta att förstå, men Rudbeck vill i sin bok visa hur alla folks olika berättelser egentligen är en och samma historia, där aktörer och händelser bara råkat få olika namn. Rudbeck anser att den bibliska skapelseberättelsen har sin exakta parallell i den isländska eddadikten *Völuspá*. Redan på den tionde sidan i verket identifieras den nordiske Bergelmer med den bibliska Noak, och syndaflo den är i Norden berättelsen om hur Ymers blod fyllde världen.²⁴ Efter detta första metodkapitel inleder Rudbeck sin stora uppgift: att göra åtskillnad mellan, och söka likheter bland, de olika folken. I tredje kapitlet börjar Sveriges ursprung klargöras på allvar. Befolkningen från Babel blev för stor att försörja. Eftersom folket inte brukade jorden kom fisken – som överlevt syndaflo den – att styra folkomflyttningarnas väg. Man vandrade upp över Ryssland längst floderna in i Sverige, och 200 år efter flo den hade Sverige en befolkning. Efter Europa befolkades Asien, Afrika och Amerika.²⁵

I fjärde kapitlet förklarar Rudbeck varför Sverige med sitt ljus och sin kyla var ett ypperligt val för Noaks söner, och i det följande bevisas Sveriges höga ålder. Därefter redovisar Rudbeck med hjälp av ortnamnen hur Sverige varit uppdelat i fem sveariken och två götariken. Platons uppgifter jämförs med skandinaviskt åkerbruk, och med hur krigsfolket organiserades. Även uppsvearnas makt att utnämna en överkonung som skapade lagen kompareras med Platons text. Även det åttonde kapitlet ägnas åt Atlantis uppbyggnad. Därefter går Rudbeck in på de hyperboreiska, eller de ”Yfwerborne Skythar”, som var av Bores ätt. Bore rådde över göter, finnar och i Qwenland. ”De Yfwerborne Swear, som herdska alla land” kallas i norska kungasagor ”Upswear”.²⁶ Dessa skyter levde sida vid sida med lappar. Rudbeck

22. Rudbeck, 1937 [1679], s. 181f.

23. För en mer utförlig disposition, se Eriksson, 2002, s. 279–496.

24. Se Rudbeck, 1937 [1679], s. 10.

25. Se Rudbeck, 1937 [1679], s. 37–45.

26. Rudbeck, 1937 [1679], s. 230–233.

ägnar stor möda åt att redovisa alla gamla namn på Sverige. Ibland kan en del av landet karaktärisera ett helt rike, såsom att norra delen hette Scyta ön vilket gjorde att Sverige hette Scythaheim. Ibland kunde ett folks namn stå för ett helt land. De Yfwerborne bodde enligt Rudbeck i mitten. Sverige hette därför Yfwerbornes ö. Götar-na bodde i väster, vilket gav Sverige namnet Göta ön. Ibland innebar namnet en karaktärsbeskrivning: Vargö kom sig av att vikingarna var som vargar.²⁷

Naturen var ett av skälen till att Noaks söner fastnade för Sverige, påpekar Rudbeck. Och de förutsättningar som miljön gav har enligt hans mening förvaltats väl av svenskarna. Platons öbor erövrade allt land runt sig: ”Sveriges stora Rike sträckte sig in i Africam, Asiam och heele Europam, altså seer man allestädens Folckens namn betyda underhafwande.”²⁸ I ytterligare kapitel redogörs för de nordiska guda- eller kunganamnen och deras grekiska motsvarigheter. De sista kapitlen ägnas åt tiden när den första lyckliga tiden gått över i trötta, äregirighet och högfärd. Guld- och silvertiden sträckte sig fram till 1656 efter skapelsen. Sedan tog Tor dunder och ljungeld i handen, vilket ledde till krig och örlig. Det är uttågens tid i kopparåldern, och kriget med greker och Trojas förstörelse avslutar det som Rudbeck kallar giödingzåldern, cirka 2 600 år efter skapelsen. Det är så långt fram i tiden som Rudbeck beskriver utvecklingen, även om han i sina kronologiska tabeller drar fram konungahusets genealogi till den samtida kung Karl XI.

Rudbeck avslutar första delen av sin *Atlantica* med runornas uppkomst, och framhåller hur logiska förfäderna var när de konstruerade alfabetet.²⁹ Därefter repeteras kronologin från den period som Rudbeck anser sig vara först i Sverige med att rätt berätta, tiden mellan Sveriges befolkande 200 år efter floden tills götarna inlett sina erövringskrig i världen. Enligt hans mening innebär detta tiden från stenålderstiden, som började 2 300 år före vår tideräkning, till järnålderns slut, som han placerade cirka 1 000 f.Kr.

27. Se Rudbeck, 1937 [1679], s. 324. Se titeln på första delen för hur många folk som kommit ur Sverige: förutom *Asar* och *Jettar* även *Trojaner*, *Amaizor*, *Kiempar* [latin *Cimbri*], *Saxer*, *Germen*, *Swear*, *Långobarder*, *Tjyskar*, *Danar*, *Stökampar* [latin *Sicambri*] och många fler.

28. Rudbeck, 1937 [1679], s. 385.

29. Enligt Rudbeck trodde folk förr att is var urämnet till allt eftersom det både smälter och växer snabbt, därför gjorde man ett alfabet med I som bas i alla bokstäver. Se Rudbeck, 1937 [1679], s. 540.

Sex år senare, redan 1685, påbörjades arbetet med *Atlantians* andra del. Motiveringen bakom denna del var att det uppkommit många frågor och en hel del kritik mot den första delen. Del två utkom tio år efter den första, och Rudbeck kände sig tvungen att återgå igenom varför: "Atlantz Öen är intet aff Platone updictat, ey heller är hon America, icke heller Africa, icke heller Canariae Öarna, icke heller försuncken, uthan hon är den samme som nu kallas Swevige."³⁰ Åter igen förklaras hur gåtor skall tydas i det andra kapitlet, och relationen mellan Sverige och Grekland får stort utrymme. Därefter redogör Rudbeck för förfädernas dyrkan av sol och måne, och hur jordbruket kommer igång. De sista kapitlen visar hur runstavar inrättas av kung Atle.³¹

1693 fick Rudbeck finansiellt stöd av kung Karl XI för att fortsätta att förhöja Sveriges status genom dess historia.³² Fem år senare låg hela tredje delen färdigtryckt, i vilken han på 700 sidor ytterligare fördjupar och förklarar uppgifterna i de två första delarna. Sin vana trogen går Rudbeck först igenom förutsättningarna för historiskrivningen genom en redovisning av de skrifter som finns tillgängliga. Sedan redogör han för runkalendrar och himmelstecken. Från det fjärde till det nionde kapitlet klargör Rudbeck hur hans tidsindelning ser ut, och rubrikerna avslöjar hans syn på guldålder, silverålder *et cetera*. Följande kapitel ägnas åt styrelseskicket, vilka dygder man höll högt i gamla tider, och varför män och kvinnor ägnade sig åt sjöröveri. Verket avslutas med Tor och hans manliga och kvinnliga krigares uttåg. Den sista delen av *Atlantian*, som påbörjades 1700, var tänkt att en gång för alla få ordning i den lite svävande kronologin.³³ Den stora branden år 1702 störde arbetet, och då Rudbeck se-

30. Rubrik kapitel ett i Rudbeck, *Atlantian* del II, 1939 [1689].

31. Se Rudbeck, 1939 [1689], s. 625. Just tideräkning var aktuell under denna tid, och Rudbecks föreslog att man skulle blåsa liv i den gamla götiska runkalendern. Senare föll istället var på den mer internationellt gångbara gregorianska tideräkningen. Eriksson, 2002, s. 613.

32. Totalt 800 daler silvermynt, Eriksson, 2002, s. 355.

33. Även om Rudbeck själv förändrar sitt kronologiska schema i de olika delarna av *Atlantian* kan man grovt dela in hans tidsordning i *Gyllene tiden* och *Silvertiden* fram till syndaflo den Anno Mundi 1 656, *Stenåldern* mellan 1 600 och 2 200 efter Skapelsen, när Odin/Orthin importerade säden, *Koppartiden* 2 200–2 400 efter Skapelsen, asarnas *Giödingzåldern* [latin *Heroica Aetas*, då giöding motsvarar halvgudar eller mänskliga hjältar upphöjda till gudar] när den krigiske Odin/Atin var kung från cirka 2 400 till Trojas fall 2 660 efter skapelsen, och slutligen *Järnåldern* fram till 3 000 år efter skapelsen, eller 1 000 f.Kr. Han berör även händelser senare i tiden, exempelvis under kung Odin/Auden 300 f.Kr.

nare samma år avled fanns det enbart 200 tryckta sidor som vittnar om hans ambitioner med denna del. Han inleder med den bibliska kronologin. Kapitel två skrevs aldrig, men tredje och fjärde kapitlet behandlar ånyo de uttåg som kungen Tor inledde, ett företag som enligt Rudbeck möjliggjordes av att svenskarna kom att få en flotta bestående av hela 360 000 man.³⁴

Försäljningen av verket var problematisk för Rudbeck. Han hade bara lyckats sälja 240 exemplar på tre år, och han beskyllde folk för att köpa ett enda exemplar för att sedan låna ut det till andra.³⁵ Ty *Atlantican* blev läst – och uppskattad. Den kom att få betydelse för svenskarnas självbild under lång tid framåt, och alla historieverk som skrevs under 1700-talet måste förhålla sig till Rudbecks tankar och vetenskapliga metoder. Även i övriga Europa lästes den.³⁶ Den andra och tredje delen motiverades av att vissa förtydliganden behövdes, som reaktion på kritik och frågor. Det fanns alltså samtida kritiker som ville bemöta Rudbeck. Men som Eriksson visar var inte Rudbecks vetenskapliga verk ifrågasatt från grunden. Det som kritiseras var oftast de enskilda tolkningarna han förde fram, inte metoderna han använde eller hans argumentationsteknik. I Sverige planerade man från Antikvitetskollegiets håll att skriva en felkatalog över verkets etymologi, och i Danmark funderade sagaforskaren Árni Magnússon på att skriva en polemisk skrift.³⁷ Det blev dock ingenting av någondera. Men i Tyskland satte G. W. Leibniz sina åsikter på pränt. De hundra år efter Babels torn som Rudbeck lämnat obeskrivna hade enligt Leibniz utspelat sig på den europeiska kontinenten istället. De första folken i denna del av världen gick över Tyskland, och germanerna kom således från tysk mark.³⁸

34. Att Sverige hade en mäktigt flotta utläste Rudbeck av att det i eddan talas om hus med 450 dörrar (eg. 540) som 800 man kan gå igenom tillsammans. Detta handlar enligt Rudbeck egentligen om invikar i Sverige. Om det finns 450 naturliga hamnar, och om varje hamn klarade 800 krigsmän samtidigt fanns det 360 000 krigsmän. Om varje båt hade 36 män (12 som rodde, 12 som bar sköld, 12 med bågar) blev det 22 skepp i varje hamn. Rudbeck, 1947 [1698], s. 324ff., och *Atlantican* del IV, 1950 [1702], s. 141f.

35. Eriksson, 2002, s. 355f.

36. En 200 sidor lång tysk recension trycktes år 1690. Eriksson, 2002, s. 351–356. Delar av *Atlantican* behandlades också i det engelska Royal Society. Kidd, 1999, s. 221. Se också Henningsens diskussion om Rudbecks intellektuella ansvar för att en ”nordism”, liknande en pangermanism eller en panslavism växte fram. Henningsen, 1997a.

37. Eriksson, 2002, s. 351, s. 430.

38. Se även Axel Nelson, efterskrift Rudbeck, 1947 [1698] s. 753 och Eriksson, 2002 s. 428 om hur Leibniz hade ifrågasatt de isländska sagorna.

Rudbeck försvarade högljutt sina åsikter om de ifrågasattes. När Olof Verelius och Johannes Schefferus hade sitt gräl om Uppsalas ålder hade universitetskanslern, till Verelius stora förtret, utfärdat förbud mot fortsatt debatt mitt i stridens hetta. Rudbeck var också upprörd över kanslerns ingripande, eftersom Verelius försvar också inbegrep hans kommande arbete i *Atlantican*. Visserligen var det viktigt att fasaden utåt hölls intakt i de vetenskapliga diskussionerna. Men om lärda i andra länder fick stöd för sin uppfattning att Sveriges historia inte var så överskådlig, och framför allt inte så gammal, så blev Sveriges rykte skamfilat enligt hans mening. Rudbeck blev också upprörd när Johannes Messenius *Scandia illustrata* (Det förhärligade Skandinavien) skulle tryckas.³⁹ När den väl skulle komma till trycket år 1700 med Perinskiölds hjälp försökte Olof Rudbeck hindra detta med argumentet att verket var förlegat.⁴⁰ Messenius hade daterat Uppsala tempel till tiden runt Kristi födelse, vilket motsade *Atlanticans* rön.⁴¹ Av samma skäl var Rudbeck inblandad i ett försök att 1698 hindra en disputation där Uppsalatemplets ålder diskuterades, genom att helt enkelt låsa dörren. Rudbeck tyckte att man vanärade Sverige om man misstrodde hans *Atlantica*.⁴²

”En arkeologisk anatom”

Grunden för all historieskrivning under tidigmodern tid var texter, och metoderna man använde var textkritiska. Men det som karaktäriserade Rudbeck mer än något annat var hans naturvetenskapliga bakgrund. Gunnar Eriksson visar hur detta fick effekt även i fornforskningen. Rudbeck ansåg att man kunde skriva historia med hjälp av; *i*) muntliga traditioner, *ii*) skrivna historier, *iii*) den geografiska omvärlden, *iv*) ortens namn och natur, *v*) landets bebyggelse och ru-

39. Eftersom Messenius skrev verket efter att ha blivit dömd för lands- och Gudsförräderi år 1616 kunde det inte tryckas tidigare, men flera av de lärde hade ändå läst det i manusform. Som Eriksson påpekar hade Rudbecks far varit inblandad i de hetsiga bräken med Messenius vid denna tid, vilket säkert påverkat Rudbecks inställning till verkets upphovsman. Eriksson, 2002, s. 18.

40. Peringskiöld hade tagit över Antikvitetsarkivet efter Hadorphs död, och hade varit Rudbecks vän innan de blev osams över runtolkningar. Lindroth, 1997a, s. 264f. Se även Gödel, 1897, s. 216, Schück, 1932, s. 109, och Eriksson, 2002, s. 608.

41. Messenius ansåg att Oden hade byggt Sigtuna med Troja som förebild cirka 20 f.Kr. Se Löw, 1908, s. 113f., s. 155.

42. Se Eriksson, 2002, s. 608–612, om disputationen, som genomfördes efter att deltagarna brutit sig in i salen.

iner, samt *vi*) runstenar. Det som enligt hans mening kunde berätta historien mer än någonting annat är sägner (*traditioner*). De svenska sägnerna är bevarade eftersom svenskarna alltid styrt sig själva, och har fått sin skriftliga form i sagan (*historia*). Men också den konkreta miljön och dess effekter på ortnamn, seder och byggnadssätten var väsentliga delar i pusslet.⁴³

Rudbeck arbetade också som byggmästare. Han påtalar i slutet av *Atlantican* första del att historieskrivningen är att jämföra just med ett husbygge. Texterna blir då väggar och tak. Här kan man göra språkvetenskapliga studier för att pryda och färgsätta dessa väggar. Men Rudbeck ansåg att etymologi, liksom färgen på väggen i ett hus, ofta är en smaksak, så det är här man kan utsättas för kritik. Rudbeck själv satte alltså istället mycket av sin tilltro till den natur som bildar grunden till huset.⁴⁴ Som Eriksson visar är det i denna modell som Rudbecks naturvetenskapliga empiriska bas som läkare och botaniker syns. Geografen, och de bofastas seder, hjälper främst till att lokalisera ett område. Sedan kan skrifterna med dess gåtfulla innebörd bygga upp historieskrivningen.⁴⁵ Naturen *visar* Atlantis, och texterna *förklarar* Atlantis.

I den tidigmoderna byråkratiseringsprocess som Sverige befann sig i vid denna tid ville rikets styrelse kartlägga sitt land. Det stora intresset för naturen och ortbeskrivning under 1600-talet fick också effekt i stormaktstidens fornforskning. Som det ofta har påpekats inleddes Rudbecks arbete med *Atlantican* genom att han ritade en karta för att hjälpa vännen Verelius i dennes arbete med de isländska sagorna. Som Eriksson har visat var 44 av de 102 indicier som Rudbeck återopade för att fastställa att Sverige verkligen var Atlantis topografiska.⁴⁶ Rudbeck använde sig också av för tiden nya vetenskapliga metoder och material. Som medicinare var han inte rädd för att utöver de traditionella litterära uppgifterna inkludera materiella fornlämningar. Jorden skapades 4000 f.Kr., och floden inträffade 1 600 år efter Skapelsen. Att tidsbestämma just skapelsen var en viktig fråga, och flera vetenskapare utgick från de beräkningar som irländaren Ja-

43. Se Rudbeck, 1937 [1679], s. 7, s. 78. Se Malm, 1996, s. 77 och Eriksson, 2002, s. 283.

44. Se Rudbeck, 1937 [1679], s. 7, s. 14 och s. 560. Se Eriksson, 2002, s. 337.

45. Eriksson, 2002, s. 500.

46. Eriksson, 2002, s. 299. Jensen, 2002, s. 248.

mes Ussher kommit fram till i mitten av 1600-talet.⁴⁷ Det tog hundra år mellan floden och byggandet av Babels torn, och med avancerade matematiska beräkningar över hur länge folk levde, i vilken ålder de gifte sig, och hur många barn de fick kommer Rudbeck fram till att befolkningen då bestod av exakt 44 288 personer.⁴⁸

Arkeologiska fynd uppstod enligt hans mening på svensk mark med syndafloden, vilket hjälpte till i dateringen. Uppsalas ålder bevisades genom att författaren med egna experiment visade att jorden förändrar färg när den får ligga ostörd. Jordens svarta mylla visade då när gravhögar och runstenar var satta i jorden: ”Ty här bedrages ingen af Skrifwarens Penna, Tryckiarens bookstaf och swarta, eller Histories-Skriventernas Troheet, eller någon falsk Beroso; ty dhetta wisar Naturen sielf och står än hwar och en i dhenne dagh att profwa.”⁴⁹ Eriksson beskriver Rudbeck som en ”arkeologisk anatom”.⁵⁰ Tonvikten torde ligga på det sista ordet. Det vanligaste vetenskapliga materialet i tiden var dock fortfarande texter, och textkritiken den viktigaste metoden. Inte all naturvetenskaplig metod uppskattades av samtidens lärde. I grälet mellan Verelius och Schefferus hade Verelius påpekat att Olof Rudbeck vid utgrävningar i Gamla Uppsala funnit över 600 gravar med 3 700 år gamla ben. Schefferus avfärdade detta med ett textargument: Snorri berättade att man började gravlägga i hög vid Odens tid, och Oden var samtida med Kristus.⁵¹

Rudbeck och sagorna

Olof Verelius och andra fornforskare menade under 1600-talet att föregångarna hade undvikit att se bakåt i tiden, vilket medfört att alltför mycket kunskap hade fallit i glömska. Det ansågs nu mindre ärofullt för landet att mycket av det gamla hade försvunnit. För att se

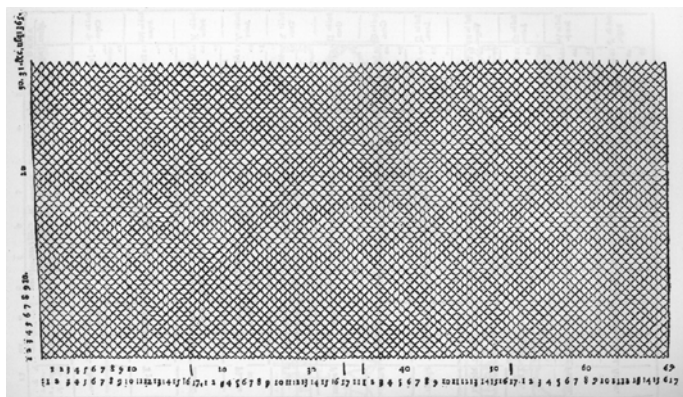
47. Räkningen utgick från Psaltaren i Gamla Testamentet, och Petri ur Nya Testamentet där en dag för Gud sades vara 1 000 år. Förutom året 4004 f.Kr. kunde skapelsen till och med tidfästas till dagen, ett förslag var den 23 oktober. Floden beräknades till 2349 f.Kr. och den planerade undergången brukade räknas antingen till den egna tiden, eller till år 2000 e.Kr. Liedman, 1998, s. 91, och Kidd, 1999, s. 19, 35.

48. Rudbeck, 1937 [1679], s. 29, 34–37.

49. Rudbeck, 1937 [1679], s. 91.

50. Eriksson, 2002, s. 297.

51. Även Verelius hade haft en arkeologisk utgrävning 1663 när han ville undersöka Snorris uppgifter om att bränneåldern föregått högåldern som begravningsätten. Se Jensen, 2002, s. 264, och 1999, s. 157, och Verelius, 1664, s. 81. Annerstedt, 1891.

Rudbecks metoder och material varierar. Matematiska beräkningar i relation till solens gång – i mytologiserade berättelser om Disa – var för Rudbeck ett exempel på hur göterna räknade årets gång, inklusive skottår. Disa klädde sig enligt traditionen i ett nät, som enligt Rudbeck var 69 maskar brett. Året beräknades ha 360 dagar. 360 delat med 69 ger 5 dagar. Då blir 15 delar över. Fyrdubblas 15 delar leder detta till skottår vart 4:e år. Rudbeck, *Atlantican* II, 1939 [1689], s. 183.

Sverige i sin rätta glans kunde man inte bara efterapa nymodigheter. Man måste också ha det förflutna med i bilden:

[T]he förra tjidars handlingar och bedrifter komne i förakt och glömska; thär medh äre the gamble och alwarsame seder af-lagde: På thet wijset är thet märkeliga våra förfäders tungomål ödelagt. Och hafwer thenna wanwyrdnat dragit itt mörker över alla gamla saker: så at man ur mächta lijtet weet theraf: bekymbrar sig icke heller therom; uthan gapar hellre efter thet som nytt är.⁵²

Sagorna kunde vara till hjälp genom att påminna om den viktiga historien. Även Rudbecks verk utgår från denna åsikt, och han använde flertalet isländska sagor för att visa Sveriges äldsta historia. I den första delen av *Atlantican* är det antika författare som jämförs med isländska sagor, svenska lagar, medeltida skribenter och samtida forskare samt samtida naturföreteelser.

Bland den norröna litteratur som Rudbeck brukat finns Resenius tryckta version av den prosaiska Eddan. Denna jämförde Rudbeck med manuskriptet som De la Gardie fått med sig från Danmark 1652, den så kallade Uppsalaeddan. Han gör alltså självständiga tolkningar

52. Verelius, 1666, dedikation till Magnus Gabriel De la Gardie.

gentemot Resenius. Rudbeck gjorde också jämförande beskrivningar av *Snorro Sturlusons crönika*, det vill säga Peder Claussøns *Snorre Sturlesøns Norske Kongers Chronica*. Vdsat paa Danske från Köpenhamn 1633 och *Norska KonungaSagor*, den svenska sammanfattande översättningen av Snorris *Heimskringla* som Jón Rúgmann gjort i *Norlandz Chrönika och Beskriffning* 1670.⁵³ Rudbeck botaniserade bland de manuskript och pappersavskrifter som fanns i Sverige. Han använde översättningar och sammanställningar som han gjort själv, eller som Antikvitetskollegiets assessorer, translatorer och troligen även studenter gjort.⁵⁴ De översättningar som Olof Verelius gjorde användes i hög grad av Rudbeck.⁵⁵ Här finns också fornaldarsagan *Úlfs saga Uggasonar (ok Arius)* liksom *Vilkina saga (Piðreks saga)*, *Trójumanna saga* och inte minst Ywar saga, det vill säga *Yngvars saga víðförla* om den svenske vikingen Ingvar.⁵⁶

Islänningasagorna var enligt Else Mundal inte så uppmärksammade i Rudbecks samtid eftersom de behandlar lokala konflikter på Island. Dessutom handlar de om tidig medeltid, som då låg för långt fram i tiden för att vara intressanta för det syfte 1600-talets forskare hade.⁵⁷ Men även islänningasagor, som *Grettis saga Ásmundarsonar*, finns faktiskt med bland uppgiftsgivarna för Rudbeck som referenser för fäderneslandets forna tillstånd.⁵⁸

Rudbeck själv ombesörjde att några av sagorna från ”antiqua lingua norvegica in latinum translata”.⁵⁹ Rudbeck hade alltså ambitionen att sprida sagorna på andra sätt än att bara referera till dem i sitt his-

53. I *Atlantican* finns även referenser till konungasagorna *Ólafssaga*, *Ólafs saga Tryggvasonar*, till de danska kungarna i *Knytilinga saga*, liksom biskopsbeskrivningen i *Thómas saga erkbiskups*.

54. Systersonen Petter Salan hade också hjälpt Olof Rudbeck i dennes arbete, bland annat med *Úlfs saga Uggasonar* och sammandrag av andra sagor. Grape, 1914, s. 210f.

55. Andra tryckta sagor är *Egils saga einbenda* i översättning av Petter Salan. *Þorsteins saga Víkingssonar*, översatt av Verelius son Jakob Reenhielm, användes av Rudbeck i den första delen av *Atlantican*, och kom i tryckt skick (1680) när den andra delen sammanställdes. Till den tredje delen hade Guðmundur Ólafsson kommit ut med en svensk översättning av *Sturlaugs saga starfsama* (1694).

56. Fornaldarsagan *Úlfs saga Uggasonar* och *Yngvars saga víðförla* om den svenske vikingen Ingvars resor i österled på 1000-talet. Fornaldarsagorna *Þorsteins saga Víkingssonar* om släkten kring Friðþjófr hin fræknas och dess fejder, *Sturlaugs saga starfsama* om Sturlaugs fader Göngu-Hrólfr från Norge, och hans resor i Sverige, Bjarmaland och Hundingaland.

57. Mundal, 1977, s. 17.

58. T.ex. Rudbeck, 1937 [1679], s. 154 eller s. 347 (Grettla/Grettes saga), Rudbeck, 1947 [1698], s. 310 (*Þorfinns saga Karlsefnis*, d.v.s. *Eiríks saga rauða*).

59. Forntidssagorna *Sagan af Hiedine og Hogna*. *Historia duorum regum Hedini et Hugonis*,

torieverk, vilket visar hur viktigt det var att presentera materialet för en svensk – och internationell – publik.

Fornaldarsagorna och konungasagorna visade enligt Rudbeck att göterna var ett föredöme när det gällde höga dygder. Innehållsmässigt använder Rudbeck främst mytologiska inslag från eddorna och personhistorik från sagor för att beskriva historiska förlopp, liksom uppgifter om seder och bruk. Ort- och personnamn hämtas ur forntidssagorna, liksom ur Snorris samling av konungasagor:⁶⁰

Oc war detta hoos våre Fäder uti algement bruk, ja i några 1000 åhr alt in till desse tijder at gifwa Konungar och Drotningar namn aff deras serdeles gierningar [...]. Wäderhatt blef K. Erik A.C. 890 kallat, effter han fick wind åt sig eller sina Siömän, när han dem utsände, djt han wände sin hatt. Sköt Konung bleff K. Olof A.C. 980 kallat för det han bars fram för Krijghären uti en annan skiöt, effter han så ljten war. Bröte blef Amund kallat A. C. 560 för det han först bröt wägarna genom skogarna. Trätilia bleff Olof A. Ch. 620 kallat, för det han tälgde träna, oc rögde up Wermeland.⁶¹

För att beskriva göternas uttåg när och fjärran, exempelvis till forntidens Troja, använde Rudbeck *Trójumanna saga*. *Porfinns saga karlsefnis* (*Eiriks saga rauða*) anlitas för att utröna hur islänningarna tagit sig till den för Rudbecks samtid relativt nya kontinenten Amerika.⁶² Sederna i islänningasagorna från vikingarnas tid får illustrera Sverige 1 000 år före Kristi födelse. Det gäller också samtidssagor som *Sturlunga saga*, som egentligen utspelar sig bland hövdingarna på Island på 1100- och 1200-talet.⁶³

Rudbeck ville täcka in historien från Sveriges första befolkning till göternas uppmärksammade krig på kontinenten. Detta gjorde han

Soguna af Eigle og Asmunde fostbradum. Hic incipit historia Egilli & Asmundi fratrum foederatorum, Historia Ketill Hængii et Grimonis Sagan af Orvar Odde syne Gryms Lodinkinn, samt Sagan af Porsteine Wijkings syne. Hoc est Torstani, Wikingi filii, historia (alla utgivna 1697).

60. Ex. riddarsagan *Samsons saga fagra* om rundabordsriddaren kung Arthurs son, och forntids-sagan *Frithjofs saga hins frækna* om en forntida norsk hjälte och hans kärlek till Ingibjörg. T.ex. Rudbeck, 1947 [1698], s. 244 (Frithiofs saga), s. 366 (Samsons saga).

61. Rudbeck, 1939 [1689], s. 596.

62. Även Sveriges ambassadör i Paris, holländaren Hugo Grotius, hävdade i *De origine gentium Americanarum* (1643) att nordmännen funnit Amerika, så åsikten var inte ovanlig på 1600-talet. Kidd, 1999, s. 15.

63. T.ex. Rudbeck, 1950 [1702], s. 108.

med hjälp av sagor som uttryckligen behandlade tiden efter Kristi födelse, till och med 1000-, 1100-, och 1200-talen. Detta var inget större problem för honom. Sagorna täckte enligt hans mening utan problem in tiden från Noaks tid till Trojas förstörelse och asarnas tid under Alexander den stores levnad. Detta trots att Rudbeck klargjorde att en saga som Hervara var ”på vårt äldsta Språk något efter Christi tijd är skrifwin” och att seden att ge konungarna sina smeknamn låg närmare det vi idag kallar vikingatiden, som citatet ovan visar: ”Wäderhatt blef K. Erik A.C. 890 kallat, effter han fick wind åt sig eller sina Siömän, när han dem utsände, djt han wände sin hatt.”⁶⁴ Även om vikingatid är frånvarande hos Rudbeck är den alltså närvarande ändå. Historier om konungars styrelse, rövarfärder till sjöss, dygderna hos de gamla kommer fram med hjälp av sagor som av Rudbeck själv identifierades som skrivna under kristen tid.

Karen Skovgaard-Petersen kritiserar renässansens vetenskapliga verksamhet utifrån dess patriotiska syfte. Hon menar att man var så pass okritisk mot materialet att förfalskningar tilläts förekomma.⁶⁵ Även Rudbeck kom att använda sig av en förfalskning: *Hialmars och Ramers saga med Lucas Halpaps uttolkning* (1690). Enligt Rudbecks mening var det ”en obotelig Skada att det war alt sönder, och allenast blan och stycken af en stor förkommen bok.”⁶⁶ Översättningen av *Hialmars och Ramers saga* var en förfalskning som presenterades av Uppsalastudenten Halpap. Den sades vara en helsvensk produkt, förbluffande nog skriven med runskrift. Svenskarna hade länge hoppats på att hitta längre stycken av litteratur på runskrift, och när Halpap presenterade åtta fragmentariska blad av en saga var intresset stort. Dansken Otto Sperling tvivlade visserligen på att en saga i fragment kunde vara så sammanhängande som Hjalmarsagan faktiskt var, men för svenska forskare var fyndet alltför viktigt för att åsidosättas på så enkla grunder, och Hjalmars saga dröjde kvar länge inom svensk forskning.⁶⁷ När Hadorph ville köpa manuskriptet av Halpap väg-

64. Rudbeck, 1939 [1689], s. 373, s. 596.

65. Skovgaard-Petersen, 1993, s. 117ff.

66. Rudbeck, 1947 [1698], s. 368.

67. Se Vilhelm Gödel, ”Hjalmar och Hramers saga. Ett litterärt falsarium från 1690”, *Svenska fornminnesföreningens tidskrift*, 1896. Innehållsmässigt passar Hjalmarsagan bra eftersom den visar vad samtiden önskade av en saga: beskrivning av våldsamma slag, äktenskapsseder, hjältar, envige och en diskussion om trolldom (även om just trolldomssången passande nog saknades i Halpaps fragment).

rade denne. Det gick så långt att Hadorph i en anmälan till kansli-presidenten Bengt Oxenstierna hänvisade till Fornvårdsplakatet, och så småningom fick Johan Peringskiöld i sin roll som riksantikvarie ta över Hjalmar's saga.⁶⁸ Skälet till att det inte finns fler runmanuskript skyller Rudbeck på Olof Skötkonung; när denne år 1001 förstod att det var runbokstäverna som var orsak till att den nyligen införda kristendomen inte fick fäste, sammankallade han riksdagen och rådgjorde med rikets ständer om att förstöra alla runor. Efter att samtliga böcker hade bränts bredde äntligen den kristna läran ut sig.⁶⁹

Man var med andra ord relativt okritisk när det gällde sagorna på 1600-talet. Else Mundal talar om att "[e]in særleg ukritisk kjeldebruk finn ein mellom svenske historikarar", med åberopande av just Olof Verelius sagautgåvor och Rudbecks spekulationer i *Atlantican*.⁷⁰ Detta stämmer egentligen inte riktigt då just svenska historiker och sagaforskare inte skilde sig mycket från andra under denna tid.⁷¹ Mundal jämför Rudbeck med Árni Magnússon, vars skarpa inställning till sagorna dock inte alls var dominerade under 1600-talets slut. Vad Mundal dessutom tycks glömma bort är att Rudbeck var en vetenskapsman av sin tid, och hade som sådan metodologiska övertyganden. Rudbeck diskuterar redan i första kapitlet i sin *Atlantica* hur man ska behandla gamla skrifter: "Sagorna, hwilka ofta uti senare tijder, antingen genom afwund förwärras, eller hycklande förblommeras, eller igenom sådana, som the gambles sätt, och bokstäfwer till at skrifwa, ey förstå, rätt afskrifwas."⁷²

68. Sagan trycktes med en isländsk och latinsk översättning av Peringskiöld under namnet *Historia Hialmari regis Biarmlandie afque Thulemarkie* 1710 (där även den saknade trollsången redovisas). Hjalmar's saga fortsatte att anses som en svensk saga i över sjuttio år innan inhemska forskare började ifrågasätta dess äkthet. Eric Benzelius d.y. gjorde detta 1762 i *Utkast till svenska folkets historia*, men han fick mothugg av Erik Julius Björner. Denne kunde acceptera att sagan inte liknade de övriga isländska sagorna, men dess likhet med svenska runstenar vägrade över. Gödel, 1896, s. 140.

69. Se Rudbeck, 1947 [1698], s. 12.

70. Mundal, 1977, s. 12.

71. Jämför detta med hur forntidssagorna och kungasagorna användes när danska riksantikvarien Thomas Bartholin 1689 skrev *Antiquitatum Danicarum de causis contemptae a Danis adhuc gentilibus mortis libris tres ex vestustis condicibus et monumentis hactenus ineditis congesti* (Tre böcker danska antikviteter om orsakerna till dödsföraktet hos danskarna medan de var hedningar, samlat av gamla, hittills outgivna handskrifter och minnesmärken) där bland annat Eddan var underlag. Boken fick genomslag också i Sverige, och dödsföraktet hos förfäderna kom att ses som en bra och hedersam egenskap. Se Malm, 1996, s. 2, s. 61–67, där Malm påtalar hur förfädernas vilda raseri och förakt för döden har kommit att tillskrivas just vikingatiden.

72. Rudbeck, 1937 [1679], s. 8.

Sagorna var svåra att förstå, dels på grund av sättet de skrevs, dels för att man hade ändrat berättelsen under tidens gång.

Rudbeck beklagar att Olof Skötkonung brände de sagor som skrivits i Sverige: ”Hwad *Sagorna* anbelangar, så måste wi bekänna dem fåå hos oss finnas”, säger Rudbeck.⁷³ Men med tanke på det internationella anseendet kunde Rudbeck anse det lämpligt att beskriva svenskarnas förträfflighet genom att använda sagor, trots att de plitats ner på annan ort. De inhemska historierna hade annars kunnat uppfattas som skrävel.⁷⁴ Rudbeck använde dessutom ett kronologiskt kriterium för källornas trovärdighet: ”[J]u äldre skrift man in til sin tijd finner, ju bättre.”⁷⁵ Man hade stor tilltro till muntlig sägen under 1600-talet, speciellt i diktens form som gjorde det lättare för människor att minnas rätt. Men på vägen mellan händelsen och skriften som berättar om densamma kan mycket hända. Då skulle en analys av stilen och framställningsformen hjälpa till. Var den naiv ansågs den vara trovärdig. Samma princip gällde för sagorna som för runorna och ruiner. Om de var enkla, ansågs de vara äldre.⁷⁶

På samma gång var det äldsta också det svåraste att förstå, menade Rudbeck, därför hade grekerna missförstått de gamla nordbornas mytologier. De hade varken kvar det rätta språket eller de ursprungliga nordiska omgivningarna att relatera till. Liksom norröna material kunde hjälpa språkforskningen kunde då en etymologisk metod hjälpa historieskrivningen.⁷⁷ Skaldernas omskrivningar i de norröna dikterna – *kenningar* – hade stor betydelse för Rudbecks kritiska metod. Att Platon talade om elefanter var i det perspektivet inget problem för Rudbeck. I fornnordiskt skaldebruk byttes orden ofta ut, och då betyder elefant givetvis ulv.⁷⁸ I andra delen av *Atlanticans* andra kapitel: ”Huru de gamble Scribenter fordom de sanferdige och wisse Gudars och Konungarnas bedriffter hafwa genom förblomera-de gåtor och dichter beskriwitt, och huru de swårigen eller intet rå-

73. Rudbeck, 1937 [1679], s. 14.

74. Se Rudbeck, 1937 [1679], s. 14, och 1947 [1698], s. 12.

75. Rudbeck, 1937 [1679], s. 8.

76. Rudbeck trodde exempelvis felaktigt att 16-raders futharken var äldre än alfabetet med 24 tecken, eftersom den har färre antal bokstäver. Eriksson, 2002, s. 332.

77. Se Rudbeck, 1937 [1679], s. 184. Se Malm, 1996, s. 83. Ett ordhistoriskt exempel är att grekernas Herakles har sitt namn från att han var härklädd enligt nordiskt språk: *Hera* – ”här”, *kles* – ”klädd”, dvs. klädd som krigare. Exemplet tas också upp av Eriksson, 2002, s. 325.

78. Se Rudbeck, 1937 [1679], s. 184, se också Eriksson, 2002, s. 310.

kat uppå deras uttydningar, och huru man skal dem rätt igenfinna” talar Rudbeck om forntiden som *tempus Mythologicum* – gåtetiden.⁷⁹ Rudbeck var inte bokstavstroende utan använde en allegorisk tolkning för att nå en historisk förklaring. Det dunkla behöver bara tolkas rätt för att man skulle kunna nå vad som verkligen skett: i *Grímnismál* i den poetiska Eddan talas det om Valhalls många dörrar, som 800 einherjar kan gå igenom tillsammans. Dörrarna blir för Rudbeck en liknelse för alla naturliga hamnar i Sverige, stora nog att få plats med 800 krigsmän samtidigt.⁸⁰

Rudbeck ville nå kärnan i varje skildring. Det var enligt hans mening så nära sanningen man kunde komma. Som Eriksson påpekar ansågs man inte kunna nå ända fram eftersom Guds fullständiga mening var dold för människan.⁸¹ Ju fler beskrivningar om samma sak som finns desto bättre, ansåg Rudbeck. Sedan harmoniseras dessa berättelser med varandra och med andra källor, exempelvis lagar, ristade stenar, seder och bruk som överlevt i ett land sedan gammalt. Om det uppstår motsägelser kan detta tillskrivas att fel har uppstått i förmedlingen, eller att omständigheterna runt händelsen omformulerats av diktaren. När Rudbeck fick kritik för att han tolkat fram flera saker ur en och samma myt, försvarade han sig med att myten haft olika innebörd i olika tider.⁸²

Ju fler beskrivningar som fanns tillgängliga desto bättre. Men helst skulle bara vissa skärningspunkter mellan källorna vara gemensamma, annars fanns risken att det ena texten var en avskrivning av den andra.⁸³ Här anas det som kom att kallas beroendekritik i modern historievetenskap. Men även de gamle som skapat berättelsen från första början kunde ta fel enligt Rudbeck: Eddan blandade ihop människans och kungarnas skapelse med gudarnas.⁸⁴ Rudbeck var av den åsikten att alla gudar i den norröna mytologin var människor som upphöjts till gudomligheter, och hade skapat den avgudatro som förstörde Noaks rena religion. Dessutom kunde den som

79. Rudbeck, 1939 [1689], rubrik s. 29, s. 31.

80. Rudbeck, 1947 [1698], s. 324ff., och 1950 [1702], s. 142f. Einherjarna (av isl. *einheri*, plur. *einherjar*) hade dött i strid, och kom därför till dödsriket Valhall.

81. Eriksson, 2002, s. 282.

82. Se förord, Rudbeck, 1947 [1698]. Se också Eriksson, 2002, s. 431.

83. Se Rudbeck, 1937 [1679], s. 12.

84. Se Rudbeck, 1937 [1679], s. 339. Jämför Snorris företal till den prosaiska Eddan, där han hävdar euhemerism, dvs att guden man dyrkat egentligen varit en människa.

har samlat in berättelserna i efterhand ha haft fel. Rudbeck fastslår att Saxo Grammaticus hade haft en äldre och mer fullständig version till hands än både Sämunds och Snorris Edda. Sämunder hette enligt Rudbeck inte ens Sämunder – han hette Frode den Wise.⁸⁵ Istället fanns en nu försvunnen edda skriven av Semnon, vars namn tillskrivits den så kallade Sämund.⁸⁶ Rudbeck använde sig gärna av Snorri Sturlusons berättelser, men även Snorri kunde enligt hans mening vara svår att handskas med. Han var bedragen av senare lärda när han kallade Sverige för Mindre Skytien, dessutom hade han missförstått: ”Snorro som hafwer sammandragit af äldsta Skalderna denna book som kallas Edda, han wiisar här som många annorstädes att han intet hafwer fattat alltid rätt våras mythologier och sielfwa Skalderna.”⁸⁷ Islänningarna som överförde många av svenskarnas historier till sin ö ”hafwa intet i alt fattat våra Gåtors och Liknelser förstånd.”⁸⁸ Men också Rudbecks samtida kollegor orsakade problem för honom. Han jämför Uppsalaeddans manuskript med Resenius tryckta version, och anklagar Resenius för felaktigheter. Islänningarna som hjälpte Resenius i Köpenhamn fick exempelvis fel växtnamn då trädet som det var frågan om inte fanns på Island: ”[D]erföre måste jag något grundeligen underwiisa den Gunstlige Läsaren af våra egnas Skalder, mythologier och sagor.”⁸⁹

Styrelseskicket för de fria männen och kvinnorna

Att svenska staten enligt Rudbecks tolkning var väldigt gammal har redan konstaterats, liksom vilka källkritiska överväganden han gjorde rörande sagan. Nu vill jag närmare undersöka Rudbecks uppfattning om de gamla göterna. Följande avsnitt kommer därför att behandla *Atlantican* för att se vad författaren lade vikt vid i sin beskrivning av göternas gamla land och dess ordning.

För Rudbeck stod det klart att Gud låtit förfäderna vara ett stort folk, ett folk som därtill erövrat världen. Han menade även att mycket av detta fanns kvar i hans egen tid. De kungliga skyterna – 1600-talets svenskar – var fortfarande ett fritt folk. Detta syntes exempelvis genom att bön-

85. Isl. *fróðr* – ”lärdd”.

86. Rudbeck, 1947 [1698], s. 83ff.

87. Se Rudbeck, 1937 [1679], s. 278, citat s. 338.

88. Rudbeck, 1947 [1698], s. 139, s. 588.

89. Rudbeck, 1937 [1679], s. 126, citat s. 339, och Rudbeck, 1939 [1689], s. 248.

derna hade plats i riksdagen, till skillnad från andra kungarikerna där man aldrig haft allmogen i styret, eller valt att ta bort ständerna till förmån för envælde.⁹⁰ Rudbeck har en tankegång i *Atlantican* om hur kungen representerar de tre dygderna som lärare, försvarare och försörjare för folket. Han ska vara gudfruktig, rättrådig och en modig krigsman till sjöss och på land. Det började med att kungasöner delade på makten genom att värna landet, att hålla lagen helig och att offra. Idealitet var att dessa tre dygder skulle samlas i en kung.⁹¹ Med Rudbecks ord: ”Lycksalighet, att en Konung och des Undersåte äro en Kropp, Lijf, och Anda, att Hufwudet intet will den ringaste Lems skada, och twert emot.”⁹² Uppsvearna hade makten att utse en överkonung, men inom valförandet skulle det finnas utrymme för arvsrätt. Så länge det fanns en lämplig person av kungligt blod – alltså inom adeln – skulle man välja honom. För att undvika ett oinskränkt styre fanns tinget, där kungens kraft kom från hans rådmän och från lagmän från varje landskap.⁹³ Rudbeck markerar att de lagar som skapades runt 800 f.Kr. fortfarande fanns kvar på 1600-talet, till exempel att man inte kunde slå någon ostraffat.⁹⁴ Även kvinnorna var friare i Sverige, enligt Rudbeck:

Sedan är det ock betänkeligit och intet utan Guds försyn, at i hela werlden så äro mästedelen Qwinfolcken såsom trälär: sedan stå alla regementer antingen hoos Konungen allena eller hos Förstar, eller wissa personer. Men uti Swerige är loffigit från alla tider, at alla stånd, den fattigaste som den rikaste få komma til Riksdag, och rådgjöra det Riket till nytta länder. Och qwin-norna fri, som fordom i krig sig öfwade.⁹⁵

-
90. Rudbeck, 1947 [1698], dedikation och s. 632. Han åsyftade envældet i Danmark, infört 1660. För svensk del stod 1600-talets maktbalans med adel på ena sidan, och kungen på den andra. Exempelvis hade högadeln i Sverige sedan 1611 monopol på högre ämbeten men under enväldeperioden 1680–1720 fick kungen själv bestämma om han ville söka rådmännens råd. Se exempelvis Göran Rystad (ed.), *Europe and Scandinavia. Aspects of the Process of Integration in the 17th Century*, 1983.
91. Se Rudbeck, 1937 [1679], s. 340. Eriksson påpekar hur likt detta är den patriarkala lutherska treståndsläran som genomsyrade tänkandet i Sverige under Rudbecks tid. Eriksson, 2002, s. 466.
92. Rudbeck, 1937 [1679], s. 340f, citat Rudbeck, 1947 [1698], s. 423. Överkonungen i Atlantis, Atlas, har sitt namn av *adel*, *ädel* eller *ätt*. Se Eriksson, 2002, s. 305.
93. Se Rudbeck, 1937 [1679], s. 141, s. 167, s. 174.
94. Kungens rättrådighet syns enligt Rudbeck i det att böter delades mellan kungen, socknen och den målsägande. Rudbeck, 1937 [1679], s. 404. Rudbeck, 1947 [1698], s. 454. Rudbeck, 1950 [1702], s. 126.
95. Rudbeck, 1937 [1679], s. 482.

Hyperboreiska odalbönder

Förutom allmogens deltagande när kungen talade med lagmän och underkonungar lyfter också Rudbeck fram odalmännens egna ägande.⁹⁶ Rudbecks tryck på begreppet *yfwerborne* visar vilken vikt han lägger vid att svenskarna alltid haft stor frihet. Han tolkar inte hyperboréerna som från folket ovan nordanvinden utifrån grekiskan, utan fokuserar vid yver-borne som *över* och *född*, det vill säga födda av fria och höga fäder.⁹⁷ Detta passar väl in i den 1600-talsideologi som markerar att undersåtarna har frihet, men måste ledas av överheten.⁹⁸ Rudbeck citerar Snorri Sturlusons berättelse om hur kungen lyssnade på sin allmoge, när man hör:

[E]tt wapne brak, dhett är, dhe stöta tillsammans med Skiölderne och sina Wapn. See dhetta läses i samma rum af KungSagorna, när Torgnys Lagman hade uttalt til K. Oluf Skottkon. att han äntligen gifwa sin Dotter åth K. Oluf i Norje, hwilken mening behagade allmogen: ”Tå gjorde hela menigheten strax ett stort wapnabrak och mycket gny.”⁹⁹

Den höga ljudvolymen på tingen var alltså att tolka som ett bifalls-tecken. Att den vanliga befolkningen haft betydelse i Sverige sedan länge bevisas för Rudbeck genom att organisationen med en överkning och tolv landskungar överlevt in i Rudbecks tid.¹⁰⁰

Till och med runstavarna skapades enligt Rudbeck tack vare detta styrelsesätt. De inrättades av kung Atle som en rent praktisk åtgärd för att underkungar och lagmän inom riket och skattkungar utom riket skulle veta när de skulle komma till det allmänna mötet, all-

96. Se Rudbeck, 1937 [1679], s. 141, s. 178–81, s. 230–33, s. 340, s. 403.

97. Rudbeck, 1937 [1679], s. 231. Se också Eriksson, 2002, s. 315.

98. Bengt Ankarloo, ”Europe and the Glory of Sweden: The Emergence of a Swedish Self-Image in the Early 17th Century” i Rystad (ed.), 1983, s. 244.

99. Rudbeck, 1937 [1679], s. 403. Rudbeck använde här Jón Rúgmans översättning av Torgny lagmans tal i Olav den heliges saga: ”Tå gjorde heela Menigheeten straxt ett stoort wapnabrak och mycket gny.” Jón Rúgmann, *Norlandz chrönika*, 1670, s. 72.

100. Se Rudbeck, 1947 [1698], s. 378–381. Karl IX hade återinfört bruket med tolv riksråd 1602, men Karl XI och Karl XII hade under perioden 1680–1720 omvandlat riksråden till kungens råd (1682), där konungens mening hade företräde. Se Rystad (ed.), 1983. Rikshistorio-grafen Samuel Pufendorf var inte lika övertygad som Rudbeck att Sveriges kungar funnit så länge. I sin *Einleitung in die Geschichte des Königreichs Schweden* (1685), där forntiden berörs summariskt, menar Pufendorf att husfäderna styrde i lokalsamhället. Kungadömena skapades först när ett försvar behövde organiseras. Se Löw, 1908, s. 136ff.

Torgny Lagman presenteras inte bara i relation till styrelseskicket, utan även när frågan gäller förfädernas rika skäggväxt. Detta var då bara ett av bevisen för hur fruktbara och kraftfulla svenskarna hade varit. Rudbeck, "Thorgny Lagman i Upland AC 950", *Atlantican* III, 1947 [1698], s. 529.

herjartinget. Men när götarnas styre spreds över världen kunde lagmännen inte längre fara från Afrika och andra ställen oftare än vart nionde år.¹⁰¹

Saker och ting förändrades till det sämre, anser Rudbeck, när det vi kallar vikingatiden närmade sig. Under kung Erik Segersälls tid började det norska folket söndra riket då var och en ville bli enväldshärskare. Svenskarna var mäktigast, det var därför templet fanns enbart i Sverige. Men när: "Norye, Danmarcks och våras underkonungar här innom landz wid pass Anno Cristi 600 och 700 gjorde sigh til enwaldz Kungar, så upsatte de små Hedniske Tempel i sina Rijken."¹⁰²

Inte bara kungen hade haft god moral, i sagorna hade Rudbeck funnit bevis för att förfäderna i allmänhet var fasta i sin karaktär. Som sagorna berättade vägrade de fly i strid och stannade i brinnande hus. De krävde också en oerhört hård träning för utomstående som ville stanna inom riket:

101. Se Rudbeck, 1937 [1679], s. 342. Rudbeck, 1939 [1689] s. 625.

102. Rudbeck, 1937 [1679], s. 174. Rudbeck, 1939 [1689], s. 346.

Utaf våra Sagor, Skalder och Wiisor wiises thet, att the som hiit kommo af andra land, måste utstå tolf åhrs tienst [...] och måste the under the 12 åhren öfwa sig i allehanda manliga bedrifter, såsom war i. Att kunna löpa kapp medh de qwickaste Hästar, såsom läses om Harald Gille uti KungsSagor § 328f. 336. ij. Springa öfwer diupesta grafwar, och emillan stora Berg, såsom sees af Bose i Herauds Saga cap: 3 fol. 8 hwilcken sprang femton alnar neder af ett Berg i Skieppet. Och uthi Thorsteens Saga, ther Wiking med full wapn sprang emillan tu Berg, som woro trettijo alnar från hwar andra, så och Kung Norfie och Haldan, som woro lätt-klädde, men Haldan hade så när fallit tillbaka ther icke Wiking hade fattadt honom i axlan. iij. Fäckta med the bästa Kiempar, som läses i Starckotters och andra Konungars handlingar. [...] Af allt detta som förmält är, fingo våra Fäder de Yfwerborne kallas de rättfärdigaste, stridsbaraste, bästa Skyttar, idkesammaste i Gudsfruchtan, rättrådigaste, bästa Spåmän, klokaste Stiernkikare etc.”¹⁰³

Det var inte bara de fysiska konsterna som förfäderna hyllade. Tack vare det höga anseende som skaldekonst och vetenskap hade var de det bästa folket, då de skulle:

x. Kunna så färdigt Skaldekonsten, att hwad en wille med en annan tala, kunde han lätt och fort göra på Skaldekonst som en annan gemenligen talar; som wiises åthskilligstades i KungsSagorna, och särdeles om Sigward Skald i KungsS § 161 fol 173 och Starkotter i Göthriks Saga 7 cap fol 33. xi. Uplösa alla Gåtor och all ting genom Gåtor framställa; som läses om Kung Heidrek och Gestion Blunde uti Herwara Saga 15 cap. Fol: 142. xij. Wara nitisk i offrande till Gudarna, och förstå alla hemliga ting, hwilcka antingen angingo naturliga saker, Himmelens, Jordens, Menniskiors eller diurs skapelse, eller Konungarnas regemente etc. hwilket alt war författadt i Gåtor och Runeskrifter, och war intet gemene man meddelat; såsom sees af Edda, Voluspa och andra Skalder, hwilka sådant innehålla.¹⁰⁴

103. Rudbeck, 1937 [1679] s. 347–349.

104. Rudbeck, 1937 [1679] s. 348.

De främste bland Europas göter

Sveriges position som stormakt förändrade utbildningsväsendet. Svenskan hade tidigare inte haft någon hög status, inte heller den svenska historien. Rudbeck bidrog till att förändra detta, liksom Antikvitetskollegiets arbete med att samla och bearbeta av historiska dokument, samt forska om språken. När man behärskade sagornas originalspråk ville man sprida materialet. I Sverige satsade man hårt på att legitimera sin stormaktssträvan genom en statsstyrd patriotism. Att göra dessa göters äventyr tillgängliga för fler än de mest välutbildade ingick i denna process.¹⁰⁵ Även innehållet anpassades till svenskarnas strävan.¹⁰⁶ Alla aktörer i dessa texter sågs som mänskliga, om än med ovanliga egenskaper. Rudbeck ansåg att Sverige inte kallas Giettarnas ö för att det fanns onaturliga jättar där, utan för att de på kontinenten boende göterna återvände med mindre kroppar, och blandades upp med de till växten större hemmavande göterna.¹⁰⁷

Rudbeck behandlar sagornas språk som den gamla svenskan, och han väljer ofta att tala om göterna som ”de norske”. Med detta menar han alla europeiska göter som hade sin huvudstad i Uppsala. Rudbecks beteckning Sverige innefattar i varje fall inte mindre än Sverige, Norge och Finnmarken. Och vårt äldsta språk står enligt hans mening fortfarande att finna i Dalarna, i Lappland, i Norge och på Island eftersom detta påminner mest om språket på runstenarna. Ett folk ändrar språk, säger Rudbeck, när männen gifter sig med främmande kvinnor, eftersom det är mödrarna som uppfostrar barnen.¹⁰⁸ Detta stämmer överens med hur alla sagaöversättningar som kom till trycket på 1600-talet i Sverige benämns. Alla är på ett eller an-

105. T.ex. Jón Rúgmans *Nordlandz chrönika*, 1670.

106. Se hur den isländska textens *Mannheimr* översätts i Verelius Götrikssaga direkt till *Manhem/ Sverige* och hur människor var nationsbeteckning för svenskar i hans översättning till Hervararsagan. (Isl. *heimr* – världen; människornas hem.) Istället för att pendla mellan jättarnas land och människornas som i den isländska texten, förflyttar sig Hergrimer mellan folkslagen bergresarna och svenskarna: ”Son þeirra hiet Hergrimur, er kalladr var halftroll: han var *stundum med berg-Risum, en stundum med monnum*, han hafde afl sem jotun, oc var all-fiolKunnugur, oc berserk mikill – Theras son het Hergrimer, som kallades halftroll: han var *stundum hos berg-Resarna, och stundum i Sverige*: han war starker som en Jätte, och thår till med en arg trollkarl och slagz-kempe.” [Min kursivering.] Verelius, 1672, s. 1f.

107. Rudbeck, 1947 [1698], s. 279ff. På samma sätt var dvärgar människor som blivit kortare efter floden.

108. Se Rudbeck, 1937 [1679], s. 49, s. 52.

nat sätt av ”gambla göthskan” som Herrauds saga och Hervarar saga, ”sammanskrefven på gammal svenska eller gothiska” som i *Saga om K. Olaff Tryggvason*, eller ”på gammal göthiska af ett åldrigt manuskripte afskrefven” som *Thorstens Viikings-sons Saga*.¹⁰⁹

Olaus Petri hade ansett att svenskan, norskan, danskan och tyskan var så pass lika att de olika språken torde ha kommit ur ett enda, och att detta urspråk varit tyskan.¹¹⁰ Rudbeck ville vända på resonemang-
et: ”Tacitus kallar både de Swenska, Norska, Danska, och Tyskarna alt in till Frankrike Germän, och alla dhessas Land Germanheim.”¹¹¹ Att folket från Babels slätter valt vägen över Ryssland och Finland innan de stannat i Sverige betydde för Rudbeck att alla germaner, inklusive tyskar-
na, hade kommit ur den skandinaviska stocken. För detta fick han kri-
tik, och dragkampen om historien var stark.¹¹² Danskarna och svenskar-
na fortsatte att kämpa om både runalfabetet och de isländska sagorna.¹¹³ För Rudbeck var runorna på dansk mark först från kristen tid och själva ordet danar kommer av dan, vilket betyder *tjänare*.¹¹⁴ Detta ligger i linje med vad Johannes Magnus talat om tidigare, när han trodde att de värsta lagbrytarna i äldre tid skickades till straffkolonin Danmark.¹¹⁵

Svenskarna skiljer enligt Rudbeck ut sig från andra folk: ”Ty Swe-
rige är aldrig aff fremmende Härskap underkufwat”, och hade där-
med, menade Rudbeck, undvikit att möta främmande gudar, eller få
ett nytt språk. Avgudadyrkan kom sig istället av att inhemska kungar
upphöjdes till gudomligheter, men till slut såg Herren till ”at Swearj-
ke är kommit uthur dhen stora sorg och ånger som de wäl hafwa hafft
öfwer den rättferdiga Solens lius borttawarande.”¹¹⁶

109. Se Bilaga 1.

110. Det var ju också från Tyskland den protestantiska läran som Petri förfäktade kom. Schück, 1932, s. 17.

111. Rudbeck, 1937 [1679], s. 281f.

112. Forskare i Tyskland menade att det var lapparna som var urinvånarna i Norden och att det var germanerna som hade koloniserat nordiskt område. Med dem kom språket och runorna. Leibniz kritiserade de svenska teserna att germanerna kommit från Sverige utifrån att sagorna låg för sent i tiden och därför var opålitliga. Aiton, 1985, s. 214.

113. En fråga var huruvida *goterna* var *göter* från Götaland eller *jutar* från Jylland. Se t.ex. Malm, 1996, s. 14. Mats Malm menar att skillnaden mellan svensk och dansk forskning var att stormakttidens svenskar läste för att söka historiska händelser, där danskarna intresserade sig mer för diktölkningar. Malm, 1996, s. 57.

114. Rudbeck, 1937 [1679], s. 384. Rudbeck, 1947 [1698], s. 14. Jämför med kritiken som Rudbeck fick för att teutones också härleddes från ordet *tjana*. Se Eriksson, 2002, s. 343.

115. Löw, 1908, s. 73.

116. Rudbeck, 1937 [1679], s. 22. Rudbeck, 1939 [1689] s. 449.

I den europeiska statsbildningsprocess som detta sekel upplevde följde en politisk och ekonomisk centralisering. Till effektiviseringen av administrationen hörde också strävan efter en kulturell identifikation inom en stat.¹¹⁷ I takt med att fler sagor kom till användning ökade intresset att med hjälp av dem skaffa legitimitet för det samtida Sveriges maktanspråk. Den isländska litteraturen kunde ge denna strävan legitimitet, och den kunde ge en identitet då den inte konkurrerade med den bibliska och den klassiska historieskrivning som hittills dominerat.¹¹⁸ Det kungliga påbudet från 1666 om att antikviteter skulle skickas in till det nya Antikvitetskollegiet påvisar tydligt statens intresse. Som bland andra Patrik Hall påpekar fick den politiska organisationen sin legitimering ur historien.¹¹⁹ Av kollegiets medlemmar skulle riksantikvarien och rikshistoriografen Georg Stiernhielm arbeta med ett etymologiskt lexikon, historikern och juristen Johannes Loccenius med kungarna och lagarnas historia, matematikern Magnus Celsius med runor, rättsforskaren Johannes Schefferus kunde koncentrera sig på Snorri Sturlusons historia, och Olof Verelius på övriga isländska texter, bland annat till en svensk ordbok. Snart tillkom Claes Arrhenius, adlad Örnhielm, på vars lott kyrkohistorien föll.¹²⁰

Detta sätt att dela upp arbetet med historien blev ett föredöme för fornhistorien under lång tid framöver, och fastställde vilka de viktigare delarna av historien var. I historieskrivningens kanon har språkstudium och runstudium varit till för lagarnas, kyrkans och kungarnas historia, och med hjälp av bland annat isländska texter kom detta att dominera under lång tid. När Rudbeck hade visat att han kunde skriva en ärofull historia gick kungen in med finansiellt bidrag:

Olaus Rudbeck ärnar nu at låta tryckia åthskillige deals sine, dels och framledne Professorens Werelii nyttiga arbeten beträffande Sweriges Rikes antiquiteter, isynnerheet af det som ännu af dess Atlantica återstår, hwilken efter många lärde mäns be-

117. Österberg, 1998, s. 17.

118. Bo Bennich-Björkman ser att det politiska intresset för studiet av det gamla språket och historien var en "serviceuppgift" i projektet att utvärdera de gamla lagarna. Bennich-Björkman, 1970, s. 182, s. 193. Jag ser det givetvis som ett sätt att söka en kulturell identitet.

119. Hall, 1998, s. 151.

120. Schück II, 1933, s. 13. Lindroth, 1997a, s. 323.

römmelige omdömmen medh mycket goda och fasta skiähl
fulltyger och wiser Swea Rijkets antiquitet.¹²¹

En teologisk definition av identiteter

Sverige hade alltså aldrig enligt Rudbeck varit ett lydrike, tack vare att göterna varit starka, krigiska kloka och rättvisa i sin karaktär. Men vilken roll hade svenskarna enligt Rudbecks syn haft på den historiska utvecklingen: vilket identitetsskapande i samband med vikingatiden kan man spåra? Detta avsnitt ska diskutera 1600-talets behov av forna tider som redskap för en legitimering av samtidens ambitioner utifrån Rudbecks behandling av svenskarnas förfäder, och behovet av kollektiva identiteter under stormaktstiden.

Skyterna, eller göterna, eller svenskarna, hade liksom andra folk förfallit till avgudatro. Men de hade ändå förvaltad Noaks seder bättre än många andra, enligt Rudbeck. Han såg alltså erfarenheten som det främsta tecknet på att det egna folket var lite bättre än alla andra. Av alla Adams ättlingar var det göterna som förvaltad arvet bäst. Nordborna var visserligen bättre än de weka Medelhavsfolken på grund av miljön:

Äfwen så hafwer Naturen skickadt medh deth Göthiska eller Skythiska Folket som större och manhaftigare både til Kropp och Sinne hafwa warit än Söderlänningarna, som wijst är och på sitt rum widare bewisas skall, att the altiid efter några 100 Århs förlopp måste hafwa giort stora utthog att uprätta dhe södre orternas Menniskioslächte, som igenom the Orters stoorra hetta, och weka Maat äro af sig komne, hwilcket man seer sannt wara af alla Historier. Hwarföre hafwer Jornandes och andra intet oäwent kalladt Swerige *Vaginam Gentium*, dheth är många folcks Moder.¹²²

Men författaren själv modifierar och förtydligar att alla folk kommer från en gemensam förfader:

[W]åra Fäder, som räknas för det aldraäldsta Folcket, intet derföre det att de woro äldre än andra, emedan dhe alla äro Adams

121. Kungl. brev 6 oktober 1685, citerat efter Schück III, 1933, s. 400.

122. Rudbeck, 1937 [1679], s. 59.

och Noachs afkomne, uthan derföre att dheras Regemente hafwer varit af de älsta på Jorden, och för deras Wijsshet, Rättrådighet och Manlighet för bekante än andra, hafwa och i detta måhl, haft kunskap genom Segner än de senare Folcken.¹²³

Förutsättningarna fanns i naturen, eftersom klimatet och levnadssättet gjorde folk slitstarka, stora och friska och fruktbara, men de fanns också i sederna. Folk i norr med den ”friska och sunda Luften, Folkets enfaldiga, goda och fromma natur” ledde till deras hövliga seder, stora ålder och gudsdyrkan. Och det var dessa dygder och denna gudsdyrkan som möjliggjorde för förfäderna att underkuva andra riket, att bli ledare över andra folk, och göra dessa till trälar eller till skattskyldiga.¹²⁴

Det gemensamma ursprunget

Forskningen har framhållit att den mest naturliga identifieringen för människorna i tidigmodern tid troligtvis var närområdet. Men patriotismen som uttryck för en rikspolitisk identifikation var ett starkt inslag, och det var från statsmakten som påbud om insamling och forskning om antikviteter kom. Känslan för *patria* handlade för kungen och regeringen om att legitimera sig själva, sin statsrätt och sin politik. För dem som var födda, uppvuxna och boende i ett land gällde det att bevara det landets ”skick och vis”.¹²⁵ I en tid av mobilisering var det angeläget för landets ledande män att se till att folket fick något att vara stolta över och något att slåss för – Sverige och svenskarna, deras religion och kultur, svenska språket och den svenska historien.

Som följd av undersökningar av den nationalism som kom med det moderna samhälle som växte fram under 1800-talet söker forskningen också svar på hur gemensamma identifikationer och identiteter såg ut tidigare. Historikern Colin Kidd diskuterar frågor om nationella självbilder och eventuella etniska idéer om gemenskap under

123. Rudbeck, 1947 [1698], s. 137.

124. Rudbeck, 1937 [1679], s. 211ff. Rudbeck, 1947 [1698], s 198. Ett enkelt leverne fördes fram som ideal i en tid som såg upprepande förordningar mot lyxleverne, och som Eriksson påpekar hade Rudbeck själv ofta enklare kläder och anspråkslösa vanor än vad samtidens mode anmodade. Eriksson, 2002, s. 166.

125. Se Harald Illsøe, ”Danskerne og deres fædreland. Holdninger og opfattelser ca. 1550–1700”, *Dansk Identitetshistorie* (ed. Ole Feldbæk), 1991, s. 30ff, 41, 57. Det torde inte varit större skillnad jämfört med Sverige.

äldre tid utifrån den intellektuella eliten, ”who shaped and articulated the public identities of the British political nations.”¹²⁶ I det första kapitlet av denna avhandling återgav jag Anthony D. Smiths kända teser om förmodern etnisk identifikation, som förklarar med hjälp av ursprungsmyterna varför *vi* är lika, och därmed möjliggör kollektiv aktion. Gruppsolidariteten utgår från den egna gruppen när man relaterar till andra *ethnien*. Det egna folket är unikt och exklusivt.¹²⁷ Kidd vill nyansera detta, och drar istället Reynolds diskussion om en medeltida *regnal solidarity* in i tidigmodern tid. Han menar att den politiska diskursen koncentrerar sig just på samlingen i kungadömet, där även etniciteten är en del.¹²⁸ Reynolds arbetar med hur en ursprungsmyt kan få effekt i de politiska idéerna; hur den sociala och politiska gemensamheten med en tillsats av myter leder till solidaritet inom en gemenskap. Den politiska enheten – i hennes fall kungadömet (*regnum*) – besvarar frågan om hur *vi* är idag genom det gemensamma ursprunget. Gemenskapen kring kungadömet knyts samman av ömsesidiga skyldigheter/rättigheter genom det gemensamma ursprunget, och solidariteten uttrycks i respekten för en eventuell gemensam lag. På detta sätt möjliggörs gemensam aktion.¹²⁹

Den samhörighetskänsla som följde med identiteterna inom ett rike hade enligt Kidd inte folkslagsspecifika karaktärsdrag. Denna nationella identitet fick istället under äldre tid sin betydelse utifrån teologin. Inom den etniska teologin spelade historien om Babels torn en stor roll. Lingvistikens hade blivit viktigt för de historiska myterna, vilket Kidd framhåller. Det gällde inte att söka *skillnader* mellan folken; tvärtom ville man söka *likheterna* inom släktskapsträdet. Målet för språkvetenskaperna var att finna det ursprungliga språket, för att underlätta att den rätta kristenheten växte fram. Det var inte bara denna motivering som låg bakom språkkomparationen; att finna likheterna var bra, att finna att det egna språket var urspråket var

126. Kidd, 1999, s. 6.

127. Smith, 1998, s. 47.

128. Kidd, 1999, s. 288. Kidd ser främst till institutionernas vikt – kung och kyrka – i ett identitetsskapande, till skillnad från att denna konstruktion helt byggdes utifrån etnisk tillhörighet.

129. Reynolds, 1983, s. 381f. I frågan om lagar krävs det differentiering för det svenska stormaktsväldet, liksom många andra statsbildningar vid denna tid, eftersom flera erövrade områden fick behålla gamla lagar och gamla seder men med en ny kung som överhuvud. Se Önnersfors, 2003, om en eventuell svensk identitet i de svenskstyrda provinserna efter stormakts-tiden.

en minst lika viktig sporre, liksom att det var det egna folket som var mest likt förfadern Noak.¹³⁰

Det är i detta sammanhang man måste se Rudbecks stora projekt i *Atland eller Manheim*, där stormakten Sveriges historia ansågs vara mer storslagen och viktig än den klassiska eftersom det var svenskarna som låg till grund för all civilisation. För andra svenska forskare under denna tid var det naturligt att Gud talade svenska, Adam danska och den sluge ormen franska.¹³¹ Så långt gick inte Rudbeck; götiskan/skytiskan var enligt hans uppfattning ett av de tre urspråken som talades i Europa. Grekiska och keltiska var de andra, och hebreiska var urspråket.¹³² Det är alltså inte *vi-de*-dikotomin som är viktig i denna typ av historieskrivning. Vi är alla *vi*, men vissa är bättre än andra. Kidd vill hellre se olika nivåer av *usness*, än *otherness*. Denna tolkning kan hjälpa modern forskning att nyansera bilden av Rudbeck som en ovetenskaplig fornforskare. Gunnar Eriksson polemiserar likaså mot viljan att lyfta fram Rudbecks tal om Sverige som *Vagina Gentium* som höjden av dårskap, där det egna landets höjs till skyarna för att det är urgammalt och därigenom det bästa.¹³³ Deras regemente blev ju enligt Rudbeck så långlivat tack vare invånarnas vishet, rättrådighet och manlighet. Det finns en intern logik i Rudbecks konstruktion i detta avseende.

Att konstruera den historia som lyfter fram förfäderna som en förebild för samtiden, och legitimerar ett rikes anspråk på stormakt, är alltså inte så enkelt som det kan förefalla i Jonas Nordins avhandling *Ett fattigt men fritt folk* (2000). Författaren rör sig inom samma tid, samma elitskikt och samma kulturella sfär, med samma frågor som Kidd. Men Nordins argument går ut på att framhäva den nationella identiteten såsom den främsta, medan Kidd ser att det är den kristna utvecklingen och de kristnas historia som är den stora kontexten. Göticismen kunde få starkt genomslag då den förenade folk i en *imagined community* med ett etniskt och historiskt arv där tankar om frihet, demokrati och kungamakten hade emotionell bärkraft.

130. Kidd, 1999, s. 29ff., s. 287–291.

131. Kidd, 1999, s. 31. Exemplet som Kidd tar upp, den landsflyktige Andreas Kempes skrift *Die Sprachen des Paradieses* (1688), kan vara ironiskt menat. Men Stiernhielm lekte med tanken på svenska som urspråket, bl.a. i *Gambla Swea- och Götha måles fatebur* (1643).

132. Se Rudbeck, 1937 [1679], s. 41.

133. Se Eriksson, 2002, s. 283f., s. 496, s. 598.

Det är inte skillnaderna i förhållande till andra som är det största incitamentet för en profilering, utan att den egna etniska identiteten är den bästa eftersom det egna kungadömet lyckats bäst i att förvalta sitt historiska arv.¹³⁴ Detta är en tolkningsram som gör Rudbecks stora historiekonstruktion begriplig.

Rudbeck summerade även andra folkgruppers historiska ursprung, då deras historiska erfarenheter passade de ideologiska behov som fanns i hans tid. Det var alltså inte de etniska egenskaperna hos en nation som gjorde den bättre eller sämre, framhåller Kidd; det var historiens gång som fick vissa folkslag att behålla sin ursprungliga frihet i parlamentariska konstitutioner, medan andra folk får slava under absolutism och tyranni. *Vi-de*-dikotomierna och de xenofobiska stereotypernas inverkan på den egna självbilden kan i så fall lösas upp för den tidigmoderna etniciteten. Övriga Europas goter är inte *de andra*, de är samma som det egna folket, men degenererade och korruperade.¹³⁵ Det är den nationella historiska erfarenheten som ger det unika, ej den nationella etniciteten.

Kidd studerar den speciella engelska situationen med flera invandrade folkslag där en skapad gemenskap måste förena olika mythis historier. Detta problem uppkom inte på samma sätt i Sverige. För Olof Rudbeck hade Sverige två invånare; den långa svensken (skyter/göter) och den korte lappen, men det fanns inga konflikter dem emellan. Samerna i norra delarna av Skandinavien var ett folk som intresserade stormaktstidens vetenskapare. Stora försök gjordes att kristna dessa hedningar, på samma sätt som urbefolkningen i Amerika eller andra civilisationer skulle återinföras i Guds rike. Hos Rudbeck skiljer språk och utseende samerna från skyterna, exempelvis hade lapparna ”flata Näsor”. Men deras seder och bruk skilde sig inte från de gamla svenskarna.¹³⁶

Colin Kidd anser vidare att de som tidigare studerat förnationella identiteter försummat att uppmärksamma det nära förhållandet som fanns mellan etnicitet och teologi. All dåtida vetenskaplig verk-

134. För Kidd är de idéerna om ett jafetiskt ursprung inte alltid direkt sammankopplade med kunglig patriotism, eftersom det i Storbritannien är kyrkans institutionella roll som är det primära. Britterna, inklusive walesare, irländare och skottar, skapade en gemenskap runt ursprunget även där den Hannoveriska dynastin saknade föreningsbärande känslor. Kidd, 1999, s. 284.

135. Kidd, 1999, s. 211.

136. Rudbeck, 1937 [1679], s. 270.

samhet och all lärd världsåskådning hade sin grund i teologin, speciellt Gamla Testamentet, där det framgår hur Noaks söner Sem, Ham och Jafet befolkar jorden (Genesis kapitel 10). Även den bibliska berättelsen om hur händelsen vid Babels torn splittrar upp språken har varit av fundamental betydelse för den tidigmoderne, kristne tänkaren (Genesis kapitel 11). Att den tidigmoderna perioden är intressant för att diskutera identitet beror enligt Colin Kidd på att mötet med Amerika och Asien aktualiserade självbilden för européer och den europeiska kristenheten. Mötet med Amerikas urinvånare och med asiatiska civilisationer gav upphov till spekulationer om de religiösa världsåskådningarna, och ledde till den komparativa religionsvetenskapens uppkomst. Därtill var 1600-talet ett sekel med stora krig med religiösa förtecken. Kidd poängterar likheterna mellan *gens* – folk – och *gentile* – hedning. *Study of ethnicity* var alltså egentligen *study of gentilism*, och när termen *ethnik* används är det just i betydelse av hedning.¹³⁷

Under 1600-talet rörde sig frågorna främst om hur det kom sig att dessa utomeuropeiska folk hade glömt sin ende Gud. Problemen förvärrades ytterligare då civilisationer betydligt äldre än den gammaltestamentliga uppmärksammades. Vissa forskare löste problemen genom att rucka på tideräkningen, andra försökte sätta upp till exempel de egyptiska faraonerna parallellt istället för i tidsföljd. 1600-talets frågor handlade alltså om hur människor kunde spridas så fort på så kort tid, och det var först på 1700-talet som frågan utvecklades ännu ett steg. Hur kunde en familj spridas så fort på så kort tid, och medlemmarna bli så olika?¹³⁸

Kidd påpekar att den etniska identiteten hade sin grund i de medeltida krönikorna, men att man under tidigmodern tid ville rensa upp bland legenderna. Åsikten bland vetenskapsmännen var att tidsluckan mellan den gammaltestamentliga tiden och de litterata romarnas ankomst fylldes med diverse dikter. 1600-talets lärde tog därför bort medeltidens berättelser och ersatte dem med Moseböckernas berättelser. Men äldre folks trosuppfattningar var viktiga att redovisa just därför att ett viktigt inslag i identiteten under stormaktstiden var det

137. *Gentile* = icke-judisk; icke-kristen; hedning. Begreppet "etnisk teologi" användes på 1600-talet om studiet av relationen mellan de hedniska religionerna och Gamla Testamentet. Kidd, 1999, s. 11ff., s. 34.

138. Se även Liedman, 1998, för denna diskussion.

religiösa. Samtidens svenskar skulle vara sina götiska förfäders stolta efterträdare när de befriade mänskligheten från det katolska oket.¹³⁹ Vi har sett hur Rudbeck uttryckte tacksamhet över att ”den rättverdiga Solens lius” så småningom hade återkommit.¹⁴⁰

De nordiska förfäderna hade mer av den rätta tron i sig än de själva trodde.¹⁴¹ Rudbeck intresserade sig egentligen inte för kristnandet i Sverige, och inte heller för varför den rätta tron försvunnit. Men Kidd betonar att det tidigmoderna tänkandes yttersta ramverk var den mosaiska ursprungstanken: ”The orthodox scholarly elites of the early modern British world did not think in essentialist terms of innate ethnic *differences*, but historically in terms of processes of *differentiation* from a common stock.”¹⁴² Detsamma gällde den tidigmoderna svenska lärda eliten och Olof Rudbecks historiekonstruktion. Svenskarna kunde vara föredömen om de följde historiens exempel. Inte därför att de var äldst – även om detta hade varit bra i sig – utan därför att de hade haft vett att ta vara på den vishet, gudsdyrkan och manliga dygd som Noaks söner haft med sig även i svåra tider.

Att guldåldern hade varit bra för göterna var en uppfattning som redan på Rudbecks tid var gammal, liksom att Odensdyrkan så småningom bredde ut sig. Förhållandena hade blivit bättre när göterna gav sig ut i världen. Detta var förtjänstfullt på två sätt: dels för att de slog hedningar som var värre än vad de själva var, dels för att göterna gick över till kristendomen när de väl mötte den.¹⁴³ Men Rudbeck ansåg att det var göterna utomlands som tog med sig kvinnor hem som var kunniga i trolldom, då ”[m]ännerna begynte skämma sigh för att bruka Trollkonst”, och på grund av dessa kvinnor kom asarna att ses som halvgudar.¹⁴⁴ Åkerbruket var ett annat tecken på hur tiderna hade försämrats. Enligt 1 Mosebokens tredje kapi-

139. Kritiken mot den katolska kyrkan kom från alla reformatoriska länder, och gick ut på att kyrkan blev rik när folket svalt. Se t.ex. Claydon & McBride, ”Introduction. The trials of the chosen peoples: reinterpretations of protestantism and national identity in Britain and Ireland” *Protestantism and National Identity in Britain and Ireland c. 1650 – c. 1850* (eds. Tony Claydon & Ian McBride), 1998, s. 7. Gustav II Adolf hade motiverat sitt deltagande i Trettioåriga kriget med att hänvisa till de gudomliga ingripanden i historien. Ankarloo, 1983, s. 238.

140. Rudbeck, 1937 [1679], s. 22. Rudbeck, 1939 [1689] s. 449.

141. Se Rudbeck, 1937 [1679] s. 347ff.

142. Kidd, 1999, s. 290.

143. Se Jensen, 2002, s. 99f. om exempelvis Johannes Magnus uppfattning att Beriks uttåg gynnat kristendomen framväxt.

144. Rudbeck, 1939 [1689], s. 512.

tel hade Adam efter fördrivningen ur paradiset varit tvungen att arbeta i sitt anletes svett. Under guld- och silveråldern hade man inte heller brukat jorden, utan jagat och fiskat. Men ett nödvändigt ont när befolkningen ökade var att man måste odla korn.¹⁴⁵ En heden- dom som förstört den ursprungliga tron, och det faktum att människans livslängd minskade dramatiskt var tecken på att historien tagit en felaktig riktning.¹⁴⁶

De nationella identiteterna visar hur dåtid knyts till kommande tider, just i samtiden. Hall ser att den tänkande eliten under 1600-talet vetenskapliggjorde nationen när furstehusets – och statens – genealogiska historia skrevs.¹⁴⁷ Historia handlar om den kunskap med vilken föreställningar om kollektivet byggs, och vilken historia som har varit relevant i sammanhanget. Den historiska kunskapen om götarna skapade de förebilder som bidrog till en identitet. Minnet bearbetades till en föreställning av vikingen som skapade sammanhang för stormaktstidens svenskar, och fyllde historien med mening. Man konstruerade en historia som väl passade in i samtidens krav på hur det förflutna skulle se ut, i enlighet med vad vetenskapen satte upp för gränser för denna tolkning. För Rudbeck var sanningen och fosterlandets ära en kombinerad drivkraft. Men att skriva en ärorik historia kunde också innebära problem med urvalet av historiska händelser, personer och processer. Rudbeck viker inte undan från att behandla två avskräckande sedvänjor hos de gamla götarna: människooffrande och sjöröveri. Människooffer var enligt hans mening bara att acceptera som en historisk tilldragelse. När folket ökade i storlek tog det en stund innan förfäderna insåg att de dels kunde flytta till mindre trångbudda platser, dels kunde importera kornet för att odla istället för att ”äta up och döda hvar annan.”¹⁴⁸ Därutöver var människooffer för Rudbeck en omskrivning för Tors krig med grekerna.¹⁴⁹ Sjøröveriet var en annan historia.

145. Se Jensen, 2002, s. 79, s. 99f. I Rudbecks egen samtid var det jordens frukter som höll befolkningen vid liv. Missväxt var inte ovanligt, och ett av de värsta missväxtåren var 1690.

146. Rudbeck, 1947 [1698], s. 137. Verelius hade förklarat ättestupan i Götriks saga med hjälp av antika berättelser om hur långlivade hyperboréerna begick självmord genom att kasta sig ut från berg när de till slut tröttnat på att leva. Så småningom kunde man sluta använda dessa ättestupor.

147. Se Hall, 1998, s. 23.

148. Rudbeck, 1939 [1689], s. 270ff.

149. Se Rudbeck, 1937 [1679], s. 342f., s. 378.

Vikingatiden var, som tidigare nämnts, ingen egen periodiserings-term för 1600-talets lärde, och själva ordet viking var inte heller använt ofta. Fenomenet vikingatåg hade behandlats tidigare, exempelvis av humanisterna som sett denna framfart som barbarisk, eftersom människor hade slagits ihjäl och viktiga böcker hade förstörts.¹⁵⁰ När Rudbeck läste att Njord enligt den norröna mytologin ville bo vid havet tre månader av året tolkade han detta som en allegori över att nordbon ville ut och resa. Varje år reste tusen personer ut i världen för att öva sig i krig, resten stannade hemma och ägnade sig åt åkerbruk, boskap och jakt. Detta medförde att de dagligen tränade kroppen, vilket tillsammans med födan och det fria levernet gjorde förfäderna starka, och förskräckligt stora till växten. Hela befolkningen blev stark eftersom man turades om att fara ut på vikingafärd: ”Dhetta gjorde alla Bönder goda Soldater, och alla Soldater goda Bönder: hwilket våra Sagor nogsam utwiisa, och då skiämdes en Bonde döo på Sängehalmen, som står i KonungsSagorna.”¹⁵¹ Även kvinnorna deltog i krig och i sjöröveri. För Rudbeck handlade det hela om kvinnor som inte ville gifta sig med vem som helst, de var tvungna att bli besegrade för att på så sätt vara säkra på att de kunde avla starka barn med sin beseegrare. Sverige kallades vargön på grund av röveriet; ”hwilket hos the gamla hedningar intet hölts för någon odygd, utan för Krigsmans dygd, att i främmande land herja och röfwa.”¹⁵²

Till och med sjörövandet var för Rudbeck ett exempel på hur de götiska förfäderna varit så fulla av visdom att de klarade av sin överlevnad bättre än sina grannar. Skälet till sjöröveriet var inte bara att man ville söka ägodelar och visa sin manlighet. Göterna led av hunger på grund av en befolkningsökning under den gyllene freden. Orsaken var alltså tredelad: ”[S]jöröfweri och plundrande i fremmande Land, war fuller först, att de willewijsa sin Manlighet och styrckia; sedan, emedan de woro så Folckrijke, och fruchtsammare att afla Barn än andra Folck. [...] Och till det Tridie att rundt om Rijket, giöra de

150. Exempelvis både hos Ericus Olai och Olaus Petri. Löw, 1908, s. 43, s. 48.

151. Rudbeck, 1937 [1679], s. 372ff., s. 386, och 1939 [1689], s. 551.

152. Rudbeck, 1937 [1679], s. 324. I *Atlanticans* tredje del kommer Rudbeck in på likheter och skillnader mellan könen. 150 sidor ägnas åt kvinnor, bland annat i strid, vilket överensstämmer med att den pouläraste sagan under perioden var uppkallad efter kvinnan Hervör, och en annan populär fornaldarsaga handlar om Hrólf's frieri till Þorbjörg/Þorberg, en kvinna som betar sig som en manlig kung i *Hrólf's saga Gautrekssonar*. Rudbeck, 1947 [1698], s. 348, 500f., 594, s. 608.

närmeste Landskapen mäst de kunde öde”.¹⁵³ Det svenska riket har enligt Rudbeck stått orubbat länge tack vare att det, vist nog, hade ett landområde som en buffertzona för fiender. Detta var väl värt att framhålla för ett expanderande rike under 1600-talets sista decennier.

Sammanfattning

I 1600-talsforskaren Olof Rudbecks märkliga verk *Atlantican* fanns, som också Gunnar Eriksson framhåller i sin stora undersökning, ambitionen att täcka den lucka som Rudbeck menade fanns i historieskrivningen. Detta beträffande vad som hände före de uppmärksammade göternas härjningar på kontinenten. Efter syndafloden befolkades Sverige, och det nyupptäckta norröna materialet kunde enligt Rudbeck visa att nordborna – och då främst svenskarna – var goda organisatörer i detta ett av världens äldsta riken. Jag vill betona hans uppfattning att det handlade om ett folk som förvaltade sin gudagivna natur väl, snarare än att riket var gammalt. Tack vare sina ursprungliga dygder och tack vare att svenskarna behöll sin goda karaktär fick de ett fungerande styrelseskick. De hade en kung som tillät hela befolkningen att ge honom goda råd, och som reglerade samhällslivet med lagstiftning. Detta medförde att man kunde lägga andra länder under sig som skatteländer, och ha råd med ett statligt centraltempel gjord av silver och guld. Rudbeck ville beskriva hur stormakten Sverige hade en värdig föregångare, då samhället i Uppsala enligt hans mening varit starkt redan för 3 000 år sedan.

Tidigare forskning har visat att den norröna mytologiska poesin i Eddan under denna period tolkades allegoriskt. Den användes tillsammans med forntids- och kungasagor för att skildra historiska händelser, där gudomligheterna egentligen ansågs vara historiska kungar och krigare. I de forntida sagorna fanns den positiva bilden av götiska hjältar som bland andra Rudbeck ville lyfta fram. Därför riktades översättarintresset främst mot kungasagor, forntidssagor, och de två eddorna. Islänningasagorna ansågs inte intressanta nog att översätta till svenska eller latin. Men som denna studie visar fanns de trots allt att tillgå, och de användes också av Rudbeck för att fånga upp forntida seder. Islänningasagorna var referensmaterial till forskarnas skild-

153. Rudbeck, 1937 [1679], s. 493, och 1947 [1698], s. 249–251. Tacitus uppgifter om att slavar vaktade vapen beror på att de ej behövdes till vardags då svenskarna var skyddade av havet. Se Rudbeck, 1937 [1679], s. 395.

ringar av seder och bruk. Det var i forntids- och kungasagorna som det syntes att just svenskarna hade haft konungar som varit stora till växten, starka, kloka och orädda i strid liksom i sin kamp mot trolldom, menade man. I kung Götriks tid hade inte landet varit barbariskt, tvärtom var göterna ett föredöme när det gällde dygder. Dödsföraktet hos förfäderna sågs som en god och hedersam egenskap som kom att tillskrivas just vikingarnas tid. Kungasagorna fyllde också funktionen att ordna upp i kungalängderna för 1600-talets historieskrivare.

Detta stämmer med Patrik Halls studier om att idéerna om det nationella vid denna tid rörde sig runt det genealogiska, där staten och dess kungahus fokuserades. 1600-talets forskare insåg att sagorna var skrivna långt efter den tid de utgav sig att redogöra för, men detta problem kringgick forskarna genom att hävda att en muntlig tradition gjorde dem historiskt tillförlitliga. Texten hade företrädare framför andra material i fornforskningen, men mångsysslare under 1600-talet som Rudbeck kunde också utnyttja sitt kunnande på andra fält för att komma till rätta med forna tiders händelser: topografi, arkeologiska grävningar, statistiska beräkningar. Allt var tillåtet när man motiverades av Gud, sanningen och fosterlandets ära.

Sammanfattningsvis gjorde man redan under sagaforskningens tidiga dagar en del viktiga metodologiska överväganden inför det norröna materialet. Främst stod den kronologiska principen. Gammalt och enkelt material ansågs trovärdigare än ett komplicerat. Men det förekom också diskussioner om i vilket beroende skildringarna stod till varandra, och vad som påverkat utformningen av enskilda berättelser. Detta har framgått i min analys av Rudbecks *Atlantica*. Materialkritiken var visserligen i sin linda, men man var inte helt okritisk. Den historiska trovärdigheten i det gamla materialet ansågs inte som given. Forskningen kunde avfärda en del material som alltför fabelaktigt utifrån vad som ansågs som sannolikt eller ej.

Jag har i analysen visat att Rudbeck med sagornas hjälp kom att flytta upp det historiska rummet från kontinenten till det nordiska området. Det isländska materialet var alltså inte bara ett komplement till andra källor; tvärtom var sagorna för Rudbeck nyckeln till göternas – och världens – historia. Tidsrummet låg långt bak i tiden, men det var vikingarnas historia som beskrevs. Och denna historia var ett bevis för att de varit den del av alla folken som hade skapat bäst möj-

ligheter att överleva, och att härska. Hela befolkningen höll sig stark och levde länge, gifte sig starkt och avlade starka barn. Den gamla svensken hade tagit de naturgivna förutsättningarna och använt sig av dem. Därför var svenskarna enligt Rudbeck ett gott föredöme i en svår tid: starka, modiga och rättrogna.

Svenskarna hade under 1600-talet rätt att lägga andra länder under sig som skattländer, menade Rudbeck. Detta hade goterna gjort under romartiden. I Rudbecks tolkning hade svenskarna gjort det samma sedan Noaks tid, och sedan tornet i Babel hade fallit. De gamla hade varit ett bra folk enligt de isländska sagornas uppgifter. Dessa tolkningar framhölls i en tid då man i politiska och sociala gemenskaper behövde ursprungsmyter för att bygga upp en solidaritet med furstehuset och den rådande samhällsordningen. Den nationella identiteten stärktes i en tid då förvaltningen växte, och då den svenska staten ville framstå som varande av hög ålder för att legitimera sin stormaktspolitik. Mina resultat i detta kapitel framhåller att i Rudbecks tolkning var *vi* alla av en och samma familj, men att vissa av oss – svenskarna – alltid hade varit och skulle komma att vara bättre. Denna del av det gemensamma folket skulle alltid ha varit ledsagare tack vare sin vishet, gudfruktighet och manlighet. Min tolkning överensstämmer på detta sätt med hur forskaren Colin Kidd betonar att vetenskapsmännen på 1600-talet tolkade allt utifrån Gamla Testamentet, de arbetade med en teologisk etnicitet. Tidigmoderna forskare uppfattade inte skillnader mellan olika nationaliteter, utan skiljaktigheter *inom ett och samma folk*, på grund av annorlunda erfarenheter.

Sagan till samhällsnyttan

(ca 1720–1800)

Dalin, Lagerbring och Svea rikets historia

Ole W. Jensen påpekar i sin arkeologihistoriska avhandling att 1700-talet brukar anses som en nedgångsperiod vad gäller fornforskningen. På det hela taget försvinner detta sekels fornhistoriska ansatser ofta i historiografin, klämda mellan 1600-talets göticism och 1800-talets nygöticism.¹ Sven Delblanc, som studerar hur ärebegreppet påverkade 1700-talets syn på samhälle och individ, markerar också hur forskningen ser 1700-talet som en transportsträcka mot romantikens litteratur.² Ett exempel på detta är den inflytelserika studien i upplysningens litteraturhistoria som Anton Blanck skrev 1911, *Den nordiska renässansen i sjuttonhundratalets litteratur*. Utifrån sin föresats att undersöka den nygöticistiska diktingen behandlar han 1700-talet som just bakgrund till någonting annat.

Även om det bara finns ett fåtal studier som behandlar fornforskningen under 1700-talet finns det däremot flera studier om Dalin som publicist och som satiriker, som poet och som upplysningstänkare. Litteraturhistorikern Martin Lamm ägnade sig åt upplysningstiden i avhandlingen *Olof Dalin. En litteraturhistorisk undersökning af hans verk* (1908), där Dalins beroende av äldre svensk och samtida internationell litteratur undersöks.³ Historiesynen hos Dalin återfinns också bland annat i Ingmar Carlssons studie av *Olof Dalin och den politiska propagandan* (1966). Dalins historiska författarskap är dessutom granskat av idéhistorikern Nils Eriksson. Han skrev 1973 en avhandling där Olof von Dalin, Andreas af Botin och Sven La-

1. Jensen, 2002, s. 343.

2. Delblanc, 1965, s. 247.

3. Lamm skrev också *Upplysningens romantik I–II. Den mytisksentimentala strömningen i svensk litteratur*, 1918–20. Även Lars Lönnroth studerar den norröna poesin under upplysningen och förromantiken, Lönnroth, 1996.

gerbring är centrala namn, med avseende på deras vetenskapsteorier och historiesyn.⁴ Nyligen kom även en studie gjord av statsvetaren Peter Hallberg om hur historia användes som politiskt påtryckningsmedel av olika sociala grupper under svenskt 1700-tal, och hur historien därigenom skapade kollektiva identiteter för dessa grupperingar. Han behandlar exempelvis adelsmännens strategi att stärka sin gruppidentitet, kontra dem som använde odalmannen som retoriskt stöd för politisk aktion. Avhandlingen studerar argumentationen i de historiska texterna, liksom vem som över huvud taget kom att läsa de texter som producerades. I *Ages of Liberty. Social Upheaval, History Writing, and the New Public Sphere in Sweden, 1740–1792* (2003) är utgångspunkten att historia skrivs utifrån den situation som skrivaren befinner sig i, vilket enligt författaren gör 1700-talet till ett spännande sekel.⁵

Dalins och Lagerbrings historiesyn

Uppfattningen under 1600-talet hade alltså varit att alla folk hade samma ursprung, och att det funnits en tidig monoteism som sedan utvecklats till flerguderi. Men man kom under 1700-talet att vända på schemat, och började diskutera huruvida alla jordens människor verkligen kommit från Adam och Eva. Vetenskapens förklaringsparadigm blev så småningom mindre beroende av Bibelns berättelser, vilket gav effekter på den nationella historieskrivningen och på användningen av isländska medeltidstexter som källa till Sveriges äldsta historia.

En historieskrivare som Olof Rudbeck hade styrts av sin kristna övertygelse när han tolkade historiens utveckling. Även 1700-talets människor var religiösa, och såg Gud i historien. Men det mosaiska ramverket var inte längre lika påtagligt. Textkritik som utförts på Gamla Testamentet gjorde det allt svårare att läsa texten bokstav-

4. Eriksson, [1973] 1976. Tillkomsten och mottagandet av Dalins och Lagerbrings respektive historieverk studeras också av Erik Bollerup i "Om franska inflytelser på svensk historieforskning under frihetstiden" och "Lagerbrings Svea Rikes Historia" i *Scandia*, 1968 och 1970, liksom i statsvetaren Peter Hallberg artikel "Den läsande nationen: utgivningen och spridningen av Olof Dalins svenska rikshistoria, 1747–1763" i Karlsson & Lindberg (red.), 2002.

5. Inte minst fick historieskrivningen söka nya vägar för att tillgodose nya krav på spridning av böcker Hallenberg, 2003, s. 26–33, och där angivna referenser. Se även Bo Bennich-Björkmans studie av skrivandets konst i Sverige, 1970.

ligt och att förklara bort det osannolika. Bibelkritiken hade utvecklats exempelvis med den nederländske matematikern och etikern Spinozas påpekande att även Bibeln måste granskas kritiskt efter dess syfte, dess tillkomsttid och vem som författat de olika delarna.⁶ Även den Heliga skriften skulle tolkas historiskt och vissa händelser som beskrevs måste betvivlas. Historiker fick en mer kritisk hållning till vad som kunde sägas om förfluten tid, vilket fick till följd att Noaks barn inte längre stod i centrum.⁷ Religionen kom över huvud taget att bli en stor fråga under detta sekel, den kom att problematiseras vad det gällde både kyrkans världsliga makt och huruvida den religiösa övertygelsen skulle vara en privatsak eller inte.⁸

Gud sågs inte heller alltid som direkt inblandad i händelser på jorden. För upplysningsmänniskan kunde den Högre makten istället återfinnas i naturlagarna och i människans förnuft. Gud hade gett reglerna, och det var upp till människan att följa dem.⁹ Sven Delblancs studie visar att den personliga äran blev viktigare som förklaringsvärde under denna tid än Guds försyn. Individens enskilda handlingar kunde dömas utifrån den moraliska lagen.¹⁰ Dalin uttrycker det på följande sätt:

Dessutan har Skaparen satt i alla werdsliga sakers natur de grund-reglor och lagar både för Monarker och trälar, som af sig sielfve döma och straffa den der emot bryter: När, til exempel, en Makt uphäfver sig öfver andra och tilwäller sig deras ägen-dom, så är naturligt, at alla hennes likar mot henne förbinda sig.¹¹

Dalin menade också att allt individen gjorde kunde vändas emot henne. Inte genom att hon möttes av Guds straff, men med påföljder från den moraliska lagen som uttrycktes av opinionen. Historikerna på 1700-talet koncentrerade sig på vad som låg bakom föränd-

6. Baruch Spinoza, *Tractatus theologico-politicus* (Teologisk-politisk avhandling), 1670.

7. Givetvis gällde inte detta alla forskare, exempelvis sagaforskaren Johan Göransson utgick på 1700-talets mitt från Magogs son Gomer i sin genealogiska historieskrivning, medan en historiker som Dalin påpekade att man ”wanhedrar witterheten” om man säger sig veta något om vad som hände på Jafets tid. Citerat efter Lamm, 1908, s. 351ff.

8. Se Nordin, 2002, s. 185.

9. Eriksson, 1976, s. 169ff.

10. Delblanc, 1965, s. 9, s. 98. Se också Lamm, 1908, s. 437.

11. Dalin, 1747, s. 432.

ringar i samhället, förändringar som ofta tillskrevs enskilda personers inflytande. Historievetenskapen kunde på detta sätt införlivas i den nya tidens krav på tillämpad vetenskap, för samhällsnyttans skull.¹² Även om samhällena och tiderna förändrades ansågs den moraliska naturlagen vara oföränderlig. Historien bidrog enligt historieskrivarna med moraliska nyttosanningar, för människans bästa.¹³ Detta var en markant skillnad gentemot den historieskrivning som under 1600-talet hade haft en gammaltestamentlig bas, en skillnad som även upplysningstidens historiker själva noga markerade. Om historiens gång kunde påverkas av Gud, och om olyckor kommer sig av Guds straff, kunde man enligt historieskrivarnas bedömning på 1700-talet inte se någon lagbunden orsak till händelser och skeenden. I så fall kunde man inte heller lära sig av historien såsom 1700-talets historieskrivare ville göra.¹⁴

Historien skulle alltså skrivas för att fälla dom över historiens aktörer. Rikets väl och ve berodde på kungen, och som Nils Eriksson påpekar gjorde detta den politiska historien ytterst relevant.¹⁵ Man fortsatte alltså att använda sig av kungalängderna under 1700-talet, men till skillnad från göticismens historieskrivning där syftet hade varit att föra den egna kungens anor långt bak i tiden, var de nu en hjälp i en allmän tidsbestämning och för att lyfta fram goda exempel.

Lagerbring var medveten om att tiderna förändrades, och att en del händelser i forntiden kunde vara svåra att förstå för samtidens läsare. I hans skildring av Bråvalla slag blir detta tydligt:

När man betraktar detta kriget med sin anledning och utförandet, synes det wida afskildt från de krig, som nu för tiden företagas. En af ålder, kan ske hufwudswag och utlefwnad gubbe, får infall at kriga, och strax äro twänne nationer i gewär. [...] Men det kan blifwa sannolikt, efter nogare öfwerwägande af forna tidens tänkesät. Man war understundom likså snål, som man nu är, men understundom fäktade man och förde krig, efter man trodde, det war hederligt och berömligt. [...] Wi säga därföre på gamla wiset, at Harald Hildetan lyktade sin regering

12. Eriksson, 1976, s. 167. Jensen, 2002, s. 135.

13. Eriksson, 1976, s. 17, s. 71, s. 171.

14. Lamm, 1908, s. 327.

15. Eriksson, 1976, s. 169–174, s. 178.

som en hjälte, ehuru man på nu varande Swenska kunde få en lång lämpeligare titel.¹⁶

Dalin och Lagerbring delar synen på hur historien har framskridit. I de första delarna av deras historieverk lyfts den äldsta tiden fram som god – för Dalin skyternas tid, för Lagerbring joternas. Dalin såg det som att de äldsta folken var nöjda och enkla, tills girighet ledde till krig mellan grannar. Svek och dåliga egenskaper började då frodas. Båda anser att asarna, med Oden i spetsen, förstörde en ursprunglig kultur. Med tiden blev det mer ordning i samhället i och med en viss centralisering av makten när kungen organiserade ledungen, det vill säga krigstjänst till sjöss, eller motsvarande beskattning. Men situationen förvärrades under medeltiden. Medeltiden var för Lagerbring en sämre period än den som inföll under det vi idag kallar vikingatid. Detta syntes till exempel i byggnadssätten; förr hade man ”bättre och ädlare smag, än i de oformeliga och tunga blockhus, som i Medeltiden upfördes”.¹⁷ Medeltiden var enligt de flesta av 1700-talets historiker en mörk period i mänsklighetens historia, främst på grund av den religiösa intoleransen.¹⁸ Dessutom var den kyrkliga makten i allians med den världsliga. Den katolska kyrkan, tillsammans med aristokratin, såg bara till sina egna intressen.

Läget ansågs ha blivit bättre efter reformationen, dels därför att Vasaätten förde med sig nya tankesätt, dels för att den katolska kyrkans makt upphörde i Sverige. Dessutom såg man uppskattande på den stat som formades under 1600-talet, när den centralisering genomfördes som samlade ihop den tidigare så splittrade feodala makten. Under detta sekel lades grunden för den upplysning som Dalin och Lagerbring ansåg sig tillhöra. Trots att hemska sjukdomsepidemier hade utrotat 100 000-tals människor bara under seklets första decennium hade man alltså en tilltro till tänkandets förmåga, och till tekniken, som gjorde att framtiden enligt deras mening såg ljus ut. Men bara om människorna undvek att försvagas av de sämre seder som också fanns i samtiden.¹⁹

16. Lagerbring, 1769, s. 142f.

17. Lagerbring, 1769, s. 76, angående Uppsala tempel.

18. Eriksson, 1976, s. 114–121, s. 150. Kalmarunionen var inte heller uppskattad. Man hade sett detta som ett gott försök att ena Norden, ett försök som tillintetgjorts av monarkernas maktgirighet. Nordin, 2000, s. 225.

19. Eriksson, 1976, s. 114–118, s. 150, s. 187. Frängsmyr, 2000, s. 153.

Dalins och Lagerbrings motivering för Svea rikets historia

Under Rudbecks dagar framställdes rikets historia som en garant för att samtidens politik, och kungamakten ansågs genom historien ha en legitim bas att stå på. 1700-talets svenska historieskrivning hade också som syfte att höja fäderneslandets ära, men nu genom att glorifiera stora män ur historien. Genom att ära dem som äras bör väckte man, som Delblanc betonar i sin analys, åhörarens längtan efter att vinna samma ära. Historien skulle inspirera till ärelystnad, dygd och patriotiska känslor.²⁰

Dalin ville visa förtjänster, lycka och olycka, i fäderneslandets tjänst: ”at afmåla med fria och oweldiga färgor de förflutna tidens öden, Konungars fel och dygder, Folkets sällheter och olyckor. [...] Folkeslagen känna igen sig sielf och Store Mäns Efterdömen läggas för ungdomens ögon.”²¹ Fortfarande ansågs vetenskapen vara till för fosterlandets ära, men tyngdpunkten hade förflyttats från konungars ättetal till lärdom för ungdomen. Historien skulle ge exempel och jämföra olika styrelsesätt och kulturer för att fostra nya ledare. De tänkta läsarna var alla unga män som fick utbildning, Dalin var exempelvis lärare till unga adelsmän, inklusive tronföljaren Gustav. Sveriges stolta förflutna skulle med andra ord vara till hjälp att styra Sveriges stolta framtid. Dalin hänger upp sin historieskildring på hjältars och kungars öden och äventyr. Speciellt intressant är det hur och när de dött eftersom detta visar vilka goda eller dåliga egenskaper de haft. Røjde de land och stiftade lagar faller de in i den första kategorin, var de maktgiriga tillhör de den senare:

Jag wet wäl, at en wiss Statsklokhet ännu fins i Christna werlden, som tillåter, at betiena sig af de nedrigaste och ogudaktigaste wägar, de gröfsta nidings-wärk, giller och trolöshet, blott at man dermed kan gagna sit Rike eller fädernesland och utwidga dess gräntser; men jag wille gerna weta hvar en almän Rikskrop fådt en annan Lag för Ähra, Samwete och Trygghet, at lewva efter, än hvar och en Samfundets enskyldte medlem?²²

20. Delblanc, 1965, s. 224.

21. Dalin, 1747, dedikation s. 3f.

22. Dalin, 1747, s. 431.

Människan måste enligt 1700-talets tänkare lära sig ansvar och att tänka själv, men detta förnuftiga tänkande kunde bara komma genom undervisning.²³ Även Lagerbring ansåg att historien var *vitae magistra* – livets lärare – genom att tillhandahålla exempel på hur ett gott leverne eller ett gott styrande kunde gå till. Han värderar ofta kungarnas beteende med en flora av adjektiv. Hjärte blir man i Lagerbrings ögon inte om man är krigare. Hjärte blir man om man har rätt syn på statsskicket.²⁴

Lagerbring kritiserades av samtiden för att han skrev för torftigt och tråkigt.²⁵ Detta försvarade han sig emot genom att hävda att historia är en vetenskap, inte en konstform. Sanningen är ledstjärnan: ”En Historia är ingen Roman, och andra gissningar böra intet tålas uti Historien än sådana, som tagas af uppenbar och bestyrkd sanning.”²⁶ Hellre då lämna frågor som synes outgrundliga därhän.²⁷ Inte alla gick dock så långt som Lagerbring. Erik Julius Biorner från Antikvitetsarkivet uttryckte en annan ståndpunkt; mellan sant och falskt ligger sanno- och osannolikheter. Den som förnekar allt tvivlar mer än skeptikern.²⁸ Säker kunskap på 1700-talet innebar kunskap om hur människan var av naturen. Historieskrivning skulle, som Delblanc framhåller, vara en pragmatisk framställning av orsakssammanhang. Därav följer att historia skulle ha en nyttofunktion.²⁹ Lagerbring menade att man inte skulle behöva ha pråliga tal och annan dikt i sina vetenskapliga verk. Detta kan ses som en direkt kritik mot Dalin, som i *Svea rikets historia* gärna uttrycker sig språkligt elegant.³⁰ Denne såg historikern som moralens förmedlare, och en av moral-lärorens uppgifter var att visa kungarnas karaktärer, gärna med talet

23. Detta synsätt faller in i Lockes, och hela upplysningstänkandets, syn på människan och hennes möjligheter. Lamm, 1908, s. 8–12.

24. Se Lagerbring, 1769, s. 137.

25. Bollerup, 1968, s. 28of. Bollerup, 1970, s. 326f. Eriksson, 1976, s. 21, s. 35.

26. Lagerbring, 1769, s. 29.

27. Lagerbring, 1769, s. 161.

28. Biorner, 1738, s. 98.

29. Delblanc, 1965, s. 142. Men om sanningen var skadlig för politiken var den inte till nytta enligt vissa. Gustav III reagerade när rikshistoriografen Jonas Hallenberg beskrev Gustav II Adolfs sämre sidor. Se Nils Ahnlund, *Jonas Hallenberg. En minnesteckning*, 1957, s. 142, s. 166.

30. Dalins *Svea rikets historia* har också uppskattats som en lättläst och roande framställning utan dess like i svensk historiografi. Se Eriksson, 1976, s. 21, s. 35.

som hjälp i dramatiken. Därför redovisar Dalin gärna vad de historiska aktörerna sagt och gjort i vissa situationer.³¹

Dalin hade alltså en annan syn än Lagerbring på vetenskapens mål och vetenskapsmannens uppgift. Historikerns uppgift var enligt Dalin tredelad. Först skulle historikern vara vetenskapsman, med tydliga empiriska studier i bagaget. Man fick inte sysselsätta sig med lösa hypoteser, allt måste undersökas. Vetenskapens mål var att göra nytta för samhället genom att använda empirin och förnuftet. Den andra uppgiften handlade om att historikern också skulle vara filosof i just den meningen att han skulle vara en moralisk lärare. Denna sensmoral blir också tydlig i Dalins dramatiska arbeten; känslor leder fel, det är då tragedin oundvikligen kommer. Förnuftet hade löst alla problem.³² Genom att använda historiens tragiska skeenden och påvisa orsaker har historikern något att lära ut, menade han. Därtill hade historikern en tredje stor uppgift. Det var konstnärens och skaldens.

Tore Frängsmyr menar att Lagerbring nyttjade en strängare källkritik än Dalin eftersom Lagerbring hade jämfört material på Riksarkivet och på Antikvitetsarkivet.³³ Men även Dalin hade varit i arkiven. Troligtvis består skillnaden mer i olika inställningar till historia och historikerns uppgift.

Disposition

Dalin hade 1743 fått i uppdrag att skriva ”ett nyttigt wärck i Svenska historien”, och år 1747 kom *Svea rikets historia ifrån des begynelse til våra tider... Förste Delen, som innehåller hela hedniska tiden*.³⁴ Redan i förordet skriver Dalin: ”Man kan ej läsa en Sinrik Rudbecks Atlantica utan förundran öfver Auctorens Snille: At följa den med en Historisk säkerhet, låter sig wäl icke göra.”³⁵ För Olof von Dalin låg inte Sveriges ära i dess rikets höga ålder. Han kom att hårt driva tesen att det nordiska området låg under vattenytan under mycket lång tid,

31. Ett bra exempel är när han illustrerar Karl den store och nordmännen: ”Carl såg då efter dem från et fönster, suckade och fälde någre tårar, säjandes: *När detta folk törs hota Franska kusterne i min lifstid, hvad lär det ej giöra efter min död?*” Dalin, 1747, s. 472.

32. Se exempelvis i det tragiska dramat *Brynhilde* i fornordisk form som Dalin skrev 1738. Lamm, 1908, s. 288, s. 293. Blanck, 1911, s. 351

33. Frängsmyr, 2001, s. 328.

34. Citerat efter Lamm, 1908, s. 266.

35. Dalin, 1747, företal s. 9.

vilket innebar att riket Sverige inte var så gammalt som man trott tidigare. Historien för svensk del börjar enligt Dalin först 500 år f.Kr. På detta sätt undviker Dalin en rudbeckiansk kronologi.³⁶ Dalin fick inledningsvis i den andra delen av verket försvara sin vattenminskningstes. Beräkningarna hade orsakat upprörda känslor bland prästerskapet, då Bibeln talade om ett snabbt förlopp när Syndafloden började försvinna. Dalin hade till sin hjälp använt Isaac Newtons tankar om kroppars rörelse, i kombination med Anders Celsius läror.³⁷ Astronomiprofessor Celsius från Uppsala ingick 1736 i det internationella projekt som med empiriska mätningar kom fram till att jorden var tillplattad vid polerna. Han förfäktade också den teori som Dalin nu använde om att vattnet i världshaven minskar kontinuerligt. Prästeståndet ordnade bidrag till Johan Göransson för att bevisa landets höga ålder genom runinskrifter, i polemik mot Dalin vattenminskningstes.³⁸ Den bedömdes av vissa i samtiden som en skymf mot den patriotiska ära Sverige åtnjutit tack vare sin långa historia, men Dalin blev trots detta både kronprinsens lärare och rikshistoriograf.

Dalins första del behandlar forntiden, när det fanns enkla, nomadiserade herdeskyter i områdena öster om Volga. Dessa stamfäder för götarna spreds efter att de börjat krig med grannar, och folkomflyttningarna ledde enligt Dalin till att ”vår Skandiska berg” bebyggdes.³⁹ Han behandlar Sveriges bebyggning i denna ”mörka tiden, då alt war Gåtor” och går fram till 100-talet år efter Kristi födelse, då Oden och hans asar införde ett mer krigiskt samhälle.⁴⁰ Efter denna *bränneålder* kom *högåldern* cirka 200 e.Kr., då bland annat Uppsala tempel byggdes.⁴¹ Dalin citerar långa stycken ur Eddans mytologi om hedningarnas trosföreställningar. Han fortsätter med att beskriva svenskarernas lagar och vetenskaper, deras seder och bruk. Hantverk, jordbruk,

36. Dalin och Lagerbring värjde sig visserligen mot göticismen, men termen götisk kom att användas under lång tid såsom en beteckning för tiden före den kristna. Ibland som synonym till barbari, men vanligtvis var det helt enkelt fornåldern (den mytiska tiden, hednatiden) som åsyftades. Jämför med bruket av gotisk i Danmark-Norge. Mjöberg, 1968, s. 14.

37. Newtons tankar presenterade i *Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica* (Naturvetenskapens matematiska principer), 1687.

38. Göranssons runarbete redovisades i *Bautil* (1750). Hans *Svea rikets konungars historia ok ärtartal ifrån 2200 f.Chr. intill 1749* (1749) hade också skrivits mot Dalins historieverk. Lindroth, 1997b, s. 285, s. 665.

39. Dalin, 1747, s. 16–28.

40. Dalin, 1747, s. 110.

41. Se Dalin, 1747, s. 326.

vapenhantering är för honom lika intressanta som bröllops seder och barnaalstring. Sjöröveri och vetenskaper såsom tideräkning och runristning, allt är av intresse i detta mastodontverk.⁴² Dessutom ägnas en hel del plats åt de utomnordiska händelser som goterna varit inblandade i. Del två, som behandlar den mörka medeltidens oheliga allians mellan kyrka och elit, var klar 1750. Den sista delen om vasaätten, i två volymer, dröjde till 1760–61 respektive 1761–62. Orsaker till samhällets utveckling syns enligt upplysningstidens forskare främst i regenternas agerande, men kulturhistoria återfinns tydligare i de senare delarna hos Dalin. Det ansågs som viktigt att inkludera beskrivningar av seder då läsekreten hade utökats och historien skulle tillfredställa – och undervisa – en bredare allmänhet. Knappt 1 900 exemplar såldes av verket i helhet, och den första delen i drygt 560 exemplar, främst till ämbetsmän.⁴³

Även Lagerbring reagerade mot 1600-talets forskning. Han säger sig inte veta vem som varit först i Sverige, och menar att detta inte heller var särskilt intressant. ”Den, som intet finner sin räkning wid sådana förvandlingar, gör säkrast, om han låter Altantica förblifwa i sitt värde, och Swerige i sitt.”⁴⁴ Om Sverige är några hundra år äldre har enligt hans mening ingen betydelse då dess storhet inte räknas efter hur bra det var i forntiden. Det som har betydelse är istället vilka goda egenskaper som överlevt från den tiden, och vilka som dött ut. Lagerbring var dock inte lika förtjust i Newton som Dalin. Det fanns för honom inga goda argument för Dalins vattuminskningstes, och han inleder inte heller historien med herdeskyterna från Kaukasus. Han börjar med Fornjoters folk och hur kungen Tor koloniserade Norden. Kungen Oden kom under århundradet före Kristi födelse och med honom blir historien klarare, säger Lagerbring. Tiden fram över vikingarnas tid, med kungarnas krig och käb-

42. Detta låg i linje med vad den danske historieforskaren Ludvig Holberg föreslagit i sin *Danemarks Riges Historie* från 1730-talet. Eriksson, 1976, s. 9. Holberg hade också skrivit en Europahistoria 1711, i *Introduction til de fornemste Europeiske Rigers Historier*.

43. Peter Hallberg har utifrån prenumerantlistan räknat ut att cirka 60 procent såldes till folk med ämbetsmannayrken. Adeln stod för cirka 36 procent av inköpen, medan ofrälse ståndspersoner köpt 43 procent. Givetvis var det nog sant som Rudbeck påpekat ett halvt sekel tidigare, att flera personer läste samma bok. Hallberg, 2002, s. 75, s. 80–83. Dalins arbete var också internationellt känt. Den översattes exempelvis till tyska i *Geschichte des Reiches Schweden aus dem Swedischen übersetzt durch J. Benzelstrierna und J. C. Dähnert* (Greifswald), 1756–63.

44. Lagerbring, 1769, s. 30.

bel, kristnandeprocessen och förändringar i samhällsstyret beskrivs, liksom rikenas gränsdragningar under århundradena runt 1000-talet. Lagerbring behandlar kort de gamles skapelselära och kristendomens införande, och allra sist berörs lika kortfattat utflyttningar ur Norden. Lagerbring bryr sig inte om goternas ursprung – här visste inte heller Jordanes klart besked, påpekar han. Goterna har blandats upp med för många folkslag.⁴⁵ Detta kapitel syftar istället till att lyfta fram skildringen till den tid då norrman: ”Yra swärmande [...] som gräshoppor” på Västeuropas kuster.⁴⁶

Lagerbring hade svårt att finna en förläggare till sin bok. När den till slut trycktes var det på papper av sämre kvalitet. Men trenden under sista halvan av 1700-talet kom att bli att trycka böcker i ett mindre och billigare format, för att sälja mer.⁴⁷ Lagerbrings text är mer återhållsam än Dalins, men har ett stort mått av torr ironi. Lagerbrings *Swea rikes historia* del tre tryckes bara en gång då den väckte för lite intresse från allmänheten, och sammandraget kom att spridas mer än huvudverket.⁴⁸ Recensionerna var emellertid positiva, och Lagerbring fick därefter statlig hjälp för att fullfölja verket, som sedermera trycktes på bättre papper och med bättre typer.⁴⁹

För att beskriva och förklara tidsperioder som ansågs betydelsefulla för samtiden eftersträvades en totalhistoria – politisk, kulturell, social – gärna över hela civilisationer. Svenska folket i allmänhet har följaktligen egen rubrik hos Lagerbring. Boskapsskötsel, byggnader, klädedräkter, hantverk och diktkonst beskrivs. Lagerbring inser själv att det är svårt att beskriva folket genom den högsta gruppen i samhället, då denna ofta spelar efter egna regler: ”Kungeliga och Förstelige Personer jämnka intet alltid sina rättigheter efter Bonda-lag,

45. Lagerbring, 1769, s. 459. Enbart Pytheas uppgifter om Thule utreds på s. 31f.

46. Lagerbring, 1769, s. 580

47. Minskat beroende av kulturmecenater ledde till större beroende av försäljningen. Se Hallberg, 2002, s. 76.

48. Han fick kritik för att han inte skrev lika elegant som Dalin, och de mellan 300–400 exemplar som trycktes av första delen tog över ett decennium att sälja. Bollerup, 1970, s. 309. Lindroth, 1997b, s. 681.

49. Sugas bör att de svenska recensionerna skrevs av Lagerbrings vän Carl Christoffer Gjörwell d.ä, som också gett ut verket. Denne arbetade på Kungliga biblioteket, och gav själv ut historiska urkundssamlingar. Men även de tyska recensionerna var positiva. Det uppskattades att Lagerbring använde nya källor – såsom påvebrev – med en kritisk inställning. Bollerup, 1970, s. 309, s. 320–323.

hwarken nu eller tilförne.”⁵⁰ Ett exempel på Lagerbrings kulturhistoriska intresse är hans beskrivning av hur harpor har använts enligt Ynglingasagan, Völsungasagan och Herrauds saga. Just detta sätter Jöran Mjöberg i direkt relation till den popularitet som Ossians keltiska barder väckt.⁵¹ Men både Dalins och Lagerbrings verk innehåller mycket författningshistoria, och är lika mycket politisk historia som en beskrivning av seder och kultur. Lagerbring har en kronologisk disposition med en kapitelindelning som följer de kungliga släkterna. Senare går regentrubrikerna hos Lagerbring över i geografiska rubriker landskap för landskap. Han skrev i merkantilismens tidevarv när den egna nationen skulle klara sig själv, antingen genom en mer handels- och manufakturinriktad utilism eller en natur- och jordbruksbaserad fysiokrati. Då blev topografin en viktig aspekt för att känna det egna rikets näringar och natur.⁵²

Uppbyggnaden av de båda verken påminner alltså om varandra. Både Lagerbring och Dalin hade intresse av hur och varifrån Sverige bebyggdes, och av att klarlägga samhällets uppbyggnad efter Odens ankomst från Asien – Dalin säger 125 e.Kr och Lagerbring 150 f.Kr. Eftersom 1700-talets författare ville fastställa förändringar i det historiska förloppet fick periodiseringen en helt annan betydelse än vad den haft för Rudbeck. Den *mörka tiden* motsvarade forntiden fram till den *mytiska* eller *fabeltiden*. Den sträckte sig från Oden, som levde vid tiden för Kristi födelse, till den *historiska tiden* som inföll på 1100-talet. Både Dalin och Lagerbring använde dessutom en periodisering efter begravningsätt i äldre tid – *kummelålder*, *bränneålder* och *högålder* – som 1600-talets arkeologiska utgrävningar hade byggt på. Men både Dalin och Lagerbring kom också i kontakt med ny-modigheter som *fortnid* – *medeltid* – *nyare tid*.⁵³

50. Lagerbring, 1769, s. 366. Om Lagerbrings planerade disposition, se Bollerup, 1968, s. 256f.

51. Lagerbring, 1769, s. 439f. Mjöberg, 1967, s. 85.

52. De topografiska planschverk med 400 kopparstick som Erik Dahlberg hade påbörjat på 1660-talet, *Suecia antiqua et hodierna* (Det forna och nuvarande Sverige), passade därför fortfarande in när det trycktes 1716, trots att det presenterar mer av adelsgoods än den outnyttjade natur som senare fysiokrater ville se. Se Mikael Ahlund, ”Det nationella landskapet. Om upptäckten av den svenska naturen i Elias Martins bilder” i Karlsson & Lindberg (red.), 2002, s. 26f.

53. Kummelålder, bränneålder och högålder är gamla beteckningar, bl.a. använde redan Snorri Sturluson sig av dem. Jacob Wilde, svensk rikshistoriograf från 1719, hade arbetat mycket med de nya periodiseringarna. Hans inflytelserika statsrätthistoriska verk *Sueciae historia pragmatica* gavs ut 1731 (Svenska statsförfattningar eller allmännelige rättshistorien, 1749). Wilde talade också om den *gamla tiden*, *mellantiden* och den *nya tiden*. Jensen, 2002, s. 139f.

Källor och referenser

Det var svårt att få tag i primärkällorna vid denna tid. För att få tillgång till det material som fanns hos Antikvitetsarkivet krävdes särskilda tillstånd. När detta väl var ordnat brottades man med andra problem, såsom fuktiga lokaler vilket begränsade arbetet till sommartid. Dessutom var materialet utspritt. Dalins kontakter möjliggjorde att han kunde arbeta i flertalet privata arkiv, och han hade själv arbetat på Kungliga biblioteket.⁵⁴ Lagerbring hade andra problem. Han befann sig i ett Lund med ett sämre universitetsbibliotek, och med en lång res- och postväg till den svenska huvudstaden. Han hade dock goda kontakter med de europeiska lärde, speciellt i Köpenhamn, och han lånade en del manuskript därför.⁵⁵

Fortfarande var textens auktoritet stor hos forskarna på 1700-talet. Dalin hade inte alltför mycket tilltro till arkeologiska utgrävningar eller materiella lämningar. När han talar om runstenar var det deras text han läste: när dessa nämner broar finner Dalin stöd för att Sverige hade haft mer vatten förr.⁵⁶ Runmaterialet är sparsamt förekommande också hos Lagerbring, då han tyckte att runorna var alltför svåra att datera.⁵⁷ Han var också skeptisk till arkeologiska utgrävningar.⁵⁸ Men att naturvetenskapligt inspirerade empiriska mätningar och grävningar kunde vara till hjälp, det tyckte de båda, bara undersökningarna var systematiskt genomförda och inte den form av gissningstolkningar som man ansåg att tidigare forskning syssel-

54. Carlsson har följt Dalins arbete i exempelvis Gustav Rålamb och Carl Gustaf Bielkes privata arkiv, liksom på de statliga. Carlsson, 1966, s. 121. Se även Eriksson, 1976, s. 96–102.

55. Bl.a. av arkivarien och historikern Jacob Langebek. Men denne tycks ha haft svårt att få Lagerbring att ge tillbaka manuskripten. Dessutom fick han tydligen inte låna material om Kalmarunionen, där de två forskarnas syn på skilde sig alltför mycket åt. Se Eriksson, 1976, s. 102–114, s. 149, och Weibull, 1907, s. 116.

56. Se Dalin, 1747, s. 5.

57. Lagerbring ansåg visserligen runkonsten vara gammal, införd i Norden av den turkiske Oden. Korsen på stenarna var dock sena efterapningar av utländsk sed. Lagerbring, 1769, s. 62, s. 67, s. 131, s. 454. Lagerbring daterade de flesta runstenar till 800-talet, jämför med Johan Göransson som ansåg dem vara 4 000 år gamla i sin *Bautil, det är; alle svea ok götha rikes runstenar, uppreste ifrån verdens år 2000* (1750). Eriksson, 1976, s. 58.

58. Man finner sällan någonting i jorden, då t.ex. hus var byggda i förgängligt trä. Lagerbring, 1769, s. 414f.

satt sig med.⁵⁹ Lagerbring har i alla fall tillägnat arkeologiska fynd en och en halv sida, medan Dalin har en not på en halv sida.⁶⁰

Dalin skilde inte mellan källor och forskningsreferenser i sina hänvisningar. En imponerande mängd samtida internationella forskare finns representerade hos Dalin, då han i den populära syntesens anda hellre refererar till andra, samtida historieskrivare, än själv gör bruk av källorna.⁶¹ Han hänvisade dessutom hellre till yngre källor än äldre, även om han visste att de äldre var bättre. Detta motiverar han med att läsbarheten och tillgängligheten för läsaren i annat fall skulle minska. Dessutom menade han att yngre författare ändå byggde på äldre källor. Lagerbring resonerade tvärtom. Han följde hellre ”gammal och trovärdig historieskrifware, än nyare gissningar”.⁶² Dalin gjorde ofta utvecklingar i fotnoterna, inte så sällan med långa citat från sagalitteraturen. Enligt Nils Eriksson var detta en medveten metod: att visa ett helt citat för att undvika motargument. Och nog tar Dalin till auktoriteter. Lagerbring har 285 källhänvisningar i sin *Swea rikes historia*, att jämföra med Dalins I 200.⁶³

Lagerbring ville hellre använda dåtidens material – som kunga- och påvebrev – men var ganska systematisk när det gäller att rensa ut det som föreföll sakna grund.⁶⁴ Han menade att man kan lösa problem med källornas uppgifter med förnuftets hjälp, och om detta

59. Se ex. Dalin, 1747, s. 9. Att klassificera och att systematiskt ordna ansågs vara en meningsfull aktivitet. T.ex. kan tabellverket, som skulle bokföra befolkningen från 1749, visa vilken stor tilltro man hade till statistiken. Se Jensen, 2002, s. 352, s. 356.

60. Mjöberg, 1967, s. 13. Henrik Sjöberg, som ersatte Lagerbring som historiker, verkade för att systematisera fornforskningen. I *Inledning till kännedom om Fäderneslandets Antiquiteter* (1797) hierarkiserade han exempelvis arkeologiska fynd – men fortfarande innefattade termen *antiquiteter* mer än bara materiella lämningar. Bennich-Björkman, 1970, s. 152.

61. Dalin hade träffat Charles Rollin och Andrew Ramsay i Paris, och använder gärna deras verk; Rollins *Histoire ancienne. Digression sur les Schytes* (1731–38) och Ramsays *Discours sur la Mythologi* från *Les Voyages de Cyrus* från 1728. Även den för sagaforskningen intressanta Sheringham dyker upp i noterna, liksom Montesquieus Om lagarnas anda (1748) i andra delen. Rollin var inte populär hos alla, Holberg ansåg boken vara alltför populärt skriven, riktad till damer som vanligtvis läste romaner. Hallberg, 2002, s. 75. Eriksson har kartlagt alla referenser. Eriksson, 1976, s. 98.

62. Lagerbring, 1769, s. 241. Lagerbring tyckte inte heller att samtida seder var till någon hjälp. Jämför detta med Biörner som, i likhet med Rudbeck, ansåg det vara bra om sagorna kom överens med samtida sägner. Biörner, 1737, s. 15, s. 19.

63. Lagerbring arbetade på så sätt att en källa får illustrera hans poänger, det är därför han totalt sett har mindre hänvisningar till källor och referenser än Dalin. Eriksson, 1976, s. 64.

64. Lagerbring hade använt sig av Montesquieus i sin undervisning. Lagerbrings hänvisningar till modernare skribenter inkluderar också Mallet, Claes Arrhenius Örnhielm kyrkohistoria *Historia sveonum gothorumque Ecclesiastica* (1689), ”rudbeckianen” J. F. Peringskiölds

inte gick var det bättre att lämna uppgiften därhän. När Lagerbring 1769 skrev första delen av sin historia ansåg han, liksom Dalin, att de antika källorna när det gäller Norden var osäkra. Adam av Bremen och Saxo Grammaticus började tränga ut antikens författare.⁶⁵ Men trots att Saxo var nästan samtida med de händelser han beskrev måste han enligt Lagerbrings mening hanteras med försiktighet då han sällan skrev till Sveriges fördel.⁶⁶ Lagerbring tillämpade alltså här ett tendenskritiskt kriterium.

”Häxeri, och annan granlåt” i sagorna

Sagorna användes flitigt av Lagerbring, och han gjorde den mest omfattande analysen i Sverige av det isländska materialet under 1700-talet. Han har fler referenser än Dalin till sagamaterialet, och han citerar mest ur detta material, i ständiga jämförelser med de svenska rimkrönikorna.

Både Dalin och Lagerbring hade reagerat mot Rudbecks forskningsresultat. Sagakännaren Erik Julius Biörner hyste däremot stor beundran för Rudbeck och hans *Atlantica*.⁶⁷ Biörner brukar framhållas som den bakåtsträvande token inom vetenskapen under 1700-talet. Främst för att han hamnade i den språkligt begåvade Dalins skottlinje och försvarade sig klumpigt i den duellen.⁶⁸ När Dalin kom ut med *Svea rikets historia ifrån des begynelse* hade han helt enkelt skurit bort den del som Biörner ansåg för ärorik. Troligtvis hand-

Årtartal för Swea och Götha konunga hus (1725) och Wildes version av Pufendorfs *Inledning till den svenska historien*. Denna översättning och omarbetning av Samuels Pufendorfs *Einleitung zur Historia* som rikshistoriografen Jacob Wilde genomförde på 1730-talet var inte särskilt bra, och följde inte Pufendorfs kritiska metod enligt Oscar Malmström, *Samuel Pufendorf och hans arbeten i Sveriges historia*, 1899, s. 42. Eriksson har kartlagt alla referenser. Eriksson, 1976, s. 110. Se också Frängsmyr, 2000, s. 38.

65. Här representeras antika författare främst av Tacitus och Caesar. Tacitus bok *Germania* fick mer kritik än den fått tidigare, och mycket kom att anses som ren dikt. Lamm, 1908, s. 351.

66. Se Lagerbring, 1769, s. 175.

67. Lindroth, 1997b, s. 650. Biörner umgicks också flitigt med Rudbecks son, Olof Rudbeck d.y., som i *Nordiska kämpadater* presenterat ett *Sägne Kwäde öfwer Detta Wårks Lärda Utgiftuare*.

68. Dalin riktade kritik mot fornforskarnas fascination över materiella fynd i allmänhet, och Biörner i synnerhet, i satiren *Wisdoms Prof eller Herr Arngrimis Berserks Förträffelige Tankar öfwer Et fynd i Jordan* (1739). Olof von Dalin, *Valda skrifter*, 1872, s. 291–194. Dalin avslutar denna med en karikatyr över berättelser om Kung Adil i Svíþjóð på 500-talet, enligt Ynglingasagan och Rolf Krakes saga (kallad Adils saga), vilket lett forskningen till att tro att sagorna var bortrationaliserade av Dalin. Se t.ex. Carlsson, 1966, s. 122, s. 327.

lade denna konfrontation mer om vilket mål man ansåg vetenskapen borde ha, och vilka metoder som ledde dithän. För Biörner var den nationella äran mål nog för historieskrivningen, medan det för Dalin handlade om nytta för framtiden genom en *exemplum*-undervisning då bra och dåliga sätt att styra förevisas. Emellertid tillhörde även Biörner den tid då fornforskarna sökte utveckla de vetenskapliga metoderna, och förlöjligandet till trots togs Biörners argument i *Nordiska kämpadater* upp till behandling även av män som Dalin och Lagerbring.⁶⁹

Både Dalin och Lagerbring diskuterar sagorna i sina inledningar i försvar mot den kritik som exempelvis Mallet, von Schlözer och Leibniz hade framfört. Redan de första raderna i Lagerbrings *Swea rikes historia* handlar om trovärdigheten i de isländska sagorna:

Detta kan förekomma en eftertänksam Läsare betänkeligt, och snart sagt otroligt, när man intet har med upmärksamhet pröfwat Trowärdigheten, af de Skrifter och Handlingar, på hwilka dessa berättelser äro grundade. Hos de gamle Greker och Romare finnes ganska litet om våra Nordiska orter anteknat. Men däremot finnas många Nordiske och i synnerhet Isländske Sagoskrifware, hwilka nog kunna ersätta bristen, af de förras felande witnesbörd. Deras anseende och värde bör undersökas.⁷⁰

Lagerbring beskriver ”twifwels utan den förnämste” Snorri Sturluson.⁷¹ Dennes trovärdighet kommer av att han levt i en fri republik som hindrade politisk påtryckning, och han hade varit på besök i Norge. Dessutom kunde han likaväl som de gamla romerska historikerna betraktas som en mogen forskare:

Man tror Livius, som skrifwit Romerska Historien, änskönt han anför omständigheter, hwilka tildragit sig för mer än sjuhundra år för hans tid, i den billiga förtröstan, at han troget

69. Lagerbring läxar också stundom upp Biörner, men inte i en uttalad polemik angående Rudbecks inflytande, utan när hans referenser inte stämmer. Se t.ex. om hur Ivar Vidfamne blandats ihop med Ingjald Illråda. Lagerbring, 1769, s. 126. Dalin byggde på en hel del av Biörners resultat. Se t.ex. Dalin, 1747, s. 75.

70. Lagerbring, 1769, inledning, s. 1

71. På samma sida presenterar Lagerbring honom som ”wår” Snorri. Lagerbring, 1769, inledning, s. 2.

fölgt äldre skrifter och handlingar, fast de nu intet äro til fångs.
Hwarföre får intet Sturleson njuta samma rättvisa?⁷²

Både Dalin och Lagerbring tar hjälp av dansken Otto Sperlings *Nova litteraria maris balthici* från 1699.⁷³ Dalin kritiserar Leibniz för att obetänkt förkasta allt gammalt från Norden. Han menar att både Leibniz, som förkastar, och Sperling, som förhöjer, de isländska sagorna har fel.⁷⁴ Dock ger sagornas stil av menlöshet och enfaldighet dem trovärdighet nog, och enkla dikter visade att skalderna varit samtida med de händelser de återgav. Skalderna var dock enligt Dalin inte helt oantastliga, de utsmyckade gärna enkla saker till fabelberättelser. Den ”första Eddan” som Resenius gett ut var relativt god som källa, men dikterna hade blivit ”antingen af wårdslöshet eller människors tilsatser, wansläktade”.⁷⁵ Sedan kom munkarna och förstörde ännu mer. Källäget efter år 1 000 blir ännu svårare: ”Wi komma nu in i et annat slags ålder, der Munkar istället för *Skalder* måst hafva warit Häfde-teknare.”⁷⁶

Dalin inleder redan i förordet med att svartmåla munkarna som kom till Norden. Det är enligt hans mening de tidiga kristnas fel att så många svenska handlingar förstördes under den mörka medeltiden: ”Munkarne buro en afsky för de Otrognes Minnings märken, hvaremot åter andre hade til dem alt för mycken begärelse.”⁷⁷ De som hade alltför stort intresse för äldre handlingar var bland andra påvarna, som hämtat hem dokument de trodde handlade om folk på italiensk mark. Eddan räddades av Saemund Sigfusson Frode, men den gick åter förlorad tills den kloke Snorri räddade och gav ut ”åtminstone en skugga deraf.”⁷⁸ Under den olycksaliga unionstiden försvann enligt Dalin mycket till Danmark, liksom när Johannes Magnus tog med sig en del material när han försvann till katolsk mark.

72. Lagerbring, 1769, inledning, s. 2.

73. Otto Sperling ville ge ut en edition av Adam av Bremens kyrkohistoria, och kom då i kontakt med Árni Magnússon. Sveinbjörn Rafnsson, 1987, s. 305.

74. Snorris produktioner har alltså högt anseende och även Dalin påpekade att Snorri hade varit i Jämtland och samlat handlingar. Dessutom saknades svensk material, så det finns inget bättre alternativ än Snorri. Dalin, 1747, s. 5, s. 15, s. 118f. Se även Eriksson, 1976, s. 50, och s. 55 om Lagerbring. Även Biörner kallar Leibnitz: ”wår nordiska häfdeheders oförsichtiga domare.” Biörner, 1737, s. 11.

75. Dalin, 1747, s. 117.

76. Dalin, 1747, s. 666.

77. Dalin, 1747, företal s. 1.

78. Detta var för Dalin förfädernas lära, då namnet *edda* betydde ”ätt”. Dalin, 1747, s. 118.

Alla sagorna behandlades hos 1700-talets historieskrivare som en helhet, som ansågs vara ganska trovärdig efter principen att enklast är äldst.⁷⁹ Lagerbring ville gärna harmonisera sina källor: ”Man har altså fulkomlig anledning at tro våra gamla Sagor [...] Så at den ena får styrka af den andra.”⁸⁰ Olika hetererna berodde på avskrifterna, som i sig inte förändrade sakinnehållet enligt hans mening. Ett exempel är de långlivade människorna i sagans värld; flera personer med samma namn har enligt hans kritik felaktigt tolkats som att en enda person har levt ett väldigt långt liv.⁸¹ En del sagor var alltför tydliga i sitt förhållande av kristna män. Försiktighet var att föredra: ”Den som skrifwit Herwarar Sagan, lär förmodeligen hafwa författat den efter äldre handlingar, sådane som han dem funnit, och har han til äfventyrs sjelf varit okunnig om rätta belägenheten av Reid-Gothaland.”⁸²

För de svenska forskarna var sagorna skrivna på det gamla språk som användes i hela Norden. Som Nils Eriksson påpekar visade språket för den tidens forskare både urspråket och den historiska utvecklingen.⁸³ Man ansåg att Nordens hederligaste släkter hade utvandrat till Island, och där bevarat många handlingar efter att de försvunnit ut ur Sverige. Övertygelsen att det har funnits en svensk litteratur som motsvarade den isländska var alltså fortfarande stark.⁸⁴ Lagerbring tittar också närmare på hur skaldekväden kan ha bevarats över tiden. Kvädena var visserligen 400 till 500 år äldre än Snorri Sturluson, men tilltron till den muntliga traditionen var stor.⁸⁵ Visserligen

79. Se också Eriksson, 1976, s. 50–58. Detta var dock inte alltid den allmänna meningen. Wilde exempelvis föredrog yngre uppgifter, eftersom en muntlig tradering kan omvandla och förstöra en uppgift. Jensen, 2002, s. 139.

80. Lagerbring, 1769, s. 333. Sagorna ska hamoniseras med andra uppgiftslämnare. Men ibland valde Lagerbring Rimkrönikan framför Snorri Sturlason. Se också Eriksson, 1976, s. 80.

81. Lagerbring, 1769, s. 81, s. 127.

82. Lagerbring, 1769, s. 199, s. 324.

83. Eriksson, 1976, s. 70.

84. Kunskap om det gamla Sverige bevarades på Island ”de förkommit i sit rätta fädernes land.” Lagerbring, 1769, inledning s. 7, s. 11, s. 449, s. 481. Dalin ansåg också att utvandrarerna på 900-talet tog med sig berättelser hemifrån, och sedan ytterligare utarbetat ”våra häfdetekningar”. Dessutom hade islänningarna varit ”afskilde från den öfriga werlden” och fått ro att arbeta med dem. Dalin, 1747, företal s. 4f.

85. Þjóðólfr har i *Ynglingatal* 30 ättled till Oden, och talar alltså om en period på 1 000 år. Men han hade haft hjälp av äldre dikter. Lagerbring framhåller också att Þjóðólfr och *Fundinn Nóreggr* kommer väl överens i sina ättelistor. Lagerbring, 1769, s. 2–11.

kunde ringare släkter glömma sina förfäder, men finare släkter minde nog sina även på 1700-talet, påpekade Lagerbring.⁸⁶

Trots att Lagerbring ansågs vara kritisk betraktade tyska forskare hans sagabehandling som föråldrad.⁸⁷ Även Dalins efterträdare som rikshistoriograf, Jonas Hallenberg, kritiserade Lagerbring på denna punkt. Kritiken följde von Schölzers, då han undrade om Snorri Sturluson verkligen kunde veta vad som hänt mer än trehundra år tidigare. Hallenberg ansåg då Adam av Bremen vara en bättre källa, eftersom denne levde endast 70 år efter händelserna som beskrevs.⁸⁸ Lagerbring fick också kritik för att han använde Hjalmar och Ramers saga, vilken nu fastslagits vara en förfalskning.⁸⁹

Allt hängdes upp på kungagenealogier, och kungasagorna gavs följaktligen företräde som källa. Redovisningen av samhällsutvecklingen och kulturlivet sker både hos Dalin och hos Lagerbring med hjälp av *Ynglinga saga*. Förutom Snorri har Lagerbring för tiden före Oden sin främsta källa i *Fundinn Nóregr*, som hade gjorts tillgänglig av Biörner. Båda forskarna använde de svenska 1600-talseditionerna av sagorna, och de av Bartholin och Torfæus refererade sagorna.⁹⁰

Lagerbring förlitade sig mycket på *Fundinn Nóregr*, de första kapitlen ur konungasagan *Orkneyinga saga*. Texten beskriver hur Góí, dotter till Þórr, försvinner, och hur han skickar hennes bröder Nórr och Górr att söka efter henne. Under sina efterforskningar koloni-

86. Dessutom ristade man i trä för att hålla saker i minnet, enligt vad Lagerbring läser ut av Egilssaga. Tyvärr ruttnar trä och försvinner. Lagerbring, 1769, s. 414f.

87. Bollerup, 1970, s. 321.

88. Jonas Hallenberg, *Öfver första delen af Sven Lagerbrings Svea Rikes Historia. Anmärkning af Jonas Hallenberg. Förra avdelningen* (1819), s. if., s. 137, s. 298. Som rikshistoriograf (1784–1834) ville Hallenberg fullfölja sin företrädarens arbete, och gav ut *Svea rikets historia under konung Gustaf Adolff den stores regering* (1790–96). Hallenberg verkade också som riksantikvarie 1803–19.

89. *Öfver första delen af Svens Lagerbrings Svea Rikes Historia. Anmärkning af Jonas Hallenberg. Senare avdelningen* (1822), s. 37, s. 85. Att dokument förfalskats under 1600-talet gjorde att andra material skärskådades, exempelvis diskuterades huruvida Rimberts skildring om Ansgar var en förfalskning. Se bihang till Hallenberg, 1822, s. 400; P. E. Müllers recension av E. M. Fants *Monumentum veterum historia Sveogothicae* från *Dansk Litteratur-Tidende*, 1816.

90. Lagerbring ville gärna läsa fler sagor än de redan tryckta, och han har bland annat fått sig tillsänt en avskrift på isländska av *Knytinga saga*. LUB, Collectiones historice Lagerbringianæ, T I:I. Knytingasagan fanns annars tillgänglig t.ex. i dansken Hans Grams version från 1748.

serar de Norden.⁹¹ Lagerbring vände sig emot metoden att leta efter dolda meningar. Man borde nöja sig med den enklaste förklaringen, inte söka efter etymologiska irrande vägar: ”Etymologiska historier hafwa merendels den förmån, at man kan få dem at säja hwad man wil [...] ordledningen, hwilken alltid blifwit lätt, när man tager ifrån och lägger til, hwad man behagar.”⁹² Även Dalin manade till försiktighet i vissa frågor: ”Det låter altid misstänkt, at draga orters och hela folks namn af personers, liksom Sverje av *Sven*, Upsala af *Ubbe*.”⁹³ Men han använde sig hellre av etymologiska argument än av allegoriska; Skyterna har inte fått sitt namn av att de var goda skyttar, som Rudbeck hävdade. Istället menar Dalin att det handlar om samma ordstam som i *giuth*, vilket visar att *gauth*/göter och skyter är samma folk.⁹⁴

Lagerbring påpekar att det är välkänt att ”Edda slår öfwer”.⁹⁵ Dalin var egentligen av samma principiella uppfattning, men ansåg att om man inte gjort sig mödan ”at utleta sanning från dikt i gamla Historier, så wiste wi nu ingenting”.⁹⁶ Med förnuftets hjälp kan problematiken avhjälpas, menade Dalin. Det främsta kritiska verktyget för sagaforskningen var intuitivt vett och omdöme. Även 1600-talet hade haft ett sannolikhetskriterium. Men till skillnad från den tidens uppfattning av vad som var förnuftigt ansågs exempelvis Guds eller djävulens direkta inverkan under upplysningseran mindre trovärdig

91. *Fundinn Nóregr* framställer konung Fornjótr som härskare över Bottniska viken. Fyra led efter Fornjótr följer Þórr, överstepräst och konung. Lagerbring, 1769, s. 30, s. 38. *Fundinn Nóregr* är första kapitlet i *Orkneyinga saga* och handlar om Orkney-jarlarnas historia fram till mitten av 1100-talet (se även texten *Hversu Nóregr byggðisk*, som liksom *Fundinn Nóregr* återfinns i *Platelyjarbók*). Den gavs ut av Biörner 1737 (under titeln *Norriges upfindelse*). Sagan återges också i Olav Trygvasons saga i *Heimskringla*, som Dalin använder. Dalin, 1747, s. 84. Johan Ihre ville inte se Fornjótr som historisk, då Snorri hade satt honom i den mytiska delen av sin *Snorraedda*, inte i konungalängden. Ihre, 1772, s. 27.

92. Lagerbring, 1769, s. 36, s. 66, s. 307. Det gick däremot bra att använda etymologi för att befästa tesen att Skandinavians urgamla invånare finnar har bott i Sverige, då det fanns ortnamn som bara kan förklaras med finskan. Lagerbring, 1769, s. 37, s. 44. Lagerbring ville alltså inte ta sin utgångspunkt i etymologin, men använde den gärna som ytterligare krut i sin argumentering. Jmf Nordin, 2000, s. 225.

93. Dalin, 1747, s. 76.

94. Dalin, 1747, s. 34. Se Lamm, s. 434. Sagorna visar att Oden inte tillhörde geterna men även asarnas och turkarnas författning liknade geternas, då de alla var skyter. Inte heller var Oden trojan. Troja var känt i Norden, och genom att tillskriva sig trojanernas historia kunde hans eget rykte växa, enligt Lagerbring, 1769, s. 6, s. 59.

95. Lagerbring, 1769, s. 72. Angående de 540 rummen i Odens hus.

96. Dalin, 1747, s. 361. Angående Götrikssagan och tidsuppgifterna däri.

som förklaring.⁹⁷ Förnuftskritiken kvarstod som en värderingsnyckel till källans sannolikhet. Lagerbring ville ha bort alla de övernaturliga inslag som den mörka och vidskepliga fabeltiden smyckat berättelserna med: ”Våre gamle Sageteknare hafwa prydt sina berättelser med häxeri, och annan granlåt, som intet fortjenar at uprepas”, och ibland är vissa sagor ”gjord at roa barn med”.⁹⁸ Bara det som var trovärdigt kunde bearbetas i en historisk skildring.⁹⁹ Även för Dalin var det norröna materialet ”upfyllt med så många Poëtiska dikter om Gudarnes täfling, om Troll och Resar, om otrolig styrka”.¹⁰⁰ Dalin diskuterar problemet med jättar i sagorna. Han ser det som naturligt att det funnits resliga män, det fanns det till och med i Bibeln. Men att en hel släkt skulle bli så stor var en omöjlighet. En mer naturlig förklaring enligt hans mening var att jätte var ett epitet som tillkommit på grund av levernet och klimatet. Enligt Newton var allt tyngre vid polerna, genom centrifugalkrafter och jordens rörelse, vilket påverkar nordbornas styrka. Allt blev tyngre och man utvecklade starkare kroppar. Enligt Dalin tyckte nordborna att det var ”lättare, at taga med wäld hwad de behöfde”.¹⁰¹

Sagorna användes alltså i stor utsträckning även av historieskrivare i upplysningens tidevarv. De hade på intet sätt försvunnit i och med att en stormakts högtflygande planer omvandlats till en mer förnuftig och rationell ordning, med ett nyttotänkande även i den historiska forskningen. Tvärtom diskuterades sagorna mer intensivt utifrån vad man kunde använda dem till. Fortfarande var det stilen och sannolikhetskriteriet som bestämde deras trovärdighet mer än något annat, men det tendentiösa i dem påpekades emellanåt. Främst nyttjades Snorris kungasagor och fornaldarsagorna, men även det

97. Jensen, 2002, s. 362. Trolldom var ett aktuellt ämne i samhället; ett uppmärksammat processmål mot häxor i Dalarna slutade 1762 med att åklagarna straffades istället för de åtalade. Frängsmyr, 2001, s. 305.

98. Exempelvis finns beskrivningen av svärdet Tifning, som måste dräpa så snart det dragits fram. Lagerbring reducerar detta till att svärdet är välkänt. Det roande inslaget nämns i anknytning till Eisten Belis ko, vars vrål orsakade kaos. Lagerbring, 1769, s. 97, s. 148, s. 172. Se även Eriksson, 1976, s. 73.

99. T.ex. vaktades Thora i Ragnar Lodbroks saga av en man vid namn Orm, inte av någon riktig orm. Lagerbring, 1769, s. 150.

100. Dalin, 1747, s. 361.

101. Dalin 1747, s. 77, s. 273f. Lagerbring å sin sida menade detta vara en felskrivning, eller en förfälskning. Jätte hade ingenting med kroppskaraktär att göra, det var ett gammalt folknamn. Se Lagerbring, 1769, s. 42.

mytologiska materialet i Eddan kom till användning, dock med reservationen att de kristna hade förstört det ursprungliga som en gång funnits i berättelserna.

Hednatidens demokrati

Jag kommer här att analysera hur Olof von Dalin och Sven Lagerbring beskriver det forntida Sverige, dess uppbyggnad, lag, religion *et cetera*. I denna textanalys läggs koncentrationen på hur dessa två historiker skildrar samhällsorganisationen, sociala gemenskaper samt mäns och kvinnors leverne i det vikingatida samhället, och vad de säger om hur samtiden kunde dra för nytta av dessa lärdomar.

Dalin använder sällan *Norden* eller *Sverige* som term när han skriver sin historia, och väljer hellre att tala om *Scythien*, eller *Skandinaviën*. De skyter som bodde vid Kaspiska havet cirka 800 f.Kr. identifierades av Dalin som stamfäderna för göter, geter, galler och hyperboréer, asar, waner med flera.¹⁰² *Scythiod hin mikla*, eller Stora Scythien betydde i hans mening skyternas egendom. Skyterna for över Finland ”in i hiertat af Scandinaviën”.¹⁰³ För Dalin var detta hjärta dalkarlarnas område. Det syns genom att dalkarlarna har de äldsta ättestuporna i Sverige, och det språk som mest påminner om norskan och isländskan. Lagerbring säger sig inte veta vem som varit först på svenskt område, inte ens sagorna går så långt tillbaka i tiden. De äldsta kungarna regerade bara över *Mannahem*, som sträckte sig från Dalälven till skånska gränsen.¹⁰⁴

För Dalin var det självklart att Sverige har fått sitt namn av vatten: ”[S]om Svearike upvuxit ur Siön; så är och naturligt, at det deraf fådt namn.”¹⁰⁵ *Sui* är sjö och *thiod* är folk, och det svenska området höjdes ur havet mycket tidigare än de danska öarna. Skandien har fått sitt namn av *skane*, som betyder båt, då nordbor använde detta färdmedel

102. Se Dalin, 1747, s. 16, s. 19, s. 23.

103. Dalin, 1747, s. 51.

104. Lagerbring, 1769, s. 162. Norr om detta fanns småkonungar av Jota stam. Lagerbring tar, liksom Rudbeck hade gjort, upp frågan om *jättarna* kan ha varit från Kanaan. Från 1600-talets början hade man frågat om Israels förlorade stammar kommit till Norden, som en del i försöken att foga samman sin egna nationella historieskrivning med den gammaltestamentliga. Varken Rudbeck eller Lagerbring trodde detta. Finnarna hade varit isolerade, så större spår av hebreiska torde ha bibehållits om de varit israeliter. Därför var även finnarna del av den skytiska stammen. Lagerbring, 1769, s 45f.

105. Dalin, 1747, s. 97.

mycket.¹⁰⁶ Även Lagerbring diskuterar hur Sverige kommit att heta just Sverige: "[M]an har trodt, at det kan ledas från en af Odens tilnamn Swidrir. Enfaldigaste meningen, och förmodeligen den rättaste är, at Swithiod och Scythia är alt et, och betyder de Scythers Land."¹⁰⁷

Dalin och Lagerbring konstaterar båda att norrmän och danskar – *normanni*, *dani* eller *daci* – ofta varit ett helhetsbegrepp för alla nordbor. Sagornas män kallas ofta det ena eller andra, men för dessa två forskare var norrmän, danskar, svenskar och även islänningar sprungna ur samma folk.¹⁰⁸ Det berömda Thule var en skildring av den skandinaviska halvön, Sverige och Norge, där fjällen och haven utgjort de "naturliga gränсор".¹⁰⁹

I Dalins och Lagerbrings bild av den äldsta tidens historia går det att identifiera tre centrala perioder. Tiden före Oden, tiden efter Oden med de nyheter han fört in, och dessutom Ingjald Illrådes envælde som infördes 600–700 år senare.

I den äldsta tiden fanns det en husfadersregering, menar Dalin. Hushållet var som ett samhälle i miniatyr, med en husfader i topp.¹¹⁰ Även Lagerbring påpekar att Konung troligtvis betyder husfader, som ett hedersnamn: "Det är ock säkert, at våra gamla Sagor warit nog gifmilda med konunga-titlar."¹¹¹ För Dalin stod en hednatidens demokrati att finna hos göternas stamfäder herdeskyterna. Dessa var de ursprungliga demokraterna, och deras dygder var värda att framhållas:

Wänskap hölls af dem ganska helig och den ena kunde bygga på den andras ord: de tilbrakte sin tid utan ängslan, oro och twist: de fruktade Gudarne: de wördade sin Öfverhet: de lärde sina barn den enfaldiga dygden, kärlek til sina fäder, krops-wighet och tapperhet, at försvara sig: de älskade arbete och hatade lättia. De woro sällan siuke; ty deras lefnad war sedig och nykter: när de woro ålderstigne ändade de sina dagar med en frivillig död: de trodde wäl Siälens odödlighet och at de, som wäl lefwat, finge glädie utan ända i de Sällas boningar.¹¹²

106. Dalin, 1747, s. 55ff.

107. Lagerbring, 1769, s. 66f.

108. Dalin, 1747, s. 232, s. 370, s. 487. Lagerbring, 1769, s. 580.

109. Lagerbring, 1769, s. 31, s. 301, s. 330.

110. Se Dalin, 1747, s. 96.

111. Lagerbring, 1769, s. 35.

112. Dalin, 1747, s. 23, s. 26f.

Olof von Dalins karta över Europa visar hur Manhem placerades över hela Skandinavien och in i Ryssland. Asarnas Godhem låg vid Svarta havet, och Hyperboréernas land ritades in längre norrut. Olof von Dalins *Charta öfver gamla och Stora Sverige eller Scythjod hin mikla*. Uppsala Universitetsbibliotek. E 88. O.v. Dalins Exerpt till Sv. R. Hist. in-till Kon. Karl XI.^{113a}

113a. Om hur det isländska *Svitjöd* kopplats samman med skyterna (lat. *scythae*) – eg. forntida boskapsskötare boende i dagens Ukraina – och översatts, se Lars Gahrn, ”Svitjod det stora” och Skytien. Ett exempel på norriön tolkning av latinska områdesnamn”, *Scandia*, 2002:1, s. 10

Dalins skildring av herdeskyterna glorifierade forntidens människa:

Inga Heders-namn woro bland dem brukelige, utan de, som betydde hälsa, styrka, mod, flit, frihet, oskyldighet, redelighet och styggelse för osanning och skrymtan. De aktade intet prål: deras ypperste åstundade ej högre steg än deras öfrige landmän, om icke i dygd.¹¹³

Herdeskyterna var inte lika populära hos Lagerbring. Enligt Lagerbring bebyggdes Sverige från finskt håll, utifrån berättelsen *Fundinn Nóreggr*. När det gällde tillvägagångssättet var detta enligt Lagerbring troligtvis oblodigt, eftersom

Landsens kringströdde inbyggare, som förmodeligen lefwat utan gemensamt hufwud, intet wågade et onyttigt motstånd mot en öfwerlägsen magt. Den kära och kostbara friheten war ock intet särdeles inskränkt, genom en sådan undergifwenhet, uti dessa heroiska tider, då blotta äran at heta regerande, utan wår uplysta werlds snålhet, war förnämsta ändamålet af Landwinnarens åträ.¹¹⁴

Lagerbring går därefter snabbt över till kung Gylfes tid, då kung Oden tågade från Asahem i Scythien genom Ryssland, Preussen och Fyn för att överta styret i Norden.

Oden, eller kung Sigge som han egentligen hette, syntes enligt Lagerbring ”wara skapad, at bedraga och styra andra i okunnig och mörk tid”.¹¹⁵ Detta tog sig uttryck i irrläror och vidskepelse. Dalin funderar över skälet till detta och kommer fram till att Oden ville hämnas på de romare som drivit honom ur hans eget arvrike, och han utnyttjade på så vis det system som göterna byggt upp med en helig skyldighet att hämnas oförrätter.¹¹⁶

Oden minskade inte husbondeväldet enligt Dalin, fylkeskonungar kom att finnas kvar även efter hans tid. Däremot införde han en personskatt för att försvara landet mot ofred och för att organisera

113b. Dalin, 1747, s. 27.

114. Lagerbring, 1769, s. 37.

115. Lagerbring, 1769, s. 55. Kung Gylfe hade träffat Sigge Fridulfsson, som inte berättade för Gylfe att skyterna ofta hedrade sina hövdingar med gudanamn. Gylfe tog därför denna asahövding för halvgud på riktigt när Sigge kallade sig Oden efter ett gammalt gud. Dalin, 1747, s. 100–103.

116. Efter Snorri Sturlusons *Ynglinga saga*. Dalin, 1747, s. 111–115.

offren. Detta är, säger Dalin, den första skattlagen. Även Lagerbring markerar att det var i Odens tid man började med skatter. Eftersom det folk som Oden mötte i Sverige var "enfaldigt" fick han förtroendet att uppbära riksstyrelsen. Men trots sina dåliga karaktärsdrag, och trots att han startade krig enbart på grund av sin ärelystnad, så värderades lag och rättvisa högt i hans tid. Lagerbring markerar också att Oden tog hjälp av bisittare, och således hade infört en "Rikets högsta Nämnd".¹¹⁷ De tolv kämpar som kungen ofta hade till sällskap i sagorna var enligt Lagerbring troligen "större delen af Riksstyrkan".¹¹⁸ Oden kunde enligt Lagerbrings mening göra vad han ville, "men däraf kan man intet sluta sig till något sådant enwælde. [...] En konung, som äger folkets förtroende, är ofta mera i det hänseendet enwäldig, äfwen i en fri regering, än en annan, som har magt at befalla efter godtycko".¹¹⁹

Vilka landskap som fram till 760 e.Kr. erkände Uppsala öd, det vill säga vilka som erkände kungens rätt, var också en viktig fråga för båda författarna. Den bildar bakgrund för diskussioner om Ingjald Illrådes styre. Både Dalin och Lagerbring har långa diskussioner i karaktäriseringen av denne kung. Han ville öka sitt rike och inledde sin kungabana med att bränna inne småkungar. "Den grymme *Ingjald* [...] wisade [...] falsk wänlighet", och detta Illrådes tilltalsnamn visar hur samtiden dömde honom.¹²⁰ Men det var just detta som uppfattades som historikernas uppgift under 1700-talet – att döma historiska aktörer utifrån de oföränderliga moraliska regler som de ansåg fanns. Delblanc fäster uppmärksamheten på att man under 1700-talet spekulerade kring huruvida den äldre tidens skribenters omdömen varit tillrättalagda; de hade kanske hyllat en överhetsperson av fel skäl, utifrån fruktan eller för eget gagn.¹²¹ "Om Ingjald levt i kristen tid och mutat munkarna med guld hade han troligtvis varit 'den store', eller 'den helige'. De gamle Swenske tänkte bättre, och Ingjald fick namn, som han förtjente."¹²² Visserligen var Ingjald grym, men hela tiden fanns planen att samla alla fylken till ett rike. För detta är han värd pris, enligt Dalin: "Detta Ingjalds wärk war nyttigt och berömligt:

117. Lagerbring, 1769, s. 49, s. 52–56.

118. Lagerbring, 1769, s. 90.

119. Lagerbring, 1769, s. 63.

120. Dalin, 1747, s. 428f.

121. Se Delblanc, 1965, s. 9, s. 89, s. 101.

122. Ingjald Illråde var "grym och omenskelig, af äregirughet och regeringsjuka." Lagerbring,

Hade han så wisst på billigt och lagligt sätt blifvit omedelbar Herre öfver alla de små Riken, så hade han warit en af Nordens lyckeligaste Konungar.”¹²³

Även Lagerbring ser ett stort problem i att småkonungar fanns till land och till sjöss. Detta leder enligt Lagerbrings mening till oreda och vanmakt i en stat. Undersåten lyder om han vill. Alltså lyder han inte. Det fanns i den äldre tiden ingen förbindelse mellan den rådan- de och den lydande, det som är själva själen i ett borgerligt samfund, menar Lagerbring.¹²⁴ Allmogen hade ändå inverkan genom folkmö- terna i äldre tid. Under offerhögtider vid alla svears ting samlades all- mogen runt kungen, och ”[n]är något tal blef föredraget, som war i menighetens smak, betygade folket sit bifall med gny och wapna- brak”.¹²⁵ Det fanns också ett *ting alra götha*. I Lagerbrings ögon var olika landslagar en sund organisation. De som kände till de lokala angelägenheterna kunde besluta. Han illustrerar styret i Sverige vid denna tid som en rikskropp, där lemmarna förenades till en kropp enbart vid större militära aktioner och speciella högtider.

För Dalin och Lagerbring symboliserade hednatidens demokra- ti något eftersträfvansvärt. Detta samhällsstyre var bättre än när adel och präster kom att stå mot folket efter 1000-talet. En stark central gestalt, en fredlig landsfaderskonung, som styr efter sunda mål för sitt folk vore det bästa, menade de.¹²⁶ Kungen skulle under sagati- den kunna behärska en beväpnad allmoge. Men kungens rättigheter innebar även skyldigheter. Som Ingmar Carlsson nämner acceptera- des uppror i Dalins och Lagerbrings mening om dessa var berättiga- de sådana.¹²⁷ Denna åsikt passar med exempelvis John Lockes upp- märksammade beskrivning av samhället. Han ansåg att människan i

1769, s. 125f. Jämför med Olav Tryggvason, som hade blivit upphöjd av munkarna; ”un- derstundom på et osmakeligt sätt.” Lagerbring, 1769, s. 201.

123. Dalin, 1747, s. 424–432.

124. Lagerbring, 1769, s. 369f.

125. Eftersom Tacitus beskrivit liknande händelser är detta en riktigt gammal sed enligt Lager- bring, 1769, s. 379f.

126. Delblanc 1965, s. 206. Detta ideal var utbrett i hela västvärlden, även i England kom gö- terna att stå som de ursprungliga demokraterna under 1700-talet. David M. Wilson, ”The Viking Age in British Literature and History in the Eighteenth and Nineteenth Centuries” i Roesdahl & Meulengrachsørensen (eds.), 1996, s. 60.

127. Carlsson, 1966, s. 136. Om inte upproret betecknas som legitimt används starka adjektiv, se sagan där Egil får problem med sin träl Tunne, som i Lagerbrings mening samlade en *gem- men armé av skälmar*. Lagerbring, 1769, s. 104.

sitt naturtillstånd hade varit skyddslös, men genom samarbete uppkom ett samhälle som kunde ge människan värn. Med denna utveckling följde också rättigheter och skyldigheter för den enskilde. Lockes ideal var den konstitutionella monarkin så som den kom att se ut i England. Det finns emellertid ett gemensamt drag hos både Locke och de svenska författarna på det viset att revolter kunde anses vara legitima om regenten inte fullt ut uppfyllt sina skyldigheter gentemot samhällets invånare.¹²⁸

Både Dalin och Lagerbring var kritiska till den samtida politiken, vilket i sin tur torde ha haft inverkan på deras reflektioner över dåtidens styrelsesätt.¹²⁹ Lagerbring satte sin tillit till den upplyste monarken, som motpol till börsadelns maktanspråk i exempelvis frihetstidens parlamentarism.¹³⁰ I Sverige hade sedan 1720-talet kungens makt försvagats, till riksdagens – och riddarhusets – förmån. Dalin hade själv varit inblandad i det rojalistiska försök till statskupp som genomfördes 1756. Denna maktkamp fortgick tills Gustav III genomförde 1772 års statskupp, som förstärktes genom enväldet 1789 som ledde till att flera av adelns privilegier drogs in. Lagerbring ville helst undvika revolutioner och såg hellre att förändringar och reformer kom genom spridningen av kunskap.¹³¹

Lagen bildar ett rike

Dalin och Lagerbring var båda kritiska till frihetstidens form av parlamentarism. Deras ideal var en stark kung, i allians med folket, för att den starke patriarken skulle balansera den makt som adel och präster annars skulle missbruka med egna intressen för ögonen. Därför kom också lagen att bli viktig för historieskrivarna, den lag som skulle skydda de svaga.

128. Lockes idéer fanns bl.a. i *Two Treatises of Government* (1690).

129. Lagerbrings första del av *Svea rikets historia* visar inte mycket av detta. Eriksson tror att det beror på försiktighet inför möjligheterna att slutföra följande delar. Eriksson, 1976, s. 129.

130. I den uppmärksammade *Om lagarnas anda* (1748) talar Montesquieu om det bästa styrelsesättet, spritt mellan de lagstiftande, de dömande och de styrande.

131. Eriksson, 1976, s. 122–126, s. 167f. Jämför med Botin som ansåg frihetstidens statsskick vara det allra bästa, vilket motsvarade historiens uråldriga folkmakt hos odalbönder. Eriksson, 1976, s. 123ff. Lindroth, 1997b, s. 677.

Så länge som Samfund varit på jorden, så länge hafwa Lagar varit; ty utan ordning kan ingenting bestå [---] Lyckeligt folk, som ej begär annan Frihet, än at få lefva under sin Lag så tryggt och orubbadt, at ingen Öfverhet med all sin makt förmår röra minsta del af des ägendom, fast mindre någons ähra och lif, utan Lag och Rätt! [...] Lyckelig Konung, som ej förgäter, at han är giord för folkets skull, men icke folket för hans.¹³²

Den allmänna rikslagen under äldre tid skildras med innebörden att allt som inte var privatägt, exempelvis all ödemark, tillhörde konungen. Kungen fick skatt och del i böter mot att han skötte offret och freden i riket. Men han hade rätt att exempelvis starta vikingafärder utan att rådfråga allmogen. Detta ska inte jämföras med oinskränkt envælde, enligt Lagerbring: ”Men därför bör man intet föreställa sig, at undersåtarnas ära, heder, lif och egendom, hängde helt och hållit på Öfverhetens wink och godtycko. Sådana grundsatser hade ännu intet hunnit at tränga sig öfwer Alpebergen.”¹³³

Lagar beskrivs som seder godkända av menigheten. Båda författarna ägnar stor vikt åt envig, edgång och lagar. Det mod som visades upp i tvekamp hade tidigare ansetts som höga dygder och sagorna är fyllda av exempel på män som inte flyr i strid: Grettir, Hjálmar och Örvar-Odd, jomsvikingarna. I Dalins och Lagerbrings vokabulär är detta mod istället ren dumdristighet. Att lösa meningsskiljaktigheter genom slagsmål ligger enligt författarna nära det naturliga tillståndet, och ”Europa har således at tacka Göther och Tyskar för denna osed, och i sanning är det intet stort at tacka före”.¹³⁴ Ju mer överhetens makt ökade, desto mindre envig, vilket enligt Lagerbring var utmärkt. Oden hade inrättat domstolar för att avgöra tvistemål och detta skall han enligt Lagerbring ha heder för.¹³⁵ Lagerbring instämmer också med Dalin i att Ingjald Illråde gjorde mycket gott när han försökte skapa en lag. Det var genom en ”almän lag för hela riket, hwarigenom alt misnöje med tiden kunnat utrotas, och alla länderna til en oskiljaktig förening sammanbindas”.¹³⁶ Det är alltså lagen som enligt 1700-talets historieskrivare bildar ett rike.

132. Dalin, 1747, s. 197, s. 227f.

133. Lagerbring, 1769, s. 351, s. 359f.

134. Lagerbring, 1769, s. 393f.

135. Lagerbring, 1769, s. 63.

136. Men detta kunde inte fullbordas förrän år 1442 med Christoffers landslag enligt Lagerbring, 1769, s. 125.

Olof Rudbeck hade lyft fram passagen ur Olav den heliges saga om hur Torgny Lagman talat till kungen. Även 1700-talets historiker lägger vikt vid det avsnittet. Lagerbring tar till och med upp Torgny Lagmans fader, Torgny den äldre, som exempel på hur hårt man höll på lagen i gammal tid, och hur hårt man straffade den som utförde ett brott. Torgny den äldre hade varit en ”god Lagman, god Rådsherre, och tillika en god Soldat”.¹³⁷ Lagerbring förbereder läsaren noga inför Torgny Lagmans tal. Han återberättar hur den svenske kungen Olof Skötkonung vägrat sluta fred med den norske kungen Olav Haraldsson, trots att gränsfolket var hårt ansatt. Skötkonung gav till slut ett löfte om fred till Torgny Lagman, denne ”den klokaste man i hela Swea wälde”.¹³⁸ Talet som Torgny höll återberättas i sin helhet och: ”Konungen stiger up från sin Thron, och förklarar sig benägen, at i alt efterkomma menighetens åstundan, hwilken ock wore mycket billigare, säger han, som alle Sweriges konungar warit wane, at låta bönderna råda med sig.”¹³⁹ Visserligen bröt Skötkonung senare detta löfte, men han drog det kortaste strået. Lagerbring skildrar hur hans jarl – utan kungens vetskap – gifte bort en av kungens döttrar med Olav den tjocke: ”Detta war wäl et af de driftigaste uptåg, som en undersåte någonsin kunde företaga emot sin Öfwerhet” utbrister Lagerbring.¹⁴⁰ Detta var alltså ett berättigat handlande av jarlen i Lagerbrings ögon, och så småningom insåg även den svenske kungen att han haft fel och hans folk haft rätt. Lagerbring ger honom all heder för detta.¹⁴¹

Adel och övriga i äldre tider

En del i samtidskritiken under 1700-talet handlade om hur adeln inte alltid hade samhällets bästa för ögonen. Adelns upprinnelse är därför av stort intresse för Dalin. Han menade att den hade sina rötter i allmogen, men förändrades och korrumpades. Dalin redogör noga för hur Sverige haft fria män under skyternas tid: *adel* kommer från

137. Lagerbring, 1769, s. 286. Alla delade inte Lagerbrings syn. Botins åsikt var att ett samhälle med unga lagar var bättre än ett samhälle med gamla lagar. Lagarnas syfte var att stävja ett dåligt beteende, och ett samhälle där lagarna inte behövdes var ett bra samhälle. Nordin, 2000, s. 220.

138. Lagerbring, 1769, s. 225.

139. Lagerbring, 1769, s. 228.

140. Lagerbring, 1769, s. 231.

141. Lagerbring, 1769, s. 239.

termen *odal*, som betyder egendom. Den samtida adeln hade förringat sitt egentliga arv:

Hvar och en Husfader som intagit en wiss trakt, en wiss öö, war sielf Enwålds-Herre och Domare över sina barn och tienstehion. Hans undersåtare woro wäl ganska få; men han hade ingen öfwer sig utan Gud allena: den jord, han bebodde, tilhörde honom efter Naturens lag som egen grund, hwiken ärfdes af hans efterkommande med samma rätt: der är första början til *Odal* och Sveriges Adel. [...] *Bonde-namnet* är tillagt menige Allmogen, sedan Adelen fådt högre tankar, än at sitta ständigt *Boende* på landet och upbruka sin jord. Då är det nu i Europa brukelige Ridderskap upkom genom de Helige krigen och härfärdere til Jerusalem, begynte Riddare kalla sina Landtboer *Bönder*. Man kan dock ej neka, at ju åtskilluge wåre Skatte-*Bönders* förfäder warit wärkeligen *Bönder* och haft egen grund i de äldre tider, fast deras barn ej förstådt sig på at antaga Ridderskap.¹⁴²

Lagerbring tyckte däremot att Dalin hade fel. ”Någre af wåra häfde-teknare hafwa den tanka, at wåre gamle Odalbönder, woro denna tidens Adelsmän.”¹⁴³ Termen adel uppstod enligt Lagerbring istället under medeltiden med frälsets rusttjänst.¹⁴⁴ Adel betyder förnäm, odal betyder äganderätt; det är en distinktion. Här tar Lagerbring också hjälp av dikten *Rígsnál*, eller *Rígsþula*.¹⁴⁵ Men han insåg att en företagsam man kunde ta sig större rättigheter då landet var lite uppodlat med många vilda skogar och ödemarker. Götrikssagan visar Lagerbring att det vid denna tid inte var ”swårt för en rik och tiltagsen Odalsman, at tilwälla sig både konunga-namn och magt öfwer sina torp och byggen.”¹⁴⁶

142. Dalin, 1747, s. 60f.

143. Lagerbring, 1769, s. 373.

144. Se Lagerbring, 1769, s. 373ff.

145. *Rígsþula* ur den poetiska Eddan (ej i Codex Regius, men med prosaiska Eddan i Codex Wormianus), som berättar om hur Rígr träffar tre olika par – Ái och Edda (farfars far och farfars mor), Afi och Amma (farfar och farmor) och Faðir och Móðir (far och mor) – och hur hans besök resulterar i sönerna Præll, Karl och Jarl, där den sistnämnde i sin tur får sonen Konr ungr. Lagerbring hade troligtvis läst den i Torfæus *Series Dynastarum et Regum Daniae* från 1702.

146. Lagerbring, 1769, s. 89f.

Lagerbring var även medveten om att de kungar han redogjorde för kanske inte var representativa för hela befolkningen: ”[S]tore herrar hafwa understundom en annan rätwisa, än annat folk.”¹⁴⁷ Samma tanke möter läsaren i beskrivningen av slaget vid Fyrisvall. Styrbjörn brände i sin iver alla sina skepp. Således beslutade han om seger och liv, eller förlust och död, inte bara för sig själv utan för hela sin armé: ”Rättwisan lär hafwa warit ansed, som en mindre nödig egen-skap hos en segerherre, och ser det ut, som gamla och nya werlden i det mål komma öfwerens. [...] Ty fast han sjelf [Styrbjörn] hade tagit et sådant beslut, war det mycket owist, om alt folket war aldeles af samma tanka.”¹⁴⁸

Både Dalin och Lagerbring var fascinerade av fenomenet fosterbrödraskap. För Dalin visade seden att två goda vänner ceremoniellt utropade sig som bröder att det inte fanns några stånd under sagatiden. Han ville gärna framställa det gamla samhället som helt jämlikt: ”Den tiden war ingen annan skilnad eller Rang bland folket, än största Manligheten och Dygden: En Bonde-Son och en Konung-Son blewo Fosterbröder, när de woro lika käckke.”¹⁴⁹ Lagerbring höll inte med Dalin eftersom detta gick emot det norröna källmaterialet, speciellt *Rigspula*. Han påpekar även att det i skildringen av Torgny Lagman förekommer andra grupper än kungen och övrig allmog. Kungen karaktäriserade sig där som en odalman, i betydelsen fri man, och i det följande kungavalet ville svenskarna hellre ha den av Skötkonungs söner som var odalboren, än den andre som var född av en trälinna.¹⁵⁰

Dalin bekymrade sig inte om relationen mellan den fria mannen och hans träl. För Lagerbring var detta viktigare. Men han ansåg graden av frihet hos folket vara beroende av regenten, och tar Olav Tryggvason som exempel på detta. Kristnandet gick lugnare till i Sverige än i Norge, där ”[e]n stor del mördades, andra brändes, och på alt möjligt sätt förfölldes, på det Christendomen, eller rätt-

147. Lagerbring, 1769, s. 40.

148. Lagerbring, 1769, s. 171. Anders af Botin använde t.ex. Styrbjörn starke som exempel i *Täl om namnkunnige mäns lefwerne* 1750. Se Delblanc, 1965, s. III.

149. Dalin, 1747, s. 89. Även s. 269.

150. Lagerbring, 1769, s. 238, s. 373. Jämför hur Johan Gabriel Oxenstierna i sin naturdikt Skördarne (1796) förhållande åkerbrukarens liv bl.a. genom att hänvisa till hur förfadern ”sök-te ingens träl, och ingens herre bli.” Citerat efter Frängsmyr, 2001, s. 390.

tare sagt döpelsen, skulle blifwa almänneligen wedertagen.”¹⁵¹ Enligt Lagerbrings läsning av *Rigspula* stämmer Tacitus tal om germanernas adel, fria, trälrar och frigivna väl in på nordiska förhållanden. Trälrar levde visserligen ett lättare liv i nord eftersom de inte var slavar i bo-jor. De var icke desto mindre ofria. Trälrar hörde inte till republiken, eller det borgerligt samfundet, och den ”Rätta styrkan i Rikskroppen bestod i Bönderna”.¹⁵²

En annan grupp som får lika lite uppmärksamhet som trälarna i det gamla svenska samhället hos Dalin är kvinnorna. Visserligen var nu kvinnorna till viss del tänkta läsare till böckerna, och när kulturen och sederna ska beskrivas visar båda författarna skillnader mellan könen i klädedräkt och sysselsättningar. Men eftersom det var folk i maktställning som studerades är det främst kvinnorna från det högsta skiktet i samhället som beskrivs, om ”enskyt” folk vågar inte heller Lagerbring säga något.¹⁵³ Däremot var den mänskliga karaktären enligt hans mening svår att förändra, Lagerbring menar sig veta hur kvinnor har fungerat i alla tider. Nog blir det problem med kvinnor i storpolitiken: ”sådan utgång hafwa fruentimmers förmåner esomoftast, då de styras mera af tycke än förstånd”, eller ”efter gammal sägen, skal Fruentimmers wrede vara så mycket farligare, som den är oförsonlig”.¹⁵⁴ Sigrid Storråda brände inne småkonungar då hon var trött på deras frieri. Detta var ”omenniskligt” för Lagerbring, men gav inte Storråda mindre anseende i sin egen tid: ”Så omenniskligt, som denna gjärning war i sig sjelf, så ringa lär han warit aktad denna tiden, ty man finner af våra hedniska förfäders grundsatser, at förlusten ansågs för ganska liten, då man intet förlorade mer än lifwet.”¹⁵⁵ Lagerbring nämner att man under äldre tid hade högaktning för ”könet” genom att kvinnor hade delaktighet i valet av sin make.¹⁵⁶ Han citerar åter ur *Rigspula* om vad de olika ständens kvinnor hade för uppgifter. Lagerbring delar inte Rudbecks höga uppskattning av vi-

151. Lagerbring, 1769, s. 204.

152. Lagerbring, 1769, s. 370, s. 372. Jämför med Johan Fischerström, som i *Tal till det Svenska Folket* (1769) fastslog att svensken alltid visat avsky inför trälldom. Se Frängsmyr, 2000, s. 144.

153. Lagerbring, 1769, s. 365.

154. Lagerbring, 1769, s. 95, s. 192.

155. Lagerbring, 1769, s. 187.

156. Då valdes hellre en tapper, än en ung och vacker, man enligt vad Lagerbring utläser av Götriksagan. Lagerbring, 1769, s. 445.

kingatidens sköldmör. Dalin menar att det fanns kvinnliga krigare under äldre tid tyder enligt hans åsikt på att folket var starkt.¹⁵⁷

Lagerbring iakttar att förfäderna uppskattade kroppsstyrka, vilket var naturligt då hela samhället var uppbyggt kring kamprätt och handkraft.¹⁵⁸ Styrkans betydelse fick utslag i skeenden som kan tyckas underliga för en modern läsare, enligt Lagerbring. Att välja kung efter vem som bäst fyller ut kungastolen kan för ”oss med skjäl både löjligt och narraktigt. Men kan hända det war ändå intet så fånugt som det nu ser ut, i anseende til den owanliga styrka som gemenligen följer med stora lemmar och en fyllig kropp”.¹⁵⁹ Det var ju i så fall ett rationellt beteende utifrån vikingaålderns utgångspunkt där styrkan var viktig.

Giriga vikingar & arbetsamma bönder

Sköldmän visade på hur manligt och krigiskt samhället hade blivit under vikingarnas tid, ett samhälle vars kulturella degenerering härstammat ur asarnas korruption, menar Dalin. Med dem kom också vikingatågen.¹⁶⁰ Dalin bryr sig inte så mycket om termen *vikingar* och gör få försök att utröna vad ordet betyder. Han använder termen från och med år 80 efter Kristus, alltså i samband med asarnas invandring. Vikingatågen utfördes enligt honom av sonen till en odalman, så han såg det främst som en ungdomssyssla. Alla unga män som skulle styra ett stort rike eller ett litet skattland gav sig ut på det som då sågs som ärofyllt, ”men i wärket ej annat war, än siörofveri”.¹⁶¹ Men man hade regler även för sjöroveri, exempelvis genom att man hellre mötte en jämnstarkt fiende än en svag. Detta visar enligt Dalin vilken tapperhet skandinaverna uppvisade.

Vikingatågen beskrivs också av Lagerbring. ”Hwar husfader eller bonde lefde för sig sjelf, utan at bekymra sig om hofwet, fördelade sin tid efter behag, emellan åkerbruk och sjötåg, eller wikingsfär-

157. Se Eriksson, 1976, s. 84. Götriksagan fick enligt Lagerbring ett lyckligt slut när den krigande kvinnan Pornbjörg/Porberg till slut ”afklädde sin lånta dräkt, och blef gift.” Lagerbring, 1769, s. 91. Denna kvinnosyn delar Dalin, vilket exempelvis syns i hans dramer. Brynhilde beskrivs som en stridsmanlig prinsessa som förbytt sin natur, men som slutligen lägger ned sitt svärd för kärleken. Se Lamm, 1908, s. 28, s. 295.

158. Lagerbring, 1769, s. 63, s. 90.

159. Lagerbring, 1769, s. 113.

160. Göternas tåg på kontinenten härleder Dalin från trängseln hemmavid. Dalin, 1747, s. 40.

161. *Vikingar* kommer enligt honom av *wigi* ”krig” eller *wik* ”i sjön”. Dalin, 1747, s. 86ff.

der.¹⁶² De riktiga härkonungarna var i Lagerbrings ögon mest män av kungligt blod men ”andra wikingar tilägnade sig ock Konunganamn”.¹⁶³ Lagerbring ger Dalin rätt i att vissa vikingar var hederliga genom att de följde ett regelverk. Enligt *Örvar-Odds saga* berättas det att ”ingen röfwa kjöpmän eller bönder, utan i största nöd til lifsuppehälle, ingen plundra fruentimmer, eller mot deras wilja taga dem med sig.”¹⁶⁴ Andra var dock sämre och ägnade sig åt ”et outhörligt mördande och härjande. [...] Präster och Lekmän, män och qwinnor, ynglingar och barn mördades utan åtskilnad”.¹⁶⁵ Rudbeck hade höjt förfädernas förakt för döden till en stor dygd. Här höll inte Lagerbring med. Tapperheten hade Oden reviderat efter sin egna usla ideologi, och nu användes denna dygd för att samla rikedomar och ge ryktbarhet.¹⁶⁶

[G]rundsanningar blefwo intet anwände til sitt rätta bruk, som består uti upriktigt sökande efter den rätta och waraktiga lyksaligheten; twärt om blef alting wridit efter Politiska afsikter. Tapperhet hopfogad med förakt för döden fick högsta rummet bland dygderna [...] jämte denna slags ädelmodighet, inplantades äfwen hos folket en outsläckelig törst efter rikedomar, uti hwilken begärelse icke senare efterwerldens wansläktats från sina fordna Ättfäder. [---] Men en naken tapperhet utan heder, utan ära, utan Christendom och medlidande, beledsagad med grymhet och snällhet, är en tapperhet, som passar sig bättre på wargar än människor.¹⁶⁷

Lagerbrings förklaring till vikingatågen hänger ihop med den söndring som Frankiska riket genomled. Återigen framstod en stark ledare som ideal för Lagerbring eftersom avsaknaden av en sådan uppväckt begär hos allehanda rövare, och den politiska splittringen möjliggjorde deras härjande. Stora rikedomar samlades tack vare förfädernas jakt efter guld. Lagerbring beklagar att rikedomarna sedan lades på likbålen, vilket försvagade ”hela Rikskroppen, då rikedom alltid

162. Lagerbring, 1769, s. 89.

163. Lagerbring, 1769, s. 368.

164. Lagerbring, 1769, s. 96.

165. Lagerbring, 1769, s. 98, s. 584.

166. Lagerbring, 1769, s. 94.

167. *Grundsanningarna* var hur världen hade skapats, och att själen var åtskild från kroppen. Lagerbring, 1769, s. 62, s. 581.

sammanskrapades, men aldrig nyttjades”.¹⁶⁸ Domen över vikingarna var alltså hård, men trots detta kunde även Lagerbring se något positivt med tågen. Klokhet följde av det myckna resandet: ”Et outhörligt farande til sjös [...] utwidga alltid vår kunskap, och begrep, man får se och tala med mycket folk, af hwilka någre äro klokare, någre okunnige.”¹⁶⁹

Dessutom tonas vikingarnas verkningar ned eftersom ”Wikingsfärdernas förnämsta systemål war egenteligen, at *hindra sjöröfveri*, och tjente således mera til handelens befrämjande än förqwäljande” [min kursivering].¹⁷⁰ Återigen tas *Örvar-Odds* saga fram som belägg. Friðþjófr den djärve nämns också, då denne ”under sina sjötåg anföll inga andra än röfware och illaka Wikingar, men bönder och Kjöpmän lät han fara i frid”.¹⁷¹ Trots att Lagerbring tonar ner vikingens våldsamma drag hade han hellre sett en fredligare verksamhet. Folket var enkelt och arbetsamt, och hade kunnat nöja sig med jordbruk eller nyodling och handel. Kungen Braut-Anunder försökte ändra kurs, för det har han fått ”et enfaldigt namn, men odödlig ära”.¹⁷² Lagerbring insåg att denne kung troligtvis mötte motstånd i sina försök att satsa mer på uppodling än på sjöröveri, men i författarens ögon är han något av en hjältegestalt, då han till slut lyckades ”omskapa soldater till åkermän”.¹⁷³

Nobla hedningar¹⁷⁴

1600-talets forskare hade haft problem med hedningarnas trollkonster men 1700-talets lärde löste detta genom att avfärda det hela som fiffel och båg.¹⁷⁵ Gudaläran var för Dalin bara dikt: ”ty skalderne gjorde Gudomligheter efter behag af alt det de sågo i Naturen och den enfaldiga werlden trodde dem på orden.”¹⁷⁶ Upplysningstidens lär-

168. Lagerbring, 1769, s. 62.

169. Lagerbring, 1769, s. 51.

170. Lagerbring, 1769, s. 418.

171. Lagerbring, 1769, s. 418.

172. Lagerbring, 1769, s. 117. Smeknamnet *Bröt* fick Anund när han byggde vägar (isl. *braut* – ”väg”).

173. Lagerbring, 1769, s. 118f.

174. Termen *noble heathens*, nobla eller ädla hedningar – om hur medeltidens kristna skrivare gjorde sina hedniska förfäder till omedvetna kristna – introducerades av Lars Lönnroth i ”Noble Heathens – a theme in the Sagas”, *Scandinavian Studies*, 1969:1.

175. Se t.ex. Dalin 1747, s. 108, s. 111.

176. Förutom denna *poetik* fanns filosofernas lära i eddan. Dalin, 1747, s. 116. Se också Lönnroth, 1996.

de män ville på det hela taget rensa ut all vidskeplighet ur historien, men i Dalins version av svensk historia tilldelas icke desto mindre de gamles trosföreställningar stor plats.¹⁷⁷ Han var övertygad om att skyterna var ett folk med en tro på ett högsta väsen. Därför var just dessa hedningar moraliska föredömen. Hedendomen sågs alltså fortfarande som sprungen ur den mosaiska tro som Noak ägt.¹⁷⁸ Dalin menade likafullt att något gott kom ur denna vidskepliga tid, då byggandet av Uppsala tempel förärade området ett gott anseende över hela Norden.¹⁷⁹

Den skandinaviska gudaläran behandlas inte utförligt av Lagerbring. Exempelvis censureras allt övernaturligt i sagorna för att deras historiska trovärdighet ska bli större. För Lagerbring stod det historiska händelseförloppet i centrum, inte tankesätten. En stor skillnad gentemot 1600-talets historieskrivare, men också mot Dalin, syns i det att Lagerbring menade att de äldsta skandinaverna var ”polyteismus”, och trodde på flera gudar: ”De äldsta Skandierna hafwa i detta målet intet warit klokare, än andra folk.”¹⁸⁰ Men huruvida man vördade ”den rätte Guden, eller någon afsomnad hielte” vet man intet om enligt Lagerbring.¹⁸¹ Han vill alltså inte säkert slå fast att förfäderna någonsin har haft den rätta tron. Dock hade hedningarna enligt sagorna en ”inwärtens öfwertygelsen, om en almänt härskande Gud”, då *Landnámabok* och kungasagorna berättar om hur de gamle kunde svära vid guden som hade skapat dem.¹⁸² Befolkningen var då i princip redan kristen i anden, även om de uttryckte detta i en vidskeplig trosåskådning. Därtill hade den ädle hedningen exempelvis haft en tolerant inställning till andra trosinriktningar, vilket kunde markera avstånd mot den katolska formen av kristnandet i en tid där samtalet berörde religionsfrihet.

1700-talets författare menade att kristnandet som sådant var bra.

177. Där han helt följer Andrew Michael Ramsays *Les Voyages de Cyrus: Discours sur la Mythologie* (1727).

178. Dalin, 1747, s. 121f. Detta visar sig i en kunskap om det heliga tretalet: makten, kärleken och visheten. Jmf med Göransson's tolkning av runorna såsom ur hebreiskan, med kristen symbolik där t.ex. f-runan stod för treenigheten, och m-runan för den korsfäste Kristus. Lindroth, 1997b, 653. Denna åsikt var inte oemotsagd; Olof Celsius d.y. höll inte med om skyternas rena gudstro. Se Frängsmyr, 2001, s. 327. Se också Delblanc, 1965, s. 88f., III.

179. Dalin, 1747, s. 185, s. 325.

180. Lagerbring, 1769, s. 48.

181. Lagerbring, 1769, s. 47ff.

182. Lagerbring, 1769, s. 497. Se även Nordin, 2000, s. 222 och Lönnroth, 1969.

Exempelvis avvecklades asarnas offrande av människor.¹⁸³ Men metoderna fördöms å det starkaste av både Dalin och Lagerbring. Olav Tryggvason var ”grym och hård emot alt, som ej war Christnadt” och hans hårda nit ”sätter fläckar både på honom sjelf, och tidens tanke-sätt”.¹⁸⁴ Detta sätt ansågs inte heller riktigt effektivt: ”Man fick på sådant sätt en hel hop döpta hedningar, men ganska få Christna.”¹⁸⁵ Att kristendomen infördes efter var och ens övertygelse torde ha varit den rätta vägen att gå enligt Lagerbring. Tyvärr var kristnandet en väg för det oinskränkta påvliga enväldet och dess vidskepliga vördnad för prästeståndet under medeltiden.¹⁸⁶

Patriotismen som kollektiv identitet

Vilken relevans hade då sagans svenskar i 1700-talets historiska skrivande? Vilken djupare betydelse har resonemanget huruvida den samtida adeln hade förringat sitt arv som odalmän, eller uppfattningen att samhällsordningen aldrig har varit jämställd? Eller att stamfäderna varit goda trots att de var hedningar? Jag övergår nu till att diskutera identitetsskapande utifrån hur 1700-talets historiker positivt och negativt värderade sina förfäder. Vad betydde det för Dalin och Lagerbring att ”Scythernas land” beboddes av norska, danska och svenska vikingar?

1600-talets isländska renässans berodde inte bara på att stormakten Sverige behövde legitimeras. I så fall hade inte andra länder haft samma uppsving i sagaforskningen. Däremot behövde de alla legitimera kungamakten och den framväxande staten. Detta behov förändrades under 1700-talet, och översättningar av sagorna var inte heller lika frekventa. Men trots att sagorna hade haft en central roll i 1600-talets lärdes behov av att legitimera den tidigmoderna staten, och trots att man senare reagerade mot hur de hade använts i historiska myter, kvarstod sagorna också under 1700-talet som ett viktigt källmaterial. Deras funktion omdefinierades parallellt med att historieskrivningens mål omformulerades.

Mycket av det Lagerbring och Dalin skriver om sagorna handlar om att bemöta kritik, främst från tyskt håll. Men anspråken på det

183. Se Dalin, 1747, s. 173.

184. Lagerbring, 1769, s. 188, s. 201.

185. Lagerbring, 1769, s. 204.

186. Se Lagerbring, 1769, s. 202, s. 536f.

norröna materialet fanns från flera håll. Bilden av vikingen ute i Europa förändrades under 1700-talets gång. Régis Boyer har visat att påverkan från Ossian, och från den så kallade barbariska poesin som fornkeltiska barder sägs ha haft, även hade inverkan på bilden av vikingarna. Man kunde nu söka bakgrunden till medeltida höviska ridare i nordbornas värld, där exempelvis holmgångar uppfattades som regelrätta dueller. Vikingarnas härjningar kunde ses som nödvändiga i den historiska utvecklingen, istället för enbart som våldsamt vandalism. Man menade att vikingens förstörelse var nödvändig, för att något nytt skulle kunna ha möjlighet att komma.¹⁸⁷ En vurm för den ädle vilden med orientaliska förtecken låg också i tiden, och även de starka nordiska männen från forna tider kunde ingå i konceptet *the noble savage*.¹⁸⁸ Denne ädle vilden hade en plats i Jean-Jacques Rousseaus civilisationskritik, där naturen och barbariet fick en mer positiv klang. Tanken var att människan av naturen var god, men att hon hade förstörts av samhället.¹⁸⁹

Nordens historia passade väl i in dessa diskussioner. Även Lars Lönnroth har studerat hur ”det sublimala” fick förändrad innebörd under 1700-talets gång, och hur det våldsamma och okontrollerade kom att bli en förebild. Han illustrerar detta med två versioner av Mallets *Introduction a l’histoire de Dannemarc*. I den första versionen från 1755 beskrevs fornfolken i Skandinavien som tysta, allvarsamma krigare. I en omarbetad version 1763 uppfattar Lönnroth att Mallet hade fått en mer positiv inställning till ett naturnära folk, känslfullt och vilt.¹⁹⁰

I Sverige var barbariet inte lika populärt som i övriga Europa, och Lagerbring lockades inte av dödsföraktet på samma sätt som Mallet. Lagerbring koncentrerade sig hellre på odlingen än på ofreden.

187. Boyer, 1994, s. 72.

188. Arvidsson, 2000, s. 141, s. 160. Se även Liedman, 1998.

189. Rousseaus *Discours sur l’origine et les fondements de l’inégalité parmi les hommes*, (Samtal om ursprunget till och grundvalarna för olikheten mellan människorna) från 1755. Liedman, 1998, s. 115, s. 147 där Liedman också jämför med intresset som fanns för samtidens vilda folkslag.

190. Lönnroth, 1996, s. 93–99. Även Thomas Percy, som översatte Mallets böcker till engelska, hade i sin *Five Pieces of Rune Poetry* (1763) uppmärksammat norröna dikter med ett mer våldsamt innehåll. T.ex. *Höfudlausn* (Huvudlösen) av islänningen Egill Skallagrímsson, som han diktade för att överleva sitt möte med sina fiende Eiríkr blóðøx och Gunnhildr, eller *Loðbrókarkviða* (Ragnarr loðbróks dödssång) som den danska hövdingen dikta-
de medan han långsamt dog i en ormgrup. Se Blanck, 1911, s. 56f.

Att ära bonden kan hänga samman med hur viktiga frågor om jordbruk var på 1700-talet.¹⁹¹ Under detta sekel diskuterade man ivrigt vilken väg man skulle ta för att möta en ljus framtid. Carl Frängsmyr påpekar att historieskrivaren skulle uppfylla sitt ansvar inför *patria* genom att inkludera topografiska beskrivningar också i historisk tid, så att samtiden kunde känna sitt land och utnyttja dess resurser på bästa sätt.¹⁹² Varje regent ansågs ha haft möjlighet att påverka skeendet, och alla historiska regenter stod inför en moralisk domstol i efterhand. Vi har redan sett att Lagerbring var öppen med att han ansåg vissa sysselsättningar vara bättre än andra. En balans mellan jordbruk och handel var exempel på ett bra styrelsesätt. Att vara krigisk under forntiden må ha varit rationellt, men inte särskilt trevligt, enligt Lagerbring.

Nordbornas kynne

Sagorna kunde emellertid visa mer än de forna kungarnas handlande. Hur svenskarnas förfäders levde enligt sagorna påvisade vilket sinne lag nordborna hade haft. Det ansågs finnas ett direkt samband mellan statskick och nationalkaraktär, och kulturella skillnader berodde enligt 1700-talets historieskrivare på naturens och kulturens miljöpåverkan.¹⁹³

I Dalins mening var det skyternas ”enfaldighet, måttelighet, tarflighet och rättrådighet” som gav dem en medfödd uppfattning om rätt och fel.¹⁹⁴ De ansågs av omvärlden som dumma och utan smak. I själva verket var de mer moraliskt högstående och därtill ett föredöme för andra folk, då ”[o]kunnighet om laster hade hos dem större värkan, än hos Graekerne Kunsken om dygd: de gingo högre i sina skyldigheter med et godt medfödt kynne än Egyptierne med witterhet”.¹⁹⁵ Detta gjorde nordborna till ”de ärbaraste, tapraste och redeligaste”.¹⁹⁶ Deras höga egenskaper innefattade mildhet och vän-

191. Se Delblanc, 1965, s. 114.

192. Frängsmyr, 2000, s. 45, s. 144.

193. Se även Carl Frängsmyrs diskussion om hur folkens karaktär, eller ”raser”, kommit ur sociala faktorer och klimatets påverkan. Dessa var alltså inte biologiskt betingade, utan var föränderliga. Frängsmyr visar hur *karaktär* – alltså folkets temperament och kynne – börjar användas i Sverige under 1700-talets mitt, och *follekaraktär* i slutet av seklet. Frängsmyr, 2000, s. 18f.

194. Dalin, 1747, s. 23.

195. Dalin, 1747, s. 23.

196. Dalin, 1747, s. 229.

skap, och Dalin utbrister: ”Om sådant är Barbariskt, så wil jag hellre lefva bland Barbarer, än hos et belevadt Folk.”¹⁹⁷ Enligt 1700-talets forskare var dygder och ett gott enkelt leverne någonting nödvändigt. De gamle kunde inte leva i lyx när de flyttade runt: ”her war frågan om lifvets upphälle mot hunger och köld.”¹⁹⁸

Dalin och Lagerbring hade en annan kronologi i sina skildringar av den äldsta historien än Rudbeck, och trots att de avvisade Rudbecks patriotiska tolkningar ville de framhäva göterna gentemot grekerna och romarna. Dalin påtalade exempelvis skyternas rättvisa i domstolar. Eftersom Lagerbring använde antika källor i mindre utsträckning än Dalin kom han inte att se skyterna som särskilt viktiga. Men resultatet blev detsamma. Dalin och Lagerbring värjde sig visserligen mot en rudbeckiansk göticism, men de höll med Biörner om att isländskan och svenskan har tydliga likheter. Islänningar, norrmän, danskar, svear är alla göter – i språket och i seder är de alla samma folk, menade exempelvis Dalin.¹⁹⁹ Man kunde döma om ett folks art, kynne och tankesätt genom språket. Det svenska språket visade att nordborna inte varit det kvickaste av folk, men starka och tappra. Götiskan, eller svenskan, var ordfattigt och kärnfullt. Få ord ger mening vilket betyder att nordborna varit enkla, modiga män och kvinnor: ”Deraf kan slutas, at folkeslaget varit Diupsinnigt, Alfvarsamt, Manligt, Dygdigt och Belevadt.”²⁰⁰ Det var enligt Lagerbring på gott och ont att vara enkel och enfaldig. Människorna var mer moraliska, men de var å andra sidan också lätta offer för sluga män som Oden. Romarna och greker ”woro mera skapte at bedraga andra, än at låta bedraga sig i sådana mål”.²⁰¹ Oden försökte därför aldrig lura dem.

Ett exempel på kritik hos de båda författarna är när de dömer folket för att ha trånat efter utländska vanor. Kulturen degenererades när soldater for runt i andra länder; ”hvaruti de ej altid lärde goda seder.”²⁰² Dalin inser att detta milda och öppenhjärtiga folk på samma gång var vikingar: ”Et sådant Folkeslag, hvars begge Kön woro lika

197. Dalin, 1747, s. 270f.

198. Dalin hänvisar här till Rolsaga om Grimers aftonmåltid, där sagan får illustrera folks enkla liv och vardag för tiden före Kristi födelse. Dalin, 1747, s. 59.

199. Se Dalin, 1747, s. 232.

200. Dalin, 1747, s. 230f.

201. Lagerbring, 1769, s. 57.

202. Dalin, 1747, s. 40.

stridsmanliga, kunde ej annat, än wara förskräckeligt för andra.”²⁰³
Inte heller Lagerbring var rädd för att visa att förfäderna samtidigt hade vad han kallar grövre seder:

Den sedwänja, at man, sedan kjöttet war förtärdt, roade sig med at slå gästerna i ansiktet med ben. [...] Man är wäl underrättad, at denna sedwänja warit brukelig öfweralt i Norden, men efter man anfördt det, som til fordna werldens heder tjena kan, bör man ej heller förbigå det, som synes mindre hederligt. Man bör kjänna de gamla, både till sina fel och förmåner.²⁰⁴

Historikerna ansåg att klimatet påverkade människor; kyla gör att människan tänker bättre. Språket och sagorna visar för Dalin att nordborna varit ett starkt folk, och det var enligt hans mening troligt att styrkan kommit av klimatet. Att nordborna lever nära en av jordens poler, vilket gör saker tyngre, påverkar fysiken.²⁰⁵ Hos Montesquieu kopplades klimatets inverkan på landets invånare samman med styrelsen av landet. I ett varmt klimat skulle det vara lättare att få diktaturer till stånd, medan ett kallt istället erbjöd ett fritt styrelseskick. Detta hade Montesquieu nått fram till genom experiment, där kall luft drar samman fibrer, vilket leder till en bättre blodcirkulation, vilket i sin tur förbättrar styrkan och ger mod och självförtroende.²⁰⁶ Men klimatet var inte allenarådande, då skulle samhällen aldrig förändras. Svaret ligger i att människan lär sig behärska naturen. Klimatets inflytande kunde enligt Montesquieu mildras genom lagar, religion och styrelseskick. Den nationella karaktäristiken hade alltså sin grund i en kulturell miljöpåverkan.²⁰⁷ Det fanns en direkt relation mellan seder och kropp, och mellan kropp och sinne. Så såg också 1700-talets svenska historieskrivare på saken.

203. Dalin, 1747, s. 289f.

204. Lagerbring, 1769, s. 442. *Hrólfs saga kraka ok kappu hans*.

205. Se Dalin, 1747, s. 273.

206. Se Frängsmyr, 2000, s. 33–36.

207. När kulturen degenereras påverkades så småningom även människans fysik. Dalin, 1747, s. 40. Se även Eriksson, 1976. I Kungl. Patriotiska Sällskapetets uppsatstävling om Europas olika folkslag 1788 talades om hur Nordens moraliska förfall var mindre tack vare naturen. Önnerfors, 2003, s. 317.

Ett patriotiskt projekt

För forskare som söker nationalismens rötter i den förmoderna världen, och menar att det finns en kontinuitet i de betydelsefulla faktorer som bildar en gemenskap, är 1700-talet ett lika spännande sekel som för de modernister som anser den franska revolutionens era som en början för nationalistiska tankar. I Anthony D. Smiths diskussion om *ethnic communities* söker författaren inte efter en biologisk essens hos ett etniskt definierat folk i den förmoderna världen. Däremot efterfrågar han en gemenskap som rekonstruerar kollektiva värden som traderats i minnen och symboler.

När Harald Gustafsson behandlar politiska föreställningar under Kalmarunionens tidevarv har han valt att till patriotism – en trohet mot fäderneslandet och dess politiska organisation – koppla termen etnoterritoriell.²⁰⁸ Detta i betydelsen att det på ett visst territorium bodde ett visst folk som var politiskt organiserat på ett visst sätt, vilket i Gustafssons terminologi frambringade en riksidentitet.²⁰⁹ Det jag tar fasta på i Gustafssons studie passar även in på 1700-talets syn på kollektiva identiteter utifrån historieskrivningen. Det var inte den emotionella bindningen som var mest betydelsefullt för den kollektiva identifikationen, utan det konstitutionella sammanhanget. Den stora skillnaden gentemot den moderna nationalismen är att den patriotiska identiteten inte var överordnad alla andra identiteter under äldre tid. Gustafsson ser att det fanns ett värde i andra gemenskaper, och andra lojalitetsband som var minst lika viktiga.²¹⁰

Jonas Nordins studie över hur den nationella självbilden har sett ut och förmedlats i 1700-talets Sverige visar att den nationella identiteten knöts till tre disparata geografiska enheter. I det svenska riket särskildes den östra rikshalvan Finland på grund av ett annorlunda språk och en annan kultur, trots en annars likartad politisk struktur. Till dessa två enheter fogades under den tidigare delen av seklet provinserna, med en annan politisk rättsgrund. Politik och kultur var två av ingredienserna i den identitet som skrevs in i den medvetna

208. Gustafsson är noga med att påpeka att: "Etnisk' står här för en av aktörerna själv uppfattad gemenskap på språklig och kulturell grund för ett 'folk', oavsett om denna är 'verklig' eller inte." Gustafsson, 2000, s. 289, s. 302.

209. Detta som markering mot de forskare som väljer att tala antingen om nationella identiteter, eller protonationalism under denna period. Se Gustafsson, 2000, s. 300.

210. Gustafsson, 2000, s. 302.

självbild. Fädernes- eller fosterlandets intresse hade inte företräde framför andra värden, men Nordin påpekar att man inte kunde vara patriot i 1700-talets Sverige om man visade likgiltighet inför rikets bästa.²¹¹ Det var således inget kvalitativt nytt som 1800- och 1900-talets nationalistiska idéer innebar enligt Nordin. Däremot var det något kvantitativt nytt. Spridningen av de nationella idéerna ökade effekterna under 1800-talet. Moderna tiders politiska ideologier hade funnits som latent ideologier under tidigare år. Det ideologiska bygget hade visserligen då annorlunda mål. Nordin anger förenklat huvuddragen till att 1600-talets statsbygge var byråkratiskt och 1700-talets riksbygge var mer materiellt inriktat. 1800- och 1900-talen kom att få ett nations- och samhällsbygge med sociala och politiska rättigheter i centrum.²¹² Enligt Nordin skilde sig alltså den tidigmoderna nationella identiteten i grad – inte i art – från den moderna massspridda nationella självbild. Historikern Hanne Sanders talar däremot om att skillnaden mellan identiteter före och efter den moderna nationalismens uppkomst handlar om mer än bara en kvantitativ förändring. Det viktiga med Sanders resonemang, som jag ser det, är att hon ser denna skillnad i att det äldre samhället var icke-sekulariserat, varför religionen spelade en annorlunda roll jämfört med senare tider.²¹³ För Dalin och Lagerbring var Gud fortfarande närvarande: i naturen och i de oföränderliga moraliska regler som angett ramarna för hur ett samhälle kan se ut.

Olof von Dalins och Sven Lagerbrings historieskrivning ingick i ett patriotiskt projekt. Deras intentioner var att undersöka människan och hennes handlingar i ett nationellt perspektiv för att utröna bättre och sämre sätt att styra en nation, och vilka villkor som har haft betydelse för detta. Språket och sederna fick en stor plats i deras historieskrivning, liksom i förlängningen avgränsningen till andra nordbor och nordeuropéer. Svenskan kunde enligt deras uppfattning med sagornas hjälp göras bättre, och samtidens seder kunde få sin historia kartlagt genom att islänningarna förvaltat berättelserna om för-

211. Efter 1720 svär svenskar trohet till riket. För Nordin innebär riket på 1700-talet kärnområdet Sverige-Finland, som alltså inbegriper svensk rätt. Provinserna svor trohet till kungen, men hade färre politiska rättigheter. Jämför med hur man på 1770-talet talar om nationens "fosterbröder" tack vare ett gemensamt språk. För diskussioner om fädernesland, fosterland, och medborgarebegreppet, se Nordin, 2000, s. 206, och särskilt s. 342–350.

212. För slutsatserna av avhandlingen, se Nordin, 2000, s. 446, s. 453.

213. Sanders, 2001, s. 234f.

fädernas sedvänjor. Historien kunde då också användas för att föreslå ett bättre styrelseskick. Att en stark kung stod i en nära relation till sina rådgivare under vikingatid lyftes fram som ett gott exempel, vilket fick stor betydelse i en tid då kungens situation förändrats.²¹⁴ Fortiden kunde genom detta ge en patriotisk sammanhållning. Inte som en flykt in i det förflutna, och inte heller enbart som pragmatisk handledning. Minnen återskapades också för att ha en betydelse för de nationella identiteterna i samtiden.²¹⁵

Harald Gustafsson kommer i sin studie fram till att de nordiska folken länge talat om sig själva i termer av svenskar, danskar och norr- män som kulturellt och språkligt avgränsade enheter. Han markerar också att man på samma gång alltid benämnde *de* nordiska *folken* i plural under den medeltida unionstiden.²¹⁶ Detta gäller också i den historieskrivning om forntiden som studeras här. Jag har i det föregående berört att när sagorna användes för att beskriva den äldsta historien hos 1700-talets historieskrivare var det den gemensamma nordiska, eller skandinaviska, grunden som beskrevs. För den äldre tiden talade man om skandinaver hellre än svenskar. Lagerbring kunde dock påpeka att svenskarna i kungavalet efter Olof Skötkonung hellre ville ha en odalfödd svensk man, än en trälinnefödd utländsk enligt kungasagan.²¹⁷ Namnet på Svea rike härleddes till skyterna. Svenskarna stod som arvtagare till skyternas egendom, och nordborna samlades runt det tempel som svenskarna hade byggt i Uppsala.

De nordiska ländernas relation till varandra var problematisk på Lagerbrings tid, om än inte lika blodig som under tidigare sekel. Som historiker fick man hantera den gemensamma historien varsamt. Lagerbring själv befann sig i Lund och hade ett starkt intresse för det skånska landskapet och dess historia, och han hade dessutom nära kontakter med vetenskapsmän i det danska riket. För Lagerbring var gränsdragningen mellan Sverige och Danmark en viktig fråga,

214. Från att vara av Guds nåde kom kungen att stå i en kontraktsrelation med sina undersåtar. Nordin, 2000, s. 230. Se hur Dalins Brynhilda använder rådgivare i pjäsen med samma namn; ett 1700-talsfenomen i fornnordisk dräkt. Lamm, 1908, s. 308. Jmf även t.ex. den stora rädslan som fanns i Sverige för ”giljotinens anarki” efter Gustav III:s död. Hellre en upplyst despot än ett sådant folkstyre, se vidare Önnersfors, 2003, s. 334

215. Speciellt viktigt är en sådan patriotism i tider av partistrider, ex. under frihetstiden, som påpekas av Frängsmyr, 2001, s. 391.

216. Gustafsson, 2000, s. 305, s. 308.

217. Se Lagerbring, 1769, s. 238. Olav den heliges saga.

och han redogör noga för ”huru Skåne blifwit förknippat med Danmark”.²¹⁸ Med hjälp av *Rígs mál* (*Rígsþula*) återberättar Lagerbring hur Heimdal, eller Rig, odlat upp Skåne, och hur hans ättling Dan – som ”på et wisst sätt anses för Svensk, emedan han leder sin Ätt från Heimdaller” – sedan gift in sig i det danska hovet. Den som ägt Sverige och Själland hade förmodligen också varit herre över Skåne, menade han.²¹⁹ Lagerbring hade alltså inte en oproblematiserad uppfattning om att Skåne enbart varit ett gammalt svenskt område.²²⁰ Snart var vänskapen emellan svenska och danska kungahusen över, men; ”det är ej mödan wärddt, at undersöka, hwilket folkslag gifwet första anledningen.”²²¹ Dessutom har ”en lång förfarenhet hade redan wist, at inga krig warit onyttigare, än dem man fört med denna granne”.²²²

Närheten mellan folken bestod när det gäller vikingatåg. Lagerbring konstaterar: ”Jag skulle anse det för en wärkelig heder för våra fordna Landsmän, om man med skäl kunde påstå, at de warit lottlöse i desse omänkligheter. Men jag måste med förargelse tilstå, at de Swenske likså wäl som Danske och Norrske warit deltagande i dessa hiskeliga uttåg.”²²³ Skillnaden rikena emellan bestod främst i regentens handlande; kristnandet gick inte så våldsamt till i Sverige som i Norge tack vare kungens ”mogna rådighet” eller ”folkets wäl befästade frihet”.²²⁴ Efter vikingarnas tidsålder var de nordiska folken visserligen fortfarande en enhet, men en enhet uppbyggd av olika delar. Folkkaraktäristiken fanns levande i 1700-talets historieverk, och man ansåg de nordiska rikena – med tillhörande befolkningsdrag – utmejslade på 1000-talet.²²⁵

218. Att Nordens gränser var en viktig fråga understryks dessutom av att alla namn på dem som deltagit i gränsdragningen mellan Sverige och Danmark under kung Emund Slemmes tid redovisas i långa uppräknningar. Lagerbring, 1769, s. 180f., s. 204.

219. Lagerbring, 1769, s. 85, s. 124.

220. Lagerbring, 1769, s. 85, s. 100, s. 125. Se även Löw, 1908 II, s. 32. Jämför detta med Nordins slutsatser att även Lagerbring försvarade försvenskningen med att Skåne var ’ursvenskt’. Nordin, 2000, s. 59.

221. Lagerbring, 1769, s. 100.

222. Lagerbring, 1769, s. 115. Att man ej skulle kritisera sitt grannland syns också i det att där Rudbeck etymologiskt härledde *dan* till tjänare ville Lagerbring påpeka att *danneman* betecknar en beskedlig och ärlig man i Sverige. Lagerbring, 1769, s. 85.

223. Lagerbring, 1769, s. 580.

224. Lagerbring, 1769, s. 204. Han ser att kristnandet varit mer av en utländsk lockelse än ett hjärtats övertygelse.

225. I slaget vid Stiklastad hade de svenska ”intet särdeles lust at fåkta mot Normännen efter

Dalin värjde sig ofta mot den gamla götiska storvulna patriotismen: ”Jag är icke intagen af en så barnslig kärlek til mit Fädernesland, at jag wil giöra Scandinavien till alla gamla wandrande Folkslags Moder eller just till det land hvarifrån alle Götiske svärmar kommit.”²²⁶ Men sagorna och kväderna upprepade gamla skandinaviska lagar och seder, då män som Gardar Swenske upptäckte och bebyggde Island. Det svenska språket var urgammalt enligt Biörner, detta visade sagorna.²²⁷ De danska forskare som påvisat förekomsten av det danska språket i sagorna hade inte insett att det var infogat av senare avskrivare.²²⁸ Dalin och Lagerbring följde Biörner i denna åsikt. Men för äldre tid var det viktigare för både Dalin och Lagerbring att skilja ut skandinaverna gentemot andra nordeuropeer.

Monika Edgren visar i sin studie *Från rike till nation* hur en förändring kom till stånd i den nationella retoriken under 1700-talet tack vare den ekonomiska politiken. Att utnyttja det egna landets resurser, inklusive den egna befolkningen, kopplade samman invånare inom ett territorium genom att anordna ett gemensamt projekt för det allmännas bästa. Från att ha styrts av en patriotism knuten till furstehuset skulle invånarna nu känna sig som medlemmar av en stat, eller nation. Hon visar detta i en jämförelse mellan regeringsformen 1634 och ett förslag från 1760-talet, där man hade luckrat upp den religiösa distansen till främlingar genom att välkomna folk av annan tro än den lutheranska, bara de var goda näringsidkare. Edgren betonar att vän och fiende har varit rörliga begrepp; under detta sekel expanderade *vi*.²²⁹ Som jag redan har konstaterat vill Colin Kidd basera nationella identiteter i förmodern tid mindre på

det var et hårdt och stridbart folk.” Lagerbring, 1769, s. 264. I Dalins dramer var det också självklart att just svenska män aldrig visat rädsla. Exemplet från Brynhilda. Lamm, 1908, s. 307. Nordin, 2000, s. 225. Se också Jan Ragnar Hagland, ”The Reception of Old Norse Literature in Late Eighteenth Century Norway”, Wawn (ed.), 1994, s. 27, om hur man i Norge vid denna tid började skilja ut normän från danskar i äldre tid.

226. Dalin, 1747, s. 292.

227. ”Det isländska aldeles bör kallas Götiskt, både för des i sagornas befinthliga fullkomliga sammanstämmande med vårt gamla mål. [...] Til slika bevis komer och särledes detta att swenskan än idag hafwer fram för Danskan et iögonstickande större likhet med såwäl den gamla som den nyare Isländskan.” Biörner, 1737, s. 3f. Ytterligare bevis för att isländskan är svenska/götiska är uppgifter om att isländska skalder som okvädade en svensk kung skulle dömas till mansdråp, liksom att svenskarna hade arvsrättigheter på Island. Biörner, 1737, inledning, s. 4.

228. Biörner, 1738, s. 2, 38ff, s. 44.

229. Edgren, 2001, s. 51, s. 69f., s. 147, s. 158.

dikotomin *vi-de*, och mer på att *de andra* ansågs mer degenererade men av samma ursprung.²³⁰ De historiska erfarenheterna var det unika, inte härkomsten eller etniciteten. Detta stämmer fortfarande när frågan gäller 1700-talets historieskrivare. Huruvida svenskar eller tyskar är äldre som folkslag var i Dalins ögon en ”löjlig och barnslig träta”. Tyskar och svenskar, germaner och göter; de är alla grenar från samma rot och att diskutera ålder leder ett *broderskapsförhållande* in i en *faderdiskussion*. ”Jag wet desutan icke, hvarföre man med så stort nit welat tillwälla sig den hedren, at wara äldst, liksom et Folks Ähra deruti bestodo.”²³¹

Det som kallas det skyto-keltiska paradigmet dominerade i forskningen. Skytiskan och keltiskan var för Dalin äldre syskon till grekiskan och latinet. Men det var enligt hans mening inte folkets ålder som gav ära, utan de dygder som överlever tidens tand.²³² Trots detta var det viktigt för både Dalin och Lagerbring att motbevisa att Oden hade kommit från tyskt område. De nordiska länderna hade befolkats från öster, och Lagerbring hade svårt att tro att finnarna någonsin hade talat tyska.²³³

Nils Eriksson menar, med Else Mundal, att tyskar kunde kritisera sagorna då de saknade emotionella band till dem. Mundal har en poäng i att det var lättare att anmärka på sagan när man började se den som litteratur, än när den ansågs vara en historisk skildring.²³⁴ Men känslostormarna kom ändå, exempelvis i frågan om vem litteraturen egentligen tillhörde.

Det är viktigt att notera att Lagerbring hade skilt ut nordborna från germanerna. När han talade om Tacitus markerade han att denne var skildrare av de germanska folken, vilket inte är liktydigt med

230. Kidd, 1999, s. 211.

231. Dalin, 1747, s. 68.

232. Se också Eriksson, 1976, s. 82–85. Samtidigt fanns fortfarande åsikten att alla vara ett folk, se reklambladet där Johan Göransson aviserade en översättning av *Vafþrúðnismál* (som aldrig kom) där det talas om: ”Sviogöther ok Germaner, Danske ok Norske, Franker ok Angelsaxer, samt Galler ok Britanner, i de äldsta tider utgjorde et slægte ok Folk i Europa.” Göransson, *De yfverborna Atlingar eller Sviogöthars ok Nordmannens patriarkaliska lära*, 1750. Göransson anses tillhöra en äldre vetenskapssyn bl.a. i det att han ansåg att Snorri Sturluson skrivit av gamla runböcker. Se *De Yfverborna Atlingars, eller Sviogötars ok Nordmännens, Edda*, 1746, företal till kronprinsessan Lovisa Ulrika.

233. Se Lagerbring, 1769, s. 36. Dalin såg Gylfe som persisk, och Oden som det ryska ordet för en gud. Lagerbring såg att götiska/skytiska hade turkiskt ursprung.

234. Mundal, 1977, s. 17. Eriksson, 1976, s. 59.

nordborna. Vilken relation som de keltiska och nordiska folken hade till varandra och till germanerna var en fråga som berörde forntiden. Biörner ville ha de ”götiska sagorna” tillgängliga för utländska forskare för att sprida ett gott anseende åt göternas rättmätiga ättlingar.²³⁵ Sagor var viktiga som källa till språk, och som källa till historien. Språket visade historien, vilket i sin tur visade folks härkomst.

Etnisk teologi i ett paradigmskifte

Samtidigt som Colin Kidd vill tona ner den etniska identiteten som den viktigaste markören för självbilder i äldre tid var just härkomstsdiskussionerna enligt hans åsikt alltid viktiga för maktens legitimering – oavsett om det var Bibelns auktoritet eller kungens maktspråk det handlade om. De etniska förhållandena var en del av världsbilden, det handlade om etnisk teologi.²³⁶ Thomas Kuhn har markerat hur ett paradigmskifte infaller när frågor som inte kan besvaras blir alltför många och alltför obekväma. Kidd, som har teologin som bas i sin studie av hur annorlunda 1600-talets och 1800-talets vetenskapsmän såg på människan och hennes relationer, menar att den etniska teologin utmanades på flera fronter under 1700-talets mitt. Alla människor hade enligt den äldre synen sitt ursprung i Noaks familj, där bland annat Europas folk härstammade från hans son Jafet. Men på 1700-talet diskuterade man livligt hur det kom sig att jordens befolkning kunde se så pass olik ut när folken kommit från samma familj.²³⁷ Tron på det gemensamma ursprunget fick sig rejäla törnar. Det fick även monoteismen. Uppfattningen hittills hade varit att det funnits en tidig tro på en gud som utvecklats till polyteism. Exempelvis David Hume utmanade emellertid den etniska teologin i *The Natural History of Religion* (1757) till förmån för flergudatro.²³⁸ Denna tanke hade slagit igenom när Lagerbring ställde sig undrande till den monoteism som Dalin tyckte att hednakulturerna uppvisade. På samma sätt ifrågasattes tesen om monogenesis, enligt vilken

235. Biörner, 1737, s. 4ff.

236. Kidd, s. 5, s. 212, s. 287.

237. Den mörka hyn hade förklarats med Noaks förbannelse över sonen Ham. Andra försök till förklaring var att det skett ett Guds mirakel vid Babels torn; när ett område hade blivit utsett för en viss befolkningsgrupp förändrades dess kropps-konstitution för att bättre passa den utvalda traktens klimat. Problem med sådana förklaringar uppstod t.ex. när man skulle förklara varför briter i det koloniserade Indien förblev vita. Kidd, 1999, s. 25, s. 49.

238. Kidd, 1999, s. 49. Humes *The Natural History of Religion i Dialogues concerning Natural Religion* (1757).

alla jordens människor kommit från Adam. Det gemensamma ursprunget fick konkurrens i tesen om polygenesis.²³⁹

Själva skapelseberättelsen kom också att ingå i diskussionen. En del hade nöjt sig med att tolka de sex första dagarna symboliskt snarare än bokstavligt, men på 1770-talet hade också Comte de Buffon ökat jordens livslängd från 6 000 år till åtminstone 75 000 år genom experiment om hur lång tid det tagit för jordskorpan att svalna efter dess tillblivelse.²⁴⁰ Med en stark tilltro till klassificering som system blev vetenskapens förklaringsparadigm allt mer naturalistiskt istället för att prioritera en kulturell tolkning, i vilken man hade talat om degenerering genom klimat, näring och seder. Lingvistiskt sett kan man se att Bibeln underminerades när Sir William Jones utmanade det skyto-keltiska paradigmet med sina studier av sanskrit och de indoeuropeiska folken. Språkforskningen kom till slut att genomföra detta paradigmskifte, vilket fick stor effekt på den etnologiska teologin. Den allenarådande universella historien med grund i Moseböckerna föll när hebreiskan avfärdades som urspråket.²⁴¹ Som Kidd påpekar var detta resultat inte avsiktligt: Sir William ville helst inkorporera indierna i den jafetiska familjen genom att jämföra deras religion med den gammaltestamentliga. Han ville inte göra dem till de indiska *andra*. I kombination med andra obekväma frågor uppkom spekulationer om att det funnits folk som lyckats undvika syndaflo den. Därifrån var inte steget långt till att söka andra folkkraser.²⁴² Det skytisk-keltiska språkparadigmet med en jafetisk historieskrivning utmynnade så småningom i det indoeuropeiska paradigmet. Indo-europeerna, eller indo-germanerna, blev en egen ras, åtskiljd från andra.²⁴³ I ett sådant vetenskapligt paradigm kunde inte Bibeln längre vara auktoritet.

239. Polygenesisteoretikerna såg inte klimat som faktorer för hudfärg etc. En annan variant var den preadamitiska teori, där Gamla Testamentet bara beskriver judarnas historia, men det har funnits andra folk före och parallellt med Adams familj. Vilka människor mötte annars Kain i Bibelns berättelse om hans föräldrar varit de enda på jorden? Kidd, 1999, s. 54–57. Frängsmyr, 2000, s. 70–77.

240. Han hade redan tidigare avvisat att fossiler haft något med syndaflo den att göra i *Théorie sur la Terre* (1749). Se Liedman, 1998, s. 101.

241. Sir William Jones påtalade detta släktskap i ett tal 1786. Om inte hebreiska var urspråket var inte heller Babels torn realistiskt. Kidd, 1999, s. 25.

242. Observera att raserna ännu inte ansågs biologiskt grundade. De var föränderliga utifrån klimat och sociala faktorer. För den svenske fornforskaren Jakob Fredrik Neikters åsikter om folkens ursprung och släktskap, se Frängsmyr, 2000, s. 88–107.

243. Se Arvidsson, 2000, s. 32ff. om hur termen indoeuropé utvecklas under 1800-talets första hälft, och hur orientalisternas arbete också lyfter fram beteckningen arier som term för en folkkras.

Kidd tidsbestämmer en kvalitativ övergång från en likhetstanke till en särskiljande tanke rörande folkens karaktär i och med den engelska översättningen av Paul-Henry Mallets historieverk *Introduction a l'histoire de Dannemarc* från 1755. Första gången den översattes var 1770. Översättaren såg inte längre likheterna mellan folk. Han skilde ut kelter från göter/germaner genom distinkta seder, lagar och religioner. Frågan om detta handlade också mycket om huruvida en folkburen frihet låg i författningens utformning, eller hade växt fram naturligt tack vare miljöpåverkan.²⁴⁴

Sammanfattning

Sagorna var under 1700-talet inte längre den ammunition som statsmakten använde för att glorifiera Sveriges urgamla historia. Min analys i detta kapitel har emellertid visat att sagorna icke desto mindre ingick i livliga diskussioner om ett nytt ideal för historieskrivningen under 1700-talet. Dalin anlidade sagorna parallellt med antikens skrifter. Lagerbring gick ett steg längre och valde hellre sagorna än grekiska eller romerska referenser. De var den viktigaste källan för äldre tid. Frågan blev hur gammal denna äldre tid var.

Historikerna ansträngde sig under detta sekel för att diskutera sagornas trovärdighet under nya premisser. På detta sätt kom sagorna ändå att dominera historieskrivningen om äldre tid. Det främsta i kritiken av sagorna som källa var fortfarande sannolikhetskriteriet, utifrån en sakhistorisk bedömning. Undersökningen av Dalins och Lagerbrings verk visar att sagorna användes för skildringar av tiden från Kristi födelse fram till år 1000, men också in i den katolska medeltiden. Om man ser till vilka sagor som fanns tillgängliga är det tydligt att de genrer som fortfarande intresserade i Sverige var forntidssagorna och kungasagorna. Även 1700-talets patriotism krävde kungagenealogier för att ge struktur åt rikets historia. De två eddorna fanns också med som källmaterial, men inte längre för att påvisa likheter med grekisk mytologi. Istället ansågs de gamles gudsföreställ-

244. Kidd, 1999, s. 187, s. 200, s. 207ff. Hel titel: *Northern antiquities, or, a description of the manners, customs, religion and laws of the ancient Danes, and other Northern nations; including those of our own Saxon ancestors. With a translation of the Edda, or system of runic mythology, and other pieces, from the ancient Icelandic tongue. Translated from Mallet's Introduction a l'histoire de Dannemarc ... With additional notes by the English translator [Thomas Percy], and Goranson's [Johan Göransson] Latin version of the Edda* (London, 1770).

ningar kunna bilda grunden för en kulturhistorisk skildring av gamla seder och bruk. Islänningasagorna fanns tillgängliga, men dessa fungerade också bäst när folkets seder skulle skrivas.

I min analys i detta kapitel har jag diskuterat vilken bild av vikingatiden som Dalin och Lagerbring förmedlade. Göternas stamfäder uppfattades som de ursprungliga demokraterna, och detta levde enligt Lagerbring och Dalin kvar. Odalbönderna var dåtidens hedersmän, som samtida adel borde ta lärdom av, menade de. Även när envælde infördes under 700-talet hade befolkningen alltså möjlighet att påverka politiken. Friheten fanns, detta var Torgny Lagman ett bevis för. Som tidigare forskare har framhållit hade både Dalin och Lagerbring en historiesyn som innebar att historien skulle kunna användas som moraliska exempel för människan i samtiden. Gudstron hade vi denna tid tonats ner som drivkraft i historien. Det var istället kungens personliga karaktär som bestämde historiens gång. Eftersom kungen hade varit tvungen att behärska en beväpnad allmog kom kungens rättigheter och skyldigheter i centrum. Asarna hade visat hur maktgirighet kunde förstöra ett gott samhälle, men Oden lade trots allt grunden till ett sunt styre enligt de båda författarna. Ingjald Illråde var en illgärningsman, men på samma gång en lagstiftare.

En förändrad världsbild påverkade även de vetenskapliga historieverken. Tilltron till statistik och topografiska intressen gjorde sådana kunskaper om riket viktiga, vilket kombinerades med en historiesyn som menade att förbättring ansågs vara möjlig för framtiden. Men under 1700-talet sökte historikerna en ”lagomhet” och en balans i sin patriotism, och vardagsnyttan stod i centrum. Sagorna inspirerade det litterära Sverige, nordborna blev de tappra och slitsamma människorna och därmed sådana moraliska föredömen för andra folk som utgivarna av sagorna ansåg att samtiden behövde.

Kroppsstyrkan hos den äldre historiens män förklarades av Lagerbring och Dalin med en kombination av naturvetenskap och kultur-betingade dygder. Kvinnor i vardag, giftermål och strid ingick som element i deras skildringar enligt ett kulturhistoriskt ideal, eftersom historieskrivningen delvis önskade få en ny publik i unga män och intresserade kvinnor. Men de könsbestämda dygderna tonades ner, och då enbart individer med makt i samhällets högre skikt stod i fokus fick inte kvinnan stor plats i *Svea rikes historia*. Att handel, hantverk och även åkerbruk var viktiga teman för 1700-talets historieskriva-

re beror inte enbart på det kulturhistoriska intresset. Dessa näringar kopplades till de bättre regenternas intresse. Till och med de giriga sjörövertågen kunde nyanseras hos Dalin och Lagerbring. Visserligen var vikingarna rövare och mördare, men flera av dem bidrog till handelns goda, och var då viktiga som förebilder.

Historiker som Dalin och Lagerbring betonade att man i äldre tider sett annorlunda på begrepp som heder och dygd, och att det som ansågs hedersamt för vikingen inte alltid var eftersträvansvärt för 1700-talets yngling. Montesquieus klimatlära, senare tillsammans med Rousseaus tanke om att den primitiva människan var oförstörd av civilisationen, passade svenskarna väl. Redan Dalin och Lagerbring markerade att förfäderna varit moraliskt oförstörda tack vare att deras kultur inte varit alltför avancerad. De stridbara goterna/göterna fascinerade kontinentens historieskrivare, vilka kittlades av att den våldsamme skandinaven också var den keltiske förfadern. Lagerbring sökte istället tecken på en fredligare sysselsättning hos förfäderna. Han uppmärksammade fredligare förlagor i den hemmavarande göten snarare än den på kontinenten krigiska goten. Krigarkungar är huvudsvaga gubbar, vars infall att kriga kostar mer än det smakar, menade han.

Folkens namn, ursprung, språk och territorium var fortfarande viktiga i 1700-talets historieverk. Flera begrepp från äldre verk kvarstod; det talades fortfarande om *gamla göter* och *svenska sagor*. Svenska handlingar hade blivit förstörda i hemlandet, men vårdades ömt av islänningarna, menade forskarna. Med tanke på att man lade stor vikt vid det norröna materialet som skildrar Nordens folk och konungar gemensamt fram till medeltidens början beskrivs den äldsta historien i huvudsak som en skandinavisk gemenskap.

Dalin och Lagerbring betonade gärna gemenskapen med andra folk, även om Rudbecks tankar om Norden som kulturens vagga tonats ned. På samma gång höll man isär skandinaver gentemot germaner i släktskap, språk och historia. Man ansåg att det i Norden funnits ännu mer av respekt för människans frihet. Torgny Lagman får signifikant nog större utrymme i 1700-talets historieverk än han haft tidigare. Dels kunde man i relation till lagmannen diskutera alternativa styrelsesätt, dels påvisade han för Dalin och Lagerbring friheten hos skandinaverna. Materialet bevisade dessutom enligt deras mening att nordborna alltid hade varit ädla hedningar. Åsikten att forntidens

människor inte varit kristna från början, utan ägnat sig åt mångguder, introducerades när Lagerbring var verksam. Vid denna tid hade med andra ord den etniska teologins dominans börjat brytas.

Sagan, seden och svenska staten

(ca 1800–1900)

Geijer och folkets historia

Nordens gemensamma historia kom ofta att stå i centrum under 1800-talet. Erik Gustaf Geijer var en av de drivande krafterna i den kamratförening som startade i Stockholm år 1811 under namnet Götiska förbundet. Det var ett inflytelserikt sällskap. Patrik Hall karaktäriserar förbundet som en ingång till karriären för ofrälse ståndspersoner.¹ Detta förbund var varken det första eller det enda sällskapet med intresset riktad bakåt i tiden.² Föreskrifterna för Götiska förbundet hade en patriotisk prägel och eftersträvade, liksom flera av de andra föreningarna, att sprida kunskap om fornnorden, för att på så vis hjälpa till i uppgiften att fostra de svenska medborgarna.³

Skönlitteratur hjälpte också till att sprida fornnordens mysterier vid denna tid. Bildkonsten, poesin och musiken spelade en stor roll för svenskarnas ökande kunskaper om äldre tider.⁴ Den vikingatid som Geijers framställde i sina historieverk vidarebefordrades till framstående konstnärer och författare. Geijer mötte en redan etablerad svensk publik som var förtjust i fornnordiska ämnen när hans verk kom ut. Bland annat hade hans kamrat i Götiska förbundet,

-
1. Hall, 1998, s. 174f. Föreningens verksamhet avstannade när den ständige sekreteraren Jacob Adlerbeth dog 1844. De flesta i förbundet hade då blivit ledamöter i Kgl. Vetenskaps-, Historie-, och Antikvitetsakademien.
 2. Jöran Mjöberg räknar upp *Gamla göter* i Vänersborg (1777), *Götalaget* i Stockholm (1791), *Vitterhetens vänner* i Uppsala (1803), och *Manhem* (1815). Mjöberg, 1967, s. 222. Flera personer var med i fler än ett förbund samtidigt; göterna Geijer och Tegnér var hedersledamöter i Manhemförbundet. Greta Hedin, *Manhemsförbundet. Ett bidrag till göticismens och den yngre romantikens historia*, 1928, s. 323.
 3. Av Manhemsförbundets 115 medlemmar år 1817 var 70 skolorngdomar. Hedin, 1928, s. 30, s. 328. Grandien, 1987, s. 52.
 4. Som exempel kan nämnas att Geijers dikt *Vikingen* tonsattes, och noterna trycktes i Götiska förbundets tidskrift *Iduna* 1816 och 1818. Ingmar Stenroth, *E.G. Geijers dikt Vikingen*, 1993, s. 24.

Esaias Tegnér, skrivit publiksuccén *Frithiofs saga* 1820 (klar i sin helhet 1825). Fornnorden var på modet, men man får inte överskatta forntidens plats i svenskarnas historiska intresse på alla områden under 1800-talet. Exempelvis lät bara ett fåtal författare sina skönlitterära verk utspela sig under vikingatiden.⁵ Men var vikingatida motiv inte vanliga i romaner hade de en desto större marknad i andra genrer. Vikingen fanns i operor och dramer. Utställningar arrangerades, och Bengt Erland Fogelbergs skisser till de kända skulpturerna av Oden, Tor och Frej visades år 1818 i Götiska förbundets regi.⁶ Tegnérns *Frithiofs saga* var oerhört populär. Till innehållet är den mycket lik originalet *Frithjofs saga hins frækna*, med undantag av några kärnhändelser och ett par tillägg, men sagan romantiserades för 1800-talspubliken.⁷ Götiska förbundets Pehr Henrik Ling producerade ett jättepos i *Asarne* (1833–36).⁸ Dramat *Trälinnan*, skriven av ”författarinnan till teckningar ur hvardagslifvet”, det vill säga Fredrika Bremer, blev visserligen inte utgivet men att den över huvud taget skrevs visar att tiden lockade.⁹ Finlandsvenske Johan Ludvig Runebergs episka dikt *Kung Fjalar* (1844) skrevs som en grekisk tragedi om övermod, och därpå följande gudastraff. Tablåen är dock fornnordisk, och versmåtten norrönt inspirerat, och med allitteration. Därtill har dikten en fornnordisk sagakaraktär med den typiska uppbyggnaden där tal och handling för handlingen framåt.

-
5. Vikingatid och medeltid var inte de vanligaste perioderna i svenska historiska romaner under 1800-talets första hälft. Av de 192 romaner som Stefan Johansson har tittat på i sin studie utspelar sig 36 stycken på 1300-talet och endast tre av romanerna ligger före och under vikingatid. Johansson, 2000, s. 74.
 6. På Karl XIV Johans beställning utförde han Oden (1830), Tor (1844) och Frej utbyt till Balder (1844) i marmor. Skulpturerna är egentligen klassiska men med fornnordiska tillbehör.
 7. *Frithjofs saga hins frækna* var en fornaldarsaga från ca 1300 om den djärve storbondeson Frithjófr och hans fostersyster Ingibjörg i Norge. Tegnér arbetade utifrån Biörners översättning av sagan, och Tegnérns version översattes t.ex. till tyska och engelska med en gång. Zernack, 1994, s. 17 och Wawn, 2000, s. 7.
 8. Påbörjat redan 1806, totalt 30 sånger om 900 sidor – och emottaget med tystnad 1833. Lings verk ansågs pretentiöst, se Tegnérns åsikt: ”Härtill kommer även den olyckan att vår annars genialiske Ling genom sina eländiga tragedier givit allmänheten avsmak för allt nordiskt.” Tegnérns brev till Geijer, 18 jan., 1821, *Sveriges National-Litteratur 1500–1920 VIII*, 1922, s. 163. En annan pretentiös modern ”fornnordiska saga” är *Alfhild och Yngva* av L.G. v. Paykull (1882) där en recensent ironiserar över diktens upprinnelse, språk, miljö och dramat i sig. Se ”Recension av *Alfhild och Yngva*”, *Aftonbladet*, 10/1, 1883.
 9. *Trälinnan – en teckning ur forntiden* (tryckt 1840) handlar om två trälinnor, en kungadotter, en trollkvinna och två alver. Jag tackar Eina Hagberg för att hon gjorde mig uppmärksam på detta drama.

1800-talets uppfattning av nordisk vikingatid och tidig medeltid, och det norröna materialets återanvändning under romantikens era, är ett mycket väl undersökt fenomen. Sagorna kom att uppmärksammas som tecken på en nordisk gemenskap, i skandinavismens form. Relationerna under vikingatid, under medeltiden och i Kalmarunionens tid gav de nordiska länderna en gemensam historia, inklusive tider av kamp och rivalitet. Därtill utvecklades under perioden så småningom mer tydliga nationella identiteter, där undersåtarnas patriotiska förpliktelser omdanades till tanken om att samla medborgarna kring en nationalistisk idé.

Först och främst har Jöran Mjöberg uppmärksammat det norröna i 1700- och 1800-talens konst och litteratur. *Drömmen om sagatiden* handlar om vilka ideal som lyftes fram, och vilka motivkomplex som var intressanta i diktares värdering av sagatiden.¹⁰ Även Bo Grandien skriver om varför människorna i en tid intresserar sig för en annan, och analyserar 1800-talets fascination för fornnorden inom konsten och i arkitekturen.¹¹

Idéhistorikern Torkel Molin vill, med utgångspunkt i svensk fornforskning, se effekterna av den franska revolutionen, förlusten av Finland samt den nya svenska författningen 1809. Genom att bland annat studera Götiska förbundets protokoll finner han hur en ny bild av Sverige och svenskarna konstruerades.¹² När Dag Blanck söker svar på frågan hur en svensk-amerikansk identitet skapades i USA i fastnar han för hur svensk-amerikanernas barn fick läsa isländska sagor i skolan för att skapa sig en *svensk* identitet. Sagans viking fick en hög status som kulturell hjälte, dels som den första vite mannen på amerikansk mark, dels genom den frihetstanke som man tyckte att vikingen visar upp i sagan. Detta kom att ingå i den svensk-amerikanska identiteten.¹³

Vikten av det norröna skulle däremot med fördel ha kunnat dis-

10. Mjöberg, 1967, och 1968.

11. Grandien, 1987. En annan forskare som också koncentrerat sig på det norröna i konsten är Margareta Rossholm, som gjort en studie av sagor – barnsagor, folksagor och isländska sagor – i sekelskifteskonsten. Rossholm, 1974.

12. Molin, 2003.

13. Dag Blanck, *Becoming Swedish-American. The Construction of an Ethnic Identity in the Augustana Synod 1860–1917*, 1997, s. 90–120, s. 197. Jmf med hur norska sjömän rekonstruerade Gokstadsskeppet till världsutställningen i Chicago 1893, och diskussionerna huruvida denna "Viking" skulle segla under norsk flagg eller unionsflagga. Petersson, 2003, s. 76ff., s. 81.

kuteras mer i andra verk, speciellt rörande skandinavismen. Åke Holmberg, exempelvis, har arbetat med *Skandinavismen i Sverige vid 1800-talets mitt* (1946), och koncentrerar sig bland annat på studentmötenas betydelse. Trots att man vid studentmötet 1856 reste med en ångbåt vars namn var taget från sagans värld – ”Ganger-Rolf” – och delade ut medaljonger med texten ”YnglingaTing at Upsalum”, och trots att mötets deltagare argumenterade för att sagalitteraturen skulle bli ett obligatorium för studenter, och att examina i de gamla språken skulle införas, saknas närvaron av forntiden nästan helt i Holmbergs studie.¹⁴

Däremot finns det många forskare som har skrivit om Erik Gustaf Geijer. Om Geijer som historiker, Geijer som politiker, Geijer som diktare, Geijer som musiker. Listan kan göras lång. Hans uppfattning av fornnorden kommer på tal när forskare undersökt hans dikter Vikingen och Odalbonden, eller hans argumentation i artikeln ”Betraktelser i avseende på nordiska myters användande i skön konst”, eller Einar Tambaskjälvers arbete för Götiska förbundet.¹⁵ Rolf Torstendahls beskrivning av Geijers vetenskapssyn och källkritiska ställningstaganden har varit inflytelserik, liksom Bengt Henningssons avhandling om Geijer som historiker.¹⁶

Bengt Henningsson ger i sin studie en helhetsbild av Geijer som person, som akademisk lärare och som vetenskaplig forskare. Genom undersökningar av föreläsningsanteckningar, uppsatser och böcker kommer han fram till att Geijers verksamhet kan delas in i tre perioder: den filosofiska, den historiska och den politiska.¹⁷ I den tidiga delen av karriären kan Geijer betecknas som Filosofen, och Geijer kallas även av Torstendahl för den förste historiefilosofen i Sverige.¹⁸

14. För en skildring av just detta studentmöte, se Grandien, 1987, s. 17–21.

15. Artikeln ”Betraktelser i avseende på nordiska myters användande i skön konst”, tryckt i *Iduna*, 1818:7. I Götiska förbundet fanns en återkoppling till dåtid vilket bland annat tog sig uttryck i att flera medlemmar hade ett fornnordiskt namn. Geijers alias, Einar Þambarskjelfir, var kung Olav Tryggvasons kämpe enligt *Heimskringla*. Geijer ”Talet om Einar Tambaskjälver”, hållet inför Götiska förbundet 5 mars 1811, i *Samlade skrifter I*, 1923.

16. Bengt Henningsson, *Geijer som historiker*, 1961.

17. Henningsson, 1961, s. 435. Den tredje perioden kan också kallas den sociologiska, Thorsten Nybom betecknar inte det berömda ”avfallet” på 1840-talet som ett steg från konservatism mot liberalism, utan från historia mot sociologi. Thorsten Nybom, ”Historikern Erik Gustaf Geijer”, *Historievetenskap som teori, praktik, ideologi* (red. Rolf Torstendahl), 1988, s. 50.

18. Torstendahl, 1964, s. 18.

Det är den andra perioden i Geijers liv som karaktäriseras som Historikerns. Detta är perioden mellan åren 1825 och 1838, och det är under denna tid han skriver två av sina stora historieverk: *Svea rikets häfder* och *Svenska folkets historia*. Rolf Torstendahl håller sig till den inomvetenskapliga dimensionen i sin *Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820–1920* (1964). Det som han undersöker är vilket material som samlades och hur det användes av historikerna, vad avhandlingar och artiklar heter, vad föreläsningar handlade om samt hur historikerna skapade sammanhang i sitt material. Han undviker att studera värderingarna som styrts forskaren annat än som en fråga om historiesyn och väljer istället att diskutera vetenskapsteorier och källkritik.

Dessutom använder sig Patrik Hall av Geijer som ett av tre exempel i sin studie av hur en nationell identitet formulerades, och omformulerades, från 1600-talet in på 1900-talet. Han ser detta som en del i en social relation mellan akademiker – och andra med kunskapsens makt – och en statsauktoritet. Hall ser historieskrivningen som en slags ”narration om nationen” i en utveckling från den rudbeckianska synen på staten som ärorik genom sitt förflutna, till hur Geijers historieskrivning lyfter fram nationen som en samling av de individuella medborgarna.¹⁹

Geijers historiesyn

Nya tankar i Geijers omvärld handlade om folket som bärare av historien. Folkanden ansågs ha en historia. Bland andra talade Johann Gottfried Herder om historien såsom den högre maktens fostran av människan. Tanken att folket, och dess historia, var en organisk helhet vidareutvecklades av bland andra Friedrich Hegel. I dennes utvecklingslära skulle varje tillstånd – exempelvis den franska monarkin – frambringa sin egen motsats – revolutionen – ur vilken i sin tur en annan form av enhet skulle komma fram. Stora individer i historien kom att ses som redskap för världsandens vilja.²⁰ Geijer hade också läst den tyske filosofen Friedrich von Schelling, vilken ansåg att

19. Hall, 1998.

20. Herders *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1784–91). Hegels produktion innehåller bl.a. *Phänomenologie des Geistes* 1807, och *Geschichte der Philosophie* 1833–36. Henningsson, 1961, s. 17f., s. 22. Torstendahl, 1964, s. 45f. Ole Vind, *Grundtvigs historiefilosofi*, 1999, s. 73, s. 344.

människan hade missbrukat sin givna frihet och därmed skapat ett avstånd mellan naturen, människan och Gud.

Schellings indelning av världshistorien i tre perioder blev viktig för 1800-talets forskare. Han hade först sett en gyllene mytisk tid, en hjältarnas era. Den hade avlösts av romarnas tidevarv. Den sista perioden var nutiden, med ljusa övertoner. Denna karta över tidens gång övertogs av flera tänkare, exempelvis av den i Sverige inflytelserike danske diktaren Adam Oehlenschläger. Denne menade att Schellings första tid motsvarades av eddadikten *Völuspá*, att romartiden stämde överens med 1700-talets materialism, och att de sköna konsterna skulle komma att överbrygga avståndet mellan människa och Gud i den ljusa nutiden.²¹ Folket var en organisk helhet, och poesin var dess uttryck. En urgammal folkdiktning var enligt detta synsätt ett signum på ett urgammelt folk och dess karaktär.²² Myten uppvärderades därför av många i Geijers samtid som ett poetiskt uttryck för folksjälén. Även den äldre, poetiska Eddan blev då intressant. Urtidsberättelserna sågs som folkdiktning, och sagorna blev då kulturförmedlare.

Herders tanke om folket och folkanden fick en mer nationell prägel genom andra tänkare. De berömda föreläsningar som Johann Gottlieb Fichte höll i Berlin 1807–08 – *Reden an die Deutsche Nation* – enligt vilka det specifikt tyska folket skulle leda alla andra folk tack vare sin ursprungliga folkanda, fick genklang även i andra nationer. Detta intresse för historiens skeenden inverkade också på synen på fornnordens mytologi. I Danmark skrev prästen N. F. S. Grundtvig 1807 *Om Asaleran*, och om *Nordens Mythologie* året därefter. Han menade att man kunde nå hela världshistorien genom att arbeta med det fornnordiska materialet. Nordens myter var en gudomlig insikt från mänsklighetens äldsta tid. Den judiska historien hade sin *Genesis*, och den nordiska historien hade sin motsvarighet i *Völuspá*.²³

21. Gerd Wolfgang Weber, "Nordische Vorzeit als chiliastische Zukunft 'Nordische Erbe' und zyklischens Geschichtsbild in Skandinavien und Deutschland um 1800- und später", *Mythos und Geschichte. Essays zur Geschichtsmythologie Skandinaviens in Mittelalter und Neuzeit*, 2001, s. 166, s. 170. Oehlenschläger producerade flera dikter med fornnordiskt stoff och gammalt formspråk bl.a. i den berömda dikten *Guldhornene* (1803). I *Völuspá* ur den äldre Eddan redogör en spåkvinnna, völvan, om världens skapelse, fortlevnad och *ragnarök*, undergången.

22. Geijer gav också ut *Svenska folkevisor* (1814–18) tillsammans med Arvid August Afzelius. Afzelius skrev dessutom *Svenska folkets saga-häfder* i 11 delar mellan 1839 och 1870.

23. Även dikten *Hávamál*, eller Den Höges tal, en lång dikt med levnadsregler ur den äldre Eddan. Vind, 1999, s. 155, s. 160–163.

Folkandens historia ansågs komma till uttryck i moralkodex såsom statens lagar. Det var statslivets utveckling som gav historien dess sammanhang.²⁴ Bengt Henningsson har samlat Geijers programmatiska uttalanden om historien för att ringa in dennes historiesyn. Det viktiga i Geijers historiesyn var traditionen, nationen, och de stora personligheternas plats. Henningsson menar att Geijer hade en stor tilltro till människans utveckling, och till försynens ingripande i historien.²⁵ Enligt Geijer var mänsklighetens historia historien om människans frihet och strävan mot detta mål. Statens och rättens historia var det som i hans mening var mest lämpligt att undersöka närmare. Han tyckte inte om att låta skildringarna av kungarnas regeringstid präglas av anekdoter, och han ville lämna den detaljfixerade historieskrivningen. Geijer eftersträvade alltså en helhetssyn. Historien var berättelsen om människans uppfostran, och historiens mål var den fullkomliga staten. Sagatiden blev viktig som upprinnelse till den nordiska historien.²⁶

Motivering för Svea rikets häfder och Svenska folkets historia

Svea rikets häfder växte från en ursprunglig artikel om det moderna Sverige-Norge till en sammanställning över svenska nationens hela historia. Geijer skrev sin bok för att han ville göra "full rätt åt denna tid".²⁷ Geijer såg till en början på den hedniska tiden som en gyllene tidsålder, men samtidigt menade han att man inte kan återuppliva den fornnordiska andan.²⁸ Vidare menade han att alla tider ska dömas utifrån sina egna förutsättningar, och varje folk utifrån sin egen kultur. Detta var nya tankar vid sekelskiftet 1800, vilka fick stor effekt exempelvis för värderingen av medeltiden, tidigare sedd som mörk, irrationell och vidskeplig.

Fortsättningen av verket var tänkt att ingå i en övergripande studie av de europeiska staternas historia, men skrevs istället in i en större version: *Svenska folkets historia*.²⁹ Där *Svea rikets häfder* åstadkommer

24. Torstendahl, 1964, s. 46–50.

25. Henningsson, 1961, s. 129.

26. Geijer kritiserade Fryxells *Berättelser ur Sveriges historia* för dess detaljer. Torstendahl, 1964, s. 44. Henningsson, 1961, s. 117, s. 211, s. 123.

27. Geijer, 1825, förord.

28. Hedin, 1928, s. 109. Mjöberg, 1967, s. 15f. Geijer, "Betraktelser" [1818] i *Samlade skrifter I*, 1923, s. 424.

29. Del två av *Svea rikets häfder* finns även i *Svea*, 1831. Henningsson, 1961, s. 95.

en vetenskaplig syntes utifrån olika källuppgifter ville Geijer i *Svenska folkets historia* visa en än mer sammanhängande bild. Det är i praktiken samma historia då Svea rike för Geijer egentligen är det svenska folket.³⁰ Och kunskapen skulle spridas. En viktig motivering för Geijer var att skriva för allmänhetens skull, för nationens bildning.³¹ Han ville ge befolkningen en rättvis bild av statens kumulativa utveckling i tiden – den organiska utveckling som visar att alla tider hänger samman.³² Den centrala maktens historia, uttryckt genom lagar och författning, är folkets historia i denna statsidealismens epok.³³

Vilka teman angående fornnorden som var viktiga för 1800-talets historieskrivning visade historieskrivaren A. M. Strinnholm. Han ägnade drygt halva delen av sin 1 300 sidor långa andra del av *Svenska folkets historia* (1836) åt vikingafärderna, och resten åt kristendomen.³⁴ Geijer själv var skeptisk till att en fornnordisk anda skulle fungera i samtiden.³⁵ Han ville däremot förmedla en nationell självbild med inspiration från en i hans ögon hittills underskattad tid. Historia kan enligt Geijers mening inte finnas utan fornforskning. Dessutom har samtidens problem relevans i sammanhanget enligt Geijer: ”Det fordras en nedåtgående sol och skuggans flor över nejden, innan minnenas stjärnhimmel kan begynna att tindra.”³⁶ Forskare som Bengt Henningsson har tagit Geijer på orden när denne i Götiska förbundets tidskrifts ”Anmälan till tidskriften Iduna” sade att det livliga intresset för forntiden sloknat och åter borde uppväckas.³⁷ Föreställ-

30. En sentens som Geijer är berömd för avslutar hela *Svenska folkets historia* del 2, 1834: ”Och då jag skrifver svenska folkets historia känner jag bättre än någon, att det är dess konungar.”

31. Henningsson, 1961, s. 89.

32. T.ex. kritiserades Friedrich Rühs, historieprofessor i Greifswald och Berlin, *Geschichte Schwedens* (1803–14, översatt till svenska 1823) av Geijer som kortfattad. Henningsson, 1961, s. 97, s. 130f.

33. Se även Torstendahl, 1964, s. 51f. s, 142.

34. Det är värt att notera samtidens behov av Sveriges äldsta historia. Det fanns vid denna tid flera böcker tillgängliga om Sveriges historia; Dalin och Lagerbrings sammandrag till exempel. Dessa räckte tydligen inte för samtidens behov, då Strinnholms första del av *Svenska folkets historia* gavs ut bara två år efter Geijers, då han menade att den hedna tiden inte blivit tillräckligt behandlad. Strinnholm, 1834, företal.

35. Likaså ansåg Tegnér det svårt att höja fornnorden till skyarna utan reservation. ”Den stora döda kunne vi ej uppväcka, Nordiska mythologien [är] ensidig [...]. Det är blott hjältesidan av livet.” Brev till J. Adlerbeth, 14 nov., 1811, *Sveriges National-Litteratur 1500–1920 VIII*, 1922, s. 150.

36. Geijer, ”Betraktelser” [1818] i *Samlade skrifter I*, 1923, s. 423.

37. Geijer, ”Anmälan” [av tidskriften Iduna 1811] i *Samlade skrifter I*, 1923, s. 143.

ningen bakom Henningssons resonemang är att Rudbeck hade en frejdig fantasi men var kritiklös. Därför utrotades vetet med ogräset när fornforskningen i Norden dog ut under 1700-talet, trots att den fanns kvar i övriga Europa. Därför talar Henningsson om en nordisk renässans och en nationell väckelse i Geijers tid.³⁸ Som jag har visat är detta dock delvis en felsyn. Som vi har sett var det visserligen bara en saga som översattes i Sverige under andra hälften av 1700-talet, men jag har också visat att vikingatidens sagaberättelser på intet sätt var bortrationaliserade under seklet. Geijers kritik mot forskare under upplysningen handlade mindre om deras ointresse för forntiden, och mer om deras anakronism när de dömde efter egna moraliska normer eftersom förståelsen för gångna tiders egenart saknades.³⁹

Den vedertagna föreställningen har varit att göticismen på 1600-talet fick en uppföljare i nygöticismen på 1800-talet, medan 1700-talets lärde skulle ha närmast sakna intresse för äldre tid. Jag vill hellre peka på att det snarare var ett gammalt tema som fylldes med ett annat innehåll. Förra kapitlet visade att Lagerbring inte ville se de krigiska dygderna hos göterna på samma sätt som Rudbeck hade gjort under stormaktstiden. Istället uppvärderades den fredlige forntida människan under 1700-talet. Detta inser även Tore Frängsmyr och föreslår att *nordisk primitivism* kan vara en bättre term att använda än Anton Blancks *nordiska renässans* för att fånga 1700-talets intresse för forntiden.⁴⁰ Frängsmyr menar att en del av förromantikens fascination för en okomplicerad och ociviliserad forntid som en lycklig tid fortfarande passade idéerna om att Sverige hade naturresurser och ett klimat som gjorde människan stark. Genom att istället använda *primitivism* undviker man den bild av en nytändning som Blancks terminologi signalerar. Att nya sagagenrer gavs mer uppmärksamhet under 1800-talet är visserligen helt rätt, och att sagaöversättningarna blev fler är också rätt. Mytologin fick ett nytt värde i sin funktion som folkdiktning, vilken ansågs visa på folkens liv, och sagorna gav kunskap om nordbornas gemensamma tankesätt. Men det är inte enbart

38. Henningsson, 1961, s. 207.

39. Lagerbring fick dock positiv kritik av Geijer då han undvek hjältedyrkan. Se Henningsson, 1961, s. 129f.

40. Termen från Blancks bok med samma namn (1911). Frängsmyr, 2001, s. 382. Blancks uppfattning är vida spridd, se t.ex. Peter Hallbergs tal om en "tillnyktring" under 1700-tal, och en "nyväckelse" runt år 1800, i artikeln "Göticism" i *NE band VIII*, 1992.

kvantiteten av sagorna som bör stå i fokus. Intresset för sagorna och forntiden har aldrig varit helt försvunnet.

Disposition

År 1825 kom första delen av *Svea rikets häfder*. Detta verk sträcker sig över tio kapitel: ”till medlet af nionde århundradet och den tid, då Historien i Norden löser sig ur Sagans älskade armar.”⁴¹ I en kort inledning behandlas områdets natur och karaktäristika. Kapitel två behandlar de antika författarnas beskrivning av Skandinavien. Därefter har Geijer en ”Öfvergång till inhemska häfder”, där de isländska sagorna får det största utrymmet. ”Runorna” och ”Isländarna” får egna kapitel och den nordiska gudasagan tillägnas två kapitel där skaldekvädens trovärdighet diskuteras och mytologin redovisas. Därefter behandlas konungalängden enligt Ynglingasagan. I verket presenteras även fornnordens äldsta invånare, jotnerna, och göternas och svearnas invandringar beskrivs.

År 1832 kom första delen av *Svenska folkets historia*. De första hundra sidorna går åter igenom ”Den nordiska sagan” och ”Land och folk från hedniska tiden”, och det är först i det tredje kapitlet som Geijer är nere på en individuell nivå, med kungarnas väl och ve i fokus. Följande sidor handlar om den inomsvenska folkungatiden, unionstiden, och vad som händer under sturarnas tid. Det sista, och sjunde, kapitlet är en sammanfattning över författningen, adelns och bönders ställning, och lagens utveckling under medeltiden. I ”Land och folk från den katholska tiden” avrundas hela första delen.

Geijers *Svea rikets häfder* trycktes i 1 500 exemplar men fick inget översvallande mottagande i Sverige.⁴² Däremot ansågs *Svenska folkets historia* handla om just svenska folket ”huru det från sin spädaste politiska barndom, genom med- och motgång, dygder och förvillelser, utbildat sig till hvad det nu är”, enligt en samtida recensent.⁴³

41. Geijer, 1825, förord.

42. Henningsson, 1961, s. 87f.

43. P. E. Bergfalk, ”Recension Geijers *Svenska folkets historia*, Strinnholm *Svenska folkets historia*”, *Skandia*, 1834:2.

Geijers arbete med källor och referenser

Ett verk som man läste noga i Götiska förbundet var Biörners stora sagasammanfattning *Nordiska kämpadater*. Bengt Henningsson har också visat Geijers beundran för Torfæus arbete.⁴⁴ Man ville förmedla kunskap om Nordens äldsta historia, och tidskriften *Iduna* hade under sina första två år undertiteln *En skrift för den nordiske fornåldersälskaren*. Flera norröna dikter översattes i tidskriften av förbundets medlemmar.⁴⁵

I inledningen till *Svenska folkets historia* berättar Geijer om sin syn på källäget. Geijer lutar sig mot de antika författarna gällande Nordens olika folkslag.⁴⁶ Geijers definition av historisk tid byggs upp med hjälp av ”Konungasagorna” (i stort sett *Ynglinga saga*) och ”Mytologien” (genom den yngre Eddan). Med konungasagens beskrivningar av den historiske Oden är Geijer inne på att skildra Svearikets stiftande, istället för den mytiska tidens götiska utvandringar.

De medeltida auktoriteterna för Geijer är, förutom lagar, Saxo Grammaticus och Adam av Bremen, också ”gamla folkvisor”, ”Nordens gamla sånger” eller ”skaldekonst”:

Så ljuder den Nordiska Sierskans stämma, bruten, otydlig, halft förnummen, till oss genom åldrarnas mörker. Den talar om andra tider, andra människor och tankar, fängslade i vidskepelsens band, men längtande, äfven de, till det eviga ljuset och uttryckande denna längtan, fast i ett stammande språk.⁴⁷

Geijer bekymrar sig över att det saknas svenska uppgifter för de äldre tiderna. Istället försöker han utröna förhållandena mellan de från kontinenten uppkomna sångerna, de isländska sagorna och, så småningom, de svenska krönikorna. Som exempel tar han upp hur berättelser om Didrik av Bern har spridits. ”En okänd Isländare har för-

44. Henningsson, 1961, s 157.

45. Jacob Adlerbeth, son till riksantikvarien och sagaöversättaren Gudmund Jöran Adlerbeth, gav samma år som Götiska förbundet startade ut en översättning av Snorris Edda. Tegnér översatte *Väffriðnismál* ur den äldre Eddan, liksom Geijer *Vegtamskviða (eða Baldrs draumar)*. Även medlemmarna i Manhem var i högsta grad var involverade i översättningsverksamheten, t.ex. A. Fryxell, och A. A. Afzelius med forntidssagan *Hervarar saga* och mytologin i *Semund den vises Edda*. M. Adlerstam från De gamle göterna översatte t.ex. *Jomsvikingasagan* 1786 (tryckt 1815 av Lorenzo Hammarskiöld). Se Mjöberg, 1968, s. 32 och Bilaga 1.

46. T.ex Tacitus, Procopius, Ptolemaios. Även Homeros används av Geijer.

47. Geijer, 1825, s. 340.

fattat den efter Tyska Sånger och Sagor, hvilka likväl till en del förut i Norden varit bekanta och efterbildade i de så kallade *Kämpevisor-na* om Thidrik af Bern och hans hjeltar.⁴⁸ Men varken dessa kämpvisor eller den isländska sagan var enligt Geijer källa till svenska krönikor. Innehållet var visserligen detsamma, men står i annorlunda ordning.

För Sveriges vidkommande stödjer Geijer gärna sitt resonemang på medeltida källor såsom lagar, helgonlegender, diariet och diplom-samlingar, samt enstaka gåvobrev, tänkeböcker och påvabrev. Källor var också ”Nordens natur och Fädernas grafvar. [...] Vi skola rådfråga naturen och minnet, och de dödas land om de lefvandes”.⁴⁹ Den danska krönikören Saxo var enligt Geijer för sin egen tid ett ”oförkastligt vittne”, men samtidigt trodde han allt han hört om äldre tid.⁵⁰ Då bär sagorna bättre vittnesbörd. Islänningarna, förklarar Geijer, flydde undan förtryck och instiftade den fristat som höll dem självständiga i 400 år. Nordens gamla sånger och dess skaldekonst berättar alltså mycket, och genom skaldekväderna

uppstodo de äldre Isländska Sagorna om öns egna förnämsta slägter och om de nordiska rikernas, men i synnerhet Norrrikes Konungar, stödjande sig vid skaldernas vitnesbörd, och genom sin karakter lätt igenkänneliga från de yngre och rent af dikta-de sagor.⁵¹

Geijer konstaterar att ”[r]ysliga sägner ur Hedendomens natt blanda sig med dessa äldsta underrättelser om det gamla *Svithiods* bebyggande”.⁵² Han föredrar källor från samtiden. Men de isländska sagorna som blir hans underlag för den hedniska och för den första kristna tiden är enligt hans mening trovärdiga nog. För tiden långt före kristendomen används de isländska sagorna främst för att illustrera de romerska författarna. Torstendahl påpekar att Geijer inte gör någon principiell åtskillnad på materialet, undantaget den kronologiska principen, och *Svea rikets häfder* avslutas

48. Geijer, 1825, s. 117. I Vilkinasagan och i den äldre Eddan.

49. Geijer, 1832, s. 57.

50. Geijer, 1832, s. 4.

51. Geijer, 1832, s. 5.

52. Geijer, 1832, s. 75.

med jämförande tabeller över konungalängderna med flera olika källor.⁵³

Det räcker med några få exempel ur *Svenska folkets historia* för att illustrera hur välanvänd sagaarsenalerna är av Geijer. *Njåls saga*, *Færeyinga saga* och *Egils saga Skallagrímssonar* får i hans text berätta om Skåne. Blekinges sjörövare beskrivs i *Knýtlinga saga* och åter igen i *Egils saga*, för Småland finns *Njåls saga*, *Olav den heliges saga* och *Sigurd Jorsalafarares saga*. *Knýtlinga saga*, *Olav den heliges saga* används för Västergötland. *Olav Tryggvasons saga*, *Magnus Barfots saga*, *Harald Hårfagers saga*, och *Hervarar saga* för Bohuslän. *Olof Trätäljas skogs-röjning* hjälper till i beskrivningen av Närke genom *Ynglinga saga*. *Egils saga* används för skildringen av Västerbotten och Finnmarken. Östergötland beskrivs med hjälp av *Sagobrott om Bråvalla slag*.⁵⁴ *Torstendahl* framhåller hur Geijer gärna ville ha en sammanhängande berättelse och därför kämpade med att harmonisera källorna.⁵⁵

Denna geografiska kartläggning av Sverige hade som syfte att fastställa svenskarnas karaktär. Vad befolkningen i olika regioner hade för försörjning, hur närmiljön såg ut – skog eller slätt, sjö eller berg – ansågs ha präglat invånarna. Först därefter går Geijer över till seder och författning. Folkets författning beskrivs enligt Geijer väl i konungasagorna, i den äldre Eddan, i islänningasagorna. Forntidssagor var fortfarande viktiga sagor för 1800-talets sagaforskare, och flera av dem återfinns hos Geijer.⁵⁶

Islands geografi och klimat presenteras noga. Vad vi säkert vet enligt Geijer är att sagamaterialet tidigt ansågs vara huvudkälla för Nordens historia. I Norge användes de av munken Theoderik på 1100-talet, och Saxo Grammaticus hänvisade till dem.⁵⁷ Detta tyder på att islänningarnas historia är viktig för Sveriges historia. Geijer betonar att en av Islands ”upptäckare var en Svensk”.⁵⁸ Berättel-

53. Torstendahl, 1964, s. 49. Enligt *Ynglinga saga*, *Hervarar saga*, *Mindre rimkrönikan*, *Prosaiska krönikan*, *Registrum upsaliense*, *Langfedgatal*, liksom uppgifter från Ari fróði och Eri-
cus Olai.

54. *Olav den heliges saga*, *Olav Tryggvasons saga*, *Magnus Barfots saga*, *Harald Hårfagers saga*,
och *Ynglingasagan* återfinns i *Heimskringla*.

55. Torstendahl, 1964, s. 49.

56. Förutom *Götriks och Rolfs saga* brukas *Hervararsagan*, *Orvar-Odds saga*, *Thorsten Viking-
assons saga* och *Völsungasagan*.

57. Geijer, 1825, s. 176, s. 385.

58. Geijer, 1832, s. 133. Geijer menade den svenske vikingen Gardar Svavarsson.

sen om hur den norske kungen Harald Hårfager jagade bort flera mäktiga norska män, hälsingar och jämtlänningar till den nyupptäckta ön återberättas, liksom hur deras seder och bruk på den nya ön sett ut.⁵⁹

Rolf Torstendahl visar hur fåtaliga Geijers källkritiska diskussioner var. Den enda regel han följde strängt var att en källa ansågs bättre om den var gammal. Torstendahl markerar att Geijer var medveten om den pluralistiska principen – att en händelse kan stärkas i sin sanningshalt genom att den beskrivs i flera källor – med inte tillämpade den konsekvent. Det var i sagasammanhang som Geijer var mest systematisk i sina källkritiska diskussioner, trots att han inte gjorde självständiga arkivstudier gällande sagatiden.⁶⁰ Detta kommer sig troligtvis av att Geijer byggde mycket av sin argumentering på P. E. Müllers *Sagabibliothek*.⁶¹ I denna hade Müller klargjort att en sagas trovärdighet till stor del berodde på om en person förekom i flera sagor, men allra helst i *Landnámabók*.⁶² Om inte personen cirkulerade i flera sagor skulle åtminstone händelsen vara omnämnd i flera källor för att anses som autentisk, och även Geijer talade om historiska, diktade och mytologiska sagor.⁶³ För Geijer var de mest trovärdiga historiska materialen *Landnámabók* och Snorris texter. Geijer pekade även speciellt ut *Egils saga Skallagrímssonar*, *Völsungasagan*, *Nornagests saga*, och *Vilkinasagan*.⁶⁴ Torstendahl anser att Geijer förde vidare Müllers kritik. Där denne bröt ned byggde Geijer emellertid upp, genom att uppvärdera poesins betydelse. Han vände alltså enligt Torstendahl på resonemanget, från vad som är opålitligt till vad en historiker kan använda.⁶⁵

Müller följde principen att ju tidigare nedskrivningen skett de-

59. Boningshusen beskrivs enligt *Gunnlaugs saga ormstungu*, då husen ansågs ha sett likadana ut hela Norden. Geijer, 1832, s. 121.

60. Torstendahl, 1964, s. 44, 49.

61. Förutom *Sagabibliothek* använde Geijer Müllers *Ueber die Aechtheit der Asalehre*, 1811 och *Ueber den Ursprung und Verfall der Isländischen Historiographie*, 1813.

62. Sagalitteraturen delades in i tre huvudgrupper hos Müller; den första är de sagor som handlar om 800- och 900-talets Island. Den andra är de mytiska sagorna, som utspelas innan Island koloniserats, och den tredje är de som utspelas i Skandinavien efter 900-talet och framåt. Müller, 1817, s. xv–xvii.

63. Geijer, 1825, s. 220ff.

64. Se Geijer, 1825, s. 199, s. 218–222.

65. Torstendahl, 1961, s. 99.

sto mer pålitlig var källan. Annat som invercade på trovärdigheten var om handskrifterna var skrivna på papper eller pergament. Sagornas sammanlänkning, alltså hänvisningar i personnamn och händelser mellan olika sagor, var en annan viktig delfråga. Språket spelade en stor roll, genom tidsenliga ord och vändningar. Eftersom de flesta diktverser ansågs gamla och trovärdiga kunde man bestämma en sagas trovärdighet genom att det fanns många verser i dem.⁶⁶ Inte heller Geijer är dock helt okritisk och han konstaterar att "[d]e enda *historiska* personerna ur Sveriges forntid, som i hela den äldre Edda förekomma, äro *Harald Hildetand*, hans mor *Auda* och morfadern *Ivar* (Vidfamne)."⁶⁷ Men detta räcker inte för att förkasta sagalitteraturen: "[E]huru Edda endast i sammanhang med Isländska Litteraturens *hela* är begriplig."⁶⁸ Sagorna, som för Olof Rudbeck skulle förklara grekisk mytologi, behövdes alltså fortfarande för att förstå den norröna mytologin trots att det historiska värdet stundom kunde diskuteras.

Alla de sagor som Geijer hänvisar till, undantaget *Ragnars saga loðbrókar*, återfinns hos Müller. Den enda saga som återfinns i isländsk form i Geijers böcker är *Gunnlaugs saga ormstungu*.⁶⁹ Geijer hade inte lärt sig isländska under sin utbildning, även om det var främst språk som han studerade. Men han lärde sig språket under sin tid i Götiska förbundet, och torde därför inte haft svårigheter med originalmanuskripten.⁷⁰

Som Henningsson påpekar var det klart för Geijer att historikern inte skulle drivas av fosterlandskärleken i sitt arbete. Istället skulle man sträva efter sanningen genom att samla fakta om händelser. Detta kunde sedan bygga upp hypoteser, och det var i dessa hypoteser som saga och mytologi spelade roll.⁷¹

Att sagaforskare förnekat Ynglingasagans historiska halt, och kal-

66. Müller, 1817, s. 15–29.

67. Geijer, 1825, s. 306, i *Hymduljóð*.

68. Geijer, 1825, s. 225. Se även Henningsson, 1961, s. 239. Jämför med Afzelius åsikt att ett manuskript i fragment torde var äldre, där en fullständig version är yngre, enligt översättningen av *Hervara Saga*, 1811, s. 118.

69. Se t.ex. Geijer 1832, s. 94. De två sagorna fanns sammanfattade och översatta på annat håll, t.ex. hos Torfæus 1702. Geijer använde också den danska editionen av *Gunnlaugs saga*, med latinsk översättning (1775).

70. Henningsson, 1961, s. 211.

71. Henningsson, 1961, s. 119.

lat Odens invandring en lärd fabel, eftersom han ledde sina anor till Noak och de trojanska hjältarna är för enkelt tyckte Geijer. Han menade att det gick att skymta en historisk personlighet. Hela *Svea rikets häfder* kan ses som en försvarsskrift mot de forskare som attackerat sagornas trovärdighet. Detta gällde exempelvis Göttingenprofessorn August Ludwig von Schlözer, som ansett att den nordiska historien inte kan börja förrän i kristen tid och att Eddan enbart var Snorri Sturlusons skrivbordsprodukt. Hans kritik vidareutvecklades bland annat av Friedrich Rühls.⁷² 1700-talets forskare hade med historisk sanning menat vad som faktiskt hade utspelat sig. Under 1800-talet menade många snarare den andliga historiska sanningen. Rühls hade sett sagorna som romaner. Men samtidigt var de historiska, eftersom det inte var någon skillnad på sanning och dikt.⁷³ Geijer polemiserade mot Rühls inställning att Eddan inte härstammade från den förkristna tiden i Norden. För Geijer fanns det ingen tvekan om sagornas urgamla nordiska ursprung, och detsamma gällde sagornas förekomst i Sverige, då: ”Thiodolfs kväde [i *Ynglinga saga*] uttryckligen återoppar svenska sagor.”⁷⁴

Mytologin låg Geijer särskilt varmt om hjärtat på grund av dess poetiska uttrycksform. Dikterna hade alltid en anknytning till verkligheten, och att mytologin skulle vara lärda konstruktioner av munkarna var enligt hans mening omöjligt. ”Deras åsigt, som i denna Mytologin endast velat finna syssellösa munkars dikt, en plump härmning efter Grekers och Romares gudasagor, med inblandade kristliga föreställningar, behöfver i sjelfva verket ej mera vederläggas.”⁷⁵ Enligt Geijer berättade dessa heroiska och mytiska kväden mer om rykten än om hågkomster om svioner, göter och deras Manhem.

Man kan väl säga, att dessa drag till de gamla sedernas Historia voro gemensamma för hela den Skandinaviska Norden. De tillhöra i sjelfva verket all tid, som ännu ej skrifver. En sådan tid vårdar och värderar i samma mon den munteliga öfverlemning-

72. Rühls var respekterad som historiker, även av Geijer som skrev förordet till hans handbok i medeltidens historia (1823). Johannes Steenstrup, *Historieskrivningen i det nittende aarhundrede*, 1921, s. 236.

73. Se Mundal, 1977, s. 18, s. 21.

74. Geijer, 1825, s. 455.

75. Geijer, 1825, s. 225.

en, såsom en egen konst och skicklighet, och man har ej rätt att bedöma dennas natur, medan den ännu är bildningens enda eller förnämsta medel, efter dess vårdslösade beskaffenhet sedan den länge sedan upphört att vara det [*Stúfs þáttur*]. Men hos Isländaren medverkade många orsaker att liksom göra honom till arfvinge af Nordens minnen. På detta sätt blefvo dessa i sång och saga så utbildade, att deras öfverflyttande i skrift kan förliknas vid afplockandet af en redan mogen frukt. Trädet, som hade sina rötter i hedendomen blef med dennas upphörande ej afhugget; ty öfvergången till en ny tro skedde bland dessa öboer långsammare än annorstädes, utan våldsamerheter eller religionskrig [*Kristni saga*] och aflägsenheten af den inflyttelse, som eljest öfverallt och äfven i sjelfva Skandinavien gjorde Romerska Kyrkans språk nästan till Litteraturens enda, bidrog dertill att öfverlemningarna från gamla tider här bibehöllos och framträdde mer i sin ursprungliga gestalt; ehuru det för öfvrigt ej fattades på Island män, som voro invigda i hvad deras samtid kallade lärdom. [...] Men så öfverlägset var inflyttelsen af det *inhemska* i vitterheten, att äfven de få historiska skrifter, hvilka ursprungligen blifvit författade på Latin, såsom Munkarna Oddars och Gunlaugs lefvernesbeskrifningar öfver Olof Tryggvason, blott i öfversättning och bearbetning på Isländska bibehållit sig.⁷⁶

1700-talets forskare – Lagerbring, Ihre, Langebek Torfaeus med flera – fanns till viss del kvar som referenser hos Geijer, men kompletterades med män som Jakob Grimm, Grundtvig och Rasmus Rask.⁷⁷ Att Geijer i de första kapitlen av historieböckerna inte använde sig av Sven Lagerbring eller annan äldre svensk forskning i någon större utsträckning kan delvis förklaras av att han istället var starkt påverkad av just Müller. Denne tyckte sig se en ny sagaforskning: ”attende aarhundredes historieskrivere i Norden, selv de fortrinligste, Lagerbring, Schöning og Suhm ikke undtagne, have ei noksam veiet de sagaers trovaerdighes, de benyttede, og ofte spildt meden laer-

76. Geijer, 1825, s. 214–217.

77. Dansken Rasmus Rask publicerade bl.a. *Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse* (1818). Bröderna Jacob och Wilhelm Grimm arbetade med att jämföra indoeuropeiska språk och äldre lagar till förmån för tyska språket. De är kända som fornminnesforskare, t.ex. genom folksagosamlingen *Kinder- und Hausmärchen* (1812–15).

dom paa at forklare beretninger hvis oprindelige falskhed en dybere undersøgelse vilde have viist.⁷⁸

Folket och dess samhällsordning

I följande textanalys ligger koncentrationen på hur Erik Gustaf Geijer framställde Sveriges äldre historia i *Svea rikets häfder* och *Svenska folkets historia*.

Det gamla Nordens författning intresserar Geijer. Han redogör nogga för det äldsta samhällets gudomliga ordning.

Ibland alla Germanska stammar hade de Skandinaviska folken företrädevis bibehållit föreställningen om det äldsta samhällets gudomliga ursprung. *Diar, Drottar*, gemensamt namn på Gudar, Prester, Domare, kallas de äldsta herrskare. Med *tolf* sådana satt Oden till doms: med *tolf* de visaste män dömde Upsala-Konung på Tinget [*Olav den heliges saga*]. De stora årliga offren församlade och förenade folket. Hvar de höllos var *frid* [*Edda*], och sjelva deltagandet i dem betydde frid emellan de särskilda stammarne [*Ynglinga saga*]. I skydd af denna frid höllos offren med sina måltider, rådslogs, dömdes, köpslogs; hvarföre *Ting* – det gamla namnet på dessa sammankomster – på en gång betydde offer, gästabud, riksdag, rättegångsdag och marknad.⁷⁹

Det var gudarna som lade grunden för Sveriges författning. Asarna inrättades i grupper om tolv runt sin hövding, en organisation som sedan togs över av kungen och hans hird. Gudarna roll som präster, domare och lagstiftare togs över av kungen.

[D]e stora nationela offren firades i Upsala, grundade Upp-Svearnas anspråk och rätt att ge hela riket en konung. [---] I den af Oden stiftade gudstjensten och Upsala-Konungars derpå grundade öfverherrskep hade den gamla Svenska Förbundsförfattningen en egen medelpunkt, och Sverige derutinnan ett frö till politisk enhet, som sedermera aldrig fullkomligen gick förloradt.⁸⁰

78. Müller, 1817, s. xi.

79. Geijer, 1832, s. III f.

80. Geijer, 1832, s. 112, s. 291.

Enligt mytologin levde alla folk lyckliga i fred. På samma sätt hade Tacitus beskrivit germanernas naturdyrkande samhälle. Hans beskrivningar av hur en enväldig kung med ovillkorlig rätt regerar och hur man satte trälarna att vakta vapen, betydde i förlängningen mycket för Geijer. Att sysslolösa män missbrukade vapen skulle förhindras, man undvek inbördes strider mellan samhällets mäktigare män när en vapenlös träl vaktade.⁸¹

Det årliga offret samlade folket och skapade fred mellan stammarna. Eftersom Oden anlade tempel och var ansvarig för offren kunde han lyfta skatt av folket. Därför utgick också äganderätten till den viktigaste rikedom – boskapen – från gudarna. Om äganderätten utgick från gudarna härstammade också kungens rätt härifrån. Men även om tronen ärvdes var den ”ehuru ej utan all tillsats af val”.⁸² Kungens höga position härrörde alltså ur hans ursprung som överstepräst och anordnare av ting. Folket gav sin årliga skatt för att kungen skulle freda skörden och ge god årsväxt genom offret. Geijer menar att offret i Uppsala därför skapade ett rike, genom skatteuppbörden.⁸³

De sätt varpå kungen blivit regent, och hur han fullföljde denna syssla, var viktigt att utröna, då ”[h]varifrån kungsläkten är, derifrån är för sagan och sången äfven folket”.⁸⁴ Hans titel som drott tecknade hans värdighet som överkonung över de andra hövdingarna. ”*Konung* betyder i det gamla språket en *man af börd*.”⁸⁵ Småkonungar, eller härkonungar, skapade egna hov. Så småningom utvecklades dessa hedniska hovmän till statens byråkrater. De lagkunniga männen fick då en annan funktion, vilket var av största intresse för Geijer. De var folkets representanter, till skillnad från de småkonungar och hirdmän (hovmän) som Geijer kallade tjänstemän. Så småningom utvecklades hedendomens folkliga tro till att bli de elitlärdens område.⁸⁶

81. Se Geijer, 1825, s. 81.

82. Geijer, 1832, s. 117.

83. Se Geijer, 1832, s. 112.

84. Geijer, 1825, s. 106.

85. Geijer, 1832, s. 118.

86. Se t.ex. Geijer, 1832, s. 18.

Lag & rätt

När lag och rätt skildras av Geijer kombineras samhällsordningen, som bygger på lagens primat, med odalbondens centrala existens. Den viktigaste personen i det fornnordiska samhället enligt Geijer var inte konungen eller någon av hans män. Istället var den viktigaste personen lagmannen; odalbondens representant. Han lyfts ofta fram av Geijer som bevis för bondens starka makt under vikingatid, och därmed hans inflytande över lagen. En speciell lagman, Torgny Lagman, figurerar även här. Lagmannen hade hos Dalin en framstående plats såsom valberedning för konungaämbetet, och Lagerbring återberättade som nämnts hela Torgny Lagmans tal. Denne lagman blev ännu viktigare hos Geijer. Torgny får störst utrymme av alla gestalter i Sveriges äldsta historia. Inte ens Nordens apostel Ansgar får lika stort utrymme i Geijers texter, inte heller kungar som Olof Trätälja eller Bröt-Anund. Han citerar hela Torgny Lagman-episoden från Olav den heliges saga.

Emot det här förekommande uttryck, ”att Lagmännen tolkade lagen tillika med de lagkunnigaste och visaste bland folket”, har blifvit anmärkt, att det på Landstinget tillhörde Lagmannen och ingen annan att *lag skilja*; hvilket vi ej bestrida. Men det anförda har afseende på ett äldre samhällstillstånd, ännu så Demokratiskt, att det svårligen tålde en endas domsrätt, om ej i särskilda fall genom presterlig myndighet. Ännu i Olof Skötkonungs tid hette en på Alshärjartinget fälld dom äfven *hela folkets* (Allsherjardom). Det var ej under sådana omständigheter som Konung eller Lagman kunde sjelfrådigt tolka lagen; ehuru folkets domsrätt i utöfningen naturligtvis öfvergick till några få af de förnämsta och klokaste såsom skiljemän och förlikare (hvarföre äfven Konungasagorna uttryckligen förmåla om den nyss nämnde Sveakonung, ”att han alltid hade med sig tolf de visaste män, som suto med honom öfver domar och rådde i svåra mål”), och med begreppens utveckling sedemera *domaren* allt mer framträder i sin egentliga egenskap.⁸⁷

87. Geijer, 1832, s. 119 (rättelse, s. 347).

Tacitus uppfattning om att en individ regerar har i vikingens tid i Uppsala enligt Geijers uppfattning blivit till att en regerar med hjälp av representanter från hela samhället: "[o]dalbönderna, de friborne jordägarne, utgjorde den egentliga nationen, eller rättare de särskilda nationerna i riket, sedan landskapernas invånare skilde sig ifrån hvarandra genom särskilda lagar under egna Lagmän."⁸⁸

Även här får de isländska sagorna ge besked om tingens viktiga funktion: "Täta offentliga sammankomster hörde således till Isländarnes lif. Sådana höllos för gemensamma angelägenheter, men äfven för gemensamma nöjen."⁸⁹ På liknande sätt samlades folket, med kungen som överstepräst, i offret vid Uppsala. Därför blev det problem när delar av folket gick över till den nya religionen. Hur skulle de nya kristna kunna stå tillsammans med hedningarna under ett hedniskt offerblot? Att det förekom skilda omdömen om ett uppror av uppsvearna under 1100-talets första år visar detta för Geijer. Svearna menade att kungen inte höll landets gamla lag, därför var upproret berättigat. Västgötarna sade att kungen aldrig hade brutit mot lagen, och att svearna därmed inte hade rätten på sin sida. Alltså "olika vitsord af hedningar och Christna".⁹⁰

Adel & odal

Olof von Dalin hade hävdad att den svenska adeln hade sin upprinnelse i just odalbonden. De var självägande, fria män, var och en sin egen herre, och ordet *odal* kommer av *egendom*. Långt in på 1100-talet kallas dessa män enligt Dalin för bönder, tills adeln slutade bruka sin egen jord. För Geijer var adeln däremot en grupp som stod mellan kungen och folket. I äldre tid ser han hersar och jarlar som ett slags adel, innan det världsliga frälset tog form på 1200-talet. "Striderna emellan det Götiska och det Svenska konungahuset hade så småningom afnött de gamla stamskillnaderna innom folket, men derjemte kraftigt bidragit att på konungamaktens bekostnad upphöja de inhemska stora, hvilkas vexande myndighet äfven skönjes deraf, att de i Påfvelige bref särskildt tilltalas såsom *Sveriges Herrar och Förstar*."⁹¹ Men rötterna till detta medeltida frälse fanns alltså i vikingatiden.

88. Geijer, 1832, s. 119.

89. Geijer, 1825, s. 197.

90. Geijer, 1832, s. 154.

91. Geijer, 1832, s. 167.

Men ”[d]en Svenska författningens egentliga stöd och lifskraft var *Odalbonden*, ’man för sig’, sjelfägare af sin jord, inför lagen ansvarig för de sina, till öfverhet och likar endast erkännande ömsesidiga förbindelser, hvilka han sjelf samtyckt, men för öfrigt naturligen vördande all ärftlig rätt, emedan derpå hans bestånd berodde.”⁹² I kapitlet om runorna analyserar Geijer deras användningsområde med hjälp av trovärdiga isländska sagor, såsom *Egils saga Skallagrímssonar*. De mindre trovärdiga sagorna förtjänar också att uppmärksammas. Bara det att det fanns uttryck som förknippas med runor – att skära stavvar, eller att skriva på kavle – bevisar enligt Geijer att begreppet hade sin grund i verkligheten.⁹³ Efter kristendomens inträde visar sig de kristnas bekymmer över hedningarna och deras runor i *Kristni saga*. Men att prästerna aldrig förbjöd användningen bevisar för Geijer att det var en folklig, vardaglig sysselsättning. Han jämför med de keltiska druiderna, som hade ensamrätt på att behandla besvärjelseredskap. Utifrån denna diskussion läser Geijer i förlängningen in en hel del om samhällslivet för den hedniska tiden och förhållandet mellan folket och ett övre skikt i samhället. Inget speciellt prästerskap gjorde anspråk på runor i Norden, de var därför de olärdes skriftsystem.

Att vara olärd var emellertid ingenting negativt för Geijer. Odalmannen arbetade med kroppen, och lämnade lärdomen till lagmän och skalder. På samma sätt borde samhället styras enligt flera i Geijers samtid. Lagerbring hade lagt stor vikt vid kvädet om Rig, och likaledes såg Geijer detta som ”en allegorisk målning af ståndens uppkomst i Norden”, där Träl, Karl och Jarl alla var aktiva på sitt sätt: ”Karl [...] timra hus, smida söm, göra kardor, köra plog [...] Jarl svängde sköld, snodde bågsträng, böjde båge, kastade spjut, skakade lansar, red hästar.”⁹⁴ En grupp skulle leda de andra, som i sin tur har andra viktiga uppgifter som gör att samfundet fungerar. Vilan blev nöjet för den hårt arbetande nordiska bonden, och i det kyliga Norden fanns det därför ingen plats för flärd.⁹⁵

92. Geijer, 1832, s. 299.

93. Exempelvis Orvar-Odds saga, eller Thorsten Vikingassons saga. Se Geijer, 1825, s. 141–150.

94. Geijer, 1825, s. 487–493.

95. Jmf med dikten *Odalbonden* (1811), där Geijer uttrycker allmogens uppgift: ”Vi reda för landet den närande saft,/vi föda det: – brödet är vårt./Av oss har det hälsa, av oss har det kraft,/och blöder det: – blodet är vårt. [...] Mig mycken lärdom ej är tung;/jag vet blott vad är mitt./Vad rätt är ger jag Gud och kung/och njuter resten fritt.” Ur Erik Gustaf Geijer, *Samlade skrifter II*, 1924, s. 34–36.

Fri & ofri

Geijer konstaterar att "[l]ifoch *hedervoro*, liksom *egendomen*, satta under släktens gemensamma skydd".⁹⁶ Att mannen skulle komma till Valhall efter att ha dött svärdsdöden och ha blivit lagd i hög med sin förmögenhet sporrade två av nordbornas karaktäristika, framhåller Geijer. Det var vikten av att vara stridbar. Det var också vikten av att samla rikedomar. Oden nöjde sig inte med män som ärvt sin förmögenhet i sitt dödsrike Valhall. Det skulle vara förvärvade skatter, företädelsevis "på den öfvriga verldens bekostnad".⁹⁷ Detta berodde på den enskildes handlingskraft. Dessutom var den fries egenskaper och karaktär viktiga för släktens anseende. Valhalls glädje fick endast den fria mannen uppleva efter döden. Inte ens den fria kvinnan kom dit, hon fick hålla till godo med gudinnan Hels domäner, eller komma till kärleksnästet hos Freyja. Var man ofri – träl "mörk till färgen [...] med fult anlete" – fick man nöja sig med Tors boning efter döden.⁹⁸

Men Nordens sociala struktur var inte statisk, och Geijer ger exempel på hur man kunde friköpa sig. Han framhåller till och med att det var ekonomiskt rationellt att sälja ut sina trälar; man fick på det viset både arbetskraft och pengar till att köpa nya trälar. Visserligen var trälarerna beroende av sina herrars godtycke, men Geijer lyfter fram exempel på hur den ofrie kunde få mycket ansvar, heder och rikedomar. Trälen Tunne hade karaktäriserats som en ond människa av tidigare forskning, men blev hos Geijer ett exempel på rörelsefrihet.⁹⁹ Träldomen avskaffades i Sverige först på 1300-talet, men Geijer menar att den hade varit mildare i Sverige än i Danmark eller Tyskland. I Sverige var barnet fött fri om en förälder var fri, i Danmark var barnet träl om fött av trälinna.¹⁰⁰

Man & kvinna

De manliga dygderna under vikingatiden inbegrep i Geijers skildring visheten hos lagmännen, stoltheten hos odalbönderna, och modet hos vikingen. En bra karl borde ha nog heder för att hålla svuren

96. Geijer, 1832, s. 300.

97. Geijer, 1832, s. 15, s. 116.

98. Citerat ur *Rígsþula*. Geijer, 1825, s. 489

99. Geijer, 1832, s. 120. Jmf Lagerbring och Dalin, som såg Tunne som anförare till ett illegitimt uppror i Ynglingasagan.

100. Se Geijer, 1832, s. 310.

ed: "[e]den var det kraftigaste band".¹⁰¹ Samhället hade sin grund i lagen och i eden. Förekomsten av eder var viktig då detta i förlängningen fick konsekvenser inte bara för heder utan också för hämnd. Friden och hämnden var två sidor av samma mynt. Utan hämnd kunde inte sonen ärva sin dräpte fader. En riktig karl under vikingatiden skulle vara modig nog att möta en våldsamt död. Det våldsamma är viktigt i *Svea rikets häfder* och *Svenska folkets historia*. Blods-hämnden var helig, att mötas i holmgång hedersamt och hade man ej turen att dö i strid "störtade [de ålderstegre] sig utför höga klippor".¹⁰² Den gamla fascinationen över ättestupan fanns alltså kvar. Nu förklarades den dock inte längre som en praktiskt åtgärd för ett speciellt långlivat folk, utan var ett exempel på ett folkligt karaktärsdrag.

Sederna var av intresse för Geijer. Han beskriver kvinnornas vardag, där "söm och väfnad äro som vanligt könets yrken."¹⁰³ Liksom Lagerbring redogör Geijer för trälkvinnor, bondehustrur och det högsta ståndets kvinnor genom den äldre Eddans *Rígsþula*, när det gäller klädedräkt, utseende och sysselsättning.¹⁰⁴ Han konstaterar att det förkristna sättet att bli gift var att köpa sig en brud. Här syns tydligt hur Geijer använder mytologin för att förklara förfädernas vardag: "Frejs hustru var *gulli-keypt*, köpt för gull [*Ægisdrecca, den äldre Eddan*]."¹⁰⁵ Men Geijer skiljer inte ofta ut kvinnorna från männen. När han talar om dygder och heder gör han det lika för båda könen. De individuella kvinnorna som figurerar i *Svenska folkets historia* var, liksom i de tidigare verken, drottningar och kungadöttrar. De fäktade lika skickligt som sina manliga bundsförvanter, och var dessutom lika goda eller lika onda.

En vanlig tanke hos historiker har varit att man kan värdera historiska samhällen utifrån hur kvinnor och andra svagare grupper behandlades. Geijer lyfter fram att man enligt Nordens lagar fick böta dubbelt vid brott mot vapenlösa: gamla män, trälrar och kvinnor. Men trots att sederna var enkla förvildades nordbon alltmer. Mot hedendomens sista tid inträffade fruktansvärda händelser, så-

101. Geijer, 1832, s. 114.

102. Geijer, 1832, s. 115.

103. Geijer, 1832, s. 121

104. Se Geijer, 1825, s 487–493.

105. Geijer, 1832, s. 113.

Denna mytologiska gestalt, som i strid valde ut de krigare som fick äran att komma till Odens Valhall, beundrades av Geijer som krigare – men inte som kvinna. Peter Nikolai Arbo, *En Valkyrie*, 1865. (Foto: Nationalmuseum, Stockholm.)

som ”[n]ormannatågens förfärliga grymheter och djuriska behandling af könet visa”¹⁰⁶

Geijer markerar att män och kvinnor levde och arbetade tillsammans, åtminstone i fredstid: ”[V]ikingased var åter att utesluta fruntimmer från dryckeslag [*Ynglinga saga*].”¹⁰⁷ Undantaget här är sköldmör. Han betonar att det i fornnorden inte bara funnits manliga bärsärkar, utan också kvinnliga valkyrior och sköldmör. ”[K]riget var dem ej främmande.”¹⁰⁸ Men då sköldmör varken fick älska en man eller gifta sig, samtidigt som de gick klädda i rustning och slogs som männen, var de i hans ögon inga ideala kvinnor. Som Hall påvisar ansåg Geijer att kvinnorna i hans samtid skulle *slippa* politiska göromål.¹⁰⁹

Viking & bonde

Vikingen hade för Dalin varit sonen av en odalman som måste tjäna sitt uppehälle på annat sätt än att bruka jorden. Han hade inte brytt sig alltför mycket om vikingatågen eftersom han såg dem som sjörö-

106. Geijer, 1832, s. 122.

107. Geijer, 1832, s. 121.

108. Geijer, 1832, s. 122.

109. Hall, 1998, s. 172f.

vertåg, och som en kulturell degenerering jämfört med de fridsamma skyterna. På samma sätt hade Lagerbring kritiserat det som han uppfattade som en mördarverksamhet som uppkommit genom ideologisk manipulering. Även om Geijer inte använde periodbeteckningen *vikingatid*, så är termen *viking* inte ovanlig i hans texter.¹¹⁰ Geijers *Svenska folkets historia* beskriver vägen västerut och vägen österut. Han förklarar till viss del vikingatågen med överbefolkning. Eftersom jorden inte räckte till alla drev fadern bort alla söner, utom den äldsta som skulle ärva gården. Hans geografiska beskrivningar som hade till uppgift att beskriva de olika folkens karaktär berättar att Bohuslän förr hette Ranarike, eller enbart Viken, då invånarna ”voro genom sjelfva sitt lands beskaffenhet *Vikingar*, ett hårdt och trotsigt folk, som lefde af sjön och stod i elakt rykte”.¹¹¹

Geijer hade en tudelad inställning till vikingen och hans vikingatåg. Det var en grym sysselsättning, menar han, men därtill var de nordiska vikingarna nödda och tvungna eftersom folket genom sin ”reslighet, styrka och fruktsamhet [...] var nödsakad att lefva på den öfvriga verldens bekostnad.”¹¹² På samma gång som vikingen var grym påvisade han de gamla nordbornas rena och stolta karaktär: ”[S]ederna voro krigiska, enkla.”¹¹³ Förklaringen till detta kan ligga i att Geijer i sin skildring delar den hedniska tiden i två perioder. Den äldre tiden var enkel och naturlig och lycklig. Det var mot senare tider, närmare kristendomen, som nordborna blev förvildade och mer grymma. Att komma till Valhall efter döden ansågs vara den största lyckan. Dit kom man med en krigisk bakgrund och med förvärvade skatter.¹¹⁴ Men att leva på den övriga världen förde alltså även med sig något annat som var positivt för folkkaraktären. Den hedniska nordbon hade råd att vara gästfri: ”Äfven i Nordisk gästfrihet öfverträffade de gamle Svenskarne alla andra. Genom sjöröfveri var landet fullt af främmande varor. [...] Fattiga voro så sällsynte, att de förste Christne måste sända sina allmosor utomlands.”¹¹⁵

110. Geijer höll fast vid periodiseringen *bränneålder* etc. utifrån begravningssätt. En mer utförlig diskussion om periodisering i fabeltid och historisk tid, se Geijers ”Om Historia, och dess förhållande till Religion, Saga och Mythologi” [1811] i *Samlade skrifter I*, 1923.

111. Geijer, 1832, s. 62.

112. Citatet angående götarnas folkvandringar, som fortsatte i vikingatid, och förklaras med reursbrist. Geijer, 1832, s. 15.

113. Geijer, 1832, s. 122.

114. Se Geijer, 1832, s. 116, s. 122.

115. Geijer, 1832, s. 122.

Att vara bonde under vikingatiden inbegrep hela allmogen, låg som hög, självägande med liten gård likväl som hövdingen med en större gård, menar Geijer. ”*Odalbönderna*, de friborne jordägarna, utgjorde den egentliga nationen.”¹¹⁶ Bonden stannade hemma och brukade sin jord, fredlig och lagkunnig. Men om Geijer hade en tvetydig inställning till vikingen – hövding med enkel stolthet, och på samma gång grym sjörövare – var också hans bild av bonden nyanserad:

Likväl – huru såg denna handelsväg ut ännu mot slutet af tionde århundradet? Den gick öfver en stor, tvenne dagsresor lång skog [*Olav Tryggvasons saga*], till en del öfver berg och fjäll. Varrorna klöfjades på hästar. Resan var farlig, vägen villsam, skogen ett tillhåll för stigmän och röfvere. *Äfven bönder försmådde ej detta blodiga handverk*, och då yxans slag förkunnade den trötte vandraren någon enskild rödjning eller grannskapet till bebodda orter, umgälldes stundom ett erbjudet nattqvarter med lifvet.¹¹⁷ [Min kursiv.]

Bonden stod inte bara med plögen i en hand, han hade ett svärd i den andra. Geijer tar fasta på att *Svithod* betydde härfolket, det var det beväpnade folket som bildade Sveahären, och sålunda Svea rike. Indelningen i härader har samma etymologi. Författningen hade alltså sin bakgrund i ett gemensamt försvar, gemensamma domar och en gemensam gudstjänst.¹¹⁸

Vikingen (1811)

Vid femton års ålder blev stugan mig trång,
där jag bodde med moder min.

Att vakta på gettren blev dagen mig lång;
jag bytte om håg och sinn.

Jag drömde, jag tänkte, jag vet icke hvad;

Jag kunde som förr ej mer vara glad
uti skogen.

...

Odalbonden (1811)

Å bergig ås, där står mitt bus
högt över skog och sjö.

Där såg jag första dagens ljus,
och där vill jag ock dö.

Ma hon som vill, gå kring världens rund;
vare herre och dräng den det kan!

Men jag står helst på min egen grund
och är helst min egen man.

...

116. Geijer, 1832, s. 119.

117. Geijer, 1832, s. 63f.

118. Se Geijer, 1832, s. 111f.

Dessa dikter skrevs i olika versmått – Vikingen i anapestisk versform och Odalbonden i jambisk versform (där de betonade stavelserna här markerats i kursiv stil). Detta ger dem olika rytmer och illustrerar därmed de två karaktärernas olika kynne.¹¹⁹ Erik Gustaf Geijer, *Samlade skrifter II*, 1924, s. 29–33, s. 34–36.

Hedniskt & kristet

I *Svenska folkets historia* finns ett kapitel med rubriken ”Land och folk från hedniska tiden”, och ett som heter ”Land och folk från den katolska tiden”. I det sistnämnda kapitlet är källhänvisningarna oftast till lagar, men eftersom lagarna enligt Geijer hade sin grund i ett äldre samhälle har han inga större problem med att se likheter mellan folk från den hedniska tiden och folk från den katolska tiden. Därtill är vissa delar av sagamaterialet enligt hans uppfattning ”afgjordt christligt, ehuru blandadt med hednisk vidskepelse”, medan andra delar är producerat i brytningstiden eftersom de kristna omnämns i negativa termer.¹²⁰

Ett arv från hedendomen var ”att ej akta lifvet för högt och att älska friheten”.¹²¹ Detta var enligt Geijer huvudstyrkan i Nordens gamla religion, och att nordbon älskar friheten dog enligt hans mening inte med de gamla gudarna. Den hedniska tiden uppvisade även flera rysligheter. Ett var människoeffrandet, som när kung Ane den gamle offrade nio av sina söner för att själv leva längre.¹²² Mindre rysliga seder var tydligen svårare att se som hedniskt bruk. Att barnen vattenöstes även i förkristen tid behöver tydligen beläggas enligt Geijer, då han hänvisar till åtta olika sagor.¹²³

Kristnandet innebar stridigheter, då ”[h]varje ny lära bär i sig fröet till strid.”¹²⁴ När Ansgar kom till Birka bestämde folket mer än kungen, och det var genom lottkastning som kristendomen kom att accepteras. Geijer faller omdömet över Ansgar att ”[h]an var en enkel och ödmjuk man, men af ett stort mod” eftersom han löste fångar

119. Även Tegnér's *Frithiofs saga* skrevs i ett versmått som inte användes av den fornnordiske skalden. Istället skrev han i ett alexandrinskt versmått liksom Homeros i Odysseen och Iliaden. Se Peter Hallberg, *Litterär teori och praktik*, [1970] 1992, s. 98f.

120. Geijer, 1825, s. 231. Ex. *Gróa-galdur* i den äldre Eddan, eller den avgjort kristna *Sólarljód*.

121. Geijer, 1832, s. 336.

122. Ur *Ynglinga saga*.

123. Halfdan svartes saga, Harald Hårfagers saga, Harald Gråfäll och Håkan Jarls saga, Olav Tryggvasons saga, Jomsvikingarnas saga, Eyrbyggjasaga och slutligen till Njals saga. Geijer, 1825, s. 488f.

124. Geijer, 1832, s. 147.

och födde de fattiga.¹²⁵ Paradoxalt nog ledde hans kallelse till "Hedendomens och Christendomens sista strider".¹²⁶ Kriget hade djupa rötter i Nordens levnadssätt, och när det onda inte längre riktades utåt i form av vikingatåg, riktades det istället inåt i det egna samhället. Geijer beskriver forntiden som en strid mellan svear och göter. Sveakonungen Olof Skötkonung förlorade sitt anseende hos sitt folk när han blev kristen, han ville inte heta *Upsala konung* på grund av att titeln hade en historia som hednisk offertitel. Offret i Uppsala bar svearnas anspråk på makt. Landen på var sida av Sunnanskog och Nordanskog kämpade om rätten att välja kung, långt efter att de kämpat klart om den rätta religionen. Därför tolkar Geijer den gränskonflikt som västgötarnas lagman Torgny blev inblandad i som en strid med hedniska och kristna förtecken.¹²⁷

Kristendomen upplöste till viss del den gamla författningen, men maktkampen mellan mäktiga män hindrade det goda kristna samhället från att utvecklas i den takt det borde. Geijer kallar tronstriderna efter Stenkils död år 1066 "ett stort borgerligt krig", där alla de förnämsta kristna männen föll.¹²⁸ Det var "våldsamma tider" fram till medeltidens sista sekel, och "vilda sinnen födde stora brott och tygellösa seder, i synnerhet hos dem som makten hade. [...] Äfven till de Andeliga sträckte sig förderfvet".¹²⁹

Det tidiga 1800-talets forskare använde, lika lite som tidigare forskning, begreppet *vikingatid*. Allt som hände före kristendomen sågs som den *götiska* tiden, eller den *mytiska* tiden. En populär term under 1800-talet var *nordisk fornålder*, som ibland till och med inrymde medeltiden.¹³⁰ Medeltidens centrum var kristendomen. Geijers ansåg att medeltidens oreda berodde på att samhällsförfattningen vilade på två ben: dels på en släktgemenskap, dels på en krigsgemenskap i de olika häraderorna. Han ansåg alltså att man byggde vidare på vikingatidens hedniska samhällsorganisation. Odens gudstjänst och Uppsala konungar enade svenskarna inte bara på vikingatiden, utan

125. Geijer, 1832, s. 131.

126. Geijer, 1832, s. 132, s. 150.

127. Se Geijer, 1832, s. 140f.

128. Geijer, 1832, s. 149. Kung Stenkil hade gynnat kristendomen, men vågrade bränna templet i Uppsala.

129. Geijer, 1832, s. 331.

130. Mjöberg, 1967, s. 15.

också under medeltiden.¹³¹ Det är i Geijers behandling av medeltiden som hans åsikt om att alla tider ska dömas utifrån sina egna förutsättningar syns tydligast. Precis som han nyanserade hednatiden gör han så med medeltiden. Den hade både bra och dåliga sidor.

Man kunde fram till 1864 dömas till landsförvisning om man inte höll sig till den rena evangeliska läran, och Geijers blev av sina motståndare anklagad för 'katolskt svärmeri'. Grunden för anklagelserna var de föreläsningar som Geijer höll 1815–1819, då 1700-talets uppfattning om den katolska medeltiden reviderades. Geijer framhöll kyrkan som upprätthållaren av lag och rätt. Dessutom underlättade kyrkan en universalism, eftersom den enade Europa.¹³² Men han var inte odelat positiv till den katolska medeltiden. Den unge Geijer menade att "barbarerna tog det gudomliga ur kristendomen", då bland annat korstågen åsyftades.¹³³ Därtill hindrade maktkampen mellan rikets herrar förverkligandet av kristendomens ideal.

Jöran Mjöberg skriver att: "mötet mellan hedendom och kristendom kan betecknas som det religiösa och dramatiska huvudmotivet i den götiska romantikens bild av sagatiden."¹³⁴ Sagatiden var en tid av kulturmöte mellan det hedniska Norden och det kristna Europa, med allt vad det innebar av förändrade tankestrukturer. Detta möte, eller denna brytningstid om man så vill, var definitivt aktuell för 1800-talets historiker. Hednatid och kristen medeltid skildrades på olika sätt. Avgudadyrkan hos förfäderna kunde uppfattas som ett förspel till kristendomen. Det kunde också vara någonting otämjt, lidelsefullt och magiskt. Genom att förenkla bilden till att vikingen återspeglas i hednatid, och bonden i den kristna tiden, har Mjöberg lyft fram tre kategorier av skönlitterära författare. Det fanns de som lät sig inspireras av den hedniska tiden och såg positivt på den. Det fanns även de som såg hedendomen som ett embryo till kristendomen. Vidare fanns det diktare som ansåg kristendomen vara en seger för mänskligheten, hedendomen föll för att historien ville att

131. Se Geijer, 1832, s. 291.

132. Henningsson, 1961, s. 269ff. Se också Grandien, 1974, s. 203f.

133. Geijer, "Om medeltidens samhällsanda" [afhandling för filosofiska graden 1806], *Samlade skrifter I*, 1923, s. 46.

134. Mjöberg, 1967, s. 207.

den skulle falla.¹³⁵ Geijer hanterade hedningen som en föregångare till den kristne mannen. Marken hade varit väl beredd för kristendomen hos de hedniska nordborna, menade han. De var mer naturliga än övriga germaner, eftersom kristendomen kommit så sent. För Geijer var det förkristna en religion som i sin tur hade kommit från den sanna gudaläran och sedan urartat, för ”i all Mytologi ligger en sunken Religion.”¹³⁶

Som vi redan sett delade Geijer in hedendomen i en bättre och en sämre period. Detta hade forskare gjort tidigare, exempelvis i Dalins uppvärdering av skyterna under 1700-talet. I Geijers samtid ansåg vissa att människorna under hedna tider haft en högre moral. Liksom folkpoesin var mytologin en del av en urgammal tradition, värd att lära av.¹³⁷ Huvuduppgiften för Geijer när det gäller mytologin var att förklara nordbons känsla för frihet. När han behandlade alla de folkslag som för sina konungasläkter tillbaka till samma gudalära, menade han att mytologin inte bara får ses som en germansk egendom. Det finns en speciell, unikt nordisk form. Denna hade genom hovskaldar och isländska skribenter ”erhålligt ett slag öfverbildning”, men trots att den var konstlad är den till sina grunddrag ”ej ovärdig att uttrycka en stor och ädel folkstams äldsta verldsåskådning”.¹³⁸

Skandinavismens identitetsskapande

1800-talets historiker skrev i ett skede då de nya nationerna formgavs. Det var dessutom ett tidevarv präglad av skandinavistiska idéer. I det följande påvisas hur Erik Gustaf Geijer hanterade svenskarnas relevanta förfäder, hur han diskuterade svenskar, skandinaver och andra européer, och hur föreställningen av ”svenskarnas vikingatid” utformades hos honom.

Geijer var verksam i en orolig politisk tid. Det finns två förhållningssätt inom forskningen när det gäller att tolka vad förlusten av Finland hade för betydelse för svenskarna. I den ena hållningen me-

135. Den första kategorin representeras bland annat av den unge Grundtvig, den andra av Ling och C. J. L. Almqvist, skribent och medlem i Manhemförbundet, och den tredje av C. Hauch, professor i Kiel med ett intresse för nordiska språk, historia och litteratur. Mjöberg, 1967, s. 107ff., s. 134.

136. Geijer, 1825, s. 234.

137. Föreningen Manhem ville kombinera det bästa från götarna med de grekiska spartanerna för att fostra ungdomen. Hedin, 1928, s. 30, s. 328.

138. Geijer, 1832, s. 18.

nar man att inställningen som dominerade var att man borde göra det bästa av det ”naturliga Sverige” som man nu hade fått.¹³⁹ Har man den andra hållningen anser man att revanschlustan fanns, ehuru undertryckt av censuren.¹⁴⁰ I den senare tolkningen passar dikten Gylfe in som fäktmästaren Pehr Henrik Ling skrev under sin tid vid Lunds universitet (1810), som en uppmaning att hämnas förlusten av Finland. Även slutorden i Geijers dikt Manhem (1811) kan återges i detta sammanhang:

Upplivom dem, de forntida exempel
af ära, kraft och tro uti vår Nord!
Då skola i vårt fall vi även hämnas,
och Manhems namn på jorden åter nämnas.¹⁴¹

Enligt Torkel Molin var skälet till att *Iduna* tog bort undertiteln *En skrift för den nordiske förnåldersälskaren* 1813 just en krigisk stämning mot Danmark som innebar att man inte längre sökte en nordisk gemenskap.¹⁴²

Den svenska flottan hade mött flera motgångar i början av 1800-talet, och huvudstaden stod öppen för angrepp. Ryssland var mer än tidigare en mäktig hotande makt i öster. Att krigiska och starka vikingar hade seglat i österled i gamla tider skulle kunna lyftas fram för att mobilisera stridslustan. Bo Stråth och Øystein Sørensen talar om intresset för förkristen tid som ”terapi” för människor som levde mitt i händelserna runt 1809. Kritiken mot politikerna som inte kunde förvalta det nationella arvet kunde likaså ta sig uttrycket att

139. Se Webers diskussion om hur man ville skilja ut de skandinaviska formerna av ett germansk arv gentemot den tyska versionen vid 1800-talets början. Weber, 1996, s. 76, s. 85f., s. 91.

140. Förklaringen till den nya politiken brukar sökas i att Karl Johan saknade emotionella band till den förra östra rikshalvan. Visserligen har historieskrivningen ”satt i system att ur det kollektiva minnet tradera det faktum att Finland tillhörde det ’egentliga Sverige’, men Torkel Molin påtalar att det sågs som ett svek av medlemmarna i Götiska förbundet att överge Finland. Molin, 2003, s. 81, s. 106f.

141. Erik Gustaf Geijer, *Samlade skrifter II*, 1924, s. 21–23.

142. Molin, 2003, s. 102, s. 107. Förutom att Ryssland stod på Frankrikes sida hade ju också Danmark, som allierad till Napoleon, förklarat Sverige krig 1808. Vid freden 1814 skrev Tegnér dikten Nore, om hur Sverige och Norge åter förenas, efter *Fundinn Nóregr*. Se även Molin, 2003, s. 109f.

den förkristna tiden, liksom den äldre kristna medeltiden, lyftes fram som ett ideal.¹⁴³

När Geijer skrev ihop sina synteser över Sveriges historia var situationen en annan. På 1820- och 30-talen förenades danska och svenska intellektuella till en gemensam kulturtanke. Förespråkare för denna samling var bland andra Adam Oehlenschläger, som spridit intresset för fornordnen genom dikter som *Guldhornene*, och Tegnér med sin version av *Frithjofs saga*. Under ett uppmärksammat möte mellan de två vid magisterpromotionen i Lund år 1829 yttrade Tegnér: ”Svea dig bjuder en krans [...] tag den av broderlig hand.”¹⁴⁴ I Köpenhamn tillsatte man den första professuren i nordiska språk 1845, med historikern Niels Matthias Petersen. Denne använde termen *oldnordisk* för äldre tid, och räknade således med *ett folk*.¹⁴⁵

Geijer slår fast att Skandinavien troligtvis bebyggdes tidigt. Han försöker utröna vad de antika författarna visste om Norden utifrån sitt Medelhavsperspektiv, och vad de medeltida européerna senare lagt till i berättelsen. Stort utrymme ägnas göterna. Tidigare forskning hade, som han såg det, blandat ihop göter, geter och skyter, varvid göterna hade fått sig tillskrivna både skyters och geters dåd – vilket lett till en sammanblandning av Skytien, Skandinavien eller Svithiod.¹⁴⁶ Eftersom det saknas inhemska källor för äldre tid brukade Sveriges forntida historia skrivas såsom en skandinavisk historia. Så gjorde också Erik Gustaf Geijer. Snorri Sturlusons *Heimskringla* var huvudkällan innan lagarna, rimkrönikorna och Olaus Petris skrifter kunde ta över från och med 1250-talet. Detta innebär åtminstone att Sveriges och Norges historia skrevs parallellt fram till denna tid.

143. Stråth & Sørensen, 1997, s. 15. Se också Grandien, 1974, s. 199. Vikten av ett gemensamt språk skapade problem i relationen Sverige-Finland. Finlands historia hanterades i marginalen till den svenska, och antogs vara i marginalen även i norrön mytologi. I Finland fanns rörelser som framhövade ”det svenska Finland” även för äldre tid, uttryckta bl.a. i tidningen *Valan – för svenska Österbotten*. Mjöberg, 1968, s. 29, s. 96, s. 101. Rossholm, 1974, s. 212.

144. Esaias Tegnér, ”Tal vid magisterpromotion i Lund år 1829”, *Sveriges National-Litteratur 1500–1920 VIII*, 1922, s. 101.

145. Mundal, 1977, s. 35. I Sverige dröjde det till 1859 innan Carl Säve blev professor i nordiska språk i Uppsala.

146. De isländska berättelserna hade enligt Geijer sin rot i folkvandringen. Men Sverige börjar som Svithod först i Snorri Sturlusons konungasagor. Först vid vår tideräknings början hade de med germanska göterna besläktade svearna, i asarnas form, kommit dit. Se Geijer, 1832, s. 33.

Om sagorna kunde användas av alla nordiska länder till den egna historien kunde denna historia också delas av de nordiska folken, menade Geijer.¹⁴⁷ Han gjorde ingen större skillnad på de nordiska ländernas äldsta historia – även om han påvisade andra regler för de danska trälarerna än de svenska.

Vi har redan sett att Geijer ägnade flera kapitel åt islänningarna och åt sagornas innehåll, men islänningarna hade ”sin rot i Skandinavien”, och de bevarade minnet ”för att visa det forna hemlandet, att de ej voro föraktliga landsflyktingar, utan härstammade af det äldste Nordiska blod”.¹⁴⁸ Svenskarna räknade fortfarande sig själva som isländska bosättare. De som flydde Norge var högättade, därtill svenskättlingar.¹⁴⁹ Sagorna var giltiga för övriga Norden: de klargjorde det fornnordiska livet, klimatet, författningen, religionen, sjömanslivet och språket. Sagorna visade också de gemensamma sederna, och inte minst folkens härkomst. Sagan skrevs i Geijers mening på det *samskandinaviska* modersmålet.¹⁵⁰ Geijer hävdade att klimatet och miljön hade inverkan på de boende: ”Blott ett härdat, arbetsamt, förståndigt slägte kunde bebo Skandinavians dalar och berg.”¹⁵¹ Levnadssättet ansågs leda till den moraliska ”spänstighet och kraft” som enligt Geijer förhindrat feodalismen att få fäste i Skandinavien. Allmogen hade haft en stark tilltro till frihet, person och egendom, samt en förmåga att leva sparsamt.¹⁵²

Hall anser att man vid denna tid hade börjat se staten som en kollektiv individ, det vill säga att nationen subjektifierades. Det som var nytt hos Geijer i Halls mening var uppfattningen att historien inte bara är en samling exempel. Den är kunskapen om *oss*. Kunskaper om det förflutna var det man som kollektiv mindes från forntiden

147. Det Finland som möter oss när Geijer skriver om den äldsta tiden är enbart till för att förklara samiska namn och norrländska ortnamn på svensk mark. Enligt Geijer bodde de finska jotnerna på svensk mark när de germanska göterna kom. Se Geijer, 1832, s. 33, s. 93–III.

148. Geijer, 1825, s. 198.

149. Ynglingarna skall ha härstammat från Yngve-Frej. Efter Ingjald Illrådes död förlorade Ynglingäkten kontrollen över Uppsala, och Olof Trätälja flyttade till Värmland. Senare flyttade familjen till Norge. Det är då från fylkeskungarna i Vestfold som den norske kungen Harald Hårfager härstammade.

150. Se Geijer, 1825, s. 202f. Att de nordiska språken kom ur det isländska var en åsikt som inte stod oemotsagd vid denna tid. Isländskan ansågs också vara ett av flera nordiska dialekter som utvecklats parallellt. Se Molin, 2003, s. 210.

151. Geijer, 1825, s. 48.

152. Geijer, 1825, s. 48.

och detta minnet knöt samtidens landsmän till de som i forna tider bebodde nationen. Minnet bearbetades för att ge förebilder för identiteter.¹⁵³ Här spelade också Eddan en större roll. Gudamytologin ansågs tala om religionen, men också om naturen, och om människan. Den hade dessutom, med Geijers ord, ”en *national-historisk* betydelse”.¹⁵⁴

I arbetet med att finna likheter i det gemensamma ursprunget för det skandinaviska folket fann man också skillnader. Starkt uttryckt kan man säga att skandinavismen tog död på sig själv, speciellt då den nordiska folkkaraktären gärna uttrycktes med nationella förtecken i respektive land. Givetvis fanns det också politiska förvecklingar vid 1800-talets mitt som försvårade den skandinaviska sammanhållningen. Den danska regeringens krig mot Preussen om provinserna Slesvig och Holstein och den skandinaviska praktiska politiken angående denna fråga orsakade problem.¹⁵⁵ När Carl Säve gav ut sin översättning av Snorris *Ynglinga saga* tjugotalet år efter att Geijer skrivit sina synteser över landets historia pläderade Säve för det nordiska i nationella termer: ”Isländskan är icke för Svenskan ett främmande språk, utan hon är – i allmänhet taladt – bara en fornform deraf: Isländskan är i stort endast Fornsvenska!”¹⁵⁶

Epokenas mytvärde

Citatet från Jöran Mjöberg som omtalades under rubriken Hedniskt & kristet fortsätter på följande sätt: ”Om mötet mellan hedendom och kristendom kan betecknas som det religiösa och dramatiska huvudmotivet i den götiska romantikens bild av sagatiden, så är den nationella väckelsen själva kärnan i dess förkunnelse.”¹⁵⁷ Som Torkel Molin visar fanns det i Sverige i början av 1800-talet ett vägskäl mellan två former av nationalism. Den ena vägen föredrog den franska revolutionens idé om att ett fädernesland inte nödvändigtvis behöver vara detsamma som födelselandet. Istället är medborgarna jämställda och alla har skyldigheter gentemot kollektivet. Den andra vä-

153. Hall, 1998, s. 94, s. 97, s. 207. Se också Aronsson, 2000a, s. 20, även om hans uppdelning där minne ger legitimitet i äldre tid och identitet i modern tid är för enkel.

154. Geijer, 1825, s. 367.

155. Se Holmberg, 1946. Weber, 1997, s. 46. Anders Burman, ”Vår lyckligaste tanke. C. J. L. Almqvist om skandinavismen”, *Scandia*, 2002:2, s. 14–17.

156. Säve, 1854, förord s. 1.

157. Mjöberg, 1967, s. 207.

gen ledde mot ett fädernesland genom arvsrätt, där överheten genom uppfostran lärde folket att älska sitt födelse- och fosterland. Vilken väg som än valdes hade invånaren nu gått från att vara undersåte till att bli medborgare. 1800-talets fosterland var folkets hem. Fäderneslandet var vad folket gjorde detta hem till.¹⁵⁸ På det historiska Island fanns det enligt Geijer en demokratisk kultur som tog gestalt i sagan. Det var den individuella friheten som 1800-talets vetenskapsmän såg på sagaön som eftersträvades i samtiden, en demokrati med vissa restriktioner. Det var svårt att använda samma argument som tidigare för att legitimera maktanspråk i en tid med befolkningsökning och nya grupper som gjorde anspråk på större inflytande. Geijer pekade på böndernas roll för att samhället ska röra sig framåt.

Idén från 1800-talets historieskrivning om vikingatidens fria bönder har enligt modern forskning lett till att den nordiska vägen mot modernisering uppfattas som annorlunda jämfört med övriga Europa. I Norden ska det ha funnits en mer pragmatisk bild av bonden, eftersom bönderna fanns med i den politiska offentligheten.¹⁵⁹ Följden blir en föreställning, som enligt Nina Witoszek är: "less as versions of Nordic *Übermensch* and more as egalitarian idealists struggling against spiritual and worldly serfdom."¹⁶⁰ Bo Stråth och Øystein Sørensen funderar över bondens roll i dåtid och samtid:

The peasants in this historiographical tradition were carriers of *freedom* and *equality*. They were the core of the *folk*, not as a passive crowd but as the incarnation and manifestation of the general will. The free peasant (*odalbonden*), who also became a political reality in Denmark in the 1780s when villeinage was abolished, was historically derived from the Viking Age and a mythical past in which, when the peasants met at the *thing*, they were not only free but equal.¹⁶¹

I Geijers historieskrivning var hjältarna de som lyckas i sin roll som folkledare. På samma sätt som hjältarna stöddes av de breda folklagren i dåtid skulle borgarnas ombud i sin roll som parlamentari-

158. Molin, 2003, s. 70–73. Elvander, 1961, s. 64.

159. Bo Stråth & Øystein Sørensen, "Introduction: The Cultural Construction of *Norden*" i Stråth & Sørensen (eds.), 1997, s. 3f., 6.

160. Nina Witoszek, "Fugitives from Utopia: The Scandinavian Enlightenment Reconsidered" i Stråth & Sørensen (eds.), 1997, s. 84.

161. Stråth & Sørensen, 1997, s. 8.

ker representera folket i samtiden. De personliga egenskaperna skulle ge makt, istället för börsaristokratin privilegiebruk. Patrik Hall betonar att Geijer inte alltid levde upp till dessa ideal i sin gärning som riksdagsman, men problematiken mellan praktiken och historieskrivningen liknar den man haft i dansk forskning. Där talade paradoxalt nog ”den moderna demokratins fader” N.F.S. Grundtvig enväldets lov. Tine Damsholt har visat att motsägelsen inte blir lika problematisk om man ser till hela den politiska ideologin. Idealiet var att den enväldige konungen skulle bli påverkad av en bildad, fritt verkande opinion.¹⁶² En person som Torgny Lagman kom då att erkännas som en viktig symbol av flera grupperingar i 1800-talets samhälle; både bland motståndare och bland anhängare av nationalliberalismens ideologi. De grupper som argumenterade för en representationsreform, liksom grupperna med mer samhällsbevarande åsikter, såg Torgny som allierad med, alternativt oppositionell mot kungamakten.¹⁶³ Makten måste vara i balans, så att en grupp – kung, adel eller bönder – inte fick övervikt. För flera av Geijers samtida kom medeltiden att framstå som aristokratins egoistiska tidevarv, då adeln satte sig som en kil mellan kungen och hans folk.¹⁶⁴ Geijers *folk* var bönderna, medan staten/kronan å sin sida var kungen och ämbetsmännen. Om kyrkan eller aristokratin blev en stark mellangrupp utvecklas en stat i staten, vilket enligt Geijer inte var att eftersträva.

Förutom att Geijer mötte motstånd i sin nyanserade bild av vikingatiden, och i den relativa uppvärdering han gjorde av medeltiden, stämmer hans syn på att svenskarna varit fria och jämlika väl in i den sammanfattning av historieskrivningen vid denna tid som Gerd Wolfgang Weber har gjort. Han ser förromantikens och romantikens värdering av historien som kiliastisk utifrån det ”mythoswert der Epoche” som kan tillskrivas föreställningen om det förflutna. Vi

162. Hall, 1998, s. 196. Grundtvig använde i sitt arbete med dansk politik den nordiska mytologin som ett gott exempel, där Oden lyssnade på sitt råd så som en opinionstyrd monark skulle göra. Enligt Grundtvig var svenska folket splittrat genom sina ständer. Det var i Danmark man hade en kung med ett folk vid sin sida. Tine Damsholt, ”Grundtvig og de ansvarlige borgere”, *Grundtvig – nyckeln till det danska?* (red. Hanne Sanders & Ole Vind), 2003, s. 38–42, s. 47.

163. Öhman, 1991, s. 38. Bohman, 1997, s. 60.

164. Det fanns ingen enighet i denna fråga och Fryxell kritiserade Geijer för att ha undervärderat aristokratins roll senare i historien. Öhman, 1991, s. 15f., s. 25, s. 32f.

kingatiden uppfattades som ljus, medan medeltiden hade mörkare färger. Vasatiden uppvärderades, men kurvan pekade sedan nedåt. Efter det förfärliga fallet i Poltava nådde nationen en bottennivå med förlusten av Finland. Kurvan pekade åter upp för 1800-talets människa med tillförsikt inför framtiden. Detta syns enligt Weber i alla delar av hur man uppfattade historien: i den etniska identiteten, i estetik, i uppfattningen om samhällsordningen, i hur den ekonomiska styrningen bedömdes. Som Weber visar låg tre perioder högt upp i värderingen av historien under romantiken: vikingarnas tid, reformationen, och den egna tidens möjligheter för framtiden.¹⁶⁵ Den etniska tillhörigheten uppfattades som svensk/nordisk under vikingatid, som latent svensk under medeltid, för att bli riktigt svensk under vasatiden. Under vikingarnas tid hade man också en naturlig religion, ansåg romantikerna, men först under reformationen blomrade en riktig kristendom fram. Den stolta historien med kungen och folket i union fanns också i vikingatiden. Även vikingatidens kraftfulla runor och färgstarka folkdiktning hade sin parallell i vasatidens svenska litteratur.¹⁶⁶

Forskningen är numera i regel överens om att nationalismen i den form vi numera känner den är ett modernt fenomen, oavsett om man ser till ideologin som en idé med rötter i romantiken, eller ser mer till de ekonomisk-politiska fenomen som skapar denna gemenskap. Hall framhåller nationalismen som en individuell retorik där medborgarna skulle samlas som fria individer i nationen. Detta bygger på ett igenkännande, nationen blir det gemensamma fäderneslandet. Målet för historiker som Geijer blev att höja den nationella andan, till en nationell identitet där dåtiden och en möjlig framtid knöts samman i nuet.¹⁶⁷

Den etnocentriska mythistorien

Geijer kopplade till stor del samman nordeuropéernas historia till en. Allt man visste om germanerna kom från romarnas texter. Genom att se till de skandinaviska sagorna kunde man enligt Geijers

165. Weber, 2001, s. 172f.

166. Medeltid och frihetstiden uppvisade sämre kännetecken; en undertryckt svensk identitet, ett utländskt adelsvälde med följande främmande påverkan på kulturen, partipolitik eller absolutism, ateism, förlorade landområden och allehanda andra olyckor. Weber, 2001, s. 172f.

167. Hall, 1998, s. 23ff., s. 94, s. 101, s. 196.

uppfattning bidra till den germanska stammens egna minnen på ett bättre sätt.¹⁶⁸

Äfven denna namnkunnigaste utvandring var således, enligt själva Sagan, man må för öfvrigt taga denna efter bokstafven eller ej, ingalunda talrik. Men om allt detta visar oss sjelfva utvandringarna i ett nytt sannare ljus, så återstår ändå alltid den frågan, huru anförarne för dessa utgångna krigiska skaror, om äfven lifvade af samma förvägna äfventyrsanda som senare under Normannatågen var tillräcklig att med ringa medel stifta riken, kunnat helsas såsom stamfäder af hela folkslag. [...] Allt visar, att berättelsen om så många folks härstamning från Norden sammanhänger med den tron, att dessa folks kungaätter voro Odenska.¹⁶⁹

Som nämnts tidigare kommer Kidd i sin studie fram till att den kristna utvecklingen länge har varit den stora kontexten i den europeiska historiografin. Det har redan sagts att Geijer såg kristenheten som en gemenskap, men denna kristna gemenskap blev hos honom etnocentrisk. Det fanns en skillnad mellan nordborna och övriga germaner, och Geijer uppfattade att denna nordiska ”nationalkaraktär” främst stod att finna i den gamla frihetsandan och mannamodet.¹⁷⁰

För 1800-talets historiker sammanfattades det historiska Islands demokratiska kultur i termen *frihetens eld*.¹⁷¹ Müller hade förklarat förekomsten av den rikliga norröna litteraturen med att fredens konst – diktningen och historieskrivningen – trivdes på Island.¹⁷² Det rådde för Müller ingen tveksamhet om att cimbrer, teutoner, franker, langobarder, germaner och göter hade ett gemensamt ursprung. Men på samma gång ansågs sagorna vara unika, eftersom de var de

168. Se Weber, 2001, s. 155. Detta gick i linje med bröderna Grimms arbete med den tyska folkskatten. *Iduna* lästes också av bröderna (men uppskattades inte). Molin, 2003, s. 103. Uffe Østergård påpekar att *Nordisch* i Tyskland härrör från de pan-germanska tankar som blev till 1900-talets nazism. Det är därför man idag talar om studier i *Skandinavistik*, trots att finska och samiska ingår. Østergård, 1997b, s. 31f.

169. Geijer, 1832, s. 16.

170. Jämför med ”Anmälan” [av tidskriften *Iduna*, 1811], där det förklaras att de fysiska liksom de moraliska egenskaperna, som innefattar hela nationen och dess personlighet, ärvs från generation till generation. Geijer i *Samlade skrifter I*, 1923.

171. Termen *frihetens eld* från Müller, 1817, s. 22.

172. Müller, 1817, s. 3.

enda skriftliga minnesmärkena som har sådana tydliga rötter i tiden före kristendomens intåg.¹⁷³ Geijer höll med. Sverige ansåg han ha en gammal kultur. Genom greker och romare vet vi en del om statskicket enligt Geijer, till exempel om enväldshövdingen och hans sakrala legitimitet. Hierarkin som finns i mytologin, tillsammans med asarnas namn, klargör att gudaläran hade ett orientaliskt ursprung, men också att den var av egen art. Det fanns enligt Geijer vissa likheter mellan det germanska och det nordiska, men det nordiska var mer ursprungligt eftersom kristna influenser kom så sent till Norden.¹⁷⁴

Det fanns alltså en kontinuitet i diskussionen om de olika folken, men ju längre seklet led desto mer kom en etnisk determinism in i bilden. Den nordiska forntiden var inte specifikt nordisk. Förfäderna ansågs, precis som på 1700-talet, vara gemensamma för nordbor, briter, och tyskar. Alla hade del i gemensamma arvet.¹⁷⁵ Men Kidd visar hur uppfattningar om forntiden så småningom under 1800-talet fogas in i ett rasbiologiskt tänkande. Detta kombineras med tanken på människans utveckling.¹⁷⁶ Där man 1770 hade separerat folk utifrån deras seder kan man i 1847 års engelska översättning av Mallets *Introduction a l'histoire de Dannemarc* finna rasdistinkta utseenden, och därav följande egenskaper, för kelter respektive germaner.¹⁷⁷ I *Svea rikes häfder* och *Svenska folkets historia* beskrivs visserligen inte dessa olika karaktärer som beroende av ras, men detta tänkande växer fram i den tid då Geijer verkar. De vetenskapliga resonemangen börjar efter hand försöka särskilja Europas folk.¹⁷⁸

173. Müller, 1817, s. 5, 10f.

174. Se Geijer, 1832, s. 18, s. 21.

175. Jämför med Viktor Rydberg, författare och professor i kulturhistoria i Stockholm. Han arbetade med nordisk mytologi då han ville rensa det svenska språket från tyskt inflytande. Hans arbete utkom i *Fädernas gudasaga* (1887), som var en populär version av *Undersökningar i germansk mytologi*, 1886–89. Rydberg arbetade också mot normannen Sophus Bugge, professor i jämförande språkvetenskap och översättare av flera sagor och den äldre Eddan. Denne hävdade att den fornnordiska litteraturen i stor omfattning går tillbaka på grekisk-romerska myter eller har kristet ursprung, och bröt då med synen att de var vittnesbörd om en urgammal germansk kultur. Se ”Norsk sagafortælling og sagaskrivning i Irland”, *Historisk tidskrift* (Norge) 1901.

176. Se Gunnar Hyltén-Cavallius som bl.a. startade *Svenska fornskriftsällskapet* 1843 med George Stephens och utgav *Svenska folk-sagor och äfventyr* (1844–49). Hyltén-Cavallius huvudarbete *Wärend och wördarne. Ett försök i Svensk ethnologi* (1863–68) har tydliga evolutionistiska teorier. Nils-Arvid Bringéus, ”Gunnar Olof Hyltén-Cavallius”, *SBL*.

177. Kidd, 1999, s. 187, 207ff.

178. Grupper som tidigare setts som gotiska omdefinierades. Istället hamnade de i den latinska gruppen, för att avskiljas från en nordeuropeisk historisk gemenskap. Kidd, 1999, s. 212.

Sammanfattning

Ynglingasagan och övriga kungasagor var kvar som viktiga källor för 1800-talets fornforskare. Min studie har tidigare visat att forntidssagorna trycktes på nytt, och tillika var förlaga för skönlitterära verk tack vare sin annorlunda och gammalmodiga stil. Dessutom lyftes de islänningasagor som tidigare funnits i bakgrunden i historieskrivningen nu fram i ljuset. Fler sagor blir tillgängliga för en befolkning vars läsmönster har förändrats. Jag har i detta kapitel markerat hur uppvärderingen av mytologin, som det forum där folkets själ ansågs ligga, även utökade eddornas utrymme i historieskrivningen under 1800-talet. Från att ha fyllt funktionen av att skildra en historisk tid, där gudarna sågs som gamla kungar, upplevdes sagorna nu även vara god litteratur. Dessa spännande äventyrsberättelser hade en kärna av sanning, som uttryckte folkets vilja och karaktär, menade man. Geijer försvarade sagorna mot forskare som ville senaredatera dem, och till och med ge dem ett utomnordiskt ursprung. Rolf Torstendahls genomgång av Geijers källkritiska diskussioner visar att han harmoniserade källorna för att få en sammanhängande berättelse. Fortfarande talades det om att det funnits förlorade svenska sagor. Men att islänningarna haft speciella livsbetingelser i fredlig miljö ansågs räcka för att motivera att det var relevant att inkludera ett stort antal isländska berättelser i en svensk historieskrivning.

Enligt Geijers historiesyn uttrycktes statens historia framför allt i lagen, och under vikingarnas tid stod odalbonden i förbund med sin kung. Kungen var en like bland likar. De enkla interiörer i kunga- och hövdingahusen som sagorna beskrev visade för Geijer att den låge bodde som den höge; hövdingarnas hus var lika enkla som hans följes. Kungen tog hjälp av lagmännen och lagen blev således ett viktigt tema i historieskrivningen. Dessutom lyftes egenskaper som frihetslängtan och mod hos folket fram. Den tidiga delen av hednisk tid tillhörde de naturdyrkande germanerna, representerade av göterna i Norden. Under den senare delen av hednatiden kan Geijer inte låta vikingatågens grymheter gå obemärkta förbi. Det mest påtagliga arvet från vikingarnas tid för Geijer var dock kärleken till friheten och rätten till medbestämmande. Det största problemet för Geijer var när vikingens vrede riktades inåt, vilket ledde till de inbördeskrig som försvagade medeltidens svenskar. När allt i samhället – kungamakt, tingsorganisation, skatter, lagar – legitimerades enligt

den gamla tron blev kristnandet enligt Geijers tolkning ett problem för nordborna. Den senare delen av den hedniska tidens kaos fick sin förklaring i denna kamp. En kraftig obalans i samhället förde för Geijer sällan något gott med sig. På så sätt länkades vikingatid och medeltid ihop, eftersom denna kamp mellan kristna och hedningar var nära sammanflätad med kampen mellan göter och svear.

Historieskrivningen vid denna tid uppfattade gärna fornforskningen som samskandinavisk, bland annat med tanke på att det källmaterial som historikerna använde var gemensamt. Sagorna ansågs nu vara samskandinaviska, skrivna på ett samskandinaviskt språk. Detta uttrycktes i skandinavismen under 1800-talets första hälft. De sagor som de götiska nordborna hade skrivit ner kunde dessutom hjälpa till i beskrivningen av den nordeuropeiska germanska stammens historia. Geijer såg den kristna gemenskapen hos folken, men ursprungsdiskussionerna var betydelsefulla för att förklara förhållandet mellan nordbor och övriga germaner. Nordborna ansågs mest ursprungliga bland de nordeuropeiska folken. Levnadssättet och samhällets uppbyggnad ledde enligt 1800-talets historieskrivare till den frihetskänsla och den höga moral som uteslöt den feodalism som andra hade upplevt i sin historia. Nordborna hade den gammal frihetsandan. Sverige var en gammal bosättning, där den nordiska ”nationalkaraktären” stod att finna.

Den analys av vilken föreställning Geijer hade om det förflutna som jag har gjort här stämmer med Gerd Wolfgang Weber allmänna kartläggning av historieskrivningen under 1800-talet, liksom på viktiga punkter med Rolf Torstendahls analys av Geijer som historiker. Men jag har fördjupat diskussionen av hur Geijer såg just på vikingatid och medeltid. Sammanfattningsvis har jag i detta kapitel visat att vikingatiden uppfattades i ljusa färger hos Geijer och att en svensk-nordisk etnisk tillhörighet urskildes. Folkdiktningen var enligt hans mening genuin och religionen ansågs vara naturlig under hednisk tid. Denna svenska identitet som vikingatiden ansågs demonstrera kunde inte återupplivas i samtiden, möjligtvis efterliknas i en försiktig tillförsikt inför framtiden. Men medborgarna skulle känna igen sig själva i sitt fäderneslands historia. Först efter 1800-talets mitt började vetenskapens idéer om rasdistinktioner för olika folkslag att påverka den etnocentriska nationalismen. Hos Geijer handlade det fortfarande om mer av en kulturellt betingad nationell karaktär, byggd på den höga moralen och idén om den politiska maktbalansen.

Sagan i det nationella projektet

(ca 1900-1940)

Grimberg och svenskarnas öde

Vid sekelskiftet 1900 var skolan traditionell och konservativ i sin syn på historia och andra ämnen som främjare av en nationell gemenskap. Ett exempel som har nämnts är Selma Lagerlöf som samlade nationens karta i *Nils Holgerssons underbara resa* (1906-07).¹ Att visa på landets natur handlade inte längre bara om tillgångar, själva naturen inrymde nationens karaktär. Den nationella idén i böcker, byggd på bilder av forntiden, spreds inte bara i skolan.² Lagerlöf hade också skrivit texten till en musikalisk version av Tegnérs kärleksdrama *Frithiofs saga*, till vilket organisten Elfrida Andrée skrivit musiken. Verket blev inte efterfrågat, men det fanns andra operor med vikingatida tema som lyckades bättre i denna tid av nationellt identitetsskapande och det nationella projektets försök att lovsjunga hembygden.³ Wagnerentusiasten Wilhelm Peterson Berbers publik- och kritikersuccé *Arnljot* hade premiär 1910. Den genom Snorri Sturluson bekante Arnljotr befann sig i Jämtland under kampen mellan Svearikets och Norges kungar. Han döptes och dog enligt Snorri år 1030 i slaget vid Stiklastad. Peterson Berger ansplade i dramat på den försoning som krävdes mellan samtidens svensk-

-
1. Se Österberg, 1998a, om Lagerlöfs betydelse för nationalismen.
 2. Viktig var också t.ex. Verner von Heidenstam, som skrev sitt "nationella epos" *Karolinerna* 1897–98. Han skrev också dikter med sagamotiv, och Folkungaepoet; om storbonden Folke Filbyter i *Folkungarådet* (1905) och om kungabroderna Valdemar och Magnus i *Bjälboarvet* (1907). Se också Mjöberg, 1968, s. 165–169, s. 182.
 3. Ulla Britt Lagerroth antyder att en opera som skrivits av två kvinnor blev förbigången av den manliga juryn i tävlingen den skrevs till. Ulla Britt Lagerroth, "Svensk nationalopera i nationellt och internationellt perspektiv. Exemplet Arnljot", *I ordets smedja. Festskrift till Per Rydén* (red. Karl Erik Gustafsson m.fl.), 2002, s. 414. Men till och med Lagerlöf själv tyckte operan var pompös och ganska misslyckad. Därtill bedömdes bidragen anonymt. Operan framfördes dock privat 1899 där bl.a. prins Eugen och Anders Zorn var närvarande. Eva Öhrström, *Elfrida Andrée. Ett levnadsöde*, 1999, s. 266–269.

ar och norrmän i det spända läget efter unionsupplösningen.⁴ Detta var en händelse som också orsakade slitningar i ett redan oroat läge mellan vänster- och högerförespråkare inom Sverige.⁵

Även Carl Grimbergs skildringar av vikingatiden kom att påverka många av nationens unga och gamla. Grimberg har inte uppmärksamats i någon högre grad av sina historikerkollegor trots det enorma genomslag hans böcker fick. Det finns dock undantag. Jarl Torbacke skrev 1993 en större biografi över Grimberg, just på grund av hans popularitet: *Carl Grimberg – ett underbart öde*. Torbacke fascinerades av fenomenet hur man kan tjäna miljoner på att skriva historia, och han ringar in Grimberg som vetenskapsman, som lärare och som författare. Grimberg själv disputerade 1903, varefter han kombinerade arbete på Göteborgs högskola med undervisning på den nya privata internatskolan Lundsberg. Så småningom övergick han helt till att skriva böcker. De texter Torbacke lyfter fram är främst hans läroböcker och populärvetenskapliga synteser. Biografin lägger stor vikt vid Grimberg som pedagog. På läroboksfronten stod sig visserligen alla de nytryck som Odhners *Lärobok i fäderneslandets historia* genomgick, men Grimbergs böcker sågs som mer pedagogiskt framställda än den akademiske Odhners. Hans *Svenska folkets underbara öden* blev mest populär försäljningsmässigt sett (undantaget hans läroböcker). Den såldes under hans livstid i nära en miljon exemplar.⁶

Grimbergs genomslag som historisk författare har stundom även föranlett mer specialiserade studier, där också Grimbergs texter är mer i fokus än vad de är hos Torbacke. En sådan är Eva Österbergs artikel om Grimberg i kvinnokampen. Vilken historia kvinnor i synnerhet, och vilka kvinnoporträtt läsaren i allmänhet kunde möta efter sekelskiftet 1900 åskådliggörs här med hjälp av Grimberg och hans *Öden*.⁷

Under 1800-talet hade nationalstaternas existens kommit att ses som det naturliga. I Grimbergs samtid menade man att historia skul-

4. Lagerroth, 2002, s. 404–407, s. 416. Arnljot hade funnits tidigare i bokform och som laddrama. Operan visades 80-talet gånger fram till 1960-talet, och Arnljot visas än idag som en årlig teater på Frösön. (Se URL: <http://www.arnljot.nu/>, 2002-10-17).

5. Se Østergård i Henningsen m.fl. (red.), 1997b, s. 161.

6. Torbacke, 1993, s. 270.

7. Eva Österberg, "Historieskrivningens kvinnor och moderniteter. Grimberg i kvinnokampen", *Rummet vidgas: kvinnor på väg ut i offentligheten 1880–1940* (red. Eva Österberg & Christina Carlsson Wetterberg), 2002.

le ge en nationell fostran genom att förmedla statens göromål.⁸ Det finns numera en stor forskning kring nationalismen under tidigt 1900-tal. Vilken inställning man hade spelar givetvis roll för hur man tolkade dåtiden, och förstod sin egen samtid, vilket Ulf Zander diskuterar i sin studie av debatter om svensk historia, bland annat med utgångspunkt hos Grimberg och reaktionerna på hans verk.

Idéerna om medborgerlig bestämmanderätt började under denna tid bli mer av en verklighet. Därtill kommer också spridningen av dessa idéer, genom bland annat skolväsendets framväxt och den ökade läskunnighet bland befolkningen. Vid sekelskiftet 1900 kom nationalismen att ta sig nya uttryck. Den gamla patriotismen hade varit en konservativ ämbetsmannaideologi, med statens utveckling som historieskrivningens mål. De konservativas historiesyn byggde på kristna värderingar, med en stark patriotisk rojalism.⁹ Men den inställningen utmanades, speciellt av en mer optimistisk syn på utvecklingens möjligheter inom arbetarrörelsen, och andra föreningar med radikala idéer.

Det historiska intresset kom efter hand att handla mer om arbetarnas – inklusive bondebefolkningens – strävan mot en ljusare framtid i ett modernt, urbant samhälle. Zander visar att socialdemokratin övergick från att vara samhällskritisk till att bli samhällsbevarande i takt med att de kom i styrandets ställning alltifrån 1930-talet.¹⁰ Åsa Linderborg, som har fokuserat på just socialdemokraternas användning av historien, visar att nationalismen aldrig blev allvarligt ifrågasatt. Historieskrivningen upplevde istället en allmän förskjutning mot det moderna; en historia där arbetaren står centrum.¹¹

Inte bara nationalismen som idé omförhandlades vid sekelskiftet. Den historiska vetenskapen förändrades likaså. Historiker såsom Harald Hjärne och Lauritz Weibull fick stor betydelse för historievetenskapens omdefiniering. Birgitta Odén har påpekat i sin artikel om det

8. Torbacke, 1993, s. 213ff.

9. Denna beskrivning från Elvander, 1961, s. 34.

10. Se Zander, 2001, s. 206–245, speciellt s. 238. Diskussionerna om demokrati fick stor betydelse för historien i skolan: 1918/19 genomfördes en skolreform i vilken det fastslogs att elever skulle lära sig samhällskunskap i ämnet ”medborgarkunskap”. Zander, 2001, s. 75f., s. 192.

11. Linderborg, 2001. Ragnar Björk påpekar att svenska socialdemokrater aldrig behövde kämpa om att legitimeras sig genom ett historiebrev, därför nytolkas aldrig Sveriges historia dramatiskt. Björk, 1994, s. 84.

moderna historisk-kritiska genombrottet i svensk forskning att forskningen inte är överens om vad som är viktigt att fokusera på i de historiografiska förändringsschemat.¹² Men klart är att Carl Grimberg skrev i en tid då historieforskningen står mitt uppe i en stor debatt om det vetenskapliga idealet.

Grimbergs historiesyn

Jag har i min undersökning tidigare visat hur det politiska livet fascinerade Lagerbring och Dalin. Det framgår när de visade exempel på hur maktens män hade styrt vist eller ovist i forna dagar. Geijer ville enligt titeln på en av sina böcker visa på folkets historia. Men då folket styrs av konungarna är det genom dessas göromål som folkets historia synliggörs. Torbacke påtalar att Grimberg inte heller var speciellt nydanande i sin läroboksgärning utan höll fast vid en regentbaserad kronologi.¹³ Grimberg skildrade dock inte alltid kungarnas maktkamp. I *Svenska folkets underbara öden* tillämpar han ett nytt grepp jämfört med Geijers koncentration på regenter och Lagerbrings rubriksättning genom kunganamn. Grimberg har visserligen som Torbacke påpekar en individbaserad historieskrivning, om individen i fråga är spännande och intressant. Annars har han dock valt att illustrera tiden genom att skildra kollektiv och kulturen. Var och hur man bodde, vad man åt, hur verktygen såg ut skildras i text och bild, allt för att föra dåtiden närmare nutidens läsare. Den geografiskt inriktade presentationen som Lagerbring och Geijer ansett vara så viktig är helt övergiven hos Grimberg, även om tanken på att olika landskap formar människors karaktär olika inte är försvunnen hos författaren.¹⁴

Det tidiga 1900-talet var en tid då flera röster höjdes för att öka den kulturhistoriska inriktningen i de historiska vetenskaperna, med större plats för näringslivets, litteraturens, religionens och vetenskapens historia. Men motståndet var starkt mot kulturhistoria bland professionella historiker. De definierade historiens centrala fält utifrån staten och politiken, och det var fortfarande statens officiella källor som föredrogs. Som Torstendahl visar kom diskussionen om urval och bevisbarhet inom historievetenskapen vid denna tid att in-

12. Odén, 1975a, s. 6f.

13. Torbacke, 1993, s. 304f.

14. Torbacke, 1993, s. 320.

kludera definitionsfrågor om var gränsen gick mellan kulturhistoria och politisk historia och mellan fornforskningen och den historiska forskningen.¹⁵ Grimberg förhöll sig emellertid friare till dessa gränsdragningar, som även Eva Österberg noterar.¹⁶

Men politisk historia är inte bara aktörsinriktad historia uppbyggd på de kyrkliga eller kungliga individernas agerande. Grimberg vill gärna visa upp vad han anser vara historiens obevekliga lag: hur människans natur föranleder krig, vilket i sin tur leder till riksbildningar.¹⁷ Grimberg var intresserad av de olika civilisationernas utveckling och jämförbarheten mellan dessa. Han har inga problem med att jämföra ”nutida primitiva träskfolk” med europeiska stenåldersmänniskor, vikingatida bärsärkar med sydostasiatiska malajer, eller det vikingatida bruket att rista blodörn – att döda sina fiender genom att slita upp revbenen – med kannibalism.¹⁸ Det står snabbt klart att författaren ser mänsklighetens historia som en evolutionär utvecklingsprocess.

Som tidigare nämnts vill Fredrik Svanberg se vad i vikingatiden som den arkeologiska forskningen har ansett vara viktig vid denna tid. Det finns flera intressanta poänger i hans analys. Han konstaterar att de nationella idéerna under denna tid har effekt på uppfattningen om äldre tider, vilket är troligt. Han har också rätt i att vikingatiden som periodiseringsbegrepp tillhör den moderna vetenskapen. Han hävdar att vikingatiden därför inte kunde kontextualiseras innan arkeologerna ställde ut fynden på museerna. Trots att det fornnordiska stilidealet utvecklades tack vare att fler materiella fynd behandlades vidmakthåller jag emellertid, som redan markerats, att vikingatiden funnits i det historiska medvetandet tidigare än så. Idésystemet vikingatid uppkom inte ur nationalismen (men omformulerades i relation till den). Den enda skillnaden är att man nu fixerade perioden i tid så att den inte längre inkluderade allt som hänt före år 1000. Vikingatid som term hade visserligen funnits tidigare, men

15. Torstendahl, 1964, s. 277f., s. 322–333. Se också Zander, 2001, s. 78.

16. Österberg, 2002, s. 349f.

17. Grimberg, 1913, s. 89.

18. Grimberg, 1913, s. 16, s. 71, s. 116. De människor som levde under den äldre stenåldern var dock ”korts kalliga”, med tidens språkbruk, och kan därför inte riktigt jämföras med afrikaner, allt i enlighet med den nya rasbiologiska vetenskapen. Istället var träskfolkvarianten från den yngre stenåldern mer lika ”oss germaner”, eftersom vi alla är ”längskallar.” Grimberg, 1913, s. 20.

som periodiseringsbegrepp användes den för första gången av den danske arkeologen J. J. A. Worsaae 1873 i artikeln ”De danskes kultur i vikingatiden”.¹⁹ I Sverige kom Oscar Montelius att använda det i *Sveriges hednatid* 1877, som en del av den yngre järnåldern. Användandet spreds sig snart till folkskolans läseböcker i betydelsen ”perioden från 800-talet till 1000-talet”.²⁰ Men detta får följderna på synen på vikingen i historieskrivningen. Som Jöran Mjöberg påpekar är det först när vikingatid blir en tidsperiodisering som vikingen definitivt går från att ha varit beteckning för en sjöfarare- eller rövare till att bli en människa som levde under en viss period i historien.²¹

Motivering för Svenska folkets underbara öden

Svenska folkets underbara öden skiljer sig till karaktären från de tidigare synteser av Sveriges historia som har behandlats här. Detta beror till viss del på vilken målgrupp de olika författarna har haft. Rudbeck skrev för inflytelserika män, Lagerbring skrev för den bildade ungdomen, Geijer hade en bredare läsekrets, men fortfarande av ett mer borgerligt och välutbildat slag. För Carl Grimberg var det gemene man, med genomgången folkskola och med ett behov av att känna sin nationella tillhörighet, som skulle läsa om det svenska folkets underbara öden. Grimberg ville undervisa med sin historia, och hans målgrupp är de vuxna, likaväl som de barn som går i skola. Som Torbacke visar anstränger han sig för att alla ska förstå. Detta märks inte minst i berättandet och dramaturgin.²²

Grimberg använder sig av berättartekniska knep för att göra läsarens förståelse så stor som möjligt. Han har till exempel korta kapitel som påbörjas och avslutas på ett effektivt sätt. Det händer till och med att han använder frasen *det var en gång*, såsom i folk- eller barnsagor.²³ Grimberg anstränger sig på ett raffinerat sätt att binda ihop dessa korta kapitel till en helhet, genom att i övergången mellan ka-

19. Else Roesdahl, ”Vikingerne i dansk kultur”, *Fortid og Nutid*, 1994:2, s. 159.

20. *Folkskolans läsebok* 1901. Mjöberg, 1967, s. 14, s. 250 och SAOB:s excerptsamling. Grimberg använde den danske museimannen C. J. Thomsens treperiodsystem: stenåldern 11000–1800 f.Kr., bronsåldern 1800–500 f.Kr., och järnåldern 500 f.Kr.–1000 e.Kr., inkl. folkvandringsstiden (400–500), vendeltiden (500–800), samt vikingatiden (från 800 e.Kr. fram till 1000-talet).

21. Mjöberg, 1967, s. 250.

22. Att påven är den katolska kyrkans ledare förtydligas, att Frisland är en del av nuvarande Holland klargörs, etc. Grimberg, 1913, s. 17, s. 154, s. 230. Se Torbacke, 1993, s. 297–303.

23. Se Grimberg, 1913, s. 121.

pitlen förbereda nästa ämne. I kapitlet "Isländska ättsagor" om "Sagoöns människonaturer" berättas det om Grettes vikingatåg.²⁴ Nästa kapitel har just rubriken "På vikingatåg".

Dessutom är Grimberg övertygad om bildens betydelse för upplevelsen och minnet. Han har någon form av illustration på nästan varje sida. Kartor, teckningar och fotografier på exempelvis arkeologiska fynd, eller på den "lilla träskflickan" från Bangveolösjön figurerar. Han visar upp det nyfunna Gokstadskeppet och har kartor över vikingarnas väg i österled.²⁵ August Malmström, Carl Larsson och Mårten Eskil Winge tecknade illustrationer av gestalter i sagornas värld som återkommer både i Erik Brates nyutkomna *Edda* och i Grimbergs *Öden*. Grimberg illustrerar också illustrationerna; med citat ur bland annat den isländska sagan och eddornas mytologi. En runstens beskrivning av slaget vid Brävalla kombineras med sagans beskrivning, för att avslutas med Esaias Tegnér's dikt Gerda.²⁶ Han citerar hellre än han refererar, allt för att minska avståndet i tid. Olika uppgiftslämnare kopplas samman för att presentera en heltäckande bild. Andra knep för att engagera läsaren kan vara det kontrafaktiska skrivandet. Genom enkla frågor kompliceras historiens skeende. Vad hade hänt om Leif den lyckliges försök att etablera sig i Vinland på Amerikas kust hade lyckats: "Tänk, om det blivit nordborna, som gjort sig till den nya världsdelen's herrar!"²⁷ Hur hade världen då sett ut idag?

Även övertygelsen om att kulturhistoria är lika viktig som den politiska kungahistorien får resultat av berättarteknisk art. Den sista effekten som Grimberg tar till för att intressera och engagera sin läsare är också den som enligt Torbacke har föranlett kritik från recensenterna. Det är upplevelsebeskrivningar som står på gränsen till ett fabulerande. Grimberg tvekade inte när det gällde att levandegöra his-

24. Grimberg, 1913, s. 194. *Grettit saga Ásmundarsonar*.

25. Grimberg, 1913, s. 13, s. 204, s. 207. Han citerar ett helt stycke ur Eric von Rosens resa till Bangveolösjön i Afrika, beskriven i *Från Kap till Alexandria* (1912), för att beskriva hur de äldsta invånarna i vårt land levde under äldre stenåldern. Förutom den geografiska placeringen, ett lite annorlunda klimat och den påverkan detta har på livsuppehållet, så skulle beskrivningen av detta träskfolk vara en motsvarighet till livet på svenskt område för 6 000 år sedan. Grimberg, 1913, s. 11f, s. 16. Om den rekonstruktion av stenåldersleverne som organiserades på von Rosens gods 1919, se Petersson, 2003, s. 85.

26. Grimberg, 1913, s. 58. Tegnér's Gerda (1820-tal) från medeltidssånger om jätten Finn och om biskop Absalon.

27. Grimberg, 1913, s. 92.

torien med dramaturgiska knep och enkla metoder, såsom att citera dikten *Hávamál* från den äldre Eddan för att visa det vardagliga livet som ska ge kött och blod åt den politiska historiens ryggrad. Grimberg får i sin levande beskrivning fram en annorlunda bild av medeltiden jämfört med den ännu inte kristnade vikingatiden. Men han skapade fiktion, till exempel i följande berättelse om en ung mans brottande med sitt samvete:

Vid klosterporten står en ung riddare och klappar på. Nyss satt han i sin glänsande rustning med vajande hjälmbuske så stolt till häst på slottsherrns borggård. Den yppersta var han i de riderliga kämpalekarna. Åskådarnas bifallsrop och jubel ville aldrig taga slut, när han efter en hård dust med lansen stötte sin motståndare ur sadeln. Då skyndade han, som en ädel riddare höves, fram till den fallne för att hjälpa upp honom. Men orörlig ligger denne där. Riddaren faller upp hans hjälmgaller och ser dödens blekhet i anletsdragen. Den häftiga lansstöten hade trängt igenom rustningen och träffat hjärtat. Ena ögonblicket ungdomskraft och svallande stridslust, andra ögonblicket livlöst stoff! 'Fåfånglighet – förgänglighet!' Så djupt grep den tanken den unge segervinnaren, att han utan ett ord kastade sig upp på sin stridshäst och sprängde iväg från slottet. – Nu står han vid klosterporten och klappar på. Han, som nyss varit den ypperste, står här med en bön på sina läppar för att få bli den ringaste bland tjänande bröder för att glömma – glömma.²⁸

Disposition

Den första delen av *Svenska folkets underbara öden* inleds med en hundrasidig genomgång av de numera etablerade tidsbenämningarna bronsåldern och järnåldern. Här beskrivs också arkeologins metoder och arbetssätt. Beskrivningen av hur Sveriges rike bildas kombineras hos Grimberg med den traditionella presentationen av det fornnordiska Island, där han försöker visa ”Sagoöns människonaturer”. Vikingatiden börjar avrundas med kristnandet i och med mis-

28. Grimberg, 1913, s. 281. Annat som recensenterna har kritiserat rör Grimbergs citatteknik, att censurera eller på andra sätt förändra citat. Kritiken rör främst läroböckerna, där det ansetts förkastligt att korrigera historiska händelser eller tal, oavsett ändringens pedagogiska värde. Torbacke, 1993, s. 297.

sionärernas ankomst. En tredjedel in i första delen tar Grimberg några steg tillbaka i tiden, då boken blir mer inriktad på det maktpolitiska spelet, bland kungar och krigare cirka år 1000.

Halvvägs in i Grimbergs beskrivning av Sveriges äldsta historia har vikingatiden definitivt övergått i medeltid när det vardagliga livet skildras under rubriker som "Inom klostermurar" och "Sverige inlemmas i den allena saliggörande kyrkan". På de resterande trehundra sidorna i första delen av *Öden* fortsätter Grimberg att växla mellan politisk historia och kulturhistoria fram till medeltidens slut. De följande delarna utkom nästan årligen, och den sista, som kom 1924, avslutades i Grimbergs egen samtid.

Grimbergs arbete med källor och referenser

Grimberg hade hjälpt riksarkivarie Emil Hildebrand på Riddarhusarkivet, och hade alltså praktisk träning i arkivarbete. Dessutom hade han genom sin utbildning till historiker teoretisk kunskap i hur källor ska hanteras.²⁹ Grimberg skriver emellertid inte ut några referenser eller källhänvisningar i sitt verk, vilket givetvis har att göra med dess karaktär av populärvetenskap. Istället ger han ofta förslag på fortsatt läsning bland den litteratur han själv bygger på. Detta rör sig främst om nordiska tidskriftsartiklar med specialfrågor. Grimberg läste exempelvis *Historisk tidskrift* noga, och många av lästipsen härrör därifrån.³⁰ Grimberg lyfter också fram Lauritz Weibulls *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000* (1911) tillsammans med exempelvis ett urval av Gustav Storms böcker och Alexander Bugges verk om *Vikingarne. Billede fra vore forfædres liv* (1904).

Lagarna var oerhört viktiga för Grimberg både vad gäller medeltid och ännu äldre perioder. Västgötalagen, Östgötalagen, Upplandslagen och Gotlands lag – alla presenteras de med utdrag och med fotografillustrationer.³¹ Fornfynden hade vid denna tid fått mer och mer uppmärksamhet; Hjalmar Stolpes utgrävningar vid Birka hade

29. Torbacke, 1993, s. 270.

30. T.ex. Axel Åkerbloms "Heimkringlans framställning av förhållandet mellan Olof Skötkonung och Olaf den helige" (1899), eller Axel Kocks "År Skåne de germanska folkens urhem?" (1905). Bland de större verken Grimberg rekommenderar sina läsare att läsa återfinns den nya *Sveriges historia intill tjugonde seket*, skriven av forskare inom olika discipliner (1903–1910). Också Fryxells *Berättelser ur Sveriges historia* (1823–1893) föreslås till vidare läsning, liksom riksantikvariens Hans Hildebrands stora verk om *Sveriges medeltid* (1879–1903).

31. Grimberg, 1913, s. 252–266.

börjat på 1870-talet, och de vikingaskepp man funnit i relativt välbevarad form fick direkta följder för sagastudiet.³² Det arkeologiska materialet var inte längre bara illustrationer till sagornas berättelser.³³ Evert Baudou skriver: ”Arkeologin blev liksom tidigare sagalitteraturen idealskapande i samhället.”³⁴ Att man talade om kulturhistoria betyder dock inte att alla ville visa upp allmogens skick och seder. Till viss del skedde det, eftersom inspirationen kom från arkeologins mer vardagliga bruksföremål, som krävde nya tolkningar. Men det fanns alltså också ett motstånd mot att blanda in alldeles för mycket av arkeologi i historiestudiet. Historieprofessorn Harald Hjärne menade till exempel att det arkeologiska materialet inte sade något om det statsliv som för honom borde stå i centrum för en historiker. Det samma sade Ludwig Stavenow, Grimbergs lärare i historia. Vardagslivet var intressant men inte av största betydelse, då den inte spelade någon roll för utvecklingen i stort.³⁵ Grimberg var som nämnts något mer öppen för att integrera kulturhistoria i skildringen.

Grimberg hade läst nordiska språk för professor Gustaf Cedershiöld, även om han enligt Torbacke hade inriktat sig mer på fornsvenska än på isländska.³⁶ Cedershiöld hade översatt flera isländska sagor till svenska och tyska och överfört dem till tryckt form.³⁷ Han hade dessutom skrivit flera böcker om just sagorna.³⁸ Sagan finns också kvar som källmaterial hos Grimberg. Diverse utvalda eddasång-

32. T.ex. skeppsgraven i Gokstad i Vestfold, Norge, utgrävd 1880, eller Osebergsskeppet, funnet 1904 nära Tønsberg i Vestfold.

33. Pettersson, 2001, s. 252f. Torstendahl, 1964, s. 323, s. 327. Se t.ex. Hans Hildebrand som skrev en avhandling om svenska folket under hednatiden (1866), där han kombinerade arkeologi med sagornas uppgifter. Hildebrand skrev också *Lifvet på Island under sagatiden* (1867) med försök till definition av kulturhistoria och politisk historia. Litteraturhistorikern Henrik Schück arbetade med att kombinera arkeologi och litteratur i sin bok *Svenska folkets historia* (1914) och i specialartiklar om Ynglingasagens problematik. Schück följde en traditionell kritik; att genom säkra fakta konstruera historien med hjälp av hypotetiska resonemang.

34. Baudou, 1997, s. 97. Se t.ex. Carl Larssons *Midvinterblot* (1911–15) som ”arkeologisk synpunkt [är] ett märkligt konglomerat” enligt Jöran Mjöberg, 1968, s. 192, s. 302.

35. Däremot kunde kulturen vara en del i den politiska historien enligt Hjärne. Inte heller Stavenow var negativ till kulturhistoria i övrigt. Bohman, 1997, s. 37ff. Torbacke, 1993, s. 32, s. 295.

36. Torbacke, 1993, s. 44.

37. Exempelvis editioner såsom *Bandamanna Saga* (1874), *Jomsvikinga Saga* (1874), *Fornsögur Sudrlanda* (1877–84), eller översättningar i *Altnordische Sagabibliothek* (1891–1929) där Cedershiöld var redaktör tillsammans med Hugo Gering (Kiel) och Eugen Mogk (Leipzig).

38. Litteraturen består t.ex. av *Konung Sverre* (1901), *Sverres saga* (1907), *Våra äldsta konungasagor och deras källor* (1910), *Var brändes Olav Trätälja enligt Ynglingatal* (1914). Cedershiöld diskuterade sagans relevans för svenskar i en skrift om *Huru den gamla isländska litteraturen*

er finns representerade, liksom några urval ur vikingatidens hjältesagor: *fornaldarsögur*, av Grimberg kallade vikingasagor.³⁹ Två av de mest kända av islänninga- eller ättesagorna, *Egils* och *Njals saga*, får egna kapitel.⁴⁰ De isländska sagorna återkommer även i skildringen av medeltiden, såsom i kapitelrubriken ”Fram, fram, kristmän, korsmän” om korstågen.⁴¹ En del av de isländska sagorna skrivs också ut i läslistan. Erik Brates översättning av den äldre Eddan från 1913 används flitigt av Grimberg, och eddasångerna får ett eget kapitel, där mytkomplex återberättas rakt upp och ner, utan försök till analys. Det var främst berättelser om guden Tor som valdes ut, eftersom han enligt Grimberg var populärast i Sverige under förkristen tid.⁴² Grimberg har hela kapitel enbart med utdrag ur sagorna.⁴³ Dessutom är handlingen ur flera kungasagor med. För *Heimskringla* blir de svenska läsarna hänvisade till den välrenommerade Gustav Storms norska översättning från 1899, trots att det fanns exemplar av denna på svenska. Många isländska sagor ligger också under ytan i Grimbergs skrift, trots om de inte lyfts fram som litteraturtips eller ens skrivs ut i texten. Detta gäller särskilt *fornaldarsögur*, såsom *Hervarar saga ok Heiðreks konungs* eller *Yngvars saga víðförla*. Sagorna används av Grimberg som uppgiftslämnare både för vardagsliv och konungaliv, han säger sig använda dem som instrument för att ”blicka in i en värld”.⁴⁴

När svears och göters förhållande i Sverige under 500-tal ska klargöras tar Grimberg hjälp både av det anglosaxiska 700-talseposet *Beowulf*, och den isländska konungasagan *Ynglinga saga*.⁴⁵ Han gör

kommit till oss år 1886, och motiverade sin bok om *Konung Sverre* (1901), som blev Norges kung 1184, med att svenskarna måste känna sitt norska brodersfolks historia för att folken ska förstå varandra. Cederschiöld, 1901, s. 2.

39. Ur Eddan refereras t.ex. Tors färd till jättarna, Tors jakt på sin hammare, Balders död, och historien om Sigurd Fafnesbane. Fornetidssagorna med egna rubriker är *Örvar-Odds saga* och *Ragnars saga lödbrokar*.

40. *Njals saga* (1879) och *Egil Skalle-Grimsons saga* (1883) i A. U. Bååths översättning.

41. Grimberg, 1913, rubrik s. 323. Utropet är taget från *Ólafs saga helga*.

42. Se Grimberg, 1913, s. 96.

43. Detta gäller även andra källor; kapitlet *Livet i Sverige på 1000-talet* är ett direkt utdrag på två sidor av Adam av Bremens krönika *Gesta Hammarburgensis* från 1090 (utan hänvisning) om svenskarnas förträfflighet.

44. Grimberg, 1913, s. 194.

45. *Beowulf* hade varit intressant som källa åtminstone sedan 1815, då Grímur Jónsson Thorkelin transkriberade den till latin, såsom en källa om danerna. Se Allen J. Frantzen, *Desire for origins. New language, old English, and teaching the tradition*, 1990, s. 193.

inte skillnad på dessa texter då han anser dem båda tillhöra den samgermanska litteraturskatten. Att just Island blev ”en sagoö” berodde enligt honom på att de män som ville fortsätta att vara fria, starka och stolta nordbor för till Island. Ivern att bevara minnet av hembygden, i kombination med den kalla vintern på ön, ledde enligt Grimberg till att sagorna bevarades där. Det har givetvis funnits svenska sagor, men de glömdes bort.⁴⁶ Han skiljde sig alltså inte från Lagerbring, Geijer och andra som säger att det funnits svenska berättelser i sagans stil. Också förklaringen att Sverige genomled ett våldsamt kristnande, medan man på Island införde den nya tron med en stillsam votering på tinget, påminner om äldre forsknings åsikt. De katolska prästerna på Island skulle inte haft något behov av att rensa ut de gamla berättelserna.

Utan den isländska litteraturen skulle vi blott kunnat leta fram ett och annat drag ur livet under dessa tider, men allt det som gör den tidens människor till levande varelser med kött och blod – allt detta hade vi måst försaka.⁴⁷

Geijers källkritiska hållning till sagorna var fortfarande aktuell när Grimberg utbildades, med en pluralistisk princip (värdet av källan blir större om samma företeelser förekommer i flera sagor) och en kronologisk princip (ju tidigare nedskrivningen skett desto mer pålitlig är källan, och då de flesta diktverser är gamla kan man exempelvis se en sagas trovärdighet genom att den innehåller verser). Men det blossade dessutom, som redan omtalats, vid denna tid upp en ny diskussion om sagornas trovärdighet som historisk källa som kom att pågå under lång tid och som kom att radikalt förändra studiet av sagorna. Å ena sidan var vissa forskare osäkra på om sagorna i sin medeltida form kunde anses vara trovärdiga för vikingatidens historia. Försvvararna hävdade å andra sidan att de var färdigformulerade i muntlig form under vikingatiden och enbart fixerades i skrift under medeltid. Tidigare i denna studie presenterades den diskussion Lauritz Weibull och andra sagaforskare hade vid denna tid. Weibull hade inlett sin historiska karriär med att nöja sig med grader av sannolikhet i uppgifter om dåtida händelser, ett sannolikhetskrav som byggde

46. Se Grimberg, 1913, s. 91.

47. Grimberg, 1913, s. 91.

på tanken att man aldrig kan nå visshet om händelser i det förflutna. Detta var den allmänna meningen inom professionen, och hade så varit under en längre tid. Så småningom kom män som Lauritz Weibull emellertid att skilja sig från traditionen i synen på vetenskapens möjligheter.⁴⁸ För honom kom sannolikhetsgraderingen att skärpas alltmer, tills han under de första decennierna på 1900-talet uttalade att syftet med historisk källkritik var att genom analysen påvisa sanningshalten i uppgifterna. Påståenden om det förflutna skulle stå på säker mark.

Jarl Torbacke hävdar att Grimberg endast är kritisk om hans vetenskapliga förlaga är det.⁴⁹ Men Grimberg hade blivit tränad som historiker, och att som Torbacke bara se Grimberg som pedagogen som skrev populärhistoria för att sprida ett historiskt intresse, mer än att söka historisk kunskap, är enligt min uppfattning att nedvärdera honom. Han visar trots allt prov på en historikers skepsis. Grimberg hävdar till exempel att Egill nog överdriver sin ålder när han som treåring skaldar och super på en fest i *Egils saga Skallagrímssonar*.⁵⁰ En del detaljer är dock för pikanta för att Grimberg ska låta dem försvinna i hanteringen, såsom att det var just denne hårdbarkade Egills skulle som man nyligen hittat på Island, eftersom den var omöjlig att spräcka.⁵¹ Torbacke har emellertid rätt i att Grimberg försöker undvika alltför detaljerade akademiska meningsutbyten i sin text. Vikingasamhället i miniatyrformat, Jomsborg, placeras exempelvis oproblematiskt på ön Wollin trots att frågan diskuterats livligt i samtiden.⁵² Men skildringen av Jomsborgvikingarnas samhälle motsvarade enligt Grimberg vikingatidens ideal, och bör därför noga redovisas. När det gället slaget på Fyrisvall klagör Grimberg att skildringarna både har inslag av ”verklighet och fantasi”.⁵³ Vilket som är vad får läsaren själv avgöra.

48. Även Hjärne hade diskuterat källkritiska krav mer än vad man gjort tidigare, bland annat genom att i undervisningen använda Kristian Erslevs metodbok *Nogle Grundsætninger for historisk Kildekritik* från 1892. Torstendahl, 1964, s. 250–260. Erslev, professor i historia i Köpenhamn och därefter riksarkivarie, ville utbilda historiker att använda sina källor på samma sätt som naturvetenskapliga forskare.

49. Torbacke, 1993, s. 282, s. 309.

50. Grimberg, 1913, s. 68.

51. Se Grimberg, 1913, s. 160, s. 242.

52. Se Grimberg, 1913, s. 237.

53. Grimberg, 1913, s. 239.

Slaget vid Svolder gav upphov till den mest infekterade källkritiska debatten under Grimbergs dagar. ”En härva av sägen och dikt”, kallades det av Lauritz Weibull.⁵⁴ Grimberg ägnar utrymme åt dispyten, och det är egentligen den enda diskussionen som bryter av mot den okomplicerade bilden av forskningen som annars eftersträvas i hans *Öden*:

I berättelsen om slaget har vi följt Snorre Sturlasons skildring, som nog är utsmyckad med en del senare tillägg och sägner. En yngre svensk forskare, Lauritz Weibull, har till och med i en nyligen utgiven undersökning rörande Svolderslaget kommit till den slutsatsen, att striden mellan Olof Tryggvason och hans fiender aldrig stått vid Svolder utan i Öresund, och att Olof Tryggvason icke varit den anfallne utan den anfallande. [---] Då det kan ha sitt intresse att något blicka in i den modernaste arten av historisk kritik, och se, hur djärtv den går fram, när det gäller ett skede, där källorna äro ytterst sparsamt givande, skola vi följa Weibull i hans förklaring av hur Snorre Sturlason alldeles olikartade berättelse kunnat uppkomma. Han uppvisar steg för steg, huru historieberättarne, den ene efter den andre ända fram till Snorre Sturlason, ändra om den äldsta berättelsen. [---] Naturligtvis ha Weibulls antaganden icke blivit oemotsagda. Hans metod att godkänna endast sådana källor, som äro samtida eller nästan samtida med de historiska tilldragelserna, har mötts så väl av instämmande som av bestämda gensägelser, i båda fallen från framstående vetenskapsmän. Från motsidan hävdas, att senare uppteckningar kunna grunda sig på fullständigt eller nästan fullkomligt pålitliga muntliga berättelser, som gått från släktled till släktled.⁵⁵

Visserligen blir minnena av det enkla levernet en smula utsmyckat i sagorna, men detta är att föredra mot dagens informationsflöde, menar Grimberg, och fortsätter:

Därför gäller det för forskaren att omsorgsfullt pröva även dessa senare uppteckningar för att utröna, vad som i dem är mer eller mindre sannolikt, ty historien för de äldsta tidsskedena med

54. Weibull, 1911, s. 143.

55. Grimberg, 1913, s. 244ff.

deras sparsamma uppgifter ofta nöja sig med sannolikhet i stället för sanning.⁵⁶

Grimberg tar alltså små steg på den väg som gradvis slår undan benen för forskning om vikingatiden utifrån sagans politiska skildring. Grimberg inser att Snorri Sturluson blivit kritiserad för sin norsk-isländska patriotism, till exempel har bilden av den norske kungen Olav Tryggvason bara ljusa sidor medan hans fiender endast målas i mörka. Men detta löser han genom att jämföra kritiken mot svenske Olof Skötkonung i Snorris diktning med en mer positiv bild av krigarkungen i kvädena. Grimberg fastslår också att Torgny Lagmans genealogi är felaktigt presenterad eftersom namnskicket i den är alltför modernt. Men skall vi på grund av detta verkligen ”förkasta hela den ståtliga scen på Uppsalatinget, som Snorre tecknat”, frågar sig Grimberg retoriskt, efter att ha återberättat scenen på hela fyra sidor. Det vore enligt hans uppfattning att gå för långt eftersom konflikten är riktig nog och ”bär verklighetsprägel”, även om historien har utsmyckats något.⁵⁷ Bättre då enligt hans mening att jämka uppgifterna.

En patriarkal samhällsordning

Professionella historiker vid 1900-talets början var alltså av åsikten att staten och politiken skulle ha företräde i historieskrivningen, medan Grimbergs beskrivning av vikingatidens ättesamhälle är mer kulturhistorisk. I detta kapitel analyserar jag Carl Grimbergs insatser i formandet av en uppfattning om vikingatiden, när han skriver historia för alla svenskar att läsa.

Grimberg inleder den del av *Öden* som handlar om vikingatiden med att måla ett porträtt av en svensk storbondes vikingagård från 800-talet, troligtvis taget ur en gårdsskildring i *Gunnlaugs saga ormstungu*. Han framhåller samhällets uppbyggnad kring husfaderns högsäte:

Vi stå i en långsträckt sal. På de väggfasta bänkarna, som rymma väl hundra män, sitta karlarne och slöjda, kvinnorna spinna och sömma under sång. Man för oss fram till en heders-

56. Grimberg, 1913, s. 246.

57. Grimberg, 1913, s. 90, s. 249–252.

plats mitt emot husfadern, som mäktigt och myndigt sitter där i högsätet mellan två rikt utsirade pelare med gudabilder – en härskare över alla i sitt hus.⁵⁸

Denna skildring av en patriarkal miljö överensstämmer med vad tidigare forskning haft att säga både om familje- och samhällsbilden. På samma gång var Grimberg, såsom Erik Gustaf Geijer och Olof von Dalin före honom, fascinerad av fostbrödraskapet: ”På denna tid var det brukligt bland kämpar, att två män, som prövat varandra i strid och funnit varandra jämgoda, ingingo fostbrödralag.”⁵⁹ Det fanns två signifikanta saker med detta fenomen för Grimberg. Två män blev vänner för livet och adopterade varandra som bröder, efter ett hjältemodigt och renhårigt slagsmål. Att det hela slutförs med en ritual som frambringar blodsband signalerar ett samhälle med en jämbördig samfundsordning. Det andra som påvisas var uppfattningen av ättens viktiga roll i samhällsorganisationen, genom att de två männen blev blodssläkt och därmed lovade att hämnas varandra efter döden: ”Ty dråparen hade tillfogat den dödes ätt en förlust i styrka, som måste utjämnas. Det är nämligen heder och trygghet att tillhöra en stark och ansedd ätt.”⁶⁰ På detta sätt, med fokus på ära och ätt, kan allt ifrån vikingafärder till nordbornas tapperhet förklaras: ”Guld vill han vinna, ej så mycket för guldets egen skull som för att kunna samla kring sig än större skaror av följesmän.”⁶¹

Vikingafärder användes enligt Grimberg för att samla guld, för att knyta till sig folk och för att öka ättens ära. I kombinationen ätt och ära ingick blodshämnden. För släktingar fanns ett enda bestående krav: att hämnas sina bröder. Det var därför det yttersta tecknet för Grimberg och hans samtida på hur tappra vikingarna hade varit, när de godhjärtade och tappra männen svor sig till det tunga ansvaret att hämnas sin valda fosterbroder av ansedd ätt, ett ansvar som närapå alltid infriades i den våldsamma värld som Grimberg målar upp:

Nu lyser elden, ”hemmets sol”, på männens blanka sköldar, stridsyxor och svärd, som de hängt upp bakom sig för att

58. Grimberg, 1913, s. 62. Kapitlet heter just ”Ett besök på en svensk storbondes gård på 800-talet”.

59. Grimberg, 1913, s. 142.

60. Grimberg, 1913, s. 63.

61. Grimberg, 1913, s. 203.

snabbt kunna rycka dem till sig. Ty det är bistra tider. Vi får veta, att vilken stund som helst kan man vänta ett överfall. Husets son råkade nämligen för några dagar sedan i häftig tvist med en man av annan familj. Det blev vapenskipte utav, och det slutade med att han blev den andres baneman. Nu är det helig plikt att utkräva blodshämnd på dråparen och dennes släkt.⁶²

Ättesystemet innebar en god samhällsordning och var enligt författaren den kraft som motade anarki och laglöst våld. Visst var vikingatiden våldsam för män och kvinnor, men Grimberg anstränger sig för att visa upp hur vardagslivet trots allt var reglerat av lag och styre. Man kunde opponera sig – exempelvis gjorde ungdomar revolt mot sina föräldrar och gav sig ut i världen på vikingaäventyr – men det skedde inom ramarna för samhällsordningen. Man kunde också göra uppror mot övermakten om denna inte uppträtt rätt och riktigt. Grimberg vill, i likhet med 1700-talets forskning, se kung Ingjalds Illrådes angrepp mot småkonungarna såsom ”ett förbund mellan folk-makt och konungamakt, riktat mot övermodiga stormän”.⁶³

En av de mest seglivade och vitala föreställningarna om Norden, från vikingatiden till modern tid, är svenskens känsla för lag och rätt. Såsom i tidigare analyserade historieverk blir Torgny Lagman också hos Grimberg det bästa exemplet på detta. Kapitlet om ”Urgammal lag och rätt” inleds med ett fyra sidor långt citat ur *Ólafs saga Tryggvasonar*.⁶⁴ ”I Torgny Lagman på tinget har sägnen bevarat minnet av en vördnadsbjudande lagens tolk, som i sig förkroppsligar den svenska odalmannens nackstyva självständighet och starka känsla för lag och rätt”, säger Grimberg.⁶⁵ En Torgny fanns enligt Grimberg i varje svenskt landskap. Islänningasagan *Njáls saga* berör just förlikningens stora roll i samhället och Grimberg ägnar över trettio sidor åt att återberätta denna saga.⁶⁶ Rättvisans plats i svenskarnas hjärta har alltså enligt Grimberg sina rötter i vikingatiden, och inriktningen på lagen var dessutom starkare i Sverige än i de övriga nordiska länderna:

62. Grimberg, 1913, s. 62f.

63. Grimberg, 1913, s. 90. Jmf detta med Lagerbring, som kritiserade Ingjalds handlingar å det grövsta då han inte ens försökte näpsa småkonungar med mindre våld.

64. Grimberg, 1913, s. 249–252.

65. Grimberg, 1913, s. 252.

66. Grimberg, 1913, s. 161–194.

På en tid, då Danmarks, Norges och Islands yppersta begåvningar ägnade sig åt skaldekonst, fortsatte svearnes och götarnes lagmän det mödosamma arbetet att utbilda den fädernesärvda rätten. Frukten av deras tysta id vart det svenska riket, som starkt genom folkets levande rättskänsla kunde i tidens fullbordan framträda inför den germanska världen som trosfrihetens räddare.⁶⁷

Islänningarna hade sagorna med dess skaldeverser, svenskarna hade landskapslagarna. Efter utdraget om Torgny Lagman presenteras därför de svenska landskapslagarna noga en efter en. Grimberg tar upp bestämmelser om dråp, om nid, om tjuvar, om otrohet och om kvinnofrid.⁶⁸ Rättvisetänkandet är enligt hans syn definitivt ett svenskt nationaldrag, oavsett hur långt på civilisationsstegen människan har hunnit.

Idealporträtt av den nordiske bonden

Olof von Dalin förlade, som nämnts, adelns uppkomst till vikingarnas tid. Adeln hängde samman med odalbonden, eftersom odal och adel enligt honom språkligt sett var samma ord. För Grimberg finns den hårt kroppsarbetande, ädla och envise förfadern i vikingatiden. Han skiljer inte ut en adel bland det översta skiktet i bondebefolkningen. Istället talar han om en folkmakt mot en kungamakt, i Geijers anda. Grimberg når i sin skildring inte riktigt fram till den smutsiga hand som håller om skoveln, och hans ambition att skriva folkets kulturhistoria har sina begränsningar. Istället får guden Tor agera ombud som ”ett ypperligt, karakteristiskt idealporträtt av den nordiske bonden”.⁶⁹ De bönder som figurerar hos Grimberg är istället deras främsta representant lagmannen, samt de storbönder som reste med familj och bohag till Island på 800-talet. De ville bygga ett nytt – eller gammalt – bättre samhälle där. Det blir detta samhälle, bland annat skildrat i de isländska sagorna, som får stå som representant för hela det vikingatida Norden i Grimbergs verk.

Även bland storbönderna fanns den gamla frihetskänslan. Island byggdes av de mest framstående bland bönderna, skriver Grimberg,

67. Grimberg, 1913, s. 253.

68. Grimberg, 1913, s. 252–266.

69. Grimberg, 1913, s. 96.

som slår fast att "[b]land de storbönder, som från Norge flyttade över till Island, var Grim en bland de mest berömda."⁷⁰ De som flyttade var de med den starkaste frihetskänsla, de som vägrade låta sig underkastas Harald Hårfagers försök till en centraliserande kungamakt. Detta betyder att Island är en nation byggd av de mest förädlade delarna av Nordens forna befolkning: "Grim var en mycket driftig man. Från bittida på morgonen intill sena aftonen höll han sina män ute på arbete. [...] Grim var en händig skeppsbyggare. [...] Han var också en god smed."⁷¹

Grimberg talar inte mycket om småkungarna. Jarlar och andra mäktiga män är istället enbart intressanta som tronpretendenter. Det är män med större makt, såsom Olof Skötkonung och de övriga kungarna i de norska kungarnas sagor, som bildar den kronologiska ramen för Grimberg. Undantaget är vikingarnas ledare och andra krigshjältar som anses spännande nog att nämnas med både namn och saga. Han säger inte så mycket om något hierarkiskt förhållande bland de fria männen och kvinnorna.

Föreställningen om lagmannen som talar det enade folkets språk i dialog med konungen och hans lilla hov har funnits länge i historieskrivningen. Grimberg följer Geijer i den starka betoningen av lagmannen som det jämlika folkets representant. Skillnaden de fria emellan utgjordes av rikedom, annars var "envar sin egen herre".⁷² Precis som i kombinationen av den patriarkala husbonden och de jämlika fosterbröderna har Grimberg här ett dubbelt budskap. Ett jämbördigt samhälle, men samtidigt med en tydlig system med bestämd rangordning. Detta syns exempelvis när sagan berättar att "alla jomsvikingar måste blint lyda sin hövding".⁷³

Trälarna

En dikt som intresserar Grimberg är *Rígsþula*, och i likhet med Lagerbring anser han det även vara en lämplig dikt för att beskriva trälens utseende och personlighet.⁷⁴ Lagerbring ville inte acceptera att fornnordens samhälle var jämlikt. *Rígsþula* visar att det fanns tre oli-

70. Grimberg, 1913, s. 153.

71. Grimberg, 1913, s. 153. Ur *Egils saga Skallagrímssonar*.

72. Grimberg, 1913, s. 91.

73. Grimberg, 1913, s. 237.

74. Grimberg, 1913, s. 81.

ka skikt i samhället: trälen, bonden och jarlen. Grimberg drar inte ut konsekvensen så långt. Han skildrar istället mer och mindre lyckosamma (läs: rika) fria män kontra ofria. Men de frihetstörstande, laglydiga, rättvisefyllda, och starka nordborna hade trälar. Trälarna får en egen rubrik hos Grimberg, och han visar upp det förakt förfäderna hade för dessa människor utan lagligt skydd, genom utdrag ur sagor och direktcitat ur lagen.⁷⁵ Då dödsföraktet enligt hans mening var den bästa egenskapen för en vikingatida man, och en synnerligen god egenskap att ha i en tid då blodshämnden var hotande nära, noterar Grimberg att denna egenskap ansågs saknas hos trälarna i vikingatiden. Dessutom framställdes de ofria som feiga och falska i sagorna, två egenskaper som inte passade i vikingatidens krigiska samhälle.⁷⁶ Grimberg är kritisk mot dessa sociala gränser i vikingatiden:

Det urgamla föraktet för denna olyckliga tjänande klass i forntiden visade sig starkast däri, att man ej hyste den ringaste betänklighet att uppoffra en sådan varelses liv, när helst det var fördelaktigt. Härtill kunde även sådana män göra sig skyldiga, som annars prisas såsom storsinta.⁷⁷

Samtidigt försöker Grimberg i viss mån rädda nordbornas ansikte genom att påpeka att det alltid var krigsfångar som befann sig i denna svåra situation, eller sådana män som skuldsatt sig så mycket att de frivilligt erbjöd sin egen kropp till gäldenären.⁷⁸ Därtill pekar Grimberg särskilt på sådana sagaaktörer som aktivt arbetade för att släppa sina trälar fria:

Ljuspunkter finnas dock även i dessa stackars varelsers liv. Eftersom trälar voro en värdefull egendom [...] låg det naturligtvis i husbondens intresse, att de foro väl. Och i regel voro nog också husbönderna rädda om sina trälar, likasom en bonde nu för tiden är rädd om ett gott arbetsök.⁷⁹

75. Tex. ur *Rígsþula*, *Helgakviða Hundingsbana* i Snorraeddán, *Gísla saga Súrssonar* etc.

76. Grimberg, 1913, s. 117.

77. Grimberg, 1913, s. 84. Jmf hur Viktor Rydberg använde mytologin i sin dikt "Den nya Grottesången" (1891) industrialismens hänsynslösa utnyttjande av maktlösa människor. *Gröt-tasöngur* i Snorraeddán handlar om kung Froði i Danmark och hans förtrollade kvarn. De två trälinnorna som skötte den blev dåligt behandlade, och som hämnd malde de allehanda olyckor för kungen istället för rikedom.

78. Se Grimberg, 1913, s. 86.

79. Grimberg, 1913, s. 88. Om Erling i Olav den heliges saga.

Trälen var ägarens egendom. Vilken man orsakar skada på sin egen egendom, frågar Grimberg retoriskt.

Dåtidens män och kvinnor som ett primitivt naturfolk

Det fanns ett drag av primitivt naturfolk hos våra förfäder, säger Grimberg. Liksom det fortfarande förekom krigare med hänsynslöst humör i vissa delar av världen fanns detta fenomen hos de fornordiska bärsärkarna. De män som inte kunde kontrollera sitt ursinne, utan rasar med våldsamt kraft mot allt och alla i en ”rent djurisk vildhet” fascinerar Grimberg, men han framhåller samtidigt att en av de viktigaste manliga dygder som en vikingatida människa kunde besitta var självbehärskning, i kombination med ”hårdhet, sturskhet, självrådighet – det var egenskaper som man i ett nordmannahem ingalunda motarbetade hos de unga”.⁸⁰ Hednalagen i Västgötalagen om straffet vid ärebrott är för Grimberg ett exempel på ”naturmänniskans böjelse för raskt avgörande”.⁸¹ Eva Österberg har markerat Grimbergs uppvärdering av naturmänniskan i senare delar av *Öden*.⁸² Detta återspeglas också i första delen. Vikingatidens människor var för Grimberg till naturen kall och fåordig, men under ytan var hon het och hetsig: ”Man står och talas vid på gillet i all sämja – tycks det. Då kan det hända, att ett rappt yxhugg plötsligt kvittar en gammal skuld.”⁸³ Vikingatidens män och kvinnor hade även ett mer sympatiskt drag, som också det låg nära det naturliga: ”det hårda, trotsiga i nordbons sinne lämnar utrymme också för känslor av varm tillgivenhet och kärlek.”⁸⁴

Grimberg antyder på flera ställen vilken god företeelse fostbrödraskapet var. Eftersom detta enligt sagorna var en manlig företeelse får det ses som ett specifikt manligt karaktärsdrag: ”Ett tilltalande drag hos nordborna var också den orubbliga vänfasthet, som ofta rådde mellan helt och hållet oskylda män, vilka ingått fostbrödrslag.”⁸⁵ Det fick också effekter på vardagslivet i övrigt. Eftersom samhället var uppbyggt utifrån ättens princip åvilade det släktingar – in-

80. Grimberg, 1913, s. 67ff., 71ff. Citat s. 67, s. 69, och s. 71.

81. Grimberg, 1913, s. 253.

82. Österberg, 2002, s. 362.

83. Grimberg, 1913, s. 195, citat s. 197.

84. ”Rörande är den starke Egil Skalle-Grimssons sorg vid den unge, fagre sonen Bodvars död” såsom det skildras i dikten *Sonatorrek*. Grimberg, 1913, s. 71.

85. Grimberg, 1913, s. 74.

klusive fosterbröder – att hämnas oförrätter. Hämnden tillhörde det hedniska samhället, och detta var ett våldsamt samhälle. Grimberg lyfter fram exempel på hur knappt fyllda 12-åriga pojkar i sagan fullföljer sin plikt att hämnas:⁸⁶

Tidigt röjde sig arten hos de små. En liten pojke hade fått en yxa som leksak. Han fick följa med föräldrarna till ett folkmöte, där några män råkade i strid och en blev sårad till döds, så att blodet samlade sig i en pöl. Då får man se pilten springa dit och doppa sin lilla yxa i blodet. Så leker blott ett vikingabarn.⁸⁷

Ynglingen skulle ha god fysik, och pojkarna tränade dagligen i olika idrotter för att öva upp sina muskler. Men det andliga fick också sitt utrymme hos de unga; för att lära sig vett och etikett, och lag och rätt, ägnades dagarna inte bara åt idrotter utan också åt att lyssna på när de äldre berättade sina och andras levnadssagor.⁸⁸

Även kvinnorna uppfyllde sin uppgift att hålla en god ordning. Grimberg ville gärna skildra vardagslivets uppgifter för både män och kvinnor. Till skillnad från en statscentrerad politisk historieskrivning, eller en ekonomisk redogörelse, är detta mer av en kulturhistorisk skildring. Männen slöjdar och kvinnorna spinner under sång när han berättar om hur vardagen sett ut i ett bondehushåll under vikingatiden. Grimberg menade, på samma sätt som historieskrivare före honom, att man kan bedöma ett samhälle genom kvinnornas ställning: ”För att bedöma, hur högt ett folk står i kultur, är det av högsta vikt att känna kvinnors ställning i samhället.”⁸⁹ Det står klart att kvinnan under vikingatiden intar ”en aktad och hedrad plats i familjen, betydligt olika förhållandet hos t.ex. slaverna”.⁹⁰ Eftersom hämnden spelade en sådan stor roll i Grimbergs skildring placeras också kvinnorna in i hämndsammanhang. Kvinnan skulle egga sina män före striden och förbinda såren på dem efter fullgjort verk. Även kvinnan visade ”mod och dödsförakt”.⁹¹ Detta kvinnomod var gemensamt för de germanska kvinnorna: ”Aldrig förr, än när

86. Grimberg, 1913, s. 66. T.ex. från islänningasagan *Droplaugarsona saga*.

87. Grimberg, 1913, s. 66.

88. Grimberg, 1913, s. 65–69.

89. Grimberg, 1913, s. 75.

90. Grimberg, 1913, s. 75.

91. Grimberg, 1913, s. 75.

vi nå fram till våra tider, står det sådan glans kring kvinnan i Norden som kring våra kvinnogestalter, vi möta i de nordiska sagorna och i Eddasångerna.”⁹²

Fenomenet valkyria finns nämnt hos Grimberg, men endast i förbifarten. Han konstaterar enbart att valkyrior har funnits, utan diskussion om huruvida de varit verkliga kvinnor eller fantasieggande litterära karaktärer i sagan. Han nöjer sig med att fastställa att de inte varit konventionella kvinnor, med siktet inställt på att bli en god maka, mor och husmoder. Däremot kunde kvinnan ångra sitt val på vägen och ”aldrig mer kämpa i strid utan som en vanlig kvinna äkta en man”.⁹³ I Österbergs studie av hur kvinnor framställs i *Öden* ser hon att könsmönstret är traditionellt. För de kvinnor Grimberg skildrar under tidigmodern och modern tid är idealet att kvinnorna uppfyller sina givna roller som husfru, maka och mor.⁹⁴ Detsamma gäller alltså för vikingatiden.

Grimberg drar sin kulturhistoria så pass långt att han ägnar ett helt kapitel åt två kvinnogestalter från sagan, vilka får representera två extrema typer. Det är hämnerskan Hallgerd från *Njåls saga*, som enligt sagan ständigt orsakar problem för sin man och hans vänner: ”Var finns väl i hela litteraturen en intressantare kvinnotyp än denna sköna men ondskefulla, farliga kvinna, som med oemotståndlig makt driver männen, även de bästa, till sig men är blottat på all känsla för skillnaden på gott och ont?”⁹⁵ Hon var stolt men egenkär, en dålig egenskap. Den andra kvinnan är den goda och fagra Helga från *Gunnlaugs saga ormstungu*. Hon var, liksom Hallgerd, en av dem som genomgått ett arrangerat äktenskap. Grimberg konstaterar torrt att det är ”en handling, vilken var fullt lagenligt, och vari forntidens kvinnor ofta funno sig märkvärdigt väl”.⁹⁶

Grimbergs bok är den första av de synteser över Sveriges historia

92. Grimberg, 1913, s. 75. Jämför Grimberg uppfattning med Alexander Bugges beskrivning: ”For at bestemme et Folks Kulturstandpunkt er intet saa vigtigt som at kjende Kvindens Stilling i Samfundet, Allerede af den Grund turde en Skildring af Kvinden i Vikingetiden maaske ha sin Interesse. Men ingen Tid før vi naar vore egne Dage, staar der en saadan Glans om Kvinden i Norden, som der gjør i Vikingetiden.” Alexander Bugge, *Vikingerne. Billeder fra vore forfædres liv*, 1904, s. 39.

93. Grimberg, 1913, s. 130.

94. Se Österberg, 2002.

95. Grimberg, 1913, s. 77.

96. Grimberg, 1913, s. 75.

som studerats i denna undersökning där kvinno-skildringarna inte enbart bygger på Sigrid Storråda eller andra drottningar i kungasagorna, utan där det är två islänningasagor som får visa vilka kvinnor som kunde finnas i Norden under vikingatid.

Vikingatåg som Amerikaemigration

Termen vikingatid som etikett har slagit igenom hos Grimberg. Namnet kommer sig av att skeppen höll sig gömda i vikar, säger Grimberg, och redogör därmed för den i forskningen dominerade tolkningen.⁹⁷ De ideal som Nordens yppersta hjälte försökte efterleva finns enligt hans mening samlade i *Jómsvíkinga saga*, och Grimberg räknar upp alla regler.⁹⁸

Vikingen var Nordens yppersta hjälte enligt Grimberg. Speciellt stor hjälte var Sigurd Fafnesbane, "[d]en mest lysande hjältegestalten i den nordiska, ja i hela den germanska sagokretsen".⁹⁹ De föga föredömliga plundringarna som nordborna ägnade sig åt mellan 800- och 1000-talet hade haft föregångare, skriver Grimberg, men först under denna period hade man skaffat sig bättre kännedom om den europeiska kontinenten, och tillika en bättre teknik. Dessutom, "[n]är de väl 'fått blodad tand', funno de behag i att med vapen vinna skatter" och tågen utformas som en "massutvandring" i stil med Amerikaemigrationen.¹⁰⁰ Det är främst färderna österut som redovisas, eftersom det var den speciella svenska varianten av vikingatåg, men resor västerut får också plats.

Denna vikingaverksamhet förklarades av Grimberg delvis som en *rite de passage* när sonen skulle frigöra sig från faderns grepp. Viking blev i hans skildring den yngling som blivit ovän med sin fader, men som kom hem igen när han fått sitt äventyrliga lystmäte. Vikingatågen är alltså beskrivna som en ynglingasyssla och ett mandomsprov,

97. Grimberg, 1913, s. 203.

98. Jomsvíkingarna levde tillsammans såsom fosterbröder under de strängaste lagar enligt sagan. Ingen fick finnas på borgen som ej var fullt stridsduglig; alltså inga kvinnor, ingen man som var yngre än 18 eller äldre än 60 år, inte heller den som flydde för en jämnstark fiende. Jomsvíkingen må vara en extrem typ, men han var idealet som eftersträvades: modig och trofast i relationen till sina bröder. Grimberg, 1913, s. 237.

99. Grimberg, 1913, s. 126. Sigurd syftar på den drakdödare som omtalas i de båda Eddorna, i Völsungasagan, och i andra isländska texter, liksom i den medeltida tyska berättelsen *Nibelungenlied*.

100. Att bruka segel under vikingatid jämförs med ångbåtar vid Amerikafärderna: "I bägge fallen blev följden en plötslig massutvandring." Grimberg, 1913, s. 205.

men på samma gång ville Grimberg karaktärisera detta skeende som ”en stor folkvandring”.¹⁰¹ Detta gör han genom att få tågen att framstå som en del i den större samhällliga uppbyggnaden runt ättens ära. Guld som plundrades från kontinentens rika kloster behövdes för att vikingen skulle kunna knyta till sig mycket och mäktigt folk, för att med denna skara runt sig kunna bli småkung.

Hur segerglada, hur fyllda av äventyrets tjusning äro icke stroferna om när Helge Hundingsbane seglar från Öresund till Östersjön för att utkämpa den stora striden! [---] Samma känslor röra sig inom den hövding, som leder den uppländska flottans färd. För trotsig är han för att böja sig under Uppsala-konungens herravälde. Han vill ut på det vida hav för att där vinna ära och bli en mäktig sjökonung. Guld vill han vinna, ej så mycket för guldets egen skull som för att samla kring sig än större skaror av följesmän, genom vilka hans ära skall ännu mer växa – ty detta är högsta målet för nordbons åtra.¹⁰²

Dessutom försvaras plundringen utomlands med att Sverige var ett fattigt land, med stora ytor ouppodlad jord. Därför blev sjöröveriet ett yrke istället för enbart en ynglingasyssla, röveri ansågs som ett ”lovligt näringsfång”.¹⁰³ För att visa att det egentligen låg en god karaktär bakom plundrarens yttre vill Grimberg påminna om hur vikingatågen så småningom utvecklades mot rena handelsfärder och rena kolonisationsprojekt:

[V]ikingahövdingar [...] blevo det bästa skyddet mot andra nordmäns plundringar. [...] När nordmännen så blandade sig med de förvekligade folken i sydligare länder, ingöto de hos dessa friskt blod och ny kraft. Och i de riken, som vikingarne bildade, där härskade lag och ordning.¹⁰⁴

101. Grimberg, 1913, s. 196, om Grettir i *Grettis saga Ásmundarsonar*, s. 200, rubrik s. 201.

102. Grimberg, 1913, s. 202f. *Helgakviða Hundingsbana hin fyrri*, ur den äldre Eddan.

103. Grimberg, 1913, s. 202.

104. Grimberg, 1913, s. 209, citat s. 222.

Trosskiftet

Vikingatidens samhälle förändrades på djupet när kristendomen började spridas. Grimberg försöker se vilka seder som var nya, och vilka som överlevde från det gamla hedniska samhället. Men skildringen blir alltför detaljrik, stick i stäv med hans ideal om att syntetisera och visa sammanhang. Till exempel tar han upp utsättandet av nyfödda barn att dö i skogen. Detta förklaras, och slätas över, med att det var vanskapta barn som utsattes – ”[f]ör den, som ej led nöd, ansågs det dock vanhedrande att låta ett välskapt barn förgås” – och han påpekar att det var en sedvänja som överlevde in i kristen tid.¹⁰⁵ En nyhet jämfört med äldre forskning är synen på vattendopet som det kommenteras hos Grimberg. Det finns med i sagorna som en hednisk namngivningsceremoni, och tidigare förklarades det som en influens från kristna länder, upplockade av resande nordbor. Grimberg vill nu istället se det som ett samgermanskt fenomen, som har en naturlig sanitär bakgrund: ”Den egendomliga plägseden med vattenösningen kan ha utvecklats ur germanernas bruk att doppa det nyfödda barnet i rinnande vatten. Denna sed, som säkerligen uppkommit av hygieniska skäl, förekommer hos flera naturfolk.”¹⁰⁶

Grimberg lägger stor vikt vid hämnden. Häri låg enligt hans skildring de största förändringarna när det gamla ättesamhället gick över i den nya tiden. Hämnden tillhörde det hedniska, våldsamma – men kontrollerade – samhället. Den 12-årige hämnaren och den yxlekande pilten behövdes, enligt hans syn, inte i en kristen samfundsordning. En annan hednisk sed var de gamla gudablöten. Grimberg berättar målande om omänskliga människoeffter och den religiösa krigiska seden att sprätta upp fienderna. Båda exemplen kan enligt Grimberg vara spår från en äldre kannibalism. Men offret som sådant har bestått in i det moderna samhället, och försvann inte helt förrän på 1800-talet. Att dessutom den karaktär som ligger bakom offer- och hämndbeteendet lever kvar under lång tid är Grimberg övertygad om: ”Det gamla vikingasinnet var länge obrutet.”¹⁰⁷ Det tar tid att förändra människors tänkande. Att Olav Tryggvason tvingade norrmännen att anta den kristna tron är hos Grimberg inte längre ett ut-

105. Grimberg, 1913, s. 64.

106. Grimberg, 1913, s. 64f.

107. Grimberg, 1913, s. 116f., s. 237.

tryck för kungens personlighet, som Lagerbring hade sagt. För Grimberg var detta ett uttryck för att den vikingatida mentaliteten levde kvar, då "[v]ikingalynnets våldsamhet satt i honom än!".¹⁰⁸ "Det var kristnade vikingar, som här foro fram" skriver Grimberg när svenskarnas korståg i Finland beskrivs.¹⁰⁹ Detta vikingalynne som för Grimberg är den delikata balansgången mellan våldsamhet och självkontroll hjälper alltså till i kristnandet. Men det gick så sakteliga:

Långsamt och under hård kamp med hedendomen trängde således kristendomen fram i Svealand och Norrland. Det måste också ta dryg tid att omdana själva livsåskådningen inom ett helt folk och ett så styvnackat folk därtill som svenskarne. För en blodfull, av obändig livslust sjudande vikinganatur kunde det ju icke vara så lockande när prästen förkunnade försäkel-
se av denna världens goda, fastor och köttets spåkande som en hög och ljuvlig plikt.¹¹⁰

Men *Vite Krist segrar över Tor* till slut, för att använda en av Grimbergs egna rubriker.¹¹¹ Grimberg uppfattar dock många överlappningar mellan den gamla och den nya religionen. Den hedniske, gode guden Balder är egentligen inspirerad av kristendomen, liksom idén om världens undergång i Ragnarök. Detta var inga nya tankar för vetenskapen, och Grimberg citerar Adam av Bremens skildring av hur svenskarna önskade höra mer om Kristus.¹¹² Det hedniska folket längtade efter denna lära, och arbetet för de missionärer som Grimberg hänger upp kristnandeprocessen på underlättades av att vissa trossatser tidigt sipprat in.¹¹³ Götarna kristnades först eftersom de bodde närmare det kristna Europa. Men, skriver Grimberg, de kristnades bara till ytan. Religionsstriderna pågick ända fram till 1222, då striden mellan kristna och hedningar hade övergått i landskapsstrider om tronen mellan sverker- och erikättlingarna.¹¹⁴ Liksom äld-

108. Grimberg, 1913, s. 241.

109. Grimberg, 1913, s. 330.

110. Grimberg, 1913, s. 272.

111. Grimberg, 1913, s. 267.

112. Se Grimberg, 1913, s. 271f.

113. Grimberg, 1913, s. 227.

114. Se Grimberg, 1913, s. 277. Ättlingarna till östgöten Sverker d.ä. († ca 1156) konkurrerade om den svenska kronan med Erik den heliges ättlingar. Sverkerska ätten dog ut 1222, och Erik Eriksson, eller Erik läspe och halte, av erikska ätten blev kung.

re historiker kopplar Grimberg samman kungarikets konsolidering och problemen med de olika tronanspråken med kristnandet.

Germaniseringens dilemma

Grimbergs ståndpunkt var alltså att lagen var central i samfundsordningen, och att odalbondens frihet grundlades under vikingatiden. Tillsammans med beskrivningen av männens och kvinnornas uppgifter i det gamla ättesamhället, visar detta vilka karaktärsdrag han ansåg utgöra del av den svenska kulturhistorien. Det övergripande syftet med Grimbergs skildring tycks vara att nå de grundläggande människonaturerna och nordbornas karaktär. Detta avsnitt diskuterar hanteringen av vikingatiden, och dess relevans för det tidiga 1900-talets svenskar och deras identiteter, när Grimberg som en del i ett nationellt projekt lyfter fram nationens forna historia i relation till andra folk.

Att ena de två olika etniska folkgrupperna svear och göter hade tagit lång tid, längre än hela kristnandet. Sammanslagningen mellan dem gick i girighetens tecken, enligt Grimbergs skildring. Göternas rikedomar hade lockat svearna, och kriget var ett faktum: ”Med tiden förenades de landskap, som hörde närmast tillsammans, under den mäktigaste av fylkeskonungarne. Så uppkommo de tre nordiska rikena. Sverige är det äldsta av dem, ja det äldsta bestående riket i Europa.”¹¹⁵ Här skiljer sig Grimberg från förra seklets syn på skillnaden mellan svear och göter, genom att materiella motiv sätts i centrum mer än de ideologisk-religiösa. Men en strimma ljus ser han: ”En ljuspunkt i denna tid av nationell söndring i vårt land är den kraft, varmed inblandning från dansk sida tillbakavisades.”¹¹⁶ Svenskar-na, det vill säga hela folket, var enade på 1100-talet.

Också lapparna – eller skridfinnarna – var lika godhjärtade, hederliga, hälsosamma och härdade som någonsin de svenska varit, enligt Grimbergs syn.¹¹⁷ Mindre godhjärtade var andra utifrån kom-

115. Grimberg, 1913, s. 89, med hänvisning till Inghand Illråde. De gamla sagornas Svithiod betydde för Grimberg sveafolket, vilket bildat Svea rike. Grimberg, 1913, s. 238.

116. Grimberg, 1913, s. 279. Angående motståndet som Blända och hennes väninnor visade upp, tillsammans med Johan Sverkersson, mot dansken Sven i mitten på 1100-talet. Han återberättar Bländasågen i helhet såsom ett skeende från 1100-talets mitt, trots att han själv medger att den uppkom på 1600-talet för att förklara ett speciellt lagbruk i Varend.

117. Lapparna tillhörde den svenska historien i äldre tid, men inte som Skandinaviens urinvånare. De vandrande in österifrån efter våra germanska stamfäder, runt tiden för vår tideräkningens början. Grimberg, 1913, s. 613.

mande människor. Men Grimberg följer inte Lagerbring och Dalin i deras förkastande av den främmande och förtryckande katolska varianten av kristendomen. Han håller hellre med Geijer om att vanliga munkar och nunnor har gjort mycket gott för svensk historia.

Sagans svenskar

Diskussionen runt sekelskiftet 1900 gällde huruvida sagorna var gemensamma för den germanska och/eller den nordiska världens litterära och historiska arv, såsom danskar, tyskar och vissa svenskar menade, eller ett exklusivt norsk-isländskt kulturarv. Gustav Storm hade ersatt termen *oldnordisk* med den nya termen *norron* just för att betona det västnordiska.¹¹⁸ Förutom den dragkamp som normmännen och islänningarna hade om de norska respektive isländska sagorna under den tid Grimberg var verksam fanns danskarna som både ägde och arbetade med majoriteten av sagapergamenten i Köpenhamn. Till detta kom också att svenskarna ansåg sig ha rätt till åtminstone *Ynglinga saga*, i kombination med svenska landskapslagar och runstenar.¹¹⁹

Det var många som översatte sagorna till svenska i Grimbergs tid. Isländska sagor ingick både i språk- och historieundervisningen, och i många hem var sagorna föremål för högläsning på privata stunder.¹²⁰ När Carl Grimberg ringar in ”Sagoöns människonaturer” talar han inte bara om forntidens islänningar.¹²¹ ”Men vi återvända till Islands sagoö för att fördjupa oss i dess guda- och hjältesånger och lyssna till några av ättsagorna. Överallt finna vi där drag, gemensamma för hela Nordens folk vid denna tid, och oftast är det svårt att skilja ut vad som kan vara särskilt för Island utmärkande.”¹²² Sagan var visserligen från Island, men eftersom forskningen inte vet exakt vad som är specifikt isländskt i detta litterära arv är man enligt Grimberg på den säkra sidan om man bedömer allt som nordiskt rakt av.

Hall resonerar om hur målet för samtidens intellektuella vid denna tid var att medborgarna skulle vara aktiva i samhällsfrågor. Han menar att den nationella retoriken passade väl in i idén om en upp-

118. Mundal, 1977, s. 75, angående Storms diskussioner på 1870-talet.

119. Weber, 1997, s. 46.

120. Exempelvis har Hjärne berättat att hans farfar presenterade honom för Snorri redan som 6-åring, som exempel på svensk historia. Elvander, 1961, s. 113. Se även Bilaga 1.

121. Grimberg, 1913, rubrik s. 194.

122. Grimberg, 1913, s. 92.

levd gemenskap för svenskarna. I relationen mellan de enskilda individerna och kollektivet blev det nationella en integrativ identitet, där staten stod i centrum.¹²³ Det hela framställs som ett pedagogiskt projekt, där medelklassförfattare som Grimberg hade en uppgift i att lära svenskarna att *våra förfäder* var *vi*. Under den nationsbildande eran under 1800-talet talade man om ett kulturarv att värna om. På samma sätt var den nationsbevarande inställningen under 1900-talets första hälft präglad av traditionens stora betydelse.¹²⁴ Den kulturella identitetens gemensamma erfarenheter, det kollektiva minnet, och det kulturella arv som skulle förvaltas innehöll traditioner med rötterna till forntiden.

Relationen *nu* och *då* kan vara minst lika viktig som dikotomin *vi* och *de* i ett identitetsbyggande. Tanken var att befolkningens karaktär skapade en nationell gemenskap genom bland annat de isländska – eller nordiska – sagorna om förfädernas liv under vikingatiden. De främsta bland nordborna var dock hos Grimberg sist och slutligen svenskarna. Entusiasmen ledde till att den nordiska karaktären sågs såsom formad till en typisk nationell folkkaraktär. Grimbergs språkliga stereotyper leder, som Jarl Torbacke påpekar, till en nationalistisk och etnocentrerad skildring, trots att han ständigt upphöjde det nordiska.¹²⁵

Nordbor var gästfria, men svenskar särskilt framstående, och därtill extra villiga att höra om Kristus.¹²⁶ Den äldre Eddans *Hávamál* handlar främst om goda egenskaper: trofasthet och hur man månar om ett gott rykte, om gästfrihet, och om självbehärskning. Grimberg talade om att islänningarna hade utvecklat sagalitteraturen, medan svenskarna mer specifikt hade bidragit med lagarna, men: ”[så] har vi islänningarne att tacka. [...] Flera av dessa sånger och sägner behandla händelser från vårt land.”¹²⁷ De isländska berättelserna sågs som krönikor över de svenska förfädernas liv, och de blev således en

123. Hall, 1998, s.13ff., s. III, s. 212.

124. Tradition av lat. *traditio* – ”överlämna”. Jag följer här Rune Johanssons definition av en tradition, där egenskaper i kulturen, med grund i en förfluten tid, lyfts fram. Rune Johanson, ”Ständig förändring eller orörlig historia?”, *In med historien! Fem historiker om korta eller långa perspektiv i samtidshistorien* (red. Lars M. Andersson & Ulf Zander), 1997, s 135. Jmf Zander, 2001, om tradition kontra modernitet i 1900-talets samhälle.

125. Torbacke, 1993, s. 321. Se också Weber, 1997, s. 46.

126. Adam av Bremen citeras gärna om svenskarnas förträfflighet. Se Grimberg, 1913, s. 269–277.

127. Grimberg, 1913, s. 91.

pusselbit i historieskrivningens bidrag till att konstruera identiteter. Torbacke menar att Grimbergs typiska uttryck för svenskheten fångas i begreppet "lagom".¹²⁸ Grimberg tar likväl upp exempel på att den forntida svensken också hade sämre egenskaper.¹²⁹ Till Adam av Bremens berättelse om svenskarnas utmärkta karaktär tillför Grimberg exempel på de gamla svenskarna på 900-talet, beskrivna av den arabiske resenären Ibn Fadlan. Denne var inte helt okritisk i sin beskrivning av vikingarna och deras begravningsskick, eftersom han också talade om den mindre smickrande seden att offra kvinnor. Grimberg resignerar och påpekar att det som berättas nog är sant, men han försvarar förfäderna med att seden hade tagits upp av ryska slaver och alltså egentligen inte tillhörde det nordisk-germanska kulturarvet, att "följa sin herre i döden, är icke nordiskt."¹³⁰

Islänningasagorna hade nu kommit att användas mer än forntids-sagor i Sverige. Det är en genre som har ett mer realistiskt framställnings sätt, något som troligtvis också påverkade uppfattningen om deras tillförlitlighet. Under Grimbergs tid sågs sagorna i Sverige som del av en gemensam nordisk litteraturkanon, och sagorna skildrades gärna i en ålderdomlig stil. Sagan tillhörde det egna folkets kulturarv, vars symbolvärde ansågs värt att bevara, på samma sätt som eddasångerna gav en "föreställning om våra fäders tankesätt, seder och kultur. De giva oss i sin enkla, kärva och mäktiga poesi den germaniska fornvärldens livssyn" enligt översättaren Edvin Thall.¹³¹ Men en förskjutning från det allmänskandinaviska området till det isländska när det gäller svenska översättningar märks i de titlar man valde till de översatta sagorna som *isländska fornsagor*.¹³² I Sverige var det isländska dock lika med det nordiska, i alla fall hos Grimberg, och det är det nordiska som avses i historieskrivningen utifrån sagan. Och det nordiska fick som nämnts ofta representera det nationella arvet.

Ulf Zander påpekar att nationalismen lyckades få genomslag under tidigt 1900-tal i Sverige tack vare att den inte kritiserades (oaktat att man inte alltid var överens om hur den nationella historieskrivningen skulle se ut), eftersom staten och den etniska gruppen

128. Torbacke, 1993, s. 175.

129. Se Grimberg, 1913, s. 64, s. 71, s. 74, s. 118.

130. Grimberg, 1913, s. 45.

131. Edvin Thall, *Eddan. Nordiska fornsånger*, 1912, s. 8.

132. Se Bilaga 1.

sammanföll. Han poängterar hur väl detta stämmer med Anthony Smiths definition av nationer i modern tid.¹³³ Detta är någonting kvalitativt nytt, men det byggs med gamla byggstenar. Idéer om det nationella har funnits under lång tid, och även i den moderna nationalismens barndom funderade teoretiker som Herder över hur viktigt det var att respektera andra nationers särart, och lära av varandra.¹³⁴ Det är först när romantikernas mysticistiska idéer om hur nationens essens finns i nationalkaraktären kombineras med den fysiska antropologins rasbiologiska klassificeringar som nationalismen i sin hierarkiska värdering av civilisationer får en negativ klang.¹³⁵ Då förutsätts det att allt som anses gynna den egna nationen ska finnas högst på dagordningen i allt, hos alla. När kärleken till fäderneslandet övergår i övertygelsen om att den egna nationens idéer är bättre än andras, och bör spridas till andra – frivilligt eller med tvång – kan nationalismen få den negativa underton som vi idag ofta förknippar med begreppet.¹³⁶ Detta märks särskilt klart under den tid då Grimberg verkar.

Grimbergs läsare tillhörde medelklassen, och hans historieböcker för skolbruk kom att kritiserar som en traditionell konservativ och rojalistisk beskrivning av gångna tider.¹³⁷ Emigrationen, unionsupplösningen, storstrejken med flera händelser hade tvingat de konservativa att omdefiniera sin syn på nationen. En mer radikal kulturell hembygdspatriotism hade börjat utformas, med naturen och historien sammanlänkade. I denna lokala patriotism kunde alla inom nationen samlas.¹³⁸ Eftersom den konstitutionella rätten ansågs vara viktig idealiserades synen på allmogen. Där ansågs demokratins rötter fin-

133. Zander, 2001, s. 164.

134. Se Aira Kemiläinen, "The Idea of Nationalism", *Scandinavian Journal of History* 1984:9, s. 32.

135. I modern tid har den etniska identiteten kommit att uppfattas som deterministisk, till skillnad från det gemensamma familjetråd som Moseböckerna visade upp för förmoderna forskare. Kidd, 1999, s. 10, s. 30.

136. Denna "nationella egoism" har ofta kommit att ingå i själva grunddefinitionen på det nationellas idé, såsom den finska historikern Airna Kemiläinen påpekat. Kemiläinen, 1984, s. 56.

137. Torbacke, 1993, s. 141f.

138. Om ett ökat intresse för hembygden under 1910–20-talet på lokal nivå, och inom skolans studieplan för historia och geografi, se Sverker Oredsson, "Hembygden' och fackhistorikern", *Hembygd överallt. Kulturarv, historia och ideellt arbete*, 2004, s. 14f. Här påvisas även hur professionaliseringens specialisering blir tydlig, då etnologer och arkeologer arbetade med hembygdsforskningen, istället för historikerna som intresserade sig för staten.

nas.¹³⁹ Högern och socialdemokratin kom att kämpa om odalbonden. Också arbetaren kunde finna sin föregångare i den fattige, men frie odalbonden. Som Zander uttrycker det sågs den geijerske odalbonden som garant för det ”traditionellt svenska” i en tid som slets mellan traditionella värden och en modern industri.¹⁴⁰

I Grimbergs skildring syns det särpräglade allt mer tydligt från och med tiden för kristnandet. Lagarna och lagmannen var uttryck för det typiskt nationella: ”våra landskapslagar [är] mästerverk av germansk rätt”, och de innehåller en ”levande rättskänsla, som av ålder har varit ett svenskt nationaldrag.”¹⁴¹ Även lagmannen hamnade i dragkampen om symbolerna. I början av 1900-talet fördes det stora diskussioner om försvaret, och starka protester hördes när regeringen Staaff beslutade att avbryta byggandet av en stor pansarbåt. Frågan kom att handla om kungens maktposition i samhället. Gustav V talade år 1914 inför ett bondetåg, där han markerade en annan uppfattning än regeringen. Det borggårdstal som kungen höll handlade om hur förtroendet mellan kungen och folket funnits ända sedan sagatiden.¹⁴² I bondetågets och Gustav Vs version fördes i forna dagar lågmälda samtal mellan kung och lagman. Så skulle 1900-talets Sverige också se ut. Det behövdes ingen parlamentarism eller allmän rösträtt.¹⁴³ Enligt arbetarpressens uppfattning var däremot folkets företrädare Torgny Lagman en man som skrämde den ynkliga kungen till tystnad.¹⁴⁴

Uppfattningen om vikingatiden som en epok som närde idén om frihet uteslöt hos sekelskiftets historiker inte en eliteologi, där en hjälteledare stod som folkets representant genom ren fysisk styrka, eller själslig styrka, och förkroppsligade folkets ädla egenskaper. Den

139. Elvander, 1961, s. 34. Linderborg, 2001, s. 268ff., s. 303. Se även Björck, 1946.

140. Zander, 2001, s. 135. När det gäller storstrejken 1909 visar Torbacke hur Stavenow i brev till Grimberg påtalar att den är opatriotisk. Torbacke, 1993, s. 76–79.

141. Grimberg, 1913, s. 252f.

142. Pamfletten *Fram, fram bondemän* parafraiserar också tydligt ”Framåt, framåt bönder! (...) Framåt, framåt, Kristus män, korsets män, konungens män!” från *Ólafs saga helga* (Här i översättning av Karl G. Johansson, *Snorre Sturlusson. Nordiska kungasagor III*, 1993, s. 318.)

143. Se Linderborg, 2001, s. 272ff., och Bohman, 1997, s. 59–63. Torbacke visar hur Grimbergs vän Stavenow i relation till bondetåget gjort uttalanden för monarki och konservatism, och mot demokrati och parlamentarism. Torbacke, 1993, s. 78. Om Sven Hedins historiebruk i *Ett varningsord*, och om historiebruket i borggårdstalet, se även Zander, 2001, s. 130–137.

144. Linderborg nämner t.ex. även anspelnigen Axel Danielsson gjorde 1893 på Torgny Lagmans varning om de dödade kungarna på Mulatinget. Linderborg, 2001, s. 273f.

Symboler behöver inte nödvändigtvis enbart ha en betydelse, och symboliska föreställningar kan användas av flera grupper på samma gång. Här Ivar Starkenbergs illustration av Torgny Lagman och en skräckslagen kung Olof (1914). Illustratör Starkenberg 1914.

starke, svenske ynglingen från vikingatiden kunde exempelvis vara attraktiv som symbolik för flera läger. Man kunde se den stolte krigaren av arisk börd, som kämpade mot kommunismen. I en socialdemokratisk historieskrivning kunde samme vikingayngling istället stå som urtyp för den demokratiska arbetaren, som stod emot hotet från diktaturer.¹⁴⁵

En rasbiologisk klassificering i det nationella projektet

I början av 1800-talet hade teorier utformats om att folk vandrat in söderifrån under sten- och bronsåldern. Senare invandrande gotiska tyskar tog herradömet och gjorde sina nya undersåtar livegna. Den historiska erfarenheten kom att utformas på olika sätt för skandinaverna. Norrmännen, och till viss del de i norr boende svenskar, hade ett annat ursprung, och var frihetsälskande och lagtrygga odalbönder: de ursprungliga demokraterna.¹⁴⁶ Den invandringste-

145. En illustrativ modell för detta finns hos Bohman, 1997, s. 87.

146. Främst Rudolf Keyser, som på detta vis kunde påvisa en kontinuitet av den norska andan, trots 400 år av dansktid, se kapitel 6. Se även Dahl, 1959, s. 39–44, s. 87, och Schreiner, 1940, s. 412. Weber, 2001, s. 161.

orin hade snart arbetats om, vid seklets mitt hade man tydligare talat om ett nordisk folk.¹⁴⁷ Vid sekelskiftet 1900 förstärktes dessutom uppfattningen om nordbornas del i den nordeuropeiska gemenskapen. Grimberg menar att forskningen slagit fast att svenskar är germaner. Den germanska stammen hade ”under tidernas lopp förgrenat sig i tyskar, holländare, engelsmän, svenskar, danskar och norrmän”.¹⁴⁸ Jordanes hade således haft rätt när han på 500-talet placerade germanernas urhem i Skandinavien och i norra Tyskland.¹⁴⁹

Germanerna var ett modigt folk, vilket i Grimbergs mening påvisas av de nordiska vikingafärderna. Även runorna har ett samgermansk ursprung. Våra förfäder inspirerades av syriernas bokstäver, och omvandlade dem till ”en germansk runrad”.¹⁵⁰ Därtill bibehölls kontakten med det gamla landet. Beviset var det guld man skickade hem, som man nu finner i jorden uppe i Norden. Kontakten upprätthölls också genom den påfyllning av soldater som ”vårt land har bidragit med”, med effekten att nordmännen bidrog med ”friskt blod och ny kraft” och sinnet för lag och ordning.¹⁵¹

Enligt Grimbergs mening var folkkaraktären hos den forna islänningen alltså inte bara karaktäristisk för Norden, utan för hela den germanska världen. Det syns bland annat av att Sigurd är en nordisk-germansk hjälte, tillika en person som finns representerad på absolut helsvenska hällristningar.¹⁵² Mitt i detta gemensamma germanska fränderskap har alltid nordborna enligt Grimberg utmärkt sig. Runorna bibehölls på den skandinaviska halvön till skillnad från övriga germanska områden, och sagoskatten fanns kvar i de nordiska

147. Jämför med den danske historikern N. M. Petersen, se kapitel 6.

148. Grimberg, 1913, s. 20.

149. De gotiska förfäderna rörde sig efter hand från Skandinavien till Weichsel, där den västgotiska delen av befolkningen nådde fram till Rom cirka 400 e.Kr., och den östgotiska tog rundan över Svarta havet, för att också närma sig Rom ett sekel senare. Göterna hade på 500-talet fortfarande kontakt med sina germanska släktingar på Europas fastland, så det var ett litet men ett rikt folk. Svearna å andra sidan var ett talrikt folk som bodde isolerat längre norrut. Grimberg, 1913, s. 49–52, och s. 93, s. 238.

150. Grimberg, 1913, s. 53.

151. Grimberg, 1913, s. 230 och 237. Folkvandringen förklaras med en kombination av befolkningsökning och ett behov av jord, samt att germanerna lockades av romarnas lyx. Grimberg, 1913, s. 49 och s. 222.

152. Se Grimberg, 1913, s. 126, s. 138. Samme Sigurd hade fått berömmelse genom Wagners opera *Der Ring des Nibelungen* (uppfört i helhet 1876).

länderna. Nordborna var alltså de främsta bland germanerna: ”Det var en storhetstid för Norden.”¹⁵³

Resonemanget om germanerna var typiskt för tiden. Detta avspeglas även i svenska sagaöversättningar. Peter August Gödecke motiverade sin utgåva av den äldre Eddan som ”hela den germaniska folkstammen ur göternas sagostoff”.¹⁵⁴ Mytforskaren Nils Fredrik Sander lyckades i sin översättning av Eddan 1893 inordna hela historien i en bok vars ”skaldeverk är en codex för hela den germaniska stammen: stor är i sanning dess skådeplats, ty den omfattar Europas alla länder, och dess innehåll vidrör strängar, som ännu vibrerar hos oss, de gamla nordmännens ättlingar”.¹⁵⁵ Att skandinaver och tyskar sågs som germaner hade haft samtidspolitisk relevans när Norge avskildes från den svenska kronan år 1905. Hur skulle den pangermanska skölden mot slaverna upprätthållas om den skandinaviska unionen gick om intet?¹⁵⁶

Ännu värre uppfattades saken vid världskrigets början. Sverker Oredsson påpekar hur Grimbergs lärare och vän, Ludwig Stavenow, i ett tal på Gustav Adolfsdagen år 1914 oroades över att germaner slogs mot germaner. Arvet efter kung Gustav II Adolf, som samlat den germanska stammen och skyddat den protestantiska kyrkan, var i farozonen: ”Inför den bittra kampen mellan engelsmän och tyskar stå vi nordgermaner allra mest undrande och upprörda. Vi finna ingen mening med att endera av de mest glänsande kulturstater som världshistorien har sett skulle gå under.”¹⁵⁷ Jarl Torbacke har tagit fram uppgifter som visar att Grimberg kritiserades för krigsförhållande i sina läroböcker. De krigiska perioderna fick större utrymme än de fredliga tidernas kulturutveckling och samhällsförhållanden. Speciellt hördes denna kritik efter 1919, när fredsfostran blev viktigt i skolan.¹⁵⁸

153. Grimberg, 1913, s. 222.

154. Gödecke, 1877, inledning, s. vii.

155. Sander ville presentera dikterna i en ny – en rätt – kronologisk ordning för historiens gång från världens skapelse till kristen tid. Se Sander, 1893, s. 351ff. Trots att dagens läsare reagerar mot den germanska naturmystik som genomsyrar texten var Sander en respekterad forskare. Han växlade mellan att arbeta för Nationalmuseum och som tjänsteman på Ecclesiastikdepartementet, där han så småningom blev byråchef. Han var hedersledamot i Konstakademien, och hade valts in i Svenska Akademien 1889.

156. Grimm, 1997, s. 100f.

157. Citerat efter Oredsson, 1992, s. III.

158. Torbacke, 1993, s. 132f., s. 210–213.

Grimberg själv markerade att den ärorika glans som krigen haft förr i tiden hade falnat i samtidens krig.¹⁵⁹

Stefan Arvidsson visar i sin forskningshistoria *Ariska idoler. Den indoeuropeiska mytologin som ideologi och vetenskap* (2000) hur konceptet indoeuropéer vuxit fram. Av vetenskapligt intresse blev vid 1700-talets slut den indoeuropeiska forskningen om de strukturella likheterna mellan indisk sanskrit och de europeiska språken. Tyska romantiker vidareutvecklade vid 1800-talets början dessa idéer utifrån tanken att alla gemensamma drag tyder på ett gemensamt ursprung. Härur uppstod tanken på språket som återspeglings av folksjälens, vilket ledde forskningen mot de gamla folkspråken. Mot 1800-talets mitt fick rasantropologin upp ögonen för de biologiska, snarare än de kulturella, orsakerna till skillnader i språk, religion och kultur.¹⁶⁰

I ett stort forskningsprojekt, där bland andra Lars Lönnroth och Margret Clunies Ross varit verksamma, mejslas fem olika tidsperioder fram gällande receptionen av den norröna poesin. Den femte perioden som har studerats kallas nedgångsperioden efter 1870.¹⁶¹ Nu tog inte intresset för fornnorden slut bara för att de nationalromantiska tendenserna uppfattades som föråldrade. Det nordiska svärmeriet fortlevde under och efter skandinavismen, om än i annan form. Under 1900-talet började begreppet Skandinavien fyllas med nytt kulturellt innehåll. Till viss del frammanades detta då av den begynnande tyska turistindustrin, utifrån vad tyska turister och forskare ville ha av Norden.¹⁶² För att konstruera en egen forntid tog tyskarna hjälp av Nordens historia.¹⁶³ Tyskarna talade om och vurmade för

159. Speciellt i *Öden* del 4 (1916), se Zander, 2001, s. 143.

160. Att klassificera människor var ingen nyhet för 1800- eller 1900-talets vetenskapare, redan Linné ville kategorisera människor. Se Gunnar Broberg, "Rasbiologi och antisemitism" i Bernd Henningsen m.fl. (red.), 1997, s. 172. Här bör man betänka att terminologin skiljer sig, då *ras* handlar om den fysiska rasen, och *folk* det av natur, klimat och historia formade folket. Se också Baudou, 1997, s. 162f.

161. Lönnroth & Clunies Ross, 1999:9, s. 8, s. 23f.

162. Weber, 1997, s. 44. Julia Zernack, "Svärmeriet för Norden och det germanska i det tyska kejsarriket" i Henningsen m.fl. (red.), 1997, s. 71, s. 77.

163. Kejsar Wilhelm II lät år 1913 till och med uppföra en 26 meter hög staty av Frithjof, huvudpersonen i forntidssagan *Friðþjófs saga frækna*, på norsk mark. För Wilhelm var Skandinavien utan tvekan germanernas vagg, och han ville uttrycka sin tacksamhet för, som han menade, att tyskarnas forntid hade förvaltats så väl i Nordlandet. Birgit Grimm, "Wilhelm II och Norge" i Henningsen m.fl. (red.), 1997, s. 100-103.

Nordlandets natur och folkkaraktär.¹⁶⁴ Att söka det indogermanska, eller det indoeuropeiska, det ariska, det teutoniska eller det kaukasiska urhemmet kom att sysselsätta vetenskapsmännen i de flesta discipliner.¹⁶⁵ Nu kunde även sagorna användas för den asiatiska, ukrainska eller jylländska formen av en etnisk skapelsemyt istället för den mosaiska som tidigare skett.

För att finna folkkaraktären tog man under 1900-talets början gärna rasforskningen till hjälp. På *Statens institut för rasbiologi* genomfördes undersökningar för att upprätthålla den svenska folkstammens unika ställning, och om möjligt göra den bättre.¹⁶⁶ Efter första världskriget var svenska vetenskapsmän fortfarande germanofiler, eller annorlunda uttryckt – inne i det teutoniska paradigmet.¹⁶⁷ Under andra världskriget – när Grimberg avled – var forskningen om det indogermanska eller indoeuropeiska alljämt högaktuell.¹⁶⁸

Trots att Grimberg aldrig framförde pronazistiska åsikter ingick han tydligt i det forskningsklimat som dominerade, där den germaniska rasen skulle beskrivas. Torbacke har iakttagit Grimbergs relation till den tyska kulturen. De flesta svenskar fick i början av 1900-talet sin inspiration från tyskt område. Utbytet var stort inom kultur och vetenskap, även om den politiska tonen inte alltid var vänlig. Torbacke finner i sin undersökning av Grimberg att dennes beundran för det tyska inte hade några större konsekvenser, han var naiv och oskuldskraftig när det gällde den nazi-tyska politiken.¹⁶⁹ Men som Sver-

164. Det nordiska användes här på samma sätt som i de skotska Höggländerna. De vilda kelterna blev forntidsidealen först efter att deras klansystem spelat ut sin roll, och inte längre var politiskt farliga för huvudstaden. Se vidare i Ralf Rönqvist, *Historia och nationalitet. Skotsk etno-territorialitet i ett historiskt perspektiv*, 1990 eller i Kidd, 1999.

165. Se Arvidsson, 2000, speciellt s. 31–36.

166. När orsakerna till emigrationen från Sverige skulle utrönas i en offentlig utredning tog sig detta betecknande nog uttryckt i titeln *Det svenska folklynnnet* (1911). Rashygien var en viktig vetenskap, och i *Svenska sällskapet för rashygien* (startat 1909) och *Statens institut för rasbiologi* (1921–59) arbetade man med medicinsk vetenskap för att förbättra det moderna samhället. Om socialdarwinism och rashygien i Sverige, se Mattias Tydén och Ingvar Svanberg, ”I nationalismens bakvatten. Hur svensken blev svensk och invandraren främpling”, *Bryta, bygga, bo. Svensk historia underifrån* (red. Gunnar Broberg m.fl.), 1994.

167. Termer från Bernd Henningsen, ”Slutet på drömmen” i Henningsen m.fl. (red.), 1997, s. 448.

168. Speciellt i Nazityskland forskades det på partihögskolan under NSDAPs chefsideolog Rosenbergs styre och Himmlers SS-avdelning om de forntida germanernas samhälle. Rosenberg behandlade det patriarkalt organiserade samhället, SS koncentrerade sig på mannaförbunden som hyllade de våldsamma ynglingarna. Se Arvidsson, 2000, s. 209–246.

169. Se ex. Torbacke, 1993, s. 165, s. 237ff.

ker Oredsson uttrycker det var regimens art tydlig från början, redan under upptakten till det utlysta nyalet i Tyskland 1933 användes hårda metoder mot oppositionen.¹⁷⁰ Därtill var tydligen inte förlagscheferna på Norstedts lika naiva som Grimberg. De påtalade att en tysk översättning av hans *Öden – Die Wunderbaren Schicksale des Schwedischen Volkes* – som utkom med två delar 1938 i värsta fall kunde ge dess författare dåligt rykte utanför Tyskland.¹⁷¹

Den dominerande tanken under äldre tid hade, som jag visat i tidigare kapitel, varit att man skulle identifiera likheterna mellan olika folk tills man under 1800-talet fokuserade mer på skillnaderna. Problemet med den gammaltestamentliga versionen av etnisk teologi var att alla människor ansågs ha kommit ur samma familj. Detta gav upphov till spänningar med den fysiska antropologin som ägnade sig åt att särskilja folk, vilket hade politiska konsekvenser. Exempelvis har Colin Kidd visat att det inte gick att upprätthålla kolonialmakternas legitimering av sin egen exploatering av andra om alla folk skulle anses vara lika mycket värda, och det gick inte att hylla nutidens indier som européernas urfäder.¹⁷² De historiska förklaringarna måste infogas i ett system med biologiska rasbetingelserna.¹⁷³

Sammanfattning

En ny inställning till historisk källkritik lanserades under den tid Grimberg var verksam som populärvetenskaplig författare med enormt genomslag. Grimberg tog dock inte alla nymodigheter till sig när han bedömde hur forskningen såg på sagans trovärdighet. Vissa diskussioner inom det vetenskapliga fältet bröt igenom i hans skildring och en mer radikal källkritisk inställning var inte okänd för honom. Men sagans aktörer försvann inte helt på källkritiska grunder. Jag har i detta kapitel illustrerat hur väl representerade sagorna trots

170. Sverker Oredsson, *Lunds universitet under andra världskriget. Motsättningar, debatter och hjälpsatser*, 1996, s. 20.

171. När *Öden* skulle översättas till tyska var dessutom ett titelförslag *Schwedische Führergestalten*. Se Jarl Torbacke, "Det kulturella släktskapets problematik. Carl Grimberg och Tyskland", *Utrikespolitik och historia. Studier tillägnade Wilhelm M. Carlgren* (red. Mats Bergquist m.fl.), 1987, s. 327. Grimbergs fru Eva fick också kritik när hon 1959 tillsammans med Ragnar Svanström och Sven Eriksson efter makens anteckningar ånyo började ge ut *Öden*, vari svenskarna under 1930-talet enligt kritikerna tycktes helt fria från nazistiska idéer. Torbacke, 1993, s. 240, s. 256.

172. Kidd, 1999, s. 25, s. 290.

173. Se också Pettersson, 2001, s. 243f. Baudou, 1997, s. 159ff.

allt var som källmaterial hos Grimberg. Kungasagorna bidrog fortfarande med stommen i kronologin, och Eddans mytologiska figurer blev, liksom karaktärerna i forntids- och islänningasagorna, symboler för nordbornas liv och leverne. Grimberg hjälpte till i den nationalistiska ambitionen att sprida berättelserna om Tor, beskrivningen av lagmannen, och skildringen av de tre nordiska kungarnas strid vid Svolder. Sagorna var ett eggande material för en populärt skrivande historiker som ville visa hur den germanska människan, i form av de svenska förfäderna i en nordisk klädnad, levde förr.

Det behövdes ingen adel i det vikingatida samhälle som Grimberg målar upp. Svenskarnas urgamla känsla för rättvisa krävde, som han såg det, bara ett folk och en kung i symbios. Under Grimbergs tid hade forskningen kommit fram till att *ädel* hade sitt ursprung i det gamla Indien. Hebreiskan hade blivit ersatt av sanskrit som den europeiska världens urspråk. Grimberg har inte tagit upp bruket att skriva arier för detta ädla folk som befolkat Europa. Inte heller indo-europé eller indogerman faller honom på läppen. Däremot har göterna blivit utbytta mot germanerna.

Den förkristna vikingatiden som Grimberg skildrade var ett patriarkalt ättesamhälle. Husbonden stod i centrum, med ansvar för alla hushållsmedlemmars handlingar, alltså också hustruns, barnens och trälarnas. På samma gång hyllade Grimberg de vilda, upproriska ynglingarna som levde tillsammans i mindre kollektiv. Den ”djuriska vildheten” fascinerade honom både som historiker och som effektsökande författare. Edsvärjningen, den extas som vikingen fylldes av under sitt vikingatåg, det krigiska och det okontrollerade attraherade författaren. Allt detta hörde enligt hans mening ättesamhället till, eftersom släktskapen var förankrad i fostbrödralaget, och eftersom även det okontrollerade följde vissa regler. Vikingatidens samhälle var inte en anarki. Att följa regler gjorde i Grimbergs skildring det gamla, germanska Norden till ett moraliskt samhälle, reglerat av lagen. Den höga moraliska rättstanken skildrades som ett nordiskt drag. Islänningarna hade förvaltat den nordiska moralkodex såsom den tydliggörs i *Hávamál*, men det var på svenskt område som själva lagen utarbetats.

Grimberg talade mycket om naturmänniskan, och gjorde jämförelser med primitiva samhällen i tid och rum. För naturmänniskan låg tanke och handling enligt hans mening nära varandra. Det våld-

samma draget i vikingatidens samhälle framstår stundom som tilltalande för Grimberg, en motbild till krav på reformer i ett komplicerat, modernt samhälle. Vikingatiden var enligt Grimberg den del av historien där grunden lades för svenskarnas storhet, i en evolutionär utveckling.

De gamla svenskarna hade likafullt egenskaper som inte tilltalade Grimberg. Förfäderna hade trälarna som de föraktade. Våldsamheter kunde gå över styr; att fläka upp en människa genom att rista blodörn, eller att offra – till och med kvinnor och barn som Grimberg särskilt markerade – presenterades såsom ett osmakligt skeende. Men bilden kunde dämpas; de offrade barnen var enligt hans uppfattning vanskapta och skulle ändå inte ha klarat sig under denna tid, att kvinnor avrättades var en efterrapning av ett slaviskt bruk. I en tid av urbanisering och industrialisering fick däremot trälarna en annan dimension hos Grimberg än hos Lagerbring, Dalin och Geijer. De var en ”olycklig klass” i samhället som arbetade för andra, som kunde organisera sig så som jätteträlinnorna gjorde uppror mot kung Frode.

Men till största delen var de gamla förfäderna ett stolt och starkt folk i Grimbergs framställning, det var svenskarnas underbara öden han ville skildra i en tid av inre politisk splittring och nationell enhet. Unionsupplösningen 1905, storstrejken 1909, emigrationen och diskussioner om demokratin, parlamentarismen, monarkins uppgift i samhället: allt satte sina spår i Grimbergs skildring av vikingatiden.

Sagan från historia till litteratur

(ca 1940–1960)

Anderssons och Roséns historia

Före andra världskriget var det inte ovanligt med en historieskrivning där hjältekonungar heroiserades. Denna inställning miste emellertid alltmer av sin styrka ju längre andra världskriget led, och hjältekonungarna tappade sin symboliska kraft. Som alternativ sattes den anonyme odalbonden i högsätet.¹ När socialdemokratin i Sverige hade etablerats följde en historieskrivning där den moderne arbetaren fann sin företrädare i det förindustriella samhällets bönder. Det var inte bara den högättade och rike odalbonden som Geijer hade sett som ideal, eller borgerlighetens förkärlek för allmogens förtroendeman lagmannen. Arbetarens förfader kunde till och med bli den maktlöse trälen. Även inom litteratur och konst fanns vikingatiden kvar som motiv, men med en skillnad mot tidigare. Andra grupper från vikingatiden hade också börjat uppmärksammas på 1900-talet. Den egendomslöse tog plats som hjälte. Jan Fridegårds trilogi om den upproriska 800-talsträlen Holme i *Trägudarnas land* (1940), *Gryningsfolket* (1944) och *Offerrök* (1949) har beskrivits som ett ”klasskampsepos”.²

Lärobokskommissionen hade under 1800-talet bestämt att undervisningen skulle fostra de unga i en kristen och fosterländsk anda. Under 1930-talet uppkom kritik mot denna historieundervisning, då den enligt kritikerna ansågs vara alltför nationell och antidemokratisk.³ Utredningar följde, och på 1940-talet ville man istället ha ett

1. Se även Zander, 2001, s. 269–275.

2. Mjöberg, 1968, s. 253, s. 293. Senare kom också Vilhelm Moberg att skriva *Min svenska historia* (1970–71) med ett syfte att skildra folket såsom underklass, där det första kapitlet handlar just om svensken som träl. Se Linderborg, 2001, s. 317.

3. Som Åsa Linderborg påpekar kom sista upplagan av Odhners *Fäderneslandets historia för realskolan* från 1870 ut 1964. Linderborg, 2001, s. 403. Om 1918/19-års skolreform och dess medborgarkunskap, se Zander, 2001, s. 75f., s. 192.

fredsfostrande mål för den opartiskt presenterade historieundervisningen. Den historieskrivning som riktade in sig på undervisning i skolorna tonade ner de konservativa dragen, och istället presenterades den svenska historien såsom en utveckling från ett fattigt land till det moderna folkhemmet.⁴ Historieämnet i skolan förändrades långsamt från en fostran till fosterlandskärlek och vördnad för överheten, till att senare utbilda ungdomar till samhällskännedom. Men ännu vid 1900-talets början fanns den patriotiska förmedlingen av hemlandets historia, trots att det förekom nya ideal om en undervisning fri från tendens.⁵

Det har forskats väldigt lite om sagornas betydelse för historien om Sverige efter Weibull.⁶ Sagornas plats i det moderna samhället intresserar forskare desto mer när det gäller självständighetsrörelser i Norge och på Island, liksom Nazitysklands och senare nynazisters missbruk av Nordens förflutna. Ett mer specifikt bruk av vikingatiden, eller snarare hur bilden av denna period konstruerades och förändrades hos arkeologerna fram till vår tid, studeras i Fredrik Svanbergs *Decolonizing the Viking Age* (2003). Han ser rikets enande, vikingatågen, kristnandet, handeln och även städernas uppkomst som viktiga motiv hos de arkeologer som enligt hans mening applicerat den moderna svenska identiteten på äldre tider. Svanbergs resultat visar på den moderna nationalismens behov av att ha rätt förfäder, det vill säga att man varit selektiv i sitt minne om vem som varit viktig i historien. Dåtidens *vi* blev jämförbara med samtidens *vi*.⁷

Källkritiken i en systematiserad form, kombinerad med ett positivistiskt vetenskapsideal, hade dominerat som historisk metod sedan 1920-talet. Birgitta Odén menar att svensk historieforskning i mitten av 1900-talet inledde en period av normalvetenskap. Utgivningen av Rolf Torstendahls *Historia som vetenskap* år 1966 signalerade enligt henne att: ”tiden var inne för en normativt utformad metodlära”,

4. Se Linderborg, 2001, s. 401–406 och Zander, 2001, s. 328.

5. Andolf, 1972, s. 17, s. 55f.

6. Undantag finns givetvis, t.ex. *Myter om det nordiska – mellan romantik och politik* (red. Catharina Raudvere m.fl.), 2001, och Lars Lönnroths *Skaldemjödet i berget. Essayer om fornisländsk ordkonst och dess återanvändning i nutiden*, 1996.

7. Svanberg, 2003. I del två av avhandlingen vill Svanberg motarbeta den nationella bilden av vikingatiden, och dekonstruera den, genom att påvisa hur olika begravningsätten kunde se ut i Skandinavien under denna tid.

som brukligt är när paradigmet inte längre ifrågasätts.⁸ Historisk vetenskap skulle vara baserad på säkra fakta, och enbart dessa fakta kunde ingå i en historisk rekonstruktion. Två forskare som arbetade aktivt för den syn på vetenskap som den radikala källkritiken krävde, och även använde den i översiktsverk, var Ingvar Andersson på 1940-talet och Jerker Rosén på 1960-talet.

Docenten Ingvar Andersson hade skrivit en hel del om de källor och urkunder som vetenskapen brukade för att skriva svensk historia innan han publicerade *Sveriges historia genom tiderne* (1941) för en bred publik i Danmark.⁹ Den översattes till svenska två år senare under titeln *Sveriges historia*.¹⁰ Professorn Jerker Rosén hade tänkt *Svensk historia 1. Tiden före 1718* (1962) som en universitetslärobok, men även den uppskattades som en populärt skriven bok som passade väl in i det nya historievetenskapliga paradigmet.¹¹

Anderssons och Roséns historiesyn

Statsidealismen, enligt vilken historikern skulle koncentrera sig på den författning och den rätt som visar centralmaktens historia, var stark inom forskningen alltifrån Geijers dagar. Under lång tid hade historiker bekymrat sig framför allt om den politiska historien. På samma sätt gjorde Ingvar Andersson, även om han i sin sammanfattning över den svenska historien påtalar att exempelvis det politiska förloppet under 1800-talets första hälft hellre än i riksdagsdebatter kan ”avläsas i litteraturen, den ekonomiska verksamheten och den sociala frågeställningen”.¹² Forskare under 1800-talet och det tidiga 1900-talet såg antingen statens historia som det sammanhållande kittet i samhället eller menade att den politiska historien borde

8. Odén, 1975a, s. 26.

9. Exempelvis *Källstudier till Sveriges historia 1230–1436*, 1928.

10. Andersson arbetade när boken skrevs på AB Radiotjänst, där frågor om kunskapsförmedling torde ha haft betydelse. Hans bok blev internationellt känd, men kritiserades också för att vara livlös och tråkig. Zander, 2002, s. 86.

11. Som nämnts skrev Sten Carlsson den andra delen, och böckerna skrevs senare om med bidrag från flera forskare. Att skriva synteser tillsammans kan ses som en del i professionaliseringssprocessen, om varje författare som bidrar till studien koncentrerar sig på sitt specialområde. Se t.ex. *Sveriges historia* (1877–81), där Oscar Montelius skrev om forntiden, Hans Hildebrand om medeltiden, Martin Weibull om Gustav II Adolf etc. Detsamma gäller förlaget Norstedts version av *Sveriges historia* (1919–45) med Lauritz Weibull, Gottfrid Carlsson med flera författare, eller Gleerups *Svenska folkets historia* (1914–1942) av Henrik Schück, Kjell Kumlien m.fl.

12. Andersson, 1943, s. 411.

ses såsom en del av kulturhistorien. Den arkeologiska expansionen hade orsakat en del diskussioner bland historikerna. En åsikt var att de nya periodiseringarna fungerade utmärkt för arkeologer, men var alldeles för stora och för allmänna indelningar som kulturperiodiseringar, vilket gav problem i kombinationen med den politiska historien.¹³ Arkeologins intåg var alltså inte helt oproblematiskt för historiker, men accepterades snart, åtminstone som stoff för att täta till skarven mellan den förhistoriska och den historiska tiden.

De moderna källkritikerna styrdes av en historiesyn där förklaringar av historisk förändring hade blivit mer materialistiska. För Rosén var det de ekonomiska faktorerna i stort som kunde förklara utvecklingen. Genom materiella lämningar visades bronsålderns ekonomiska grundval. Exempelvis förutsätter handel att transportmöjligheter finns. Alltså fanns det båt och vagn för detta ändamål.¹⁴ Kontakterna med omvärlden får stor betydelse för Nordens utveckling i Roséns skildring. Nordborna presenteras såsom påverkbara i sina utrikes relationer: "Under de mer än tvenne århundraden, som innefattas under begreppet vikingatiden, uppträdde nordborna – i övervägande fredligt eller krigiskt syfte – i samtliga de områden som kunde nås från havet eller längst floderna."¹⁵ Hällristningar och runstenar visar en sammanhängande tidslinje, från "vikingatidens handgripliga belägg på samma sak" till 1000–1100-talens handelsfärder, till 1200–1300-talens korståg i österled.¹⁶

Birkas undergång kan dateras till omkring år 975. Men därmed har handeln icke avstannat. [...] Den blomstringsperiod för handeln, särskilt den internationella, som måste förutsättas under vikingatiden, förefaller av stadsbildningarna att döma aldrig helt ha upphört. Den har icke gått under med Birka.¹⁷

13. Erik Arup kritiserade periodindelningarna sten-, brons-, järnålder på detta sätt i "Anmeldelse H. Schüek *Svenska folkets historia*", *Historisk tidskrift* (Danmark), 1915. Denna historierprofessor vid Köpenhamns universitet räknas som den danska motsvarigheten till Lauriz Weibull. Gällande vetenskapssynen anknöt båda till en radikal källkritik, där Arup hävdade att historisk vetenskap skulle vara baserad på säkra fakta, och enbart dessa fakta skulle ingå i den historiska rekonstruktionen. Arup skrev 1925–32 den stora syntesen *Danmarks Historie* i två delar.

14. Se Rosén, 1962, s. 38.

15. Främst med de tre stora rikena Frankerriket, Bysans och Kalifatet i öst. Rosén, 1962, s. 68f.

16. Rosén, 1962, s. 131.

17. Rosén, 1962, s. 177f.

Kristendomen får utgöra gräns mellan forntiden och medeltiden. Forntidens slut och medeltidens begynnelse är för Rosén en process som påbörjas under 800-talet, och slutar först på 1100-talet. Den inrikespolitiska utvecklingen med Uppsalaättens utlocknande runt 1060, och de med Stenkils död uppblussande tronstriderna, presenteras i relation till utrikespolitiken. Främst riktas uppmärksamheten mot expansionen österut, och de nordiska rikena i konflikt med varandra. Periodindelningen byggde alltså på både politiken och religionen. Slutet av medeltiden kom med reformationen. Detta var en process som ägde rum runt tiden för Kalmarunionens slut. Även här var det en fråga om politik och religiös politik i samverkan.

Roséns version av den svenska historien har alltså en tydlig inriktning på den ekonomiska historien, eller de materiella betingelserna för statens framväxt, och dess politiska och sociala strukturer. Ekonomin kunde förklara den politiska historien, och det materiella får störst del av beskrivningen. Detta till skillnad från äldre historikers koncentration på seder, kultur och religiös uppfattning där idéerna ansågs hade fört utvecklingen framåt. Det var en allmän företeelse att den politiska historien, det vill säga statens historia, kom att få mer av en socioekonomisk inramning med inspiration från samhällsvetenskaperna under tidigt 1900-tal.¹⁸ Man arbetade mer med analytiska modeller, och jakten på det unika kom att ge vika för jakten på strukturer i samhället. Ekonomin ansågs visa de sociala förhållandena, och kring ekonomin visade sig maktkampen. Demografisk statistik blev vanliga inslag också för historievetenskapen.

Anderssons och Roséns motivering för den svenska historien

Ingvar Andersson skrev som nämnts sin bok för en dansk publik, och senare för en svensk. Den är enkelt skriven, och läsaren behöver inga större förkunskaper för att förstå texten. Boken riktade sig till alla med ett historiskt intresse. Texten är tät men i en resonerande stil. Det Andersson ville göra enligt förordet var att skriva en bok som undviker determinism: "Forskningens bild av Sveriges öden är inte att förlika vid ett av fasta byggstenar uppfört hus."¹⁹ Han ville skildra en levande historieforskning som kunde förändras. Skillna-

18. Redan 1927 startade exempelvis Institut for Historie og Samfundsoekonomi i Köpenhamn. Floto, 1985, s. 107.

19. Andersson, 1943, förord s. 8.

derna mellan länder som Sverige och Danmark förklaras mer med politiska, ekonomiska, sociala och geografiska betingelser än med kultur och ursprung.

Jerker Roséns bok var skriven med den uttalade tanken att den skulle bli en handbok för den expanderande universitetsutbildningen i historia. Detta får effekt i verkets stil och krav på förkunskaper. Visserligen är boken skriven på ett lättillgängligt sätt, men den förklarar inte allt. Det markeras tydligt att den kommer att handla om det som förändrar och utvecklar samhällen. Visserligen förtydligas det exempelvis att Gårdarrike är vikingarnas term för det ryska området, men samtidigt förutsätter författaren att studenten som nu går på universitetet har en hel del förkunskaper i den allmänna historien: ”*våringar* i den bysantinske kejsarens tjänst är alltför välbekant för att här behöva relateras.”²⁰

Rosén var dessutom noga med att redovisa hur äldre forskning hanterat de olika tidsperioderna. Därmed gav han också ett viktigt bidrag till den historiografiska insikten en student fick, och detta möjliggjorde för Rosén att göra vissa uttalanden mot en relief av äldre historikers uppfattning. Det är en stor skillnad på detta historieverk jämfört med exempelvis Grimbergs mer anekdotiska och berättande stil. Rosén deklarerar att avsikten med *Svensk historia* är att presentera problem i historien. De allra första orden i boken berör detta: ”Syftet med denna bok [...] är dels att meddela ett [...] starkt vidgat kunskapsstoff, dels att presentera de mera väsentliga problem, som möter historikern.”²¹

Hela Roséns verk hade alltså till syfte att peka på orsaker till vissa centrala problem för historiestudenten. Ett sådant problem var det svenska rikets uppkomst. Här spelade ekonomi, politik och sociala faktorer in när förhållandet mellan kyrka och kung, adel och allmoge skulle utrönas. Sveriges historia är enligt Rosén inte längre dess konungars, men eftersom kungarna producerat det mesta av det källmaterial en historiker under 1960-talet arbetade med kom Sveriges historia, åtminstone i den tidiga medeltiden, att presenteras med hjälp av dess konungar och mäktiga män i deras närhet. När ”Sveriges politiska enande” ska klargöras tar Rosén spjärn mot Kristoffers

20. Rosén, 1962, s. 75.

21. Rosen, 1962, förord. Han ber vidare om ursäkt för att problemområdena är subjektivt utvalda, och för att problemdiskussionen sker på bekostnad av överskådligheten.

landslag från 1400-talet, där det talades om en svears och göters kung, och går sedan baklänges i historien för att försöka skilja de båda folkens kungar åt.²²

Disposition

Anderssons bok inleds när 'Sverige stiger ur havet' efter istiden, tillsammans med 'det naturliga Norden som helhet', då Skandinavien kom fram som en enda landmassa.²³ Hans huvudfråga för äldre tid är Sveriges organiserande till ett rike, och hur landet enades genom kyrkan. Regenterna följs genom historien, tills det moderna samhällets industri, järnväg, och jordbruk kommer i fokus. Rosén lotsar läsaren från den sista istiden – tio tusentals år före vår tidräkning – till stormaktstidens slut på knappt 700 sidor i *Svensk historia*. De hundra första sidorna i boken ägnas åt forntiden, medeltiden får de följande 250, och den nyare tiden har 350 sidor till sitt förfogande.

Anderssons och Roséns arbete med källor och referenser

I Anderssons *Sveriges historia* får Snorri Sturluson fortfarande inleda Sveriges historia på den allra första sidan – men nu som exempel på hur man tidigare satte tilltro till berättelsen om hur Oden vandrat till Mälardalen, och vilken svulstig etnisk skapelsemyt detta blivit genom kombinationen av sagans göter och folkvandringstidens goter enligt ett gammalttestamentligt schema. Där man tidigare skrivit nordbornas historia för vikingatiden, beroende på det samnordiska litterära källmaterialet, skriver nu Andersson en samnordisk förhistoria ännu längre bak i tiden – och motiverar denna enhet med den sammanhängande landmassa som reste sig när inlandsisen smälte bort för tusentals år sedan. Sagorna lyser med sin frånvaro när vikingarna beskrivs och stormännens oblodiga handelsverksamhet påvisas istället genom runstenar och samtida arabiska författare.²⁴ Detta källäge får effekt för studiens tidsramar. Med Pytheas, Tacitus och

22. Rosén, 1962, rubrik s. 85.

23. "Och det naturliga då man berättar om denna tids historia är att se Norden som en helhet och inte skilja det efter nuvarande landsgränser." Andersson, 1943, s. II. Rubrik: "Hur Sveriges land steg ur havet." Andersson, 1943, s. 9. Observera skillnaden till Dalin, som ansåg att vattnet sjönk undan.

24. Jämför med när Sture Bolin skrev *Om Nordens äldsta historieforskning. Studier över dess metodik och källvärde* (1931) där sagorna knappt finns med som källor till den äldsta historien, men deras genealogi över svenska kungar berörs.

Jordanes kan historien anas, men det är först Beowulf ”som för ett ögonblick skingrar det djupa dunklet”.²⁵ Hos Andersson kommer istället arkeologi, ortnamnsforskningen och runstenarna att helt styra tolkningarna för äldre tid.

Även hos Rosén används materiella lämningar som källa för förhistorisk tid. Ett exempel på att forskningen nu läser ut mer av fynden kan vara den korta notis för stenåldern vari Rosén nämner att de döda hade delaktighet i de kvarlevandes liv, vilket påvisas av att gravarna placeras inom boplatsens område. En annan är att skålgropar påvisar att man idkat solkult under bronsåldern.²⁶ Men han är försiktig, och denna försiktighet tar han med sig även in den period där inhemska eller utländska skriftliga redovisningar finns. Tillsammans med klostrens instruktioner till gudstjänstordning och deras annaler, tilldelas kyrkokonsten under medeltiden enbart en sida.²⁷ Syftet med verket är nämligen inte att visa förändringsmönster i människans sätt att uppfatta sin omvärld och verkligheten bortom. Syftet är att påvisa samhällets utveckling. Roséns kapitelrubriker är tematiska, det är inte längre fråga om enbart berättande kronologiska kapitel inramade av de olika kungarnas namn.

Rosén klargör att han inte ger referenser till varje uppgift i boken. Istället har han utförligare litteraturhänvisningar för fördjupning. Detta är viktigt för att göra läsaren medveten om frågetecken angående källornas trovärdighet, men också för att författaren inte redovisar sina källor i den löpande texten. Varje huvudkapitel i boken inleds sålunda med en beskrivning av källmaterial och forskningsutveckling för perioden. Ofta är den föreslagna litteraturen fördjupningsverk av handbokskaraktär, eller har formen av artiklar och avhandlingar med motstridiga åsikter. Eftersom Rosén själv forskat inom flertalet av de perioder som verket täcker finns det naturligtvis ofta hänvisningar till hans egen produktion.²⁸ Den forskning som Andersson och Rosén hänvisar till är sällan skriven före 1900-talets början. Äldre historiker levde enligt Andersson och Rosén inte upp till den nya, kritiska forskningen. Nu skulle litteraturen passa in i ett

25. Andersson, 1943, s. 26.

26. Se Rosén, 1962, s. 20 och s. 42.

27. Se Rosén, 1962, s. 105f., s. 160.

28. Rosén arbetade med svensk medeltidshistoria, men även med Skånes övergång till Sverige, och övrig svensk utrikespolitik under 1600- och 1700-tal, där han ägnade stort utrymme åt den statens ekonomiska historia.

nytt forskningsläge, de äldre stigna trossatserna skulle bort. Forntidens forskning och källmaterial redovisas genom Lauritz Weibulls *Kritiska undersökningar* (1911) och Curt Weibulls *Sverige och dess nordiska grannmakter* (1921) å ena sidan, Birger Nermans *Det svenska rikets uppkomst* (1925) å den andra.²⁹

Andersson har få litteraturtips, men han använder gärna artiklarna ur *Nordisk kultur*.³⁰ Intressant är att han efter varje kapitel har en hänvisning till några passande skönlitterära verk. För äldre tid rekommenderar han Verner von Heidenstams bok *Svenskarna och deras hövdingar* (1908) eller berättelserna om Folke Filbyter, liksom Jan Fridegårds historia om Holme. Även Oscar Levertin och Viktor Rydberg förordas för läsaren. Han rekommenderar också ett synnerligen populärt vikingaepos, som skrevs under brinnande världskrig: Frans G. Bengtssons *Röde Orm. Sjöfarare i västerled* (1941) och senare även den andra delen, *Röde Orm hemma och i österled* (1945).³¹ Förutom att uppmuntra till läsning av detta verk, liksom till Tegnérns version av *Frithjof saga*, har Andersson lagt in alla hänvisningar till sagorna i just den skönlitterära sektionen av litteraturhänvisningarna. Att sagorna tagit steget från historiska skildringar till litteratur, som sällan kan användas i ett historiskt arbete, syns kanske tydligast just genom detta.

Hos Rosén ägnas flera sidor åt hur tiden delas in i sina respektive tidsskeden utifrån arkeologisk forskning, och en redovisning av arkeologins metoder påvisar hur arkeologin slutligen fått ta nästan allt ansvar för forntiden. Han använder inte längre de litterära källorna som uppgiftslämnare inom den historiska forskningen, och den långa dominansen av bland annat sagorna är nu definitivt bruten när det gäl-

29. Birger Nerman var arkeolog, och direktör för Statens Historiska Museum mellan 1938–54. Hos Rosén finns även Sven Tunbergs *Götarnas rike* (1940) som motpol till bröderna Weibull. Tunberg hade skrivit avhandlingen *Studier rörande Skandinaviens äldsta politiska indelning* (1911), och blev senare professor i Stockholm. Om kontakten mellan Lauritz Weibull och Sten Tunberg, se Gunneriusson, 2003.

30. *Nordisk kultur* är ett samnordiskt projekt om språk och kultur under forn- och medeltid. Samlingen, slutförd i 30 delar, började komma ut under 1930-talet, och är indelat i teman av typen "västnordisk litteratur", "runor", "nordiska städer" etc. I de senare upplagorna har Andersson arbetat in artiklar från *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, där han själv medverkar. Detta är ett välrespekterat samnordiskt uppslagsverk i 20 band som kom ut mellan 1956 och 1976.

31. Frans G. Bengtssons böcker sålde i över 80 000 exemplar under 1940-talet i Sverige, och översattes bl.a. till isländska redan 1947. Se Mjöberg, 1968, s. 333, s. 343.

ler perioden fram till tidigmedeltid i Norden. Andersson godkänner litterära källor om de kan accepteras enligt de källkritiska reglerna. Av de fyra ”första namngivna gestalterna i Sveriges historia” – Ottar, Adils, Ale och Angantyr – godtar han de två förstnämna som historiska gestalter. De omnämns både i Beowulf och i Ynglingatal, två källor som inte är inbördes beroende utan styrker varandra.³² Beowulfkvädet uppvärderas som källa även hos Rosén. Han ser visserligen kvädet just som en dikt, men anser att den innehåller episoder av historisk karaktär, då dessa historiska episoder handlar exempelvis om strider i Norden på 500-talet.

Den kanon av latinska och romerska författare som nämnt nordiska områden i sina texter, och som varit uppgiftslämnare sedan Rudbecks dagar, presenteras kortfattat hos Andersson och Rosén för kännedom. Där finns Pytheas, som på 300-talet f.Kr talade om Britannien och midnattssolens land, Plinius (död år 79) som talade om Skandinavien, Tacitus som år 98 skrev om *svionum civitates* (svionernas samhällen), Ptolemaios som på 150-talet e.Kr. redogjorde för de fyra skandiaöarna. Därtill kommer 500-talets Jordanes *De origine actibusque Getarum* om goterna, samt Prokopius berättelse om götarna. Men värderingen av de klassiska författarna varierar. Exempelvis skrev Tacitus mot romarna, och kritiserade därmed den egna civilisationen. Men med detta följer inte per automatik att han skulle förkastas som källa, påpekar Rosén. Även Andersson jämför Tacitus uppgifter om båtar med båtfynd från 200 f.Kr. inom samma nord-europeiska kulturområde, och Jordanes beskrivningar av glasföremål stämmer väl med glasfynd från Vendelgravarna, menar både Andersson och Rosén.³³ Litterära texter, fynd i jorden, runstenar och ortnamn kan styrka varandra.

En nyhet hos Andersson och Rosén är frågan om varifrån de antika författarna har fått sin kunskap om de norra delarna av Europa. Svaret finns hos arabiska skribenter, exempelvis i Ibn Fadlans rese-skildring från Volga på 900-talet. Dessa hade enligt 1900-talets forskare varit alltför förbisedda när det gäller svensk vikingatid. Det fanns arabiska skribenter som var samtida med vikingarna, och som därtill ofta var ögonvittnen. De var således bättre på att beskriva nordbor-

32. Andersson, 1943, s. 26f.

33. Se Rosén, 1962, s. 54, s. 60 och Andersson, 1943, s. 24ff.

na på sina resor utan tendens. Även i denna källvärdering spelar ekonomiska faktorer in för Rosén: araber behövde kartor och skildringar av de folk de stötte på längs handelsvägarna, och skrev alltså utifrån kommunikationstekniska behov. Detta läser Rosén ut av att de skildrar de olika folken i en geografisk ordning. Därmed får vi också kulturskildringar på köpet. Han citerar ur de samtida arabiska produktionerna, och bedömer dem som säkrare källor än andra.³⁴

När det gäller övriga berättande källor om vikingatiden nämns exempelvis Nestorskrönikan, liksom klosterannaler som upplyser om daner och normmän, men ”speciella kunskaper om svenskarnas förhållanden är knappast att hämta från detta håll”, enligt Rosén.³⁵ Till skillnad från Andersson menar Rosén att vikingatågen västerut, med skildringar från Lindisfarne och andra ställen, varken berör svenskt område eller folk från dessa områden. Åtminstone inte till en början. Andra material som kan tala om svenska förhållanden är levnadsteckningar över missionärer och helgon. Rosén menar att dessa givetvis inte är objektiva skildringar, men de ger ”inblickar av oskattbart värde i svenska samfundsförhållanden vid 800-talets början”.³⁶ Rosén deklarerar att detta pusslande med hjälp av utländska källor tillsammans med inhemska – runtexter, gravfynd och ortnamn – kan visa ett Sverige också i vikingatid. Men först under medeltid finns det säkrare källor.³⁷

Rosén ger alltså en innehållsrik och omfångsrik presentation av källor till Nordens tidiga historia. Dessutom presenteras tydliga kritiska diskussioner och problem angående dessa källor. För medeltiden framhåller Rosén speciellt brev, jordeböcker, lagar och klosterhandlingar såsom kalendarier, annaler, diarier och helgonlegender. Först nu finns det också en motsvarighet till den västnordiska historieskrivningen även på svensk mark: Västgötalagens konunga-, lag-

34. Rosén använder Harris Birkelands norska översättningar i *Nordens historia i middelalderen etter arabiske kilder* från 1954. Andersson berättar inte var han fått sin översättning ifrån förän Birkelands version har utkommit.

35. Rosén, 1962, s. 51.

36. Rosén, 1962, s. 51. Rimberts *Vita Ansgari* är ett exempel. Detsamma gäller Adam av Bremens *Gesta Hammarburgensis*, Roskildekrönikan från 1140-talet, Svend Aggesens Danmarkshistoria – en kortfattad framställning över det danska rikets historia till 1185 – liksom Saxos *Gesta Danorum*. Det påtalas särskilt att denna producerades för Absalon, men eftersom den ofta berör relationer med Sverige fyller den sitt syfte i en översikt av landets historia för Rosén.

37. Rosén, 1962, s. 95.

mans-, och biskopslängd, liksom Rimkrönikesviten. Därtill omtalas tänkeböcker, Birgittaskrifter, och pamfletter. Presentationen av medeltidens uppgiftslämnare avslutas med Ericus Olai och Olaus Petris.

All norrön litteratur är dock inte avfärdad, inte heller hos Andersson. Kvädet *Ynglingatal*, som inleder Ynglingasagens ”delvis fritt diktande och kombinerade på de isländska historikernas sätt” kan visa sitt oberoende i jämförelse med den engelska dikten Beowulf, och är därmed fortfarande tillförlitligt enligt Andersson.³⁸ Annars avskrivs de mytologiska liksom de politiska delarna av materialet i analysen av vikingatid. Istället använder Andersson Adam av Bremen för att skildra den hedniska gudaläran. Rosén påtalar hur historiskrivningen är äldre i den norsk-isländska och den danska traditionen än i Sverige. Därför krävs en tydlig genomgång av dessa även i en historiebok som handlar om svensk historia. De isländska sagorna behandlas med oerhörd försiktighet av Rosén. Han hänvisar, liksom Andersson, till Samuel E. Brings *Bibliografisk handbok till Sverige historia* från 1934, där forntidens litterära källmaterial, inklusive ”Ynglingatal” och ”Norsk-isländska sagor” beskrivs på följande sätt:

För vår fornhistoria [tiden fram till 1000, min anm.] är även den norsk-isländska sagohistorien av stor vikt; den inrymmer berättelser av såväl verklig som diktat innehåll. [...] Heimskringla måste emellertid, liksom den övriga norsk-isländska sagolitteraturen, såsom källa behandlas med stor kritik. Dock får [...] denna skepsis ej drivas allt för långt, och man får ej a priori utgå ifrån, att alla dess uppgifter från äldre tid äro falska.³⁹

För Roséns del har de svenska runinskrifterna ett särskilt förhållande till de isländska sagorna. Runorna skrevs på samma diktmått – *fornyrdislag* och *drottkvätt* – som skaldedikterna, ett material från 800- till 1200-talet, och var alltså vikingatida. De hade en muntlig förhistoria enligt Rosén, och eftersom de finns i bunden form är de acceptabla

38. Han hänvisar till Frans G Bengtssons tolkning av Þjóðólfr. Andersson, 1943, s. 9, s. 27.

39. Bring, 1934, s. 235f.

som källa.⁴⁰ Sagorna är han mer tveksam till som historisk källa för att skildra vikingatiden:

Man skilde mellan 'saga', som betydde historia, och *lygisaga*, löngsaga. Därmed är emellertid icke sagt, att de isländska sagorna är tillförlitliga som historiska källor. [...] Men därför saknar sagorna icke betydelse såsom historiska källor, väl mera sällan för det historiska händelseförlopp, som de skildrar, men väl för samfundsförhållandena vid den tidpunkt, då vederbörande sagaförfattare skrev sitt verk.⁴¹

Sagorna kunde alltså vara viktiga för tidig medeltid, såsom när Snorri Sturluson skildrade de svenska hövdingarna under vikingatiden efter mönster av dem han mött i Sverige på 1200-talet.⁴² Fyra gånger uttalar Rosén explicit att han bygger på de isländska texterna. Två gånger nämner han *Ynglinga saga*. En gång gäller det huruvida Ingjald Illråde funnits, vad han gjort och i så fall när. Rosén avfärdar bestämt sagans vittnesbörd på denna punkt:

Ynglingasagan berättar som bekant om Ingjald Illråde, som på ett svekfullt och grymt sätt lät döda småkonungar och sedan gjorde sig till ensam härskare i riket. Ingjald tillhör sagornas värld, och endast det faktum, att enandet haft ett våldsamt förlopp, har sannolikhetsprägel. Sedan *Ynglingasagan*s förenklade skildring förkastats, råder i forskningen oenighet icke endast om tidpunkten utan också om händelseförloppet.⁴³

Den andra gången *Ynglingasagan* tas upp gäller uppgifterna huruvida Uppsala öd var konungens privata egendom eller inte under forntiden.⁴⁴ Egils saga illustrerar hur det kunde ha gått till när en storman

40. Hänvisningarna för Rosén blir för dikternas del Finnur Jónssons *Den norsk-isländske skaldedigtning* (1908-15). Detta jätteverk ligger till grund för mycket av forskningen om norrön litteratur, men alla var inte lika nöjda med hans arbete. Lauritz Weibulls kritik har nämnts tidigare. Även professor Ebbe Kock kritiserade honom bl.a. för en konstlad ordföljd. Han gav ut en egen version av skaldedikterna på originalspråket i *Notationes Norroena* 1923. Dessa artiklar gavs åter efter hans död, då med titeln *Den norsk isländska skaldediktningen*, 1946-49. Rosén nämner också Åke Åkerbloms *Norröna dikter* från 1916 och Åke Ohlmarks *Islands hedna skaldediktning*, 1957.

41. Rosén, 1962, s. 52.

42. Rosén, 1962, s. 53.

43. Rosén, 1962, s. 86.

44. Se Rosén, 1962, s. 129.

övergick till kristendomen. Uppgifter om strider mellan normän och götar, där uppgifter om svearna saknas, påvisar för Rosén att det fanns ett självständigt Götarike under vikingatid.⁴⁵ När vi närmar oss medeltid är Rosén på säkrare mark, vilket markeras i diskussionen om upprorsåren på 1270-talet, då en samtida *Magnus lagaböters saga* talar om Erik ”allsingenting”.⁴⁶ Däremellan dyker sagorna upp här och var, men utan direkt hänvisning. Rosén har dem till hjälp vid beskrivningar från vikingatid, såsom att Erik Segersäll var ”känd från segern på Fyrisvallarna över en stark vikingahär”.⁴⁷ Ett annat exempel rör den svenska utrikespolitiken under tidig medeltid, i förhållanden i öster och relationen till de nordiska grannmakterna. I dessa spörsmål passar Snorris norska kungasagor in då de berättar om förbindelser med Gårdarike. Olof Skötkonungs dotter Ingegerd förenades med fursten Jaroslav av Novgorod. Olav Trygvason växte upp där. Olav II Haraldsson, eller den helige, flydde dit år 1028. Magnus den gode rustades där och Harald Hårdråde flydde dit från Stiklatast.⁴⁸ Oaktat händelseförloppens pålitlighet illustrerar alla dessa exempel för Rosén de nära kontakterna mellan svenskt och ryskt område.

Andersson har än mindre sagamaterial än Rosén. Han avfärdar, som redan antytts ovan, sagan på tio rader:

Förr, innan jordens och fornsakernas skrift ännu var tolkad, diktades en lång och äventyrlig sagohistoria åt Sverige. Islänningen Snorre Sturlason visste på 1200-talet berätta utförligt om Odens och asarnas invandring från Asien och floden Don ända upp till Mälardalen; där skulle Oden ha tagit land, givit lag och stiftat religion. Sedan skulle Niord och Frej, som hade följt Oden från Asien, ha tagit riket, och efter Frej, som med ett annat namn kallades Yngve, följde hans efterkomlingar som kungar i Uppsala; den härskarsläkten kallas Ynglingaätten. Så

45. Han använder svenska lagar och runstenar, men även Snorris *Heimskringla* finns i bakgrunden.

46. Rosén, 1962, s. 86, s. 90, s. 98, s. 119, s. 129. Snorri Sturlusons brorson Sturla Þórðarson († 1284) skrev *Magnúss saga lagabætis* om Magnus VI (Lagaböter).

47. Rosén, 1962, s. 94. Se *Eyrbyggja saga*, eller *Jómsvíkinga saga*.

48. Se Rosén, 1962, s. 185. När det gäller de isländska sagorna förlitar sig Rosén på Finnur Jónssons version av *Heimskringla*, som utkom 1893–1901 på fornisländska, med kommentar på danska. Den användes ofta parallellt med den svenska översättningen av professorn i nordiska språk i Lund, Emil Olsons *Norges konungasagor I–III* (1919–26).

berättar Snorre, delvis efter norrmanen Thiodolfs från Hvin berömda kväde från 800-talet om Ynglingarnas ättartal, ”Ynglingatal”, delvis fritt diktande och kombinerande på de isländska historikernas sätt.⁴⁹

Men Andersson använder materialet för att beskriva övergången från vikingatid till medeltid, fram till 1050. Han nämner att fejden i sagan finns beskriven på svenska runstenar, och att uppgifter liknande Torgny Lagmans omnämns i lagarna. Dock saknas de explicita sagahänvisningarna; enbart när den första kungen i det enade Sverige – Olof Skötkonung från 995 – beskrivs som ”son till sagans Sigrid Storråda” anar vi att författaren och hans läsare har kännedom om sagans berättelser.⁵⁰

Sammanfattningsvis fick alltså under denna tid vikingatiden mindre utrymme i översiktsverken än tidigare. Detta berodde delvis på den skarpare källkritiken. Källor som inte uppfyllde kraven på frihet från tendens och beroende av varandra, och som inte uppfyllde ett samtidighetskrav, valdes bort. Istället användes andra texter för att skildra vikingarnas period, tillsammans med arkeologiskt material. Inte heller ville forskare under denna tid på 1900-talet skriva detaljrika berättelser om historisk tid. Man ville istället fokusera på vissa större problem. Problematiseringen är särskilt tydligt i Roséns arbete. Synteser av landets historia skulle nu vara problemorienterade, istället för narrativa. Enskilda politiska aktörer fick mindre utrymme till förmån för ekonomiska, politiska och sociala strukturer.

Sveriges politiska enande

Det första kulturfolk som läsaren möter i Ingvar Anderssons och Jerker Roséns versioner av svensk historia är det indoeuropeiska folk som invandrade tvåusen år före vår tideräkning, den så kallade båt-yxekulturen. Andersson säger inte mycket mer än att de troligtvis assimilerades med äldre folk, medan Rosén tillskriver dem handelsutveckling, liksom jordbrukskulturen. Nästa folk som får uppmärksamhet är svearna. De beskrivs, precis som i andra verk om Sveriges historia, genom Tacitus skildring av sveoner. Vi känner igen det som citeras ur hans verk: att folket hade båtar, och att de hade speciella

49. Andersson, 1943, s. 9.

50. Andersson, 1943, s. 42.

samhällsförhållanden. Båda författarna direktciterar uppgifterna om en enda härskare, som lät alla vapen vaktas av en slav.⁵¹ Andersson koncentrerar sig kring Mälardalen de första århundraden e.Kr. och Rosén beskriver endast regionerna upp till södra Värmland, eftersom Norrland bebyggdes först under 200-talet. Romerska författares ut-sagor kombinerade med gravfält i Svealand och Götaland, och sam-mankopplade med hedniska ortnamn, visar en för Rosén avancerad samhällsordning: ”Den till bestämda platser – och tider – knutna hednakulten har även den – liksom gravskicket – krävt en organise-rad gemenskap inom större eller mindre befolkningsgrupper, bosatta inom angränsande bygder.”⁵² Andersson använder sig av ortnamns-forskningen för att påvisa en byalagsordning från 500-talet – som vi-sar honom en ny näring i ett effektivare jordbruk. Handel, sjöfart och en begynnande kolonisation förebådade enligt hans tolkning en ex-pansion. När tiden är kommen att beskriva vikingatiden är det med fokus på samhällsorganisationen. Detta som en bakgrund för att för-stå analysen av den medeltida staten.

Som jag ovan har nämnt var Rosén skeptisk till Ynglingasagans uppgifter om Ingjald Illråde. Men i kombination med fornborgar och gravfält kan Rosén åtminstone använda sagan för att klargöra att byar har sammanslutits till härader, med gränser till ouppodlad mark. När och hur större enheter bildas är enligt hans mening höljt i dunkel. *Svithjod* karaktäriseras i *Svensk historia* som nuvarande Upp-land, där svearna bor. Andra folk namnges utifrån denna geografiska punkt; västmän och södermän. I Uppland hölls kungaval vid Mora äng, här fanns kulten i Uppsala, och här höll folklandets fria män alla svears ting, eller disatinget.⁵³ Disatingets sakrala, rättsliga och kom-merciella funktioner påvisar detta för Rosén, liksom det faktum att det funnits ett upprop för ledung. Förekomsten av en centralmakt visas även i indelningen av landet. Detta förutsätter i sin tur större enheter. Rosén påpekar dock att Upplands förmodade särställning i äldre tid kan bero på att källäget styr oss att tro att centrum ligger

51. Se Andersson, 1943, s. 22. Rosén, 1962, s. 48.

52. Rosén, 1962, s. 59f.

53. Diserna var kvinnliga skyddsväsen (släkternas fylgior), stundom sammankopplade med Odens valkyrior som valde ut vem som skulle dö på slagfältet. De förknippas med det blot för god skörd som hölls vid vårdagjämningen, och med det Uppsalas disting som i modern tid motsvaras av distingsmarknaden vid kyndelsmäss.

där. Det kan mycket väl ha funnits andra statliga organisationer i andra delar av landet.⁵⁴

För Andersson var Mälardalen centralbygden redan under 500-talet, men först på 800-talet hade Birka säkert en kung. Man vet fortfarande inte hur stort rike han hade, säger Andersson. Sverige hade i alla fall blivit ett rike år 1000 under Olof Skötkonung.⁵⁵ Även Rosén vill diskutera när denna enhet börjar organiseras. Han påpekar att Tacitus talar om en makt, men samtidigt om svearnas stater i plural. I enlighet med Curt Weibulls forskning fastslår Rosén att 800-talet, alltså ingången till vikingatiden, är den tidpunkt då organisationen började. Här använder båda författarna uppgifterna i Beowulfkvädet om geátas, som jutar och/eller göter. Rosén menar att förenandet skulle kunna ha skett tidigare; strider mellan svear och göter tyder på att landet varit delat, med en gräns i höjd med Mälaren/Vänern. Rosén följer tidigare forskning i synen på att det i syd funnits utvandring och därmed en nära kontakt med Europa, medan de norra delarna hade ett fattigare, mer isolerat men talrikt folk fram till 500-talet. Då bröts kontakten med Europa, och en inre kommunikation mellan de norra och södra delarna av Sverige påbörjades. Rosén funderar dock på huruvida gaetas i själva verket är en beteckning på jutar, eftersom Beowulf talar om sjöstrider. I så fall var det inte Sverige som Beowulf-dikten talar om, och det fanns inte ett enat land på 500-talet.⁵⁶

På grund av källäget hoppar Rosén fram i tiden till Ansgars besök i Birka på 800-talet. Med hjälp av den information Wulfstan meddelade om sina resor från Hedeby diskuterar Rosén vilka områden som har tillhört svearna.⁵⁷ Tillsammans med det underkuvade Estland ser Rosén vid denna tid andra tecken på en expanderande statsbildning. Visserligen kunde det inre landet fortfarande bestå av självständiga delar trots att de yttre gränserna expanderade, säger han, och hänvisar till Västergötland på 900-talet. Men Rosén påpekar att den norsk-

54. Rosén, 1962, s. 86f.

55. Rubrik "Mälardalens uppsving", Andersson, 1943, s. 20. Runt år 1000 fick man en gemensam utrikespolitik, gentemot t.ex. Danmark och Norge. Andersson, 1943, s. 42.

56. Se Rosén, 1962, s. 88, se även Curt Weibull, *Sverige och dess nordiska grannmakter under den tidigare medeltiden*, 1921.

57. Wulfstan var en nordisk sjöfarare från 800-talet som beskrev sina resor för kung Alfred den store av Wessex, vilken lät skriva ned reseskildringen i sin bearbetning av Orosius skrifter. Denne skrev på 400-talet *Historiarum adversus paganos libri VII* (Sju böcker historia mot hedningarna): världens historia från skapelsen till 417 e.Kr.

isländska skaldediktningen bara talar om strider mellan norrmen och götar. De nämner inte något om norrmen mot svear. Detta tyder enligt Rosén på att Götarike varit självständigt, och att svearnas intresse var vänt österut, över vattnet: ”I alla händelser är Olov Skötkonung den första sveakung, som säkert kan visas också varit götarnas konung.”⁵⁸ Detta framgår enligt Rosén av den gränslägningsuppteckning mellan tre rikena som den äldre Västgöotalagen, och även sagorna, berättar om. Rosén säger sig emellertid inte kunna ge en från forskningen samstämmig uppfattning om den exakta tidpunkten när detta inträffade, bara mer eller mindre sannolika hypoteser.⁵⁹

Andersson vill inte diskutera hur stort svearnas rike var – men påtalar att Wulfstan berättat om att folken hade inflytande genom tinget.⁶⁰ Tingen visar enligt Rosén på att större enheter har funnits, detta i hednisk tid då de även hade en kultisk funktion. Landet var indelat i lagsagor, där den äldsta finns hos svearna i Uppland – det ”Gamla Svitjod”. Rosén redovisar hur lagsagorna delats in i underavdelningar: treadingar, fjärdingar, ibland ersatta eller kompletterade med hundaren/härader, med underavdelningar utifrån militära syften.⁶¹ Den synliga förbindelselänken mellan dessa indelningar var kungen, och därför spelar också konungalängderna en roll för Rosén. Det är dock inte på samma sätt som hos Geijer eller Grimberg, hos vilka kungen representerade hela folkets liv och leverne. ”Sverige utgjorde en federativ statsbildning” skriver Rosén.⁶² Kungens ekonomiska och administrativa resurser är då givetvis av intresse för honom. Egendomen i Uppsala öd, kungens gästning och den allmänna ledningen beskrivs, bland annat med hjälp av Snorri Sturlusons *Ynglinga saga*. Här citeras delar om ”Uppsalaättens mytologiska stamfäder Yngve Frey” och hans huvudsätes tempel ur Ynglingasagan. Men Uppsala tempel skildras inte utifrån mytologins hedniska gudalära. Rosén vill kombinera sagan med senare urkunder för att se hur kronans gods har bildats: ur helgedomens egendom eller som Uppsalaättens privategendom.⁶³

58. Rosén, 1962, s. 90.

59. Se Rosén, 1962, s. 88–92.

60. Se Andersson, 1943, s. 42.

61. Rosén, 1962, s. 127.

62. Rosén, 1962, s. 128.

63. Uppsala öd är ett allnordiskt fenomen då Snorris val av ordet *auðr* betyder rikedom i fornvästnordiskan. Rosén, 1962, s. 129.

En annan fråga av intresse för Rosén är vem som bodde i kungarnas husabyar, och vilka funktioner de kan tänkas ha haft. Här hamnar fokus främst på ledungen, detta ”härnadståg till sjöss”.⁶⁴ Liksom kungens gods var dessa gemensamma för hela Norden, påpekar författaren, och ”de nordiska folkens intresse för sjöfärder, fredliga eller krigiska, över haven är som bekant av gammalt datum.”⁶⁵ Rosén presenterar ledungen såsom stormännens företag, stormän som gemensamt tvingar bönderna till ledung på kungens uppdrag. Här syns då en tydlig kamp där kungen och småhövdingar gör gemensam sak mot bönderna.⁶⁶ Rosén meddelar det lilla forskningen anser sig veta om kungens maktbefogenheter. Det påpekas att hans hird var beväpnad, och att ledungen beslutades på tinget. Dessutom hade han ämbetsmän. Rosén tar upp patronatsrätten, hur kyrka och präst ligger under stormännen och kungen. När de kristna kungarna förlorade översteprästämbetet ville de av politiska skäl förgöra Uppsala tempel. Kungarna fick dock en ny religiös funktion då biskopar kom att väljas av kungen ”efter bondemenighetens hörande”.⁶⁷

Andersson och Rosén beskriver båda det forntida samhället såsom ett ättesamhälle. Rosén läser ut detta av att en frigiven träl måste ättledas, och att ätten äger jorden kollektivt syns enligt författaren i senare tiders bördsrätt till marken. Det gamla ättesamhället märks också i släkthämnden. Andersson talar om att fejder beskrivs på runstenar, och Rosén konstaterar att ”man får föreställa sig att släktfejder av samma slag, som de isländska sagorna skildrar, en gång varit vardagsföreteelser också i Sverige.”⁶⁸ Andersson talar om en ”primitiv rätt” i fejden.⁶⁹ I avsaknaden av en stark kungamakt måste mindre enheter – främst släkten – skapa ordning. Rosén skriver alltså om hur svenska staten skapats i en framåtskridande process: från ätten som organisationsgrupp, till medeltida och tidigmoderna ekonomisk-politiska grupperingar, in i den moderna tidens klassamhälle. Skatten var viktig för en centralmakts utveckling. Denna utveckling hade enligt Rosén inte varit möjlig utan export.⁷⁰ Rosén använder alltså feno-

64. Rosén, 1962, s. 131.

65. Rosén, 1962, s. 131.

66. Rosén, 1962, s. 132.

67. Rosén, 1962, s. 98.

68. Andersson, 1943, s. 55. Se också Rosén, 1962, s. 124.

69. Andersson, 1943, s. 55.

70. Se Rosén, 1962, s. 182.

men som kan fastställas vara från vikingatiden främst för att förklara och diskutera frågor som berör senare perioder.

Den primitiva rätten

För att förklara de politiskt färgade tronstriderna under 1200- och 1300-tal görs en återblick till det vikingatida ättesamhället, där man skilde mellan de fria männen och de ofria trälarna. Det är det enda som konstateras om detta fenomen av Rosén, men effekten av detta faktum – en lagstiftning som bara berör de fria männen – utreds desto mer. Eftersom en frigiven man måste tillhöra en befintlig släkt, och eftersom fria män måste hämnas varandra och ge ättarbrot, ligger vikten av åtskillnaden mellan fria och ofria män främst i lag- och rättsammanhang för båda författarna. Även när det gäller lag och rätt har dess praktiska betydelse företrädde framför dess symboliska innehåll i *Svensk historia*. Exempelvis gäller detta om Ansgars skildring av Birka.⁷¹

Den fråga som Rosén ställer är vad som är gammalt, till och med hedniskt, i lagarna. ”Lag tälja” och ”lag skilja” betyder att lagen hade varit tagen i bunden form ur minnet. Han säger sig inte vilja rekonstruera hela vägen bakåt i tiden, men påvisar spår av tingsorganisation, exempelvis i det att konungen inte ärvde sin tron – han valdes och när han sedan tillträdde ämbetet dömdes han till det i varje lands-ting. Tingen var tidigare platsen för den militära organisationen och för kulten. Sedan övergick de till att bli domstol. Men Rosén påpekar att det tidigt fanns både kunglig och kyrklig rättsskipning.⁷² Lokalt rätt spelar en stor roll i statsbildningsprocessen, exempelvis genom att en fredlös bara döms inom lagsagan. Eriksgatan kan då enligt Rosén ha varit till för att markera skillnaden mellan kungen och lokala härskare.

Den vikingatida lagmannen har som jag visat varit populär i tidigare historieskrivning, och då i synnerhet den berömde Torgny Lagman. Denne lyser däremot med sin frånvaro i beskrivningen av lagens samhälle hos Rosén. Torgny nämns bara på ett enda ställe med namn: ”Den av Snorre Sturlasson återgivna berättelsen om Torgny lagman på tinget vid 1000-talets början är förmodligen som sådan en

71. Se Rosén, 1962, s. 71, s. 82.

72. Se Rosén, 1962, s. 128f, s. 136f.

ren fantasiprodukt.⁷³ Detta kan jämföras med Andersson som karaktäriserar *Heimskringla* som en ”novell” om Torgny. Egentligen är detta ”endast en i historisk kostym framträdande skildring av Snorres egen isländska samtid”.⁷⁴ Som historisk person hade alltså Torgny Lagman nu spelat ut sin roll för historikerna i Sverige. Men lagmannen som fenomen är fortfarande viktig för forskningen, och lagmännen presenteras hos Andersson och Rosén istället i allmänna termer som vårdare av den lag som syns i landskapslagarna.

Social struktur

Både Andersson och Rosén presenterar en normal bosättning i byform under vikingatiden. Jorden brukades av bönder, ”men vid sidan av eller bredvid byalagen framträder *storbönder* eller *hövdingar*”.⁷⁵ För nordisk del finns gravmonument som visar att storbönderna existerat, men att få kunskap om deras funktion i samhället är svårare, menar författarna. Under vikingatiden skildrar runstenstexter stormannen som ledare för hären, i ”härnadståg” eller i fredliga insatser som bro- eller vägbyggare. Stormännens godscomplex beskrivs av Rosén. Detta organisationssätt påvisas i en rekonstruerande bild, genom en karta över ägoblandning från 1600-talet.⁷⁶

Odalbonden beskrivs inte hos Rosén så som huvuddel av det gamla Sveriges befolkning. Främst presenteras storbönderna och andra hövdingar i ledarposition, sedan de mindre lyckligt lottade. Allmogens mellanskikt hamnar i skymundan. Detta gäller både den idealiserande form av bonde som Geijer, med flera, tidigare hade lyft fram, och de småbrukare som nu börjar uppmärksammas i forskningen. För Rosén är det stormännen som hade makten att påverka samhället, och storbönder som förde utvecklingen framåt. Visserligen lyser den gamla, stolta bondeallmogen igenom också hos Rosén, men mera i förbifarten. Biskoparna valdes ju inte oinskränkt av kungen, även allmogen hade genom sina representanter rätt att uttala sig i frågan om vem som skulle utses.

73. Rosén, 1962, s. 188.

74. Andersson, 1943, s. 56. Se t.ex. hur Curt Weibull hävdade att Torgnys tal till kungen egentligen borde läsas som Snorris inlägg i en samtida debatt om Islands politiska oberoende. Weibull, 1921, s. 146, s. 195.

75. Rosén, 1962, s. 125.

76. Rosén, 1962, s. 125f.

Eftersom ledungen beskrivs som kung och stormän i kombination blir frågan vilket socialt skikt den världsliga aristokratin under tidig medeltid kom ifrån – de gamla hövdingarna, eller nya män. Rosén påpekar att jarl exempelvis var en tidig titel. Hos Rosén problematiseras germanernas gemensamma åtskillnad mellan *jarl* och *karl*; jarl var en högstående man, medan karl var alla fria män i övrigt. Jarlen var stormannen. Det finns inget inhemskt material förrän landskapslagar skrivs ner, och där hade jarlen helt enkelt blivit en person med stor makt.⁷⁷ Det fanns alltså en skillnad mellan befolknings-skikten från vikinga- till medeltid. Men denna skillnad hos folket är inte lätt att belägga: ”i den mån adeln i gemen skilt sig från bönderna i fråga om bostadsskicket, får man räkna med att deras gårdar varit uppbyggda i trä, som med tiden helt förintas.”⁷⁸ Nu har det arkeologiska materialet fått alltså företräde i tolkningarna.

I frågan huruvida den medeltida aristokratin var gammal eller ej menar Rosén att den troligtvis var en fortsättning på en gammal riksaristokrati. Det hade funnits en krigisk övre ”klass” tidigare, och hela 1200-talet presenteras som en strid om makten mellan kung och aristokrati. Kungen ville begränsa det antal ryttare som adelsmännen fick inneha, och fick också ett maktövertag vid Alsnömötet på 1200-talet. Först då har landskapsaristokrati blivit till ett riksstånd. Detta vittnar för Rosén om att europeiska ideologier har vunnit insteg i Sverige vid denna tid. Både feodala begrepp och riddarideal introducerades när vikingatiden övergick i medeltid.⁷⁹

Skillnaden mellan fria och ofria män i Roséns skildring berör områden som innefattas av lagen, ledungen, och landborätten. Att de fria männen hade olika funktioner berodde på deras ekonomiska makt, och Rosén skiljer därför ut grupperingarna storbönder och bönder. Trälars diskuterar överhuvudtaget inte, varken varför trälskapet funnits eller dess ekonomiska effekt för arbetskraft och egendom. Andersson nämner inte trälarna och ordet nämns bara tre gånger i Roséns text, i följande sammanhang: ”Man skilde mellan de *fria* männen och de *ofria* (trälarna). Om en träl frigavs [...] måste han ättledas. [---] Jorden har brukats av trälars, *brytar* (halvfria), eller *landbor*

77. Se Birger jarl på 1200-talet, och det senare hertigdömet. Rosén, 1962, s. 132f.

78. Rosén, 1962, s. 168.

79. Rosén, 1962, s. 162–169.

(arrendatorer).”⁸⁰ Trots att trälarna förekom långt in på 1200-talet vill Rosén istället koncentrera sig på de landägande, de som senare blev fria skattebönder. Landbofenomenet har för honom med nyodlingen att göra, och har därför mer med samhällsförändringen att göra än vad trälen har.

Till skillnad från Grimbergs försök att skildra historien genom att presentera porträtt av enskilda personer, eller Dalins syn att färgstarka personligheter har haft inverkan på händelseutvecklingen i äldre tid, är det kollektiven som möter läsaren i Anderssons och Roséns presentation av den svenska historien. Eftersom kulturhistorien har fått ge vika för den ekonomisk-politiska historien finns det inte heller något intresse hos vare sig Andersson eller Rosén för att skildra uppfattningar om manligt eller kvinnligt i vikingatiden. Historiker hade lagt märke till kvinnors villkor i kulturhistorien på 1700-talet. Med historieämnets inriktning mot statsidealism, och med professionaliseringen av yrket mot 1800-talets slut och 1900-talets början, kom kulturella perspektiv i forskningen i bakgrunden.⁸¹ Tidigare forskning hade nämnt något om arbetsdelningen mellan könen, men hos Andersson och Rosén nämns inte kvinnors arbete alls. Berättelser om vikingatidens husmödrar eller krigande kvinnor, liksom skildringar av män som söker manlig ära, överlät de till andra att skriva.

En handlande viking

Anderssons tio sidor långa kapitel ”Svenskarna i viking” inleds med en runskrift om männen som hos tidigare forskning beskrivits exempelvis utifrån Ingvars Vidtfamnes saga. Kartan i Sveriges historia visar Gårdarrike, men han påtalar att män från svenskt område också for i västerled: ”Hela Nordeuropa med angränsande områden i väster och öster låg öppet för dem, och de begagnade sig sannerligen av dessa möjligheter.”⁸² Rosén vill inte sopa den mer krigiska delen av vikingatiden under mattan, han erkänner att ”nordbornas färder i väster- och österled hade icke endast karaktären av fredliga handelsföretag”.⁸³ Men termen viking har för honom mer med det latinska *vicus*

80. Rosén, 1962, s. 124f.

81. Se Eva Österberg, ”Manskulturens nedgång och fall?”, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 1998b:1, s. 18, och Ida Blom ”World History as Gender History. The Case of the National State”, *Between National Histories and Global History* (eds. Stein Tønnesson *et al.*), 1997, s. 73, s. 77.

82. Andersson, 1943, s. 39, kartan på s. 35.

83. Rosén, 1962, s. 82.

– handelsplats – att göra. Han betonar handeln och avfärdar den äldre forskningens åsikt om att ordet viking har kommit av att sjöfararna hade sin hemvist i vikar. Däremot vet Rosén att termen har kommit att kopplas till härjningståg, även om han inte nämner vikingatåg explicit. Detta berodde enligt honom på att danskar och norrmän färdades västerut, och det var där våldsamteterna uppkom. Inte i öster dit svenskarna for. Detta hade enligt Rosén sin orsak i hur utvecklad organisationen var i hemlandet. Svenskarna kom att delta i härjnings- och erövringsexpeditioner i slutskedet av vikingatiden, vilket visar att detta har mer med organisationsförmågan att göra än med karaktären hos respektive folk, som Rosén ser det. Väringer i Konstantinopel talade visserligen om ”svearnas krigiska inriktning” – Rosén jämför den med de spanska conquistadorerna – men det enda skälet till att svenskarna kunnat övermanna och utnyttja folk österut utan större blodspillan var att de mött ett mer lättkuvat folk än vad danskar och norrmän gjorde på sina färder.⁸⁴ Andersson såg målmedvetenheten i dessa ”handels- och erövringsföretag” som en konsekvens av tidigare oroligheter, och vikinga- alternativt handelstågen ledde i sin tur till ett mer organiserat ”korståg” med kyrkligt stöd.⁸⁵

En viktig fråga för Rosén är varför denna expansion österut inföll, och varför just under vikingatiden. Han presenterar olika alternativa tolkningar för historiestudenten. Ligger orsaken måhända i ett befolkningsöverskott och en ökad nativitet såsom tidigare forskning stundom ansett? Men eftersom det var det högsta sociala skiktet i samhället som reser, ett skikt som inte i första hand drabbades vid en befolkningsökning, är detta enligt hans mening ingen trolig orsak. En förutsättning för vikingarnas färder var vikingaskeppen, påpekar Rosén. Men bygga skepp kunde man redan tidigare. Forskningen presenterar nu en mer handelsinriktad förklaring, och därmed mer ekonomiska orsaksförklaringar. Stimulansen i ekonomin ger utvecklingen: ”den merkantila expansionen har [...] även lett en territoriell.”⁸⁶ Den kulturella kontakten beror också på ekonomiska faktorer. Det var alltså enligt Rosén främst en ekonomisk uppbyggnad som föranledde vikingatågen.⁸⁷

84. Rosén, 1962, s. 83.

85. Andersson, 1943, s. 30, s. 38, s. 61.

86. Rosén, 1962, s. 73.

87. Se Rosén, 1962, s. 89. Detta faller väl in i samtida forsknings nya rön: Sture Bolin skrev 1939 artikeln ”Muhammed, Karl den store och Rurik” i *Scandia*, om hur en kvantitativ analys av

Ett annat problem i förhållande till vikingatågen är när ledungen börjar organiseras centralt. Rosén påpekar att kunskapen om ledning främst ligger i lagar från 1200–1300-talen när skatterna organiserades, och ”det låg därför i de makthavandes intresse att framställa organisationen som så ålderdomlig som möjligt”.⁸⁸

En hednisk-kristen maktkamp

Disatingets sakrala, rättsliga och kommersiella funktioner ringas hos Rosén in i förhållande till förekomsten av en centralmakt. Även ledningsuppropet påvisar detta enligt Rosén. I samband med skildringarna av de utrikes kontakterna uppkommer en diskussion om religionsskiftet: ”Hur man än vill tolka händelser och händelseförlopp under de oroliga århundradena fram till 1000-talet, är det ställt utom tvivel, att de präglats av en livlig kontakt mellan Nordens folk och kontinenten.”⁸⁹

Vid sidan av vikingatågen är kristnandet en mycket viktigare fråga än någonting annat i den tidiga historien, enligt Andersson och Rosén. Processen mellan 830 och 1100 får ett eget kapitel hos båda författarna. Det är deras mening att det var kyrkan som enade Sverige, och att det var kyrkan som möjliggjorde utvecklingen från det ättesamhälle till det rike som genomförts helt cirka 1250. Tack vare sockenindelningen bildades ett nytt bondesamhälle, orterna byggdes upp kring kyrkorna och städer följde biskoparnas etablering. Kyrkan organiserade också ett stormannastånd av ämbetsmän. Kyrkans intåg orsakade splittring bland de olika stormännen, fastän forskningen inte vet varför det var svårare att kristna svearna. Författarna vill hellre se politiska, och kanske geografiska, skäl än folkpsykologiska faktorer. Kristnandet innebar enligt Andersson inte ”någon djup genomgripande förändring av sinnesart och åskådning i Sverige”.⁹⁰ Därför beskriver han den gamla läran, men inte genom Eddan utan med hjälp av Adam av Bremens skildring av det stora offret i Uppsala.

mynt påvisar vikingarnas handel med araber på rysk mark. Där byttes slavar och pälsverk mot silver, vilket i sin tur byttes mot frankiska vapen. Bolins artikel skrevs i dialog med den belgiske forskaren Henri Pirenne som 1937 gett ut *Mahomet et Charlemagne*. Om Bolin, se Lars Andersson, ”Pirenne, Bolin och den nya arkeologin”, *Scandia*, 1989:2.

88. Rosén, 1962, s. 131.

89. Rosén, 1962, s. 92.

90. Andersson, 1943, s. 52.

Den diskussion som förekommit i äldre historieforskning om hurvida de förkristna nordborna varit omedvetna kristna eller blodtörstiga hedningar är borta hos Rosén. Borta är också beskrivningarna av mytologins gudar och asatrons skapelselära utifrån Eddans dikter. De ersätts med en beskrivning av ekonomiska och politisk-religiösa kontakter med Bysans och den romerska kyrkan. Alla de europeiska staternas expansion har gått hand i hand med missionen, så också Sveriges. Det har redan konstaterats att Rosén sätter likhetstecken mellan territoriell och affärsmässig expansion. ”[D]et är betecknande, att den första plats, där vi veta att missionsverksamheten satt in, är Sveriges internationella handelscentrum.”⁹¹ Att Ansgars resor kommer till stånd på begäran av kung Björn för de kristna sjömannens skull, visar för Rosén att även svenskarna haft tät kontakt med kristna människor. Ett problemområde som han berör handlar om motståndet mot kristendomen i svealandskapen, ett annat är vilka som blir kristna och varifrån influenserna kommer.⁹² Men striden har då stått om ”*kulten*, icke tron eller läran”.⁹³ Dessutom skriver gamla skribenter enligt Rosén att svear och götar enbart varit till synes kristna. Men de stora problemen kommer när kungar och stormän börjar döpas. Den kristna Sveakonung som inte vill offra i Uppsala försummade därmed sin första plikt. När de kristna kungarna genom sin nya religion förlorade översteprästämbetet tog de sig en ny funktion i att välja biskopar, menar Rosén.⁹⁴

Det är viktigt för Rosén att ringa in vilket socialt skikt som kristnades först. Det troligaste svaret för honom blir att processen börjar uppifrån samhällstoppen, och sedan fortsatt ner till folket. Ett exempel är att Ansgar sökte kungen Björns tillstånd för att få predika. Rosén tar fram flertalet argument, och tar här Snorris kungasagor om de norska kungarna till hjälp. Olav Haraldsson i Norge visar att kungar kunde bli heliga – vilket förutsätter att de var döpta – såsom Olav den heliges saga demonstrerar. Dessutom kan tydligt islänningasagorna illustrera hur den nya religionen introducerades uppifrån:

91. Rosén, 1962, s. 93.

92. Rosén, 1962, s. 93–95.

93. Rosén, 1962, s. 96.

94. Se Rosén, 1962, s. 92–101.

I den isländska sagalitteraturen nämnes vid åtskilliga tillfällen, att en storman övergick till kristendomen 'med allt sitt husfolk', och det berättas om vikingen Egil Skallagrimsson, att han lät omvända sig i England tillsammans med sina trehundra män. Mycket annorlunda har det förmodligen icke gått till i Sverige.⁹⁵

Stormannasläkterna torde enligt Rosén ha haft kontakt med den kristna kontinenten. Dessutom kostade runstenarna som restes på 1000-talet med kristna symboler pengar, något som en ringare man inte haft råd med. Detsamma gäller gåvor till kyrka och kloster. Därtill hörde kyrkorna ofta till före detta kungsgårdar, och både präst och byggnad löd under stormännen.

Varifrån impulserna kom till kristnandet är en annan viktig fråga för Rosén, då den också markerar eventuella handelskontakter. Helgonlegenderna är sena och fulla av mytbildning, men de visar enligt Rosén åtminstone att en engelsk mission har funnits. Detta gör också inspirationen i mynten, på runstenarna och i kyrkobyggnaden. Det tyska inflytandet var också framträdande, om än inte lika markant som det engelska. En förbindelse med den bysantinska kyrkan är svårare att finna. Kristendomen som sådan var enligt Rosén betydelselös i den första etappen. Ansgar själv var långt ifrån det helgon han har presenterats som, men han var en mäktig organisatör och bör uppskattas som en sådan. Frågan om det hedniska kontra det kristna har också betydelse för kungens ställning i det gamla Norden, enligt Rosén, eftersom kyrkan var en hjälp i kungarnas maktkamp. Kungen var inte längre kultledare, och blev därför istället en fridens och rättens vårdare. För Rosén var detta en praktisk lösning då han inte var intresserad av trosfrågor i sig utan endast deras betydelse för samhällsutvecklingen. Detta gäller också vad som var gammalt, till och med hedniskt i lagarna: "På alla punkter har de kanoniska kraven kommit i konflikt med det ätt- och bysamfund, i vilket missionsarbetet slutförts."⁹⁶ Celibatet, frihet från skatter, de fria biskopsvalen, allt ledde till att kyrka och kung hamnade i konflikt. Brytpunkten kom enligt Rosén i Skänninge år 1248 då celibatsregler och möjligheten att testamentera jord till kyrkan genomfördes. Klosters betydelse

95. Rosén, 1962, s. 98.

96. Rosén, 1962, s. 149.

kom att bli viktigt för samhällsutvecklingen, och med cistercienserorden på 1100-talet inleddes inte bara en ny institutions historia, utan även sådant som nyröjning av mark. Donationer gav ett gods-innehav som för kyrkan föranledde nya administrativa organisationer och ämbeten.⁹⁷ Medeltidens nya samhälle hade skapats.

Det medvetna identitetsskapandets död

En av de största utmaningarna för forskarna under 1900-talets första hälft hade varit att konstruera en säker bild av det svenska rikets ursprung och uppkomst. Litteraturhistorikern Henrik Schück hade presenterat den populärt skrivna publikationen *Huru gammalt är Sveriges rike?* 1917, där utgångspunkten var att alla stater utvecklas lika, men olika i tid. Några år tidigare hade arkeologen Birger Nerman arbetat med frågan om rikets uppkomst, bland annat genom att klargöra vem som låg i Uppsala högar.⁹⁸ 1942 samlade han sina föreläsningar till bokform, och i *Sveriges första storhetstid* redogör han för en populär kontinuitetstanke rörande hur staten Sverige hade utvecklas: redan på 650-talet förberedde svenskarna den storhetstid som Snorri, Hervararsagan, runorna, arkeologin och ortnamnen entydigt berättar om. Detta kallade Nerman Sveriges Östersjövälde. Därefter följde ”de stora erövringarnas tid” mellan 850–900 ”då ostbalticum återerövrats”, och det ryska riket beskrevs som en svensk koloni. Denna storhetstid utmynnade så småningom i fredligare handel, och en kontinuitet kunde vidmakthållas in i medeltiden.⁹⁹

I Roséns skildring karaktäriseras vikingatiden som en period av merkantil expansion, och av territoriell expansion. Men Andersson och Rosén talar också om ”de svenska *korstågen*” som en fortsättning på tidigare vikinga- och ledungståg.¹⁰⁰ För svearnas del handlade det om att kolonisera Finland, inte bara med mission och erövring, utan

97. Se Rosén, 1962, s. 150ff.

98. Nermans resultat i *Studier över Sväriges hedna litteratur* (1913). Detta ledde till en arkeologisk utgrävning tre år senare, där fornfynden tydligt kopplades samman med sagornas uppgifter. Karl-Erik Löfvist, ”Medeltidsforskning under 1900-talet. Några synpunkter ur lundsensiskt perspektiv”, *Historielärarnas förenings årskrift*, 1950, s. 28. Se Odén, 1975b, s. 223 och Baudou, 1997, s. 164f.

99. Nerman, 1942. Andra ex. är Sven Tunbergs *Götarnas rike* (1940). Jmf Carl Otto Fast, *Götaland. Den forngermanska diktingens landskap*, 1937.

100. Andersson, 1943, s. 61. Rosén, 1962, s. 185.

även med en bofast svensk befolkning. Finlands bebyggelse karaktäriseras som en 'svensk infiltration i Finland'.¹⁰¹ Det kan ha funnits svenskatalande på finsk mark tidigare, kanske redan i förhistorisk tid. Det vore väl underligt, säger Rosén, om nordbor velat kolonisera på ryskt område, men hoppat över Finland. En etablering av ett styre kan däremot omöjligt ha varit så fredlig som berättelsen om Rurik och Stora Svithjod ger sken av, enligt Rosén. Dessa nordbor hade troligtvis "hänsynslöst utnyttjat sin härskarställning".¹⁰²

Många svenskar var också med på de danska vikingatågen, enligt runstenarna. Alltså har svenskar haft kontakter västerut, men

[n]är berättelsens Torgny [Lagman] förebrår kungen Olov Skötkonung att han inlåtit sig i strider med det norska grannlandet istället för att fullfölja de traditionella härfärderna i öst-erled, återspeglas en slitning mellan de båda intressesfärerna i äldre medeltidens svenska utrikespolitik.¹⁰³

Svithjod fick sitt namn av svearna, och namnet betydde för Rosén "folk som hör samman".¹⁰⁴ Litterära källor om svearna och arkeologiska bevis talar för ett kulturellt uppsving på 500-talet. Vendelfyndet samt det stora antalet runstenar påvisar enligt Rosén Upplands särställning i riket. Rikets enande klarläggs av den centralt belägna helgedomen, där en kontinuitet återfinns från hednisk tid till det kristna ärkesätet. Att Uppland hade en särställning i Sverige berodde troligen på de internationella handelskontakterna enligt Roséns uppfattning. En annan möjlighet som Rosén pekar på är att det har överlevt flest källor från de centrala delarna av nuvarande Sverige, vilket föranleder tolkningar om områdets dominans i äldre tid.¹⁰⁵

Den politiska debatten under första halvan av 1900-talet hämta-

101. Rosen, 1962, s. 109.

102. Rosén, 1962, s. 80.

103. Rosén, 1962, s. 188. Även Birger Nerman menade att talet som hölls i Uppsala år 1018 beskriver just hur folket ville fortsätta expandera österut där Skötkonung hade nya idéer om att flytta intresset västerut. Nerman, 1942, s. 122. Att söka historiska exempel på en dispyt mellan tanken på en skandinavisk gemenskap kontra önskemål om ett Östersjörike fanns redan på 1800-talet, se kap. 6 eller Krister Wahlbäck, "Karl Johan och Finland", i Bergquist (red.), 1987.

104. Rosén, 1962, s. 60.

105. Se Rosen, 1962, s. 62. Jämför detta med Fredrik Svanberg, som inte ser att forskarna under 1900-talet har iakttagit en snedvridning av källäget och dess påverkan på Mälardalens dominans. Svanberg, 2003, s. 53–59.

de näring i olika uppfattningar om landets tidiga historia, där odalbonden och vikingen fortfarande var symboler av stor betydelse. Som Åsa Linderborg visar förde socialdemokraterna i Sverige fram Torgny Lagman som en representant för den frihetsälskande allmogen. Berättelsen om Torgny kunde användas för att visa att man inte behöver revoltera eller anordna uppror för att få förändring till stånd. Istället kan man reformera genom att resonera. Arbetarrörelsens version av den Torgny Lagman som skrämde kungen har här bytts ut mot en förnuftig och sansad version. Nu befann sig socialdemokraterna i den maktposition som de tidigare hade kritiserat. Man tog sig an den adelsfientliga bonde som Geijer beskrivit. Denna bonde genomförde uppror i små doser utan att störa samhällsordningen.¹⁰⁶

Enligt Henrik Schück hade Svea rike funnits länge, men den inre sammanslutningen kom inte förrän efter Kalmarunionen, då Sverige och Norge var ”lydriken” under Danmark. Det var först då den egentliga svenska fosterlandskärleken väcktes, och Gustav Vasa var ”den som räddade vårt land”.¹⁰⁷ Denna bild kan ställas mot journalisten och den socialdemokratiska politikern Fabian Månssons *Vikingatidens historia* från 1930-talet. Här hävdas hednatiden som det mest demokratiska samhället på grund av lagens primat. Efter 1300-talet gick allt sämre, och slutligen förstörde Gustav Vasa denna genuina bondedemokrati, menade Månsson.¹⁰⁸

Som jag redan har nämnt påvisar Fredrik Svanberg att det i den moderna nationalismens finns ett behov av att utpeka vilka som är rätt förfäder, det vill säga att dåtidens *vi* varit detsamma som samtidens *vi*, och att Norden och nationen varit en enhet sedan urminnes tid. Men resultatet styrs av att Svanberg anser att vikingatiden inte kunde kontextualiseras innan arkeologerna systematiserat materiella fynd. Svanberg avfärdar i princip att det funnits en textbaserad uppfattning av vikingatiden. Men fysiska ting tolkas av texter och vice versa. Arkeologi är visserligen en viktig disciplin när det gäller vikingatid, men Svanberg tar enligt min åsikt Oscar Montelius lite för

106. Linderborg, 2001, s. 236, s. 274, s. 320. Detta är att jämföra med socialdemokratin i Tyskland, som inte ville tala om folket då nationalsocialister hade anammat *Völkisch* som sin ideologi. Zander, 2001, s. 226ff.

107. Schück, 1917, s. 6–14.

108. Men ”[n]ågon nationalitetskänsla i vår mening fanns ännu icke” för vikingarna. Fabian Månsson, *Vikingatidens historia. Från stammarna till de nordiska riksbildningarna*, 1939, s. 437. Se Linderborg, 2001, s. 316.

mycket på orden när denne på 1870-talet förfäktade arkeologins vikt som specialiserat ämne.¹⁰⁹ Att *våra förfäder* blivit mer av oss, i forntid och samtid lika, kopplar enligt min mening snarare samman nationalismen med en evolutionär och etnocentrisk vetenskapsmiljö i sin helhet, än med enbart arkeologins betydelse för vikingatid.

Den inriktning som bland sagaforskare har kommit att kallas bokprosaskolan hade stor effekt inte bara för källvärderingarna, utan också för diskussionen om var det norröna materialet hade sitt ursprung, speciellt under tiden för Islands självständighetskamp. Många isländska forskare ville inte se sagorna som muntliga berättelser med rötter långt tillbaka i tiden och kopierade av isländska skribenter. De menade istället att sagorna hade skrivits av islänningar under medeltiden. På detta sätt kunde skolans förespråkare höja Islands kulturella arv. Den isländske forskaren Sigurður Nordals uttalanden om att skalde- och gudadikterna i Eddan hade ett gemensamt skandinaviskt ursprung, men att islänningasagorna var helt isländska har präglat, och präglar fortfarande, den nordiska sagaforskningen syn på det norröna materialet.¹¹⁰

Att sagorna uppfattades som oerhört viktiga för islänningarnas nationella identitet även från svensk sida kan konstateras av att man till Islands 1 000-årsjubileum valde att anknyta just till sagorna när man som officiell present gav en kopia av den handskrift som på 1600-talet hamnat i Sverige: *Snorre Sturlasons Edda Uppsalahandskriften. Reproduktion i ljustryck tillägnade Islands allting vid dess 1000 årsfest 1930 av Sveriges riksdag*.¹¹¹ Även om man i Sverige iakttog att sagorna hade producerats på Island under tidig medeltid, och nu kallar dem *Isländska fornsagor i svensk tolkning*, ansågs de vara del i den samnordiska litteraturskatten. Om sagorna trots allt kom från Island, var åtminstone Eddan ”om det forntida Nordens gudar, sagor, hjältar”.¹¹² För Andersson och Rosén har nordborna en gemensam historia långt tillbaka i historien. Knut den store kallade sig kung av England, Danmark, Norge och delar av Sverige. Denna svearnas konung ville alltså förena Norden. Nu gick inte detta mer

109. Se Svanberg, 2003, s. 42.

110. Byock, 1994, s. 184. Se också Sigurður Nordal, 1953.

111. Det förra 1 000-årsjubileet firades 51 år tidigare. Då hade man firat koloniseringen av ön, 1930 firades alltingets uppkomst.

112. Se Åke Ohlmarks, *Eddan. Snorre Sturlassons bok om det forntida Nordens gudar, sagor, hjältar*, 1964.

än på ett kyrkopolitiskt plan, med en nordisk provins under Lundabiskopen. Den gemensamma historien syns också i tronpretendentstriderna in i medeltiden, där maktpolitiken bland de nordiska rikenas styrande män inte hindras av de nationella gränserna.¹¹³ Andersson och Rosén skiljer inte alltid ut de olika nordiska folken. Rosén talar om *forvästnordiska* som ett språk.¹¹⁴ Andersson skriver ”dansk-svenska” landskap inom citationstecken för tiden före 1000-talet, och betonar också att han inte beskriver ”hela det nuvarande svenska statsområdets historia”.¹¹⁵ Om folken skilde sig åt i sitt uppförande, så som Rosén påvisar att de gjorde under vikingatidens härjningar i väster och handelståg i öster, så berodde detta mindre på folkens olika karaktär eller olika seder. Till skillnad från Grimberg, som genom existensen av fylkeskonungar ansåg Sverige som det äldsta riket i Europa, var Sverige för Rosén åtminstone det yngsta bland de skandinaviska länderna.

Andersson hade förtydligat att de svenska, danska och norska samhällena hade olika organisationer, och varsin särpräglad historia. Men de kom ur samma kulturområde och delade språk, även om ortnamnen visar att det fanns en svensk dialekt redan på 500-talet.¹¹⁶ Rosén talar också om svearnas storhetstid, och en kontinuitet som funnits hos nordborna. Detta innebär att vikingatiden inte var en isolerad period i historien, varken i statskicket eller i moralen. Vikingatågens etiska sida är inte intressant att uttröna för honom, deras praktiska orsak och effekter är viktigare. Tågen är en del i den allmännordiska statsbildningsprocessen. Norden delar en historia, men de tre rikenas olika utveckling kan följas bakåt i tiden.

Under början av andra världskriget hade tankar om att de nordiska folken delade ett ursprung varit särskilt aktuella. Idén om en folkstam som invandrat, med ett gemensamt ursprung och en gemensam historia genom goda och svåra tider, skulle ge en gemensam samling mot yttre fiender.¹¹⁷ När de ”finska bröderna” var under hårt tryck

113. Exempelvis när Birger Jarl gifter sig med dansken Abels änka, samma Abel som mördar sin broder Erik Plogpenning, vars dotter gifter sig med Birgers son Valdemar. Rosén, 1962, s. 189f.

114. Rosén, 1962, s. 129.

115. Andersson, 1943, s. 17, s. 32.

116. Se Andersson, 1943, s. 29.

117. Zander, 2001, s. 274. Tankar på ett mer handfast nordiskt samarbete inom politiken har funnits tidigare, se exempelvis Föreningen Norden från 1919. Tanken på ett nordiskt för-

från Sovjetunionen, och när Norge och Danmark blivit ockuperade av Tyskland under våren 1940, tilltog samtalen om hur man borde bemöta aggressivitet mot Norden.¹¹⁸

Karl Ragnar Gierow avslutar en av sina dikter i samlingen *Vid askens rötter* som eddadikten, där jättarna rövar hammaren samtidigt som: ”stenhårt, fredsällt och tungt / sov den väldige Tor”. Jöran Mjöberg tolkar Gierows dikt som en beskrivning av omvärldens brist på handling mot Hitler.¹¹⁹ Dikten kom ut 1940, samtidigt som det fördes en diskussion om huruvida våld skulle mötas med våld, eller om freden skulle hållas till varje pris. Mjöberg påpekar hur man i diktens och romanens form kunde kritisera Nazityskland på ett sätt som exempelvis tidningsmedier inte öppet kunde. Sagorna blev ett ideologiskt sprängstoff under kriget.¹²⁰ I Danmark användes exempelvis *Njåls saga* under ockupationen, då N. M. Petersens översättning från 1840-talet åter gavs ut i serien om *Islendingenes ferd hjemme og ude* (del tre, 1943) som ett nordiskt arv, ej ett germanskt. Förlaget som stod bakom den nya texten hade kontakter med motståndsrörelsen, men eftersom tyskarna hade tagit till sig den norröna skatten såsom en del av det germanska kunde inte översättningen censureras av ockupationsmakten, även om noter och inledning skärskådades noga.¹²¹

Förutom att sagatiden var viktig för norrmännen, såsom en självständig storhetstid före unionerna under dansk och svensk krona, kunde tiden lätt användas, till och med manipuleras i större politiska sammanhang. Detta då kunskapen om tiden var fragmentarisk. För tyska nationalsocialister passade denna tid med många krigis-

svarsförbund försvarades bl.a. av att Finland i sin rädsla för Sovjetunionen ställde sig på Tysklands sida 1941. Men på 1950-talet återupptogs arbetet, och Nordiska rådet skapades med t.ex. nordisk passfrihet och en gemensam arbetsmarknad. Andra såg inte alls den tyska nationen som en fiende. C-O Fast startade 1934 Samfundet Manheim såsom en efterträdare till Götiska förbundet, men med en rasbiologisk kunskapsbas, och samfundet gav i april 1939 Adolf Hitler en present när han fyllde 50 år. Oredsson, 1996, s. 44ff. Jansson, 1999, s. 58.

118. Zander, 2001, s. 274.

119. Tolkning och citat efter Jöran Mjöberg *Dikt och diktatur: svensk kulturförsvär 1933–43*, 1944, s. 71f.

120. Förutom de arkeologiska fynden kom de isländska texterna att ingå i den tyska textkanon som läroplanen 1938 presenterade för skolorna (främst eddadikter, *Njåls saga* och *Laxdæla saga*). Zernack, 1994, s. 61.

121. Jón Karl Helgason, 1999, s. 83.

ka symbolerna som svärd och sköldar alldeles förträffligt.¹²² Stefan Arvidsson visar hur den indoeuropeiska forskningen fram till andra världskrigets slut hade olika inriktningar: en nationalistisk och en germansk. De hade raspsykologin gemensamt, liksom åsikten att rastillhörigheten har inverkan på kulturen.¹²³

Svenska socialdemokrater arbetade vid samma tid för att svenskar-
nas inneboende sinne för kollektivt ansvar skulle framhåvas.¹²⁴ Intres-
set ökade för att söka nationella särdrag hos folken under 1930-talet,
och nationalismen var inte längre enbart de borgerligas ideologi. Alla,
till och med kommunisterna, hävdade fosterlandskärleken för att ena
befolkningen. Även socialdemokraterna upprätthöll enligt Åsa Lin-
derborg nationen som det överordnade värdet – men markerade att
avoghet mot andra nationer saknades.¹²⁵ Samtidigt hördes kritiska
röster mot att söka nationella karaktärsdrag utifrån rasläran. Histori-
en bestämde karaktären hos ett folk, det var inte folkets karaktär som
bestämde historien.¹²⁶

När Andersson och Rosén presenterade sina synteser var dock den
politiska och rasbiologiska nationalismen förbi; efter andra världskri-
get var sådana yttringar misskrediterade. Den forskning som Anders-
son och Rosén förmedlade sökte inte längre folkkaraktärer.

Den vikingatida människan hade under kriget fått stå som typ för
den stridbara människan. Även Ingvar Andersson hade tagit fasta på
den indoeuropeiska forskningens fascination för tretalet: ”Vikingati-
dens hjälteideal med dess tredubbla innehåll: den myndige godsäga-
ren, den tappra krigaren, den frikostige husbonden och stridsledaren
för män, vilka i oryggligt trohetsförbund voro knutna samman med

122. På detta sätt förklarar Lise Nordenborg Myhre varför nationalsocialisterna i Tyskland kom
att använda sig av den norska arkeologins arbete i så stor utsträckning. Lise Nordenborg
Myhre, ”Arkeologi och nazism – en ockupation av ämnet” i Raudvere m.fl. (red.), 2001, s.
73, s. 81.

123. Den första inriktningen framställde ariernas patriarkala samhälle, den andra diskuterade
samhället som uppbyggt av krigiska unga män. I denna riktning arbetade den svenske reli-
gionsforskaren Stig Wikander i *Der arische Männerbund* (1938). Arvidsson, 2000, s. 195f, s.
217–223, s. 230.

124. Statens institut för rasbiologi fortsatte att vara en betydelsefull institution för den stora be-
folkningsfrågan och statistikprofessorn Gustav Sundbärgs *Det svenska folklynnnet* (1911), som
hade sålt i 32 000 exemplar när den trycktes senaste gången 1921, var fortfarande aktuell på
1930-talet. Se Tingsten, 1969, s. 200.

125. Linderborg, 2001, s. 251f.

126. T.ex. Herbert Tingsten på 1930-talet, se Zander, 2001, s. 167.

honom.”¹²⁷ Men genom att aidealisera vikingen kunde man distansera sig från den nationella nazistens svulstiga syn på forntiden. Dess relevans för samtiden kritiserades på samma sätt som en aidealisering av vikingen vid sekelskiftet hade inneburit en tacksam kritik mot de nationella romantikerna och de konservativa under 1900-talets första år.¹²⁸ Andersson och Rosén undvek både en negativ och en positiv värdering av forntiden. Rosén försökte att inte heller vara romantiserande eller stolt över svearnas vilda vikingafärder, men var inte heller överslätande. Skildringen av vikingatiden var neutral, i linje med forskningens krav på objektivitet. Förfädernas etniska ursprung hade av allt att döma mindre betydelse för händelseutvecklingen enligt den historiska forskningen vid 1900-talets mitt och därefter. Andersson valde att inte alls använda termen germaner. Rosén däremot talade om det gamla Sverige som en av ”alla germanska stater”, då dessa hade liknande struktur, exempelvis var de alla ättesamhällen ledda av hövdingar.¹²⁹

Historiker i Sverige var experter i statens tjänst. Beroendet av staten till trots fanns en autonomi eftersom problemen som studerades formulerades av forskarna. Historiker som Andersson och Rosén berörde problem i anknytning till statens utveckling, vilket innebär att de professionellas kunskap trots allt fortfarande i viss mån bidrog till ett nationellt identetskapande.¹³⁰

Historiker skulle vid 1900-talets mitt inte längre vara ideologer, inte heller nationalistier, i sin professionella verksamhet.¹³¹ Fakta och enskilda värderingar hade inte med varandra att göra. Trots att förfädernas etniska ursprung inte tillskrevs någon större betydelse för händelseutvecklingen var trots allt folkomflyttningar av intresse för Jerker Rosén. Med hjälp av arkeologernas kulturspridningsteorier försökte han diskutera när nya folkslag nått svenskt område, och vil-

127. Andersson, 1943, s. 40. George Dumézils forskning om indoeuropéernas religiösa system utifrån germansk tradition inleddes på 1930-talet. Där representerade de fornnordiska gudarna Oden-Tyr, Tor, och Frey-Freyja-Njord de ledande, de krigande och de frukt bärande grupperna. Lindow, 1985, s. 42. Andersson, 2000, s. 12f.

128. Se Mjöberg, 1944.

129. Se ex. Rosén, 1962, s. 125.

130. För denna diskussion, se Katrín Fridjónsdóttir, 1983, s. 73. Blomqvist, 1992, s. 45–51, och Peter Aronsson, ”The professional historian and the audience in Swedish history writing”, *Nordic Historiography in the 20th Century* (eds. Frank Meyer & Jan Eivind Myhre), 2000b.

131. Se Zander, 2001, s. 321.

Att driva med vikingen inom exempelvis litteraturen var ett sätt att kritisera ett svärmande för perioden. En renodlad parodi av vikingatiden finner man i Eric Palmqvists illustration till omslaget på Aksel Lindströms bok om Olav digre, även kallad den helige, i *Rövaren* från 1959.

ken väg de gått. Han tillät sig att vara försiktig; det hade mindre betydelse varifrån folk kommer. Snarare var det deras utveckling i handel och näring som hade betydelse. Forskningen var inte heller så säker på att förändringar i språk- och fornsakstyper nödvändigtvis måste betyda folkomflyttningar. För vikingatiden påpekades det hur nordbor påverkades i sin relation till Frankerriket, Byzans, och Bagdadkalifatet. Huruvida impulserna på stenåldern kom från tyskt eller ryskt område diskuterades men att temat har betydelse berodde inte på att det skulle tala om någonting om vare sig de nya folkens, eller de sentida ättlingarnas kvaliteter. Inte heller låg det hos Rosén någon prestige i huruvida de kom över Skåne

eller över Finland. Istället hade det faktum att de kan ha varit hästburna nomader och av indoeuropeiskt påbrå större betydelse för den fortsatta utvecklingen i Norden, genom att de genom sin rörlighet hade effekt på handelsmönstret, både inom Sverige och med kontinenten.¹³²

De svenska historikerna fortsatte med sin ambition om värdefrihet. På 1960-talet utarbetade förlaget Bonniers den version av *Den svenska historien* som baserades på Sten Carlssons och Jerker Roséns universitetslärobok. Man hade fortfarande anspråk på objektivitet och på att problematisera. Men Bonniers idé var att en professionellt vetenskapligt utförd historieskrivning skulle kunna roa samtidigt som den undervisade. Därför inleds hela verket av författaren Eyvind Johnson, som talar om en historieläsning som inte söker de sagolika dåden som ligger på gränsen till myten, eller kungar-

132. Se ex. Rosén, 1962, s. 27f.

nas svulstiga uttalanden. De sanna äventyren ligger i att söka orsaken till utvecklingen.¹³³ De flesta recensenter var också överens om att man lyckats i sitt uppsåt att få vetenskapen populariserad utan att kompromissa för mycket.¹³⁴

Sammanfattning

Vetenskapssynen hos Ingvar Andersson och Jerker Rosén knöt an till den radikala källkritik och det positivistiska vetenskapsideal som Lauritz Weibull med flera hade arbetat fram. Historisk vetenskap skulle vara baserad på säkra fakta, och enbart dessa fakta kunde ingå i den historiska rekonstruktionen. Materialets uppgifter måste enligt den moderna källkritiska hållningen genomgå en granskning utifrån tendens-, samtids- och beroendekrav för att bedömas såsom trovärdiga eller inte. När forskarna tillämpade denna källkritik fick det till effekt att de isländska sagorna definitivt ansågs höra hemma på 1200-talet, inte på vikingatiden. Jag har demonstrerat hur Rosén själv emellertid ibland ruckade på denna regel, och lät kunga- och isländingasagorna ge glimtar av vad som kunde ha hänt på 1000-talet, åtminstone om uppgifterna korresponderar med skaldernas svårföränderliga dikter. Sagorna uppfattades som allmännordiska lämningar; utvecklingen ansågs vara likartad i de nordiska rikena fram till denna tid så att de representerade nordbons historia. De var mest till nytta för Rosén i hans skildring av de organisatoriska frågorna, inte i händelsehistorien eller i skildringar av människors uppfattning av omvärlden.

Vid 1900-talets mitt hade tiden före år 1250 fått minst utrymme i synteserna över svensk historia, medan tiden efter stormaktstiden och in i det nya samhället efter 1809 istället hade störst betydelse. Roséns *Svensk historia* kan exempelvis delas in i två delar. De första femtio procenten ägnas forn- och medeltid, och resterande hälft av boken täcker in tiden fram till 1718. Andersson hade en snabb genomgång av hur Sverige blev till – från ett ättesamhälle med en primitiv lag till ett av kyrkan organiserat rike där vikingatågen och kristnandet stod i fokus. Även för Rosén var frågan hur landet organiserades i härader och andra hierarkiska nivåer ända upp till riksnivå den röda tråden.

133. Eyvind Johnson, "Om historieläsning", *Den svenska historien*, s. 10f.

134. Zander, 2001, s. 366–370.

De stora frågorna som hos Andersson och Rosén ansågs mest väsentliga i en översikt av Sveriges historia berörde det som förändrar ett samhälle i stort. Historiesynen byggde på materiella förklaringar av historisk förändring. I första hand handlade detta om den ekonomiska, och i andra hand den politiska historien.

Granskningen visar att varken Ingvar Andersson eller Jerker Rosén talade ingående om tiden före 500 f.Kr., och Rosén lämnade en lucka mellan 500- och 800-talet just på grund av källägets osäkerhet. Materiella lämningar måste nu till för att avgöra om de litterära texterna har något värde. Detta syntes redan i Ingvar Anderssons *Sveriges historia*, där arkeologin helt kommit att styra tolkningarna för den äldsta tiden. Slående i Anderssons och Roséns verk är hur de höll övergången från förhistorien till historisk tid öppen, som en osäker fråga. Det rådde enligt deras bedömningar osäkerhet om hur, och varför, svearna övertog götarnas område på 500-talet. Klart ansågs dock vara att götarna blivit en underavdelning till svearna under 800-talet, och att alla dessa folk tillhörde samma kultursfär. Diskussionerna om folkens ursprung var inte längre lika viktiga, och sagorna var inte längre huvudkällan till Nordens äldsta historia. Det talades inte om förlorade svenska sagor, och de isländska sagorna ansågs som allmännordiska.

Vilka funktioner och maktbefogenheter kungarna hade klargjordes alltså i 1900-talets synteser, liksom utvecklingen av kyrkans organisation. Den ekonomiska basen analyserades. Lagens praktiska betydelse, och utvidgandet av lokalrätten till större områden, hade en stor betydelse i den statsbildningsprocess Rosén tecknade. För skildringen av vikingatiden var det äldre ättesamhället av stor betydelse, liksom den långsamma förändringen genom utifrån kommande influenser från kontinenten. Vikingatågen presenterades mer som handelsfärder än som meningslösa rovtåg, och de hade en fortsättning in i medeltidens expansion. Men vad som var hedniskt och vad som var kristna rötter hade ingen betydelse i sig för Rosén. De kristna missionärernas koppling till världslig makt blev istället viktig.

Anderssons och Roséns problematisering av landets äldsta historia gav läsarna en möjlighet till identifikation med en nordiskt och en europeisk gemenskap. Det som presenterades var inte det avgjort svenska, men inte heller en särskilt germansk skildring av Sveriges historia. De olika nordiska rikenas olika historiska utveckling

ansågs av den historiska forskningen vid 1900-talets mitt ha berott mer på politisk och ekonomisk utveckling än på de olika folkens språk, seder eller karaktärer. Kulturhistoria och idéhistoria lämnades åt andra forskare. En syntes av de senaste forskningsrönen och de största forskningsdebatterna inom historia skulle enligt yrkeshistorikerna Andersson och Rosén behandla handelskontakter, religiösa institutioner, maktpolitik, gränsdragningar, skattesystem och andra socioekonomiska organisationsformer. Den tog inte upp etniska ursprungsmyter. I arkeologiska utgrävningar kunde olika skikt av befolkningen framkomma lika väl, men i Anderssons och Roséns böcker var det ändå de övre skikten i samhället som blev synliga: konungar, biskopar och storbönder. Deras inflytande i en statsbildning stod i fokus. Trälar, kvinnor och andra med mindre offentlig makt lyser med sin frånvaro, liksom unika hjältar vars handlingar i författarnas mening saknade långvarig effekt på samhällssystemet.

Sammanfattande analys

Relevanta förfäder

och konstruktionen av kulturella identiteter

Denna historiografiska analys har sträckt sig över en ovanligt lång tidsperiod, avhandlingen har behandlat översikter av nationen Sveriges historia under en tidsrymd av 300 år. Fokus har legat på sju kända och inflytelserika historikers allmänna historiesyn. Framför allt har jag koncentrerat mig på den skildring författarna har gett av den period som idag benämns vikingatiden, genom att uppmärksamma deras användning av de isländska sagorna.

Olof Rudbecks, Olof von Dalins, Sven Lagerbrings, Erik Gustaf Geijers, Carl Grimbergs, Ingvar Anderssons och Jerker Roséns hantering av det norröna materialet har analyserats vad gäller metod, urval och värderingar. En utgångspunkt för avhandlingen har varit att de källkritiska ramar som sagorna hanteras inom reglerar vetenskapens möjligheter att föreställa sig samhällen och kulturer i förgången tid. Vid sidan av forskarnas källanvändning har jag koncentrerat mig på deras hantering av tiden utifrån några centrala teman: samhällsordningen, förekomsten av lagar, relationen mellan vikingen och bonden, presentationen av männen och kvinnorna, samt den hedniska kontra den kristna tidens kännetecken. Bedömningar av sagornas värde som källa har påverkat historikernas uppfattning om olika epoker. Genom en traditionell kvalitativ läsning av verken, och med hjälp av en allmän historiografisk kringkunskap, har verken tolkats. Jag har uppmärksammat hur författarna har identifierat det svenska, nordiska, eller vidare europeiska arvet i sin skildring av vikingatid. Utifrån detta underlag har jag diskuterat kopplingen mellan uppfattningen av vikingatiden och den mer eller mindre explicita markeringen av nationella identiteter i historieverken. Problemen i vilken omfattning de isländska sagorna varit tillgängliga, och på vilket sätt de varit använda, placerar sig därmed inom ett större fält av frågor kring historiekultur och identitet.

En förutsättning i avhandlingen har varit att nationella identiteter i förmodern tid, liksom nationalismen i modern tid, delvis har sin grund i historieskrivningen. Historiker har ofta betonat att flera goda ting som förknippas med svenska eller nordiska identiteter har sin rot i vikingatiden: den långa traditionen av frihet, det jämlika samhället som en urgammal bonderepresentation förde med sig, en oböjlig respekt för lagen, en hög uppskattning av stolta och starka kvinnor och ett värnande om kvinnofriden. Men perioden har också skildrats annorlunda: man har varit tvungen att välja bort blodshämnd, trälar och barbariska krigståg ur minnesbanken för att ha kvar en positiv identifikation med vikingarnas miljö. Problematiken handlar om vad som varit politiskt motiverat att minnas om nationens historia utifrån samtidens diskussioner. Sagorna är alltså inte bara texter. De har också varit del av en ideologisk kamp om det förflutna, och har en plats i den historiska kanon som historiker erbjuder den svensktalande befolkningen att ta del av. Vad det är i den samling av historisk erfarenhet som har uppfattats ha sina rötter i vikingatiden och som har skapat föreställningar, och historiska myter, om det nationella har varit ledmotivet i denna studie.

Uppfattningarna om nationers ursprung kan vara viktiga av speciellt två anledningar. De visar vad som uppfattats som det typiska och det unika för en speciell nation. De drar upp gränser mellan folk, och bestämmer med vem ett minne av forna dagar delas. Min undersökning har bland annat hämtat inspiration från ett citat av Stefan Arvidsson, som i en studie om religionshistorikernas historia och deras beundran för *Ariska idoler* (2000) fastnat för termen *relevanta förfäder*: ”vilka vill man inkludera i ’vi:et’, var man väljer att dra gränser mellan relevanta och irrelevanta förfäder.” (s. 327). Förutom en etno-territoriell betydelse av vem som är relevant förfäder finns det en mythistorisk dimension: vilka symboler lyfts upp, och vilken litterär och historisk kanon ska meddela vilka *vi* är? Detta betyder att jag har velat uppmärksamma både den källkritiska och den värderingsmässiga hanteringen av isländska sagor hos historikerna. Vem man identifierar sig med, vilka symboler, aktörer, grupper, händelser och handlingar som lyfts fram ur sagorna för identitetsskapande syften är viktigt, vilka drag i kulturen och politiken från sagornas tid som historiker anser borde bevaras.

Jag har valt att ha en lång tidsaxel i min studie. Nackdelarna med

detta är uppenbara. Det är svårt att behärska hela den historiska vetenskapens historia, liksom de enskilda verken i sin fullständighet. Det finns dock fördelar. Jag har förhoppningsvis identifierat de stora förändringarna i historikernas syn på vikingatiden, samtidigt som jag har synliggjort kontinuiteten i deras behandling av det norröna materialet. De resultat som jag har nått i min undersökning kommer i det följande att presenteras i tre översiktliga tabeller, och hela avhandlingen sammanfattas här i kommentarerna till dessa förenklade uppställningar.

Sagorna som nationell historia och litteratur

För mig har det varit viktigt att instämma i Colin Kidds tanke om att religionen har spelat en stor roll för de historiska tolkningarna under äldre perioder. Guds roll i historien var, som också Gunnar Eriksson framhållit, av stor betydelse för Olof Rudbeck i hans *Atlantica* från 1600-talet. Nationen kopplades samman med den mosaiska genealogin och vetenskapen utgick från de bibliska tolkningarna om vad som var möjligt. Även under 1700-talet hade religionen stor betydelse. Gud ansågs visserligen inte länge ingripa direkt i historien, men människan levde enligt den tidens historieskrivare efter lagar som var lagda av en högre makt. Eftersom historiens aktörer själva valde sina handlingar kunde, och skulle, de bedömas moraliskt i efterhand av historieskrivare som Olof von Dalin och Sven Lagerbring. Tanken på den gammaltestamentliga genealogin var dock inte oemotsagd vid denna tid. Kanske hade människan olika ursprung? Folken började skiljas åt, därtill utifrån biologiska orsaker snarare än kulturella. Att förankra sin historiesyn i en gudstro var inte heller främmande för 1800-talets vetenskapsmän. För historiker som Erik Gustaf Geijer fanns Guds omtanke alltid med i historiens gång, och den protestantiska nationen Sverige hade enligt hans mening ett organiskt uppbyggt statsskick som exempel på detta.

Människans utveckling tolkades däremot mindre utifrån en religiös övertygelse när historievetenskapen omvärderade vetenskapens mål och möjligheter i början av 1900-talet. Den vetenskapliga tolkningen kom då att bli oavhängig av Gud, och Gamla Testamentet spelade inte längre någon roll. Sekulariserade historiker som Ingvar Andersson och Jerker Rosén menade att professionella historiker inte skulle styras av religiösa övertygelser i sitt författarskap.

Under 1600-talet togs det egentliga avstampet för studiet av vikingatid i Sverige, och det svenska studiet av de isländska sagorna. Det är även här denna avhandling har tagit sin början. Kontinentens goter hade länge antagits ha ett nordiskt ursprung, och under svensk stormaktstid hade den götiska ideologin en väl förankrad plats i den bibliskt färgade synen på världen. De isländska sagorna kom att få stor effekt för de nordiska forskarnas arbete från och med 1600-talets mitt. Grunden för den götiska ideologin hade varit de klassiska auktoriteternas skildringar, tills män som Olof Rudbeck förde fram det norröna materialet. Att goterna, som med Theoderik den store i spetsen orsakat problem för romarriket, varit göter från Norden var en tanke som stimulerades ytterligare av sagatexter. Den svensk-götiska patriotismen hämtade näring ur en historieskrivning om varifrån dessa göter hade kommit. Forskningen hoppades finna svaren på hur folken spridits över jordens yta efter syndafloden. Det norröna materialet utgjorde inte bara ett komplement till andra källor. Tvärtom blev sagorna nyckeln till göternas – och världens – historia. Det nyupptäckta norröna materialet passade Rudbeck väl då han beskrev vad han menade var bakgrunden till dessa redan uppmärksammade göter. Genom att koppla samman Sveriges historia med syndafloden visade han hur hela den kända världens civilisation kommit från Skandinavien. Tidsrummet låg långt bak i tiden, men det var nu vikingarnas historia som beskrevs. Ideologiskt var detta inte annorlunda än göticismen i övrigt, men det har enligt min mening tillkommit någonting nytt i och med att vikingen beskrevs genom de isländska sagorna.

Rudbeck använde gärna arkeologiskt och topografiskt material, men texten hade i regel företräde framför andra material i fornforskningen, och isländska sagor blev till stor hjälp när de gamles dygder skulle lyftas fram som föredömen för stormaktstidens svenskar. Sagorna skildrade enligt Rudbeck historiska händelser, och mytologins gudomligheter sågs som historiska kungar och krigare. I forntidssagorna och kungasagorna fanns kungar som kunde framhållas som förebilder, bland annat för sin kamp mot troll och trolldom. Rudbeck stod själv bakom utgivningar av sagamaterial, och han arbetade nära flera andra personer som var involverade i arbetet att höja fäderneslandets ära genom gamla skrifter. I en mer traditionell mening har man ansett att islänningasagorna, tillsammans med den poetiska Ed-

dan, ”upptäcktes” först på 1800-talet. I min analys av hur det norröna materialet har utgivits och kommenterats har jag emellertid velat markera att islänningasagorna faktiskt fanns tillgängliga för forskarna också tidigare, trots att översättningar av just den genren inte kom i tryck på svenska förrän 1856. Islänningasagorna användes aktivt av Rudbeck för att fånga forntida seder.

Rudbeck insåg att sagorna var skrivna långt efter den tid de utgav sig att redogöra för, men detta problem kringgick han genom att hävda att en muntlig tradition gjorde dem historiskt tillförlitliga. Han använde en kronologisk princip i sin källbehandling, där det gamla ansågs vara trovärdigt material. Den norröna mytologiska poesin i Eddan tolkades främst allegoriskt. Rudbeck var inte helt okritisk, stundom kunde han avfärda material som verkade alltför förbluffande utifrån vad som ansågs sannolikt, och stundtals diskuterade han i vilket beroende skildringarna stod till varandra. Man lyckades under 1600-talet inte finna de svenska sagor man letade intensivt efter, och framställde då förfalskningar. Även dessa måste redigeras av upphovsmännen för att passera som trovärdiga: trots att fenomenet trolldom fascinerade de lärde kunde man inte redovisa trolldomsånger öppet i en ortodox tid. Dessa delar saknas exempelvis i falsariet Hjalmsars saga.

Men för Rudbeck var sanningen ändock en viktig ledstjärna, och sanningen i sagorna sade honom att den gyllene forntiden funnits i Norden – främst i Sverige. Svenskarnas dygder var bundna i historien och borde visas upp för fäderneslandets heders skull. Han skapade således en mythistoria som fungerade inom tidens ramar för tänkbara tolkningar. För 1600-talets lärda män angavs dessa ramar av Bibelns berättelse. Det var *den etniska teologin* som låg till grund för stormaktstidens nationella historieskrivning.

Att studera fornnordiska språk var en viktig drivkraft för stormaktstidens forskare. Enligt deras uppfattning skvallrade ett gammalt språk om en gammal stat. Språkstudiet fortsatte att vara en angelägenhet under 1700-talet. Men sagorna skulle hellre ge svar på frågan om landets ålder utan att man använde ättlängderna från den bibliske Magog. Nu handlade det dessutom om att lära efter stora mäns mönster, helt i överensstämmelse med den allmänna nyttofilosofin. Att samtiden ansågs kunna lära sig av historien lyser igenom starkt när förfäderna presenterades såsom enkla, arbetsamma och

hederliga adels/odalbönder hos till exempel Dalin och Lagerbring. Önskan om att balansera jordbruk mot handel, och kritiken mot utländskt prål och aristokratisk flärd, är tydlig.

Dalin använde norrönt material parallellt med antikens skrifter. Lagerbring valde hellre sagorna än grekiska eller romerska författare. Sagan var enligt deras mening den viktigaste källan för äldre tid. Kungasagorna spelade fortfarande en stor roll under 1700-talet, främst eftersom kungarnas uppförande ansågs ge besked om tidernas moral. Genom att visa denna litterärt fångade ära skulle den samtida läsaren inspireras till stora bragder och fosterlandskärlek. Dock måste hjältarna presenteras utan störande irrationella moment ur sagorna. Dalin ansträngde sig för att förklara exempelvis jättarna i Norden med naturvetenskapens hjälp. De var enligt hans mening egentligen storvuxna karlar som levde nära polen. Eftersom jordens dragningskraft där var större blev arbetet tyngre och folket därmed starkare. Tillsammans med den nordiska kylan hade befolkningen blivit stark – både i fysisk och i andlig bemärkelse, menade han.

Färre sagor blev översatta under 1700-talet, bland annat därför att fornforskningen omorganiserades. Men jag vill betona att sagorna definitivt fanns kvar i historieskrivningen också under detta århundrade, speciellt användbara var de i sökandet efter en samhällsnyttig svenskhet. Sagan bedömdes ha funnits på svensk mark innan nitiska katoliker förstört dem och lämnat åt islänningarna att vårda de gamla minnena. De källkritiska diskussionerna under 1700-talet anknöt i viss mån till tendens-, beroende-, och samtidighetskriterier, men viktigare är att vissa stycken censurerades för att nå det enklaste och mest realistiska ledmotivet. Islänningasagorna fick för 1700-talets historieskrivare framför allt förmedla folkets kulturella seder, då islänningen ansågs kunna motsvara nordbon i allmänhet. De sagor som utspelade sig i Skandinavien var emellertid mer populära, så kungasagor och forntidssagor dominerade. Tolkningen av historien utifrån det mosaiska paradigmet hade under 1700-talet förändrats till ett mer moraliskt rättesnöre i enlighet med den kristna tron. Gamla Testamentets historieskrivning tolkades inte längre bokstavligt vad gäller skapelsen, och Sveriges historia hade flyttats fram flera hundra år i tiden jämfört med Rudbecks skildring. Sagorna användes främst för att berätta historien för tiden från Kristi födelse fram till år 1000, men också för medeltiden.

Med början under 1820-talet växte en skandinavistisk rörelse fram. Dess företrädare ville nå samverkan och fredlig samexistens för de nordiska länderna och fann stöd för en gemensam historia i bland annat vikingatiden. Isländskans roll som de nordiska språkens moder medförde ett uppsving för sagorna och deras språk. Under Erik Gustaf Geijers tid uppvärderades dessutom den norröna mytologin, vilket utökade eddornas plats i historieskrivningen. Tidigare hade Eddan använts som historiskt dokument, under 1800-talet stod enligt forskarna istället folkets rätta karaktär att finna i det diktade materialet. Denna idé om en nordisk samhörighet gjorde att islänningasagor kom mer i förgrunden. Islänningarna ansågs ha bevarat minnet av sitt ursprung i Skandinavien och skrev sagorna på ett samskandinaviskt språk. Att så många berättelser kommit från just Island förklarades med den fredliga miljö som islänningarna levde i, till skillnad från de nordiska grannarnas turbulenta strider.

Ynglingasagan och övriga kungasagor var kvar som viktiga källor. Därtill trycktes forntidssagorna på nytt och blev förlagor till flera skönlitterära och konstnärliga verk som ytterligare spred intresset för fornordnen på 1800-talet. Den historiska vetenskapen hade vid denna tid kombinerat den antikvariska forskningens funderingar om *var* och *när* någonting hände med historikernas undran över *hur* och *varför*. Den utökade arkivforskningen i kombination med arkeologiska landvinningar förde också med sig metoddiskussioner som även berörde sagamaterialet.

Det kan vara svårt att undvika att ge en alltför enkel skildring av hanteringen av sagan hos historikerna, och i så fall hamna i en utveckling från en okritisk inställning till ett kritiskt användande, eller till och med ett icke-bruk av sagan, i den moderna vetenskapen. Sagaforskningen kan i en kortfattad resumé lätt uppfattas som ett cykliskt förlopp. Nyfikenheten och den stora uppskattningen av materialet under 1600-talet, kritiken av sagorna på 1700-talet hos Lagerbring, Ihre och Schlözer som möttes av reaktioner på 1800-talet, uppvärderingen av folktraditionen hos Geijer, Keyser och Munch. Sedan följde en ny reaktion i mitten av 1800-talet, framförd till exempel av Storm, som i sin tur får respons hos Finnur Jónsson och Wimmer, vilka försvarade den muntliga traditionen emot bröderna Weibull, Sigurður Nordal och andra som underströk att sagan var författad på medeltiden. Situationen är dock mer komplicerad än så.

Huvudfrågan hos forskningen har oftast varit historiciteten i sagan, men varken frågorna eller argumenteringen återkommer utan relation till forskning och samhälle i övrigt. En enkel upprepning av argumenten rör det sig därför inte om. Dessutom behandlas hela tiden nya genrer av sagorna.

Det som var nytt med sagaforskningen i Lauritz Weibulls tid var tesen att man inte skulle tolka materialet genom kunskap om det historiska skeendet från annat håll. Källan skulle bäras upp av sig själv, forskaren skulle inte behöva läsa mellan raderna. Weibulls bok *Kritiska undersökningar i Nordens historia* 1911 fick en stor effekt på sagastudiet i Sverige, även om det är viktigt att inse att det var ett inlägg i en större diskussion som också fördes på Island, i Norge, i Danmark och i Tyskland. Detta märks inte minst av att boken är upplagd som en polemik mot speciellt utvalda forskare.

Vikingatidens sagor var dock på intet sätt ett avslutat kapitel för historikerna bara för att Lauritz Weibull inlett sitt källkritiska kors-tåg mot dem. Sagans aktörer försvann inte helt i historieskrivningen utan sågs fortfarande som idealbilder för vikingatidens människor hos till exempel Grimberg. I jämförelser med run- och lagmaterial jämkades uppgifterna samman till en helhet. Religionen före kristendomen presenterades hos Grimberg med hjälp av Eddan, där gudarna sågs som typexempel på fornnordens individer. Isländska sagor visade enligt hans uppfattning vanligt folk i Norden under vikingatid, och gav kött och blod åt den historiska framställningen. Arkeologiska fynd jämfördes med och tolkades utifrån den norröna litteraturen. Trots att sagan inte var favorit som källa för alla historiker under 1900-talet behöll den samtidigt sin popularitet som litteratur.

Så småningom fick 1900-talet emellertid en ny syn på forntiden, mycket tack vare arkeologin och en historievetenskap i ny skepnad. Detta märks inte minst hos Ingvar Andersson och Jerker Rosén. Materiella lämningar blev dominerande i deras skildring av perioden före medeltiden, men konungasagan och skaldernas strofer hade fortfarande en liten del i de historiska analyserna. Sagan erkändes nu vara ett särisländskt fenomen, men användes som ett allmännordiskt litterärt arv snarare än ett historiskt.

Fornlämningar har i och för sig alltid ingått i analysen hos de historiska forskarna. Rudbeck hade varit mycket förtjust i de arkeologiska artefakterna, tillsammans med muntliga sägner. Dalin å sin sida

läste mycket hellre texten på runstenen än något annat. Geijer kunde sträcka sig till att se lämningar i naturen som ett komplement till arkivens pappershögar. Vid 1900-talets mitt skulle emellertid litteraturen tolkas utifrån arkeologiska fynd snarare än tvärtom när frågan gällde gränsen mellan förhistorisk och historisk tid. Hos Andersson och Rosén vägde arkeologiska kvarlevor tungt om de behandlats i modern arkeologisk forskning.

Den radikala källkritiken och ett positivistiskt vetenskapsideal påbjöd att historisk vetenskap skulle vara baserad på säkra fakta, och att enbart dessa fakta skulle ingå i den historiska rekonstruktionen. Detta gjorde att sagorna inte längre var huvudkällan till vikingatiden. Tack vare arkeologin kunde historiker uttala sig om tiden före 500 f.Kr., men Ingvar Andersson och Jerker Rosén undvek att lämna säkra utsagor om tiden före högmedeltid. Detta med anledning av den osäkerhet som de professionella historikerna upplevde efter det källkritiska genombrottet. De isländska sagorna hörde enligt deras mening hemma på 1200-talet, då de skrevs ner, inte på vikingatiden. Bakgrunden var en källkritisk granskning utifrån tendens-, samtids- och beroendekrav. I ett problematiserat historiestudium, utan vare sig nationellt eller religiöst tolkningsföreträde, kom historiker som hade den sekulariserade demokratins framväxt i blickfånget att bibehålla intresset för ett fåtal viktiga teman, såsom kristnandet och rikets enande, när nationens historia presenterades. Men i övrigt var man försiktig. Under 1900-talet får tiden före 1250 minst utrymme i de undersökta synteserna över svensk historia, inte minst på grund av uppfattningen att sagornas källvärde var osäkert.

Tabell 1: De material som främst har använts för att skildra vikingatiden i de undersökta verken.

	Rudbeck	Dalini/ Lagerbring	Geijer	Grimberg	Andersson/ Rosén
Material	Bibeln Antika texter Isländska sagor Arkeologiska fynd och sägner Mytologi som historia	Isländska sagor Antika texter Medeltida texter Mytologi som symbolisk historia	Isländska sagor Antika texter Medeltida texter Mytologi som poesi	Isländska sagor Arkeologiska fynd Medeltida texter Mytologi som representation människans värld	Arkeologiska fynd och runor Medeltida texter

Som framgår av tabell 1 kan några stora förändringar skönjas vad gäller de material som använts för att skildra ”vikingatiden” i de undersökta verken. Hos Rudbeck var Bibeln en av huvudkällorna, tillsammans med de antika författarna. Det norröna materialet fick större utrymme ju mer han skrev om det gamla Sverige. Hos Andersson/Rosén på 1900-talet har Bibeln, sagorna och mytologin försvunnit. Vad tabellen visar tydligast är hur de isländska sagorna och den norröna mytologin under århundraden ända fram till 1900-talets mitt ändå har varit en viktig uppgiftslämnare när vikingatiden har skildrats i de stora historieverken.

Om sagorna främst betraktats som historia eller litteratur avspeglas i viss mån i olika ideal rörande hur översättningen av sagorna skulle gå till. Susan Bassnett ger i sin bok *Translation Studies* (1980) en bild av översättningsideal i olika tidsepoker som stämmer relativt väl överens med sagaöversättningarnas situation i Sverige. 1600-talets ideal för översättarna hade varit att imitera originalet, inspirerade av den klassiska litteraturen. Genom de västnordiska manuskripten ansågs det svensk-götiska språket bli belyst, och isländska sagor översattes för att ge ära åt landet. Under 1700-talets mer pragmatiska inriktning blev många äldre texter översatta på nytt, och till och med omskrivna till ett modernare språk. Läsaren skulle få litteratu-

ren på sin egen tids språkbruk för att helt och fullt förstå den. Mot slutet av seklet kom dock önskan om att följa originalet närmare att växa sig starkare. Poesin ansågs vara själens spegel och man kunde med stolthet spegla sig i det kraftfulla språk som sagorna visade upp. En ny publik skulle läsa sagautgåvor utan lärda kommentarer. Romantikens tro på skaparkraften hos varje poet hade verkan på översättarens roll. Att översätta handlade inte bara om kommunikation mellan två texter utan också om att översätta tankar med översättaren som påverkande medium. Man ville förmedla meningen bakom språket – exempelvis genom att använda ålderdomliga uttryck så att texten behöll sin *annorlundahet*. Genom detta gamla språk förmedlades även en trovärdighet, menade man, speciellt för den i realistisk stil skrivna genren islänningasagan. Att göra språket ålderdomligt väcker å andra sidan en reaktion under 1900-talet, och idealet blir att modernisera mera. Motiveringen till att på nytt ge ut sagor i svensk översättning blev nu att man tidigare har förstört en i grunden god litteratur genom en orättvis arkaisering av språket.

Bilden av vikingatiden

I tabell 1 redogjorde jag för hur sagorna har använts som källmaterial i jämförelse med andra material. Men vad har sagorna gett uppgifter om? I avhandlingen har jag koncentrerat mig på olika teman som har lyfts fram i historieverkens skildring av vikingatiden (eller dess motsvarighet). Av tabell 2 nedan framgår det att *rummet* i de undersökta verken ofta är större – eller mindre – än det nationella territoriets gränser. Det nationella rummet kopplas hos Rudbeck ihop med ett universellt perspektiv, eftersom Noaks ättlingar enligt hans mening hade fått sitt politiska och kulturella centrum i Uppsala. Dalin/Lagerbring tolkar Sveriges historia ur ett västnordiskt perspektiv och Geijer ur ett nordiskt. Grimberg däremot håller sig till en ren nationell tolkning. Hos Andersson/Rosén handlar det också om en svensk överblick, men statens ursprung söks specifikt i Mälardalen, där Svea rike enligt författarna hade sitt centrum. Samtidigt öppnar Andersson och Rosén för en större europeisk kontext. Vad gäller *tidsramen* i skildringarna kommer de efter hand att snävas in till en fixerad kronologi. Viktiga *teman* har alltid varit statens utveckling, samhällets sociala uppbyggnad. Lagen finns alltid närvarande på ett sätt eller annat. Vikingen finns med hos alla historiker, men definitionen av

honom varierar. Geijer länkade honom till bondesamhället, medan Rosén såg honom som en köpman. Kulturhistoriska teman, som seder, genusrelationer och exempelvis vetenskapernas status i det gamla samhället i en jämförelse med det nya, intresserade mest Dalin/Lagerbring och Grimberg. Hur kristnandet genomfördes och vad folk trodde på före respektive efter trosskiftet diskuterades under både 1700-, 1800-, och tidigt 1900-tal. För Andersson/Rosén var religionen bara kopplad till kyrkan som institution.

Tabell 2: Vikingatidens tid, rum och innehåll enligt de undersökta historieverken.

	<i>Rudbeck</i>	<i>Dalin/ Lagerbring</i>	<i>Geijer</i>	<i>Grimberg</i>	<i>Andersson/ Rosén</i>
<i>Rummet</i>	Uppsala/ Världen	Sverige- Norge	Norden	Sverige	Uppland/ Sverige / Europa
<i>Tidsram</i>	Forntid Biblisk tid Noak- 1000 f.Kr.	Tvådelad ”vikinga- tid” 500f.- 1000 e.Kr.	Tvådelad ”vikinga- tid” 0-1000 e.Kr.	Odelad vikingatid 800-1000- tal	Odelad vikingatid (800– 1000-tal)
<i>Viktiga teman</i>	Staten i Uppsala Gamla lagar Gamla dygder Krigande män och kvinnor	Riket sty- relse Lika lagar Maktför- delning Seder	Organisk stat och dess lagar Kung och ting Väld och frid Karaktär folk	Nationens utveckling Svensk lag Ättesam- hälle Kristnan- det men- talitetsför- ändring Folkkarak- tär	Statens ut- veckling Lagar Ättesam- hälle Kristnan- det poli- tiskt moti- verat Vikinga- köpman

Med hjälp av bland annat sagorna utkristalliseras viktiga företeelser om perioden som påverkar värderingen av den. Rudbeck menade att svenskarna levde i ett av världens äldsta riken, men viktigare ändå var att de hade haft ett fungerande styrelseskick under lång

tid. Svenskarna var ett folk som hade förvaltat sin gudagivna natur väl. Tack vare sina dygder, och genom att de behöll sin goda karaktär, kunde de lägga andra länder under sig som skatteländer, menade Rudbeck. Det var den gamla goda tiden, då stolta soldatbönder fogade in sig i det treståndsschema som gjorde att samhället fungerade bäst. Det gick sämre under perioden efter Kristi födelse då Norden bröts sönder av olika viljor, och templet i Uppsala upphörde att vara världens centrum.

Rudbeck hade påtalat att alla i Norden hade stor frihet då han omtolkade *yverborne* från *födda i norr*, till *födda fria*. Rudbeck levde i det karolinska enväldets tid. Hans markering av att de gamla svenskarna alltid haft medbestämmanderätt på tinget, och att invånarna i alla skatteländer kunde fara till Uppsala för att diskutera med överkonungen, kan ses som ett inlägg i debatten om hur samhället rätteligen skulle styras med konungen som förmyndare, försvarare och försörjare. Vikingen som Rudbeck presenterar var soldaten. Att vara en stark krigare var högt värderat av honom. Kriget var enligt hans uppfattning en ärans väg, och historieskrivarna uppfyllde denna krigiska dygd genom att påvisa den långa traditionen av starka soldater i Sverige – både i manliga och kvinnliga gestalter. Vikingatågen var enligt hans mening bra på flera sätt; de gav mat åt svenskarna, de visade svenskarnas mod, och de skapade den breda försvarszon som alla borde ha mot sina fiender.

Olof von Dalins och Sven Lagerbrings historieverk hanterade vikingatiden som en samnordisk – eller samskandinavisk – gemenskap, och genom det norröna materialet skildrades Nordens folk och konungar gemensamt fram till medeltidens början. Sverige och Norge hade ”sina naturliga gränser” i bergen och vid stränderna, men det Dalin och Lagerbring skildrar i sina versioner av Sveriges politiska och kulturella historia är främst landskapen från Dalälven till Öresund.

Att miljön kunde påverka människan och hennes styrelseskick var under denna tid en vanlig uppfattning. 1700-talets historiker markerade tydligt att det hade funnits alternativa styrelseformer till både den enväldige konungen och egenmäktiga herrar att lyfta fram ur historien. Det bästa styrelseskicket hade göternas stamfäder haft, enligt Dalin och Lagerbring. De sågs som de ursprungliga demokraterna, då de följde en klok konung och störtade en dålig. I goda tider sakna-

des det mellanhänder mellan kungen och hans folk, och allt reglerades av en ojävig lag. 1700-talets historieskrivare var mindre intresserade av de krigiska egenskaperna hos sina förfäder. Dessa kunde istället vara pragmatiska föredömen i sina satsningar på jordbruk och handel. Handel, hantverk och åkerbruk var viktiga teman för historieskrivningen, värda att lyftas fram i en tid då kommersiella intressen skulle leda till ett gott liv för Sverige och dess undersåtar.

Rudbeck hade påvisat Sveriges höga ålder genom dess gamla lagar, och menat sig bevisa att götterna hade bevarat mycket av denna guldålder genom att vissa gamla lagar fortfarande var i bruk. Under 1700-talet markerades lagen ytterligare, och Torgny Lagman fick större utrymme än han haft tidigare. Lagar var lika för alla. Kunde mäktiga män undkomma straff dömdes de i alla fall av den samtida opinionen, eller av eftervärlden, i Dalins eller Lagerbrings skepnad.

Det nya 1800-talets svenskar skulle däremot, om man delade Geijers historiesyn, efterlikna forna tiders hjälteedygder så gott man förmodde, även de krigiska. Detta hade givetvis betydelse för studiet av sagorna. En demokratisk kultur enligt Geijers definition – där kungen hörde sina rådgivare – eftersträvades av honom i samtiden. Styrelsesättet blev under denna period ett viktigt undersökningsområde för historiker, speciellt den som återfanns i kungasagor och islänningasagor. Både vikingen som sökte äventyret och bonden som slet på sin egen jord blev viktiga symboler i nationens minnesbank. Frihet, mod och krigiskhet var värden som enligt Geijer samsades i forntiden, liksom kärleken till friheten och rätten till medbestämmande – inom vissa gränser. Torgny Lagman blev hos Geijer mer av en folkets förmyndare än en lagens väktare. Vikingen hade positiva, starka karaktärsdrag, och bonden uppfyllde en viktig funktion i samhället som obildad och rotad, men inte utan möjlighet att använda sitt svärd om så krävdes. 1800-talets undersåtar skulle älska den nation hon tillhörde, och se sig själv i spegeln för att lära av forntiden. Skolan och frivilliga sammanslutningar spred uppfattningen om visheten hos lagmannen, modet hos vikingen och stoltheten hos bonden.

Den nationella idén spreds under 1900-talets första del i skolorna i ämnena historia och ”medborgarkunskap”, och den lokala hembygdshistorien blev oerhört viktig då det lilla skulle vara en del av det stora. Exempelvis fanns det enligt denna historiesyn en Torgny Lagman i varje svenskt landskap under äldre tid. När Grimberg skrev sin

svenska historia har vikingatiden upphört att vara en diffus period någon gång i forntiden. Den tidsbestäms till mellan 800 och 1000-talet, och vikingen förskjuts tydligare från att ha varit sjöfarare till att bli en människa som levte i vikingatiden.

Nya makthavare och nya inflytelserika samhällsgrupper – medelklass och arbetarklass – kom under 1900-talet att söka en historisk linje från ett grymt och orättvist förflutet samhälle till en ljus framtid i ett modernt samhälle. Också i en sådan linjär historieskrivning kunde vissa drag i vikingatiden lyftas fram som rötter, eller åtminstone paralleller till fenomen i modern tid. Grimberg intresserade sig för det ordnade ättensamhället. Det gjorde även Andersson och Rosén, men för dem var vikingatiden främst upprinnelsen till den medeltida kronans maktbas. Romantiken kring vikingen lämnades därhän efter det källkritiska genombrottet, och forskare som Andersson och Rosén satte hellre in vikingatågen i ett större materiellt sammanhang. Det som beskrevs av Andersson och Rosén var en svensk historia med centrum i Mälardalen, men inte längre med hjälp av sagorna. Förfädernas politik hanteras som ett tidigt steg på vägen mot en utvecklad statsorganisation. Vikingatågen karaktäriseras som handelsfärder, och betoningen ligger på kommunikationer med andra kulturfolk. Då 1900-talets historiker som Andersson och Rosén koncentrerade sig på kristendomens konsekvenser som politik och organisation hade de föga intresse av att skildra religionen som tro. I deras problembaserade analys över hur makten har utvecklats var även religion att se som en del i ett maktpolitiskt spel, utan större koppling till mentalitetsförändringar hos människan.

Relevanta förfäder

Som framgår av översikten i tabell 3 har tolkningarna av den äldre historien varit religiöst präglade ända fram till början av 1900-talet, men religionen har betytt olika saker för Rudbeck, Dalin, Lagerbring och Geijer. Det är fram till slutet av denna tid i en gammaltestamentlig kontext som forntiden diskuteras. Först senare under 1900-talet blir historiesynen sekulariserad. Andersson/Rosén ville inte lyfta fram något kulturellt arv från vikingatiden. Från Rudbecks tid fram till och med Grimbergs historieverk ser man att historikerna aktivt använde företeelser eller personer från sagatiden i konstruktionen av en god nationell identitet. Det var lagen och lagmannen, friheten och

styrkan hos förfäderna. Alla författare som har studerats här insåg att mindre smickrande drag finns i det vikingatida samhället, men främst lyftes detta fram av Lagerbring och även av Grimberg.

Tabell 3: Författarnas tolkning och positiva/negativa identifikationer med vikingarnas värld.

	<i>Rudbeck</i>	<i>Dalinn/ Lagerbring</i>	<i>Geijer</i>	<i>Grimberg</i>	<i>Andersson/ Rosén</i>
<i>Identitet</i>	Storsvensk Göter till Göter	Skandinavisk svensk	Nordisk svensk	Germansk svensk Göter till Germaner	Svensk nordbo/europé
<i>Positiv identifikation</i>	Starkt, krigande folk Frihet genom representation Noaks religion	Viking som beskyddare ”Enfaldigt” folk Frihet genom lag Nobla hedningar	Obildad bonde Bildad lagman Modig viking Frihet genom lagman	Viking-Krigare-Bonde i en person Frihet genom lag	
<i>Negativ identifikation</i>		Girig sjörövare Trälrar Maktgirighet		Oprovoceerat våld Trälrar	
<i>Tolkning</i>	Mosaiktolkning Skytokeltiskt paradigm	Religiös moral Skytokeltiskt paradigm	Guds försyn Indoeuropeiskt paradigm	Sekulariserad Indoeuropeiskt paradigm	Sekulariserad Indoeuropeiskt paradigm

Olof Rudbeck levde i en miljö där känslan för *patria* – fäderneslandet och dess furstehus – skulle ge legitimitet åt en expansiv politik i samtiden. Han satte staten Sverige i centrum av världens historiska karta. Ursprungsmyterna hade politisk effekt. Den sociala och politiska gemensamheten med historiska ursprungsmyter ledde till en solidaritet inom en *patria*-gemenskap. Hur *vi* är idag, och vilka skyldigheter och rättigheter som kommit fram genom detta gemensamma ursprung, var den röda tråden i skildringen. 1600-talets tänkare såg inte medfödda folkslagsspecifika karaktärsdrag; identiteten hängde istället samman med teologin. Det var inte heller de etniska egenskaperna hos en nation som gjorde den bättre. *Vi* har olika kvaliteter, under historiens gång fick vissa folkslag behålla det ursprungliga goda. Denna konstruerade mythistoria, byggd på vad vetenskapen ansåg vara möjligt att utläsa ur källorna, passade samtiden väl.

Eftersom den kristna historiesynen dominerade, i kombination med antikens lärdom, skulle också Nordens folk passas in i ritningen. Goterna ansågs ha sitt ursprung hos hyperboréerna, eller de yverborne. Dessa gamla grekiska Apollondyrkare som levde bortom nordanvinden fick i sin svenska version en ärorik stamtavla från Noak och hans söner. Användningen av sagorna kom att flytta upp intresset från kontinenten till det nordiska området. Genom de isländska sagorna kom man att intressera sig för vikingar. Rudbecks skildring börjar när syndafloden drabbade världen 2400 f.Kr. Strax därefter hade folket etablerat sig i Norden. Trots att Noaks ättlingar så småningom tappade bort den rätta gudstron var nordborna ändå rätt goda hedningar i Rudbecks ögon, eftersom de kämpade mot avgudadyrkare som var värre än de själva. Detta faller väl in i stormaktstidens bruk av den götiska ideologin, som spridits exempelvis i bröderna Magnus skrifter. De paralleller om goternas vinst över romarna som Gustav II Adolf hade använt inför sitt eget krigståg i Tyskland vidareutvecklades i Rudbecks undersökningar. Sagorna påvisade för 1600-talets lärde att svenskarna varit den del av folket som hade bäst möjligheter; hela befolkningen höll sig stark och levde länge, gifte sig med kraftfulla partner och avlade därmed starka barn. De klarade den hårda miljön, och Torgny Lagmans långa skägg var bara ett exempel på hur fruktbart, klokt och starkt folket varit. Den gamle svensken hade tagit de naturgivna förutsättningarna till sig och använt sig av dem, menade Rudbeck. Det var den kulturella bakgrun-

den som tolkningen bars upp av, inte en biologisk. De gamle var ett gott föredöme i en svår tid: starka, modiga och rättrogna.

I 1700-talet historieskrivning ingick sagorna i livliga diskussioner om ett nytt ideal för samtiden. Bibelns auktoritet underminerades när det skyto-keltiska språkparadigmet utmanades i slutet av seklet. Ännu hos Dalin och Lagerbring gällde detta paradigm, som jag också markerat i tabell 3. Rön om att jorden funnits längre än vad Gamla Testamentet uppger vann dock gehör. Hebreiskan avfärdades som urspråk. Bibeln omtolkades utifrån förutsättningen att det var människor som skrivit ner Guds ord, och då påverkat dem i förmedlingen. Texter tolkades inte längre lika självklart i ett bibliskt vetenskapsparadigm. Idén om det gemensamma ursprunget fungerade inte längre, och man funderade på möjligheten för polygenesis. En åtskillnad mellan göter/germaner och kelter var inte omöjlig, menade många.

En förändrad världsbild fick effekt även i historieverken. Förutom att Gamla testamentet inte längre användes som tolkningsram av 1700-talets historieskrivare var det inte heller det självklara målet för historiker att statens politik skulle legitimeras. Fortfarande uttrycktes trohet mot fäderneslandet. Men den patriotiska identiteten var inte överordnad hos till exempel Lagerbring. Visserligen fick man inte vara likgiltig inför furstehuset, det egna landet och dess invånare. Naturvetenskapens möjligheter till statistik och de expanderade topografiska intressena för att söka nyttigheter och lyfta fram de egna tillgångarna, påverkade historikerna som skulle påvisa alternativ till rådande styrelsekick. Historiska liksom samtida regenter hade haft möjlighet att påverka skeendet, och skulle bedömas därefter. Under 1700-talet ville man inte längre se det så att svenskarna var alla folks ursprung, eller över huvud taget att det ena folket kommit ur det andra. Trots detta var det viktigt för Olof von Dalin och Sven Lagerbring att motbevisa att Oden hade härstammat från tyskt område.

Religionen spelade en annorlunda roll för Dalin och Lagerbring än vad den hade gjort för Rudbeck. Gud ansågs fortfarande vara närvarande, men främst i naturen och i de moraliska reglerna. Sagorna visar för 1700-talets historiker att de tappra, slitsamma och moraliska föredömena berodde på en kombination av naturens påverkan och kulturbetingade dygder. Montesquieus klimatlära förklarade att förfäderna varit moraliskt oförstörda tack vare en icke alltför avancerad kultur. Dåliga seder infördes sedan av maktsluga män, befolkningen

blev barbariskt våldsam, och styrkan – som egentligen hade varit rationellt betingad – kom att missbrukas.

Den fascination som stormaktstidens lärde hade känt för de krigiska goterna på kontinenten hade av Rudbeck kompletterats med en lockelse för de krigiska göterna i Norden. Lagerbring såg hellre till de fredliga göterna. Krigiska och fria kvinnor var för Rudbeck ett ideal. Detta uppfattades däremot som onaturligt under följande sekel. Under Dalins och Lagerbrings tid var en krigisk kvinna en anomali. Under 1700-talet nedvärderades också soldatens roll generellt sett i historieskrivningen. Allt som kunde göras utan blodspillan tycktes bättre. Bråvallaslaget startades enligt sagorna av en kung som inte ville dö av ålderdom, och på grund av hans övertygelse föll flera duktiga människor i onödan. Vikingarna skulle egentligen vara beskyddare för de svaga och goda handelsmännen, men hade på grund av villfarelser utvecklats till giriga sjörövare, menade Lagerbring. Under 1700-talet hade man slutat använda de två eddorna för att bevisa deras likheter med den grekiska mytologin. Men deras gudsföreställningar kunde fortfarande anses påvisa sederna i en kulturhistorisk skildring. Nordborna betraktades som ädla hedningar. Allt hade sedan blivit sämre under katolsk medeltid, menade både Dalin och Lagerbring. Den ädle hedningen som sades ha en tolerant inställning kunde användas som tillhygge mot katolicismen och som ett gott föredöme i samtidens diskussioner om inställningen till andra trosinriktningar. Dessutom hade Uppsala tempel varit en vacker byggnad som givit prakt till hela Norden, enligt Dalin och Lagerbring.

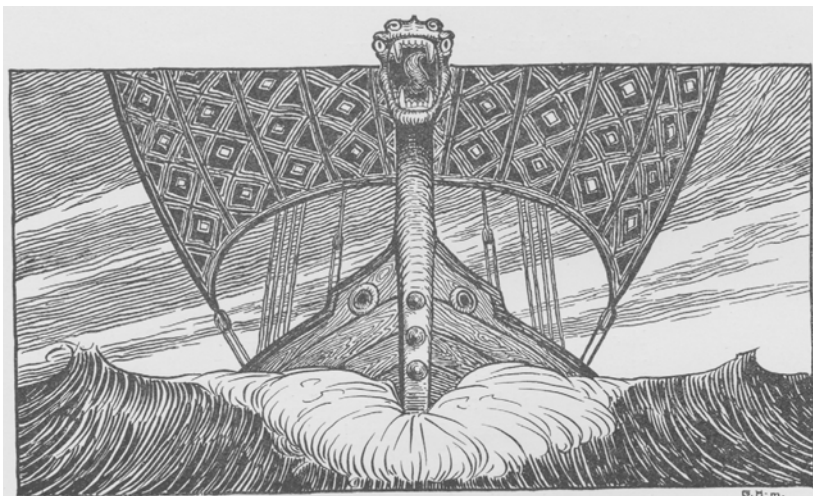
På 1700-talet uppvärderades det enfaldiga och enkla hos skandinaverna. Man såg hellre att dessa varit naiva än korrupta. De levde visserligen inte så länge som Rudbeck hade påstått. En kritisk behandling av källorna påvisade för historikerna att dessa långlivade herrar ofta var en sammanblandning av flera olika personer. Fredens primat, och att lagen var lika för alla, var tillsammans med en välsignad ”enfaldighet” positiva sidor hos förfäderna, menade 1700-talets historieskrivare. Man var övertygad om att det funnits ännu mer av respekt för människans frihet i Norden än i andra delar av Nordeuropa, och frihet var också ett viktigt värde för 1700-talets människa. Alla svenskar hade alltid fötts fria – även om Lagerbring påpekade svenskarnas tradition att ha trälar. Det frihetliga arvet betonades emellertid, och Torgny Lagman och hans självständighet gentemot missbruk av makten blev idealbilden.

De giriga sjörövarna, de maktgiriga asarna och förekomsten av trälar hamnade på minussidan i de lärdes värdering av vikingatiden på 1700-talet. Lagerbring försökte hävda att vikingatågen befrämjade handel, och då ytterst hade syftat till beskydd av människor, men i strävan efter krigisk ära försummade förfäderna freden, liksom att fridsamt uppodla landet. Det fanns alltså en ambivalens i synen på vikingatiden. Det som utföll till periodens fördel berodde på att Dalin och Lagerbring uppfattade medeltiden som en mycket mörk tid. En religiös intolerans hade då härskat enligt deras uppfattning, och den förhatliga katolska kyrkan hade varit alltför stark.

Idéerna om folksjälens på 1800-talet kombinerades även med kristendomens idéer. Den kristna gemenskapen har alltid varit stark även i Norden, menade till exempel Geijer. Men vad mytologin visade mer än någonting annat för 1800-talets historiker var hur samhället var ordnat i människornas värld, inte i gudarnas. Till skillnad från Dalin och Lagerbring hade Geijer en ljusare syn på medeltiden. Kyrkan ansågs nu ha enat Europa och tog över rollen som upprätthållare av lag och rätt.

De positiva dragen hos förfäderna som Geijer vill lyfta fram är den obildade bonden, den bildade lagmannen, och den modige vikingen. Dessa har enligt honom bildat en tredelad bas i det vikingatida samhället. Frihet, urgammal religiositet och mannamod var den kulturella karaktären på folket. I Geijers tid fanns dessutom vikingatiden närvarande i det övriga kulturlivet. Litteratur som Esaias Tegnér's *Frithiofs saga* och Johan Ludvig Runebergs *Kung Fjalar*, liksom målningar och skulpturer med historiska motiv, bidrog till att sprida den positiva bilden av vikingatiden i Sverige. I likhet med Lagerbring diskuterade Geijer vikingens krigiskhet, men dennes positiva drag av gästfrihet och kärlek till frihet, liksom rätten till medbestämmande, vägde tyngre för honom. Den gestalt som för Geijer representerade detta ideal var Torgny Lagman.

Att konstatera likheter hos folken under äldre tid hade varit avsikten hos forskarna, tills man under 1800-talet kom att fokusera mer på skillnaderna mellan folk. Problemet med den gammaltestamentliga versionen av etnografin var att alla människor enligt det synsättet hade kommit ur samma familj. Detta skapade spänningar i förhållande till den fysiska antropologin som ägnade sig åt att särskilja folk. Detta fick politiska konsekvenser. Vid 1800-talets mitt hade de

Gunnar Hallström gjorde illustrationer till kung Oscar II:s poesi, här i Oscar Fredriks *Dikter* (1897).

kulturella skillnaderna mellan olika folk kommit att i viss mån kompletteras med rasdistinkta egenskaper.

Skandinavisterna ansåg att skandinavernas historia hade skrivits på isländska. Detta var ett arv inom den nordeuropeiska germanska stam där nordborna antogs vara de bästa. Dessa skulle ha motstått utifrån kommande intryck bäst. Beskrivningarna av folket, och folkanden, fick efterhand mer av en nationell prägel. När Grimberg skrev sitt stora verk om svenskarnas underbara öden i historisk tid genomlevde Sverige en våg av ny nationalism. Den nationella identiteten växte fram i ett nytt samhälle och medborgarna skulle utbildas till rätt sorts solidaritet.

I Grimbergs skildring är tredelningen snarare viking, krigare och bonde. Även i Grimbergs skildring höll odalmannen på sin rätt: rakyggad och stolt. Vikingen och bonden var samma individ, boende i Norden under vikingatid, präglad av den primitiva och våldsamma mentalitet som fanns. Trots detta såg Grimberg det germanska Norden som ett moraliskt samhälle, reglerat av den lag som utarbetats på svenskt område och som symboliserades av en Torgny i samtal med konungen. Torgny Lagman har betydelse eftersom svenskarna enligt Grimbergs syn utvecklat lagen, medan islänningarna utvecklat diktkonsten. Grimberg tyckte inte om det oprovocerade våld som kunde finnas enligt sagorna, och inte heller seden att ha trälar. Men han

hade en framåtpekande historiesyn, och menade att nationens invånare efterhand lärt sig att bli mer civiliserade. Dessutom kritiserade Grimberg inte vikingens krigiska sida. Det första bandet av *Svenskarnas underbara öden* gavs ut året innan första världskriget bröt ut, och var samtida med en stor diskussion om försvaret – en debatt som ofta hade inslag av krigsromantik.

På civilisationsstegen sökte Grimberg gärna den så kallade naturmänniskan. Till största delen var de gamla förfäderna enligt hans mening ett stolt och starkt folk, i linje med de krigarideal som fanns vid första världskrigets början. Under 1900-talet sågs skandinaverna ofta som germaner, men bland germaner hade nordborna enligt Grimbergs mening alltid utmärkt sig. Och nordborna representerades av svenskarna, speciellt efter att den skandinaviska unionen gått om intet. Grimberg fokuserade på germanerna. Det var alltså fortfarande i hans texter en stor grupp av *oss* – ehuru mindre än på Rudbecks tid. I gruppen fanns ett mindre urval nordbor, och däri en kärntrupp av svenskar. Detta passade in i ett nationellt projekt och tron på en nationalism av överordnat emotionellt värde. *Vi* lever i samma land, med samma lagar, och har samma mål. *Vi* delar historien och är då lika varandra. Speciellt tydligt blev detta efter inrikesproblemen i början av seklet, med upplösningen av unionen med Norge, med storstrejken 1909, med de stora grupperna av emigranter och den infekterade försvarsstriden som upplevdes åren före det första världskriget. Strider utkämpades om vem symbolerna från vikingatiden tillhörde. Var exempelvis Torgny Lagman ett typiskt prov på den svenska självständigheten genom samarbetet med kungen, som det konservativa lägret hävdade? Eller stod han som representant för friheten hos de breda befolkningslagrens makt?

Sekelskiftet 1900 blev ett brytningsskede genom att vetenskapen professionaliserades. Därmed utvecklades mer strikta historiska metoder. Vid 1900-talets mitt har ett paradigmskifte genomförts. Professionaliseringens följder var att realpolitiken fokuserades i historieskrivningen, istället för människors uppfattning av omvärlden. De olika nordiska rikenas historiska utveckling förklaras mer utifrån politisk och ekonomisk utveckling än genom de olika folkens språk, seder eller karaktärer hos historiker som Andersson och Rosén. Min analys av dessa historikers synteser visar att förfädernas etniska ursprung spelade mindre roll för historikerna efter andra världskriget.

På 1900-talet gjordes inga större försök att värdera vikingatågen, då vetenskapen skulle vara objektiv och opartisk. Förfäderna som föredömen saknades helt hos Andersson och Rosén, som försökte undvika en värdering av dåtiden. Hos dem kan man knappast tala om att förfäderna från vikingatiden får någon symbolisk funktion alls. Snarare försökte dessa forskare beskriva vikingarna neutralt, insatta i sitt specifikt historiska sammanhang. Deras vetenskapssyn hindrade dem att öppet använda historien som en nationell identitetsmarkör såsom historiker gjort tidigare. För Andersson var det under 1940-talet mer naturligt att söka en identifikation med en nordisk eller en europeisk gemenskap i skildringen av Sveriges nationella historia. I Lauritz Weibulls efterföljd ville både Andersson och Rosén hellre bryta ner de äldre konstruktionerna av nordisk vikingatid. Kollektivet de beskrev skulle inte vara det svenska folket, utan ett folk som under äldre tid bodde i det som under medeltid utkristalliserade sig till staten Sverige.

En skärpt inställning till sagorna i den historiska hanteringen medförde att medeltidsforskarna vid denna tid raskt avfärdade dem i källkritiska analyser. Att sagans samhällsliv hade sin motsvarighet i runtexter och lagar hjälpte inte. Det sagorna kunde bidra med var att de nordiska rikena under 1000-talet blivit tre olika riken. Det fick effekt på uppfattningen av den svenska vikingatiden, när andra material kom att behärska Sveriges äldsta historia hos forskare som Andersson och Rosén. När den källkritiska skolan hade fått fullt genomslag syns inte längre vikingatidens sagor lika väl i översiktsverken, och vikingatid började försvinna ur det officiella kollektiva minne som historiker utvecklar. Det var inte heller folkets historia man skrev, eftersom man inte ville söka nationalkaraktärer, utan hellre staten Sveriges realpolitiska utveckling. Vissa teman fanns dock kvar, exempelvis Torgny Lagman, även om berättelsen om honom inte längre återberättades hos historikerna. Minnet av att nordborna har varit fria bönder med inflytande under lång tid, åtminstone sedan vikingatiden, var fortfarande aktuellt. Skildringen av lagmannen plockades ständigt fram av historiker för att belysa ett vikingatida karaktärsdrag, typiskt för Nordens befolkning alternativt ett kännetecken för en nordisk politik. Av detta minne byggdes en av de nationella myterna om folkrepresentationen upp.

Oavsett om det var världens skapelse eller den tid då nordbornas

texter producerades som var startpunkten hos historieskrivaren som sökte beskriva ett lands historia från tidernas begynnelse, kan vi sammantaget se att det på vissa punkter finns en kontinuitet i uppfattningen om vikingatiden. Sagorna brukades i stor utsträckning av de flesta historiker, från 1600-talet fram till mitten av 1900-talet, och de drog därur berättelser som vid en hastig återgivning ser lika ut. Vid en närmare granskning syns dock tydligt att även om den yttre formen är lik, kan innehållet vara olikt och dess symboliska betydelse skiftande. Dessutom läggs tonvikten olika. Adelns ursprung var viktigare till exempel för Dalin än för Rudbeck. Religionsskiftet var viktigare för Geijer än för Rudbeck. Städernas och kungarikets utveckling var viktigare för Rosén. Däremot var lagen viktig hos alla historiker som har undersökts här, liksom kristnandet och rikets förenande. Vi ser också förändringar i historikernas uppfattning om regionens folk, deras etniska benämning, deras relationer med varandra och andra, samt deras relevans för samtidens människor. Men sagan har länge varit en viktig del i konstruktionen av svenskarnas historia, och uppfattningen om vikingatiden har sedan Rudbecks dagar varit en del av vårt nationella minne.

Epilog

Sagaforskningen i Sverige efter 1960

Sagan från historia till litteratur – och till historia igen

Sagorna föll som jag visat till stora delar bort som trovärdiga uppgiftslämnare för historiker efter det källkritiska genombrottet, med den följderna att enbart de stora dragen i hur det forntida samhället var uppbyggt bibehölls. I denna epilog vill jag kort påminna om att sagorna därmed ingalunda helt har försvunnit från historievetenskapen. Genom att ge en mycket kortfattad översikt av sagaforskningen efter det att Jerker Rosén skrev sin tolkning av Sveriges äldre historia vill jag visa hur sagan i historikernas arbete gått från att vara historia till litteratur – och till historia igen.

Sagan har alltid varit tillgänglig som litteratur i Sverige. Visserligen har det kommit färre nya översättningar efter 1960, men flera gamla utgåvor har tryckts på nytt. Redan i kapitel tre påtalade jag att det var speciellt populärt att ge ut Hjalmar Alvingens arbeten, och att begreppet *isländska sagor* i Sverige har blivit liktydigt med hans versioner av islänningasagor som Laxdalingarnas saga, Njals saga, eller Hönsa-Tores saga.¹ Flertalet sagor som gavs ut under 1970- och 80-talen karaktäriserades som det nordisk/isländska bidraget till världslitteraturens klassiker.² På samma sätt som i Ingvar Anderssons sortering av referenser och källor i *Sveriges historia* 1943, klassificeras sagan som skönlitteratur på förlag och bibliotek idag.

Internationellt sett var de flesta sagaforskare vid 1900-talets mitt

-
1. Efter 1960 trycktes de olika delarna 1965, 1976, 1978, 1979, 1980, 1989, 1990, 1992, 1993 och 1998.
 2. Förlaget Nilóé gav exempelvis ut Ekermanns *Från Nordens forntid* (från 1895, med illustrationer av Jenny Nyström) 1980, och Erik Brates *Semundar Edda*, nu under namnet *Eddan. De nordiska guda- och hjältesångerna* (1912, illustrerad av Carl Larsson) 1978. Detta fortsätter under 1990-talet, t.ex. när Brate åter kommer ut, i regi av Klassikerförlaget och Natur och Kultur 1995, eller när "Atlantis väljer ur världslitteraturen" genom *Isländska mytsagor* av Lars Lönnroth, 1995.

koncentrerade på traditionella filologiska handskriftstudier, liksom på litterära strukturanalyser.³ Forskningen inom språk och litteraturhistoria har under de senaste decennierna bland annat varit inriktad på sagaförfattarens miljö, hur de olika delarna i de olika sagorna hänger samman, och vem den anonyma författaren kan vara. Man har inte heller varit främmande för att se ett samband mellan Norden och övriga Europa.⁴ Den svenske litteraturvetaren Lars Lönnroths nyskapande arbete om sagorna handlade just om hur den isländske författaren vände sig till den europeiska litteraturen för att få en förebild.⁵ Författar- och ursprungsfrågan har alltså varit framträdande, men även andra frågor har konkurrerat om uppmärksamheten. Intresset för de samhälleliga strukturerna och den sociala historien har varit stort, och även sagan har kommit att inkluderas i detta arbete.⁶

Sagan har följt med i forskningens arbete med teoribildning. När exempelvis kvinnohistoria och intresset för könens relation växte inom historievetenskapen väckte även den vikingatida och medeltida nordiska kvinnan forskarnas engagemang. Margareta Matovic talar om hur detta arbete har påverkats av de allmänna vetenskapliga trenderna. Kvinno- och genusforskare har enligt hennes mening ofta placerat in sig i en av tre kategorier. Det finns de som menar att kvinnorna i Norden fick det bättre efter kristnandet. *Bergsbestigningsmodellen* utgår från ett patriarkaliskt ättesamhälle. I en *utförsåkningstes* ser man istället att från början självständiga kvinnor mötte förtryck under kyrka och kung under medeltiden. Då förutsätts den förkristna kvinnan ha haft ett lättare liv. Den tredje modellen påminner om

-
3. Clover, 1985, s. 240. För en överblick av forskningen under 1900-talet, se Mundal, 1977 och Clover & Lidow (eds.) 1985. Se också t.ex. Preben Meulengracht Sørensen, *Fortælling og Ære. Studier i isländings sagaerne*, 1993b, och *Den fornordiska teksten i filologisk och litteraturvetenskaplig behyning* (red. Kristinn Jóhannesson, Larl Lönnroth & Karl G. Johansson), 2000.
 4. Se t.ex. Gabriel Turville-Petre, *Origins of Icelandic Literature* (1953). *Norran fortællekunst. Kapitler af den norsk-islandske middelalderlitteraturs historie* (red. Hans Bekker-Nielsen, Thor-kil Damsgaard Olsen & Ole Widding), 1965.
 5. Se t.ex. studien av sagornas människoskildring såsom tillkomna på ett internationellt orienterat Island under medeltiden i "Det litterära porträttet i latinsk historiografi och isländsk sagaskrivning – en komparativ studie" *Acta Phil. Scand.* 27, 1964, eller "Kroppen som själens spegel – ett motiv i de isländska sagorna", *Lychnos* 1963–64. Lars Lönnroths tidiga forskning finns samlat i *European sources of Icelandic saga-writing* (1965).
 6. Se t.ex. Theodore M. Anderssons *The Problem of Icelandic Saga Origins. A Historical Survey*, 1964.

en *berg- och dalbana* där tillstånd som krig, demografiska kurvor och så vidare anses ha påverkat även kvinnans situation.⁷ Även för svensk del fann sagan sin plats i denna typ av forskning. Historikern Birgit Sawyer började exempelvis tidigt arbeta med det medeltida nordiska materialet för att analysera den syn som den manlige överklassförfattaren hade på kvinnan i sin samtid.⁸

Sagorna har dock efter hand framför allt blivit viktiga för forskare för att nå medeltidsmänniskors världsbilder och värderingar under sagornas nedskrivningstid – inte för att skildra den vikingatida politiska människan. Under 1980- och 90-talen växte kultur- och mentalitetshistoria allt tydligare fram i den nordiska historiografin, liksom en ny form av politisk historia som politisk kultur. Man försökte nå den historiska verkligheten i form av människors världsbilder och värderingar. Den kungliga maktkoncentrationen, relationen mellan kungen och andra samhällsgrupper, städernas uppkomst, kyrkobyggandet och betydelsen av kristendomen väckte forskarnas intresse.⁹

Många forskare har försökt skildra medeltidsmänniskan och hennes vardagsliv med hjälp av sagorna. Socialantropologiska metodgrepp medför att sagorna kommer att ses både som litteratur och som historiska källor, och sagor av olika genrer och lagar ställs bredvid varandra. De senaste årtiondenas forskning har till största delen kretsat kring islänningasagorna och kungasagorna, då dessa givit historiker en god bas för att analysera samhälliga strukturer istället för den politiska händelsehistorien. Utgångspunkten är att alla sagorna är sanna – inte som händelsehistoria men som bevis för de kulturella normer som fanns i det isländska, och nordiska, samhället. Historikern Eva Österberg ser till exempel olika sorters tal och tystnad som en kulturell yttring och söker deras funktioner i det nord-

7. Margareta Matovic, "Utförsäkning, bergsbestigning eller berg- och dalbana? Kvinnans ställning i äldre tid" *Kvinnornas historia* (red. Lise Sjöstedt), 1993, s. 9–14.

8. Se *Kvinnor och män i Gesta Danorum* (1980, då under namnet Birgit Strand) där Saxo Grammaticus jämförs med t.ex. Snorri Sturlason. Hon har sedan fortsatt sitt arbete genom att inkludera runskrifter. Se t.ex. *Kvinnor och familj i det forn- och medeltida Skandinavien*, 1992.

9. För historisk forskning om, eller framställning av, vikingatiden i Sverige under 1990-tal (t.ex. om journalisten Herman Lindkvist, vetenskapsjournalisten Maja Hagerman, eller historiker som Peter Sawyer), se Svanberg, 2003.

iska samhället – eller i detta fall litteraturen.¹⁰ Ett annat sätt att närma sig attityder och normer har Agneta Breisch (numera Ney). Hon använder sig av islänningasagor och lagmaterial genom att kombinera dessa med de i svensk forskning ytterst sällsynta samtida sturlungasagorna.¹¹ Ett annat exempel på att sagamaterialet diskuteras ivrigt är ett stort tvärvetenskapligt projekt om fornnordisk religion: *Vägar till Midgård – nordisk hedendom i långtidsperspektiv*.¹² Sagan har kort sagt hos svenska historiker under de allra senaste tio-femton åren gått från att vara litteratur till att också bli historia på nytt.

Det kan emellertid se annorlunda ut inom andra delar av historikerskrået. Flera forskare skriver fortfarande inom den klassiska mytdekonstruktiva traditionen som Lauritz Weibull påbörjade. Birgitta Odén – som i andra sammanhang ofta banat nya vägar inom forskningen – har gjort en klassisk dekonstruktion av Götriks saga. Hon menar att ättestupan från denna saga har missbrukas av svenska politiker i argument om dagens äldreomsorg. Detta är det enda exemplet på ättestupan i den isländska litteraturen, och det räcker inte för att se stupet som en historisk realitet.¹³ *Svensk historia*, som Rosén och Carlsson producerade och som Bonniers breddade till ett upplagsverk, blev aktuell igen på 1990-talet. Även denna framställning kan sägas tillhöra den del av svensk historieskrivning som väljer bort sagorna.

En nylansering *Den svenska historien* skedde i samband med det så kallade historieåret 1993. Historiker som kunde skriva journalistiskt, och journalister som skrev om historia, fick cirka 10 miljoner kronor

-
10. Eva Österberg, ”Tystnadens strategi. Miljö och mentalitet i de isländska sagorna”, *Historisk tidskrift*, 1991:2. Se även hennes hänvisningar till sagamaterialet om den förmoderna kontra den moderna människan i ”Trädar och tillfällen. En dialogisk miniatyr om modernitet och gamla tider” i *Seendets pendel. Festskrift till Johan Asplund* (red. Bo Isenberg & Frans Oddner), 1997, eller i ”Vänskap – hot eller skydd i medeltidens samhälle? En existentiell och etisk historia”, *Historisk Tidskrift*, 2004:4.
 11. Agneta Breisch, *Frid och fredlöshet. Sociala band och utanförskap på Island under äldre medeltid* (1994). Jämför med Auður Magnúsdóttirs avhandling *Fríllor och fruar. Politik och samlevnad på Island 1120–1400*, 2001, där samtidsagor och biskopssagor finns med bland källmaterialet.
 12. Hitills har projektet publicerat: *Myter om det nordiska. Mellan romantik och politik* (2001), *Plats och praxis. Studier av nordisk förkristen ritual* (2002), *Kunskap och insikt i norrön tradition. Mytologi, ritualer och trolldomsanklagelser* (Catharina Raudvere, 2003), *Ordning mot kaos. Studier av förkristen kosmologi* (2004), redigerade av medeltidsarkeologen Anders Andrén, arkeologen Kristina Jennbert och religionshistorikern Catharina Raudvere.
 13. Birgitta Odén, ”Ättestupan – myt eller verklighet?”, *Scandia*, 1996:2.

av Kulturrådet för att producera en utställning för landets museer.¹⁴ Man ansåg att det behövdes en landsomfattande utställning av detta format för att återerövra de kollektiva minnen som vetenskapen och skolundervisningen misslyckats med att förmedla.¹⁵ Framsidan av det första bandet av den nytryckta *Den svenska historien* pryds av Mårten Eskil Winges pampiga målning Tors strid med jättarna (1872). Men sagorna finns ironiskt nog sedan knappast med i det femton delar stora verket, varken för vikinga- eller medeltid. De redovisas på tre sidor: *Ynglinga saga* rekapituleras, Torgny Lagman nämns med egen rubrik, och ett utdrag om slaget vid Svolder citeras som en kuriositet.¹⁶

Trots att sagorna har använts som kulturhistoriskt material har man alltså valt att bortse ifrån dem i de politiska synteserna. Under 1990-talet tycks dock intresset för att göra nya översättningar ha vaknat till liv igen. Hela sviten av Snorris konungasagor översattes på nytt 1992-94 av språkhistorikern Karl G. Johansson. Han gav också, tillsammans med litteraturvetaren Mats Malm, ut en ny version av *Snorres Edda* 1997. Intresset för fornaldarsagorna har också väckts. Götriks saga kom i hela tre versioner 1990, Völsungasagan året efter, och *Hervarar saga* gavs åter ut 1995.¹⁷ Dessutom vill forskningen återuppväcka denna genre. Forntidssagorna har ansetts vara en yngre genre än andra, och därför ointressanta efter det källkritiska genombrottet. De ansågs tidigare vara alltför klichémässiga, alltför otroliga och dessutom dålig litteratur. Nu har de, tillsammans med den religiösa litteraturen, börjat uppmärksammas mer tack vare sitt mentalitetshistoriska värde som litterär källa. Deras ideologiska betydelse

14. För detta projekt, se Zander, 2001, s. 427-433.

15. Mottagandet var positivt, men även negativa reaktioner hördes. Utställningen uppfattades som föråldrad då bara storpolitiken åskådliggjordes. Dessutom var det moderna Sveriges som visades: Finland sänkades medan Skåne inkluderades. På detta sätt kunde utvecklingen uppfattas som förutbestämd enligt kritiken. Zander, 2001, s. 430ff. Se även Bodil Peterssens avhandling *Föreställningar om det förflutna* (2003) om hur *reenactments* och upplevelsepedagogik ska förmedla det vikinga- och medeltida livet till nutidens människor.

16. *Den svenska historien*, 1992, s. 181-184. Citatet ur Ohlmarks översättning av *Heimskringla* (1961), s. 192.

17. Götriks saga översattes av Mats Malm, Dag Korn, samt av Gunnel och Göran Liljenroth. Völsungasagan av Inge Knutsson och *Hervara saga* och *Norna-Gests þáttur* av Lars Lönnroth 1995. Bilaga 2. För internationella och svenska översättningar inom genren fornaldarsagor och riddarsagor, se *Bibliography of Old Norse-Icelandic Romances*. Compiled by Marianne E. Kalinke & P. M. Mitchell, 1985. Även Agneta Ney arbetar med fornaldarsagor, ex. i "Vapen och verbalt vett. Om genusidentitet i den norröna litteraturen", *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv* (red. Anne Marie Berggren), 1999.

för kungamakternas politiska kultur under medeltiden gör att sagorna nu brukas med en ny problematisering.¹⁸

Min avhandling har behandlat den vetenskapliga användningen av det isländska materialet och speciellt historikernas bild av vikingatiden, samt hur deras verk kan kopplas till den egna nationens identitet. Avslutningsvis finns det därför skäl att påminna om att sagorna och vikingatiden även har en stor attraktionskraft utanför historie-skrået. Sagorna har exempelvis varit slagträ i debatten om huruvida Svearikets vaggaligger i Svealand eller i Götaland.¹⁹ På samma sätt som lurar, gravhögar och runstenar var älskad rekvisita i Nazityskland framhävs vikingatiden dessutom åter som en idealtid av svenska nynazister. Andra grupper har sett, och ser fortfarande, sagorna som annat än litteratur. Nutida asatroende och New Age-frälsta individer rör gärna ihop en egen blandning av eddans nordiska mytologi med keltisk, samisk och indiansk visdom.²⁰

Det finns med andra ord ännu många kapitel kvar att skriva om konstruktionen av olika former av identiteter med hjälp av den isländska sagan.

Mårten Eskil Winges *Tors strid med jättarna*, 1872. (Foto: Nationalmuseum, Stockholm.)

-
18. Se inledningen i *Fornaldarsagornas struktur och ideologi. Handlingar från ett symposium i Uppsala 31.8–2.9 2001* (red. Ármann Jakobsson, Anette Lassen & Agneta Ney), 2003.
 19. Liljeroths översättning av Götriks saga förnekar den vikt historikerna har lagt vid Mälardalen när det gäller Sveriges tidiga historia. Detta utifrån bl.a Carl-Otto Fasts idéer från 1930-talet att Eddan tillkommit från områden kring södra Vänern. Om Västgötaskolan och Dag Stålsjöes tv-serie och bok "Svearikets vaggan – en historia i gungning" (1981–82, och 1983), se vidare i Henrik Jansson *Till frågan om Svearikets vaggan*, 1999.
 20. Stefanie von Schnurbein, *Religion als Kulturkritik. Neugermanisches Heidentum im 20. Jahrhundert*, 1992. Se även Lönnroth, 1996 och Anna Wallette, "Historiker och hedningar" i Aronsson (red.), 2000.

Summary

The Swedes of the Sagas

A Historiographical Study of the Old Norse Sagas and the Construction of the Viking Age

The purpose of this thesis is twofold. Firstly, it is a historiographical study of how a few, well-known, Swedish historians have used the Icelandic Sagas in their presentation of the period known today as the Viking Age. Secondly, the thesis is related to the construction of collective identities, and the search for a common ancestry as a study of history-culture. There are different types of contemporary characteristics which are associated with the Viking Age, for example the yeomen representation, a high respect for the law, and an appreciation of strong women. By analysing what these historians have emphasized, related to the leading ideas of the age in which they lived, and on the restrictions men of learning imposed on the Sagas as historical sources, it is a historiographical study of the Old Norse Sagas and the construction of the Viking Age. The thesis begins with the 17th Century, when the whole of Early Modern research was a biblical field of study. The study ends in the middle of the 20th Century, with historians' professional treatment of the Old Norse literature, and its effect on their understanding of the Viking Age.

Historians who write syntheses on their nation's history are not necessarily experts on Old Norse literature. The Saga scholars' opinions on how to treat the Sagas as historical sources are therefore an important component of this study. In addition, translations of the Sagas are also valuable in discussions regarding constructions of national identities. During a period with an intense translation activity the literature is expected to be of great value, according to the theory of *Translation study*. A significant choice, for example in the type of Saga-genre or in the given Saga-title, indicates what the translator wants to accomplish with the Saga in relation to collective identities.

The Professor of Medicine, Olof Rudbeck, wrote a famous piece on Swedish history, called *Atlantica* (1679–1702). Sweden had Great Power status in the 17th Century, and Rudbeck wanted to legitimise Swedish politics abroad. The Icelandic Sagas came to be of considerable importance in the fulfilment of this purpose. The Sagas had been known before, and summarized in Latin, but translation from Old Norse to Swedish began in the 1660s, as a scholarly task. The so-called Gothic, or old Swedish, Sagas were translated to present-day Swedish and Latin, with the original language presented in a parallel text. There were also scientific comments in Latin.

Rudbeck perceived a gap in the history after the Flood. He argued that the Sagas could help in filling that gap. He therefore concentrated on the old history of the North, rather than on the Goths of the Great Migration. The 17th Century Swedes had inherited virtues from a brave and well-organised people. They could therefore conquer other countries, make them pay tribute, and gather their representatives at the central temple in Uppsala. The Great Power during the 17th Century had a predecessor approximately 3 000 years earlier. A national myth of origin was needed, and Rudbeck legitimised and aggrandised the 17th Century Swedes by upgrading their ancestors.

Rudbeck situated the fearless Vikings in a time long before the birth of Christ. He used the mythological material as historical events, and interpreted it allegorically. The genre of *Íslendingasögur* was used, although the translations of this Saga-genre were not published until the 19th Century. They provided tales of customs and virtues to the scholar, where the *konungasögur* gave the chronological principals in the kings' genealogy, and the legendary *fornaldarsögur* told of fearless heroes. The association between the Vikings and an absence of mortal fear was both strong and successful in the 17th Century.

One sign of the Sagas' credibility was their oral background. It is important, however, to stress the fact that Old Norse literature was subjected to critique from the very beginning. Scientific studies at the time were dominated by texts and textual interpretations. Olof Rudbeck was a scholar of the natural sciences, and as such was not afraid to use other material in his presentation of how the Swedes embodied the oldest – and *best preserved* – virtues, and furthermore inhabited one of the oldest – and *best organised* – realm in the world. All humans were descendants of Adam, and had contributed to the

founding of original civilization. Everyone was related; it was just that some of us were a little bit better than the rest, depending on climate and experience. Men of learning in the 17th Century, such as Olof Rudbeck, did not distinguish between different nationalities or ethnic communities. Instead, they saw differentiation within a common stock, to use the words of the British scholar Colin Kidd.

Sweden diminished as a Great Power, and historians developed new goals, and ideals, for their history-writing during the 18th Century. As shown in this thesis, the Sagas did not disappear. Their dominant position as a valuable source for Northern antiquity that had been initiated in the 17th Century continued. Discussions regarding their credibility as historical sources, as well as their origins, actually increased rather than decreased their status. As was the case during the previous century, critique was mostly focused upon questions of probability.

The Historian of the Realm, Olof von Dalin, and the Professor of History, Sven Lagerbring, wrote accounts of the history of the Swedish kingdom, in 1742 and in 1769 respectively. Dalin and Lagerbring considered history as *magistra vitae*, and believed historians should provide examples of how a country should be governed. They were interested in what it was that had survived from the Scythian era into the Scandinavian age of the Vikings. In the Old Norse Sagas they visualized law-abiding communities, characterised by justice and simplicity, and hard-working men and women. The ancestors were idealised as having been original democrats, and noble heathens. A strength from the old days, worthy of imitation, was the propensity for law-making. The Viking was a pirate or a murderer at worst, but a protector and merchant at best. Dalin and Lagerbring did not present the proud warrior as an honourable individual. The ideal was not the death-seeking warrior king, but kings that had promoted road-building, trade, and agriculture.

Research during the 17th Century was based on ethnical theology, built upon the biblical myth of creation. This idea deteriorated in the 18th Century, when the Bible started to function more as a moral code. Scholars paid more attention to the natural sciences instead. During the 19th Century the Sagas acquired new readers. Reading patterns changed, which in turn increased the availability of the Sagas. Mythology received new attention. The myths on gods and

goddesses had been used before, but then as historical sources. Romanticism promoted the idea that the people's soul was to be found within their poetry and the tales of deities.

The advocates of Scandinavianism raised awareness of the Northerners' common history, and consequently diffusion of the Old Norse literature. The cultural status of the Sagas was high. Scandinavianism aimed to unite the Nordic countries in a peaceful co-existence. Stories concerning the Nordic royal courts had always attracted interest, and continued to do so. *Íslendingasögur* were published, and stories of everyday life on Icelandic farms provided information on the Scandinavians' typical living conditions. The fact that the Sagas had gained a new audience is, for example, shown by the unscientific translation style. Parallel translations, and comments in Latin, were gone; likewise a presentation of the original language. Sagas such as *fornaldarsögur*, *konungasögur*, and *Íslendingasögur*, could now be read as adventure stories. Erik Gustaf Geijer, Professor of History, wrote two syntheses on Swedish history: *Svea rikets häfder* (1825) and *Svenska folkets historia* (1832–1836). He argued that a historian should focus on the development of the state, often manifested in the law. But the Germanic people of the Viking Age, represented by the Goths in Scandinavia, also produced interesting memories of their forefathers in poems and in Sagas. Citizens of the Swedish nation in the 19th Century should, it was felt, be able to recognize themselves in this literature.

In spite of the Nordic agenda of Scandinavianism, it had national characteristics, and with this an expectation that the nation should remember its forefathers' love for their homeland, expressed in freedom and equality. In the middle of the 19th Century, the national rhetoric began to distinguish between people. The sense of duty towards the state, and towards one's own culture – as well as the sense of superiority vis-à-vis other nations – started to look like what we today associate with modern nationalism. The study of Sanskrit and Indo-European languages did not leave any room for a biblical myth of creation. A differentiation of the people was initiated – although still based on cultural factors, rather than biological.

A specialised branch of science appeared with the archaeologists, and the Viking Age was fixed in time to the years 800-1050. Being a Viking was no longer an "occupation", but rather denoted a person

who lived in the Viking Age. In addition, a more radical criticism of sources was developed in the beginning of the 20th Century. The best-selling historian Carl Grimberg had a more traditional attitude in his *A History of Sweden* (*Svenska folkets underbara öden*, 1913–1924). The Sagas were well represented in his work, as fiction as well as historical sources. He spoke of the Germanic inheritance of the North, and he used the *Íslendingasögur* as examples of a typically Nordic mentality. Furthermore, although the Sagas were written by the Icelanders, they were a characterisation of the Swedes.

The large number of stories, themes, and descriptions in the Old Norse literature, whittled down to a few stories with special relevance to the Swedish people. One of these was about the bearded legal adviser Torgny Lagman, and his conversations with the king. He was seen by Rudbeck as evidence of the strength and fertility of the Swedish population. The same story, in the hands of Dalin and Lagerbring, became one on the great importance of law, while Geijer portrayed Torgny Lagman as a guardian of the Swedish people. To Grimberg, he individually exemplified a typically Swedish form of social order, with the king and people in symbiosis. Grimberg was interested in the war-like nature of the Viking (although it was important for him to show that their society was regulated). The mentality of the Viking was a sign of the development of civilizations.

The critical discussion on sources in Grimberg's day was developed by scholars such as Lauritz Weibull, and those who shared his opinions. Weibull concentrated on the Viking Age, and the Sagas, when he encouraged a positivistic ideal. He argued that only reliable facts should be used, rather than reconstructions of historical societies, based on religious or nationalistic conviction. The relationship between one source and another, the time span between the description and the event it is describing, and a focus on the creator's intention with the source, had to be seriously considered. The Sagas failed to meet many of these standards. They were not written until the 13th Century, and should thus not be used to describe historical settings in the Viking Age according to historians in the 20th Century.

When the historians Ingvar Andersson and Jerker Rosén wrote their historical syntheses, in the 1940s and the 1960s, the more radical criticism of sources dominated. The Sagas were not treated as historical sources anymore. They were exclusively seen as fiction. The

skaldic poetry could provide historical facts, but these poems were difficult to interpret without the Sagas. The mythology could inform historians on religion, but, then again, the historian should focus exclusively on problems concerning economic and political issues. However, the Sagas still did not disappear. As I have shown in this thesis, Rosén uses them in passing (although only the genres *konungasögur* and *Íslendingasögur*, never a *fornaldarsaga*).

The Old Norse literature was seen as Nordic literature. The Nordic countries were seen as having experienced a similar development, within a European context. Andersson and Rosén did not want to use a national rhetoric, even if the nation was the natural limitation for their studies. The dominance of archaeological material, together with the negligible status of the Sagas, meant that the pre-Christian era was reduced to a minor matter for historians. More recent times were more appealing, which was a general trend in the mid-1900s. A few themes from the Viking Age remained. The raids (now presented as commercial travels), the Christianization, and the unification of the realm, were still important subjects. The importance of the legal adviser remained, even though the story of Torngy Lagman had vanished. Differences between nations had not developed from any particular cultural or biological characteristics — but derived from economic and political factors. In the middle of the 20th Century, Swedish historians did not want to produce any ethnic myths of origin for the nation that had supposedly originated in the Viking Age.

Källor och litteratur

Förkortningar

- KLNM* – *Kulturbistorisk lexikon för nordisk medeltid. Från vikingatid till reformations-tid.* Malmö, 1956–78.
NE – *Nationalencyklopedin*, Höganäs, 1989–96.
SBL – *Svenskt bibliografiskt lexikon*, Stockholm, 1918–.
SAOB – *Svenska akademins ordbok*, Lund, 1898–.
MS – *Medieval Scandinavia: an Encyclopedia*, New York, 1993.

Otryckta källor

- Lunds Universitetsbibliotek, *Collectiones historicæ Lagerbringianæ*, T I:I.
Uppsala Universitetsbibliotek, E 88, O.v. Dalins Exerpter till Sv. R. Hist. intill Kon. Karl XI.
URL: <http://www.arnljot.nu/> (2002-10-17).

Källor

- Afzelius, A. A., *Hervara Saga*. Stockholm, 1811.
Afzelius, A. A., *Sæmund den vises edda. Sånger af Nordens äldsta skalder, efter handskrifter från skandinaviska fornspråket*. Stockholm, 1818.
Andersson, Ingvar, *Sveriges historia*. Stockholm, 1943 och (7 uppl.) 1982.
Andersson, Theodore M., *The Problem of Icelandic Saga Origins. A Historical Survey*. New Haven, 1964.
Ármann Jakobsson, Anette Lassen & Agneta Ney (red.), *Fornaldarsågornas struktur och ideologi. Handlingar från ett symposium i Uppsala 31.8–2.9 2001*. Uppsala, 2003.
Arup, Erik, ”Anmeldelse H. Schücks *Svenska folkets historia*”. *Historisk tidskrift* (Danmark), 1915.
Auður Magnúsdóttir, *Frillor och fruar. Politik och samlevnad på Island 1120–1400*. Göteborg, 2001.
Bergfalk, P. E., ”Recension Geijers *Svenska folkets historia*, Strinnholm *Svenska folkets historia*.” *Skandia. Tidskrift för vetenskap och konst*. 1834:2.
Björner, Erik Julius, *Nordiska Kämpa Dater I en Sagoflock samlade Om forna kongar och hjältar, för hwilken, förutan et ständigt ättartabl på alla befintliga Swenska Kongar och Drottningar, äfwen et företal finnes, angående orsaken til detta wärk, Göta språkets förmån, gamla sakers nöjge, Sagornas trowärdighet och de här trycktas tidatabl, jämte förteknig på dem, som tilförne warit tryckte &c. Volem Historicum continens Variorum in orbe Hyperboreo Antiquo Regum, Heroum ...* Stockholm, 1737.

- Björner, Erik Julius, *Inledning til de Yfverborna Göters gamla häfder särdeles Götiska Språkets förmån och Sagornas kändedom. Introductio in antiquitates hyperboreo gothicas...* Stockholm, 1738.
- Bolin, Sture, *Om Nordens äldsta historieforskning. Studier över dess metodik och källvärde.* Lund, 1931.
- Botin, Anders af, *Utkast till svenska folkets historia*, I–IV. Stockholm, 1757–64.
- Botin, Anders af, *Anmärkningar vid Olof von Dalins Svea rikes historia.* Stockholm, 1771.
- Breisch, Agneta, *Frid och fredlöshet. Sociala band och utanförskap på Island under äldre medeltid.* Uppsala, 1994.
- [Bremer, Fredrika], *Trälinnan – en teckning ur forntiden.* Stockholm, 1840.
- Bring, Samuel E., *Bibliografisk handbok till Sverige historia.* Stockholm, 1934.
- Bugge, Alexander, *Vikingerne. Billeder fra vore forfædres liv.* København, 1904.
- Bugge, Alexander, "Rec. av Lauritz Weibulls *Kritiska Undersökningar.*" *Historisk tidsskrift* (Norge) V:1, 1912.
- Bugge, Sophus, "Norsk sagafortælling og sagaskrivning i Irland." *Historisk tidsskrift* (Norge), 1901.
- Cedershiöld, Gustaf, "Huru den gamla isländska literaturen kommit till oss." *Nordisk tidsskrift*, 1886.
- Cedershiöld, Gustaf, *Konung Sverre.* Lund, 1901.
- Cedershiöld, Gustaf, *Snorre Sturlasson och hans verk I–II.* Stockholm, 1922.
- Cnatingius, Anders Jacob, *Snorre Stulesons Edda samt Skalda.* Stockholm, 1819.
- Dalin, Olof von, *Svea rikes historia ifrån des begynnelse til våra tider, efter hans kongl. maj:ts nådiga behag på rikens höglofliga ständers åstundan författad af Olof Dalin*, I–III. Stockholm, 1747–1762.
- Dalin, Olof von, "Wisdoms Prof eller Herr Arngrims Berserks Förträffelige Tankar öfwer Et fynd i Jorden." *Valda skrifter.* Örebro, [1739] 1872.
- Den svenska historien*, I–XV. Stockholm, 1992–1993.
- Erslev, Kristian, "Nyt fra historisk videnskab i Ind- og udland." *Historisk tidsskrift* (Danmark) 8:III, 1910–12.
- Fast, Carl Otto, *Götaaland. Den forngermanska dikningens landskap.* Stockholm, 1937.
- Finnur Jónsson, "Hvor faldt Olaf Tryggvason?" *Historisk tidsskrift* (Danmark) 8:III, 1910–12.
- Geijer, Erik Gustaf, *Svea Rikes Häfder.* Uppsala, 1825.
- Geijer, Erik Gustaf, *Svenska Folkets Historia.* Örebro, 1832.
- Geijer, Erik Gustaf, "Talet om Einar Tambaskjalver." *Samlade skrifter* I, Stockholm, [1811] 1923.
- Geijer, Erik Gustaf, "Anmälan." *Samlade skrifter* I. Stockholm, [1811] 1923.
- Geijer, Erik Gustaf, "Om Historia, och dess förhållande till Religion, Saga och Mytologi." *Samlade skrifter* I. Stockholm, [1811] 1923.
- Geijer, Erik Gustaf, "Om medeltidens samhällsanda." *Samlade skrifter* I. Stockholm, [1806] 1923.
- Geijer, Erik Gustaf, "Betraktelser i avseende på nordiska myternas användande i skön konst." *Samlade skrifter* I. Stockholm, [1818] 1923.
- Geijer, Erik Gustaf, "Manhem." *Samlade skrifter* II. Stockholm [1811] 1924.
- Geijer, Erik Gustaf, "Odalbonden." *Samlade skrifter* II. Stockholm, [1811] 1924.
- Geijer, Erik Gustaf, "Vikingen." *Samlade skrifter* II. Stockholm, [1811] 1924.
- Gödecke, P. Aug., *Edda. En isländsk samling folkliga forntidsdikter om Nordens gudar och hjältar på svenska.* Stockholm, 1877.

- Göransson, Johan, *De Yfverborna Atlingars, eller Sviogötars ok Nordmänners, Edda... Hyperboreum Atlantiorum, seu sviogotorum et nordmannorum Edda...* Uppsala, 1746.
- Göransson, Johan, *Svea rikets konungars historia ok ättartal, ifrån 2200 år före Christum intil 1749. Efter de äldsta och bästa handlingar i korthet författad, jämte införda bevis uti tvenne bihang, geographiska anmärkningar, ok jämnförelse imellan alla sveogötiska konunga historier.* Stockholm, 1749.
- Göransson, Johan, *De yfverborna Atlingar eller Sviogöthars ok Nordmannens patriarkaliska lära, eller sådan hon var före Odhin II:s tid; af Sämund hin frode på Island, efter gamla Runböcker år Chr 1090 afskrefven; men nu efter trenne Kongl. Antiquitets Archivets tilhöriga Göthiska Handskrifter med svensk öfversättning.* Stockholm, 1750.
- Grimberg, Carl, *Svenska folkets underbara öden, I–IX.* Stockholm, 1913–24.
- Hallenberg, Jonas, *Öfver första delen af Sven Lagerbrings Svea Rikes Historia. Anmärkning af Jonas Hallenberg.* Stockholm, 1819–1822.
- [Hammargren, Solon], *Gunlögs Saga, från Island. På svenska utgiven och bearbetad.* Örebro, 1856.
- Hammariskiöld, Lorenzo, *Jomsvikinga Sagan.* Stockholm, 1815.
- Ihre, Johan, *Bref til Herr Cancellie-rådet Sven Lagerbring rörande Then Isländska Edda, och egentligen then handskrift theraf, som på Kongl. Bibliotheket i Upsala förvaras.* Uppsala, 1772.
- Jakob Benediktsson (ed.), *Ole Worm's Correspondence with Icelanders.* København, 1948.
- Jansson, Sven B., *Tör, Hravnel och andra: några isländska berättelser.* Stockholm, 1966.
- Johnson, Eyvind, "Om historieläsning" *Den svenska historien*, I. Stockholm, 1992.
- Jón Rúgmann, *Norlandz Chrönika och Beskrifning, hwaruthinnan förmäbles the äldste historier om Swea och Götha rikken samt Norrie och eendeels om Danmark Och om theres wilkår och tilstånd. Sammanfattad och i hoga dragen aff åtskilliga trowärdiga böcker, skrifter och handlingar.* Visingsborg, 1670.
- Jónsson, Finnur, se Finnur Jónsson.
- Kårlund, Kr. (red.), *Arne Magnusson. Brevveksling med Torfeus (Þormóður Torfason).* København/Kristiania, 1916.
- Koht, Halvdan, "Rec. av Curt Weibull Saxo." *Historisk tidskrift* (Norge) V:5, 1924.
- Kongl. Mayst:tz Placat och Påbudh om Gamble Monumenter och Antiquiteter [Kungl. Förord 28 nov 1666], Stockholm, 1666.
- Lagerbring, Sven, *Sammandrag af Swea rikets historia, ifrån de äldsta til de nyaste tider: til ungdomens tjenst,* Stockholm, 1775.
- Lagerbring, Sven, *Swea rikets historia, ifrån de äldsta tider til de närwarande, I–V,* Stockholm, 1769–1794.
- Liljegren, Joh. G., *Skandinaviska Fornälders Hjeltesagor.* Stockholm, 1818–19.
- Liljeroth, Gunnel & Liljeroth, Göran, *Götrik ok Rolf. Berättelsen om Göta rike översatt och mytologiskt tolkad.* Gällstad, 1990.
- Lönnberg, C. J. L., *Fornnordiska Sagor I–II.* Norrköping/Stockholm, 1870–73.
- Lönnroth, Lars, "Kroppen som själens spegel – ett motiv i de isländska sagorna." *Lychmos*, 1963–64.
- Lönnroth, Lars, "Det litterära porträttet i latinsk historiografi och isländsk sagaskrivning – en komparativ studie." *Acta Phil. Scand.* 27, 1964.
- Lönnroth, Lars, *European sources of Icelandic saga-writing. An essay based on previous studies.* Stockholm, 1965.

- Lönnroth, Lars, *Isländska mytsagor*. Stockholm, 1995.
- Magnúsdóttir, Auður, se Auður Magnúsdóttir.
- Mellin, Gustaf Henrik, *Fäderneslandets historia för fruntimmer*. Stockholm, 1836.
- Müller, Peter Erasmus, "Recension av E. M. Fants *Monumentum veterum historia Sveogothicae*." *Dansk Litteratur-Tidende*, 1816, ur *Öfver första delen af Svens Lagerbrings Svea Rikes Historia. Anmärkning af Jonas Hallenberg. Senare avdelningen*. Stockholm, 1822.
- Müller, Peter Erasmus, *Sagabibliothek med Anmärkningar og indledende Afhandling-er*. København, 1817–20.
- Månsson, Fabian, *Vikingatidens historia. Från stammarna till de nordiska riksbildningarna*. Stockholm, 1939.
- Nerman, Birger, *Sveriges första storhetstid*. Stockholm, 1942.
- Ney, Agneta, "Vapen och verbalt vett. Om genusidentitet i den norröna litteraturen." *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*. (Red. Anne Marie Berggren), Stockholm, 1999.
- Noreen, Erik, *Egil Skallagrimssons saga. Förkortad översättning*. Lund/Malmö, 1933.
- Odén, Birgitta, "Ättestupan – myt eller verklighet?" *Scandia*, 1996:2.
- Odhner, Claes T., *Lärobok i fäderneslandets historia samt grunddragen av Norges och Danmarks historia för skolans lägre klasser*. Stockholm, 1873.
- Ohlmarks, Åke, *Eddan. Snorre Sturlasons bok om det forntida Nordens gudar, sagor, hjältar*. Göteborg, 1964.
- Ohlmarks, Åke, *Eddans gudasånger*. Stockholm/Uppsala, 1948.
- Ohlmarks, Åke, *Vikingahistorier. Bäsärkar, dryckeskämpar och kärlekskranka skaldar*. Stockholm, 1962.
- Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken* (1555). Östervåla, [1951] 1976.
- Olson, Emil, *Valda stycken ur Snorre Sturlasons författarskap*, Lund, 1923.
- Peringskiöld, Johan Fredrich, *Sögubrot af nockorum fornkonungum i Dana oc Svía velli. Eller sagobrott, handlande om nogra forna konungar i Sverige och Danmark. Samt Bråwalla slaget, emmellan kung Haralld Hillditan och Sigurd Ring*. Stockholm, 1719.
- "Recension *Alfhild och Yngva*." *Aftonbladet*, 10/1, 1883.
- Reenhielm, J. J., *Thorstens Viikings-sons Saga, på gammal göthska af ett äldrigt manuskripto afskrefven och uthsatt på värt nu wanlige språk sampt medh några nödige an-teckningar förbettrad*. Uppsala, 1680.
- Rosén, Jerker, *Svensk historia 1. Tiden före 1718*. Stockholm, 1962.
- Rudbeck, Olof, *Olf Rudbeks Atland eller Manheim. Dedan Japhetz afkomne, de förnä-mste Keyserlige och Kungelige Slechter ut till hela werlden, henne att styra, utgångne äro, så och desse efterföljande Folck utogade, nembligen Skyttar, Borbarn, Asar, Jettar, Giotar, Phryger, Trojaner, Amaizor, Traser, Lyber, Maurer, Tussar, Kaller, Kiempar, Kim-rar, Saxer, Germen, Swear, Longobarder, Wandaler, Herular, Gepar, Tydskar, Anglar, Paiktar, Danar, Siökampar, och flera som i werker wisas skola*. Stockholm (utg. av Axel Nelson), [Uppsala, 1679] 1937.
- Rudbeck, Olof, *Olf Rudbecks Atland eller Manbeims Andra deel Uti hwilken innehäl-les Solens, Månars och Jordennes Dyrkan, Sampt huruledes den aldraförst är begynt längst uppe uthi Sverige hoos Kimmi-boerne, och sedan uthspridd worden till största delen af heela werlden; Hwilket alt så wäl af the Fremmandes, som Wäre egnes His-torier, isynnnerheet af de Gamble och Underliga Gåtor, de der här till dagz aldrig wa-rit af någon rätt förklarande, bewijsadt warder. Och dessutom att effier Solennes och*

- Månars lopp, Åretz rättaste omfång här aldräförst achtad och uthräknad är, tillijka med monge andre märkelige ting, som alt här till legat fördolde.* Stockholm (utg. av Axel Nelson), [Uppsala, 1689] 1939.
- Rudbeck, Olof, *Olf Rudbäcks Arlands Eller Manheims Tridie Del, vti hwilckn beskrifwes våra Fäders äldsta Skrifter på Stenar, Böök och Näfwer, Och när de detta begynt att giöra. Sedan Gyllene Talets bemärkelse för hwart år, wära himmels teckens ursprung och betydning, och huru de äro komne till the Greker och Latiner. De sex första Tiderna eller Aldrar efier Noe flod, och huru våra Atlänningar första regements skapnad warit, hwad uttåg och krig äro skiedde under Satur eller Bore och under hans sons Jofurs eller Thors regemente, och om wåras Schyters, Pheniciens och Hamaisors uttåg under dem till Indo-Schytien och Phenicien, eller in i Canaans- och Juda land, Förutan många artiga Gåtor uttydde, som här tills fördölgde legat.* Stockholm (utg. av Axel Nelson), [Uppsala, 1698] 1947.
- Rudbeck, Olof, *Olaus Rudbecks Atlantica del fyra.* Stockholm (utg. av Axel Nelson), [Uppsala, 1702] 1950.
- Rúgmann, Jón, se Jón Rúgmann.
- Runeberg, Johan Ludvig, *Kung Fjalar. En dikt i fem sånger.* Stockholm, 1844.
- Sander, Fredrik, *Sämund den vises Edda. Skaldeverk af fornnordiska myt- och hjältesånger om de götiska eller germanska folkens gamla gudatro, sagraminnen och vandringer.* Stockholm, 1893.
- Säve, Carl, *Snorre Sturlesons Ynglingasaga.* Uppsala, 1854.
- Sawyer, Birgit, *Kvinnor och familj i det forn- och medeltida Skandinavien.* Skara, 1992.
- Schück, Henrik, *Huru gammalt är Sveriges rike.* Stockholm, 1917.
- Stålsjö, Dag, *Svearikets vaggå – en historia i gungning.* Skövde, 1983.
- Starbäck, Georg C., *Berättelser ur Svenska Historien. Första delen Sagoåldern.* Stockholm, 1860.
- Strand, Birgitta, *Kvinnor och män i Gesta Danorum.* Göteborg, 1980.
- Strinnholm, Anders Magnus, *Svenska folkets historia från äldsta tid.* Stockholm, 1834–36.
- Tegnér, Esaias, *Frithiofs saga.* Stockholm, 1825.
- Tegnér, Esaias, "Brev till J. Adlerbeth, 14/II, 1811." *Sveriges National-Litteratur 1500–1920 VIII*, 1922.
- Tegnér, Esaias, "Brev till Geijer, 18/1, 1821." *Sveriges National-Litteratur 1500–1920 VIII*, 1922.
- Tegnér, Esaias, "Tal vid magisterpromotion i Lund år 1829." *Sveriges National-Litteratur 1500–1920 VIII*, 1922.
- Thall, Edvin, *Eddan Nordiska fornsånger.* Stockholm, 1912.
- Tham, Pehr, *Göbiska monumenter.* Stockholm, 1794.
- Torfæus (Þórmoður Torfason), *Series Dynastiarum et Regum Daniae.* København, 1702.
- Torfæus (Þórmoður Torfason), *Gronlandia antiqua.* København, 1706.
- Troil, Uno von, *Brefrörande en resa til Island 1772.* Uppsala, 1777.
- Tunberg, Sven, "Rec. Lauritz Weibulls *Kritiska undersökningar.*" *Historisk tidskrift*, 1911.
- Tunberg, Sven, *Götarnas rike.* Stockholm, 1940.
- Turville-Petre, Gabriel, *Origins of Icelandic Literature.* Oxford, 1953.
- Verelius, Olof, *Historia Gothrici & Rolfi Vestgothiae regum lingua antiqua gothica conscripta... Götriks och Rolfs saga.* Uppsala, 1664.

- Verelius, Olof, *Itt stycke af konung Olaf Tryggjasons saga, hvilken på gammal göthiska beskrifvit hafer Oddur Munck: af itt gammalt pergaments manuskripto aftryck af Olaus Verelius*. Uppsala, 1665.
- Verelius, Olof, *Saga Herrauds och Bosa, med en ny uttolkning iämte gambla göthiskan. Hoe est Herraudi et Bosæ historia cum interpretatione iuxta antiquum textum gothicum*. Uppsala, 1666.
- Verelius, Olof, *Saga Hervara, på gammal göthiska med Olai Verelis uttolkning och notis*. Uppala, 1672.
- Verelius, Olof, *Actarium notarum in Hervara saga clariss*. Uppsala, 1674.
- Weibull, Curt, *Sverige och dess nordiska grannmakter under den tidigare medeltiden*. Lund, 1921.
- Weibull, Lauritz, *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000*. Lund, 1911.
- Weibull, Lauritz, *Historisk-kritisk metod och nordisk medeltidsforskning*. Lund, 1913.
- Wieselgren, Per, *Egil Skallagrímssons saga*. Stockholm, 1930.
- Österberg, Eva, "Tystnadens strategi. Miljö och mentalitet i de isländska sagorna." *Historisk tidskrift*, 1991:2.
- Österberg, Eva, "Trådar och tillfällen. En dialogisk miniatyr om modernitet och gamla tider." *Seendets pendel. Festskrift till Johan Asplund*. (Red. Bo Isenberg & Frans Oddner) Eslöv, 1997.
- Österberg, Eva, "Vänskap – hot eller skydd i medeltidens samhälle? En existentiell och etisk historia." *Historisk tidskrift*, 2004:4.

Litteratur

- Ahlund, Mikael, "Det nationella landskapet. Om upptäckten av den svenska naturen i Elias Martins bilder." *Nationalism och nationell identitet i 1700-talets Sverige*. (Red. Åsa Karlsson & Bo Lindberg) Uppsala, 2002.
- Ahnlund, Nils, *Jonas Hallenberg. En minnesteckning*. Stockholm, 1957.
- Aiton, E. J., *Leibniz. A Biography*. Bristol, 1985.
- Alvesson, Mats & Skoldberg, Kaj, *Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Lund, [1994] 1996.
- Anderson, Benedict, *Imagined Communities Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London/New York, [1983] 1991.
- Andersson, Ingvar, "Lauritz Weibull." *Historisk tidskrift*, 1961.
- Andersson, Lars, "Pirenne, Bolin och den nya arkeologin." *Scandia*, 1989:2.
- Andersson, Theodore M., *The Icelandic Family Saga. An Analytical Reading*. Cambridge, 1967.
- Andersson, Theodore M., "Kings' Sagas (*Konungasögur*)." *Old Norse-Icelandic Literature. A Critical Guide*. (Eds. Carol Clover & John Lidow) London, 1985.
- Andolf, Göran, *Historien på gymnasiet. Undervisning och läroböcker 1820–1965*. Malmö, 1972.
- Andolf, Göran, "Nationalism och objektivitet i historieböckerna." *Att vara svensk. Föredrag vid Vitterhetsakademiens symposium 12–13 april 1984*. Stockholm, 1985.
- Ankarloo, Bengt, "Europe and the Glory of Sweden: The Emergence of a Swedish Self-Image in the Early 17th Century." *Europe and Scandinavia. Aspects of the Process of Integration in the 17th Century*. (Ed. Göran Rystad) Lund, 1983.
- Anna Helga Hannesdóttir, "Svenskt och osvenskt i 1700-talets svenska ordböcker." *Nationalism och nationell identitet i 1700-talets Sverige*. (Red. Åsa Karlsson & Bo Lindberg) Uppsala, 2002.

- Annerstedt, Claes, "Schefferus och Verelius. En litterär fjärd i sjuttonde seklet." *Ur några antecknares samlingar. Gärd af tacksamhet och vänskap till mästaren i svensk bok-kunskap* G. E. Klemming. Uppsala, 1891.
- Annerstedt, Claes, *Uppsala universitets historia II 1655–1718*, Uppsala, 1908.
- Aronsson, Peter (red.), *Makten över minnet. Historiekultur i förändring*. Lund, 2000.
- Aronsson, Peter, "Historiekultur i förändring." *Makten över minnet. Historiekultur i förändring*. (Red. Peter Aronsson) Lund, 2000a.
- Aronsson, Peter, "The professional historian and the audience in Swedish history writing." *Nordic Historiography in the 20th Century*. (Eds. Frank Meyer & Jan Eivind Myhre) Oslo, 2000b.
- Aronsson, Peter & Larsson, Erika (red.), *Konsten att lära och viljan att uppleva. Historiebruk och upplevelsepedagogik vid Foteviken, Medeltidsveckan och Jamtli*. Växjö, 2001.
- Aronsson, Peter, "Historiekultur, politik och historievetskap i Norden." *Historisk tidskrift*, 2002:2.
- Arvidsson, Rolf, "Lauritz Weibull och litteraturhistorien. En replik." *Scandia*, 1973.
- Arvidsson, Rolf, "Lauritz Weibull och forskarsambället." *Till Weibullmytens historia*. Lund, 1982.
- Arvidsson, Rolf & Aarsleff, Hans, *Kritiska undersökningar i Weibull-myrens historia*. Lund, 2000.
- Arvidsson, Stefan, *Ariska idoler. Den indoeuropeiska mytologin som ideologi och vetenskap*. Eslöv, 2000.
- Bagge, Sverre, "Udsigt og innhogg. 150 års forskning om eldre norsk historie." *Historisk tidskrift* (Norge), 1996:1.
- Bassnett, Susan, *Translation Studies*. London/New York, [1980] 1991.
- Baudou, Evert & Moen Jon, (red.), *Rannsakingar efter antikviteter – ett symposium om 1600-talets Sverige*. Stockholm, 1995.
- Baudou, Evert, *Gustaf Hallström – arkeolog i världskrigens epok*. Stockholm, 1997.
- Bekker-Nielsen, Hans & Widding, Ole, *Arne Magnusson. Den store håndskriftsamler*. København, 1963.
- Bekker-Nielsen, Hans (red. m.fl.), *Norrøn fortællekunst. Kapitler af den norsk-islandske middelalderlitteraturs historie*. København, 1965.
- Benediktsson, Jakob, se Jakob Benediktsson.
- Bennich-Björkman, Bo, *Författaren i ämbetet. Studier i funktion och organisation av författarämbeten vid svenska hovet och kansliet 1550–1850*. Stockholm, 1970.
- Bergquist, Mats (red.), *Utrikespolitik och historia. Studier tillägnade Wilhelm M. Carl-gren*. Stockholm, 1987.
- Björck, Staffan, *Heidenstam och sekelskiftets Sverige. Studier i hans nationella och sociala författarskap*. Stockholm, 1946.
- Björk, Ragnar, "Den svenska historien – ett symposium. Historiker i eget land." *Historisk tidskrift*, 1994.
- Blanck, Anton, *Den nordiska renässansen i sjuttonhundratalets litteratur. En undersökning av den "gotiska" poesiens allmänna och inhemska förutsättningar*. Stockholm, 1911.
- Blanck, Dag, *Becoming Swedish-American. The Construction of an Ethnic Identity in the Augustana Synod 1860–1917*. Uppsala, 1997.
- Blom, Conny, *Doktorsavhandlingar i historia 1890–1975. En kvantitativ studie*. Umeå/Lund, 1980.

- Blom, Ida, "World History as Gender History. The Case of the National State." *Between National Histories and Global History*. (Eds. Stein Tønnesson et al.) Helsingfors, 1997.
- Blomqvist, Göran, *Elfenbenstorn eller statskepp? Stat, universitet och akademisk frihetskamp vardag och vision från Agardh till Schüeck*. Lund, 1992.
- Bohman, Stefan, *Historia, museer och nationalism*. Stockholm, 1997.
- Bollerup, Erik, "Om franska inflytelser på svensk historieforskning under frihetstiden." *Scandia*, 1968.
- Bollerup, Erik, "Lagerbrings Svea Rikes Historia. Tillkomst, utgivning, mottagande." *Scandia*, 1970.
- Boyer, Régis, "Vikings, Sagas, and Wasa Bread." *Northern Antiquity. The Post-Medieval Reception of Edda and Saga*. (Ed. Andrew Wawn) London, 1994.
- Bredsdorff, Thomas, *Kaos og kærlighed. En studie i islendingesagærs livsbillede*. København, 1971.
- Bringéus, Nils-Arvid, "Gunnar Olof Hyltén-Cavallius." *SBL* 19, 1971–73.
- Broberg, Gunnar, "Statens institut för rasbiologi. Tillkomststären." *Kunskapens trädgårdar. Om institutioner och institutionaliseringar i vetenskapen och livet*. (Red. Gunnar Broberg m.fl.) Stockholm, 1988.
- Broberg, Gunnar, "Rasbiologi och antisemitism." *Skandinavien och Tyskland 1800–1914. Möten och vänskapsband*. (Red. Bernd Henningsen m.fl.) Stockholm, 1997.
- Broberg, Gunnar, "Olof Rudbeck." *SBL* 28, 1998–2000.
- Broberg, Stig, "Carl Grimberg." *SBL* 17, 1967–69.
- Bryld, Claus, *Kampen om historien. Brug og misbrug af historien siden Murens fald. 15 essays*. Roskilde, 2001.
- Burman, Anders, "Vår lyckligaste tanke. C. J. L. Almqvist om skandinavismen." *Scandia*, 2002:2.
- Byock, L. Jesse, "Modern Nationalism and the Medieval Sagas." *Northern Antiquity. The Post-Medieval Reception of Edda and Saga*. (Ed. Andrew Wawn) London, 1994.
- Cantor, Norman F., *Inventing the Middle Ages*. New York, 1991.
- Carlsson, Ingmar, *Olof Dalin och den politiska propagandan inför lilla ofreden. Sagan om hästen och Wår-wisa i samtidspolitisk behsning*. Lund, 1966.
- Claydon, Tony & McBride, Ian, "Introduction. The trials of the chosen peoples: re-interpretations of protestantism and national identity in Britain and Ireland." *Protestantism and National Identity in Britain and Ireland c. 1650 – c. 1850*. (Eds. Tony Claydon & Ian McBride) Cambridge, 1998.
- Clover, Carol & Lidow, John (eds.), *Old Norse-Icelandic Literature. A Critical Guide*. London, 1985.
- Clover, Carol, "Icelandic Family Sagas (*Íslendingasögur*)." *Old Norse-Icelandic Literature. A Critical Guide*. (Eds. Carol Clover & John Lidow) London, 1985.
- Dahl, Ottar, *Norsk historieforskning i 19. og 20. århundrade*. Oslo, 1959.
- Dahlbäck, Göran (red.), *Snorre Sturlasson och de isländska källorna till Sveriges historia. Fyra föreläsningar från ett symposium i Stockholm hösten 1988*. Stockholm, 1993.
- Damsholt, Tine, "Grundtvig og de ansvarlige borgere." *Grundtvig – nyckeln till det danska?* (Red. Hanne Sanders & Ole Vind) Göteborg, 2003.
- Davíðsdóttir, Sigrún, se Sigrún Davíðsdóttir
- Delblanc, Sven, *Åra och minne. Studier kring ett motivkomplex i 1700-talets litteratur*. Stockholm, 1965.

- Dillman, Françoise-Xavier, "Frankrig og den nordiske fortiden – de første etaper av genopdagelsen." *The Waking of Angantyr. The Scandinavian Past in European Culture*. (Eds. Else Roesdahl & Preben Meulengrath-Sørensen) Aarhus, 1996.
- Edgren, Monika, *Från rike till nation. Arbetskraftspolitik, befolkningspolitik och nationell gemenskapsformering i den politiska ekonomin i Sverige under 1700-talet*. Lund, 2001.
- Einar Ól. Sveinsson, "Fornaldarsögur." *KLNM*.
- Einar Ól. Sveinsson, "Íslendingasögur." *KLNM*.
- Elvander, Nils, *Harald Hjärne och konservatismen. Konservativ idédebatt i Sverige 1865–1922*. Uppsala, 1961.
- Emilsson, Eyjólfur Kjalar, se Eyjólfur Kjalar Emilsson.
- Eriksson, Gunnar & Qvarsell, Roger & Sundin, Bo, *Från renässans till upplysning. Idéhistorisk översikt*. Umeå, 1993.
- Eriksson, Gunnar, *Atlantians naturalhistoria. En antologi*. Stockholm, 1998.
- Eriksson, Gunnar, *Rudbeck 1630–1702. Liv, lärdom, dröm i barockens Sverige*. Stockholm, 2002.
- Eriksson, Nils, *Dalin – Botin – Lagerbring. Historieforskning och historieskrivning i Sverige 1747–1787*. Göteborg, [1973] 1976.
- Eyjólfur Kjalar Emilsson, "Var Henrik Ibsen egentlig svensk?" *Aftenposten*, 14/12, 1997.
- Feldbæk, Ole, "Fædreland og Modersmål 1536–1789." *Dansk Identitetshistorie*. (Ed. Ole Feldbæk) København, 1991.
- Fell, Christine E., "The first publication of Old Norse Literature in England, and its relation to its sources." *The Waking of Angantyr. The Scandinavian Past in European Culture* (Eds. Else Roesdahl & Preben Meulengrath Sørensen) Aarhus, 1996.
- Fidjestøl, Bjarne, *The Dating of Eddic Poetry. A Historical Survey and Methodological Investigation*. (Ed. Odd Einar Haugen) København, 1999.
- Floto, Inga, *Historie. Nyere og nyeste tid*. København, 1985.
- Forsell, Hans, *Erik Benzélius den yngre. Minnesteckning*. Stockholm, 1883.
- Frank, Roberta, "Scaldic Poetry." *Old Norse-Icelandic Literature. A Critical Guide*. (Eds. Carol J. Clover & John Lindow) London, 1985.
- Frantzen, Allen J., *Desire for origins. New language, old English, and teaching the tradition*. New Brunswick, 1990.
- Fridjónsdóttir, Katrín, se Katrín Fridjónsdóttir.
- Fritzner, Johan, *Ordbog over Det gamle norske sprog*. Kristiania, 1886–1896.
- Frängsmyr, Carl, *Klimat och karaktär. Naturen och människan i sent svenskt 1700-tal*. Stockholm, 2000.
- Frängsmyr, Tore, *Svensk idéhistoria. Bildning och vetenskap under tusen år. Del 1 1000–1809*. Stockholm, [2000] 2001.
- Gahrn, Lars, *Sveariket i källor och historieskrivning*. Göteborg, 1988.
- Gahrn, Lars, "Svitjod det stora och Skytien. Ett exempel på norrön tolkning av latinska områdesnamn." *Scandia*, 2002:1.
- Geary, Patrick J., *The Myth of Nations. The Medieval Origins of Europe*. Princeton, 2002.
- Gellner, Ernst, *Nations and Nationalism*. Oxford, [1983] 1988.
- Gierow, Krister, "Sven Lagerbring." *SBL* 22, 1977–79.
- Grandien, Bo, *Drömmen om medeltiden. Carl Georg Brunius som byggmästare och idéförmedlare*. Lund, 1974.

- Grandien, Bo, *Rönndruvans glöd. Nygöticismen i tanke, konst och miljö under 1800-talet*. Uddevalla, 1987.
- Granolund, Johan, "Efterskrift", Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken*. Östervåla, [1951] 1976.
- Grape, Anders, "Om bröderna Salan och deras handskriftssamling." *Nordisk tidskrift för bok och biblioteksväsende*, 1914:1.
- Grimm, Birgit, "Wilhelm II och Norge." *Skandinavien och Tyskland 1800–1914. Möten och vänskapsband*. (Red. Bernd Henningsen m.fl.) Stockholm, 1997.
- Guðmundur Hálfðanarson, "Þingvellir. An Icelandic 'Lieu de Mémoire.'" *History and Memory*, 2000:1.
- Gunneriusson, Håkan, *Det historiska fältet: svensk historievetenskap från 1920-tal till 1957*. Uppsala, 2002.
- Gustafsson, Harald, *Gamla riken, nya stater. Statsbildning, politisk kultur och identiteter under Kalmarunionens upplösningsskede 1512–1541*. Stockholm, 2000.
- Gustafsson, Harald, "Recension Jonas Nordins *Ett fattigt men fritt folk*." *Scandia*, 2001:1.
- Gödel, Vilhelm, "Hjalmar och Hramers saga. Ett litterärt falsarium från 1690." *Svenska fornminnesföreningens tidskrift*. Stockholm, 1896.
- Gödel, Vilhelm, *Fornisländsk litteratur I*. Stockholm, 1897.
- Hagland, Jan Ragnar, "The Reception of Old Norse Literature in Late Eighteenth Century Norway." *Northern Antiquity. The Post-Medieval Reception of Edda and Saga*. (Ed. Andrew Wawn) London, 1994.
- Hálfðanarson, Guðmundur, se Guðmundur Hálfðanarson.
- Hall, Patrik, *The Social Construction of Nationalism: Sweden as an Example*. Lund, 1998.
- Hall, Patrik, *Den svenskaste historien. Nationalism i Sverige under sex sekler*. Stockholm, 2000.
- Hallberg, Peter [1916–1995], *Den isländska sagan*. Stockholm, [1956] 1969.
- Hallberg, Peter [1916–1995], "Göticism." *NE*.
- Hallberg, Peter [1916–1995], *Litterär teori och praktik*. Göteborg, [1970] 1992.
- Hallberg, Peter [1916–1995], "Snorri Sturluson – isländsk storman och historieskriivare." *Snorre Sturlason och de isländska källorna till Sveriges historia. Fyra föreläsningar från ett symposium i Stockholm hösten 1988*. (Red. Göran Dahlbäck) Stockholm, 1993.
- Hallberg, Peter [1969–], "Den läsande nationen: utgivningen och spridningen av Olof Dalins svenska rikshistoria, 1747–1763." *Nationalism och nationell identitet i 1700-talets Sverige*. (Red. Åsa Karlsson & Bo Lindberg) Uppsala, 2002.
- Hallberg, Peter [1969–], *Ages of Liberty. Social upheaval, History Writing, and the New Public Sphere in Sweden, 1740–1792*. Stockholm, 2003.
- Hannesdóttir, Anna Helga, se Anna Helga Hannesdóttir.
- Harris, Joseph, "Eddic Poetry." *Old Norse-Icelandic Literature. A Critical Guide* (Eds. Carol J. Clover & John Lindow) London, 1985.
- Hedin, Greta, *Manhemsförbundet. Ett bidrag till göticismens och den yngre romantikens historia*. Göteborg, 1928.
- Helga Kress, "Vad en kvinna kväder. Kultur och kön på Island i fornnordisk medeltid." *Nordisk kvinnolitteraturhistoria, band 1: I Guds namn*. (Red. Elisabeth Möller Jensen) Höganäs, 1993.
- Helgason, Jón Karl, se Jón Karl Helgason.
- Henningsen, Bernd (red. m.fl.), *Skandinavien och Tyskland 1800–1914. Möten och vänskapsband*. Stockholm, 1997.

- Henningsen, Bernd, "The Swedish Construction of Nordic Identity." *The Cultural Construction of Norden*. (Red. Øystein Sørensen & Bo Stråth). Oslo, 1997a.
- Henningsen, Bernd, "Slutet på drömmen." *Skandinavien och Tyskland 1800–1914. Möten och vänskapsband*. (Eds. Bernd Henningsen m.fl.) Stockholm, 1997b.
- Henningsson, Bengt, *Geijer som historiker*. Uppsala, 1961.
- Herman, Theo, *The Manipulation of Literature. Studies in Literary Translations*. London, 1985.
- Hobsbawm, Eric & Ranger, Terence (eds.) *The Invention of Tradition*. Cambridge/London, [1983] 1986.
- Hobsbawm, Eric, *Nations and Nationalism Since 1780. Programme, Myth, Reality*. Cambridge, 1990.
- Holmberg, Åke, *Skandinavismen i Sverige vid 1800-talets mitt*. Göteborg, 1946.
- Holmes, John (ed. et al.), *Literature and Translations. New Perspectives in Literary Studies*. Leuven, 1978.
- Holtsmark, Anne, "Kongesaga." *KLNM*.
- Hutton, Patrick H., *History as an Art of Memory*. Hannover, 1993.
- Hylland Eriksen, Thomas, *Historia, myt och identitet*. Stockholm, 1996.
- Hägerdal, Hans, *Väst om Öst. Kinaforskning och kinasyn under 1800- och 1900-talen*. Lund, 1996.
- Illsøe, Harald, "Danskerne og deres fædreland. Holdninger og opfattelser ca. 1550–1700." *Dansk Identitetshistorie* (Ed. Ole Feldbæk) København, 1991.
- Jakob Benediktsson, "Landnámabók." *MS*.
- Jakob Benediktsson, "Sturlunga saga." *KLMN*.
- Jansson, Henrik, *Till frågan om Svearikets vagg*. Vara, 1999.
- Jensen, Bernard Eric, "Historiografi: historikernes læremester? Reflektioner over et uløst problem." *Över gränsen. Festskrift till Birgitta Odén*. Lund, 1987.
- Jensen, Bernard Eric, "Historiemedvetande – begreppsanalys, samhällsteori, didaktik." *Historiedidaktik*. (Red. Christer Karlegård & Klas-Göran Karlsson) Lund, 1997.
- Jensen, Ola W., *Fortid i historien. En arkeologihistorisk studie av synen på fortid och forntida lämningar, från medeltiden till och med förupplysningen*. Göteborg, 2002.
- Johánnesson, Kristinn, se Kristinn Jóhannesson.
- Johansson, Roger, *Kampen om historien. Ådalen 1931. Sociala konflikter, historiemedvetande och historiebruk 1931–2000*. Lund, 2001.
- Johansson, Rune, "Nationer och nationalism: teoretiska och empiriska aspekter." *Den problematiska etniciteten – nationalism, migration och samhällsomvandling*. (Red. Sven Tägil) Lund, 1993.
- Johansson, Rune, "Ständig förändring eller orörlig historia?" *In med historien! Fem historiker om korta eller långa perspektiv i samtidshistorien*. (Red. Lars M. Andersson & Ulf Zander) Lund, 1997.
- Johansson, Rune, "The Impact of Imagination. History, Territoriality and Perceived Affinity." *Regions in Central Europe. The Legacy of History*. (Ed. Sven Tägil) 1999.
- Johansson, Stefan, *En omskriven historia. Svensk historisk roman och novell före 1867*. Uppsala, 2000.
- Jón Karl Helgason, *Hetjan og höfundurinn. Brot úr íslenskeri menningarsögu*. Reykjavík, 1998.
- Jón Karl Helgason, *The Rewriting of Njáls saga. Translation, Politics and Icelandic Sagas*. Clevedon, 1999.

- Jónas Kristjánsson, "Vikingerne og de islandske sagaer." *Viking og Hvidekrist. Norden og Europa 800–1200*. (Red. Else Roesdahl) København, 1993.
- Jónsson, Már, se Már Jónsson.
- Kalinke, Marianne, & Mitchell, P. M. (eds.), *Bibliography of Old Norse-Icelandic Romances*. Ithaca, 1985.
- Kalinke, Marianne, "Norse Romance (*Riddarasögur*)."
Old Norse-Icelandic Literature. A Critical Guide. (Eds. Carol J. Clover & John Lindow), London, 1985.
- Karlegård, Christer & Karlsson, Klas-Göran (red.) *Historiedidaktik*. Lund, 1997.
- Karlsson, Gunnar, se Gunnar Karlsson.
- Karlsson, Klas-Göran, *Historia som vapen. Historiebruk och Sovjetunionens upplösning 1985–1995*. Stockholm, 1999.
- Karlsson, Åsa & Lindberg, Bo (red.), *Nationalism och nationell identitet i 1700-talets Sverige*. Uppsala, 2002.
- Katrín Fridjónsdóttir, *Vetenskap och politik. En kunskaps sociologisk studie*. Lund, 1983.
- Kemiläinen, Aira, "The Idea of Nationalism." *Scandinavian Journal of History*, 1984:9.
- Kidd, Colin, *British Identities before Nationalism. Ethnicity and Nationhood in the Atlantic World, 1600 – 1800*. Cambridge, 1999.
- Kress, Helga, se Helga Kress.
- Kristinn Jóhannesson (red. m.fl.), *Den fornmordiska texten i filologisk och litteraturvetenskaplig belysning*. Göteborg, 2000.
- Kristjánsson, Jónas, se Jónas Kristjánsson.
- Kuhn, Thomas S., *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago, [1962] 1970.
- Kumlien, Kjell, *Clios väg. Historisk forskning och historieskrivning genom tiderna*. Stockholm, 1966.
- Lagerroth, Ulla Britt, "Svensk nationalopera i nationellt och internationellt perspektiv. Exemplet Arnljot." *I ordets smedja. Festskrift till Per Rydén*. (Red. Karl Erik Gustafsson m.fl.) Stockholm, 2002.
- Lamm, Martin, *Olof Dalin. En litteraturhistorisk undersökning af hans verk*. Uppsala, 1908.
- Lamm, Martin, *Upplysningens romantik I–II. Den mytisksentimentala strömningen i svensk litteratur*. Enskede/Blackwell, [1918–20] 1981.
- Lefevere, André (ed.), *Translation, History, Culture. A Sourcebook*. London, 1992a.
- Lefevere, André, *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame*. London, 1992b.
- Liedman, Sven Eric, *I skuggan av framtiden. Modernitetens idéhistoria*. Stockholm, 1998.
- Linderborg, Åsa, *Socialdemokraterna skriver historia. Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000*. Stockholm, 2001.
- Lindow, John, "Mythology and Mythography." *Old Norse-Icelandic Literature. A Critical Guide* (Eds. Carol J. Clover & John Lindow) London, 1985.
- Lindroth, Sten, *Svensk lärdomshistoria. Stormaktstiden*. Stockholm, [1975] 1997a.
- Lindroth, Sten, *Svensk lärdomshistoria. Frihetstiden*. Stockholm, [1978] 1997b.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming, "Grundtvigs Norse Mythological Imagery. An Experiment that Failed." *Northern Antiquity. The Post-Medieval Reception of Edda and Saga*. (Ed. Andrew Wawn) London, 1994.
- Löfqvist, Karl-Erik, "Medeltidsforskning under 1900-talet. Några synpunkter ur lundsensiskt perspektiv." *Historielärarnas Förenings Årskrift*, 1950.
- Lönnroth, Lars, "Noble Heathens – a theme in the Sagas." *Scandinavian Studies*, 1969:1.

- Lönnroth, Lars, "Geijersarvet – en humanistisk bildningstradition." *Tvärsnitt*, 1981:2.
- Lönnroth, Lars, *Skaldemjödets i berget. Essayer om fornisländsk ordkonst och dess återanvändning i nutiden*. Stockholm, 1996.
- Lönnroth, Lars & Clunies Ross, Margret, "The Norse Muse: Report from an International Research Project." *Alvismál. Forschungen zur mittelalterlichen Kultur Skandinavians*. 1999:9.
- Löw, Gustav *Sveriges forntid i svensk historieskrivning I–II*, Uppsala/Stockholm, 1908–1910.
- Malm, Mats, "Olaus Rudbeck's Atlantica and Old Norse Poetics." *Northern Antiquity. The Post-Medieval Reception of Edda and Saga* (Ed. Andrew Wawn) London, 1994.
- Malm, Mats, *Minervas äpple. Om diktsyn, tolkning och bildspråk inom nordisk göticism*. Stockholm, 1996.
- Malmström, Oscar, *Samuel Pufendorf och hans arbeten i Sveriges historia*. Lund, 1899.
- Már Jónsson, Árni Magnússon. *Ævisaga*. Reykjavík, 1998.
- Matovic, Margareta, "Utförsäkning, bergsbestigning eller berg- och dalbana? Kvinnans ställning i äldre tid." *Kvinnornas historia. Den osynliga historien*. (Red. Lise Sjöstedt) Stockholm, 1993.
- Meulengracht Sørensen, Preben, *Saga and Society. An Introduction to Old Norse Literature*. Odense, 1993a.
- Meulengracht Sørensen, Preben, *Fortælling og Ære. Studier i islendingesagaerne*. Aarhus, 1993b.
- Meyer, Frank & Myhre, Jan Eivind (red.), *Nordic Historiography in the 20th Century*. Oslo, 2000.
- Mjöberg, Jöran, *Dikt och diktatur: svensk kulturförsvär 1933–43*. Stockholm, 1944.
- Mjöberg, Jöran, *Drömmen om sagatiden. Del I Återblick på den nordiska romantiken från 1700-talets mitt till nygöticismen (omkring 1865)*. Stockholm/Lund, 1967.
- Mjöberg, Jöran, *Drömmen om sagatiden. Del II De senaste hundra åren – idealbildning och avidealisering*. Stockholm/Lund, 1968.
- Molin, Torkel, *Den rätta tidens mått. Göthiska förbundet, fornforskningen och det antikvariska landskapet*. Umeå, 2003.
- Mundal, Else, *Sagadebatt*. Oslo/Kristiansand, 1977.
- Nilsson, Gun, "Den isländska litteraturen i stormaktstidens Sverige." *Scripta Islandica. Isländska sällskapets årsbok*. Uppsala, 1954:5.
- Nilsson, Torbjörn, "Scandinavian Liberalism – Prophets instead of Profits." *The Cultural Construction of Norden*. (Eds. Bo Stråth & Øystein Sørensen) Oslo, 1997.
- Nora, Pierre (ed.), *Realms of Memory. The Construction of the French Past*. New York, 1996.
- Norberg, Elsa, "Erik Gustaf Geijer." *SBL* 17, 1967–69.
- Norborg, Lars-Arne, *Källorna till Sveriges historia*. Lund, 1968.
- Norborg, Lars-Arne, "Jerker Rosén." *SBL* 28, 1998–2000.
- Nordal, Sigurður, se Sigurður Nordal.
- Nordenborg Myhre, Lise, "Arkeologi och nazism – en ockupation av ämnet." *Myter om det nordiska – mellan romantik och politik*. (Red. Catharina Raudvere m.fl.) Lund, 2001.
- Nordin, Jonas, *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*. Stockholm, 2000

- Nordström, Johan, *De yverbornes ö. Sextonhundrataletsstudier*. Stockholm, 1934.
- Nybom, Thorsten, "Historikern Erik Gustaf Geijer." *Historievetskap som teori, praktik, ideologi*. (Red. Rolf Torstendahl) Södertälje, 1988.
- Odén, Birgitta, "Åra, minne och vetenskapsteori." *Scandia*, 1973.
- Odén, Birgitta, "Det moderna historisk-kritiska genombrottet i svensk historisk forskning." *Scandia*, 1975a.
- Oden, Birgitta, *Lauritz Weibull och forskarsambället*. Lund, 1975b.
- Odén, Birgitta, "Scandia – en tidskrift för en annan uppfattning." *Historia och samhälle. Studier tillägnade Jerker Rosén*. Malmö, 1975c.
- Odén, Birgitta, *Forskarutbildningens förändringar*. Lund, 1991.
- Ong, Walter J., *Muntlig och skriftlig kultur. Teknologiseringen av ordet*. Gråbo, [1982] 1990.
- Oredsson, Sverker, *Gustav Adolf, Sverige och trettioåriga kriget. Historieskrivning och kult*. Lund, 1992.
- Oredsson, Sverker, *Lunds universitet under andra världskriget. Motsättningar, debatter och hjälpinsatser*. Lund, 1996.
- Oredsson, Sverker, "Hembygden' och fackhistorikern." *Hembygd överallt. Kulturarv, historia och ideellt arbete*, Lund, 2004.
- Petersson, Bodil, *Föreställningar om det förflutna. Arkeologi och rekonstruktion*. Lund, 2003.
- Pettersson, Richard, *Fädernesland och framtidsland. Sigurd Curman och kulturminnesvårdens etablering*. Umeå, 2001.
- Pikwer, Birgitta, *Bibliografi över licentiat- och doktorsavhandlingar i historia 1890–1975*. Umeå/Lund, 1980.
- Plato, *Timaeus and Critias*. (Translated by Desmond Lee.) Harmondsworth, [1965–1971] 1977.
- Rafnsson, Sveinbjörn, se Sveinbjörn Rafnsson.
- Raudvere, Catharina (red. m.fl.), *Myter om det nordiska – mellan romantik och politik*. Lund, 2001.
- Raudvere, Catharina, "Mellan romantik och politik. Midgårdsprojektet och den samtida utmaningen", *Myter om det nordiska. Mellan romantik och politik*. (Red. Catharina Raudvere, Anders André, Kristina Jennberg) Lund, 2001.
- Reynolds, Susan, "Medieval *origines gentium* and the Community of the Realm." *History. Journal of the Historical Association*, 1983.
- Reynolds, Susan, *Kingdoms and Communities in Western Europe 900–1300*. Oxford, 1984.
- Roesdahl, Else (red.), *Viking og Hvidekrist Norden og Europa 800–1200*. København, 1993.
- Roesdahl, Else, "Vikingerne i dansk kultur." *Fortid og Nutid*. 1994:2.
- Roesdahl, Else & Meulengracht Sørensen, Preben (red.), *The Waking of Angantyr. The Scandinavian Past in European culture*. Aarhus, 1996.
- Rossholm, Margaretha, *Sagan i nordisk sekelskifteskunst. En motivhistorisk och ideologisk undersökning*. Stockholm, 1974.
- Rystad, Göran (ed.) *Europe and Scandinavia. Aspects of the Process of Integration in the 17th Century*. Lund, 1983.
- Rönqvist, Ralf, *Historia och nationalitet. Skotsk etno-territorialitet i ett historiskt perspektiv*. Lund, 1990.
- Samuel, Raphael, *Theatres of Memory Volume 1: Past and Present in Contemporary Culture*. London/New York, [1994] 1999.

- Sanders, Hanne, "Religiöst eller nationalt verdensbillede? Skåne efter overgangen til Sverige i 1658." *Mellem Gud og djævelen. Religiøse og magiske verdensbilleder i Norden 1500–1800*. (Red. Hanne Sanders) København, 2001.
- Scheffer, Henrika, *Johannes Schefferus. En storman från 1600-talets Uppsala*. Uppsala, 1918.
- Schnurbein, Stefanie, *Religion als Kulturkritik. Ne germanisches Heidentum im 20. Jahrhundert*. Heidelberg, 1992.
- Schreider, Johan, "Gammelt og nytt syn på norsk middelaldershistorie." *Historisk tidskrift* (Norge), 1940.
- Schück, Henrik, *Kgl. Vitterhets historie och antikvitetsakademien. Dess förhistoria och historia I–III*. Stockholm, 1932–33
- Sigrún Davíðsdóttir, *Håndskriftsagens saga – i politisk belysning*. Odense, 1999.
- Sigurður Nordal, "Sagalitteraturen." *Nordisk kultur* VIII, 1953.
- Simek, Rudolf & Pálsson, Hermann, *Lexikon der Altnordischen Literatur*. Stuttgart, 1987.
- Skovgaard-Petersen, Karen, "The Literary Feud between Denmark and Sweden in the Sixteenth and the Seventeenth Centuries and the Development of Danish Historical Scholarship." *Renaissance Culture in Context. Theory and Practice*. (Eds. Jean R. Brink & William F. Gentrup) Cambridge, 1993.
- Smith, Anthony D., *National Identity*. London, 1991.
- Smith, Anthony D., *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford, [1986] 1998.
- Stahre, Nils Gustaf, "Rannsakningarnas förlopp." *Rannsakningar efter antikviteter – ett symposium om 1600-talets Sverige*. (Red. Evert Baudou & Jan Moen) Stockholm, 1995.
- Steblin-Kamenskij, M. I., *The Saga-Mind*. Odense, 1973.
- Steenstrup, Johannes, *Historieskrivningen i det nittende aarhundrede*. København, 1921.
- Stenroth, Ingmar, *E. G. Geijers dikt Wikingen*. Göteborg, 1993.
- Stenroth, Ingmar, *Myten om goterna. Från antiken till romantiken*. Stockholm, 2002.
- Stråth, Bo & Sørensen, Øystein (eds.), *The Cultural Construction of Norden*. Oslo, 1997.
- Stråth, Bo & Sørensen, Øystein, "Introduction: The Cultural Construction of Norden." *The Cultural construction of Norden*. (Eds. Bo Stråth & Øystein Sørensen) Oslo, 1997.
- Stråth, Bo, "Introduction. Myth, Memory and History in the Construction of Community." *Myth and Memory in the Construction of Community. Historical Patterns in Europe and Beyond*. (Ed. Bo Stråth) Bruxelles, 2000.
- Sundblad, Rolf, "Pippi i litterär toppklass." *Västerbottens-Kuriren*, 11/5, 2002.
- Svanberg, Fredrik, *Decolonizing the Viking Age*. Stockholm, 2003.
- Sveinbjörn Rafnsson, "Árni Magnússons historiska kritik. Till frågan om vetenskapssynen bakom Den Arnamagnæanska samlingen." *Över gränser. Festskrift till Birgitta Odén*. Lund, 1987.
- Sveinsson, Einar Ól., se Einar Ól. Sveinsson.
- Sylwan, O., "Olof von Dalin." *SBL* 10, 1931.
- Tekstutgaver publiceret af Den Arnamagnæanske Kommission, 1772–1938*. København.
- Tingsten, Herbert, *Gud och fosterlandet. Studier i hundra års skolpropaganda*. Stockholm, 1969.
- Torbacke, Jarl, "Det kulturella släktskapets problematik. Carl Grimberg och Tyskland." *Utrikespolitik och historia. Studier tillägnade Wilhelm M. Carlgren*. (Red. Mats Bergquist m.fl.), Stockholm, 1987.

- Torbacke, Jarl, *Carl Grimberg – ett underbart öde*. Stockholm, 1993.
- Torstendahl, Rolf, *Källkritik och vetenskapsyn i svensk historisk forskning 1820–1920*. Uppsala, 1964.
- Torstendahl, Rolf, "Materialbehandling och sammanhangssökande. Ledmotiv i svensk historisk forskning 1820–1920." *Historielärarnas förenings årsskrift*, 1967/68.
- Tydén, Mattias, & Svanberg, Ingvar, "I nationalismens bakvatten. Hur svensken blev svensk och invandraren främling." *Bryta, bygga, bo. Svensk historia underifrån*. (Red. Gunnar Broberg m.fl.), Stockholm, 1994.
- Tägil, Sven (red.), *Den problematiska etniciteten. Nationalism, migration och samhälls- omvandling*. Lund, 1993.
- Tägil, Sven (ed.), *Regions in Central Europe. The Legacy of History*. London, 1999.
- Wahlbäck, Krister, "Karl Johan och Finland." *Utrikespolitik och historia. Studier tillägnade Wilhelm M. Carlgren*. (Red. Mats Bergquist m.fl.), Stockholm, 1987.
- Valentin, Hugo, *Den fjättrade Clío. Sju essäer till belysning av historikerns tidsbundenhet*. Stockholm, [1957] 1966.
- Vind, Ole, *Grundtvigs historiefilosofi*. København, 1999.
- Walette, Anna, "Historiker och hedningar." *Makten över minnet. Historiekultur i förändring*. (Red. Peter Aronsson) Lund, 2000.
- Wawn, Andrew (ed.), *Northern Antiquity. The Post-Medieval Reception of Edda and Saga*. London, 1994.
- Wawn, Andrew, *The Vikings and the Victorians. Inventing the Old North in 19th Century Britain*. Cambridge, 2000.
- Weber, Gerd Wolfgang, "Det nordiska arvet' – Försöket att konstruera en 'nationell' identitet i Skandinavien och Tyskland med hjälp av forntidsmyter och historia." *Skandinavien och Tyskland 1800–1914. Möten och vänskapsband*. (Red. Bernd Henningsen m.fl.) Stockholm, 1997.
- Weber, Gerd Wolfgang, "Nordische Vorzeit als chiliastische Zukunft 'Nordische Erbe' und zyklischens Geschichtsbild in Skandinavien und Deutschland um 1800- und später." *Mythos und Geschichte. Essays zur Geschichtsmythologie Skandinaviens in Mittelalter und Neuzeit*. Trieste, 2001.
- Weibull, Lauritz, *Sven Lagerbring. Skrifter och brev*. Lund, 1907.
- Westin, Gunnar T., *Historieskrivaren Olaus Petri. Svenska krönikans källor och krönikerförfattarens metod*. Lund, 1946.
- Widding, Ole, "Isländingesagor." *Norron fortellekunst. Kapitler af den norsk-islandske middelalder litteraturhistorie*. (Red. Hans Bekker-Nielsen m.fl.) København, 1965.
- Wilson, David M., "The Viking Age in British Literature and History in the Eighteenth and Nineteenth Centuries." *The Waking of Angantyr. The Scandinavian Past in European Culture*. (Eds. Else Roesdahl & Preben Meulengrath-Sørensen) Aarhus, 1996.
- Witoszek, Nina, "Fugitives from Utopia: The Scandinavian Enlightenment Reconsidered." *The Cultural Construction of Norden*. (Eds. Bo Stråth & Øystein Sørensen) Oslo, 1997.
- Zander, Ulf, "Historia och identitetsbildning." *Historiedidaktik* (Red. Christer Karlsgård & Klas-Göran Karlsson) Lund, 1997.
- Zander, Ulf, *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*. Lund, 2001.
- Zander, Ulf, "Med andra ögon. Svensk historia i mötet mellan inhemsk och utländsk debatt." *På historiens slagfält. En festskrift tillägnad Sverker Oredsson*. (Red. Lars M. Andersson m.fl.) Lund, 2002.

- Zernack, Julia, *Geschichten aus Thule. Íslendingasögur in Übersetzungen deutscher Germanisten*. Berlin, 1994.
- Zernack, Julia, "Svärmeriet för Norden och det germanska i det tyska kejsarriket." *Skandinavien och Tyskland 1800–1914. Möten och vänskapsband*. (Red. Bernd Henningsen m.fl.) Stockholm, 1997
- Öhman, Christer, *Den historiska romanen och sanningen. Historiesyn, värdestruktur och empiri i Georg Starbäcks historiska författarskap*. Göteborg, 1991.
- Öhrström, Eva, *Elfrida Andrée. Ett levnadsöde*. Stockholm, 1999.
- Önnerfors, Andreas, *Svenska Pommern. Kulturmöten och identifikation 1720–1815*. Lund, 2003.
- Österberg, Eva, "Genrer och kronologier. Att skriva historia." *Att gestalta historien*. (Red. Håkan Håkansson & Jakob Christensson) Lund, 1997.
- Österberg, Eva, "Människan och de kombinerade lojaliteterna: nationella och regionala/lokala projekt i svensk historia." *Lokala identiteter – historia, nutid, framtid*. (Red. Ann Emilsson & Sven Lilja) Uppsala, 1998a.
- Österberg, Eva, "Manskulturens nedgång och fall?" *Statsvetenskaplig tidskrift*, 1998b:1.
- Österberg, Eva, "Historieskrivningens kvinnor och moderniteter. Grimberg i kvinnokampen." *Rummet vidgas: kvinnor på väg ut i offentligheten 1880–1940* (Red. Eva Österberg & Christina Carlsson Wetterberg) Stockholm, 2002.
- Østergård, Uffe, "The Geopolitics of Nordic Identity – From Composite States to Nationstates." *The Cultural Construction of Norden* (Eds. Bo Stråth & Øystein Sørensen) Oslo, 1997a.
- Østergård, Uffe "De moderne nationalstaters fødsel i Nordeuropa." *Skandinavien och Tyskland 1800–1914. Möten och vänskapsband*. (Red. Bernd Henningsen m.fl.) Stockholm, 1997b.

BILAGA I

Svenska sagaöversättningar 1660–1960 (efter tryckår)

Anmärkning

Í – *Íslendingasaga*; F – *Fornaldarsaga*; F/R – *Fornaldarsagal Riddarasaga*; K – *Konungasaga*; B – *Biskupasaga*; SnEd – Snorraedda, den prosaiska, yngre Eddan; SæEd – Sämundaredda, den poetiska, äldre Eddan; (disp) – Akademisk avhandling.
Endast första utgåvan.

1600-tal

- Götricks och Rolfs saga... Gothrici & Rolfi Westrogothiae regum Historia, Lingua antiqua Gothica conscripta... edidit & versione notis illustravit Olaus Verelius. Uppsala 1664. [*Gautreks saga (konungs)*. F, *Hrólfs saga Gautrekssonar*. F]
- Herrauds och Bosa Saga, med en ny uttolkning iämte gamla göthska. Hoe est Her-raudi et Bosæ historia cum interpretatione iuxta antiquum textum gothicum e veteri m. s. Edita & notis illustrata ab Olao Verelio. Uppsala 1666. [*Bösa saga (ok Herrauðs)*. F]
- Norlandz chrönika och beskrifning, hwaruthinnan förmähles the äldste historier om Swea och Götha rijken samt Norrie och eendeels om Danmark Och om the-res wilkår och tilstånd. Sammanfattad och i hopa dragen aff åtskilliga trowärdi-ga bööker, skrifter och handlingar. Jón Rúgmann. Visingsborg 1670. [Samman-drag *Heimskringla*. K]
- Hervarar Saga, på gammal göthska med Olai Verelis uttolkning och notis. Uppsala 1672. [*Hervarar saga ok Heiðreks konungs*. F]
- Thorstens Viikings-sons Saga, på gammal göthska af ett äldrigt manuskripto afskref-wen och uthsatt på vårt nu wanlige språk sampt medh några nödige anteckning-ar förbettrad af Regni Sveoniae Antiqvario Jacabo J. Reenhielm. Uppsala 1680. [*Þorsteins saga Víkingssonar*. F]
- Fragmentum m.^{scr} runici eum interpretatione vernacula nec non aphorismi selecti ... Hialmars och Ramers saga med Lucas Halpaps uttolkning. Uppsala 1690 (disp) [svensk 1600-talsproduktion runskrift]
- Saga om K. Oloff Tryggwazzon i Norrege. Hwilken hafwer warit dem berömligaste och loffligaste Konungh i Nordlanden och darsammestädes Christendomen först och lyckeligst utwidgat. Sammanskrefwen på gammal Swenska eller Got-hiska af Odde Munch som war i Omgeyrum wid Wätns dal Norr i Island. Nu på nya Swenskan samt det Latinske språket öfwersatt af Jakob Isthmen Reenhjelm, Regni Antiqvario. Historia Oliai Tryggvæ filii... Uppsala 1691. [*Óláfs saga Tryggvasonar*. K]

- Fostbrödernas Eigils och Asmunds Saga af Gamla Göthiskan Uttolkad och med nödige anmärkningar förklarad af Petter Salan. Uppsala 1693. [*Egils saga einhenda ok Ásmundar berserkjabana*. F]
- Sagan af Sturlauge hinum Starf-sama, eller Sturlög then Arbetsammes Historia fordom på gammal Göthiska skrifwen och nu på Svenska uthålkad aff Gudmund Olofz-Son, Reg. Translate Lingvæ Antiq. Uppsala, 1694. [*Sturlaug's saga starf-sama*. F]
- Sagan af Illuga Grydar Fostra Eller Illuge Grydar Fostres Historia. Fordom på gammal Göthiska skrifwen och nu på Svenska uttolkad af Gudmund Olofsson, Reg. Translate Lingvæ Antiquæ. Uppsala 1695. [*Illuga saga Gríðarföstra*. F]
- Heimskringla, eller Snorre Sturlusons Nordländske Konungasagor. Sive historiae regum septentrionalium, a Snorrone Sturlonide... illustravit Johann Peringskiöld I–II. Stockholm 1697-1700. [öv Guðmundr Ólafson, *Heimskringla*. K.]

1700-tal

- Historia Hialmari regis Biarmlandice afque Thulemarkiæ, ex fragmento runici ins.^{ti} literis recentioribus descripta, cum gemina versione Johannis Peringskiöld. U.o & u.å [Stockholm 1710]. [Halpaps Hialmars saga, svensk 1600-talsproduktion runskrift]
- Wilkina Saga, eller Historien om Konung Thiderich af Bern och hans Kämpar; samt Niflunga Sagan. Innehållandes några Göthiska Konungars och Hieltars forna Bedrifter i Ryssland, Polen, Ungern, Italien, Burgundien och Spanien... Sive Historia Wilkinensium, Theodirici Veronensis, ac Niflungorum... Ex mss. codicibus lingvæ veteris Scandicæ, in hodiernam Sveciam atque Latinam translata, opera Johannis Peringskiöld. Stockholm 1715. [*Piðreks saga*. F/R]
- Sögubrot af nokrorum fornkönungum i Dana oc Svía veldi. Eller sagobrott, handlande om nogra forna konungar i Sverige och Danmark. Samt Bråwalla slaget, emellan kung Haralld Hilditan och Sigurd Ring. Utaf gamla nordiska språket av Johan Fredrich Peringskiöld. Stockholm 1719. [*Sögubrot af nokkrum fornkönungum i Dana ok Svía veldi*. F. Fragment ur *Skjöldunga saga*.]
- Hialmter och Ölvers saga, handlande om tvenne konungar i Mannahem eller Sverige, Inge, Hialmter, och Inge, samt Olver jarl Och om theras uthresor til Grekland och Arabien; wid pass i the första hundra år efter Christi födelse, af gamla nordiska språket å nyo på svenska uttolkad af Johan Fredrich Peringskiöld. Stockholm 1720. [*Hjálmþérs saga ok Ölvers*. F/R]
- Saugu Asmundar er kalladur er Kappabani Eller Asmunds Kappabanes saga. Hoc est Narratio historica ... Joh. Fred. Peringskiöld. Stockholm 1722. [*Ásmundar saga kappabana*. F]
- Nordiska Kämpa Dater i en Sagoflock samlade om forna Kongar och Hjältar. Erik Julius Biörner. Stockholm 1737. [*Fundinn Nóregr*. K] [*Grims rímur og Hjálmars. Rímur frá försvunnen* F] [*Hrólfs saga kraka (ok kappá hans)*. F] [*Friðþjófs saga frækna*. F] [*Hálfs saga ok Hálfsrekka*. F] [*Hrómundar saga Gripssonar*. F] [*Hálfðanar saga Brönufóstra*. F] [*Hálfðanar saga Eysteinsonar*. F] [*Sörla saga sterka*. F] [*Samsons saga fagra*. R] [*Völsunga saga*. F] [*Ragnars saga loðbrókar*. F] [*Áns saga bogsveigis*. F] [*Norna-Gests þátr*. F] [*Helga þátr Þórissonar*. F] [*Þorsteins saga bejarmagus*. F]
- De Yfverborna Atlingars, eller Sviogötars ok Nordmänners, Edda, Det är, Stammedren för deras, uti Hedendomen, både andliga ok verdsliga vishet; nu första gång-

en på svensko öfversatt, med Latinsk uttolkning försedd; jämte et företal om Eddans ålder ok innehåld m.m., samt om de äldsta ok rätta, Skythar, Getar, Götar, Kämpar, Atlingar, Yfverborna, Karlar, ok alla dessas stamfader, Gomer: utgifven efter en urgamal, ok ganska fullkomlig Upsala Academie tillhörig, på Götisko handskrifven Permebok. Hyperboreum Atlantiorum, seu sviogotorum et nordmannorum Edda... Johan Göransson. Uppsala u.å [1746]. [Ur *SnEd*; Prologus, Gylfaginning]

De yfverborna Atlingar eller Sviogöthars ok Nordmannens patriarkaliska lära, eller sådan hon var före Odhin II:s tid; af Sämund hin frode på Island, efter gamla Runoböcker år Chr 1090 afskrifven; men nu efter trenne Kongl. Antiqvitets Archivet tillhöriga Göthiska Handskrifter med svensk öfversättning. Johan Göransson. Stockholm 1750. [Ur *SäEd*; Völuspá]

Sagan om Ingvar Widtfarne och hans Son Swen, från gamla Isländska öfversatt, och Undersökning om våre Runstenars Ålder, i Anledning af samma Saga, samt Företal om Sagans Trowärdighet: hwaruti de för oss utgifna Sagors Würde tillika stadfästes. Altsammans, til Nordiska Historiens och Språkens förbättring, utgifwet af Nils Reinhold Brocman. Stockholm 1762. [*Yngvars saga víðförla*. F]

1800-tal

Edda eller Skandinavernes hedniska Gudalära. Öfversatt från Danskän efter Nyerup [Öv av Cnatingius, från Edda eller skandinavernes hedenske Gudelära oversatt ved R. Nyerup. Kbhm 1808.] Stockholm 1811. [Ur *SnEd*.]

Hervara Saga. Öfversättning från gamla isländskan af A.A. Afzelius. Stockholm 1811. [*Hervarar saga ok Heiðreks konungs*. F]

Jomsvikinga Sagan, eller historia om kämparne från Jomsborg. På isländska och swenska, redigerad och öfversatt af Magnus Adlerstam, och utgifven af L. Hammar-skiöld. Stockholm 1815. [*Jómsvikinga saga*. K]

Konungasagor af Snorre Sturleson I-III. J. G. Richert. Stockholm 1816-29. [*Heimskringla*. K]

Sämund den vises edda, Sånger af Nordens äldsta skaldar. Efter handskrifter från skandinaviska fornspråket öfversatte af Arv. Aug. Afzelius. Stockholm 1818. [*SäEd*]

Skandinaviska Fornålders Hjeltesagor: Till läsning för Sveriges ungdom efter isländska handskrifter utgifne med Historiska Upplysningar af Joh. G. Liljegren. I-II, Stockholm 1818-19. [*Göngu-Hrólfs saga*. F] [*Örvar Odds saga*. F] [*Hermanns saga ok Jarlmanns*. R]

Snorre Stulesons Edda samt Skalda. Översättning från skandinaviska fornspråket af Anders Jacob Cnatingius. Stockholm 1819. [*SnEd*]

Norna-Gests saga öfversatt från isländskan. Stockholm 1821. [*Norna-Gests þáttur*. F]

Romund Gripsson. Nordisk kämpa-saga. Fahlun 1822. [*Hrömundar saga Gripssonar*, 1600-talsrímur från försvunnen F]

Götha konungarna Götriks och Rolofs Historia. Öfversättning från äldsta göthiska språket af Johan Erik Rydqvist. Stockholm 1826. [*Gautreks saga (konungs)*. F, *Hrólfs saga Gautrekssonar*. F]

Sagn om Frithjof den fräcke eller modige ur Björners Nordiska Kämpadater aftryck med förändringar af P.A Wallmark. Stockholm 1829. [*Frithjofs saga frækna*. F]

Nordiskt Sagobibliotek, eller mythiska och romantiska forntids-sagor I-X, utgifne af

- C.G Kröningssvärd. Fahlun 1834. [*Hversu Nóregr byggðisk*. F] [*Fundinn Nóregr*. F] [*Af upplendinga konungum*. F] [Bjarkamál in fornu; *SnEd*] [*Hálfs saga ok Hálfsrekka*. F] [*Heðins saga ok Högna*. R] [*Ragnars saga loðbrókar*. F] [*Ketils saga hængs*. F] [*Sögubrot af nokkrum fornkönungum i Dana ok Svía veldi*. F] [*Áns saga bogsveigis*. F] [*Gríms saga loðinkinna*. F]
- Frithiof den djerfves Saga. Öfversättning från isländskan af Adolf Iwar Arwidsson. Stockholm 1839. (ur bihang till Frithjofs saga utg. af G. Stephens). [*Friðþjófs saga frækna*. F]
- Frithiofs Saga. Bearbetad efter urtexter af Ole Johan Samsøe. Öfversättning från danskan. Jönköping 1842. [*Friðþjófs saga frækna*. F]
- Konungs Thideriks af Bern och hans kämpars historia, som af sombliga kallas Wilkinasaga. Stockholm 1847. [Ur *Piðreks saga*. F/R]
- Frithiofs Saga, En berättelse ifrån forntidens. Ämnet till Tegners poetiska arbete. Samt några sånger ur Fritjofs saga af Esaias Tegnér. Vestervik 1849. [*Friðþjófs saga frækna*. F]
- Snorre Sturlesons Ynglingasaga. Tolkad och upplyst af Carl Säve. Uppsala 1854. [ur *Heimskringla*. K]
- Gunlögs Saga, från Island. På svenska utgiven och bearbetad. Solon Hammargren. Örebro 1856. [*Gunnlaugs saga ormstungu*. Í]
- Sagor om Volsungar och Gjukungar. Nordiska kämpadater från tiden för Islands upptäckt. W. O. A. Bäckman. [*Völsunga saga*. F] [*Norna-Gests þáttur*. F] [*Vilkinna saga*. F/R]
- Skáldskaparmála –qvædi Snorra-Eddu öfversatta och med anmärkningar försedda... af Anders Uppström. Upps 1859. (disp) [ur *SnEd*]
- Försök till tolkning och förklaring av Hákonarmál. ... af Karl Rudolf Henrik Cederström. Stockholm 1860. (disp) [Eyvindr skáldaspillir, Hákonarmál, ur *Heimskringla*. K]
- Sagominnen från Sveriges forntid I-III. Samlade af Torstén [Karl Vickman Tigerschild]. Stockholm, 1861-62. [Sammandrag av Völundarkviða, *SáEd*, Rígsþula tillägg *SáEd*] [*Ragnars saga loðbrókar*. F] [*Yngvars saga víðförla*. F] [*Piðreks saga*. F/R] [*Völsunga saga*. F] [*Göngu-Hrólfss saga*. F] [*Sverris saga*. K] [*Heimskringla*. K etc.]
- Solsången. Öfversättning från isländskan jemte upplysningar... af Fredrik Wilhelm Petersson. Kbh 1862 (disp. Lund). [Sólarljóð, tillägg *SáEd*]
- Försök till tolkning och förklaring af Arinbiarnar-drápa. Knut Salomon Björlin. Uppsala 1864 (disp.) [ur *Egils saga Skallagrímssonar*. Í]
- Hallfreds Saga, öfversättning från isländskan jemte anmärkningar. H. B. Svensson Lund 1864 (disp). [*Hallfreðar saga vandræðaskálds*. Í]
- Nio kapitel af Kristni Saga. Robert Wilhelm Gillber. Upsala 1866. (disp) [*Kristni saga*. B]
- Haraldsmál. Försök till tolkning och förklaringar af Haraldsmál eller fragmenten af ett qvæde om Harald Hårfagre... av Hjalmar Kempff. Uppsala 1866. (disp) [ur *Heimskringla*. K]
- Frithiofs Saga, från isländskan öfversatt och belyset ... af Frans Gudmund Nystöm. Upps 1867. (disp) [*Friðþjófs saga frækna*. F]
- Kanikens Gamles Harmsól (sol i sorgen). Öfversättning och förklaringar af Hjalmar Kempff. Uppsala 1867. (disp) [Harmsól, religiös dikt]
- Egill Skallagrímssons Höfuðlausn. Öfversatt och förklarad af Per Sörensson. Lund 1868 (disp). [ur *Egils saga Skallagrímssonar*. Í]
- Om skalden Sighvat Thordsson samt tolkningar af hans Vestvikingar och Nesja-verser. O. Kyhlberg. Lund 1868 (disp). [ur *Heimskringla*. K]

- Konungaboken, eller Sagor om Ynglingarne och Norges konungar intill år 1177. Översatt och förklarad af Hans Hildebrand I-III. Örebro 1869-71. [*Heimskringla*. K]
- Fornnordiska Sagor. Från fornnordiskan af C.J.L. Lönnberg. I-II Norrköping/Stockholm 1870-73. [*Vatnsdæla saga*. Í] [*Eyrbyggja saga*. Í]
- Om skalden Sigvat Thordsson och tolkningar av hans Austrfararvisur och Knútsdrápa. Alfred Fernström. Lund 1871. (disp) [ur *Heimskringla*. K]
- Sagan om Gunnlög ormtunga och Skald-Ram, på svenska tolkad af P. Aug. Gödecke. Stockholm 1872. [*Gunnlaugs saga ormtungu*. Í]
- Þátrr af Ragnars sonum. Sagastycke om Ragnars söner från isländskan öfversatt och belyst...av Otto Gustav Victor Söderström. Örebro 1872. (disp) [Ragnarssonar þátrr, även i *Ragnars saga loðbrókar*. F]
- Geisli Einarr Skúlason orti. Öfversättning med anmärkningar af Lars Wennberg. Lund 1874. (disp) [Óláfsdrápa ens helga, religiös dikt, Flateyrbók.]
- Hávamál, försök till rimmad översättning jämte anmärkningar ... af Lars Nilsson. Göteborg 1874. (Ej ventil. disp) [ur *SäEd*]
- Óláfs drápa Tryggvasonar. Fragment ur "bergsboken" ... af Hjalmar Gullberg. Lund 1875. (disp)[Óláfsdrápa Tryggvasonar. K]
- Kvæði Guðmundar biskops af Arvid Isberg. Lund 1877 (disp). [ur *Guðmundar saga biskups*. B]
- Edda. En isländsk samling folkliga forntidsdikter om Nordens gudar och hjältar på svenska af P. Aug. Gödecke. Stockholm 1877. [*SäEd*]
- Níals saga från fornisländskan af A.U. Bååth. Med ett tillägg: Darrads-sången. Stockholm 1879. [*Njáls saga*. Í]
- Sagan om Ragnar Lodbrok och hans söner, med teckningar af A. Malmström. Peter August Gödecke. Stockholm 1880. [*Ragnars saga loðbrókar*. F]
- Sagan om Hrafnkel Freysgode. Öfversättning med inledning och anmärkning af Nore Ambrosius. Halmstad 1882. [*Hrafnkels saga Freysgoða*. Í]
- Egil Skalla-Grimssons saga, från isländskan af A.U. Bååth. Stockholm 1883. [*Egils saga Skallagrimssonar*. Í]
- Fornnordiska sagor i svensk bearbetning af Albert Ulrik Bååth, illustrerade av Jenny Nyström. Stockholm 1886. [*Njáls saga*. Í] [*Gunnlaugs saga ormtungu*. Í] [*Hrafnkels saga Freysgoða*. Í]
- Nordisk mytologi. Gullveig eller Hjalmters och Ölvers saga i öfversättning från isländskan med förklaring af Fredrik Sander. Stockholm 1887. [*Hjálmpérs saga ok Ölvers* F].
- Nordiska Gudasagor af Kata Dalström. Stockholm 1887. [ur *SäEd*]
- Från Vikingatiden. Ny följd fornnordiska sagor i svensk bearbetning af A.U. Bååth. Med orginalillustrationer av Jenny Nyström. Stockholm 1888. [*Hervarar saga*. F] [*Jómsvikinga saga*. K]
- Nordiska Hjeltasagor, för ungdom af Kata Dalström. Stockholm 1889. [*Hrólfs saga kraka (ok kappa hans)*. F] [*Völsunga saga*. F] [*Órvar-Odds saga*. F] [*Friðþjófs saga frækna*. F] [*Ragnars saga loðbrókar*. F] [*Hrólfs saga Gautrekssonar*. F] [*Norna-Gests þátrr*. F]
- Harbardsången jämte grundtexten till Völuspá, Mythologiska undersökningar. Med några Eddaillustrationer. Fredrik Sander. Stockholm 1891. [Hárbarðsljóð, Völuspá ur *SäEd*]
- Sämund den vises Edda. Skaldeverk af fornnordiska myt- och hjältesånger om

- de götiska eller germanska folkens gamla gudatro, sagominnen och vandringar. Öfversättning från isländskan af Fredrik Sander. Med bilder av nordiska konstnärer. Stockholm 1893. [*SäEd*]
- Nordiska sagor berättande af Hedda Andersson I-II. Stockholm 1893-96. [ur *SäEd*] [*Völsunga saga*. F] [*Ragnars saga loðbrókar*. F] [*Njáls saga*. Í] [*Gunnlaugs saga ormstungu*. Í] [*Ynglinga saga*. K] [*Grettis saga Ásmundarsonar*. Í] [*Örvar-Odds saga*. F] [*Færeyinga saga*. Í]
- Norska konungasagor berättande af Hedda Andersson. Stockholm 1894. [ur *Heimskringla*]
- Från Nordens forntid. Fornnordiska sagor beaktade på svenska af A. Ekermann. Stockholm 1895. [*Völsunga saga*. F] [*Hervarar saga ok Heiðreks konungs*. F] [*Friðþjófs saga frækna*. F] [*Hrólf saga kraka (ok kappá hans)*. F] [*Norna-Gests þátr*. F] [*Jómsvíkinga saga*. K] [*Ragnars saga loðbrókar*. F] [Styrbjarnar þátr Svíakappa, i *Óláfs saga helga*, Flateyjarbók] [*Njáls saga*. Í].
- Kärlek i hednadagar. Skalden Kormaks Saga. Från fornisländskan tolkad af A.U. Bååth. Göteborg 1895. [*Kormaks saga*. Í]
- Kvädet om Skide och andra dikter från nordens medeltid fritt tolkade. A. U. Bååth, Stockholm 1896. [*Skiða ríma*, ur *SnEd*]
- Eddan. Om och ur de fornordiska guda och hjältesångerna. En populär framställning. Karl Ljungstedt. Stockholm 1898. [*SäEd*]
- Sighvat Tordssons dikt ”Fria ord” öfversatt med inledning af A.U. Bååth Göteborg 1898. [Bersöglisvísur ur *Heimskringla*. K]
- Nordiska fornkväden I, tolkade av Axel Åkerblom. Lund 1899. [Ynglingatal, Höfuðlaus, Sonatorrek m.fl. Í]

1900-tal

- Sagan om Gudrun tolkad ifrån fornisländskan af A.U. Bååth. Göteborg 1900. [*Laxdæla saga*. Í]
- Sagan om Grette den starke tolkad från fornisländskan af A.U. Bååth. Lund 1901. [*Grettis saga Ásmundarsonar*. Í]
- Valda Sånger, ur den poetiska Eddan metriskt öfversatta från isländska originalet af Karl Ljungstedt. Stockholm 1904. [ur *SäEd*]
- Isländsk och fornsvensk litteratur i urval. Richard Steffer. Stockholm 1905. [Ur *SäEd*] [ur *SnEd*] [ur *Gunnlaug saga ormstungu*. Í] [ur *Njáls saga*. Í] [ur *Hervarar saga*. F] [ur *Friðþjófs saga frækna*. F] [ur *Heimskringla*. K]
- Snorre Sturleson om Sverige. Urval ur Kungasagorna, jämte utdrag ur andra äldre berättelser verkställt av Arvid Oseen. Stockholm 1910. [ur *Heimskringla*. K, Heilag-
ra manna sögur: Mariávísur etc.]
- Försök till en rekonstruktion av Ynglingatal jämte öfversättning. Adolf Noreen. Stockholm 1912. [ur *Heimskringla*. K]
- Eddan Nordiska fornsånger. Från isländskan tolkade av Edvin Thall. Stockholm 1912. [*SäEd*]
- Sámunds edda. Översatt från isländskan av Erik Brate, illustrerad av Carl Larsson. Stockholm 1913. [*SäEd*]
- Trymskvädet ur Sámunds Edda. Med teckningar, av Thor Fagerkvist. Stockholm 1915. [ur *SäEd*]
- Norræna dikter II tolkade av Axel Åkerblom. Lund 1916. [Darraðarljóð, Krakumál]

- Lilja, den nordiska medeltidens förnämsta religiösa dikt, af den isländska munken Ey-stein Ágrímsson, översatt Axel Åkerblom. Lund 1919.
- Norges konungasagor I-III. Översatta av Emil Olson. Lund 1919-26. [*Heimskringla*. K]
- Den äldre Eddan I-II, tolkade av Axel Åkerblom. Upps 1920-21. [*SäEd*]
- Laxdöla saga. I urval översatt av Natanael Beckman. Lund 1921. [*Laxdœla saga*. Í]
- Isländsk litteratur i urval och översättning. Elias Wessén. Uppsala 1922. [ur *Egils saga Skallagrímssonar*. Í] [ur *Gunnlaugs saga ormstungu*. Í] [ur *Njáls saga*. Í] [ur *Laxdœla saga*. Í] [ur *Heimskringla*. K] [ur *SäEd*] [ur *Hervarar saga*. F]
- Valda stycken ur Snorre Sturlassons författarskap. Emil Olson. Lund 1923. [ur *Heimskringla*. K]
- Sagan om Sigurð Fafnesbane och Gjukungarna. Fri behandling av hjältesagan i dess oförkortade form efter Eddan m.fl. källskrifter. Erik Jolin. Stockholm 1925. [ur *SäEd*, *Völsunga saga*. F]
- Ynglingatal. Text, översättning och kommentar av A. Noreen. Stockholm 1925. [ur *Heimskringla*. K]
- Lodbroskvädet eller Krákumál, tolkad af Elof Hellqvist. Lund 1926. [Krákumál]
- Norröna lovkväden från 800- och 900-talen. Ivar Lundqvist. Lund 1929. [Eiríksmál, Hákonarmál, Höfuðlausn, Ynglingatal m.fl.]
- Gunnlaug ormstungas Saga. Översatt av Josua Mjöberg. Lund 1930. [*Gunnlaugs saga ormstungu*. Í]
- Egil Skallagrímssons saga. Översatt från isländskan av Per Wieselgren. Stockholm 1930 [*Egils saga Skallagrímssonar*. Í]
- Egil Skallagrímssons saga. Förkortad översättning av Erik Noreen. Lund/Malmö 1933. [*Egils saga Skallagrímssonar*. Í]
- Knut Lávard. Översättning från isländskan. K. Krüger-Hansson. Lund 1934. [*Knjúrlinga saga*. K]
- Isländska sagor I. Hjalmar Alving (I-V, 1935-1945). [*Eyrbyggja saga*. Í] [*Laxdœlasaga*. Í] Stockholm 1935.
- Isländska sagor II. Hjalmar Alving. [*Gísla saga Súrssonar*. Í] [*Grettis saga Ásmundarsonar*. Í] Stockholm 1936.
- Översättningar från dansk och isländsk text. K. Krüger-Hansson. Lund 1936. [ur *Heimskringla*. K]
- Isländska sagor III. Hjalmar Alving. [*Egils saga Skallagrímssonar*. Í] [*Gunnlaugs saga ormstungu*. Í] Stockholm 1938.
- Isländska sagor IV. Hjalmar Alving. [*Njáls saga*. Í] Stockholm 1943.
- Isländska sagor V. Hjalmar Alving. [*Hrafnkels saga Freysgoða*. Í] [*Hænsna-Póris saga*. Í] [*Víga-Glúms saga*. Í] [*Bandamannasaga*. Í] [*Íslendingaþættir*. Í] Stockholm 1945.
- Gisle Súrssonas saga från fornisländskan av Josua Mjöberg. Lund 1945. [*Gísla saga Súrssonar*. Í]
- Eddans gudasånger, tolkade samt försedda med inledning och kommentar av Åke Ohlmarks. Stockholm/Uppsala 1948. [ur *SäEd*]
- Eddans hjältesånger, tolkade samt försedda med inledning och kommentar av Åke Ohlmarks. Stockholm/Upps 1954. [ur *SäEd*]
- Eddan den glömda (Eddica minora). Tolkad samt försedd med inledning och kommentar av Åke Ohlmarks. Uppsala 1955. [*SäEd* – ej i Codex Regius – ex. Darraðarljóð, Oddsmál]
- Den okända Eddan (Eddica apocryphica). Den efterklassiska och rekonstruerade

- klassiska Eddadiktningen. Tolkad samt försedd med inledning och kommentar av Åke Ohlmarks. Uppsala 1956.
- Den poetiska Eddan, i översättning av Björn Collinder. Stockholm/Örebro 1957. [*SäEd*]
- Ivar skalds martyrkvåde om tronkrävaren Sigurd slemmedjäknes död tolkat, inlett och kommenterat. Åke Ohlmarks Stockholm 1957. [*Sigurd*arbölkr].
- Islands hedna skaldediktning. Åke Ohlmarks. Uppsala 1957.
- Tors skalder och ViteKrists: trosskiftetidens isländska furstelovskalder 980-1013. Åke Ohlmarks Stockholm 1958. [ur *Heimskringla*].
- Snorres Edda. Björn Collinder. Stockholm 1958. [*SnEd*]

BILAGA 2

Svenska sagaöversättningar efter 1960 (efter tryckår)

Anmärkning

Í – *Íslendingasaga*; F – *Fornaldarsaga*; F/R – *Fornaldarsaga/Riddarasaga*; K – *Konungasaga*; B – *Biskupasaga*; S – *Samtíðarsaga*, SnEd – Snorraedda, den prosaiska, yngre Eddan; SäEd – Sämundaredda, den poetiska, äldre Eddan; (disp) – Akademisk avhandling.
Endast första utgåvan.

1960-

- Fornnordisk lyrik i urval I-II. Åke Ohlmarks. Stockholm 1960. [skalder ur *SäEd*, Ynglingatal etc.]
- Snorres konungasagor. Norska medeltidskungar 1030-1177. Åke Ohlmarks. Stockholm 1961. [*Heimskringla*. K]
- Vikingahistorier. Bärsärkar, dryckeskämpar och kärlekskranka skalder. Urval av Åke Ohlmarks. Stockholm 1962. [Ur *SnEd*] [ur *Þiðrekssaga*. F/R] [ur *Völsunga saga*. F] [ur *Ragnars saga loðbrókar*. F] [ur *Örvar-Odds saga*. F] [ur *Hervarar saga*. F] [ur *Friðþjófs saga frækna*. F] [ur *Heimskringla*. K] [ur *Fóstbræðra saga*. Í] [ur *Eyrbyggja saga*. Í] [ur *Gísla saga Súrssonar*. Í] [ur *Njáls saga*. Í]
- Ísländska sagorna i tolkning I. Åke Ohlmarks (I-V, 1962-1964). Stockholm 1962 [*Íslendingabók*] [*Landnámabók*] [*Kristnisaga*. B] [*Hænsna-Þóris saga*. Í] [*Eiríks saga rauða*. Í] [*Grænlandinga saga*. Í] [Einars þáttur Sokkasonar/Grænlandinga þáttur, Flateyjarbók. S] [*Kjalnesinga saga*. Í] [Jökuls þáttur Búasonar, ur *Kjalnesingasaga*. Í] [Siguðrar þáttur borgfirska, Flateyjarbók. Í] [Gísls þáttur Illugasonar. Í] [Einars þáttur Skúlason, Morkinskinna] [*Harðar saga ok Hólmverja*. F] [*Egils saga Skallagrímssonar*. Í]
- Havamal. Åke Ohlmarks. Stockholm 1962. [ur *SäEd*]
- Ísländska sagorna i tolkning II. Åke Ohlmarks. Stockholm 1963. [*Gunnlaugs saga ormsstunga*. Í] [*Bjarnar saga Hítadalakappa*. Í] [*Bárðar saga Snæfellsáss*. Í] [*Víglundar saga*. Í] [*Eyrbyggja saga*. Í] [*Laxdæla saga*. Í] [Bolla þáttur Bollasonar, ur *Laxdæla saga*. Í] [Halldórs þáttur Snorrasonar, Flateyjarbók] [Þóroddr þáttur Snorrasonar, Flateyjarbók] [Stúfs þáttur (blinda), Flateyjarbók] [Geirmundar þáttur heljarskinns, *Sturlunga saga*. S] [*Þorskfirðinga saga/Gull-Þóris saga*. Í] [Kumlþúa þáttur, Í] [Bergþúa þáttur. Í] [*Króka-Refs saga*. Í] [*Gíslí saga Súrssonar*. Í]
- Ísländska sagorna i tolkning III. Åke Ohlmarks. Stockholm 1963. [*Hávarðar saga Ísfirðings*. Í] [*Fóstbræðra saga*. Í] [Ur *Fóstbræðra saga*. Í] [Völseþáttur, Flateyjarbók] [Brands þáttur örva. Í] [Auðunar þáttur vestfirska] [Þorvarðar þáttur Krákunefs, Fla-

- teyjarbók. Í] [*Grettis saga Ásmundarsonar*. Í] [*Kormáks saga*. Í] [*Pórðar saga hreðu*. Í] [*Bandamanna saga*. Í] [*Heiðarvíga saga*. Í] [Oddspátrr Ófeigssonar, Flateyjarbók. Í] [Hrómundar þátrr halta, Flateyjarbók. Í] [Hrafns þátrr Guðrúnarsonar, Hulda] [Hemings þátrr Áslákssonar, Flateyjarbók] [Jökuls þátrr Bárðarsonar, Flateyjarbók] [Þorsteins þátrr uxafóts, Flateyjarbók]
- Isländska sagorna i tolkning IV. Åke Ohlmarks. Stockholm 1964. [*Vatnsdæla saga*. Í] [*Hallfréðar saga vandræðaskálds*. Í] [*Svarfdæla saga*. Í] [*Víga-Glúms saga*. Í] [*Ljósveitinga saga*. Í] [*Reykdeila saga*. Í]
- Isländska sagorna i tolkning V. Åke Ohlmarks. Stockholm 1964. [*Hrafnöks saga Freysgoða*. Í] [*Droplaugarsona saga*. Í] [*Njáls saga*. Í] [*Flóamanna saga*. Í]
- Ynglingasaga, utgiven av Elias Wessén. Stockholm 1964. [ur *Heimskringla*. K]
- Eddan: Snorre Sturlassons bok om det forntida Nordens gudar, sagor, hjältar. Åke Ohlmarks. Göteborg 1964. [*SnEd*]
- Eddasångerna: fornordens klassiska guda- och hjältekväden. Åke Ohlmarks. Göteborg 1965. [*SäEd*]
- Tor, Hravnel och andra: några isländska berättelser. Sven B Jansson. Stockholm 1966. [ur *SnEd*] [ur *Heimskringla*. K] [ur *Eyrbyggja saga*. Í] [ur *Hrafnöks saga Freysgoða*. Í]
- Ett urval drastiska norröna gudakväden, utgivna av Jonas Jonsson. Malmö 1967. [ur *SäEd*]
- Voluspå, Havamal, Sonförlusten. Elias Wessén och Per Wieselgren. Stockholm 1969. [ur *SäEd*] [ur *Egils saga Skallagrímssonar*. Í]
- Njáls saga. Ingegerd Fries. Höganäs/Stockholm 1982. [*Njáls saga*. Í]
- Solsången, tolkning Gunnar D. Hansson. Gråbo 1983. [Sólarljóð, tillägg *SäEd*]
- Gisle Surssons saga. Åke Ohlmarks. Stockholm 1984 [*Gísla saga Súrssonar*. Í]
- Götriks saga: en fornaldarsaga. Mats Malm. Örebro 1990. [*Gautreks saga (konungs)*. F]
- Götrik och Rolf. Berättelsen om Göta rike. Översatt och mytologiskt tolkad av Gunnel och Göran Liljenroth. Gällstad 1990. [*Gautreks saga (konungs)*. F, *Hrólfs saga Gautrekssonar*. F]
- Tre isländska sagor om Sverige (efter Olof Verelius 1664-72). Dag Korn. Mölnlycke 1990. [*Gautreks saga (konungs)*. F, *Hrólfs saga Gautrekssonar*. F] [*Bósa saga (ok Herraud's)*. F] [*Hervarar saga ok Heiðreks konungs*. F]
- Vatnsdalingasagan: en handskrivna, illustrerad bok av Stig Alsmark. Järna 1991. [*Vatnsdæla saga*. Í]
- Völsungasagan. Inge Knutsson. Lund. 1991. [*Völsunga saga*. F]
- Snorre Sturlusson. Nordiska kungasagor I-III. Karl G. Johansson. Stockholm 1991-1993. [*Heimskringla*. K]
- Egil Skallagrímsson's saga. Karl G. Johansson. Stockholm 1992. [*Egils saga Skallagrímssonar*. Í]
- Färingasagan. Bo Almqvist. Hedemora 1992. [*Færeyinga saga*. Í]
- Gisle Surssons saga. Mats Malm. Stockholm 1993. [*Gísla saga Súrssonar*. Í]
- Isländska mytsagor. Lars Lönnroth. Stockholm 1995. [*Hervarar saga ok Heiðreks konungs*. F] [*Norna-Gests þátrr*. F] [ur *Óláfs saga Tryggvasonar*. K]
- Snorres Edda översättning från isländskan Karl G. Johansson och Mats Malm. Stockholm 1997. [*SnEd*]